

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI  
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE  
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNIK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

# TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

2



LJUBLJANA  
1973

## TRADITIONES

ZBORNİK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE  
PRI SLOVENSKI AKADEMIJI ZNANOSTI IN UMETNOSTI

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM  
AB ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA CONDITI

S SODELOVANJEM

MILKA MATIČETOVEGA, VALENSA VODUŠKA IN VILKA NOVAKA  
UREJA

NIKO KURET

MILKO MATIČETOV, VALENS VODUŠEK ET VILKO NOVAK  
IUVANTIBUS

REDIGIT

NIKO KURET

IZHAJA ENKRAT LETNO — QUOTANNIS SEMEL EDITUR

UREDNIŠTVO — REDACTIO: INŠTITUT ZA SLOVENSKO NARODOPISJE SAZU,  
NOVI TRG 3/III, YU-61001 LJUBLJANA, P. P. 323, TEL. 23 961

NAROČILA — PRAENOTATIONES: BIBLIOTEKA SAZU, NOVI TRG 5/I,  
YU-61001 LJUBLJANA, P. P. 323, TEL. 25 564

---

---

## IZDAJE INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

### PUBLICATIONES

INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

- (1) Ivan Grafenauer: Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu  
(Zusammenfassung: *Slovenische Sagen von Matthias Corvinus*).  
Ljubljana 1951, 262 pag. . . . . . din 5.—
- (2) Josip Dravec: Glasbena folklor Prekmurja (Summary: *Musical  
Folk-Lore of Prekmurje*). Pesmi — Songs. Ljubljana 1957. LIX +  
+ 399 pag. . . . . . din 14.—
- (3) Alpes Orientales (I) Acta primi conventus de ethnographia  
Alpium Orientalium tractantis, Labaci 1956. Ljubljana 1959,  
200 pag. + XII tab. . . . . . din 10.—
- (4) Milko Matičetov: Sežgani in prerajeni človek (Zusammenfas-  
sung: *Der verbrannte und wiedergeborene Mensch*), Ljubljana 1961,  
277 pag. . . . . . din 24.—







SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI  
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE  
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNIK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

# TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

2



LJUBLJANA  
1973

+ 241841

S SODELOVANJEM  
MILKA MATIČETOVEGA, VALENSA VODUŠKA IN VILKA NOVAKA  
UREDIL  
NIKO KURET

MILKO MATIČETOV, VALENS VODUŠEK ET VILKO NOVAK  
IUVANTIBUS REDEGIT  
NIKO KURET

241841



03427/1974

SPREJETO NA SEJI RAZREDA ZA  
FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE  
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI  
DNE 11. MAJA 1973  
IN NA SEJI PREDSEDSTVA  
DNE 21. JUNIJA 1973

## KOMISIJA (1947—1951) IN INŠTITUT ZA SLOVENSKO NARODOPISJE SAZU od (1951)

Nastanek, razvoj, delo  
(Nadaljevanje.)

PREGLED VSEBINE: 2. *Inštitut za slovensko narodopisje (od 1951)*. — A. Grafenauerjeva doba (1951—1964). — A 1 Razvojni in življenjski pogoji. — A 2 Zbiralno delo in dokumentacija. A 2. 1 Arhiv, A 2. 2 Terensko delo, A 2. 3 Ankete in poročevalska mreža, A 2. 4 Fototeka in diateka, A 2. 5 Fonoteka in diskoteka, A 2. 6 Film in filmoteka, A 2. 7 Knjižnica in zbirka mikrofilmov, A 2. 8 Bibliografija. — A 3 Raziskovalno delo. A 3. 1 Delovna področja, A 3. 2 Teorija in zgodovina narodopisja, A 3. 3 Ljudsko slovstvo, A 3. 4 Ljudske šege in igre, A 3. 5 Materialna kultura. A 4. »Alpes Orientales«.

### *2. Inštitut za slovensko narodopisje (od 1951)*

O svojevrstnih okoliščinah, ki so pospešile rojstvo Inštituta za slovensko narodopisje, je bilo govora že v lanskem letniku.<sup>1</sup> Tako je dne 3. oktobra 1951 letna skupščina SAZU na predlog razreda (II) za zgodovinske vede, filozofijo in filologijo ustanovila Inštitut za slovensko narodopisje. Predlog, ki ga je formuliral akademik Ivan Grafenauer, je vseboval tri točke: 1. Komisija se pretvori v Inštitut s potrebnimi prostori, 2. Inštitut naj dobi stalnih uslužbencev, 3. Akademiji »se podredi Glasbeno-narodopisni inštitut«. Vse troje je bilo v načelu sprejeto, ni pa vse spadalo v pristojnost SAZU. Potrebni prostori so bili obljubljeni, a »se bodo izpraznili šele po likvidaciji uradov, ki so v njih.« Za sistemizacijo treh službenih mest je zaprosil Ivan Grafenauer že 1. oktobra 1951, torej še pred skupščino SAZU; predlagal je mesta višjega znanstvenega sodelavca, višjega asistenta in »arhivnega tehničarja«. »Druge predloge Svet za znanost in kulturo še rešuje,« je zapisal Ivan Grafenauer v svojem poročilu z dne 21. novembra 1951. »S stalno ureditvijo Inštituta se bo pričelo lahko tudi strokovno obdelovanje kartotečnega gradiva in drugo strokovno delo. Upam, da se to vsaj na pomlad (1952) zgodi,« je nadaljeval in končal Ivan Grafenauer. Prijemljivega konec l. 1951 ni bilo

<sup>1</sup> Traditiones 1 (1972) str. 14 sl.

še ničesar. »Obdelava listov, zlasti glede ináč, se zaradi pomanjkanja prostora za delo in stalnih znanstvenih in arhivnih sodelavcev še ni mogla pričeti. Do konca pa bo ta ovira odstranjena...« pravi poročilo za l. 1951. Ostajalo je samo upanje. Toda želje so se le delno uresničile. Odobreni sta bili samo dve mesti, asistent in »arhivni tehničar«.

Sestav Inštituta je bil neposredno po ustanovitvi (novembra 1951) takle: upravnik — akademik Ivan Grafenauer, znanstveni svet — akademiki Milko Kos, Anton Melik, Fran Ramovš, Anton Lajovic in prof. Matija Tomc.

Honorarna znanstvena sodelavca sta bila univ. profesor dr. Jakob Klementina in ravnatelj dr. France Kotnik.

Honorarni strokovni sodelavci so ostali: Alojzij Bolhar, Niko Kuret, Milko Matičetov, dr. Vilko Novak in dr. Sergij Vilfan.

V l. 1952 sta se torej odprli dve sistemizirani mesti. Dne 1. januarja 1952 je nastopila službo »arhivnega tehničarja« (pozneje: laboranta prosvetne stroke) Albina Štrubelj. Milku Matičetovu pa je uspelo dobiti razrešnico v Etnografskem muzeju, tako da je dne 1. aprila 1952 tudi on prišel v Inštitut in sicer kot redni strokovni sodelavec.

#### A. Grafenauerjeva doba (1951—1964)

##### A 1 Razvojni in življenjski pogoji

Delovni načrt za l. 1952 pravi, da se bo pričeto delo za Narodopisni arhiv<sup>2</sup> zdaj »nadaljevalo, razširilo in poglobilo. Bližnji smoter bo spopolnjevanje Narodopisnega arhiva, posebno arhiva ljudskega pripovedništva v prozi, da se pripravi izdaja Slovenskih pravljčnih motivov, prva znanstvena izdaja Slovenskih ljudskih pravljic, spopolnjena izdaja Slovenskih bajk in pripovedk. Slovenski narodopisni arhiv se bo spopolnjeval *tudi glede na materialno in družbeno kulturo* (podčrtal N. K.). Izpisovanje narodopisnega gradiva iz tiskanih virov se bo nadaljevalo, začelo pa se bo tudi prepisovanje gradiva za Arhiv slovenskega pripovednega pesništva in znanstveno obdelovanje nabrane listkovnega materiala. — Ko pride pod okrilje Slovenske akademije znanosti in umetnosti tudi Glasbeno-narodopisni inštitut, bo treba začeti tudi priprave za novo, spopolnjeno izdajo Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi. — Upravnik inštituta in njegovi sodelavci bodo tudi še nadalje delali tudi za znanstveno literaturo narodopisne stroke. Predvidoma bo izdavanje znanstvenega glasila Slovenski etnograf v prihodnjem letu poleg Etnografskega muzeja prevzel tudi Inštitut za slovensko narodopisje.«

V predlogu proračuna za l. 1952 beremo med drugim, da bodi delež Inštituta za narodopisne ekipe 450 000 din (?). V načrtu so bile tri publikacije: Ivana Grafenauerja »Pripovedke o Kralju Matjažu«, dalje »Poročilo narodopisnih skupin« (15 tiskanih pól + 5 pól prilog) in Drabosnjakove »Bukelce od Matjaža« v izdaji Fr. Kotnika.

<sup>2</sup> Gl. Traditiones 1 (1972) str. 9 sl.



Načrtov, ki so bili široko zasnovani, v letu ali dveh seveda ni bilo mogoče izvesti. Uresničeni niso bili niti v 20 letih: izdaja Slovenskih pravljčnih motivov, znanstvena izdaja Slovenskih ljudskih pravljic, spopolnjena izdaja Slovenskih bajk in pripovedk — vse to čaka še danes ne samo denarnih sredstev, ampak tudi temeljitih priprav, obdelave, pa tudi še dodatnega gradiva, ki ga je treba šele zbrati. Predvsem pa primanjkuje usposobljenih delavcev, ki bi bili temu delu kos. Saj ima še ob 25-letnici inštitut slejkoprej samo enega delavca, ki se ukvarja z ljudskim slovstvom! Grafenauerju je pač uspelo izdati »Pripovedke o Kralju Matjažu«, France Kotnik pa je umrl, preden je utegnil prirediti Drabosnjakov tekst, a gradivo terenskih ekip leži do današnje dneva v omarah Etnografskega muzeja . . .

Inštitut je imel srečno roko, ko je pridobil za sodelavko Albino Štrubljevo, diplomantko višje pedagoške šole, ki se je z veliko požrtvovalnostjo lotila dela na področju ljudskega slovstva. Ni ji bilo odveč, da je spočetka opravljala v glavnem daktilografske posle. Ob tem se je dodobra seznanila s področjem, ki ga je vzljubila in ki mu je služila ves čas svojega službovanja. Pridobila si je tolikšno znanje, da je nadomeščala asistenta, čigar sistemiziranega mesta upravnik Grafenauer tako ali tako nikoli ni mogel izvojevati — in ga Inštitut tudi danes še nima. Na Štrubljevi je zlasti od l. 1953 dalje ležala teža izpisovanja iz časnikov in časopisov, prepisovala je prozno ljudsko pripovedno gradivo iz starejših periodik in manj dostopnih knjižnih tiskov, iz po naključju najdenih rokopisnih zbirk in ne nazadnje iz Štrekljeve zapuščine, saj v tistih letih še ni bilo kopirnih aparatov.

Naposled je bilo Inštitutu vendarle odobreno še eno sistemizirano delovno mesto. Toda Niku Kuretu, ki naj bi ga bil zasedel, tisti čas še ni bilo mogoče zapustiti šolske službe. Tako je Inštitut to mesto do nadaljnjega »posodil« Inštitutu za geografijo. S koncem šolskega leta 1954 pa je bil Kuret razrešen službe na ukinjeni Srednji šoli za turizem in gostinstvo in je 1. septembra 1954 nastopil v Inštitutu službo rednega strokovnega sodelavca. Zdaj je bilo mogoče delo v Inštitutu tudi formalno deliti. Dotlej edini strokovni sodelavec Milko Matičetov je prevzel področje ljudskega slovstva, Niko Kuret pa področje ljudskih šeg in iger.

V obeh smereh je steklo delo z veliko prizadevnostjo, dà, z resničnim poletom. Toda kaj kmalu se je pokazalo, da so naloge za začetni kadrovski sestav prezahtevne. K temu so proračunske dotacije začele upadati. V Inštitutu se je skoro oglasilo pomanjkanje sredstev. Tako je bilo treba nekatere delovne naloge opuščati in nekaterih stroškov ni bilo mogoče tvegati. Terensko delo je bilo treba skrčiti na najmanjšo mero. Misel na nove redne sodelavce je bila utopija. Stereotipno se je ponavljala upravnikova ugotovitev (npr. v poročilu za l. 1959): »V inštitutu niso bila sistemizirana nova delovna mesta. Zato je poleg drugega izostala izvedba predvidenih nalog . . . Delovne naloge Inštituta so bile že večkrat obširno navedene. Njihova izvršitev je odvisna od novih delovnih moči, ki jih Inštitut ponovno predlaga . . .« Vsako leto je bila Inštitutu dodeljena dotacija daleč pod sicer realno postavljenimi in stvarno dokumentiranimi zahtevami.

Poleg drugih vzrokov splošnega značaja je botrovala tem težavam premalo ugledna vloga SAZU v povojni slovenski družbi, odtod skopo odmerjene proračunske dotacije. Pripomogla je tudi občasna negotovost glede značaja

SAZU same in glede statusa znanstveno raziskovalnih inštitutov v tedanji LRS na splošno. Leto 1960 se je napovedalo z načrti o reorganizaciji inštitutov. Svet za znanost je povabil Slovensko etnografsko društvo, naj izdela svoj predlog o bodoči organizacijski obliki etnografskega raziskovalnega dela v LRS. Do takih predlogov je SAZU zavzela odklonilno stališče. V smislu statuta SAZU in sklepa, sprejetega na posvetu upravnikov inštitutov SAZU z dne 10. marca 1960, je odgovoril upravnik Grafenauer, da je sedanji narodopisni inštitut kot tak podrejen samo predsedstvu SAZU in ne Svetu za znanost LRS in da so upravniki inštitutov SAZU izrekli predsedstvu SAZU željo, naj se glede inštitutov SAZU ohrani status quo; vrhu tega »predvideva Inštitut za slovensko narodopisje sam po svojem statutu<sup>3</sup> že kompleksno delovno področje, ki zajema vse veje duhovne, socialne in materialne<sup>4</sup> kulture; če ima vse doslej samo dva oddelka, je to posledica restrikcij v dodeljevanju kreditov in odklanjanja sistemizacije novih delovnih mest...«

Glede nadaljnega obstoja Inštitutov SAZU posihmal torej ni bilo več dvomov, toda »vedno občutnejših restrikcij v dodeljevanju kreditov« tudi za naprej ni bilo nič manj in »odklanjanje sistemizacij novih delovnih mest« se je ponavljalo še leto za letom.

Stiska je postala l. 1963 kar nevzdržna. Inštitut je imel slejkoprej dve sistemizirani mesti znanstvenih delavcev, a Albina Štrubljeva, bivši »laborant«, je bila znanprej »višji knjižničar-referent«. Znanstvena delavca sta skrbela vsak za svoje področje (ljudsko slovstvo, ljudske šege in igre), Albina Štrubljeva pa ni oskrbovala le knjižnico, ampak je opravljala administratorске posle, v glavnem pa je za sekcijo za ljudsko slovstvo ekscerpirala in klasificirala gradivo ter tako — nadomeščala asistenta... Sekcija za ljudske šege in igre je bila navezana sama nase. Nazadnje se ji je vendarle odprla možnost, da si nastavi pogodbeno daktilografko s polovičnim delovnim časom. Mesto je 1. maja 1963 prevzela Angela Berkopec, ki opravljala svoje delo nepretrgoma še danes. Sčasoma je postala samostojna ekscerptorka. Jeseni istega leta si je tudi sekcija za ljudsko slovstvo poiskala pomoč dveh honorarnih delavk. Upokojeni učiteljici Ana Bratok in Rafaela Potokar sta prevzeli transkribiranje magnetofonskih trakov. Prva je vztrajala do konca julija 1964, druga je odnehala že konec l. 1963.

Razumljivo je, da se je tudi dokumentacija čedalje bolj dušila v neurejenem gradivu. V novembru 1964 je Inštitut pridobil študentko etnologije Heleno Ložar, da je za začetek honorarno prevzela urejanje fototeke.

Inštitut je vzdrževal tesne stike z Etnografskim muzejem in njegovim ravnateljem Borisom Orlov. Zunanji izraz teh stikov ni bilo samo sodelovanje pri terenskih ekipah in nekakšna »delitev dela« (Inštitut — duhovna in socialna kultura, Etnografski muzej — materialna kultura), ampak tudi soudeležba pri urejanju »Slovenskega etnografa«, naslednika Županičevega in Ložarjevega »Etnologa«. Orlov sourednik je ostal — tudi po odhodu iz Etnografskega muzeja — Milko Matičetov.

Ni pa inštitutu uspela priključitev Glasbeno-narodopisnega inštituta ne l. 1952 in ne pozneje. Treba je bilo počakati še dvajset let. Glasbeno-narodo-

<sup>3</sup> Gl. Traditiones 1 (1972) str. 11—12.

<sup>4</sup> O usodi materialne kulture v Inštitutu gl. Traditiones 1 (1972) str. 16.



Ivan Grafenauer osemdesetletnik (1960)  
(Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. Foto: Božo Štajer)

pisni inštitut je laglje izhajal s svojimi dotacijami kot samostojna ustanova kakor Inštitut za slovensko narodopisje kot oddelek SAZU. Zato je Glasbeno-narodopisni inštitut priključitev odlagal, SAZU si pa zanjo tudi ni preveč prizadevala, saj bi nov oddelek pomenil novo proračunsko breme zanjo. Inštitut za slovensko narodopisje je zato glede na svoj štatut ostajal torzo. Tudi honorarne namestitve so bile samo izhod v najhujši sili. Nič ni čudnega, če je prihajal upravnik Grafenauer slejkoprej razočaran in nejevoljen od sej razreda ali predsedstva. Utrujenega je malo pred 85-letnico življenja, dne 29. decembra 1964, dohitela smrt.

Ustanovitelju in upravniku Inštituta, akademiku Ivanu Grafenauerju, je bil Inštitut za slovensko narodopisje drugi dom, njegovi sodelavci njegova druga družina. Mednje je prihajal redno dan za dnem, pretresal z njimi tekoče zadeve, se pogovoril o skrbeh in težavah, ki jih ni bilo malo, obujal spomine, posredoval svoje življenjske izkušnje in spremljal s polnim razumevanjem in zanimanjem vse novo, kar je trkalo na inštitutska vrata, pa naj je šlo za delovne načrte ali za nove delovne pripomočke. V teh stvareh ni bilo čutiti njegovih osmih križev, razživel se je, razvnel in razgovoril kakor mladenič. Tuja mu je bila vsaka ozkosrčnost, bil je v pravem pomenu besede širokopotezen in podjeten do konca, daleč od drobnjakarstva, čeprav so razmere dušile njegovo mladeniško zagnanost. Sodelavci so vedeli, da imajo v njem odločnega zagovornika za vse inštitutske potrebe in skrbnega očeta, ki se je prizadeto brigal za njihovo izpopolnjevanje in napredovanje. Žal, njegova osebnost in avtoriteta, ki je dosti veljala v mednarodnem merilu, nista bili kos nerazumevanju in dejanskim težavam, ki so se njemu in »njegovemu« Inštitutu doma ves čas postavljale na pot.

Z njegovim odhodom je Inštitut na lepem ostal na prepihu. S smrtjo Ivana Grafenauerja se končuje prva doba Inštitutove zgodovine.

## A 2 Zbiralno delo in dokumentacija

### A 2.1 Arhiv

Komisija za slovensko narodopisje je izšla iz zamisli Slovenskega narodopisnega arhiva; zbiranje gradiva je — poleg bibliografije in knjižnice — temelj vsakega znanstveno raziskovalnega dela. Komisija se je v svojem tesnem in skromnem okviru omejila na izpisovanje v glavnem že objavljenega in raztresenega narodopisnega gradiva. Podprla je tudi ekipno zbiranje gradiva na terenu, kot ga je organiziral Etnografski muzej. Inštitut je moral uporabiti še druge metode.

Prva in najbližja je bila pač lastno zbiralno delo na terenu; nadomestilo zanjo ali pa priprava nanjo je anketa metoda, ki se mora opirati na zadostno število dobrih poročevalcev na terenu. Vse troje — izpisovanje iz tiskov in rokopisov, terensko delo in ankete — je tudi Inštitut sprejel kot nujno pomožno dejavnost. Vsaj nekaj tega je moral — in mora — uporabljati vsak oddelek, če hoče raziskovalno delati. Vsi pa nujno potrebujejo bibliografijo in kar se dá popolno strokovno knjižnico.

V letu 1952 sta izpisovala honorarna strokovna sodelavca Alojzij Bolhar in Niko Kuret, od l. 1953 dalje pa že Albina Štrubelj. Delo je

potekalo v dveh smereh. Prvo je bilo namenjeno Arhivu za slovensko narodopisje (bibliografsko), drugo pa Arhivu slovenskih ljudskih pripovedi (z motivnimi označitvami ali vsaj s kratko nakazano vsebino; pri objavah, ki jih sam inštitut nima, tudi s prepisi celotnih besedil). Poleg periodik je Inštitut evidentiral in zbral po raznih javnih in zasebnih knjižnicah okoli 80 samostojnih knjižnih izdaj našega ljudskega pripovedništva v prozi. Odkril je tudi nekaj rokopisnih zbirk narodopisnega gradiva ter pravljic in pripovedk. Koli kor je še bilo ekscerpiranja, »je to delala,« kakor beremo v Letnem poročilu za l. 1957, »samo nameščenka Albina Štrubelj, ker se inštitutu leto za letom črta kredit za honoriranje ekscerptorjev, tako da se to potrebno delo vleče ad kalendas graecas.« V l. 1958 se je ekscerptorsko delo sploh ustavilo. Za naslednje leto, 1959, je bil namreč najavljen obisk prof. Stitha Thompsona, ki je želel dobiti iz slovenskega pripovednega gradiva potrebnih podatkov za svoje razširjeno kazalo pravljličnih tipov (The Types of the Folk-Tale) v novi izdaji. Več o tem v odstavku o ljudskem slovstvu. Že zbrano gradivo je bilo treba urediti in razvrstiti po sistemu Aarne-Thompson, kar je opravila Albina Štrubljeva. Šele v drugi polovici l. 1959 je polagoma spet napredovalo ekscerptorsko delo. Naslednje leto se je arhiv obogatil z dragoceno Štrekljevo zapuščino, še zadnje mape je prevzel ob 50-letnici Štrekljeve smrti l. 1962. (Več o tem gl. v SE 15/1962). Za ta pomembni akt se je Inštitut dogovoril z upravo NUK in z vodstvom njenega rokopisnega oddelka.

Iz Štrekljevega gradiva so bile prepisane pravljice in drugo prozno gradivo. Prav tako je bila l. 1960 prepisana iz zapuščine Matevža Ravnikarja Poženčana v NUK njegova zbirka »Krainische Volksmärchen und Sagen«. Inštitut je nadalje mogel prepisati spominsko knjigo-kroniko Nežke Rejc iz Poljubina na Tolminskem (zapisi izpred prve svetovne vojske in iz poznejših let) ter »Lokavske starine« Virgila Ščeka (čas druge svetovne vojske). Iz arhiva Odbora za narodni život i običaje JAZU v Zagrebu si je Inštitut izposodil rokopisno gradivo Gašperja Križnika iz Motnika (zadnja četrtina prejšnjega stoletja) ter ga prepisal. (Gradivo je l. 1968 prešlo v last Inštituta, za kar je dobil arhiv ONŽO zbirko istrskih hrvaških pravljic iz zapuščine J. Volčiča.)

Pravljlično gradivo se je z naprej sproti razvrščalo po sistemu Aarne-Thompson. Oddelek je zanj že l. 1960 nabavil posebne predalčne škatle, ki omogočajo smotrno in pregledno uvrščanje v posebni, po načrtu izdelani omari. V l. 1964 pa so bile urejene in razvrščene tudi bajke, pripovedke in legende, ki so se tako pridružile po motivih urejenim pravljicam.

S honorarnimi močmi je bilo moč l. 1964 prepisati z magnetofonskih trakov nekaj dolenskega, gorenjskega in — deloma — koroškega gradiva (Podjuna). Tudi prepisovanje blaga iz Štrekljeve zapuščine se je zato konec leta premaknilo z mrtve točke.

Presenečenje je prineslo leto 1956. Inštitut je zvedel, da hrani folklorni oddelek Instituta ruskoj literature (Puškinskij dom) pri Akademiji znanosti ZSSR v Leningradu okoli 100 slovenskih pesmi, ki jih je že pred prvo svetovno vojsko (1913) ujela na fonograf (z valji) ruska zbirateljica J. E. Lineva na Gorenjskem (Bled, Rečica, Brezje idr.) in v Beli krajini (Črnomelj, Adlešiči, Vinica). Lineva je zbirala zasebno fonoteko in hranila v rokopisnem



arhivu tudi besedila posnetih pesmi. Inštitut je prejel za vzorec 6 pesmi iz zbirke, ki so jo tedaj pripravljali za tisk.

Povsem razumljivo je, da se je dejavnost Inštituta v svoji sestavi 1952—53 osredotočala na ljudsko slovstvo. Upravnik in njegov sodelavec sta bila usmerjena v folkloristiko, drugih rednih znanstvenih delavcev Inštitut ni imel. Vendar je treba poudariti, da je izpisovanje gradiva iz periodik dosledno upoštevalo narodnopisno gradivo vseh treh delov narodopisja (duhovno, socialno in materialno kulturo), da so torej v Narodopisni arhiv v skladu s statutom Inštituta od vsega začetka dotekali tudi podatki iz materialne (in socialne) kulture.

Arhiv je tako naraščal z izpiski in prepisi Albine Štrubljeve in Angele Berkopčeve, konec leta 1964 tudi s sodelovanjem honorarnih daktilografk. Potreba po primerni klasifikaciji je postajala čedalje nujnejša. Skrb zanjo je prevzel Niko Kuret, klasifikacija sama pa je dozorela šele l. 1965.

Zelo važno obogatitev Arhiva pomeni gradivo ankete nadvojvode Janeza iz prve polovice 19. stoletja za Štajersko. Medtem ko je gradivo za nemški del Štajerskega obdelal in objavil že l. 1884 prof. Georg Götth, je gradivo za slovenski del obležalo v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Gradivo je Niko Kuret že septembra in oktobra 1956 v Gradcu pregledal in začel s prepisovanjem. V odgovorih na vprašalnice je obdelanih okoli 500 krajev (gospoščin) Slovenskega Štajerskega. (Zaradi obširnega gradiva in omejenih denarnih sredstev je mogel delo dokončati šele l. 1970!)

Sekcija za ljudske sege in igre (od 1954) se je trudila, da bi zbrala čim več avtentičnih prič npr. o našem ljudskem gledališču. Znano je, da hranijo na Koroškem po deželi številne prepise Drabosnjakovih iger: omenja jih že France Kotnik. Vsaj nekaj tega gradiva je bilo treba zbrati za poznejše raziskovalno delo. N. Kuret je že l. 1956 začel z iskanjem, čeprav si je moral denarna sredstva priskrbeti sam. Tako je ob obisku na Kostanjah septembra 1956 (gl. spodaj) smel po ustrežljivosti zdaj že rajnega župnika Martina Kuchlerja pobrskati med rokopisnimi knjižnicami, ki jih je hranil. Odkril je osem rokopisov Drabosnjakovih iger, med njimi originalni Drabosnjakov zapis Igre o izgubljenem sinu. Rokopise je župnik Kuchler bil prevzel v hrambo od domačinov (v vsakem je bil listek z imenom in naslovom lastnika) in jih tako rešil. N. Kuret tedaj rokopisov seveda ni mogel pridobiti, pač pa si jih je l. 1958 zanj izposodil prof. dr. Zablatnik, tako da jih je mogel posneti v Celovcu na mikrofilm (okoli 900 posnetkov), pri čemer mu je za delo nudila gostoljubje Slovenska prosvetna zveza v svojih prostorih. Po smrti župnika M. Kuchlerja je dr. Pavle Zablatnik pridobil Drabosnjakove rokopise za naš Inštitut. Na prošnjo dr. Franceta Sušnika pa smo jih odstopili Študijski knjižnici v Ravnah, ki jih je uvrstila med drabosnjakiana iz zapuščine rajnega Franceta Kotnika. Inštitut si je pač pridobil fotokopijo (1:1) Drabosnjakovega originala Igre o izgubljenem sinu, ki jo zdaj hrani v svojem arhivu. — N. Kuret je nato v knjižnici slovanskega seminarja dunajske univerze osebno poiskal dva tam shranjena prepisa Drabosnjakovega Pasijona. Po ustrežljivosti tedanjega ordinarija prof. Jagoditscha nam ju je brezplačno mikrofilmal fotolaboratorij dunajske univerze. — Dva nadaljnja prepisa Drabosnjakovih besedil je Inštitutu dal na voljo zdaj že rajni ravn. v p. Jakob Špicar, da smo ju mikrofilmali v fotolaboratoriju SAZU.



Naposled je N. Kuret l. 1960 pri prelatu Alešu Zechnerju v Celovcu dobil na vpogled prepis besedila Pasijonske igre iz Železne Kaple iz druge polovice 18. stoletja. N. Kuret je rokopis posnel na mikrofilm po prijaznosti lastnika kar na njegovem domu.

## A 2.2 Terensko delo

A 2.2.1 *Ekipe Etnografskega muzeja.* — Komisija za slovensko narodopisje ni opravljala individualnega terenskega dela, njeni sodelavci so se pridružili ekipam Etnografskega muzeja ali pa celjski ekipi Franceta Kotnika. Muzejske ekipe je tudi že Komisija po možnosti finančno podpirala. To se je nadaljevalo tudi od l. 1952 naprej, dokler niso »restrikcije« v dotacijah Inštituta tega onemogočile. Sodelavci Inštituta pa so sodelovali v ekipah, dokler njihovo delo ni zastalo s smrtjo Borisa Orla (1962): l. 1952 na Bovškem (Milko Matičetov in Vilko Novak) in v okolici Šentjerneja na Dolenjskem (Sergij Vilfan), l. 1953 v goriških Brdih (Milko Matičetov), l. 1955 v Brkinih (Milko Matičetov), l. 1956 v Kostanjevici na Dolenjskem (Milko Matičetov), l. 1958 v Zgornji Vipavski dolini (Milko Matičetov). Celjska ekipa pod vodstvom Franceta Kotnika je l. 1952 raziskovala v šmarskem okraju in l. 1953 v Podsredi. Samostojno je raziskoval Sergij Vilfan l. 1953 okoli Sočerja.

A 2.2.2 *Terensko delo sekcije za ljudsko slovstvo.* — Po nastopu službenega mesta v Inštitutu l. 1952 je tedanji strokovni sodelavec Milko Matičetov iskal živih prič ljudskega pripovednega izročila najprej kot član ekip Etnografskega muzeja. Poslej je začel tudi sam odhajati na teren. Odkrival je dotlej neznane žive hranilce pripovednega izročila.

L. 1952 je našel v Soči v Trenti 80-letnega Jozo Kravanjo p. d. Marinčiča, v Kranjski gori Petra Jaklja p. d. Smerinjeka, v Bogojini Vincija Avžerovega in Nacija Martinovega, l. 1953 v Rutah nad Bistrico pri Pliberku na Koroškem Vincenca Pečnika. V Beli krajini je mogel slediti Trdinovim verskim bajkam, na Gorenjskem pa nekaterim motivom Poženčanovih zapisov. Tedanja študentka etnologije Marija Jagodic mu je v Podgorju pri Kamniku odkrila pravljicarja Franceta Brganta p. d. Jefarja in zapisala za Inštitut njegov repertorij pravljič.

Primeri prvih odkritih živih pravljicarjev so pričali, da pravljica med ljudstvom še živi, in terjali, da se zbiralno delo ne ustavi ob starih zapisih in objavah, ampak da se neznano bogastvo na terenu odkrije, zapiše in tako ohrani znanstveni raziskavi. Zato pa je bilo treba pravljicarje najti. Inštitut se je odločil za anketni način, ki bom o njem spregovoril v naslednjem odstavku.

Sicer pa je vsako leto prineslo na terenu novih odkritij: l. 1955 na Krasu, na Brjah Edvarda Noviča, v Koprivi Rudolfa Laha. Med delom etnografske ekipe v Brkinih l. 1955 je Milko Matičetov odkril na Rjavčah Toneta Mahneta (»slepega Tončka«). L. 1956 je s sodelovanjem Valensa Voduška iz Glasbeno-narodopisnega inštituta ter fotografskega laboratorija SAZU (Božo Štajer) na magnetofon in na filmski trak posnel že omenjenega trentarskega pravljicarja Jozo Kravanja Marinčiča (filma Inštitut do danes zaradi finančnih težav ni mogel usposobiti za projekcijo). Istega leta je

mogel Milko Matičetov posneti na trak (z magnetofonom Glasbeno-narodopisnega inštituta) nekaj pravljič 82-letne Tužinke na Logu v Trenti. Z zapisovanjem na roko je nadaljeval zbiranje pri pravljíčarju Antonu Dremlju p. d. Resniku v Petrušni vasi na Dolenjskem. V l. 1957 je sledil Avgust Fišer p. d. Grabnarjev Gustelj iz Golave buke pri Slovenjem Gradcu. Po Pohorju je Matičetov zasledoval zapise Paula Schlosserja izza pol stoletja (gl. Bachernsagen. Dunaj 1956).

Jeseni l. 1957 je dobil Inštitut od Švicarskega narodopisnega muzeja (Schweizerisches Museum für Volkskunde) v Baslu magnetofon v dar. To je bila prelomnica v terenskem delu. Na mesto zamudnega in nikoli vsestransko zanesljivega zapisovanja na roko je stopilo avtentično snemanje na trak. Poskusni obisk je veljal 1958 kranjskogorskemu Smerinjeku. Sledila so snemanja na Koroškem, kjer je Milko Matičetov snemal v Podjuni Vincenca Pečnika p. d. Biclja, v Rožu Franca Izopa p. d. Lebna in še nekaj malega v Ločah in Šempetru, v Zilji pa nekaj krajših besedil v Potočah in v Melah. Ker v tistih letih deviz za takšno delo ni bilo, je moral Matičetov sprejeti gostoljubje in vsestransko pomoč koroškega narodopisca prof. dr. Pavleta Zablatnika iz Celovca. Poleti je zanesla pot M. Matičetovega (v sklopu ekipe Etnografskega muzeja) v Vipavsko dolino, kjer je mogel snemati tedaj 80-letno Metko Česnik in njeno hčer Rozko.

L. 1959 za terensko delo ni bilo sredstev. Pač pa je huda bolezen privedla v ljubljansko bolnišnico dolenjskega pravljíčarja Antona Dremlja - Resnika, ki je — dasi na smrt bolan — tovarišem v bolniški sobi rad pravil svoje storijske. Ob obiskih je Matičetov nekaj »storijske« posnel na trak. Jeseni istega leta je Matičetov izkoristil pot posebne ekipe Glasbeno-narodopisnega inštituta na Kras, ki se ji je pridružil. Pri slačenju koruze je lahko posnel nekaj pripovednih besedil. In ko je moral spremljati na poti po Sloveniji gosta Akademškega sveta FLRJ, doc. dr. Jerzyja Slizinskega z varšavske univerze, je posnel spotoma na Gorenjskem, v Trenti, na Tolminskem, na Krasu in v Slovenski Istri spet okoli 20 novih besedil, ki si jih je poljski gost zapisal tudi v poljščini.

Leta 1960 je bilo mogoče obiskati in posneti samo tedaj 70-letnega Jako Knafliča iz Mlinega pri Bledu.

Z ekipo Etnografskega muzeja je Matičetov l. 1961 odkril v šentruperški okolici na Dolenjskem mlinarja Franca Kreglja iz Drage, ki je znal povedati vrsto veselih zgodb. Matičetov je opravil ob tej priložnosti tudi kontrolna snemanja v Ostrožniku in v okolici Mokronoga.

Novo področje ljudskega pripovedništva je l. 1961 odkrila celjska profesorica Petrina Ocvirka. V okolici Svetine je v narečju zapisala obsežno zbirko ljudskih pripovedi ter jih izročila Inštitutu. Delo je nadaljevala tudi na področju ljudskih šeg. Inštitut jo je imenoval za honorarno strokovno sodelavko.

Za terensko zbiralno delo je prineslo l. 1962 Milku Matičetovemu pomemben preokret. Uresničila se mu je davna želja — priti v Rezijo. Pomagal je Glasbeno-narodopisnemu inštitutu v Ljubljani navezati stike s Centro nazionale studi di musica popolare (prof. Giorgio Nattaletti) v Rimu. Tako se je v maju 1962 posrečilo organizirati mešano italijansko-slovensko ekipo za raziskovanje ljudske pesmi in glasbe v Reziji. Član te prve ekipe je bil tudi Milko Matičetov, ki je potem decembra 1962 še sam odšel v Rezijo.

Z obeh obiskov je prinesel okoli 250 proznih besedil v rezijanščini. Med drugimi je pravočasno spoznal in snemal odlično pravljíčarko Rozalijo Di Leonardo iz Bile, ki je kmalu zatem 89-letna umrla. Z Glasbeno-narodopisnim inštitutom je odšel Matičetov v Rezijo spet junija 1963 ter nadaljeval začeto sistematično snemanje. V l. 1964 je za svoje delo v Reziji načrtno namenil trikrat po 10 dni (Bila — osojska planina Jama — Osojane). Odkritje Rezije je v naslednjih 10 letih odločilno usmerilo zbiralno delo Milka Matičetovega. Naučil se je rezijanščine, zato ga je neverjetno bogato pripovedno izročilo Rezije tem bolj priklenilo nase in ga ni izpustilo.

Medtem so morale druge slovenske pokrajine hočeš nočeš ostajati ob strani in čakati. L. 1964 je mogel Matičetov sicer nekaj časa posvetiti tudi domačemu terenu: na trak je snemal pri »lúpanju« (luščenju) bučnic v Bogojini Lajčija Gujtmánovega, Nacija Martinovega, Vincija Lopertovega, svoje nekdanje pripovedovalce, aprila je odkril še novega, Opecovega Štefana iz Rakičana. — Obiskal je tudi pravljíčarko Antonijo Tihle v Velikih Lesah pri Zagradcu.

Bilo je čezdalje bolj kričéce očitno, da en sam človek obsežnega področja ljudskega slovstva ne more obvladati, čeprav je Slovenija majhna dežela. Posebno tisti hip, ko se je odprla Rezija, je postalo vprašanje vsaj enega asistenta v oddelku za ljudsko slovstvo živo pereče. Zaman si je prizadeval zanj upravnik Grafenauer — in tudi ob 25-letnici Inštituta se stanje ni spremenilo. Delo v Reziji bo vsak čas končano, koliko škode pa smo utrpeli po drugih slovenskih pokrajinah, kjer so ta čas odhajali s tega sveta pravljíčarji in pravljíčarke, ne da bi jih bili utegnili odkriti? Sposobni mladi raziskovalci, ki so si želeli dela v Inštitutu, so razočarani odhajali v prosvetno in v druge službe, edini znanstveni delavec v oddelku za ljudsko slovstvo pa je ostajal sam samcat na mrtvi straži . . .

A 2. 2. 3 Terensko delo za *ljudske šege in igre*. — Terensko delo za zbiranje, zapisovanje in sploh fiksiranje ljudskih šeg in iger se razlikuje od zbiranja pripovednega gradiva. Tudi delo tega oddelka je slonelo na enem samem znanstvenem delavcu. Le-ta se je moral omejiti na nekaj najvažnejših pojavov iz ljudskega življenja. Nekatere si je mogel ogledati ponovno, se z njimi seznaniti podrobneje, druge je mogel registrirati samo obrobno, nekatere celo le po naključju.

Terenska dokumentacija šeg (in iger) ima svoje specifične zahteve. Ne zadošča samo zapis (danes tudi magnetofonska registracija), njen prav tako bistveni del je fotografiranje, v mnogih primerih tudi filmanje, včasih še risba.

Niko Kuret se je brž po vstopu v Inštitut odločil za dve, tri glavne teme: za maske, za ljudsko gledališče in za otroško igro. Kmalu je njegovo zanimanje pritegnila še naslednja tema, ziljsko štehvanje. Terensko delo mu je nudilo samo del gradiva za raziskovalno delo. Močno se je oprl na ankete. K temu ga je posredno prisililo stalno pomanjkanje sredstev, ki obširnejših in daljših terenskih akcij niso dovoljevala. Pri zbiranju drabosnjakovine in ogledih štehvanja je bil navezan le nase in na pomoč koroških rojakov, predvsem skrajno požrtvovalnega prof. dr. Pavleta Zablatnika. Potrebne device si je služil s predavanji v celovškem radiu.

Da si je N. Kuret neposredno po vstopu v Inštitut kot prvo temo izbral *maske*, ni pripomoglo samo osebno nagnjenje. Uredništvo Jugoslovanske enciklopedije v Zagrebu je l. 1954 nujno zahtevalo članek o maskah na Slovenskem. Za enak prispevek je prosil dunajski prof. dr. Leopold Schmidt, ki je pripravljaj svoj zbornik »Masken in Mitteleuropa«. Tako je N. Kuret konec septembra 1954 na Ptujskem polju (predvsem v Markovcih), dopolnil dotlej znane podatke o »korantiji«. Neposredno zatem, oktobra 1954, je odšel v Bohinj in pozvedoval tam po novoletnih »šemah« v Zgornji dolini, ki so bile dotlej komaj po imenu znane. Konec leta 1954 je nato »in situ« s sodelovanjem Vlastje Simončiča opravil sistematično fotografiranje sprevodov in posameznih šemskih tipov po vaseh Zgornje doline.

Na cerkljanske lavfarje je opozoril Kuret že v »Etnologu« 17/1945. Šega je bila med italijansko zasedbo zamrla. Toda v prizadevnem domačinu, v Ljubljani živečem uradniku Petru Brelihu, je našel Kuret neutrudnega sodelavca za poživitev šege. Peter Brelih je s pomočjo rojakov odkril rezbarja (delavca Franceta Kobala), ki je začel rezljati po navodilih in pod vodstvom starih domačinov lesene lavfarske maske ter dosegel maksimalno podobnost s starimi maskami. Po ponovnih obiskih v Cerknem v spremstvu Petra Breliha je mogel Kuret predlagati iz inštitutskih sredstev subvencijo 50 000 din, da bi se šega v l. 1956 oživila. Upravnik Grafenauer je ta prizadevanja zavzeto podprl. Bodi zato zapisano, kar se danes pozablja, da gre zasluga za oživitev danes tako znane lavfarije našemu Inštitutu! Cerkljanski primer dokazuje, da je mogoče začasno izpodrezano šego obnoviti, če korenini v res starem izročilu in so domačini voljni, da spet oživi. Ob prvi obnovitvi lavfarije l. 1956 nismo samo izdatno fotografirali, ampak ves potek tudi filmali.

Naslednje leto, 1957, je Kuret organiziral strogo arhivsko in znanstveno dokumentarno filmanje in barvno fotografiranje korantov v Markovcih (Božo Štajer), nato pa se je usmeril h komaj znanemu in vendar zelo značilnemu pustovanju s »Selmo« v Kostanjevici ob Krki. Od 4. do 6. marca 1957 sta s fotografom in snemalcem Božom Štajerjem in ob sodelovanju Marije Jagodičeve podrobno slikovno, filmsko in zvočno dokumentirala kostanjeviško selmo. (Film leži še danes mrtev v inštitutski hrambi, ker ga zaradi pomanjkanja sredstev ni bilo mogoče montirati.)

Poteči je moralo 5 let, da se je mogel Kuret spet posvetiti maskam na terenu. Že l. 1944 je Tone Ljubič opozoril na svojevrstne in pozornosti vredne »máčkare« v Dobrepoljah. Kakor lavfarji, tako so tudi máčkare že pred leti zavoljo okoliščin zamrle. Izginili pa so tudi nič manj pomembni »škoromati« v Brkinih. Inštitut v teh letih ni zmožal več subvencij. Zato se je obrnil na tedanji Republiški svet »Svobod« s prošnjo za denarno podporo domačinom v Dobrépoljah (Zagorica) in v Brkinih (Podgrad). Podpora je bila odobrena in l. 1962 so se v Dobrépoljah po poprejšnjih skrbnih pripravah domačinov spet pojavile »máčkare«, ki smo jih sistematično fotografirali črno-belo in barvno (Božo Štajer in Carmen Narobè). Hkrati so ob organizacijski podpori rojaka Toneta Mahneta, učitelja glasbe v Izoli, oživeli tudi »škoromati«; fotografirala sta Božo Štajer (barvno) in Marija Jagodic, kustodinja Etnografskega muzeja (črno-belo). V Podgradu je filmala ljubljanska TV.

Še eno malo znano in ginevajočo šego je bilo treba dokumentirati. L. 1963 je N. Kuret v spremstvu rojaka, zdaj že rajnega prof. Poldeta Staneka, obiskal Boračovo pri Radencih in si tam ogledal »Licije«, tipične ženske maske panonskega območja, ki obiskujejo domove, kjer je kaj otrok, na večer pred 13. decembrom. N. Kuret je ves potek fotografiral v barvah.

Raziskovanje *ljudskega gledališča* ni terjalo posebno obširnega terenskega dela. Pač pa je bil za raziskovanje osrednje osebnosti našega ljudskega gledališča, Andreja Šusterja Drabosnjaka, potreben obisk na nekdanjem njegovem domu na Kostanjah nad Vrbskim jezerom. To je opravil N. Kuret jeseni 1956 s pomočjo prof. dr. Pavleta Zablatnika. Poprej si je za zvočna snemanja pridobil sodelovanje terenske tehnične ekipe celovškega radia. N. Kuret je obiskal najprej nekdanjo Drabosnjakovo domačijo na Zgornjih Jezercih št. 17 in si ogledal svoječasno Drabosnjakovo »delavnico«, tik zraven hiše stoječo staro »pajštvo«, v Črezpolju pri p. d. Žvabu pa stari oder, »pinjo«, kjer so zadnjič igrali Drabosnjakov Pasijon l. 1932. Poiskal je s pomočjo župnika Martina Kuchlerja še žive igralce zadnjih predstav. Od 11 se jih je odzvalo 10. Odlomke svojih vlog, ki so se jih še spominjali na pamet, so povedali v mikrofon celovškega radia, N. Kuret pa jih je fotografiral.

Področju ljudskega gledališča prištevamo tudi *koledovanje*. Na terenu ga narodopisci niso kaj prida raziskovali, zadovoljevali so se s pesemskimi zapisi in napevi ter z redkimi poročili iz starejših dob. N. Kuret se je odločil januarja 1957, da obiše trikraljevske kolednike v Kropi. Posnel jih je na magnetofonski trak, Božo Štajer pa jih je fotografiral in filmal. Pri tem je prišel na dan značilni prizor s tremi kralji, Herodom in angelom, ki ga je zapisal in objavil že l. 1854 Jožef Levičnik v popolnejši obliki iz Železnikov. Neposredno za tem je obiskal N. Kuret še Šentánel nad Prevaljami. S pomočjo Milka Matičetovega je posnel na magnetofonski trak tamkajšnje trikraljevske kolednike, fotografiral jih je spet Božo Štajer. Glavna naloga obiska v Šentanelu pa je bila »mežiška« Pastirsko-trikraljevska igra, ki je nanjo opozoril l. 1935 rajni kaplan Jaka Sem. Igro so v petdesetih letih še uprizarjali po kmečkih izbah Mežiške doline. Šentánel smo obiskali na pobudo domačina, prof. Luke Kramolca. Igro je N. Kuret s pomočjo Milka Matičetovega v celoti posnel na magnetofonski trak, Božo Štajer pa je filmal ves potek od začetka do konca v prostorni, danes že podrti izbi Kramolčeve domačije. (Edinstveni film tudi še ni montiran.)

*Štehanje*. — Že l. 1955 je ziljsko štehanje pritegnilo pozornost N. Kureta. Tedaj si ga je v družbi upravnika Grafenauerja prvič ogledal v njegovem domačem kraju — na Brdu pri Šmohorju. Že ob tem ogledu se jima je porodila misel, da bi bilo treba šego filmati. S to mislijo in po vnaprejšnjem dogovoru z ljubljanskim Triglav filmom (a z lastnimi deviznimi sredstvi!) se je N. Kuret l. 1956 napotil v Zahomec, kjer je štehanje še najbolj ohranilo svoj stari slovenski značaj. Zagotovil si je pomoč pri snemanju za prihodnje leto (domačini, za zvok celovški radio). Ker je Triglav-film odpovedal udeležbo, je bilo treba pridobiti Viba-film in je bilo spomladi 1958 potrebno novo potovanje v Zahomec in Celovec. Po terenskem ogledu in fotografiranju situacije v vasi je Kuret nato pripravil scenarij oz. snemalno knjigo. Filmiranje se je izvedlo septembra 1959. S tem Kuretovega zanimanja za štehanje ni bilo konec. V ponovnih obiskih (nazadnje na Bistrici l. 1963) je



preverjal svoja dognanja, ki jih je strnil v svoji knjigi o ziljskem štehanju (1963).

*Zenitovanje.* — Obrobno je želel N. Kuret dokumentirati l. 1955 ad hoc v sodelovanju z ljubljanskim radiem organizirano (fiktivno) *ženitovanje* v Šmartnem v Rožni dolini pri Celju. Fotografiral je Božo Štajer, tonsko snemanje je opravila ekipa Radia Ljubljane. (Žal, so bili trakovi iz neznanih razlogov še pred uporabo brisani.) Posebno pomembno pa je bilo snemanje ženitovanja v Šentanelu nad Prevaljami l. 1956, ki ga je organiziral Glasbeno-narodopisni inštitut in je pri njem sodeloval tudi N. Kuret.

Spuščanja »*barčic sv. Gregorja*« v Kropi in Kamni gorici narodopisci na terenu niso pobliže dokumentirali. N. Kuret si je šego ogledal l. 1964 v obeh krajih in jo (v barvah) izdatno fotografiral.

Na prošnjo Pomurskega muzeja v Murski Soboti je N. Kuret v septembru 1963 raziskal prekmurske »*reménke*« (pirhe) po Ravenskem, Dolinskem in Goričkem.

Da ugotovi sedanjo uporabo *starih noš*, se je oddelek odločil l. 1955 fotografirati telovsko procesijo v Ratečah (v barvah), dokumentarno pa istega leta jeseni »*Kravji bal*« v Bohinju. Fotografiral je Božo Štajer.

### A 2. 3 Ankete in poročevalska mreža

Preizkušeni način anketiranja je Inštitut sprejel že zavoljo skromnih proračunskih sredstev, ki niso dovoljevala obsežnejših terenskih akcij.

V začetku januarja l. 1953, tik pred polletnimi počitnicami, je Inštitut za poskušnjo razposlal 33 srednjim šolam na Primorskem svojo prvo vprašalnico. Sodelovala sta pri njej Milko Matičetov in tedaj še honorarni strokovni sodelavec Niko Kuret. Prvo vprašanje je terjalo naslove dobrih pravljicarjev, tretje je pozvedovalo po starih ljudskih napisih, drugo pa je iskalo podatkov o zažiganju božičnega čoka. Uspeh je bil zadovoljiv, odgovore je poslalo 15 šol (45,5 %); marsikje so se za anketo posebej zavzeli profesorji slovenščine.

Uspeh prve vprašalnice je pobudil Inštitut, da je sprejel predlog Nika Kureta, naj bi razposlali vprašalnico o otroških igrah. Sestavil je besedilo in vprašalnica je izšla v tisku na 4 straneh male 8<sup>o</sup> v 4000 izvodih. Ob koncu maja 1953 jo je Inštitut razposlal 125 vrtcem in 1145 osnovnim šolam na ozemlju Slovenije, cone B STO, na Koroško in v Beneško Slovenijo. Vprašalnica je hotela dati pobudo za zbiranje otroških iger in pesmi (zlasti izštevvalnic) ter podatkov o ljudskih igračah. Kljub popularizaciji ankete po radiu in v časopisju je bil uspeh porazen: odzvalo se je vsega 17 (sedemnajst) šol. Inštitut ni izgubil poguma. Anketo je ponovil naslednje leto, 1954, v sodelovanju s »Pionirskim listom«. Razpisal je nagradni natečaj za zapise otroških iger med pionirji samimi (od 3. februarja do 10. marca 1954). Do konca natečaja je prejel Inštitut iz vrst šolske mladine neposredno 298 zapisov iger. Proti koncu leta je razposlal preostale izvode vprašalnice še nižjim gimnazijam. To je dalo pobudo nekaterim osnovnim šolam na sedežih nižjih gimnazij, da so se oglasile še naknadno. Tako je do konca l. 1954 poslalo 34 osnovnih šol 328 iger, 20 nižjih gimnazij pa 331 iger. To je dalo skupno s pionirskimi



zapisi v zvezi z nagradnim natečajem 957 zapisov otroških iger (z inačicami in dubletami).

Svojo 3. vprašalnico je razposlal Inštitut v 230 izvodih konec oktobra 1954 na Gorenjsko. M. Matičetov je vpraševal po prekopavanju mrličev in po šegi umivanja lobanje. Uspeh: 65%.

Sledila je konec decembra 1954 4. vprašalnica, ki jo je Inštitut razposlal v 840 izvodih. Niko Kuret je pozvedoval po novoletnem »mladem žitu« in po zimzelenem ali umetnem hišnem okrasju. Uspeh: 34%.

Izmed tistih, ki so odgovorili na te prve štiri Inštitutove vprašalnice, je Inštitut skušal razbrati posameznike, ki so pokazali smisel za narodopisno delo in potrebno razgledanost zanj. Tako je začela nastajati prva kartoteka poročevalcev, ki jo je Inštitut (od l. 1961 dalje) vodil dvojno: po pokrajinah in poimensko po abecedi. Kartoteka je zajela nekaj nad 150 imen. Le-ta so bila temelj poročevalske mreže, ki jo je Inštitut začel razpletati l. 1969.

Poročevalci so postali za Inštitut zelo važni pomočniki. Upravnik Grafenauer je zato brez oklevanja sprejel pobudo svojih dveh sodelavcev, da začne Inštitut izdajati svoje skromno glasilo, pa čeprav samo na 4 straneh. »Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje« naj bi povezoval sodelavce z Inštitutom, naj bi jih obveščal o stvareh, ki jih zanimajo, ter naj bi tudi prijateljem Inštituta in narodopisja sploh nudil zgoščen vpogled v delo in skrbi Inštituta, v stanje stroke in v njeno problematiko. »Glasniku« naj bi kot prilogo dodajali vsakokrat po eno vprašalnico. To bi bila hkrati praktična stran izdajanja »Glasnika«, ki bi prihranila poštno stroške za posebno razpošiljanje vprašalnic. Sodelavci so prvo številko »Glasnika« sicer pripravili, toda v l. 1955 zanj ni bilo mogoče dobiti tiskarne. Tako je izšla prva številka z enoletno zamudo, šele oktobra 1956. Tiskala jo je tiskarna v Kopru. Prvi številki je dal upravnik Grafenauer na pot značilne spremne besede:

»Našim prijateljem. Ko so pretekla leta prihajali v naš inštitut odgovori na vprašalnice, neredko prav skrbni in umni, se je budila v nas vpraševalcih vedno česče misel in želja, da bi razmerje do naših voljnih sodelavcev iz dolgočasno sebičnega daj-dam spremenili v pristrčneje osebno dam-daj. To hočemo zdaj poskusiti s temle četrtletnikom, želeč, da bi nam ta in oni zlasti naših mladih priložnostnih pomočnikov sčasoma dozorel v samostojnega strokovnega in znanstvenega tovariša sodelavca...«

Glasnik je seznanjal svoje bralce med drugim z našimi narodopisnimi ustanovami, z novimi narodopisnimi publikacijami, prinašal je narodopisne paberke, razna poročila idr. V 2. številki je izšla vprašalnica št. 5, v 3. številki pa vprašalnica št. 6 — obe sta bili posvečeni maski.

Pomanjkanje sredstev je spet bilo tisto, ki je Inštitutu onemogočilo nadaljnje izdajanje dobro zasnovanega in s simpatijami sprejetega glasila. Izšle so samo 4 številke prvega letnika (1956—1957). Rešili smo ga tako, da ga je čez leto dni kot »svoje« glasilo sprejelo »Slovensko etnografsko društvo«, ki je nadaljevalo izdajanje v nespremenjenem formatu in obsegu kot »Glasnik Slovenskega etnografskega društva«; tudi štetje letnikov se ni prekinilo (1959 — 2. letnik in sl.).

Težave so bile tudi z vzdrževanjem komaj vzpostavljene poročevalske mreže. V poročilu za l. 1964 beremo: »Inštitut je navezan na dobro voljo posameznih poročevalcev. Redne in čvrste mreže ni bilo mogoče ne organizirati ne vzdrževati, ker bi bila za to potrebna redno nameščena moč...«

#### A 2.4 Fototeka in diateka

Poleg beležnice je bila fotografska kamera v začetku novejših dob terenskega dela narodopiščevo najvažnejše pomagálo. Najprej se je moral zadovoljiti s črno-belimi posnetki, sledila je uporaba barvnih diapozitivov. Dokaj pozno sta se pojavila filmska kamera in magnetofon.

2.4.1 *Fotografska dokumentacija* sega v Inštitutu že v prva leta njegovega obstoja. Prvo sistematično dokumentacijo s črno-belo fotografijo zasledimo l. 1954 (Kuret: Ptujsko polje — Ljudske lutke; Vl. Simončič: Zgornji Bohinj — novoletne »šeme«).

Žal, je ostala fototeka zavaljo kadrovske stiske dolgo časa neurejena. Šele jeseni 1964 jo je začela honorarno urejati Helena Ložar, tedaj še študentka etnologije. Po že preskušeni formulaciji drugih ustanov je Inštitut izdelal svoj posebni obrazec za fototeko. Do konca l. 1964 je bilo spisanih in opremljenih blizu 3000 kartonov.

Ker iz slovenskega zamejstva fotografskega gradiva skoraj ni bilo, se je Inštitut l. 1964 dogovoril za občasno sistematično fotografiranje narodopisnih pojavov na Koroškem (prof. Milan Kupper) in na Tržaškem (Mario Magajna). Dogovor se je dobro obnesel.

2.4.2 S snemanjem *barvnih diapozitivov* je začel Inštitut l. 1955 (Božo Štajer: Telovska procesija v Ratečah — film je bil pri razvijanju, žal, uničen). V naslednjih letih se je barvno fotografiranje uveljavljalo čezdalje bolj. Navesti je mogoče samo glavne snovne skupine, ki so bile barvno fotografirane:

- Cerkljanski lavfarji (1957),
- Koranti v Markovcih (1957),
- Štehvanje v Zahomcu (1959) in na Bistrici (1963),
- Máčkare v Doprepoljah (1962),
- Škoromáti v Podgradu v Brkinih (1962),
- »Licíje« v Boračovi pri Radencih (1963),
- »Barčice sv. Gregorja« v Kamni gorici in Kropi (1964).
- Štehvanje v Zahomcu in na Bistrici (1959, 1963).

#### A 2.5 Fonoteka in diskoteka

Inštitutska fonoteka je začela nastajati, še preden je Inštitut dobil svoj prvi magnetofon. Sodelovanje z Glasbeno-narodopisnim inštitutom je omogočilo npr. prve zvočne posnetke pravljíčarja Joza Kravanja Marinčiča v Trenti (1956), zveza z Inštitutom ruskoj literatury v Leningradu pa posnetke 6 pesmi iz fonoteke (na valjarjih) J. E. Lineve iz l. 1913 (1956).

Magnetofon (Grundig TK 8), ki ga je Inštitut l. 1957 dobil v dar od Švicarskega narodopisnega muzeja (Schweizerisches Museum für Volks-

kunde) v Baslu, je zanaprej omogočil terenska snemanja in s tem lastne zvočne posnetke.

Fonoteka je nastajala posebej v sekciji za ljudsko slovstvo in posebej v sekciji za ljudske šege in igre. Zaradi kadrovskih težav ostaja tudi fonoteka v glavnem neobdelana.

Posnetki sekcije za ljudsko slovstvo so nastajali ob terenskih obiskih Milka Matičetovega in obsegajo v glavnem pripovedna besedila posameznih zgoraj naštetih pravljicarjev, ki jih je snemal sam.

Posnetke sekcije za ljudske igre in šege je oskrbel v glavnem Niko Kuret:

Koledniki v Kropi (1958). Zvočni zapis k filmu.

Trikraljevski koledniki v Šentanelu (1958). Zvočni zapis k filmu.

Pastirsko-trikraljevska igra v Šentanelu (1958). Zvočni zapis k filmu.

Diskoteke Inštitut v tej dobi še ni imel.

## A 2.6 Film in filmoteka

Sodobna narodopisna dokumentacija je sprejela film (po možnosti barvni in zvočni film) za svoj bistveni sestavni del. Ne samo razna delovna opravila, delovne procese, ki sodijo v področje materialne kulture, ampak tudi nešteto pojavov iz področij duhovne in socialne kulture, zlasti šege, gledališke predstave, ples in druge nastope ter pravna opravila, tudi pravljicarje in pevce ali godce v akciji je mogoče s filmom točneje zajeti in ohraniti kakor s katerikoli drugim zapisom. Prednost filma je, da ga je mogoče v študijske namene kabinetno tudi ponovno predvajati. (Za to je potreben projektor, ki ga pa Inštitut do danes še nima.)

L. 1956 je bil ustanovljen Jugoslovanski komité za etnografski film, ki je bil včlanjen v tedanji Comité International du Film Ethnographique (CIFE—UNESCO) s sedežem v Parizu. Predsednik jugoslovanskega komiteja, univ. prof. dr. Milovan Gavazzi v Zagrebu, je še istega leta pridobil Nika Kureta, da je zastopal v komiteju Inštitut. Naslednje leto, 1957, je bil septembra v Pragi 6. mednarodni seminar etnografskega filma CIFE, ki se ga je s pridom udeležil Niko Kuret.

Pojav etnografskega filma je l. 1957 poklical v življenje Slovenski odbor za etnografski film, ki mu je bil predsednik Boris Orel, tajnik Niko Kuret, v okrilje pa ga je vzelo Slovensko etnografsko društvo. V odboru so bili zastopani tedanji slovenski filmski producenti in filmski delavci ter narodopisne ustanove.

Sekcija za ljudske šege je uvedla film kot svoje dokumentacijsko sredstvo že l. 1956. Prva téma se je ponudila ob obnovitvi cerkljanske lavfarije februarja 1956. Inštitut se je dogovarjal najprej z Zavodom za šolski in poučni film v Ljubljani, da bi izvedel filmanje. Ob predloženem predračunu se je dogovor razbil. Tedaj je ponudil svoje usluge znani snemalec-amater Boris Brelih, sin obnovitelja cerkljanske lavfarije Petra Breliha. Tako je nastal prvi inštitutski film, o »Cerkljanskih lavfarjih«, delo Borisa Breliha kot snemalca in Petra Breliha kot scenarista in režiserja. Film je še črnobel.

Pozneje je snemal šef fotolaboratorija SAZU Božo Štajer. Kamero (16 mm) je posojal Inštitut za turbinske stroje SAZU.

Žal, filmski dejavnosti Inštituta niso sijale in ne sijejo »mile zvezde«. Zavaljo skopo odmerjenih denarnih sredstev lavfarski film iz l. 1956 še danes, po 17 letih, ni prišel preko delovne kopije, ki pa smo jo vendarle predvajali na nekaterih strokovnih sestankih. Za vse pozneje posnete filme vse do l. 1960 ni bilo mogoče priskrbeti sredstev niti za razvijanje, tako da so leta in leta nerazviti ležali v omari. Ko smo jih mogli razviti, spet ni bilo denarja za montažo in za delovno kopijo. Ni ga vse do danes, tako da svojih filmov še sodelavci Inštituta niso videli na platnu . . .

Od l. 1960 do 1964 je Inštitut s filmanjem popolnoma prenehal, le mimogrede se mu je l. 1962 ponudila možnost sodelovanja s TV.

#### Narodopisni filmi Inštituta za slovensko narodopisje 1956—1964

1. Lavfarji v Cerknem. 1956, vodstvo in scenarij: Peter Brelih, kamera: Boris Brelih. 16 mm/240 m, čb, nem, z napisi. Izdelana delovna kopija.

2. Svatba v Preloki pri Vinici. 1956, vodstvo: dr. Valens Vodušek, kamera: Božo Štajer. 16 mm/45 m, čb, zvok na traku: dr. Valens Vodušek. Film še ni montiran.

3. Pravljičar Joza Kravanja-Marinčič v Trenti. 1956, vodstvo: dr. Milko Matičetov, kamera: Božo Štajer, zvok na traku: dr. Valens Vodušek. Film še ni montiran.

4. Koranti v Markovcih pri Ptujju. 1957, vodstvo: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer. 16 mm/30 m, čb, nem. Film še ni montiran.

5. Šelma v Kostanjevici na Krki. 1957, vodstvo: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer, zvok na traku: dr. Valens Vodušek. 16 mm/120 m, čb. Film še ni montiran.

6. Trikraljevski koledniki v Kropi. 1958, vodstvo: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer, zvok na traku: dr. Niko Kuret. 16 mm/30 m, čb. Film še ni montiran.

7. Trikraljevski koledniki v Šentanelu nad Prevaljami. 1958, vodstvo: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer, zvok na traku: dr. Milko Matičetov. 16 mm/30 m, čb. Film še ni montiran.

8. Pastirsko-trikraljevska igra v Šentanelu nad Prevaljami. 1958, vodstvo: dr. Niko Kuret, kamera: Božo Štajer, zvok na traku: dr. Milko Matičetov. 16 mm/60 m, čb. Film še ni montiran.

Na pobudo in s sodelovanjem Inštituta je nastal štehvanjski film: Štehvanje. Viba 1959, Cinemascope/300 m, Eastman-color. Scenarij in strokovno vodstvo: Niko Kuret, snemalna knjiga in vodstvo: Ernest Adamič, kamera: I. Marinček. (Odlikovan na II. mednarodnem festivalu etnografskega in sociološkega filma v Firenzah 1960 — »Targa Pietro Canonica«.)

Štehvanjski film je v tej dobi vrh prizadevanj Inštituta na področju narodopisnega filma. Sledila so, kakor je že omenjeno, suha leta. Samo l. 1962 je ljubljanska TV na povabilo Inštituta snemala brkinske »škoro-mate« (filma si Inštitut ni mogel nabaviti).

L. 1964 je Inštitut navezal stike s tržaškim snemalcem-amaterjem Aljošo Žerjalom. N. Kuret mu je predložil nekaj sinopsisov iz ljudskega živ-

ljenja na Tržaškem. Do realizacij menda ni prišlo, za odkup Žerjalovih dotleje že izdelanih filmov (npr. Pust v Ščedni, Lučanje sv. Štefana v Boljuncu) pa Inštitut ni imel denarja.

## A 2.7 Knjižnica in zbirka mikrofilmov

A 2.7.1 Inštitutska knjižnica sprejema po veljavni praksi v delokrog Inštituta spadajoče knjige iz Centralne biblioteke SAZU. Tako si je Inštitut začel zbirati svojo strokovno knjižnico takoj po svoji ustanovitvi.

Skrb za knjižnico je prevzela Albina Štrubljeva, ki jo je upravljala do upokojitve 1972, nato pa še leto dni honorarno.

Prizadevanje upravnika Grafenauerja je šlo za tem, da si knjižnica pridobi standardna dela za raziskave na vseh področjih stroke. To se je zlasti v prvih letih posrečilo v dokajšnji meri. Tako si je knjižnica l. 1955 pridobila dragoceni in danes redki *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens I-X*, dalje ameriški *Standard Dictionary of Folklore I-II* ter nekaj vzornih zbirk ljudskega pripovedništva: *W. Liungman, Sveriges Samtliga Folksagor I-III*; *Espinosa, Cuentos populares españoles I-III*; *Amades*; *Folklore de Catalunya I-II* ter druge nemške, avstrijske in italijanske zbirke. Posebne omembe vredna je obogatitev knjižnice s kompletno zbirko serije *Folklore Fellows Communications (FFC)*, ki jo izdaja Finska akademija znanosti. Inštitut jo je dobil po posredovanju tedanjega jugoslovanskega veleposlanika v Helsinkiju, dr. Slavka Zoreta, nekdanjega maroltovca. S tem je dal pobudo za izmenjavo publikacij obeh akademij, ki traja vseskozi.

Bila so leta, ko je bil Inštitut kar precej na tekočem z nabavo strokovnih del, pozneje se je to bistveno spremenilo. Danes prebogate inozemske produkcije ni več moč dohajati, čeprav Inštitut vsako leto hočeš nočeš prekorači predračunsko kvoto.

A 2.7.2 Z mikrofilmskimi posnetki inozemskih, zlasti starejših strokovnih del si je pomagal Inštitut zlasti v prvih letih. Pri tem mu je rabila medbibliotečna izposoja. Nabrala se je tako manjša zbirka (52 enot) mikrofilmov, ki obsegajo manjša dela v celoti ali pa le poglavja, ki so bila važna za tekoče raziskovalno delo.

Posebno zbirko tvorijo mikrofilmski posnetki ljudskih rokopisov (Drabosnjakove igre) in inozemskih arhivalij (Göthova zbirka iz Gradca).

## A 2.8 Bibliografija

Ob delu za Narodopisni arhiv se je kot prvo sprožilo spoznanje, kako važna je narodopisna bibliografija. Misel na sprotno zbiranje listkovne bibliografije je nastala l. 1952, ko je N. Kuret prevzel redakcijo slovenskega gradiva za Mednarodno narodopisno bibliografijo (*International Folklore Bibliography*). Začel je zbirati gradivo za kompleksno slovensko narodopisno bibliografijo. Obdelal in oddal je v celoti listke za leta 1945—1951, deloma že za l. 1942 in 1943, vrzeli so ostale v zamejskem tisku. Bibliografijo je uredil po avtorjih in po narodopisnih panogah (doslej okoli 1300 enot). V poznejših letih bibliografije zavoljo prezaposlenosti ni mogel več nadaljevati.



## A 3 Raziskovalno delo

## A 3.1 Delovna področja

Naloga Inštituta je raziskovalno delo. Temu delu morajo biti podrejene vse druge dejavnosti, ki so torej zgolj pomožnega značaja. Brez dvoma terjajo pomožne dejavnosti, zlasti terensko delo, mnogo časa in napora, so pa nujne, ker bi sicer raziskovalno delo ne bilo mogoče.

Iz obširnega področja narodopisja se je mogel Inštitut zavoljo šibke kadrovske zasedbe kljub določilom svojega statuta posvečati v glavnem le dvema vejama iz klasičnega kánona narodopisja (duhovna, socialna, materialna kultura): duhovni in deloma socialni kulturi. Redno se ni utegnil ukvarjati s teoretskimi vprašanji in z zgodovino narodopisja, popolnoma pa je moral zanemariti materialno kulturo, ki je za njeno raziskovanje po ugodni konstelaciji sil in odnosov k sreči skrbel Etnografski muzej z Borisom Orlom na čelu.

Usmerjenost upravnika Grafenauerja je bila odločilna za delovanje prvotne Komisije in njej sledečega Inštituta. Raziskovalno delo se je osredotočilo na ljudsko slovstvo. Prihod Milka Matičetovega je pomenil pospešeno delo v tej smeri. Z vstopom Nika Kureta v Inštitut se je delokrog razširil na šege in igre. S tem je bila Inštitutu začrtana pot za celo četrstoletje. Njegovo raziskovalno delo se je gibalo v mejah duhovne in deloma socialne kulture. Šele 25-letnica je prinesla realizacijo nekdanjega statuta v celoti: formalno je bila ustanovljena posebna sekcija za materialno kulturo (Anton Cevc).

V prvih letih je družil Inštitut poleg rednih znanstvenih delavcev tudi nekatere zunanje (honorarne) sodelavce; bili so to predvsem Vilko Novak in Sergij Vilfan, deloma France Kotnik. Tudi njihovo raziskovalno delo se kot delež inštitutovega delovanja navaja v Letopisih SAZU. Trajalo je pa, kakor je razvidno iz istih Letopisov, samo do nekako l. 1958. Od tedaj naprej je slonela teža raziskovalnega dela na trojici v Inštitutu: Grafenauerju, Matičetovem, Kuretu.

Konkretne naloge delovnih področij obeh nastalih sekcij (I: za ljudsko slovstvo, II: za ljudske šege in igre) so povsem zaposlile redne delavce v Inštitutu. Historična smer stroke in stanje obeh področij sta terjala ne samo zbiranje, ampak naravnost reševanje »starosvetnega« gradiva. Treba je bilo arhivalno fiksirati ginevajoče izročilo. Razumljivo je zato, če se je kdaj v časovni stiski porodila misel, da imej zbiranje in reševanje gradiva prednost pred raziskovanjem, češ: smrt ne čaka, stari ljudje nam umirajo in odnašajo svojo vednost s seboj v grob — prepustimo torej raziskovanje naslednji generaciji! Rezultati Inštitutovega dela sami pričajo, da je bila ta misel samo izraz hipnih kriz. Znanstveni delavec bi moral zatajiti samega sebe, če bi se hotel zadovoljiti samo z zbiranjem gradiva. Pač pa je nadalje razumljivo iz časovne situacije, da je bila pozornost raziskovalnega dela dolgo časa usmerjena v preteklost in je mogel Inštitut šele v zadnjem času pomisliti na pomen raziskovanja sodobnosti. Žal, mu je za konkretno delo manjkalo — in še manjka — novih sodelavcev. Sodobnost vsekakor organsko raste iz preteklosti kljub pretresom in spremembam, ki smo jim



bili priče. Poznavanje matičnih tal je neogibna zahteva zlasti v narodopisju. To nam pomaga odkrivati našo narodno podobo. Tu so temelji naše narodne kulture. Tu je izhodišče vsake razumne kulturne politike v sedanjosti in prihodnosti.

### A 3. 2 Teorija in zgodovina narodopisja

S teoretičnimi vprašanji se je od Inštitutovih sodelavcev ukvarjal samo honorarni sodelavec Vilko Novak. L. 1956 je objavil temeljno delo »O bistvu etnografije in njeni metodi« (SE 9/1956). Plod dobrega poznavanja naše ljudske kulture je njegova študija o njeni strukturi, ki je za informacijo mednarodne javnosti in za orientacijo domače raziskovalne dejavnosti bistvenega pomena ter je doživela živahen odmev. Podal jo je na Mednarodnem etnološkem kongresu (International Congress of European and Western Ethnology) v Stockholmu 1951 (Structure de la culture populaire slovène) in ponovil v nemščini v Zeitschrift für Ethnologie 1952 (Der Aufbau der slowenischen Volkskultur). Slovensko verzijo smo dobili v Razpravah SAZU IV/1958: Struktura slovenske ljudske kulture. Delo je izhodišče za sleherno narodopisno raziskovalno delo pri nas.

Z zgodovino našega narodopisja se v tem obdobju ni ukvarjal nihče.

### A 3. 3 Ljudsko slovstvo

Ivan Grafenauer, avtor monumentalne študije o »izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi« (1943), ki bi, napisana v kakem svetovnem jeziku, že sama razznanila njegovo ime po vsem znanstvenem svetu, je v Inštitutu, čigar upravnik je postal, svoje delo smotno usmeril na nekaj konkretnih področij. Predvsem je s svojo knjigo o »Pripovedkah o Kralju Matjažu« (Dela SAZU 2/1, 1952) izpolnil star dolg slovenskega narodopisja do našega matjaževskega izročila. (Dopolnil ga je l. 1958 Milko Matičetov z razpravo o »Kralju Matjažu v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj«. Razprave SAZU IV/2, 1958). Grafenauerjeva raziskovalna pot je ubirala zlasti tri smeri, v katerih je uspešno oral ledino. Odkril je neznane poteze Divjega moža, pokazal dotlej neodkrito povezavo našega izročila z irskim in opozoril na presenetljive zveze med slovenskimi in retijskimi povedkami. Mimo teh se je rad in uspešno ustavljal ob novelističnih prigodah naše preteklosti: ob napačni krsti, ob mejniku, ob Neteku, ob miški, ob razmejitenem teku. V mesecih tik pred smrtjo je priredil za tisk predelano novo izdajo svoje »Lepe Vide«, ki bo mogla iziti šele ob 10-letnici njegove smrti. Postumno sta izšli njegovi študiji s področja naše ljudske epike, »Spokorjeni grešnik« (Dela SAZU 2/8, 1965) ter »Marija in brodnik« (Dela SAZU 2/9, 1966). Obema študijama je dodana etnomuzikološka analiza napevov izpod peresa Zmage Kumer.

V Zagrebu posmrtno objavljeno besedilo predavanja »Stava na ženino čistost« (Nar. Umjetnost 4/1966) nam odkriva še eno stran Grafenauerjevega znanstvenega snovanja: kot Jagičev učenec je ves čas kazal živo zanimanje za raziskave v zvezi s srbsko-hrvaškim ljudskim pesništvo. Ne samo v ocenah (Murkovo zadnje delo o sh. ljudski epiki; M. Parry in B. Lord, The Singer of Tales — oboje v SE), tudi drugače — npr. v študijah o slovenski

tematiki (Kr. Matjaž idr.) — je prispeval marsikatero konkretno spoznanje in paralelo. Zato se mu je uredništvo časopisa Narodno stvaralaštvo — Folklor (Beograd) po pravici oddolžilo s tem, da je št. 15—16/1965 izšla kot Grafenauerjev spominski zbornik, ki so ga izjemoma uredili Z. Kumer, N. Kuret in M. Matičetov.

Milko Matičetov je prišel v Inštitut z bogato bero svojega dotodanjega zbiralnega dela, ki je segalo še v njegova dijaška leta. Dasi se je odločno usmeril v raziskovanje slovstva, predvsem pravljice, se je spočetka spuščal tudi v raziskovanje nekih šeg, ki so že v prejšnjih letih vzbujale njegovo pozornost: prekopavanje mrličev in umivanje lobanje, kresne »šibe-šajbe«, božični poprtnik. Kot kraški rojak je zgodaj pokazal svojo navezanost na Zahodno Slovenijo, ki je bila dolga leta pod tujo vladno in jo je matična domovina premalo poznala (gl. SE 1/1948: O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev). V prvih letih inštitutskega dela je sledil prizadevanjem Ivana Grafenauerja ter na terenu odkrival nove plati matjaževskega izročila; zlasti mu gre zasluga, da je občutno obogatil in kritično pretresel naše prozno izročilo o Kralju Matjažu (gl. zgoraj). Prispeval je tudi k pojasnilu zgodbe o razmejitvenem teku. Bogato gradivo zgodbe o sežganem in prerojenem človeku, ki ga je zbiral 20 let, mu je l. 1961 dozorelo v objavo doktorske disertacije (Dela SAZU 15/4, 1961), ki je vzbudila večjo pozornost v inozemstvu kot doma. V Milku Matičetovem pa se je tudi kmalu začelo oblikovati novo vrednotenje pravljicarstva. Živi stik s pravljicarji je rodil spoznanje o »živi pravljici« (prim. Novi svet 7/1952), o umetniški zvrsti, ki je slovenska klasična estetika ne pozna. Pravljica — in vsaka zgodba iz živih ust — ni samo besedna literarna zvrst, ampak samostojna umetnina, ki jo improvizirano oblikuje živi pripovedovalec. Zapisano besedilo je samo usedlina, ki lahko zanima literarnega zgodovinarja, manjka ji pa bistvena prvina — živi človek, ki besedilo pripoveduje, poje, celó igra, preprost umetnik, čigar ustvarjalnost se kosa z oblikovanjem priznanih literatov in igralcev. Poleg obilja zbranega gradiva, ki še čaka prepisov, obdelave in analize, je to spoznanje morda največja pridobitev Matičetovega raziskovalnega dela. Svoje nove poglede o ljudskem slovstvu je mogel publicirati v Matični Zgodovini slovenskega slovstva (I, 1956), kjer je prispeval poglavja o ljudskih pregovorih in ugankah ter o ljudski prozi.

Trajne zveze, ki jih je Matičetov gojil tako s folkloristi kot s slavisti v Italiji, niso mogle ostati brez sledov v njegovem raziskovalnem delu. Na povabilo A. M. Cireseja je sodeloval pri publikaciji ljudskih pesmi Hrvatov v južnoitalijanski pokrajini Molise (II, 1957), v Ricerche Slavistiche je izdal rokopisni rezijanski slovarček iz leta 1818 (4, 1956 — z G. Perusiniem), osem let kasneje pa je prispeval začasen pregled rezijanskega »bukovništva« (Scritti resiani 12, 1964). Ker smo že pri Reziji, naj bo tu omenjena še Matičetovega komentirana objava Vrazovih zapisov »Pésme rezijanske« iz leta 1841 (SE 16—17/1963—64).

Znanstveno raziskovanje pravljic je krenilo že v l. 1955 znaten korak naprej. Po našem zgledu so se začele tudi v širšem jugoslovanskem merilu priprave za »Kazalo pravljic« po Aarne-Thompsonovem sistemu. Izmenjavi mnenj in izkušenj je bilo namenjeno ljubljansko posvetovanje s folkloristi

iz Zagreba in Sarajeva (21. do 23. 12. 1955). Sprejeti so bili načelni in praktični sklepi za koordinacijo dela in medsebojno pomoč.

Kot publikaciji Inštituta je objavila Zmaga Kumer, sicer sodelavka Glasbeno-narodopisnega inštituta, dve samostojni študiji: s področja ljudske duhovne pesmi »Slovenske prireditve srednjeveške božične pesmi Puer natus in Betlehem« (Razprave SAZU 2/3, 1958) in s področja naše ljudske epike »Balada o nevesti detomorilki« (Dela SAZU 2/6, 1963). Prispevki Zmaga Kumer tudi na zunaj pričajo o sodelovanju z Glasbeno-narodopisnim inštitutom, ki je obstajalo od vsega začetka in je trajalo vseskozi kljub tedanji formalni ločenosti naših dveh ustanov.

Prav tako z glasbenega področja je naš Inštitut sprejel in objavil tudi Josipa Dravca »Glasbeno folkloro Prekmurja« (Dela SAZU 2/2, 1957).

Na področje ljudskega slovstva je posegel še pred svojim vstopom v Inštitut Niko Kuret, ki je izdal zbirko lemlerskih storij (»Saljive zgodbe o Lemberžanih«, Maribor 1954).

### A 3.4 Ljudske šege in igre

Niko Kuret je osredotočil svoje raziskovalno delo v Inštitutu najprej na maske in na ljudsko gledališče.

Za orientacijo v še neraziskanem gradivu je izdelal 1955 dve vprašalnici o maskah (razposlani sta bili l. 1956, priloženi Glasniku SED). Vprašalnica št. 5 je želela zbrati gradivo o Pehtri, o godčevskih maskah (na gostijah), o pustnih maskah (na splošno), o Zelenem Juriju in o Kresnicah. Odzvali so se poročevalci iz 150 krajev, kar je bil zadovoljiv uspeh. Vprašalnica št. 6 je vpraševala o šemljenju na Miklavževo, na Lucijino, o novem letu, o treh kraljih. Med odgovori je bilo zastopanih polovico manj krajev (72). Kljub temu je bila dobljena mreža podatkov še dosti zadovoljiva. Preostale so seveda »bele lise«, ki so terjale terensko raziskovanje, kakor so tudi prejeti podatki zahtevali preverjanje na terenu. To pa je moralo spričo pičlih sredstev za terensko delo počakati kar celih 13 let. (L. 1969 je namreč raziskovalnemu delu priskočil na pomoč Sklad Borisa Kidriča.) Kljub temu je bilo mogoče izdelati vsaj začasni pregled slovenskih mask, ki niti ni bil tako boren. N. Kuret ga je objavil 1955 na Dunaju (zbornik »Masken in Mitteleuropa«). Objava je vzbudila veliko zanimanje in prinesla avtorju »Pitrèjevo nagrado« (Premio internazionale folcloristico »Giuseppe Pitrè«, Palermo). Popolnejši je pregled v Schweizerisches Archiv für Volkskunde 63/1967 (»Masken der Slowenen«). Zavoľjo svojega relativnega bogastva mask je Slovenija dobila pridevek »Evropa v malem«. Svoja dognanja je N. Kuret posredoval na predavanjih doma in v inozemstvu (Cetinje 1956, Varaždin 1957, Bled 1959, Gradež 1964) in v nekaterih monografskih študijah. Tako je ob »babjem mlinu« dobrépoljskih mačkar nastala razprava o pojavu »Babjega mlina« sploh (SE 8/1955), primer harlekinske maske med šemami v Zgornji Bohinjski dolini pa je pobudil študijo o »Harlekinu v Bohinju« v obširnem primerjalnem okviru (SE 9/1956). Naprošen je bil tudi za članek o ljudskih maskah za »Enciclopedia universale dell'arte« (Roma—Venezia 1964).

Raziskave slovenskega ljudskega gledališča niso terjale posebnega terenskega dela, zato so spričo pomanjkanja sredstev za terensko delo po l. 1956 lahko zavezle večji del raziskovalnega dela. Repertorij našega ljudskega gle-

dališča je bil v glavnem znan in obdelan že po zaslugi Franceta Kotnika (»Verske ljudske igre«, NS II 1952). Treba je bilo razširiti raziskave na profane snovi, podrobneje raziskati manj znane ali še problematične primere in zbrati primerjalno gradivo zlasti iz tujejezične sosesčine. Profani repertorij se skriva v glavnem v pustnih šegah, manj v delovnih šegah in igrah. Raziskovanje profane tematike se je zato osredotočilo npr. na cerkljansko lavfarijo, ker vsebuje izrazit dramatski scenarij z lovom in usmrtnitvijo Pusta, ki je Divji mož (prim. Kuretov referat na sestanku Alpes Orientales 1 v Ljubljani 1956: »Ein Wildemannspiel in Slovenien«). — Med problematične primere ljudskega gledališča je sodila dolga leta »Igra o paradizu« jezuitskih dijakov v Ljubljani iz l. 1670. Sad obširnih raziskav N. Kureta je razprava »Ljubljanska igra o paradizu in njen evropski okvir« (Razprave SAZU 2/4, 1958). V njej je avtor dokončno pojasnil, da je bil ljubljanski »Paradiž« (Paradeisspiel) samosvoja inačica med 33 eruiranimi primeri v Srednji Evropi. Besedilo ni znano, bilo pa je slovensko, igrali so ga jezuitski dijaki kot koledniki po kmečkih izbah po božiču še v Valva-zorjevem času. — Toda tudi osrednji osebnosti slovenskega ljudskega gledališča, Andreju Šusterju Drabosnjaku, je veljalo posebno raziskovalno delo. Prizadevanja, da bi Inštitut dobil čim več njegovih rokopisov v mikro-filmih in fotokopijah, so dozorela v članek o Drabosnjaku za SBL (III, 726 do 728). — Primerjalno gradivo o ljudskem gledališču v naši alpski sosesčini, ki si ga je Inštitut sistematično nabavljala (mikrofilmi del iz tujih knjižnic), so omogočila široko fundirani Kuretov pregled »Ljudsko gledališče pri Slovencih« (SE 11/1958). — Posebno mesto so v Kuretovem raziskovalnem delu zavzele kolednice. Že l. 1951 je v SE 3—4 objavil študijo o »Trikralskih igrah in koledah na Slovenskem.« Pri raziskovanju in zbiranju gradiva o našem ljudskem gledališču je naletel — tudi v Štrekljevi zapuščini — na toliko gradiva, da ga je mogel obdelati v doktorski disertaciji, ki jo je predložil in obranil l. 1966 (»Slovenske pastirske in zibalne koled«).

Neko svojevrstno obliko ljudskega lutkarstva na Slovenskem je samo mimogrede omenil Boris Orel (Et 14/1942), ko je opisal ženitovanjske običaje »na Dravskem polju niže Ptuja«. N. Kuret je jeseni 1954 med terenskim raziskovanjem korantije stopil v stik tudi z markovskim godcem P. Žmigocem, ki je z bratom rad ad hoc zaigral predstavo o »pravdi za mejo«. Kuret je potek fotografiral in tudi zapisal (improvizirano) besedilo. Svojevrstni način igranja (lutkar leži zakrit pod klopjo, lutki drži z rokama — gl. SE 10/1957) je Kuret zasledoval nato doma (med drugimi primeri v Mekinah nad Stično, ki ga je odkril in zapisal M. Matičetov) in drugod po Evropi, našel sled v Bolgarijo, od ondod dalje v Južno Anatolijo in v Tadžikistan. O markovski lutki je predaval na I. mednarodnem kongresu tradicionalnega lutkarstva v Liègeu l. 1958, jo tudi razstavil in vzbudil veliko zanimanje. Slovenski primer je rodil raziskave na Hrvaškem (Medjimurje) in v Bosni, kjer sta se pojavili dotlej neznani varianti (gl. SE 15/1962). S tem je bila načeta neka ledina in odprto novo poglavje ljudskega gledališča.

Poti po sledovih Andreja Šusterja Drabosnjaka so privedle Nika Kureta tudi v sosednjo Ziljsko dolino, prvič l. 1955 v spremstvu Ivana Grafenauerja. Na Brdu pri Smohorju sta gledala *stehvanje*. Igra, ki jo je l. 1935 opisal že France Marolt, je vzbudila vnovič pozornost. Kmalu je postalo steh-

vanje novo Kuretovo raziskovalno torišče. Ponovni obiski (za Brdom še večkrat Zahomec in Bistrica) ter dotlej neznana literatura, ki jo je mogel zbrati, so dali nepričakovane rezultate. Kuret je dejansko odkril prvotno obliko štehvanja iz časa okoli l. 1800, ki se precej razlikuje od sedanje. Skušal je tudi razložiti, od kod, kdaj in zakaj so Ziljani to igro dobili. Izsledke je strnil v knjigi »Ziljsko štehvanje in njegov evropski okvir« (Dela SAZU 2/16/5, 1963).

Pri vsem tem je ostalo raziskovanje *otroške igre* ob strani. Vzrok ni bilo samo pomanjkanje časa, ampak tudi problem klasifikacije, ki je tudi v mednarodnem merilu še nedognana. Zato zbirka, ki je narasla na okoli 1200 iger, še čaka obdelave. — Vendar pa je zbirka dala pobudo, da je N. Kuret dokončal in izdal svojo že pred leti zasnovano knjigo »Igra in igrača v predšolski in šolski dobi« (Maribor 1959).

V svojem raziskovalnem delu se je N. Kuret zmerom znova vračal k *šegam*, saj je v teh letih že pripravljali svoje obširno »Praznično leto Slovencev (čigar I. knjiga je izšla sicer šele l. 1965). Tudi iz teh raziskav so se rodile večje monografije: »Babo žagajo« (SE 13/1960, italijanska verzija ob umbrijskem primerjalnem gradivu »La Segavecchia con particolare riguardo ai suoi aspetti sloveni«, Ce fastu 36/1960). Na prošnjo uredništva »Ce fastu« je strnil svoja dognanja o velikonočnih kresovih na Slovenskem v prispevku »I fuochi di Pasqua presso gli sloveni« (»Ce fastu« 37/1961). Iz gradiva vprašalnice št. 4 (1954) je nastala študija o mladem žitu o božiču (»Die Adonisgärtlein Sloweniens«, Alpes Orientales 2/1961), gradivo vprašalnice št. 1 (1953) pa je rodilo razpravo o božičnem čoku (»Der Weihnachtsblock bei den Slowenen«, Alpes Orientales 3/1961).

K področju ljudskih šeg in *pravnih opravil* je prispeval še zunanji honorarni sodelavec Sergij Vilfan raziskavo o »Vprašanju opasila« (SE 2/1956).

V okviru šeg je naposled omeniti Vinka Möderndorferja kompendij »Ljudska medicina pri Slovencih«, ki je v redakciji Vilka Novaka izšla kot prvi zvezek nove serije »Gradivo za narodopisje Slovencev« (1964).

### A 3.5 Materialna kultura

Zunanja honorarna strokovna sodelavca Vilko Novak in Sergij Vilfan sta se v času svojega sodelovanja z Inštitutom edina ukvarjala tudi s problemi iz *materialne kulture*.

Vilko Novak je nadaljeval svoje študije o našem planšarstvu (»Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju«, Zbornik Filoz. fakultete, 2/1954) in spregovoril o »Ljudskem stavbarstvu v naši etnografiji« (SE 5/1952). Načel je tudi »Vprašanje nabiralništva pri Slovencih« (SE 10/1957).

Sergij Vilfan se je lotil zanimive problematike bajtarstva in gostajstva na dolenjskem vinogradniškem področju (»Od vinskega hrama do bajte«, SE 5/1952), terensko delo pa mu je omogočilo raziskovanje malo znanega istrskega poljedelstva (»K obdelavi polja v Slovenski Istri«, SE 10/1957).

Kot prispevek k raziskovanju materialne kulture je Inštitut sprejel in objavil Borisa Orla študijo o »Bloških smučeh« (Dela SAZU 2/7, 1964), ki je imela zlasti v tujini močan odmev.



Da ustvari širši temelj narodopisnemu raziskovanju slovenskega in sosednjih ozemelj, se je Inštitut l. 1956 odločil začeti organizirano neposredno sodelovanje vzhodnoalpskih narodopiscev. Izhodišče je bilo spoznanje, da je ljudska kultura vzhodnoalpskih dežel v bistvu enovita in da zato družijo vse prebivalce vzhodnoalpskega področja ne glede na narodnost, jezik in državno pripadnost. Raziskovanje prvin ljudske kulture našega naroda je nemogoče brez poznavanja drugih narodov Vzhodnih Alp. Medsebojnemu spoznavanju ne rabijo samo obiski, ampak posebno še strokovni sestanki, ki omogočajo osebne stike in neposredne pogovore. Tako je Inštitut po vnaprejšnjih razpravah in dogovorih s strokovnimi kolegi iz Avstrije, Furlanije/Italije in Švice/Grischun (Graubünden) sklical prvo posvetovanje vzhodnoalpskih narodopiscev v dneh od 26. do 28. marca 1956 v Ljubljani. Delovna skupnost, ki se je tedaj rodila, si je nadela ime »Alpes Orientales« in je pod tem imenom stopila v krog raziskovalnih skupin mednarodnega pomena.

Prvemu sestanku v Ljubljani je sledil 1959 drugi v Gradcu (St. Martin), tretji 1961 v Disentisu/Mustèrju (Švica) in četrti 1964 v Gradežu (Furlanija).

Referati vseh sestankov so izšli v posebnih zbornikih, ta praksa se ohranja do danes. Večina sestankov obravnava osrednjo témo, ki osvetljuje kak del ali celoto vzhodnoalpske ljudske kulture (Ljubljana: Značilnosti vzhodnoalpske ljudske kulture na splošno; St. Martin/Gradec: Prepletenost kulturnih vezi vseh treh etničnih vej vzhodnoalpskega območja na primerih iz duhovne, socialne in materialne kulture; Disentis/Mustèr: nadaljevanje graške téme; Gradež: Obredno šemljenje v Vzhodnih Alpah).

Delež slovenskih narodopiscev, v glavnem sodelavcev Inštituta z upravnikom Iv. Grafenauerjem na čelu, je bil viden in tehten. Na ljubljanskem sestanku so nastopili Ivan Grafenauer, Milko Matičetov in Niko Kuret; v Gradcu so predavali Ivan Grafenauer, Niko Kuret in Vilko Novak; v Disentisu/Mustèrju Ivan Grafenauer, Milko Matičetov in Niko Kuret; v Gradežu Zmaga Kumer, Niko Kuret in Milko Matičetov. Le-tega sestanka se upravnik Grafenauer zavoljo oslabelosti ni več udeležil.

N. K.

(Konec v prihodnjem letniku)

LA COMMISSION (1947—1951)  
 ET L'INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE SLOVÈNE (depuis 1951)  
 AUPRÈS DE L'ACADEMIE SLOVÈNE DES SCIENCES ET DES BEAUX-ARTS

Débuts, développement, activité  
 (Suite)

2. L'Institut d'ethnologie slovène (depuis 1951)

Sur les circonstances qui ont favorisé la naissance de l'Institut d'ethnologie slovène, voir »Traditiones« 1, pp. 14 ss. Il a été fondé le 3 octobre 1951. La question des locaux et des collaborateurs a été en partie réglée en 1952, lors de l'entrée en fonction d'Albina Štrubelj comme archiviste et, après elle, de Milko Matičetov comme collaborateur professionnel.

A. La période de Grafenauer (1951—1964)

A 1. Les conditions de développement et de vie.

Lorsqu'en 1954 Niko Kuret put quitter l'école et entrer à l'Institut, les sphères de travail furent divisées: Milko Matičetov assumait la Section de littérature populaire et Niko Kuret celle des coutumes et jeux populaires. Mais les buts de travail apparurent bientôt comme trop exigeants, le nombre des collaborateurs était trop petit, les ressources commençaient à baisser. Malgré cela, l'Académie slovène des sciences et des beaux-arts refusa les essais de réorganisation des instituts et des travaux scientifiques et plaida en faveur du status quo. En 1963 seulement il fut possible d'employer dans la II<sup>e</sup> section (coutumes et jeux) Angela Berkopec à mi-temps pour faire des extraits, alors que la I<sup>e</sup> section (littérature populaire) s'aidait d'employés honoraires, qui cependant n'étaient que périodiques. En automne 1964 l'étudiante d'ethnologie Helena Ložar prit en charge une partie des affaires documentaristes (photothèque).

L'Institut participa à la publication de la revue »L'ethnologue slovène«, publié par le Musée ethnographique. Mais on n'en arriva pas à la fusion avec l'Institut slovène d'ethnomusicologie (voir »Traditiones« 1, pp. 14).

Tous les efforts du directeur Ivan Grafenauer, membre de l'Académie, pour la solution des problèmes pénibles qui freinaient le développement de l'Institut, restaient vains. Il mourut à l'âge de 85 ans, le 24 décembre 1964. Les collaborateurs de l'Institut garderont de sa personnalité un souvenir durable, car il n'était pas pour eux un chef, mais un ami paternel et, à côté de tout cela, un savant de format international.

A 2. Les travaux de collectionnement et la documentation.

Les Archives: Les employés faisaient des extraits pour les Archives ethnologiques slovènes générales et à part pour les Archives des contes populaires slovènes. En quelques années, surtout les secondes Archives s'accrurent passablement avec les matériaux provenant de divers legs et nous commençâmes à les classer selon le système Aarne-Thompson. Les Archives ethnologiques générales aussi augmentèrent tellement qu'on commença les préparatifs pour la classification appropriée. La transcription des matériaux d'enquête de l'archiduc Jean de Styrie de la première moitié du 19<sup>e</sup> siècle, concernant la Styrie slovène, et que conservent les Archives provinciales de Graz, signifia un enrichissement. — Les travaux sur le terrain: Les premiers travaux de terrain furent exécutés par les équipes du Musée ethnographique, qui au début furent soutenues matériellement aussi par l'Institut et dans lesquelles participèrent aussi ses collaborateurs. Après l'entrée de Milko Matičetov à l'Institut, il entreprit dans son domaine des travaux de terrain individuels: il se mit à visiter les conteurs populaires encore vivants. En quelques

années il en découvrit environ 25, il leur rendit visite et enregistra leur répertoire, à partir de 1956 aussi sur ruban de magnétophone. Le rassemblement des matériaux dans le domaine des coutumes et jeux se limita aux masques, au théâtre populaire et au jeu enfantin. On procéda à la photographie et en partie au filmage des masques les plus caractéristiques sur le territoire slovène, on recueillit le plus possible de textes de drames populaires et des données sur la quintaine populaire de la Vallée de la Zilia, en Carinthie. Marginalement nous avons documenté aussi quelques autres coutumes. — Les enquêtes et le réseau d'informateurs: Comme ressource pour le collectionnement des matériaux, l'Institut se servit de l'enquête déjà en 1953. Par le moyen de l'enquête il fit un recueil d'environ 1200 jeux d'enfants. A cette époque il fit 6 enquêtes, les dernières déjà comme suppléments du «*Messenger*» de l'Institut, qui cependant ne parut qu'un an. Les deux dernières enquêtes étaient consacrées aux masques. Parmi ceux qui répondirent aux enquêtes, on rassembla environ 150 informateurs, qui auraient pu donner un bon réseau d'informateurs. — La photothèque et la diathèque: Dès les débuts mêmes, l'Institut prit soin de la documentation photographique en noir et blanc et, à partir de 1955, à la fois aussi de la documentation en couleur. Une collection considérable aurait besoin d'un documentaliste pour son classement. — La phonothèque: L'Institut crée sa phonothèque surtout depuis 1956, où il obtint son premier magnétophone. Dans la section pour la littérature populaire on ressembla un répertoire extrêmement riche de certains conteurs slovènes vivants, et dans la section des coutumes et jeux quelques manifestations de chants de Noël et de théâtre. — Le film et la filmothèque: L'Institut a enregistré son premier film en 1956. En raison du manque de ressources, les films suivants n'ont pas été terminés et ils ne sont pas encore aptes à la projection. — La bibliothèque et la collection des microfilms: Pour sa bibliothèque professionnelle, l'Institut s'est procuré déjà de bonne heure les oeuvres standard; pour les oeuvres plus anciennes importantes qui ne sont pas accessibles à Ljubljana, il a fait faire des microfilms partiels ou complets. — La bibliographie: L'Institut a commencé à recueillir en 1952 les matériaux pour la bibliographie ethnologique slovène; surchargés par d'autres tâches, nous avons dû interrompre provisoirement ce travail.

### A 3. Les travaux de recherche.

Les domaines de travail: Malgré les dispositions du statut, l'Institut n'a pu se consacrer qu'à la culture spirituelle et en partie seulement à la culture sociale. Il n'a pas pu non plus rechercher régulièrement les questions théoriques, et pas du tout l'histoire de l'ethnographie slovène. A la théorie de l'ethnographie générale et à la nôtre a pu apporter sa contribution seulement notre collaborateur extérieur, Vilko Novak. — La littérature populaire: Ivan Grafenauer, auteur d'une étude monumentale sur la Belle Vida, — en tant que directeur de l'Institut — a orienté ses travaux d'une manière adéquate vers quelques domaines concrets: les contes sur le Roi Matthias, puis le problème de l'Homme Sauvage, les relations de la tradition slovène avec celle de l'Irlande et les connexions de nos contes avec ceux de la Rhétie. Il s'intéressa aussi à certaines anecdotes en forme de nouvelles de notre trésor populaire. Dès ses jeunes années, certains sujets des trésors croate et serbe excitaient son intérêt. Avant sa mort, il prépara encore pour l'impression une nouvelle édition, remaniée et élargie, de son étude sur la Belle Vida et, après sa mort, parurent encore deux de ses études de la littérature épique populaire slovène. — Dès ses années d'études, Milko Matičetov commença à rechercher la tradition narrative slovène. Son oeuvre de vingt ans parvint à sa maturité en 1961 dans sa thèse Sur l'homme brûlé et né pour la seconde fois. Mais bientôt il se consacra entièrement au conte. Il découvrit que le conte venu de la bouche d'un conteur vivant est un genre d'art particulier. Sous sa direction on commença les préparatifs pour un Index des contes slovènes d'après Aarne-Thompson. — Les coutumes et les jeux: Nous avons réalisé un aperçu général sur les masques en territoire slovène et approfondi les recherches dans le sens typologique. Dans les recherches sur le théâtre populaire slovène, on a éclairci le problème du Jeu du Paradis baroque de l'année 1670 et le portrait du dramaturge populaire slovène, Andrej Šuster Drabosnjak. Nous avons consacré une attention particulière aux



chants des quêteurs de Noël, qui ont fourni à Niko Kuret le sujet de sa thèse en 1966 (Pastourelles et berceuses de Noël du répertoire des quêteurs de Noël slovènes). Les découvertes de Kuret sur le théâtre de marionnettes populaire slovène sont intéressantes. Par de nouvelles découvertes il a expliqué aussi la forme initiale de la quintaine de la Zilia. A côté de tout cela, les recherches concernant les jeux enfantins sont restées de côté; toutefois Niko Kuret a tout le temps recherché les coutumes calendrières. — La culture matérielle: Les questions de la culture matérielle ont été discutées seulement par les collaborateurs extérieurs (S. Vilfan, V. Novak).

#### A 4. Les contacts et la coopération.

Dès le début de son existence, l'Institut a eu des contacts avec des institutions apparentées et avec des chercheurs particuliers à l'Est et à l'Ouest. Pour confirmer la communauté des ethnographes, surtout des Alpes Orientales, l'Institut a donné l'initiative, en 1956, pour la fondation d'une communauté dénommée »Alpes Orientales«. Ce groupe se réunit tous les deux ou trois ans pour des séances libres. Les rapports paraissent dans un recueil spécial. Jusqu'ici il y a eu déjà 7 réunions.

(Traduit par Viktor Jesenik.)

Zbirajmo in hranimo... svoje starine, samobitne in prisvojene, kolikor moremo, ker človeka, ki ni barbar, bo vedno zanimalo, kako so živeli njegovi predniki. Od njih se lahko večkrat tudi marsičesa naučimo.

Matija M u r k o (1896)

Narod, ako želi narod ostati, nikakor ne more odreči, kar ima prisvojenega.

Fran L e v s t i k  
(Besede Slovencem)

ANTON TOMAŽ LINHART O KULTURI  
STARIH SLOVENCEV

Vilko Novak

Linhartovo delo *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs* (I, Ljubljana 1788; II, 1791) so sicer že na splošno ocenili z zgodovinskega in splošno kulturnega vidika kot »idejno največje delo slovenskega preporoda« (Fr. Koblar, SBL I, 668) in kot »prvo idejno koncepcijo slovenske zgodovine« (Fr. Zwitter, GMDS XX, 1939, 355 sl.; isti, Naša sodobnost V, 1957, 1—13). Predvsem pa so doslej pisali o Linhartu slovstveni zgodovinarji. Fr. Kidrič je v Zgodovini slovenskega slovstva 268 do 269 poudaril prerodne prvine Linhartovega uvoda v 2. knjigo, ničesar pa ne pove o vsebini in metodi njenega tretjega razdelka. A. Gspan je (Izbrano delo A. T. Linharta, Cvetje... 14, Celje 1938) objavil nekaj odlomkov iz tretjega razdelka Linhartove Zgodovine v prevodu, jih komentiral in v uvodu kratko označil metodo njegovega dela. Isti avtor je v ZSS I, 393—94 dovolj poudaril vsebino kulturnega dela 2. zvezka in njegovo primerjalno metodo pri pisanju le-tega.<sup>1</sup> — A. Slodnjak ugotavlja v ZSS 1968, 65, da je Linhart »z izvirnim sklepanjem odkrival v sodobni ljudski materialni in duhovni kulturi prvotne oblike njihovega življenja in mišljenja«. — J. Pogačnik v ZSS II, 181—82 temu razdelku Linhartove Zgodovine ni posvetil posebne pažnje.

Od etnologov, ki bi bili morali ovrednotiti, analizirati in uporabljati Linhartovo Zgodovino, je Fr. Kotnik (Narodopisje Slovencev I, 26) delno ponovil Zwitterovo oznako Linhartovega dela in poudaril zlasti njegovo jezikovnozgodovinsko in etnološko metodo. R. Ložar v istem delu, str. 64, v spisu o hiši napačno pravi: »V Linhartovih omembah se prepletajo opažanja iz sedanosti z arheološkim znanjem, nabranim pri pisateljih« — to znanje iz pisanih virov je zgodovinsko in etnološko, nikakor pa ne arheološko, ker antični in poznejši Linhartovi viri niso pisali o arheoloških najdbah, marveč na podlagi lastnega opazovanja svoje sodobnosti in drugih virov. — V. Novak, Slovenska ljudska kultura 7, upošteva le Linhartovo etnološko gradivo, ko ga kratko označuje, da »je pri opisu omike Slovencev na Kranjskem v

<sup>1</sup> Prim. še A. T. Linharta Zbrano delo I, 1950, 428. — Isti, A. T. Linhart v: Ta veseli dan..., Maribor 1967, 235—253.

prvi dobi po naselitvi uporabljal tudi gradivo o sodobni noši, poljedelstvu itd.«.

V nadrobni etnološki raziskavanjih so iz tretjega razdelka 2. Linhartove knjige navajali le redki, npr. B. Orel in M. Ložar v Narodopisju Slovencev, S. Vurnik v razpravi o alpski hiši v Etnologu IV in še kdo. V celoti pa je ta prvi poskus zgodovinskega razvoja slovenske ljudske kulture v starejši dobi tako zavoljo jezika, v katerem je napisan, kot zavoljo starega zgodovinskega dela, v katerem je objavljen, pri nas docela neznan, neupoštevani in predvsem necenjen.

Linhartov Poskus zgodovine Kranjske in ostalih južnih Slovanov Avstrije je v prvem zvezku politična zgodovina slovenskega in ostalega južno-slovenskega ozemlja v tedanji južni Nemčiji do Konstantina Velikega; v prvem in drugem razdelku drugega zvezka pa obravnava zunanje dogodke na Kranjskem in sosednjem ozemlju do Karla Velikega. *Tretji razdelek* (Dritter Abschnitt, str. 180—367) pa je namenil notranji, kulturni zgodovini predvsem Slovencev na Kranjskem — delno pa tudi sosednjih Hrvatov — v tem času, še več: velik del tega razdelka prikazuje tudi kulturo starih Slovanov v prvotni domovini in v prvem času po naselitvi v sedanjih deželah. To je sledilo predvsem iz pisanih virov, ki jih je več za tisto dobo kot za poznejša stoletja.

Ta razdelek Linhartovega dela je že po obsegu izreden in je poleg načelnega etničnega in zgodovinskega pojmovanja o Slovencih, izraženega v knjigi — tudi najpomembnejši del njegove Zgodovine, saj je to njegov najizvirnejši prispevek, v katerem govori prav o notranji zgodovini slovenskega naroda.

Za *etnologijo* pa je ta del Linhartove knjige pomemben, ker je za Valvasorjem — prav sto let po njem — prvi sestavni poskus, prikazati vsaj del naše ljudske kulture na podlagi starejših in novejših virov z zgodovinskega in kritično izostrenega vidika. S tem je bil narejen temelj raziskovanju ljudske kulture pri nas, žal pa njegovemu nadaljevanju še sto let niso bili kos in so ostali na ravni Valvasorjevega zbiranja nenavadnih in »zanimivih« podatkov.

Prav zavoljo tega edinstvenega pomena, ki v tistem času tudi drugod v Evropi nima mnogo tekmecev, kliče Linhartovo delo po natančni analizi. Dognati je treba, *kaj* in *kako* je Linhart obravnaval v etnološkem delu druge knjige: kaj je imel iz ljudskega stvarnega, družbenega in duhovnega življenja za bistven del slovenske preteklosti (kar so poznejši zgodovinarji ali docela opuščali ali le na kratko obravnavali). Predvsem pa je potrebno prikazati, *kako* je obravnaval »stanje« — to je življenje, kulturo »starih Slovanov na Kranjskem«; kje je imel vzor za svojo delovno metodo, kakšne in katere vire je uporabljal ter kako je iz njih sklepal.

Linhart sam priznava v uvodu druge knjige, da je dolžan veliko zahvalo Karlu Gottlobu Antonu za spoznanje, da je »jezik bogat vir zgodovinskih resnic«, za kar mu hoče biti njegov spis »odkritosrčen spomenik«. V uvodu omenja le še »več prijateljskih pisem«, s katerimi ga je Anton počastil — sicer pa ničesar več ne pove niti o Antonovem delu, niti kako ga je uporabljal. O vsem tem spregovori več šele v tretjem razdelku druge knjige.



Anton Tomaž Linhart  
(1756—1795)

Zavoljo Antonovega pomena za Linhartovo delo je potrebno poznati vsaj glavne podatke o njem in njegovi knjigi.

Karl Gottlob Anton, r. 1751 v gornjelužiškem Lubanju, je po študiju prava postal odvetnik v Zhorjelcu, a se je zavoljo ugodnih gmotnih razmer mogel ves predati študiju, predvsem zgodovine, jezikoslovja, etnologije. Ker se je pridružil lužiškemu prerodnemu delu, so ga predvsem zanimali slovanski narodi, v čemer so ga podpirale razsvetljske pobude Goetheja in Herderja. Zato je iskal, ker je bilo dobrih del o Slovanih malo ali nič, zveze s strokovnimi in praktičnimi poznavalci slovanskih narodov.<sup>2</sup> Sam Lubor Niederle, ki je doslej napisal najboljše sintezo o kulturi starih Slovanov, imenuje v francoskem povzetku svojega dela (*Manuel de l'antiquité slave II*, Paris 1926, V) Antonovo delo prvi poskus, prikazati staro slovansko kulturo. Žal pa Niederle ni poznal Linharta, ki bi ga gotovo bolj upravičeno postavil takoj za Antonom, kot je marsikoga na omenjenem mestu. Antona pa moremo imeti za predhodnika Niederlejevega vsaj v malem, saj obravnava delno isto snov kot Niederle, celo s podobnimi naslovi poglavij in v podobnem zaporedju — ter z isto metodo.

Antonova knjiga ima skromen naslov: *Erste Linien eines Versuches über der Alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse*, I, Leipzig 1783, str. 162; II, 1789, str. 132. — V predgovoru I. zv.

<sup>2</sup> A. Gspan, Pisma A. T. Linharta gornjelužiškemu preroditelju dr. Karlu Gottlobu Antonu. Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja 8—9, Ljubljana 1966, 133—166. Ko je bil ta spis dokončan, je izšel A. Gspana referat: Znanstveni stiki lužiškosrbskega preroditelja Karla Gottloba Antona s slovenskimi, hrvaškimi in srbskimi sodobniki. Zbornik za slavistiko, Novi Sad 1971, br. 2, 39—53.

označuje svoj namen: »...izraziti svoje misli predvsem o nraveh in šegah starih Slovanov ter o izviru naroda.« Poudarja pomanjkanje starih virov in našteva zgodovinske spise o tem predmetu: Jordana, Dobnerja, Gerkena... O starožitnostih in šegah Slovanov navaja Anton svojega edinega predhodnika v tej smeri: D. Möhsena, *Geschichte der Wissenschaften in der Mark Brandenburg... 1781.*

Ker so mu vsi slovstveni pripomočki z navedbami pisanih virov mogli le malo pomoči pri pisanju tako temeljitega dela, se je moral ozreti po novih virih, ki bi mu bili povedali več in »ki jih doslej, kot se mi dozdeva, niso uporabljali.« Prvi tak vir je jezik. Slovani govoré po njegovem en jezik v različnih narečjih (od Slovencev imenuje le »Krainer«). Če torej vsi imenujejo isto stvar z isto besedo, moremo iz tega sklepati, da je bila le-ta stvar znana Slovanom, še preden so se pokrajinsko in jezikovno ločili.

Drugi vir za spoznavanje življenja starih Slovanov so mu današnje šege in navade (»Sitten und Gebräuche«), katerih enakost ali podobnost pri vseh ali večini današnjih narodov priča za obstoj neke šege »že pri njih najstarejših prednikih«. Med viri za to področje ne imenuje Anton Slovencev ali Kranjcev niti med narodi, o katerih ima »odlične vire«, niti med tistimi, o katerih jih ima manj ali nič (tu imenuje Hrvate in Bosance, medtem ko je v prvi skupini imenoval Dalmatince in Slavonce). Šele v 2. zv. svojega dela, ki je razdeljen na ista poglavja kot prva knjiga in vsebuje dopolnila k le-tej, imenuje Linhartov »odlični Poskus zgodovine« (1. del). Linhartu izreka zahvalo za prve napotke, da se je »mogoče bolj približal resnici glede pomena imena Slovanov, saj je v tem zvezku »zgodovino naroda... docela predelal« (v predgovoru 2. zv.). V poglavju o imenu Slovanov pa ga imenuje: »Novi pazljivi učenjak g. Linhart...«, ko navaja njegovo etimologijo imena Slovan iz Seloweni, ki jo pa Anton odklanja.

Med »prvimi pomembnimi poročili«, ki jih v tem zvezku Anton upošteva, imenuje tudi nekaj pisem B. Hacqueta in jih v besedilu knjige tudi navaja. Vendar so bili ti podatki prav skromni in jih ni moč primerjati s tistimi, ki jih mu je za Hrvate poslal jezuit Martin Sabolović.<sup>3</sup>

»Kot pomožno sredstvo« je uporabljal Anton pisatelje srednjega veka — ta oznaka mu pomeni vsekakor manj kot vir — med katerimi omenja Prokopija, Ditmarja, Saxa Grammatika. Vsaj pri njem jih je mogel srečati tudi Linhart, saj navaja iz njih ista mesta kot Anton. Uporabil pa je tudi nekaj novejših spisov. — V seznamu knjig, ki bi jih bil želel dobiti o slovanskih jezikih, navaja Anton tudi Bohoričevo slovnico.

Ob primerjavi celotnega značaja Antonovega dela z Linhartovim moramo priznati, da je delo prvega bilo sorazmerno lažje, ker je mogel iz številnih pripomočkov in virov za vse slovanske narode brez večjih težav sestaviti po obsegu dokaj skromno delo. Linhartu je bilo mnogo težje za en sam narod zbrati gradivo in orisati njegovo kulturno življenje v najstarejši dosegljivi preteklosti, ker je imel pisanih virov in slovstvenih pripomočkov mnogo manj na voljo kot Anton. Primerjava obsega obel del — mislimo le na tu obravnavani Tretji razdelek drugega zvezka — pa govori odločno v prid našemu

<sup>3</sup> M. Gavazzi, *Jedan preteča slavenske etnologije i njegov hrvatski suradnik. Radovi plenarnog sastanka Ogranka za SR Hrvatsku EDJ, Zagreb 1970, 3—4.*



zgodovinarju saj obsega Linhartov spis 188 strani vel. 8<sup>o</sup>, Antonov pa 278 strani male 8<sup>o</sup>.

Antonova knjiga je razdeljena na 19 poglavij, označenih s §, številko in naslovi. To obliko je Linhart v svojem delu prevzel po njem, le da je § in številko postavil v vrsto nad naslovom in je uporabljal rimske številke namesto arabskih. Že 18. 8. 1784 je Linhart pisal prijatelju Martinu Kuraltu o Antonu: »Posnemal ga bom,«<sup>4</sup> in v drugem ohranjenem Linhartovem pismu Antonu 2. 5. 1789 je priznanje, da se ima tudi glede dobrega sloga za Antonovega učenca ter »v načinu, kako Vi uporabljate jezik glede na zgodovino, le beden posnemovalec.«<sup>5</sup>

Linhart posnema Antona tudi v načinu dokumentacije: pisane vire navaja v opombi v petitu, vendar večkrat z obširnimi navedki v izvorniku. Posebno pa po Antonovem zgledu navaja v opombah besede v raznih slovanskih jezikih, podaja etimologije, tako da prav te opombe zavzemajo v nekaterih poglavjih dokajšen del prostora in jih moramo imeti za sestavni del glavnega besedila, ker na njih temeljijo Linhartova sklepanja ali trditve.

Čeprav so Linhartova poglavja povečini po vsebini enaka Antonovim, je vendarle skušal biti samostojen tako v njih poimenovanju kot v razvrstitvi. Enakost in razlike bomo sproti pokazali ob vsakem poglavju. Tudi ima Linhart zavoljo nadrobnejše razdelitve snovi štiri poglavja več kot Anton. O značaju poglavij in njih razvrstitvi v delih obeh avtorjev je treba reči, da so v posameznih poglavjih obravnavana področja ljudske kulture enaka, kot jih obravnava sodobna evropska etnologija. Tudi logična razvrstitev posameznih poglavij ustreza današnjim pogledom, čeprav glede tega v podobnih pregledih ni toge enotnosti. Pogrešamo pa seve pri obeh posebnih poglavjih o področjih, ki so jih pričeli natančneje ali sploh šele raziskovati pozneje, tako posebno v tvarni kulturi, npr. o stavbah, poljedelstvu itn.

Bolj vidna je razvrstitev snovi, ki postavlja dandanes navadno na prvo mesto področja iz tvarne, tej pa slede taka iz družbene in duhovne kulture. Anton je postavil takoj na začetek nekaj poglavij iz duhovne kulture, nekaj iz tega območja pa na konec (zabave, znanje, časovno štetje); poglavja o šegah kot delu družbene kulture pa je razbil in jih postavil nekaj v zvezi z verovanjem na začetek, druga pa med taka o tvarni omiki.

Linhart je razporedil poglavja nekoliko drugače in samostojneje. Predvsem jih je prilagodil slovenski tvarini, saj govori v § 3. o »posebnih imenih ljudstva in dežele«, v § 4. pa o »nekaterih najstarejših bivališčih in gradovih teh Slovanov«. Antonovo skupno poglavje o značaju in telesnem sestavu je razdelil v dvoje samostojnih poglavij. Linhart je takoj za verskimi šegami uvrstil še poglavji o ženitovanjskih in rojstnih ter smrtno-pogrebniških šegah, kar bolj ustreza današnji razdelitvi te tvarine. Samostojno poglavje je Linhart namenil noši, ki jo Anton obravnava skupno s prehrano. Bolj stvaren je Linhart z naslovom poglavja o lovu, živinoreji in poljedelstvu, ki ga je Anton imenoval zelo nedoločno kot Opravila zunaj vojskovanja. Samostojno je pri Linhartu poglavje o rudarstvu — pač Zoisov vpliv —, o trgovini,

<sup>4</sup> A. Gspan, A. T. Linharta ZD I, 427.

<sup>5</sup> A. Gspan, Pisma . . . 138 in 141.

ki jo je Anton postavil v isto poglavje z obrtmi in umetnostmi. — Bolj natančno je Linhart spremenil naslov Antonovega poglavja Gelehrsamkeit v Literarkenntnisse in ožji Antonov naslov zadnjega poglavja: Zeitrechnung je Linhart razširil v: Kenntnisse von natürlichen Dingen, kar ustreza današnjemu imenu tega področja duhovne kulture: ljudsko znanje.

Če hočemo etnološki del Linhartove knjige pravično oceniti, moramo poznati tudi stanje te stroke v njegovem času. Anton ne omenja nobenega imena zanjo in tudi nobenega dela te vrste ne navaja. Pač pa Linhart uporablja na str. 184 drugega zvezka v op. (f): »Nur Griechen und Römer, deren Geographie und Völkerkunde mit der Donau beschränkt war...« — s čimer se ne misli kake znanosti, marveč mu pomeni *Völkerkunde* poznavanje ljudstev, znanje o ljudstvih. Po dosedanjem védenju se je ta izraz pojavil prvič v naslovu dela: Beiträge zur Völker- und Länderkunde (izd. J. Reinhold in J. G. A. Forster v 3 zv. 1781) — torej deset let pred izidom Linhartove knjige. Toda Antonov in Linhartov pobudnik A. L. Schlözer je že 1726 uporabil to besedo (Weltgeschichte nach ihren Haupttheilen, str. 71) česar priročniki ne omenjajo. Ime *etnografija* je sicer starejše, — »ethnographisch« piše Schlözer v n. d. večkrat — a se je ponovno pričelo uporabljati tudi šele ok. 1790.

Pa tudi začetki zbiranja gradiva o ljudskem življenju v Evropi so bili do Linhartovega časa še tako skromni in enostranski, da sam ni mogel v njih najti ne pobude ne vzora. Tudi v srednjeevropskem merilu je v tem prizadevanju še vedno bil med prvimi prav Valvasor, pri katerem se je mogel največ naučiti, čeprav je le-ta ostal pri samih opisih brez kakršnekoli zgodovinske poglobitve. Prav v Linhartovi dobi se je pod vplivom razsvetljenstva pričelo močnejše zanimanje za življenje preprostega ljudstva v Evropi, toda ostalo je še dolgo omejeno predvsem na duhovno in družbeno kulturo. V tvorni omiki se je omejevalo predvsem na opise noš, zato moramo tako Antonu kot Linhartu šteti v dobro njuno še tako skromno zanimanje za druga področja stvarne kulture.

Prav posebno pa je treba poudariti v njunem času, ko se je primerjalno jezikoslovje šele oblikovalo, da sta uporabljala njegovo metodo in stalno poudarjala sorodnost indoevropskih narodov in jezikov, čeprav sta večkrat preneglo sklepala in zagrešila nemogoče ljudske etimologije, kar so pa delali tudi še sto let za njima. Koliko se je Linhart pri tem naslanjal na Kumerdejeve informacije, ni moč dokazati. Linhartovo sporočilo v prvem ohranjenem pismu Antonu 26. 3. 1789 nakazuje, kako mu je Kumerdej pomagal pri delu: »...Kumerdej... bo izdal slovnico s slovarjem, kjer bo pokazal zvezo kranjskega z ostalimi slovanskimi narečji.«<sup>6</sup>

Linhartova metoda je tedaj docela zgodovinska tudi v obravnavanju ljudske kulture starih Slovanov in prvotnih Slovencev: uporablja najstarejša in novejša dosegljiva poročila o njej, dalje jezike vseh Slovanov, predvsem pa tudi Slovencev kot vir, obravnavan z zgodovinskega in primerjalnega vidika — in končno šege in navade ter ves način življenja današnjih Slovencev in včasih tudi drugih Slovanov, zopet kot pomemben vir, uporabljan s primerjalnega vidika. Načelno je torej Linhart upošteval vse tisto

<sup>6</sup> A. Gspan, r. t., 136, 137.

gradivo in tiste vire, obravnavane v glavnem z isto metodo, kakor so jih upoštevali etnološki raziskovalci slovanske starejše in novejše kulture za njim do danes. Glede tega je zato Linhartov spis pomenil velik napredek po Valvasorju, ki ni obravnaval te tvarine zgodovinsko, marveč je le nizal daljše ali krajše opise ali le omembe, bolj kot zanimivosti, nenavadnosti. Zlasti pa ga loči od Valvasorja še njegov pogled na ljudsko življenje in omiko kot celoto, ki jo je skušal — tedanjim spoznanjem ustrezno — podati sistematično v čim popolnejšem obsegu na vseh področjih tvarne, družbene in duhovne kulture.

Linhartova metoda pa je bila tudi primerno *kritična*, kolikor mu je omogočala zanesljivost zgodovinskih virov v ožjem pomenu in množina etnoloških virov (gradivo iz ljudskega življenja), zlasti pa tedanje stanje slovanskega jezikoslovja. Najbolj izčrpen je bil Linhart pač — tudi po Antonovem posredovanju — glede uporabe zgodovinskih poročil. Manj je mogel biti popoln v uporabljanju gradiva iz preteklega ali sodobnega ljudskega življenja predvsem na Slovenskem in tudi pri sosednih južnih Slovanih. Saj Linhart ni bil terenski zbiralec niti v takem smislu kot dotlej npr. Valvasor ali Hacquet, pa tudi nekateri njegovi sodobniki, ki so živeli vsaj delno tudi na deželi, npr. Breckerfeld. Linhart je tedaj mogel poznati le redke tiskane vire s tega področja, ki sta jih predstavljala le Valvasor in Hacquet, sicer pa je bil vezan na skromna lastna opazovanja ljudskega izročila doma, ali pa na podatke, ki jih je mogel dobiti v Ljubljani s popraševanjem pri znancih. Tako je prav ta vir, ki velja danes za najpomembnejšega pri obravnavanju katerekoli ljudske kulture, pri Linhartu najmanj zastopan, kar je glede na stanje te stroke tedaj tudi opravičljivo.

Linhart je pod Antonovim vplivom največ gradil prav na *jeziku* kot zgodovinskem viru, posebej v svojem primeru za rekonstrukcijo omike nekega naroda pred stoletji. Pri tem je bil izpostavljen več nevarnostim in pomanjkljivostim: prvič sam ni bil filolog, vendar je bil vsestransko nadarjen tudi za kombiniranje različnega gradiva in je po Antonovem zgledu znal uporabljati jezikovno gradivo vsaj v preprosti obliki navajanja besed v raznih jezikih. Klasična izobrazba mu je omogočala, da je mogel spoznati sorodnost slovanskih besed z grškimi, latinskimi in nemškimi — mogoče se je pri tem naslanjal še na kake druge pisane vire ali verjetno predvsem na pomoč prijatelja Kumerdeja. Svoje pomanjkanje filološkega znanja pa je Linhart večkrat vidno nadomestil in izpopolnil s filozofskim in zgodovinskim sklepanjem iz besed na njih vsebino in okolnosti, s katerimi so bile povezane. Vendar je prav v tem šel včasih predaleč.

Iz te pomanjkljivosti Linhartovega znanja je sledilo, da je včasih drzno, preprosto in zato neuspešno sklepal o izvoru in pomenu besed ter vezal svoje etimologije s kulturnim okoljem (prim. npr. besede župan, hlače itn.) v taki obliki, da je docela krivo pokazal pojme glede na njih zgodovinski značaj in razvoj. Raziskovanje Linhartovih etimologij bi terjalo posebno strokovno študijo, katere dognanja bi prispevala k osvetlitvi pomena njegovih kulturnozgodovinskih raziskovanj. To tu ni naš namen, zato bomo le pri najbolj vidnih spodrslih s tega področja opomnili nanje in na njih vpliv na Linhartova dognanja in sklepanja. V splošnem pa vendarle takih zgrešenih etimologij ni preveč in jih pozitivno odtehta trezna, previdna

uporaba slovenskih besed kot zgodovinskega vira, pri čemer je pisatelj ostal le pri dokumentaciji z besedami, da je z njihovim nedvomnim obstojem v dobi, ki jo pisatelj obravnava, dokazal tudi obstoj predmeta, pojma, pojava, ki jih postavlja v obravnavano dobo.

Naslov razdelka »Betrachtungen über den Zustand der alten Slaven in Krain« je formuliran po navadi tiste dobe in dokaj splošen. V prvem poglavju: *Izvir naroda* (I. Herkunft der Nation, 180—87) povezuje Linhart ta del svoje knjige z drugim razdelkom, ko pravi: »Ker prenehajo Slovani po Karlu Velikem zavoljo vplivov fevdalnega sistema in krščanske vere polagoma biti to, kar so bili, je torej čas, pokazati izvorno podobo naroda, preden jo bomo videli spremenjeno s tujimi potezami (180)«. S temi besedami je Linhart tudi utemeljil, zakaj je spregovoril o kulturi prvotnih Slovencev prav na tem mestu. — Anton je naslovil v svojem delu ustrezno poglavje: *Ursprung der Nation*.

Takoj za tem načelnim uvodom pa L. prizna »zelo zaslužnemu g. dr. Antonu«, da je Slovanom pokazal njihovo zgodovino, ki je — »njihov jezik«, ki »nam kaže nastanek in izoblikovanje naroda« v štirih »periodah«, katere Linhart — v primeri z Antonom — zelo pregledno na kratko docela samostojno označuje glede na razvoj Slovanov. Pri tem se je sicer naslonil na Antona, vendar je opustil vse njegove navedbe raznih avtorjev o izviru Slovanov in Antonova dolga ugibanja ter jezikovna dokazovanja o izviru dela Evropejcev v Armeniji ter s tem v zvezi neplodno primerjanje armenščine s slovanskimi jeziki.

V prvi dobi je po teh izvajanjih bil »pranarod« Kavkazijcev — danes govorimo o prvotnih Indoevropejcih —, ko so današnje narodnostne skupine bile še brez svojih poznejših imen — bili so še otroci. V drugi dobi so posamezne indoevropske narodnostne skupine bili »divjaki, živeči od lova« — s prisiljenim imenom Hiperborejci. — V tretji dobi so bili Nemci in Slovani »eno deblo« (rod), verjetno kot Nemeti. To povzema Linhart z obširnimi dokazi v opombah po Antonu. V tej dobi so z ukrotitvijo divjih živali postali živinorejci. — V četrti dobi so bili Slovani samostojen narod z imenom Srbi (Serben) — tudi to je prevzel po Antonu (I, 7). V tej dobi so Slovani postajali poljedelci. Tu ponovno omeni Antonov prikaz te teorije z mnenjem, da je razvoj človeštva v jeziku nespoznaven, in s poudarkom, da bi bilo treba »jezike sorodnih ljudstev« analitično raziskati, s čimer bi mogli določiti »stopnjo sorodstva posameznih rodov«.

V naslednjem Linhart enači Slovane s Sarmati, sklicujoč se na Antona. Po pisanih virih (Prokopij, Jordanis) omenja nastop imena Vendi. Jazige, ki so Antonu obenem s Srbi »predniki Slovanov« (I, 7) komaj omenja z drugimi etničnimi deli Sarmatov. Tu označuje Slovence kot »vejo, ki se je proti jugu od svojega glavnega debla najdalje oddaljila, je bila po svoji legi kranjska, to je, najbolj skrajna, meječa na Italijo« (186). Nato »določa njeno usodo, dokler ni tu postala samostojen rod, po sledečih periodah« z imeni Sarmati Limiganti, Slovani v posameznih hordah, potujoči med Donavo in Jadranskim morjem, v tretji periodi (551—624) kot »Slovani, prebivalci dežel ob Savi, Dravi in Muri«, v četrti dobi (624—748) pa kot »Karantanerslaven«, neodvisni pod lastnimi vojvodi (»Vojvoden«) do podjarmljenja po Frankih.

Po tem uvodu v pojav Slovanov in Slovencev, ki jih imenuje Kranjce — Karantance, v obširnem naslednjem poglavju »Njih splošna imena« (§ II. Ihre allgemeinen Namen, 187—201, Anton govori o tem predmetu v treh poglavjih: § 2—4) nadrobneje dokazuje, da so Sarmati starejše ime za Slovane, navaja ga v grški in latinski obliki. Navaja tudi Prokopijeve Spore, Vibijeve Cervetii, Servitii, ki so mu prehod k »Serblie« pri Bizantincih (po Antonu), o čemer navaja Porfirogeneta, njegovo »beloserbia« in »belohorbatia«. Tudi pri teh se je naslanjal na Antona, ta pa na Dobrovskega, vendar je Linhart v svojih sklepanjih bolj jedrnat.

Sledi nova Linhartova etimologija imena Slovani proti dotedanji iz slava in slovo — tako Anton po Döbnerju —. Že v I. zvezku je Linhart razlagal to ime iz *seliti*, *selenje*, *selo* (I, 3), čemur se je pridružil Anton v svojem delu, s katerim tu v 2. zvezku obširno razpravlja v zvezi s starejšo obliko »*sedlo*«, katero je navedel Anton. — Linhartov sklep je: bili so *Seloveni*, *Sloveni*, *Selovani*, *Slovani*, *Sclavi*, *Slovaki*, *Selauzi*, *Slovenzi* itn. (197) — »die Wandernden, ki so se poimenovali nanovo naseljeni po *Selo*«. Temu dokazovanju je Linhart posvetil večji del tega poglavja.

Za Linhartovo enačenje Slovencev je pomemben stavek v tej zvezi: »Od tam (= od Slavonije na meji Štajerske in Kranjske) proti zahodu na Štajerskem in Koroškem, med Savo, Dravo in Muro, prebivajo Winden, ki se sami imenujejo *Slovenzi* in svojo materinščino *slovensko*« (198). In Ziljane označuje soglasno s svojo etimologijo: »Še zahodneje do izvira Drave v Ziljski dolini, proti Tirolski, se imenujejo ti Winden *Selauzi*« (beri Zilauci [Jarnik popravil: Zilani], kar je povzel tudi Hacquet, *Abbildung und Beschreibung* . . . 13), pri čemer v opombi dovoljuje tudi drugo možnost izvira »iz ital. v valle gili«. Toda to razlikovanje med »Winden« in Kranjci razveljavi Linhart z naslednjim stavkom: »Na Kranjskem se spozna vsak domačin po imenu *Slovenz* in njegov jezik po določitvi *slovenski Jesik*« (199).

Pripominja, da zgodovinarji menjaje uporabljajo imeni Slaven in Wenden. Opozarja na Vinide pri Jordanisu, na Venede, Venade na Peutingerjevi karti, pri čemer poudarja, da je ime Vendi tuje in da ga nobeno slovansko ljudstvo ni samo uporabljalo. Tudi ime Vend, Ant (And, End) skuša povezati s »potovati«, naslonivši se na »koren in prajeziku«, ohranjen v šved. *andra*, ital. *andare*, nem. *wandern*.

Enotnost Slovencev — brez prekmurskih — pa Linhart posredno označuje v zadnjem odstavku tega poglavja, češ: »Slovane na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem imenujejo njihovi germanski sosedi stalno ‚Winden‘« ter navaja sledove tega imena v krajevnih imenih tudi zunaj slovenskega ozemlja, kot *Windischgarsten*, *Windischmatri* (na Tirolskem).

Zavoljo ožjega značaja svojega dela, posvečenega enemu samemu narodu, je izviru in imenom ter sorodnosti Slovanov posvetil Linhart le prvi poglavji, imenu naroda, o katerem piše v svojem delu, pa je upravičeno namenil posebno, sicer krajše poglavje: *Posebna imena naroda in dežele* (§ III. Specialnamen des Volks, und des Landes, 201—03). Sklicuje se na svoje mnenje o Kranjcih v I. zvezku, 418, tu ponavlja: »*Kraini*, spredaj ob meji bivajoči, so se imenovali v jeziku materinskega ljudstva, iz katerega so se izselili, ker je bila njih dežela *Kraj*, *Kraina*, meja, konec njih bivališč proti Italiji« (201—2). Ker sami niso imeli svojih zgodovinarjev in ker so



jim ime tuji zagotovo pokvarili, ni znano, kdaj se je to ime pojavilo v zgodovini. Tu se sklicuje Linhart na 81. stran svojega 2. zvezka, kjer navaja po Prokopiju ljudstva v začetku 6. stol. na južnoslovanskih tleh, med njimi tudi Karne, o čemer meni Linhart: »Ne preostane nič drugega kot domneva, da so v Prokopovih Karnijskih skriti ali kranjski ali kmalu sedaj se pojavljajoči karantanski Slovani« (II, 82). Dalje omenja Fredegarjeve »sanje« o vindiški marki (»Windische Mark«), kar je mogoče prevedel iz slovanskega *Kraj, Kraina*. Tudi Nemci so ok. l. 1000 to ime prevzeli v deželi. »Vsi Slovani ob meji Italije, to je, vsi Kranjci (Krainger) so prebivali v gorati deželi, *Gorotanu*. Zato so se nekoč imenovali vsi Gorotani (*Gorataner*), Karantanci (*Karantaner*) z različnimi fleksijami besede« (203). Tu se sklicuje na str. 136 tega zvezka, kjer je XX. poglavje posvetil »pojmu Karantanije«, kakor ga je naslovil.

Na str. 203 Linhart ponavlja že na str. 198 izraženo misel o enotnosti večine Slovencev: »Kranjci, mejaši, in Gorotanci, prebivavci gorâ, so bili prav isti Vindi (Winden) ali Slovani (Slaven) na Kranjskem, Koroškem in Stajerskem. Da so pa te dežele bile razdeljene, da so Vindi na Koroškem in Stajerskem bili ločeni od Vindov na Kranjskem, to je bila posledica poznejše politične ureditve.«

Naslednje poglavje *Nekatera najstarejša bivališča in gradovi teh Slovanov* (§ IV. Einige der ältesten Wohnplätze und Schlösser dieser Slaven, 204—09) je najmanj etnološko, bolj zemljepisno in je prehod od prejšnjih uvodnih poglavij o etničnem značaju kranjskih Slovencev k naslednjim poglavjem o njihovem načinu življenja in njih značilnostih. Zato je zelo na mestu, ker seznanja z ozemljem, kjer obravnavano ljudstvo živi. Po bolj splošnih uvodnih podatkih o obliki bivanja prvotnih Slovanov opomni, da so Kranjci poznali »stara imena najslavnejših gorâ in rek v tej deželi«, medtem ko so »imena mest povečini izginila iz njih spomina«. Taka imena navaja v opombi v izvirni in slovenski obliki, v glavnem besedilu pa besede *Mejsto*, *Grad*, *Gradišhe* (namesto Emone), ob čemer razvije svojo etimologijo imena Ljubljana: Luba, Lublëna, Lublana — češ, ko je mesto prispelo do blagostanja, je ljudstvo s takim imenom izrazilo svojo ljubezen in naklonjenost do svojega bivališča, kar je v slovanskih deželah pogosto. V opombi dodaja imena Lubno, Lubel, Luben (Leoben) itn. Laibach pa razlaga iz Luba z dodatno aspiracijo -ch, ali pa da bi bila ta oblika slovanski ablativ.

Linhart končuje — po omembi še nekaterih imen — z mislijo, da popolna topografija iz tiste temne dobe slovenske neodvisnosti ni več mogoča; ni ohranjenih listin, saj so »Nemci njihove starine skrbno uničili in celo imena na beden način popačili« (209).

S petim poglavjem: *Telesna sestava* (§ V. Körperliche Bildung, 210—11) se pričinja pravi Linhartov opis značilnosti ljudskega življenja »starih Kranjcev«. V nasprotju z Antonom, ki obravnava v istem poglavju Karakter und Bildung (I, 30—38) na prvem mestu obširneje značaj, na drugem pa telesno sestavo prav na kratko, je Linhart isto snov razdelil v dvoje samostojnih poglavij. Kakor je mogel Anton le malo povedati o telesnosti starih Slovanov, tako je tudi Linhartovo poglavje o tem zelo kratko. Kot Anton navaja tudi on skoro dobesedno Prokopijevo označitev. In podobno kot Anton si tudi on ne upa kaj določnejšega reči o sedanjih telesnih značilnostih, skupnih Slo-



vanom, ki so se mešali z drugimi narodi in živeli v različnih podnebnjih. Vendar označuje Linhart Kranjce v zadnjem odstavku, a ne omenja Hacqueta, ki ga glede tega za Ilirce omenja Anton, pač pa po lastnih opazovanjih navaja Hermannovo opombo, da so bliže Italiji vse redkejši obrazi s sijimi očmi.

Obširnejše poglavje je Linhart namenil *značaju naroda* (§ VI. Karakter der Nation, 211—24), s čimer je pokazal pomembnost te strani ljudskega življenja. V današnji etnologiji to sicer ni pogost predmet obravnavanja, ker prepuščajo to območje psihologiji, ki se ga pa tudi izogiba. Morale bi ga pa skupno obravnavati razne znanosti. V dobi razsvetljenstva je bilo to zelo priljubljeno torišče zanimanja filozofsko usmerjenih mislecev.

Linhart je docela neodvisen od Antona, čeprav je dobil pobudo za tako poglavje gotovo tudi od njega. Toda Anton niza navedke od Prokopija do najnovejših avtorjev o lastnostih v značaju posameznih slovanskih narodov, Linhart pa se je kolikormoč omejil na kranjske Slovence. Skušal je filozofsko in zgodovinsko socialno utemeljiti svoje trditve ter podati zaokroženo podobo o svojih rojakih, kot jo doživlja razmišljujoč človek. Tako pričena poglavje s spoznanjem: »Ta narod je čutil svojo vrednost in je po tem čustvu ravnal. Ljubil je svojo svobodo in jo je proti svojim zatiralcem branil z brezprimerim obupom.« Svobodoljubnost poudarja obširno in vsestransko kot eno glavnih gibal narodovega nehanja in navezanosti do »zatirane domovine« (212). Za primer navezanosti na narod navaja lov na nabornike, ki je kar »vojska v malem«. In ta primer iz sedanjosti mu velja tudi za ponazoritev svobodoljubnosti in ljubezni do naroda v preteklosti, ki jo opisuje.

Iz preteklosti navaja — neodvisno od Antonovih primerov — take vzglede o starih Slovanih, kakršne je našel v slovstvu o Dauritasu, ki je zavrnil obsrkega kana, razgovor med Samom in Dagobertom itn. Grozovitosti Slovanov v vojskovanju zagovarja z opozorilom, »da je bil narod s podobnim ravnanjem razdražen in da njegovega junaštva nikaka omika ni omiljevala« (215). Naravnost proti fevdalizmu in njegovim obveznostim se obrača s stavkom: »Kako nenasitni so bili njih (Slovanov) premagalci v svojih zahtevah, ko so nekaterim rodovom naložili jarem, kako duhoviti pri izmišljanju služnosti in dajatev, je znano. Označevali so stanje podložništva s spoštovanim imenom naroda.«

K temu navaja v opombi imena za sužnja v nemščini (Sklave), angleščini, švedščini, dolnji saščini, francoščini, italijanščini in romunščini — misleč, po tedaj splošnem mnenju, da je poimenovanje za sužnja v raznih evropskih jezikih nastalo iz slovanskega narodnega imena v latinski obliki: Scavi. K temu dodaja, da »se je to ime na sramoto človeštva ohranilo še zdaj v vseh evropskih jezikih.« V tem mu je bil predhodnik Popovič. Čudno pa je, da se ne sklicuje na Schlözerja, ki zavrača pisavo Sklaven namesto Slaven. Linhart v tej zvezi ostro zavrača Gebhardija, ki je v Geschichte aller wendisch-slavischen Staaten (17, Bd. 1, Buch 1) »ves žolč pisateljev srednjega veka, ki sta jih vodila versko sovraštvo in prilizovanje njih knezom, prikazal v zoprni podobi narodnega značaja Slovanov.«

Linhart nadaljuje razlago slovanskega značaja z opravičilom: »Grdo ravnanje vseh vrst v vseh stoletjih je moralo narod narediti nezaupen.« Zato so se tudi upirali krščanstvu. Kot velik spoštovalec cesarja Jožefa ga v tej

zvezi imenuje »razdiralca fevdalne sile«, ki je dovolil slovanskim podložnikom, odkupiti lastnino svojih posestev, k čemur jih je moral prisiliti z zakoni, ker so se s tem tako malo okoriščali. »Različnost današnje uprave« povzroča sovražnost med slovanskimi narodi. Nемец jih bo težko spoznal v njihovi resnični podobi, ker pred tujcem skrivajo svoje stare šege. Neusmiljeno sovražijo svoje fevdalne gospode, ker vidijo v njih svoje zatiralce. Če so maščevalni, izvira to iz nezaupanja. Besedo »maščevati«, v narečni obliki *Moshuvat*, *Moshzhuvati* v opombi str. 219 izvaja Linhart iz besede *mosh*, *moshki*, češ: »Pri Kranjcih se imenuje maščevati se moško vedenje, pri Hrvatih in prebivavcih Dalmacije se imenuje maščevanje, pravičnost in posvetitev z isto besedo« in navaja k temu Ojzvetu, Ojzvetenje, Ošzvetu, Pošzvetenje (v kajk.).

»Hinavstvo, prevara, prepirljivost so pregrehe njihove usode, ne naroda« (220) — je ena Linhartovih oznak ljudskega značaja Kranjskih Slovencev in njegovo opravičilo tega značaja obenem, razlaga iz narodove preteklosti. Med seboj so zelo ljubeznivi, nadaljuje in v tej zvezi poudarja starost pozdrava »Bog te sprimi«, češ zdi se, da se po njem imenuje prijateljstvo (prijeti — prijatelj, navaja v opombi) — in njihovo zakonsko ljubezen.

Obširno govori zatem po Fortisu o sklepanju pobratimstva pri Dalmatincih, nato o sežigu vdov pri starih Slovanih in — po Helmoldu — o stari slovanski gostoljubnosti.

Glede na redke navajane pisatelje in na avtorjevo odločno zagovarjanje slovanskih in starih slovanskih slabosti v duhu idej svobodoljubnega razsvetljenstva je to poglavje Linhartove knjige med najbolj samostojnimi. Če pa razbiramo, koliko je v resnici orisal — pač zavoljo pomanjkanja pisanih virov na podlagi avtopsije — značaj svojih rojakov v lastnem času, tedaj spoznamo, da je teh podatkov bolj malo. Pač pa je prilagodil »starim Kranjcem« redke podatke Menandra, Fredegarja, Kanza, Fortisa, Helmolda, sv. Bonifacija o starih Slovanih in nekaterih sodobnih slovanskih ljudstvih — v času njihove naselitve v novi domovini. Pomen tega poglavja pa je tudi v njegovem izrazitem samostojnem presojanju in zagovarjanju lastnih rojakov nasproti tujemu fevdalnemu redu, kar je imelo nedvomno močan preredni vpliv na tedanje domače bralce in je bilo vsaj opomin tujcem, posebno v deželi, katere prebivalstvo je opisoval.

V naslednjem poglavju »Vladna oblika, zakoni« (§ VII. Regierungsform, Gesezze, 224—35) je mogel Linhart še manj povedati o Slovencih na Kranjskem, zato poroča obširno po Prokopiju o načinu vladanja pri starih Slovanih, od česar preide ob jezikovnem gradivu k pojmom in besedam *Krajl*, *Kraj* (v pomenu pokrajina, dežela), *Vojvoda*, pri katerem omenja umeščanje koroških vojvod, ki »je prvotno bila slovanska šega« (sklicuje se na Megiserjevo Kroniko). Pri imenu *knez* omenja Celjane in »staro pesem od Marka knesa, ki jo na Kranjskem med ljudstvom pojó« (227).

Kakor je Linhart v tem uvodnem delu poglavja sledil Antonu, tako tudi v naslednjem, ko navaja besede *Knes*, *Pan* in zlasti obširno govori o županih: *Supane*. O le-teh samostojno razpravlja, navajajoč sicer Porfirogenetove »Zupanos« in rabo tega imena ter dostojanstva pri večini slovanskih narodov. Navaja tudi Popovičevo fantastično etimologijo prvega zloga besede *zupan* iz hebrejske besede, ki pomeni »star«, kateri so dodali slovansko *pan*.

Vendar Linhart samostojno sklepa, da »je to dostojanstvo, ki se ohranja še v vsaki kranjski vasi, dragocen ostanek slovanske starodavnosti« in da »pri nobenem ljudstvu nista ime in dostojanstvo ostala tako nespremenjena kot pri Kranjcih«. Sam predlaga tudi novo razlago besede: v zlogu *zup-* je koren *zov-* (zvati), češ župani so sklicevali, pozivali vaščane »k skupnim podjetjem«, kar nadrobno razlaga (229—30), z daljšim navedkom o nalogah štajerskih županov po Popoviču. Obravnava še besedo gospod v raznih slovanskih jezikih.

O *zakonih* kot drugem predmetu tega poglavja poudarja ponovno »demokratsko ustavo« starih Slovanov, sklicujoč se na Prokopija. O besedi *zakon* pravi, da pomeni pri Kranjcih sedaj le »den Ehestand« — hišni zakon. — Besedo *Perfega* razlaga kot slovesen dotik nekega svetega predmeta (pri + segati). Udarec v roko je bil verjetno znak zakonite zveze — odtod *porok*, *poroka* in *perjatel* (od *perjeti*).

Linhart se je v tem poglavju srečno izognil Antonovim etimologijam, kot »karčma« — vaško sodišče itn. To poglavje je dokaj samostojno glede na Antona, ker poroča le najnujnejše o starih in drugih današnjih Slovanih. Po Antonu tudi ni prevzel Hacquetove oblike *vidua*, pač zavoljo nezaupanja do nekritičnega naravoslovca.

Z metodološkega vidika je to prvo poglavje v Linhartovi knjigi, ki je zgrajeno na jezikovnih virih, saj je uporabil v njem le redke pisane vire (Prokopij, Helmold, Hajek, Megiser, Mohsen, Valvasor) bolj stranskega pomena. Primerjava z Antonovo razporeditvijo snovi pa kaže, da je Anton postavil za poglavjem o značaju tri poglavja o veri in verskih šegah ter praznikih in za temi poglavje o vojevanju, nato pa poglavja o vladni obliki, stanovih in zakonih. Linhart je za tem, ko je stare Slované prikazal glede bivališč in zunanosti ter značaja, nadaljeval z njihovo pravno in upravno ureditvijo, ki je bila okvir in uravnavalec njihovega zunanjega življenja; nato pa s poglavjem o bojevanju kot njih zunanjo zvezo s sosedi. Šele za tem si sledijo poglavja o njihovi kulturi v ožjem pomenu.

Poglavje *Vojskovanje Slovanov* (§ VIII. Krieg der Slaven, 236—47) je logično nadaljevanje prejšnjega poglavja, saj je v zvezi z njih pravno ureditvijo. Po Theophilactu in Helmoldu poudarja njihovo miroljubnost in obrambni značaj njihovega bojevanja. Po teh in drugih starih pisateljih (Saxo Grammaticus, Prokopij, Konstantin Porfirogenet idr.) poroča o načinu bojevanja starih Slovanov, kar velja — kot vsi drugi podatki po istih avtorjih — le posredno tudi za srednjeveške Slovence. Oris stanja pri Slovencih je podan predvsem na jezikovnih virih (med njimi dva podatka le za Hrvate), s katerih etimologijo skuša prikazati oblike in način njihovega bojevanja.

Obrambni način bojevanja dokazuje z besedami *bron*, *brona*, *zbran* za orožje v raznih slovanskih jezikih, slov. *branim* in pod. v drugih jezikih — to po Antonu I, 83 — in kot Antonu je tudi Linhartu bojevanje povezano z verovanjem in z nujnostjo obrambe pred sosedi. Med imeni posameznih vrst orožja navaja v slov. *Šhit* (ščit), opozarja na sorodstvo z lat. *scutum*, nem. *Schutz*; dalje *Nosh*, *Noshna*, *Mezh*, *Kopje*, *Strela*, *Oroshje*. Tudi tu omenja dolžnost županov, da so zbirali vse ljudstvo k vojevanju in da »so se zbrani vojščaki nato imenovali Svatje, ime, katerega imajo še sedaj

ženitovanjski gostje« (239), o čemer je govoril že prej v zvezi z župani in je besedo *svat* izvajal iz *sovít*, tako da bi *svat* pomenilo povabljeni, pozvani.

V zvezi z razdelitvijo vojske omenja *Starashina* (ki ga tudi veže z njegovim mestom v svatbi), — *bojvoda*. Ob omembi bojne zastave, za katero navaja slov. ime *Stavniza*, kakršno so nosili kranjski koledniki, imenuje to »poslednjo sled te šege«, namreč slovesne nošnje bojne zastave pred bojem pri božji službi. Zanj navaja še hrv. ime *zafštava*, s stavnico pa primerja besedo *stan* v slovanskih jezikih in sloven. *stavim*.

Za vrste vojske navaja imeni *Peshëstvo* in *Kojniza* s sorodnimi slovanskimi besedami v opombi in z navedki iz Prokopija in Konstantina Porfirogeneta. Besedo *Boj* veže v opombi z grš. *boe* (krik in bitka, iz česar izvaja rus. *boju* — rjovem). V domnevne besede za bojni krik izvaja imeni *Vojška*, *Vojshak*. — V zvezi z bojevanjem omenja še Tabor, ki »pomeni tudi grad na hribu« (s primeri v opombi s Kranjskega in Češkega), *Grad* kot utrdbo in ob njem *Palanka* »pri turških Slovanih v Bosni, Srbiji itn.«, kar veže s kranjskim planko, nem. Planke in grš. planks (v resnici je it. palanca).

V jeziku išče zaman sledov morskega bojevanja, ker so ga poznali le posamezni rodovi, ne pa ves narod ob Jadranskem morju. Po Porfirogenetu navaja podatek o ladjevju Hrvatov in končuje poglavje z omembo morskega razbojništva dalmatinskih Uskokov ter njih bojov z Benečani. Z upoštevanjem Hrvatov je tudi na tem mestu skušal ustrezno naslovu svojega dela povedati nekaj o njihovi kulturni preteklosti.

O ljudski kulturi v ožjem pomenu pričinja Linhart razpravljati s poglavjem *Verstvo* (§ IX. Religion, 247—67), ki ga je enako naslovil tudi Anton, a ga je postavil že na 6. mesto. To zelo obsežno poglavje je zgrajeno predvsem na poročilih o verstvu starih Slovanov, ki jih navaja tudi Anton in z uporabo njegovega dela. Ob navedbi Prokopijevega poročila o enem Bogu pri Slovanih Linhart soglaša z Antonovo etimologijo besede *bog*, ki jo izvaja iz »bjegam«. Prav tako sledi Antonu (I, 38 sl.) z navajanjem slovanskih božanstev in označevanjem njih lastnosti: Svantevid, Belobog, Zhart, Zhernibog. Slovenski značaj izraža z varianto imena Belibog, Svetivid (250), Zhèrnibog. Pisani vir mu je zanje Helmold, uporabil pa je tudi Le Clerc, *Histoire de Russie*, 1783. V opombi obširno navaja Antona, s katerim tudi polemizira, posebno o božanstvu Flinzu, za katerega slovanski značaj navaja imena Fel-des, Flitsch, Vilach, Velach (Bled, Bovec, Beljak, Bela) kot primer prehoda slovanskega *b-* v nemški *f-* in zato sklepa, da se je slovan. Belinec spremenil v nem. Flinz. Za obstoj imena za to božanstvo mu govore tudi imena: Bohein, Bohin, ki ga razlaga kot Gotteshal; dalje Bogatin »veliki Bog«, o katerega češčenju mu priča »temno izročilo med ljudstvom ravnine«, s katerim Bohinjcem očitajo tako češčenje (prim. Vodnikovo pesem Vršac). Podobna imena: Bela, Belšica, Bled, Belc, Belak so mu »bila izreden pojav, da so tu in v sosednih pokrajinah tako mnoga imena, ki se nanašajo na svetlobo, na značaj dobrega Boga« (253).

O Zhartu (Črtu), Zhèrnibogu, meni, da »je verjetno, da so ga stari Kranjci kot ostali Slovani častili«. Črta imenujejo Kranjci *hudizh*, *slode*, *vrag*, beseda *Zhart* pa živi pri njih v besedah *Zhara* in *zharriti* — prvo pomeni čarovnico, druga pa »najbolj črno sovraštvo«.

Po Helmodu in Antonu omenja še »podrejena bitja zunaj narave« kot uvod v svoj »seznam ... tistih, ki so bila poznana tudi Kranjcem« — pod posebnim zaglavjem: I. *Slovansko-kranjski bogovi z lastnostjo dobrega Boga* (256—64), v katerem označuje sledeče: 1. *Triglav* (Anton: Trigla, I, 46) — »gora Terglav v Bohinju ... se imenuje verjetno po tem božanstvu«; 2. *Radegast*, pri katerega obširni razlagi se sklicuje na Antona in Helmoda s poročilom o njegovem kultu v Retri na Pomorjanskem. Po Breckerfeldovem rokopisu navaja »staro pripovedko«, po kateri naj bi bilo njegovo svetišče »na otoku v Blejskem jezeru«; »mogoče bi kdo mogel odkriti sledove Rade-gasta v imenu reke Radolna ... mesteca Radolza in prav ob njem ležeče vasi Rodne«, pri čemer v opombi obširno opisuje grb Radovljice, na katerem naj bi bila Radegastova podoba. — 3. *Shiva* (Živa) — »Kranjci imenujejo tako planet Venus« (259). — 4. *Koleda* — po Antonu I, 50 ga imenuje »bog praznikov ...«, če je obstajal kak malik s tem imenom. Meni pa se dozdeva, da je Koleda pomenilo le neko bogoslužno dejanje« — primer Linhartove samostojnosti in kritičnosti, ki ga je približala resnici. — 5. *Boxich, Boshak, Boshizh* — »mali bog, naj bi bil pri Kranjcih bog gostoljubnosti in hišnega miru« — vir mu je Breckerfeldov rokopis in Valvasor, Ehre VII, 382 in XII, 87. Tu omenja Linhart današnji kranjski pomen besede božič. Po Breckerfeldu pa opisuje podobo v Klevevžu, po kateri naj bi bili Slovani na Kranjskem častili Božiča. Božično praznovanje Uskokov, živečih delno tudi na Kranjskem, se mu zdi tako povezano s to podobo, da se mu dozdeva »mnogo starejše kot krščanstvo v tem ljudstvu« in zato tudi imeni Božič in Badnjak verjetno ne pomenita le tega praznika.

6. *Pohada, Pahod* — bog vremena, po Antonu I, 50 in Helmodu, brez navedbe sledi pri Slovincih, le v opombi veže Linhart to ime tudi s *pihat, puh, vihar* (ime Bihor). — 7. *Provo* — bog pravičnosti (po Antonu I, 46), katerega ime veže s sloven. *prov*. — 8. *Kurenèt, Kurent* — božanstvo nasladnosti, požrešnosti, po Breckerfeldu slovanski Priap. Ime veže z grš. *kóre*, iz česar naj bi bilo slovan. kurba, nem. hure, v kranjskem narečju pa da imajo od tod izvedena imena spolovila. Kranjsko »sicer le šaljivo« ime za pust: *sveti Kurent* naj bi verjetno spominjalo na tega malika. V gallenberški biblioteki pa je bil kipec, o katerem ni gotovo, ali je predstavljal slovanskega ali grškega Comusa.

9. *Krodo, Grodo, Gruden* naj bi bil slovanski Saturn, bog časa. »Ne poznam pa nobene druge sledi tega malika, kot da se božični mesec v kranjskem in hrvaškem narečju imenuje *Gruden*« (264).

V vzporednem zaglavju: II. *Slovansko-kranjski bogovi z lastnostjo zlega boga* (264—67) sklepa, da so spričo vere v Zherniboga morali imeti tudi podrejena bitja te vrste zavoljo tolikega fizičnega zla in »predstave o njih so morale biti zelo blizu tistim, ki so sedaj razširjene o množici strahov«. Označuje sledeče od njih: 1. *Vrag* — »zdaj hudič pri Kranjcih« in Hrvatih, ime veže z grš. *rága* (sila). »Slovani so morali z njim povezati zelo hud pojem, ker še danes imenujejo sovraštvo, dolgotrajno jezo in vražo po njem«, za kar navaja v opombi sloven. izraze: *šovrašhit, šovrašnik, šovraštvo, Vrasha*.

2. *Slode* — temelj mu je pojem *Sila*, s čimer je tesno povezano slovan. *slo, sleh*.



3. *Hudizh* — »navadno ime hudiča«, tudi *Hudir*.

4. *Shkrat* (hrv. *Skrapecz* — hudič) razlaga ali iz skriti — torej strašilo, bivajoče v gorskih votlinah, ali pa je ime nastalo po premetu soglasnikov iz *Zhart* (črni bog).

5. *Mora*, ki jo veže z rus. *kikimora* — boginja sanj. Slovansko ime razlaga iz »ideje« siljenja (*Zwang*) *morat* in nem. *Trud*, kar ima za »čisto slovansko in pomeni utrujenost«. Metodološko je pomembna Linhartova pripomba, da poznajo »to strašilo skoraj vsa ljudstva v Evropi in tako so mogli tudi Slovani zajeti iz skupnega vira« ter navaja kot primer lužiško *Moravo*, boginjo smrti (po Antonu).

To poglavje Linhartove knjige je najbolj kočljivo zavoljo obsežne in nedognane tvarine. Zato je uporabil zanj mogoče največ pisanih virov, ki se pa nanašajo le na — pač večkrat le domnevno — skupno staro slovansko verovanje. Vendar pa je uporabil iz domačega ljudskega verovanja dovolj razpoložljivega gradiva in ga prizadevno uredil v sestav ter skušal — delno naslonjen na Antona in druge vzglede — razložiti, tudi na podlagi lastne presoje in primerjave. Tako navaja Antona štirikrat, Prokopija dvakrat, Helmolda devetkrat, Le Clerca petkrat, Adelunga dvakrat, Valvasorja dvakrat, Hacqueta enkrat, Breckerfeldove zapiske šestkrat, Fortisa brez navedbe imena enkrat.

Ker so prav verovanju starih in sodobnih Slovanov posvečali avtorji različne usmeritve sorazmerno največ zanimanja, je imel Linhart na voljo mnogo primerjalnega gradiva, s katerim je skušal nadomestiti manjkajoče poznavanje slovenskega ljudskega verovanja tako v dobi, ki jo je prikazoval, kot v svoji sodobnosti. Skušal je biti čim popolnejši z navajanjem slovstvenih poročil, ki jih je mogel povezati predvsem s slovenskim jezikovnim gradivom — z imeni za razna bitja v ljudskem mišljenju in verovanju —, z uporabljanjem krajevnih imen in drugih manj zanesljivih podatkov (poročil o slikah in kipih). Vendar je to poglavje kljub pomanjkljivostim sorazmerno najpopolneje podalo v tistem času dostopno gradivo z nekega področja ljudske omike v Linhartovem delu.

Na prejšnje poglavje se smiselno navezuje naslednje, ki tvori z njim celoto, saj obravnava prav tako verovanje starih Slovanov pod naslovom: *Bogoslužne navade* (§ X. Gottesdienstliche Gebräuche, 268—82). Isti naslov ima v tem zaporedju tudi enako poglavje pri Antonu. Po njem je Linhart skoro dobesedno prevzel uvodne stavke, ki vežejo to poglavje s prejšnjim. Prva navada, ki jo omenja, je zažiganje grmad med petjem in vedeževanjem na višinah, kar naj bi bila *Koleda*. »Pri Kranjcih pomeni *koledvat* — peti božično pesem« in *kolednikom* posveča ves odstavek, saj »so bili še pred nekaj leti znani, ko so peli od vasi do vasi slavo svojih junakov, dokler se ni v zadnjem času šega ponižala v beračenje in se je bojna zastava spremenila v darilno zastavo ter so iz tega nastale božične pesmi« (269). V obširni opombi omenja ponovno *stavnico* kot tako darilno zastavo, kakršne »vidimo na Kranjskem še danes v več cerkvah na deželi« in jo natančno opisuje.

Ob omembi zažiganja mrličev izvaja zahodnoslovansko besedo za cerkev iz *kost* (č., slš. *kostel*, polj. *koszciól*) ter ugiba, da bi *Kostel* ob *Kolpi* utegnili biti nekoč slovansko svetišče. Vendar postavlja v opombi kot verjetneje



izvir iz lat. *castellus*. Omenja, da pomeni *hram* na Kranjskem nekatere stare zapuščene cerkve. — V zvezi z žrtvami izvaja *žrec* iz *žreti*. — Ob vedeževanju iz drobovja sklepa na izvir *trebnika* — rus. oltar — ter primerja s kranjskimi besedami *trebuh*, *trebiti*, *treba* in kraj. imenom *Trebno* (Trebneje).

Po Antonu je povzel domnevo, da je duhovnik pri Slovanih bil *prerok*, ki je opravljal ta posel »ob čarovnem godalu *Gosle*«, in naslednje navedbe o praznovanju ter z njim zvezane razlage besed. O letnih časih in njih praznikih pri Slovanih pa Linhart kritično polemizira v op. str. 273—74 s Ch. H. Schmida primerjavo (opomnjen nanj po Antonu II, 66) s staronemškimi in rimskimi pomladanskimi slavji, češ da šega ni bila staronemška že zato, ker so navedeni primeri iz dežel, kjer bivajo ali so bivali Slovani.

K Antonovim navedbam o prenašanju zimske lutke pri raznih slovan-skih narodih dodaja omembo »žaganja babe« na Kranjskem, o čemer je poročilo ohranjeno v vsej deželi, iz česar sklepa Linhart, da je »ceremonija« nekoč bila v resnici opravljena v tej obliki. O pomladanskem zahvalnem prazniku kratko poroča po Antonu I, 70 sl. Imena žetvenega praznika *Rezh-niza* ne lokalizira niti ne razlaga. Verjetno ga je povzel po Antonovi navedbi luž. in polj. rocnica.

Po Antonu skoro dobesedno navaja *Saxa Grammatica* opis slavja v Arkoni, pastirsko Vidovo slavje v Dalmaciji pa po Fortisu. Ob omembi kresa meni po Antonu, da je beseda mogla nastati iz *kerst*, na kar ga je menda navedel Kèrstnik (278).

Henze ga je nagnil k mnenju, da so dalmatinski vidovski kres, uskoška koleda in šentjanžev kres ostanek slovanskega žetvenega praznika, izvirajoči iz češčenja Svantevida. — Sledovi praznika *Boshizha*, boga hišnega miru in gostoljubnosti, so mu v božičnih šegah. Navaja Valvasorjevo poročilo XII, 87 o osemdnevnem praznovanju tega praznika pri Uskokih v Senju. V tej zvezi meni, da sta kranjska *Potiza* — po Valvasorju VII, 472 — in *Popèrtnik* verjetno ostanka te stare navade.

Velikonočni *kolač* (*Kolazh*) mu je »spomin podobnega praznika«, ki ga imajo tudi Čehi in mora zato biti slovanskega izvira. Anton vseh teh praznikov ne omenja.

Kakor je o verovanju prvotnih Slovencev mogel Linhart v tem poglavju podati le malo trdnih dejstev, tako je navezal na domnevne starslovanske šege nekatere sodobne slovenske ljudske šege in jih skušal razložiti s starejšim slovanskim gradivom ter s šegami pri drugih Slovanih. Na znano mu domače gradivo — delno posredovano ali vsaj potrjeno tudi po Valvasorju — se je v tem poglavju močno naslonil, čeprav je kratko prikazal le nekaj sestavin božičnih, pustnih, velikonočnih in kresnih šeg. Iskanje skupnega slovanskega in evropskega izvira šeg je metodološko zelo pozitivno in sodobno prizadevanje v tem poglavju.

Letnim šegam slede življensjske, družinske in sicer najprej *Šege pri ženitvah in rojstvih* (§ XI. Gebräuche bei Heurathen, und Geburten, 282—93). Ker je prav o le-teh znal že Valvasor največ povedati, je Linhart v veliki meri uporabil njegovo tvarino, kar je na začetku poglavja tudi priznal. Njegov dostavek: »Najdemo jih med ljudstvom še, čeprav ne več tako splošno, toda nespoznavne v njih preostankih« — pa pove, da je tudi sam povpra-

ševal po njih ali da je sicer poznal iz avtopsije marsikaj s tega področja. Obenem pa je Linhart poudaril, da bo s temi šegami pokazal, da so prav enake tistim, ki jih je zbral Anton pri drugih Slovanih (282). Ta zavestno primerjalni namen in uspeh svojega dela je Linhart sicer večkrat izrekel, a tako izrazilo nikjer kot na tem mestu.

Pri opisu ženitovanja našteva imena oseb: *Snubazhi, Nevesta, Drug, Drushiza, Svatje, Starašhina* — pri tem popravlja Antona II, 77, ki je to ime razlagal: *der Altbeweibte*, v I, 121 pa: »Dobesedno: stara ženska«. Linhart pravi o njem: to je častit mož, ki mu ljudje zaupajo zavoljo izkušenosti in modrosti; primerja ga s Starosti pri Poljakih.

Po Antonovem gradivu mu je bila svatba »nekoč pri Slovanih... mala vojska«, na kar spominjajo današnje šege. Od teh našteva ženitovanjski sprevod pri Kozakih, Hrvatih, rop neveste — po Valvasorju, Hacquetu in Fortisu — pri Uskokih na Kranjskem in v Dalmaciji. Kot spomin na ugrabitev neveste razlaga šego prevzema neveste in lažno nevesto. Ime *neveste* razlaga po Antonu I, 113: *die Ungewisse*. Od nevestine oprave omenja le *Shapel*. V obširnem opisu ženitovanjske gostije govori o starešini enako kot Anton I, 121, kar pa je ta prevzel iz *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen* II, 254. Po Valvasorju omenja *Kolazh, Pogazha, Profsenz*, ki ga izvaja iz proso. Ves ostali potek svatbe s *Kolenzhkom* vred je povzel tudi po Valvasorju, ki ga navaja v tem poglavju kar 24-krat. Imena svatbenih oseb se pri obeh avtorjih nekoliko razlikujejo, Valvasor ne navaja *svatov, družice*, Linhart pa ne *tete*. Samostojno meni Linhart o jutrni, da danes ni več v navadi in je brez imena, ker je verjetno izginila obenem z zahtevo po devištvu neveste (292).

O *rojstnih* šegah sta v tem poglavju le dva kratka odstavka. Prvi je skoro dobesedno posnet po Antonu, v drugem omenja po Valvasorju krstnitke brez slovenskega imena zanje, češ da so jih nekoč verjetno — kot pri Morlakih v Dalmaciji — kar ima po Fortisu kot Anton — imenovali *Babina*. Ime babice: *Baba* pa razlaga tako, da porodnici navadno pomaga stara ženska, navadno stara mati, zato obe enako imenujejo.

*Sege ob smrti in pogrebu* (§ XII. *Gebräuche beim Tode, und Begräbnisse*, 293—97) je krajše poglavje, kjer omenja po Valvasorju in Fortisu naricavke — »Klageweiber« — ki so bile »tudi pri Kranjcih v okolici Reke in v Istri«. Po Antonu in Dobrovškem mu je trdno dokazano, da so stari Slovani zažigali mrličje. Na Kranjskem so sledovi tega skoro izginili. Ostanek »tiste stare poganske šege« mu je Valvasorjevo poročilo, da so polagali na Dolenjskem osmi dan po pogrebu sveče na kraj, kjer je stal mrliški oder, in drugo iz Istre, kjer je starka prinesla ogenj v izbo, nad katerim so si vsi umili roke po pogrebu. O žarah, najdenih na Kranjskem, meni, da je težko dognati njih narodnostno pripadnost. Po Antonu poznani mu rus. koster (kosti mrliča) in luž. *zelic* v pomenu žalovati in tleti »je iz kranjskega narečja izginilo, če je kdaj v njem bilo«. Sorodstvo besede *merlizh* in *merleti* (tleti) ne more dokazovati te šege. Zelo verjetno pa mu je, da so tudi Kranjci zažigali mrličje »zavoljo analogije Rusov, Prusov, Lužičanov, Čehov in nemških Slovanov«. Vsi ti primeri pričajo, kako je iskal Linhart paralel za izraze in šege, najdene v literaturi o drugih Slovanih, tudi pri Slovencih, da bi pojasnil njihove šege v času, katerega opisuje. Pri tem se je izognil nekaterim naivnim Antonovim

etimologijam, npr. pop iz popel, plašč sorodno s plač, platiti, zato bi naj bil nekaj plašč žalna obleka itn.

*Hiše, hišna ureditev* (§ XIII. Häuser, häusliche Einrichtung, 297—302) je prvo poglavje iz tvarne kulture v Linhartovi knjigi. Anton imenuje svoje poglavje le Häusliche Einrichtung. Linhart je skušal kratko prikazati zgodovinski razvoj bivališča Slovencev. Začenja s Prokopijevim poročilom o slabih, raztresenih kočah, kar naj dokazuje tudi jezik: »Ime *Hisha* imajo iz dobe svojega otroštva, iz nomadskega življenja.« *Dom* naj bi bil v poznejši dobi »stalno bivališče družine«. Pri obeh besedah navaja njune vzporednice v drugih slovanskih jezikih. Drugih dokazov ali domnev za tako svojo razvojno določitev ne navaja in preide kar k naštevanju sestavin hiše z domačimi in drugimi slovanskimi nazivi, ki jih kdaj veže tudi z grškimi, latinskimi in nemškimi besedami. Pri vsem tem se naslanja tudi na Antonovo delo I, 99 sl. Vmes pove tudi kaj o gradivu in obliki, npr.: »Kranjci pokrivajo še danes svoje hiše le s slamo (299).« Omenja kamnitne, lesene in pletene stene. Med hišnimi prostori pravi o *Isbi* (veže jo z: *izbiti*, a ne navaja, v katerem jeziku, in z rus. *izbitʹ*): »Pri Kranjcih se sedaj tako imenuje oddelek hiše pod streho« — nekoč pa je verjetno ni bilo, ker so bile hiše nizke. Zelo stara je *Zhumnata*, češ da bi sicer ne bili mogli najbolj oddaljeni rodovi: Rusi (komnata) in Kranjci, skupno uporabljati iste besede. Ker je rabila za shranjevanje »njihovih najboljših stvari«, so jo mogli imenovati tudi *Hranba*.

Med notranjo opremo našteva: *Klop*, tudi *lava* v drugih slovanskih jezikih, pri čemer omenja v opombi bohinsko *levo* — vdolbino za razsvetljevanje, ne da bi besedi pomensko vezal; *Stol* je pomenil tudi mizo, ob kateri so sedeli na tleh — »zato imajo Kranjci sedaj za mizo s tujo šego tudi tuje ime,« vendar v opombi ne navaja za mizo latinskega izvira. Obstajanje peči mu dokazuje jezik, saj sicer »bi mogli komaj verjeti«, da so jo poznali. Dimnikov je prav tako malo na Kranjskem »pri preprostemu človeku kot v Dalmaciji in Rusiji«. *Okno* veže z besedo *oko*. »Te odprtine so na Kranjskem tako majhne, da mora človek komaj glavo skozi poriniti.« Zadnji del opreme je *Postela*, katere ime kaže, da so spali na tleh na stelji. Posteljnjake in posteljnino so si oskrbeli pozneje. Značilno je za to poglavje, da razen Prokopija in Antona ni uporabil drugih pisanih virov in da je sklepal na nekdanje stanje predvsem iz imen za predmete, delno pa iz sodobnih predmetov samih.

Pod širokim naslovom *Način življenja* (§ XIV. Lebensart, 303—09), ki pomeni danes v etnologiji tudi vso ljudsko omiko kot njen predmet, obravnava Linhart le prehrano, medtem ko govori Anton pod tem naslovom tudi o noši. Linhart samostojno sodi: »Danes ni več mogoče izločiti izvirnega, Slovanom lastnega« v prehrani, ki so si jo pripravljali kot poljedelci. Glede na gospodarske stopnje, ki jih je prej označil, sodi, da jim je bilo mleko prvo živilo po nabiralniški stopnji. Med živili poljedelske oblike gospodarstva našteva *kruh*, *moko*; *hleb* veže z nem. *Leib*, in pijačo *kvas*. Po Prokopiju omenja grobost in slabo pripravljenost njihove hrane v primeri z grško, kar naj bi dokazovalo manjkanje domače besede za kuhanje. Kot besede, ki kažejo na staro stanje tega področja kulture, navaja *peči*, *bariti*, *kotel*, ki ga pravilno veže z grš., lat. in nem., *pisker*, *lonc*, *skleda*, *nož*, *vilice*, *žlica*. O imenih za obroke meni, da so zato tako različna pri Slovanih, ker v začetku niso imeli določenega časa za jed. *Kosilo* veže s *kosit* (= Heu machen), češ

da ga »dajejo na Kranjskem zgodaj zjutraj koscem,« v mestu pa je to opoldne. *Južino* veže le s polab. jeufeuna, omenja pa tudi avstrij. Jausen in rus. užina. *Maliza* izvaja iz malo in pravi, da jo poznajo le Kranjci, *večerja* pa je splošno slovanska.

Kot posebno priložnost prehrane omenja le *pir*, ki je bil pri Slovanih slavnostna gostija in »od tod izvira kranjska beseda *pirhi*« (op. f 308). *Pivo* je isto kot pijača, ker so ga zelo ljubili. Ko so Kranjci spoznali italijansko vino, so izgubili to besedo in so ustvarili novo: *Ol*, ki si je ne zna razložiti, čeprav meni v opombi, da se ponuja enakost z angl. *Ale*. — Z drugimi rodovi imenujejo enako *hmel*, *šlad*, *droshje*. Znali so pridelovati *Med*. O posodah za pijačo, ki so se zelo spremenile, pravi, da jih imenujejo Kranjci z nemškimi imeni.

V primeri z Valvasorjem predstavlja to poglavje znaten napredek tako glede na množino tvarine, čeprav ne navaja nadebno posameznih jedi, kot glede na poskus, določiti razvojne stopnje v prehrani in iz besed dognati povezanost z drugimi ljudstvi, pa tudi razložiti nekatere pojme in besede, čeprav napačno.

*Obleka* (§ XV. Kleidung, 310—16) je naslednje poglavje o tvorni kulturi, kakršnega Anton v svojem delu nima, ker govori le malo o noši Slovanov v poglavju *Lebensart* skupno s prehrano. Linhart je gotovo spodbudil Valvasor s svojimi sorazmerno obilnimi podatki, posebno pa s podobami noš, da je posvetil obleki posebno poglavje. Vendar pa začudo Valvasorja v njem ne navaja, pač zato, ker je njegove opise izpopolnil z imeni za oblačila in ker je v nasprotju z njim skušal ta imena razložiti, jih primerjal s slovanskimi in tako poskusil določiti predvsem stanje ob naselitvi Slovencev. Razen Prokopija ni uporabil nikakega starejšega vira, naslonil se je na Antona in lastno poznavanje sodobne noše.

Takoj ob Prokopijevem poročilu, da so Slovani imeli obleko iz živalskih kož, Linhart samostojno razmišlja, češ: »Torej pogosto niso imeli niti srajce . . . Ker so znali tkati, bi komaj mogli verjeti, da bi to udobnost tako malo ljubili, ko bi presenetljivo ne potrdil Prokopijevega pričevanja jezik, ki imenuje kožuh(ovino) in srajco skupno po neobdelani živalski koži (310.« To potrjuje v opombi z navedbo izrazov: kranj. *kosha*, *koshuh*, hrv. *kofsulya* in isto v češ., polj., luž. srb. s pripombo: »Na Kranjskem je *koshula* volnena srajca, lanena pa za razliko *srajca*« (tako po Antonu II, 74). Seve je Linhartova etimološka povezava teh besed zgrešena, ker izvirajo *košulja* in podobne besede iz lat. *casula*. Anton pa veže le »Pelz und Leder« z istim izvirom, češ da so se stari Slovani ogrinjali v neobdelane živalske kože.

Linhart ugiba, kaj so nosili stari Slovenci na spodnjem delu telesa. »Kranjci so некоč nosili dolge široke hlače kot Hrvati in so jih imenovali po *Hala* (v op. q: kranj. *plajsh* . . . ein Mantel ohne Ärmel), s čimer označujejo vsako dolgo oblačilo, *Halazhe*, nogavic pa niso poznali (311).« Izvaja tedaj besedo hlače iz *hala*, kar je zgrešeno. Kožo je nadomestil *Plajsh*, ki so mu dodali rokave; iz njega so naredili *Sukno*. Na glavi so imeli čepico: *Klobuk* — »kakor se danes pri večini rodov imenuje klobuk.« Obuvalo so imenovali *Zhrev* (v op.: kr. *zhrevle*), ki je imelo obliko današnjih opankov pri Hrvatih. Ženska obleka je bila enaka moški. Zato se skoro vse, kar je nastalo za razlikovanje spola v noši, imenuje s tujim imenom, a vendar različno (313).

Ime za srajco *Rubazha* razlaga, da je bila to zarobljena ovratna ruta, s katero so si pokrivali prsi in ta je mogoče prešla v kratko srajco. Na glavi so imele *Zhepez* (v op. x: *zhepy* = sedi na). O najstarejšem pokrivalu navaja Henzeja, Versuche, o sodobnem pokrivalu pa meni: »Kranjice nosijo sedaj belo laneno naglavno ruto, ki jo imenujejo *Pezha*. Ker te besede, kot kaže, s slovanskim jezikom ni moč pojasniti, zato se mi zdi verjetno, da so bili soglasniki zamenjani in se je torej prvotno moglo izvirno pokrivalo Slovanov imenovati *Zhepa*«. To Linhartovo ugibanje je zavrnil Stanko Vurnik<sup>7</sup> kot »golo, neosnovano kombinacijo«, J. Mal<sup>8</sup> pa jo izvaja iz mitol. *petkja*.

Kranj. *Shapel*, ki ga tu opisuje, mu je v prvotni obliki ohranjen v rus. besedi *šapka* (čepica), lužiška in hrv. *borta* (po Antonu) in *parta* pa kažeta tudi na njegovo snov. Parta naj bi po Linhartu nastalo in *pèrt*, pri čemer dodaja: na Kranjskem je *portek* sedaj naglavni okras žensk. Pri oznaki *šaplja*, ki mu je »karakterističen luksuz Slovanov, bleščeče, zvonkljajoče, kar tako zelo ljubijo dalmatinska dekleta,« se je močno naslonil na Antona I, 111. Poleg »z medenino ali s srebrno žico obšitega pasu« omenja Linhart še nošo ženskih las, *mezlanko*, ki jo v opombi izvaja iz it. *mezza lana*, *avbo*, na prsih in rokavih nagubano srajco in nogavice.

S poglavjem *Zabave* (§ XVI. Vergnügungen, 316—22) je prekinil obravnavanje tvarne omike in segel v duhovno. Pri Antonu je to § 16 z istim naslovom in nanj se je Linhart močno naslonil. Antonovo poudarjanje pripravnosti vseh slovanskih jezikov za melodično petje omejuje Linhart na Kranjce, češ »to narečje nima grobega, sikajočega, kar imajo druga narečja, zelo omiljeno po italijanščini in zmožno vsakega zaokroženja« (317). To je naperjeno proti neimenovanemu Hacquetu, katerega mnenje v *Phys. Reise* I, 84) navaja Anton II, 97: »Noče hvaliti prijetnega petja ilirskih prebivavcev Alp, ki da je bolj rjojenje in sikanje«.

O prvotnem značaju slovanske glasbe nasplošno ugiba, češ: »Ko so bili nomadi, so posnemali živalske glasove, izumili glasbila in jih imenovali po njih.« Naševa in razlaga sledeča: *roshniza* — iz roga; *dude*, ki jih »Kärntnerwinden« imenujejo duda, Kranjci pa meh. Žal je po Antonu I, 145 prevzel etimologijo gosli iz gos in navaja po njem sorodne ali podobne besede: dol. luž. *gufsluwai* — čarovnik (ker so čarovniki čarali in vedeževali ob spremeljavi gosli ali dud), polj. *guslo* — vraža, *guslarz* — praznovrec; kranjski god — »prazničen dan v letu«, rus. god itn. Omenja še *Pifshala*, *pifshel* iz trstike ali lubja, ki je še vedno v rabi pri slovanskih pastirjih. — Skoro dobesedno po Antonu I, 147 označuje slovanski ples, a skoro vso stran 320 je namenil nazornemu opisu kranjskega plesa — brez imena — ki mu je omiljen divji slovanski ples (tako o le-tem Anton) in »bi ga mogli imeti za alegorično podobo slovanske ugrabitve dekleta«. Italijani ga imenujejo *Schiavo* in ga poznajo po furlanskih Slovanih, Slovani pa so mu rekli *Plefs* — ker tak je bil »njihov izvirni ples, le še bolj divji na svojem začetku« in »Kranjci ne poznajo za to nobenega drugega imena kot to.« Isto ime pa uporabljajo tudi Hrvati, Rusi, Polabci na Lüneburškem. Anton II, 98 veže

<sup>7</sup> St. Vurnik, Slovenska peča. Etnolog 2, 1.

<sup>8</sup> J. Mal, Slovenske mitološke starine. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 21, 1939, 31.



rus. plaska s kranj. ples, plesati. — Linhart omenja z enim stavkom tudi otroške igre.

Sledijo poglavja o tvarni kulturi, najprej *Lov, živinoreja* (§ XVII. Jagd, Viehzucht, 322—27), kar obravnava Anton pod naslovom Beschäftigung ausser dem Kriege še s poljedelstvom in čebelarstvom. Lov označuje Linhart kot posledico samoohranitve in »potrebo pri divjih ljudeh, dokler niso prešli v razdobje živinoreje in poljedelstva«. Tudi tu mu je šlo za določitev razvojne stopnje neke gospodarske oblike, bolj kot za natančen opis. V naslednjem pa se naslanja na Antonove podatke: določa pojma gonja in lov, nasprotje med poimenovanjem *shivina* za udomačene živali nasproti *Sver*. Po njem navaja tudi razlikovanje v poimenovanju severnih in južnih živali: Kranjci imajo z drugimi Slovani ista imena za severne živali: volk, medved, jelen, ferna, sajev in s Čehi in Rusi južno-azijske: los, belblod, flon — česar Anton nima.

Samostojno sodi Linhart o prvotni živinoreji: »ko so (Slovani) še z Grki, Latini in Nemci sodili k nemu rodu,« so redili vole, krave, koze, ovce, svinje, za katere navaja v opombi imena v raznih jezikih. Prav tako meni o imenu pastir, da ni prevzeto od Latinov, marveč »tvorili so ga skupno, ko so bili z njimi še eno ljudstvo.« Iz živinorejske tehnike navaja le hleve, o katerih sklepa iz besede pohlevnost, da so bili zelo slabi in nizki, ker so se morali pripogniti pri vhodu; dalje jasli, seno in otavo.

V to poglavje je uvrstil tudi čebelarstvo, o katerem piše več kot Anton, navaja buzhela, roj, osjek, »pan, toda *ul* najdemo še v *volnák*« in navaja zadnje besede v drugih slovanskih jezikih. O čebelarstvu pove, da »še je pri Kranjcih izredno močna« — in omenja Antona Janšo kot učitelja čebelarstva na Dunaju.

*Poljedelstvo* (§ XVIII. Akkerbau, 328—35) obravnava Linhart v nasprotju z Antonom posebej in sicer sorazmerno obširno. Meni, da so Slovani v Nemčiji bili mirni poljedelci, ko so Nemci bili še lovci, in poudarja, da so Slovani v času preseljevanja ljudstev tod pričeli obdelovati zapuščeno zemljo. S poljedelskim značajem Slovencev utemeljuje, da se niso mogli upirati dobro oboroženim in vojaško organiziranim Frankom. »Bili so podjarmljeni in zaničevanje poljedelstva je težko ležalo na njih (329).« Označil je obširno zgodovinski pomen poljedelstva za Slovence. S tem povezuje razmišljanje v zvezi med rus. besedo za kmeta: *krestjanin* in med slov. *Kèrsšhe-niza* — krščena, za služkinjo, češ da so poganski Slovani ujete sovražne kristjane uporabljali za poljedelska in domača dela.

Slovani so bivšo Karantanijo spremenili v plodno zemljo in »opažamo in občudujemo še železno pridnost in potrpežljivo vztrajnost kranjskega kmeta pri obdelovanju njegove pogosto nehvaležne zemlje (331).« Iz poljedelske tehnike omenja visoke, ozke lehe z globokimi brazdami, kot so še danes in jih ponekod v Nemčiji imenujejo »wendische Betten« (po Senzeju). *Plug* veže v opombi domnevno s *pluh* (Balken), češ obe besedi sta v vseh jezikih onomatopični. Pri Kranjcih včasih uporabljeno *Drevo* sodi pač v najbolj zgodnjo človeško dobo. Nekdanjo leseno *brano* veže z *bruno*, *borovez*, ki so jo uporabljali tudi kot orožje, za kar navaja po Antonu I, 138 imena v slovanskih jezikih.



Med poljskimi pridelki je *Rosh* nekoč bilo skupno ime za žito, kar veže z nem. Roggen in lat. farago — sedaj je to *Shito* in za rž piše kranjsko obliko: *ròsh*. V opombi navaja slovenske besede pšeniza, jezhmen, oves, proso. Ajde stari Slovenci še niso poznali, kar mu dokazujejo različna imena zanj v slovanskih jezikih; danes pa je na Kranjskem mnogo pridelajo in je prišla verjetno med križarskimi vojskami z Vzhoda. — Od orodij imenuje: *koša*, *šèrp*, *zèp*, od ostalih tehničnih oblik pa *šnop* in *Koselz*, ki ga po Antonu I, 140 primerja s sibirskim *Hoseri* (rus. ozerod, V. N.) in obe imeni izvaja iz *Gofli*, *Hušli* »zavoljo podobnosti strun« (334). Ob njem omenja dozdevno Antonovo mnenje, da je raba kozolca ostanek nomadskega načina življenja — toda Linhart je to napak razumel: Anton misli na sušenje žita na polju in mlačev na ledu pri Rusih.

*Rударstvo* (§ XIX. Bergbau, 335—38) ne sodi v tej obliki v etnologijo in ker o njem tudi Anton ne govori, ga je Linhart verjetno pritegnil pod Zoiso-vim vplivom, saj je v njegovi družbi poznal gospodarski pomen te panoge za svojo deželo. Tudi tu gradi predvsem na besedah: *ruda* veže z nem. Erde; našteva še: *rudar*, *med*, kaže na enakost besed *svinec* v slov. in ruščini in domneva njen izvir v svinja; *Košitar*, *sheleso*, *šrebro*, *slato*. Strokovni jezik Slovencev je na tem področju zelo reven, ker so bili Nemci in Italijani lastniki plavžev.

*Obrti in umetnosti* (§ XX. Handwerke, und Künste, 388—41) je naslovil poglavje po Antonu, ki je dodal še »Handlung«. Po Antonu opozarja, da Slovani nimajo besede za obrt in umetnost. Sledi mu tudi v naštevanju obrtnikov: *kovazh* — beseda mu je onomatopična — *nakovalo*, *podkova*. V zvezi s kovinskimi maliki pri polabskih Slovanih (po Möhsenu), ki jih navaja kot dokaz slovanskega kovinskega vlivanja, omenja »dvoumni Kurenēt v gallenberški knjižnici« (omenjen že na str. 263), ki je morda staroslovanski malik. Tudi tu poudarja, da so južni Slovani »bili vedno revni in zatirani,« zato niso imeli mojstrsko sezidanih svetišč kot Polabci. Vsakdo si postavlja sam »svojo slabo koč«.

Od obrti omenja le še *tkanje*, ki da »so ga poznali že, še preden so bili Slovani, saj so ime te umetnosti, kot se zdi, z Grki, Latini in Germani zajeli iz enega vira«. V opombi veže koren *t-k* z nem. Tuch, Tüg (spod. saš.) in grš. túhein. Razlaga *platno* in *sukno*, *Pert* pa mu je »srednja vrsta, ki je pravzaprav ne vem določiti,« v opombi pa pojasnjuje: »Pri Kranjcih lanena tkanina.«

*Trgovanje* (§ XXI. Handlung, 342—46) je smiselno postavil na to mesto. Anton obravnava nekaj tvarine o tem v skupnem poglavju o obrtih. Tudi za trgovino je Linhartu glavni vir jezik in meni, da se odraža prvotna oblika menjalne trgovine v besedi *Kupzhija*, ki jo zmotno izvaja iz *kup* (Haufen), češ: *kupit*, *kupzhovat* je pomenilo: »... en kup dati za drugega« in veže sicer z nem. Kauf, lat. capere, ni mu pa bilo znano, da kaufen < stvn. kaupan izvira iz lat. caupo (= trgovec), prvotno zamenjavati z rimskim caupom in iz germanskega so slovanski izrazi.

Kot glavni predmet zamenjave imenuje *platno* in pravilno trdi, da izvira odtod *platit*, slov. *plazhat*, kar piše že Anton II, 100 po Helmoldu. — Slov. novec *reparji* in rus. rubelj razlaga, da so prvotne gmote kovin kot vrednost blaga imele obliko repe. Meni, da so reparji bili pri Južnih Slovanih mogoče

to, kar pri severnih Finkenaugen ali Okelpfennige (tanki srebrni novci), ki jih omenja Anton I, 151 po Möhsenu.

Iz zgodovine trgovanja omenja *Terg*, imena novcev, ki pričajo o trgovanju z Italijo: *Sold*, *Vinar*, *Libra* in obširno govori o tem, kako je Karel Veliki oviral Karantance pri trgovanju z železom, po Konstantinu Porfirogenetu pa tržišča na jadranski obali.

Pod naslovom *Slovstveno znanje* (§ XXII. Literaturkenntnisse, 347—61) govori Linhart o branju in štetju, kar obravnava Anton pod naslovom *Gelahrtheit*. Meni, da »Kranjci so že znali pisati, preden so se ločili od svojega prarodna in potovali čez Donavo sem proti Italiji. Sicer bi te umetnosti ne mogli označevati z isto besedo (v opombi: *pišat*) kot Slovani, ostali onstran Donave«. Beseda *pišat* je verjetno iz dobe, ko so ideje še slikali, kar je povzel po Antonu I, 156 in podprl z navedbo, da je v kranjskem narečju s to besedo še povezan pojem slikanja. Nato seznanja s črkopisoma: *Buqviza* in *Kjuriliza* (s tabelo v prilogi) in meni da sta besedi *zherka* in *brati* iz slovanske pradomovine, ko so imeli slikovno pisavo. Razlaga pomen besede *slovo* v pomenu črka, besedo *Bukviza*, ki ni iz nemščine. Obširno razpravlja o izviru glagolice in o usodi cirilice pri Slovanih.

V območje ljudskega znanja sodijo naslednja razmišljanja o pomenu *Shteti* (zählen), pri drugih Slovanih *brati* (lesen) z domnevo, da »sodi ta pomen verjetno v obdobje slikovne pisave, ko so hieroglifne posamezno dojemali...« O štetju meni — po Antonu — da so stari Slovani šteli le do deset, pri čemer so ponovno pričeli (eden na deset = enajst) in tako »obstali pri sto«. Za tisoč da uporablja večina Slovanov nemški izraz, le Kranjci in Hrvati »so si za to ustvarili po pojmu jezera *Jeser* in označujejo s tem veliko množino.« V opombi pojasnjuje, da je pri Kranjcih ta beseda sicer že zastarela, najdemo jo še pri Valvasorju. Ob koncu poglavja omenja še »neki posebni način v računanju; ne uporabljajo nikakih znakov za števila, ampak znake novcev, ki so neke vrste hieroglifi. Ko bi jih našli tudi pri drugih Slovanih, česar ne vem, tedaj bi mogli sklepati o njihovi splošni razširjenosti.« Linhart je mislil pač na ljudske številke, kot jih omenja npr. Jurčič v *Desetem bratu*: kljuka pet, križ deset... in je želel primerjalno dognati njih izvir ter splošni slovanski značaj.

To poglavje je napisano glede na domače gradivo na podlagi lastnega razmišljanja, glede črkopisov pa se je naslonil na Antona in polemizira s Frischem in Grubišičem.

Zadnje poglavje druge Linhartove knjige in njenega tretjega razdelka: *Vednosti o naravnih rečeh* (§ XXIII. Kenntnisse von natürlichen Dingen, 361—67) obravnava delno to, kar moderna etnologija o ljudskem znanju. Anton govori o isti tvarini v poglavju *Zeitrechnung* in Linhart se je močno ravnal po njem. Začel je sicer samostojno z oznako pojma *Svet*, ki ga izvaja iz *svetiti se*, ker so vse vidne stvari bile svetle in padle v oči. Govori o pomenu sonca in meseca za rast ter štetje dni in noči, s čimer poveže delitev leta na *Leto* in *Simo*; imeni *Jeser* in *špomlad* navaja v opombi. Največ protora pa posveča imenom mesecev (*Mejsez*), o katerih meni, da so »posamezna imena povečini pozabljena. Vendar se zdi, da so nekatera od njih Kranjci še ohranili.« Pri naštevanju imen mesecev, začeni s *Sushzem*, navaja tudi njihova latinska in nemška imena, pri nekaterih pa v opombi

opominja na njih različen pomen v drugih slovanskih jezikih. Nekatera imena je razlagal po svoje, tako *Gruden*, der verzehrende Mond — kot da bi ime izviralo iz gruditi se; *Profenz* — der Hirsmond (od proso), *Svizhan* — der Mond des Lichtes. Imena mesecev navaja v obliki, ki jo poznajo tudi drugi viri tistega časa in starejši.<sup>9</sup>

Pojasnuje še izraze in pojme Zhas, Vreme, Veter, Dèsh, Blišk, Grom, Sneh, Ogn. Končuje pa poglavje in knjigo z mislijo, da so stari Kranjci sicer poznali lastnosti različnih teles, ki »jih pa niso abstrahirali« v sestav. Imeli so sicer tudi »temno idejo« o bitjih zunaj telesnega sveta, toda enako kot drugi veliki sorodni narodi se niso mogli »odločiti od materije in se povzpeti v duhovno sfero. Pri njih je bil duh in človeška duša vedno le dih — *Duh, Dufha*« (367).

Pregled celotnega Linhartovega obravnavanega spisa o kulturi starih Kranjcev dokazuje njegovo prizadevanje, da bi prikazal življenje Slovencev ob naselitvi v čim širšem obsegu, na vseh glavnih območjih tvarne, družbene in duhovne omike. Tako glede metode kot glede uporabe virov se je pri tem močno naslonil na K. G. Antona, vendar se je zavoljo ožjega predmeta — življenje enega samega naroda — moral osamosvojiti. Pri tem je sicer upošteval povezanost Slovencev ob naselitvi z drugimi Slovani, pri čemer je sledil že pri Antonu uporabljenim zgodovinskim in drugim virom, ki so pojasnjevali njihovo preteklost. To je bil predvsem jezik, pa tudi sodobno življenje v domači deželi, predvsem ljudske šege in verovanja, manj tvorna kultura, od pisanih virov pa predvsem poročila srednjeveških pisateljev.

Kot že Anton, tako je tudi Linhart izredno mnogo uporabljal jezik kot vir za spoznavanje kulturne preteklosti, za dokaz obstoja in značaja predmetov, pojavov in oblik ljudskega življenja. Pri tem je slovensko besedje stalno primerjal — tudi po Antonovem zgledu in povečini z njegovim gradivom — z besedami drugih Slovanov, da je dokazoval po primerjalni poti povezanost slovenskega življenja z drugim slovanskim življenjem. Ob vsem poudarjanju Antonovega zgleda in navideznega Antonovega prvenstva v primerjalni jezikovni in etnološki metodi smo doslej prezrli, da je bil Anton tudi v tem — učenec A. L. Schlözerja.<sup>10</sup> Temu je pa že 1768 pomemben zgodovinski vir: »Ne vidim nobenega boljšega sredstva, da bi se izognili zmešnjavam najstarejše in srednjeveške zgodovine in razjasnili njene teme« — kot jezik, pri čemer se sklicuje na Leibniza, ki je mislil enako, in na jezikoslovca J. C. C. Rüdigerja.<sup>11</sup> V svoji ruski slovnici pa pravi: »Nikaki pisani spomeniki, nikaka izročila, da, celo nikake mitologije nam ne pojasnjujejo izvira tega slavnega ljudstva, njegovih prvih bivališč in njegovega

<sup>9</sup> Prim. J. Stabej, Slovenska imena mesecev. KMD za 1967, 119—29. — Isti, Die slovenischen Monatsnamen. Zeitschrift f. slav. Phil., Bd. 36/1, Heidelberg 1971, 108—129.

<sup>10</sup> Prim. G. Jarosch, Karl Gottlob von Antons »Erste Linien...« — ein früher deutscher Beitrag zu Geschichte und Volkskunde der slawischen Völker. Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Jg. 17 (1968), H. 2, 83—88.

<sup>11</sup> A. L. Schlözer, Probe Russischer Annalen, Bremen-Göttingen 1768, 72.

sorodstva z drugimi narodi: samo njegov jezik nas more voditi v tej temi.<sup>12</sup> — Schlözer je tudi prvi v Nemčiji zagovarjal sorodnost prvotnega slovenskega jezika z glavnimi evropskimi jeziki.<sup>13</sup>

Ceprav Linhart Schlözerjevih del ne navaja, ga je zelo verjetno poznal, saj so ga poznali drugi preroditelji in navaja ga — čeprav skromno — tudi Anton. Saj bi bil pri Schlözerju Linhart utegnil najti izraza »Special Erd- und VölkerKunde«<sup>14</sup> in iz njegove »ethnographische Methode«<sup>15</sup> v istem delu bi tudi mogel marsikaj pridobiti.

Kakor so mnoge Linhartove etimologije napačne in zato neuporabne kot zgodovinski vir in dokaz, tako tudi njegovo dokazovanje o značaju kulture Slovencev ob naselitvi v današnji domovini kljub sorazmerno obsežnemu gradivu iz sodobnega življenja ni vselej prepričljivo in je večkrat docela neuspešno. Linhart je — kot je povedal v zvezi z njegovim poglavjem o poljedelstvu že B. Grafenauer — »spričo omejenega obsega virov (predvsem jezika) in še povsem neizdelane metode (prenašanje poznejših razmer in poljedelske tehnike v davne čase)«<sup>16</sup> v celoti bolj dokazal zavestno hotenje in prizadevanje, da bi s tedanjim znanstvenim dosežkom ustrezno kritičnostjo prikazal vsaj v obrisih značaj slovanske in slovenske kulture pred razseljevanjem in neposredno po naselitvi. Kljub temu pa je nadvse pomemben njegov zgodovinski vidik, ki ga je skušal uresničiti, obenem z uvajanjem tedaj sodobnih metod, potrebnih in primernih za raziskavanje pretekle kulture. Njegovo gradivo iz tedanjega ljudskega življenja pa je zase vredno kot zgodovinski vir za današnje raziskavanje kulture 18. stoletja. Kot v celotni Linhartovi zgodovini je posebej še v tem razdelku »pomembna... njegova koncepcija, ki je prvič postavila slovenskega kmeta in njegovo življenje kot osrednji problem slovenske zgodovine.«<sup>17</sup>

Linhartova zamisel prvega zaokroženega, zelo vsestranskega orisa ljudskega življenja dela Slovencev z zgodovinskega vidika je bila novost ne le pri Slovencih, ampak tudi pri drugih Slovanih, ki takega poskusa še niso imeli. Njegovo delo je bilo najuspešnejši dosežek slovenske znanosti tudi na tem področju, čeprav ga poznajo in vrednotijo navadno le kot zgodovinski spis. Zato je čudno, da Fr. Kidrič v poglavju Ob 50-letnici prve slovenske prerodne manifestacije v razboru »folklornega slovstvenega gradiva« omenja sicer Linharta med tistimi, ki so izpričali zanimanje za slovensko ljudsko pesem (719), docela pa ga je prezrl v odstavku »Opisovanje slovenskih narodnih pravov in običajev« (720), češ »obnova tega dela (po Valvasorju) je zasluga prizadevanj Dobrovskega in nemške romantike«. To je tem teže umljivo, ker je avtor že na str. 268—9 natančneje označil prerodne izjave prav v tem delu Linhartove Zgodovine.<sup>18</sup> S tem, da je oris ljudske kulture — če

<sup>12</sup> Isti, *Russische Sprachlehre*, red. S. K. Bulič, St. Petersburg 1904, 28.

<sup>13</sup> A. Lausch, A. L. von Schlözer — ein Wegbereiter der Slawistik vor Josef Dobrovský, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin*, Jg. 17 (1968), H. 2, 281.

<sup>14</sup> A. L. Schlözer, *Weltgeschichte nach ihren Haupttheilen*, Halle 1726, 71.

<sup>15</sup> Isti, r. t. 79.

<sup>16</sup> B. Grafenauer, *Viri in literatura, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I*, Ljubljana 1970, 19. Prim. tudi str. 231.

<sup>17</sup> Isti, r. t. 19.

<sup>18</sup> Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929—1938.

še tako skromen — organsko uvrstil v celotno narodno zgodovino, je določno pokazal, da je tudi razvoj ljudske kulture sestavni del narodne zgodovine, in z obsegom, ki ga je določil temu delu svoje knjige, je tudi poudaril pomembnost kulture v življenju in zgodovini naroda. Žal, da to delo ni bilo nadaljevano v tako velikopotezni obliki in da je romantično gledanje na ljudsko življenje s poudarjanjem »narodnega duha«, katerega izraz naj bi bile predvsem duhovne prvine ljudske kulture, odmaknilo njeno preučevanje zgodovinskim vidikom ter zašlo v drobno zapisovanje in opisovanje.

Edini, ki se je že hkrati v večji meri zanimal za ljudsko življenje dela Slovencev, je bil Baltasar *Hacquet*, ki si je dopisoval z Antonom in mu pošiljal gradivo. Toda v svojem zadnjem pismu od 1. IV. 1790 in že v *Oryctogr. carn.* IV, 1789, je uničujoče sodil o Slovencih in posebej o Linhartu,<sup>19</sup> ki je pa na *Hacquet*ove obsodbe že prej odgovoril Antonu.<sup>20</sup> *Hacquet* je mimogrede povedal nekaj o življenju Kranjcev že v svojih prvih naravoslovnih delih, pozneje pa je ljudskemu življenju dela Slovencev in drugih Južnih Slovanov namenil delo *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyren und Slaven* (Leipzig, 1801—1808). V njem se je v mnogem naslonil — poleg *Valvasorja* — prav na Linhartovo *Zgodovino*, ki jo tudi navaja. Od Linharta se razlikuje med drugim tudi po tem, da ne opisuje stvarno, marveč se jezi na vraže in razne ljudske slabosti, omenja lastne težave itn. Linharta navaja že v uvodu. V 2. poglavju *Krainer oder Krainze* izvaja po Linhartu njihovo ime iz *Kraj*. Opis njihove zunanosti, hrane itn. spominja na Linharta, po katerem povzema tudi besede *Hisha*, *Streha*, *Kruh*, opis hiš, plesa, mnenje o besedi sedmina, podatke o hlevih, o glagolici in cirilici, pri čemer se naravnost sklicuje na Linharta itn. Pohvali pa Linharta, ker je zagovarjal značaj Kranjcev, češ: Falschheit, List sind Gebrechen ihres Schicksals, nicht der Nation (str. 33), s čimer je vsaj nekoliko popravil svoje prejšnje obsodbe.

Široko zasnovani načrt *Emila Korytka* za sestavno raziskavanje ljudskega življenja na Slovenskem, katerega uresničitev bi bila utegnila uspešno nadaljevati in poglobiti Linhartovo delo, je ostal pri začetkih<sup>21</sup> in dela, ki bi po Linhartovi zamisli prikazovalo zgodovinski razvoj slovenske ljudske kulture, še danes nimamo. Eden od vzrokov za to je gotovo tudi v tem, da v času, ko so pričeli vnetejše zbirati gradivo iz ljudskega življenja, ter pozneje, ko so ga pričeli tudi že raziskavati, ali sploh niso poznali obravnavanega dela Linhartove *Zgodovine*, ali pa niso dojeli njegovega pomena za našo znanost ter jim to delo ni bilo pobuda niti v toliki meri, kakor je vsaj s svojimi prerodnimi prvinami in s svojim narodnostno vzgojnim značajem vplivalo na naše izobražence ter njihovo delo od *Kopitarja*, *Vodnika* in *Prešerna* dalje v prvih desetletjih po objavi.

<sup>19</sup> A. Gspan, *Znanstveni stiki ... Zbornik za slavistiko* 1971, 43—44.

<sup>20</sup> A. Gspan, spis, nav. v op. 2, str. 146—7, 163.

<sup>21</sup> Prim. V. Novak, *Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu*, *Traditiones* 1, 1972, 27 sl.



## A. TH. LINHART ÜBER DIE KULTUR DER ALTEN SLOWENEN

Der erste slowenische Dramatiker und Geschichtsschreiber Anton Thomas Linhart (1756—1795) hat mit seinem »Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven« (I, Laibach 1788, II. ibid. 1791) »dem Ideeninhalt nach das grösste Werk der slowenischen Erneuerung« und »das erste Konzept einer slowenischen Geschichte« geschaffen. Es wurde jedoch noch nicht vom Blickpunkte der Volkskunde gewürdigt, obwohl der dritte Abschnitt des zweiten Bandes (S. 180—367) die Kulturgeschichte zunächst der Slowenen im einstigen Krain und teilweise auch der nachbarlichen Kroaten behandelt. Verf. unternimmt erstmalig die Analyse und die Beurteilung dieses Abschnittes, welches er als den bedeutendsten Teil davon einschätzt, da ja der Rest nur allgemeine Fakten bis zur Ansiedlung der Slowenen behandelt. — Linharts Vorbild für diesen Abschnitt war der Lausitzer Polyhistor Karl Gottlob Anton mit seinem Werke »Erste Linien eines Versuches über der Alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse« (I, Leipzig 1783, II. ibid. 1789), wofür ihm Linhart auch die Angaben über die Slowenen beigezeichnet hatte. Verf. vergleicht beide Werke hinsichtlich der Methode, der Quellen und der Anordnung des Materials.

Linharts Methode der Erforschung der Volkskultur ist durchaus historisch, wobei er zunächst die Sprache, weiters eine Reihe antiker und mittelalterlicher sowie weniger neuerer Geschichtsschreiber berücksichtigt, sodann aber das Volksleben, vor allem die soziale und die geistige Kultur, behandelt. Verf. analysiert alle Kapitel hinsichtlich ihrer Quellen und ihrer Bedeutung. Linhart schreibt zuerst im allgemeinen über die »Herkunft der Nation«, im Kapitel »Ihre allgemeine Namen« schildert er Slawen und Slovenen, im folgenden Kapitel, »Specialnamen des Volkes«, erörtert er die landschaftlichen und die Siedlungsnamen. Mit dem § V. »Körperliche Bildung« beginnt Linharts eigentliche Beschreibung des Volkslebens der »alten Krainer«, wobei er viel Raum dem »Karakter der Nation« widmet und seine Landsleute vor den Urteilen des Adels verteidigt. Das Kapitel »Regierungsform, Gesetze« hat überwiegend historischen Charakter, ähnlich auch das folgende, »Krieg der Slaven«, wobei er in grossem Masse Sprachmaterial verwendet. — Ausführlich behandelt er die Religion und zwar »die slawisch-krainerischen Götter mit Eigenschaften des gütigen Gottes«, sodann aber jene »mit der Eigenschaft des bösen Gottes«, wobei er eine Reihe slowenischer höherer Wesen anführt. Die Fortsetzung dieses Kapitels befindet sich im folgenden über »Gottesdienstliche Gebräuche«, worin ziemlich viel Angaben über slowenische Volksbräuche enthalten sind. Dieselben findet man auch in den folgenden Kapiteln: »Gebräuche bei Heurathen, und Geburten . . . beim Tode, und Begräbnisse.«

In die materielle Kultur greift Linhart mit dem Kapitel »Häuser, häusliche Einrichtung, Lebensart«, wo die Nahrung und die Tracht erörtert werden; umfassender ist darüber im folgenden Kapitel »Kleidung« zu lesen. — Im Kapitel »Vergnügungen« spricht er über Gesang, Tanz und Musik, wonach wieder Kapitel aus der materiellen Kultur folgen: »Jagd«, »Viehzeit«, »Akkerbau«, »Bergbau«, »Handwerke und Künste«, »Handlung«. Er beendet den Abschnitt mit dem Kapitel »Literaturkenntnisse und Kenntnisse von natürlichen Dingen«.

Linharts Werk wird in der Erforschung des Entwicklungsprozesses der europäischen Ethnologie berücksichtigt werden müssen, es gibt ja aus jener Zeit nur wenige seiner Art.



## DUHOVIN V BRKINIH

Tristo let pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi

Milko Matičetov

1. M. Baučer — ok. 1660:

»*Familia nobilis omnem prolem materno utero fusam serpentino vultu deformem sortitur.*«

V prvi knjigi nenatisnjene »*Historia rerum noricarum et foroiuliensium*« goriški jezuit Martin Baučer (1595—1668)<sup>1</sup> za hip pretrga svoj uvodni baje-slovno-zgodovinsko-zemljepisni oris mediteranskega dela Norika, da bi nam pokazal nekaj čudes (mira nonnulla). Od morja, od izvirkov Timave nas pospremi v Lokev pri Trstu, v Lipico, v Jamski grad, k Cerknškemu jezeru, k potoku »Stari malin« pri Vrhniki. Med drugim izvemo, da je nekje med Lokvijo, Predjamo in Cerknico — tako sklepamo po zapovrstju omenjenih krajev — živela plemenita družina, ki je Baučer ni mogel ali ni maral imenovati. Ohranil nam je le pričevanje, kaj se je v ti družini baje dogajalo: vsi otroci so se rojevali v kačji podobi in šele, ko so jih umili, je njih podoba postala človeška. Baučerjevo izvirno poročilo se glasi:

»*Nobilis familia Norici hujus ac tractus finibus inclusa, omnem materno utero fusam sobolem serpentino vultu deformem sortitur. Soboles autem primo laticae abluta, deposito serpentino vultu, humanam explicat formam, latentem prius sub serpentino schemate.*«<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Prim. Valentin Jelinčič, *Martino Bauzer, il primo storico goriziano*. Studi Goriziani 23 (1958), 45—55. — Zdaj glej še Branko Marušič, *Kje je bil rojen prvi goriški zgodovinar Martin Baučer?* Jadranski koledar 1974. Trst 1973, 134—136.

<sup>2</sup> Ker je izvirni Baučerjev rokopis najbrž izgubljen, citiram po Klinerjevem prepisu iz leta 1689; hrani ga Biblioteca Governativa v Gorici: R. P. Martini Bauzer e Societate Jesu *Rerum Noricarum et Forojuliensium Historica Narratio* a R. P. Andrea Cliner ex eadem Societate ex Manuscripto Autographo descripta. Goritiae 20. Octobris 1689. Prepis v ljubljanski NUK (Ms. 56) je skoraj sto let mlajši (1777). Valvasor je moral imeti v rokah prepis, ki se z navedenim goriškim razhaja. Razloček naj ponazori drugi stavek našega citata — po Valvasorju: »*Soboles autem primo abluta laticae, deposito serpentino vultu humanam explicat formam, obvolutam prius larvâ serpentinâ.*«

2. J. W. Valvasor — 1689:

»Einige Weiber gebären Schlangen, die man mit Ruten streicht, biß sie sich in Kinder verwandeln.«

Kranjski polihistor Valvasor se je med pisanjem monumentalne »Slave Vojvodine Kranjske« (Nürnberg-Ljubljana 1689) živo zanimal, kako je s kačjimi porodi na Krasu. Pove nam, da je o tem čudnem dogajanju veliko slišal, vendar pa ni naletel na nikogar, ki bi bil sam pričujoč pri takem rojstvu kače in njenem spremenjenju v otroka. Pravi celo, da sprva niti ni bil pri volji pisati o tem. Spodbudilo ga je le Baučerjevo pričevanje. Na srečo nam je sporočil precej podatkov,<sup>3</sup> ki jih razvrščam takole:

A. Žena rodi kačo, to pa z dejanji in z besedo pripravijo, da se spremeni v otroka.

»Dogodilo se je včasih na Krasu ali na Pivki tj. na Notranjskem, da je žena, ki je imela roditi, porodila kačo namesto otroka. Ta kača se bije s šibo ter se naganja v posodo vode stoječo sredi sobe, dokler noter ne zleze. Potém jo vprašajo, kak stan bi si najrajši izbrala: — Hočeš biti čevljar, krojač, kovač, mizar, strojbar, brivec, pravdnik, duhovnik? — itd. Pri vsakem imenu se kača ošvrkne s šibico, dokler se pri imenovanji onega rokodela ali stanú, ki si ga bode pozneje izvolila, ne izpremeni v otroka.«<sup>4</sup>

Da mu ne bi kdo oporekal, češ — vse to je le neverjetno baje, Valvasor omenja celo nekakšne priče:

»Pravijo, da na Krasu še danes živi duhoven, ki je bil tako rojen, iz razumljivih razlogov pa ostaja neimenovan... Potem je pri življenju tudi stara ženska, ki naj bi bila dvakrat zraven pri takem spremenjenju. Ko sem bil junija 1685 na Krasu, sem poslal po to žensko, da bi se bil mogel o stvari osebno prepričati; ker je pa ni bilo doma, mi ni bilo moč pozvedovati naprej.«

B. Nosečnost oz. porod se lahko izteče tudi drugače, manj srečno: »Večkrat se zgodi, da kača zginе, in potem ni nikjer tudi nobenega otroka.« Pisec nam tu postreže s primerom, ki se v njegovem sočnem jeziku glasi:

»Ein Eh- und ehrliches Bauren-Weib in dem Dorff Nusdorff, welches auf dem Karst oder and der Poig ligt, (...) ist im Jahr 1679 durch eheliche Beywohnung befruchtet worden, und als Sie gemercket, daß die Zeit der Geburt herzu nahete, hat sie sich der Gewonheit nach bey guter Zeit mit Gevatters-Leuten versehen, auch ein sauberes Kind-Bett für sich aufgemacht. Nach diesem hat Sie der Schloff angegriffen: weßwegen Sie sich in solches zugerüstete Bette nidergelegt und eingeschlaffen. Über eine kleine Weil ist sie wiederum erwacht, hat sich umgesehen und gefunden, daß ihr Leib der weiblichen Bürden entledigt wäre. Worüber Sie nicht wenig bestürzt aufgesprungen, und ihre Nachbarn zusammen geruffen.

<sup>3</sup> J. W. Valvasor, *Ehre des Herzogthums Krain*. 1689, VI, 314 ss.

<sup>4</sup> Citiram po Silovem prevodu (gl. op. 6), ki je nastal pred devetdesetimi leti in ima vsaj malo starinskega nadiha. V vseh dosedanjih izdajah Valvasorja v slovenščini je poglavje o kačjih porodih izpadlo. Zato sem si tu moral pomagati sam.

Welche, nachdem das Weib ihnen das Handel erzehlet, das Bette besichtigt, und zwar sonst nichts ohn allein ein Mahl oder Spuhr gefunden, das ihnen zu mercken gegeben, es wäre etwas von Ihr geschlichen. Daraus hat man gleich geschlossen, Sie müsste mit einer solchen alten Schlangen-Geburt nidergekommen und versäumt worden seyn, daß die Schlange verschwunden und also kein Kind daraus werden können.<sup>5</sup>

Valvasor že na začetku zagotavlja, da se je to dogodilo »prav zares« — menda je vedel celo za ime, ki ga je pa skrbno zamolčal — na koncu pa še pristavlja: »Ta žena, prav tako kot njen mož, še zmerom živi in je tudi za tem spravila na svet prave otroke v naravni podobi.«

C. Tretjič beremo pri Valvasorju, da so kačji porodi lahko tudi neke vrste kazen:

»Es soll auch sonst einiger Orten an der Poig und auf dem Karst geschehen, daß, wann zwey Weiber untereinander hadern, diejenige, welche unrecht hat und aber eben grosses Leibes ist, hernach eine Schlange gebäre.«

Mikavno je opazovati, kako se v pisanju kranjskega polihistorja bojujeta med sabo dva človeka: dedič srednjega veka in otrok novega časa, ki čuti že v zraku nove razsvetljene misli. Prvi sprejema staro izročilo o kačjem porodu in veruje vanj: »Dies soll . . . schon ein uraltes Wesen seyn.« Ko v Orehku ni bilo ne sledu ne tiru o otroku, čeprav je telo otročnice »der weiblichen Bürden entledigt«, so brž prišli do sklepa, da je ženska morala »mit einer solchen alten Schlangen-geburt nidergekommen sein«.

Valvasor tu kar ne more skriti svojega veselja, da je našel oporo v 22 let starejšem pisanju na to temo, v analih učenega patra Baučerja. Brez njegove avtoritete bi si po lastnem priznanju sploh ne bil upal pisati o tem »prečudnem dogajanju« pri rojstvih. Stvar se mu je namreč zazdelo kot neke vrste coprnija (als eine Hexerey oder altes Teufels-Pact, wie es auch Zweifels ohn nichts Andres ist). Tu pa je pritaknil svoje dvome že tudi glosator E. Francisci, na čigar rovaš grejo takele sodbe o spremenjenju kače v otroka: »Ich achte es für . . . eine solche zauberische Augen-Verblendung, als wie bey den Wehr-Wölffen vorgehet.«

### 3. M. Sila — 1885:

»Dahovina je kača, ki gre od matere obrodnice, kedar ona ne vé.« Čeprav težko, jo je vendar moč rešiti, »da zopet dobi človeško podobo.«

Če sta Baučer in Valvasor, otroka 17. stoletja, še verjela takim zgodbam, le-te izginejo iz kasnejšega zgodovinopisja, ki se iz njih kvečjemu ponorčuje, kot npr. Dimitz: »Das heikliche Kapitel der Schlangengeburt . . . wollen wir aus Rücksicht auf unsere verleumdeten Landsmänninen . . . überschlagen« (Geschichte Krains II, 1874, 140).

<sup>5</sup> Valvasor, *Ehre* VI, 315.

Pač pa se je za ta nenavadna poročila iz 17. stoletja zavzela slovenska etnografija.

Matija Sila (1840—1925) iz Povirja pri Sežani, se pravi iz tistih krajev, kamor so bili kačji porodi (nedoločno) lokalizirani, nam je prvi postregel z ljudskim poimenovanjem otroka-kače: »d a h o v i n a«. Star Kraševcevec je M. Sili takole razložil to besedo:

»Dahovina je kača, ki gre od matere obrodnice, kedar ona ne vé. Nekaj časa plazi okoli po špiljah in grobljah; srečen je, kdor bi rešil dahovino, da zopet dobi človeško podobo. Treba je urezati palico in tri enoletne tanke leskove šibice. Palica se uprè v tla, da zleze prišedša dahovina po njej na rešitelja, nató se mu trikrat okoli vratú ovije in se vrne zopet na palico. Takrat jo mora rešitelj udariti s prvo šibico trikrat po glavi, z drugo trikrat po trebuhu in s tretjo trikrat po repu, a tedaj ti dahovina postane človek.«<sup>6</sup>

M. Sila nam obenem spričuje, da izročilo o kačjih porodih tudi dvesto let po Baučerju in Valvasorju ni bilo še pozabljeno. Danes kajpada ni moč slediti njegovim razlagam, češ: »Dahovina v otroka premenjena je zimsa mati zemlja...« Ali: »Morda je zgornja pripovedka le neka alegorična podoba odgoje: ‚per verba et verbera‘ (beseda i šiba) izganja se gadja narav iz človeka.« Res škoda pa je, da je ostalo brez pravega odmeva tole Silovo vabilo: »Je li še kje drugod po širnem slovanskem svetu pripovedka o ‚dahovini‘, kakor po Krasu in po Istri, ne vem, a vsekakor bi prav bilo, da se objavi, ako še kdo kaj o tem skrivnostnem bitji zna in vé.«

V prvi in dozdej edini znanstveni zbirki slovenskih ljudskih povedk je prof. Jakob Kelemina leta 1930 mogel postaviti poleg Silovega in Valvasorjevih dveh tekstov samo še tole gorenjsko izročilo, po času zapisa (1858) celo nekoliko starejše od Silovega:

»Na Martinjem vrhu pripovedujejo, da se je bila rodila kača s sinom vred in je s sinom vred sesala. So šli vprašat gospoda, kaj bi bilo storiti. Gospod pravi: — Le pustite jo, je najbolje. — Pa so jo pustili. Kača je bila vedno prijazna s sinom in se je z njim igrala. Ob letu se je pa spremenila v deklico in pravi: — Srečni vi, da ste me rešili, ker bila sem zavdana.«<sup>7</sup>

#### 4. J. Lovrenčič — 1944—1951:

»Duhovin — nesrečni človek, ki nekoč nosilo  
devet deklet ga je in bil je zadnje sin.«

Leta 1951 je v Trstu izšla nekaj manj ko tisoč verzov dolga pesnitev »Duhovin«, s podnaslovom »Kraška zgodba«. Avtor, pesnik Joža Lovrenčič, ki je rad oblikoval folklorne teme (Gorske legende, Sholar iz Trente), je

<sup>6</sup> M. Sila, *Dahovina*. Kres 5 (1885) 212—216.

<sup>7</sup> J. Tušek, *Pripovedke iz Martiniverha* — 6. Slovenski Glasnik 2 (1858) 193 — J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slov. ljudstva*. Celje 1930, št. 69, II. — Zgodba »Der Zauberfluch« (Illyr. Blatt 1847, 300, 306), ki jo Kelemina omenja kot »lepo povest«, se mi zdi samo odsev, interpretatio poetica po Baučerju in Valvasorju.

dobil pobudo za to svoje zadnje delo v pripovedovanju neimenovanega Notranjca ali Kraševca 1944 ali 1945. Pristno ljudski in za nas pomembni sta dve stvari: ime »duhovin« in razlaga tega pojma: »nesrečni človek, ki некоč nosilo devet deklet ga je in bil je zadnje sin«. <sup>8</sup>

## 5. Nova pričevanja — 1955

Kot član kompleksne etnografske delovne skupine, ki je raziskovala ljudsko življenje Brkinov, sem se podpisani znašel avgusta 1955 v krajih, kjer sem domneval, da je treba iskati domovino Baučerjevih in Valvasorjevih poročil o kačjih porodih. Z nekaj sodelavci sem imel sicer na skrbi celotno področje duhovne kulture, osebno pa sem se zraven ustnega pripovedništva zavzel predvsem za verovanja. In kot tipično za to ozemlje sem vzel na piko izročilo o kačjih porodih.

Takrat nabrana pričevanja so lepo dopolnilo vsemu, kar je prišlo na dan od srede 17. stoletja do leta 1951. Gradivo razvrščam po snovnih skupinah, kot sem jih ugotovil pri Valvasorju (A-B-C, gl. zgoraj). Besedila, približana knjižni podobi, sem tuintam malo skrajšal, vendar ne da bi jih okrnil za kaj bistvenega. <sup>9</sup>

A. Pripovedi Valvasorjevega prvega tipa — s srečno in pravočasno prelevitvijo kače v otroka — niso bile 1955 nemara nič manj žive kot v 17. stoletju. Poglejmo dva zgleda:

I (56): Duhovin — tisto kačo nosi devet ženskih, pravlévajo.

(57) Na Preložah pri Jeráčniku — pa ne za moje pameti — je ženska rodila. Kar je rodila, je brž ušlo, je bila kača. Komára (= babica) jo je ujela na ključavnici. In so jo nesli h krstu. Gospod je prašal: »Ali je punčka ali fantič?« — »Ne vemo!« In je krstil na dve imeni, na žensko in na moško. In tisto je postal lep fantič potlej, ko so krstili. Takrat ni bilo študiranih ljudi, niso znali ne pisati ne brati, on sam je znal. »Kranjce« se je pisal in tak lep človek je bil... Videla nisem, čula sem!

(58) Če uide ven, če je ne primejo, tisto je duhovin, se matra tam, leze zunaj.

*Rjavče, 12. 8. 1955, pov. Urša Bórštarjeva.*

II a (292): Ženska je imela roditi. V hipu ni bilo videti ne otroka in ne trebuha nič. Tedaj so zaštenjáli (neprepustno zaprli) kamro. Mož, babica in druge ženske so začeli klicati: »Če si fant, ti damo lepo dekle! Če si ženska, lepega mladeniča!« So toliko klicali in se prikaže — hlebec kruha. Babica je zarezala in je pritekla kri. Potlej so nesli krstit. Pleván je rekel, da bo krstil, ker je kruh. In je dal ime Marija ali Osip. Na to je postala deklica, so jo nesli domu. Ko je prišla

<sup>8</sup> J. Lovrenčič (skrit za psevdonomom Volčič Jern), *Duhovin. Kraška zgodba*. Trst 1951, str. 8.

<sup>9</sup> Vsi zgledi so vzeti iz mojih zvezkov EM 12/1955, št. 22 in 23. Z rimskim štetjem — od I do IX — sem skušal razvrstiti gradivo po nekem notranjem, snovnem redu; v oklepaju navedene arabske številke (med 39—296) pa se nanašajo na izvirne avtorjeve terenske zapise v omenjenih dveh zvezkih. Med samim besedilom so v oglatem oklepaju dostavki, ki so se mi zdeli potrebni za lažje razumevanje.

na osemnajst let, je prašala mater in očeta: »Kje je moj fant, ki ste mi ga obljubili?« So ji rekli: »Izberi si najlepšega!« (Pripoved se nadaljuje dotlej, da se namenjena nevesta in ženin nazadnje najdeta pri morju, deleč na jugu Istre, in srečno vzameta.) *Slope, 29. 8. 1955, pov. Ana Vratovič Počkajeva, r. 1931.*

Ista mlada in zgovorna informatorka, rojena v Podgači pri Lanišćih v Hrv. Istri in primožena v Slope, je tudi posplošila začetek te pripovedi, ki posebej v drugem delu uhaja že v čisto epiko, tako da je tu nikakor ne bi mogli upoštevati. Ta posplošitev se glasi dobesedno takole:

II-b (293): Pravijo, da zaprejo dobro vrata, da kamra nema zraka, da ne more nanka duh van. In potle oni notre zaobljubavajo: »Ko si devojka, ti damo fanta! Ako si fant, najlepšu devojku! I boš hodilo, kud boš samo telo, po najlepšin sveti, po najlepšin zraki...« In pole ta stvar se na vse načine obrne, prehíti. In dok ne pride več (= že) tako podobno taki stvari, da se more prekrstiti, obljudavajo. In ko se tako obrne na kruh al takšno, pa krstijo. Onda opro sobo, prej ne. — Ako se ne ustavi, ni nič, ostane tista (ženska) prazna, prez roda.

B. Tudi pripovedi, podobne Valvasorjevemu drugemu tipu — kjer kače niso mogli ujeti in je zginila — so 1955 še zmerom krožile po Brkinih:

III (294): Pokojne Elizabetice Méžnarove nona v Lanišćih je imela roditi. (Pred tem je rodila že 5 otrok.) So prišle ženske na pomoč. In ko naj bi rodila — otroka nikjer. So klicali, prosili, obljudljali, pa nič. Samo eno (okensko) steklo se je razbilo in nekaj je zacvillilo. Porodnica ko da je rodila, otroka pa niso mogli ustaviti. Naša mama pravi, da je res.

*Slope, 29. 8. 1955, pov. Ana Vratovič Počkajeva.*

IV (72): V Hujah pri Petku se je žena pripravljala k porodu. In zdaj — čez toliko časa — pa ni bilo več nič. Potem je šel mož ven in ker so imeli s slamo krito hišo, je videl kačo črno na strehi. Prime eno preklo in udari: dol po strehi s curkom da je tekla kri. In v tem se je kača (= duhovin) zgubila, samo kri je ostala. In potem so šli h gospodu. Je bil hud, češ da bi bili morali prijeti in odnesti h krstu, da bi se bilo prevrglo v otroka. — To se je godilo, ko ni niti osemdeset let. In potlej imajo ljudje vero, da se ne sme ubiti črna kača.

*Rjavče, 13. 8. 1955, pov. Tonček Mahne, r. 1893.*

V (165): Duhovina je taka kačka... Kata Súčeva (Katarina Júračić) deveti misec da j nosila duhovinu, a prvo osan ženskih vsaka po jedan misec. Nji je narasa velik trebuh i ni znala niš, ča je to i ča ni. Deveti misec po noći na snu je (duhovina) išla ča od nje, a ni znala poklje, ča je bilo. — To je meni Kate povidala, ona je imila 50 lit a ja jeno 20.

*Vele Mune, 20. 8. 1955, pov. Mare Krúčeva, r. 1880.*

VI (113): Jaz sem poznala ženo z Rožič, Urša ji je bilo ime. In ta žena je šla v špetau, da bo imela majhno. In ubožica je imela (pripravljene) povoje in vse, pa ni imela nič! — To rečejo, da mora biti kakor en duhovin. Kadar se tisto rodi, mora biti vse štenj (= tesno zaprto — po it. stagno = cin), ne sme biti nobene



luknje, niti pri ključavnici, da ne more iti ven... Zdaj grejo v bolnišnico, ne vidijo nič. Včasih so videli, kaj je, magari z úržehi (= defektno), zdaj ne vidijo nič!

*Slivje, 18. 8. 1955, pov. Jehana Kúščarjeva, r. 1878.*

VII (275): Duhovina je va njoj — zakljeto dite, kako da bi ga vrag zev ča. Nigdi da ju (mater) ne zaboli.

(279): »San se zbudila tašča...« (= prazna, olajšana). Va Žejanah je bila jedna za rodit (in ona naj bi bila tako rekla). — Malamunka jedna isto je tako bila, san čula.

*Male Mune, 28. 8. 1955, Mare Štáklíca Túdor, r. 1886.*

Za Valvasorjev tip C do zdaj nisem našel potrdila.

Silovo besedilo sodi po svojem začetku v Valvasorjev tip B. Skoraj enako kot Sili neimenovani Kraševcec se je odrezal na moje vprašanje star Brkin:

VIII (87): Duhovina žene rodijo, ko ne vejo niti, kdaj gre proč od njih. — Duhovin je znal povedati marsikaj, je menda znal več kakor noben človek.

*Brezovo Brdo, 14. 8. 1955, pov. Tone Tonkov Lukáč, r. 1863.*

Silovo nadaljevanje, ki predvideva slejkoprej rešitev »dahovine«, je variacija na znani pravljíčni motiv o rešitvi kače iz stoletnega zakletstva: **a)** včasih takoj, z blagoslovom in plačilom za srečnega rešitelja; **b)** včasih z retardacijo, z upanjem na novega rešitelja, ker se je prvi ustrašil in spravil v nesrečo sebe in svoj rod.<sup>10</sup> Med novimi pričevanji sta zastopani obe veji izročila: **a)** Rjavče (78) rešitev kače »duhovinke«, **b)** Slope (291) spodletela rešitev.

Pristnost Lovrenčičevega podatka o devetih ženskah, ki nosijo duhovina, je potrjena z našimi pričevanji I (58) in V (165). Hudič, ki naj bi bil oplodil devet žensk, pa je zrasel v pesnikovi domišljiji in nima nič skupnega z ljudskim izročilom.

Pomembna novost med pričevanji iz leta 1955 so podatki o duhovinu iz živalskega sveta. Na primer:

IX (243): Prvič sem imel enih deset let, ko sem slišal za duhovína. Pri Kariževih je bila prvesnica in so čakali, da bo imela tele. Ji je že vime oteklo, kosti se udrle in vse. Gospodar je hodil ene tri mesce spat v hlev. In nazadnje teleta ni bilo. Ženske so rekly, da je imela »duhovína«.

*Javorje, 28. 8. 1955, pov. »mladi« Kos Tone, r. 1901.*

Podobna so pričevanja o svinjah — Podgrad (257), Mísleče (267) — ali nedoločno o »blagu« — Slope (295).

<sup>10</sup> Krajšo zgodbo tega tipa — iz Obrova v Brkinih — sem objavil že v zborniku Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen (19. 8.—29. 8. 1959). Vorträge und Referate. Berlin 1961, 180.

## 6. Sklepna beseda

Porodniška soba, kot nam jo rišejo naša pričevanja II, III in VI, žal, ustreza resničnosti. Nenapisana pravila so namreč vелеvala, naj se »zaprejo dobro vrata, da kamra nima zraka, da ne more niti duh ven!« Zato obljuba, da bo pobegla »stvar« hodila »po najlepšin zraki« (II-b) ni nekaj abstraktnega, ampak kar učinkovito opozorilo kreaturi, naj ne zganja trme in naj se vendar že pokaže: le tako bo čimprej rešena zatohlega zraka! Pripovedi o duhovinu tipa B bi s tega zornega kota morda lahko šteli tudi za svarilne zglede, kaj se lahko zgodi, če ljudje ne spoštujejo tradicije in prostor ni hermetično zaprt.

Otrok-kača pri Baučerju in Valvasorju ni bil imenovan, pri Sili je »dahovina«, pri Lovrenčiču »duhovin«. V naslovu in za tekočo rabo jaz dajem prednost zadnji obliki — »duhovin« — ne morda zaradi njene literarne teže, ampak zato, ker je najpogostnejša med njimi. Duhovin (dehovin, dahovin ipd. so le narečni fonetični premiki) je v mojih zapiskih izpričan enajstkrat (49, 56, 58, 72, 76, 87, 113, 240, 243, 257, 267), duhovina (narečno dahovina ipd. — odtod Silova »dahovina«) samo štirikrat (165, 275, 296 in na letečem listku iz Podgrada). Zraven teh dveh znanih imen je prišlo na dan še tretje, »duhovinka« (39 in 78), rabljeno pa zmerom le v zvezi »kača duhovinka« in ne samo zase.

Če sta Valvasor ali Francisci duhovinu skušala pritakniti ali podtakniti hudiča (gledanje na fenomen kot na »ein altes Teufels-Pact«), celotno objavljeno gradivo temu nasprotuje. Po Baučerju so bili kačji porodi nekaj, s čimer so se pripadniki plemenite kraške družine ponašali (v skladu s heraldičnimi navadami bi pričakovali kačo tudi v grbu tiste družine!). Za Valvasorja je na Krasu živel duhoven, ki je prišel na svet v kačji podobi. Duhovin iz našega teksta I se je od svojih vrstnikov ločil po lepoti in po tem, da je v času splošne nepismenosti znal pisati in brati. Kaj je pri vsem tem hudičevskega? Tudi jasnovidnost in okoliščina, da zna več ko drugi ljudje, v našem t. VIII nikakor nista od hudiča.

Iz našega gradiva je moč izluščiti kvečjemu to, da je bil otrok-duhovin žrtev nekakšne zakletve. Male Mune (VII. 275): duhovina = »zakljeto dite«. Kača, ki se je na Martinjem vrhu po enem letu spremenila v deklico, je bila »zavdana«. Iz tega stanja je kajpada zmerom mogoča rešitev. Silovo kraško sporočilo (1885) predvideva »rešitelja« z leskovimi šibicami. Od Baučerja in Valvasorja pa do pričevanj leta 1955 je vendarle najbolj navadna rešitev ob krstu. Kdor kači pomaga do človeške podobe, je »srečen« (Sila, Tušek).

Občutni starostni razločki med mojimi informatorji (najstarejši r. 1863, najmlajši 1931 — razpon skoraj treh generacij!) gradivu niso vtisnili vidnih sledov. Informatorji obeh spolov enako ali podobno verjamejo temu, kar pripovedujejo, ali pa se od tega bolj ali manj distancirajo: »Jaz sem to ženo poznala« — »Ko sem prvič slišal za to, sem imel deset let« — »Od takrat imajo ljudje vero, da se črna kača ne sme ubiti« — »Moja mama pravi, da je res« — »Videla nisem, čula pa sem«... Prispevka najmlajše informatorke (II, III) se po svoji teži celo uvrščata med pomembnejše. Tudi pravljíčnost t. II-a, ublažena z dodatkom II-b, se lepo ujame z izrazito povedčnim tonom drugih pričevanj. In še bi tu lahko zasledovali pot nastajanja ljudske pripo-

vedi od embrionalnih oblik (npr. memorat »Va Žejanah je bila jedna za rodit«) do prave povedke-Sage z vsemi zanjo tipičnimi znamenji. Ko pa je Valvasor obzirno zamolčal imeni A v kačji podobi rojenega kraškega duhovna in B žene iz Orehka-Nusdorfa, se kajpada ni zavedal, da so v takih primerih tudi imena bistven rekvizit: ljudje navadno neženerirano omenjajo kraj, hišo in junake dogajanja; z njimi se povedka usidrava, prenaša svojo domovinsko pravico iz kraja v kraj, se pomlajuje in tako po svoje kljubuje stoletjem!

Kolikor je bila tu moja naloga, da na konkretnem primeru izročila o duhovinu pokažem kontinuiteto v ljudskem izročilu od srede 17. stoletja do srede dvajsetega, se pravi v času tristo let, se mi zdi, da je ta naloga zadovoljivo izpolnjena. Temeljitejšo primerjavo z današnjim stanjem so omogočili zlasti obsežni Valvasorjevi podatki iz zadnje četrtine 17. stoletja. Pri tem je človek res presenečen, kako po skoraj tristo letih na istih tleh srečamo skoraj vse bistvene prvine enega in istega izročila. Prav vsega, kar je bilo ugotovljeno 1679—1689, danes morda res ni več; tako npr. nadrobnosti, da se duhovin prikaže v človeški podobi šele, ko uganejo, kakšen poklic ali stan mu je namenjen v življenju. Zato pa so po tristo letih tu nove, nič manj mikavne in nič manj arhaične nadrobnosti; tako npr. nevidnemu duhovinu naslovljene prošnje in obljube: dekle ali fant (pač ustrezno otrokovemu spolu), prostost gibanja, potovanja po lepem svetu... In še najpomembnejša pridobitev med novim gradivom: namesto »navadne« metamorfoze iz nevidnega stanja ali iz kače v človeka je tu še ena, vmesna — v hlebec kruha ali »kaj drugega«, kar je moč nesti h krstu.<sup>11</sup> V dvomu, ali se je otrok res spremenil v kruh, ga je istrska babica »narezala« in s tem izvedela, kar je želela: pri-tekla je kri!

Meje razširjenosti verovanja o duhovinu, meje razširjenosti pripovedi o otroku človeške matere (izjemoma matere pri dveh človeku najbližjih domačih živalih), rojenem v podobi kače, so danes deloma še odprte. Baučerjev »mediteranski Noricum«, Valvasorjeva »Karst oder Poyk« sami po sebi visijo precej v zraku. Silov in Lovrenčičev Kras sta že bolj oprijemljiva. Šele s podatki iz leta 1956 pa je to izročilo dokončno fiksirano.<sup>12</sup> Nova pričevanja izvirajo v glavnem iz Brkinov, gričevnatega sveta med dolino Reke in med cesto Trst—Reka, na tromeji Kras—Notranjsko—Istra. Poskusna povpraševanja na Pivki in na Krasu do zdaj niso prinesla sadov, zato Valvasorjev »Nusdorff« pač ne bo pivški Orehek (med Prestrankom in Hruševjem), ampak vas istega imena v Brkinih, med Tatrami in Slivjim. Proti jugovzhodu,

<sup>11</sup> Avgusta 1956 je Marija Jagodic (kasneje poročena Makarovič) v okolici Kostanjevice na Dol. skupaj z mano zbirala gradivo iz duhovne kulture. Takrat je našla nekaj prav zanimivega, kar z njenim ljubeznivim privoljenjem objavljam:

»Je ena žena rodila otroka, je se spremenil v ribo. So ga nosili na krst, ga niso teli krstit, so rekli, da ga naj nazaj nesejo. U drugič je pa biu šonični klas, onde so rekli gospod, de če oni ribo krstido, da bi voda zalila, a šonični klas pa žiher, je podoben kruhu. Pšenični klas se je nazaj spremenil (v otroka.)« Pov. Bersan: Orehovci pri Kostanjevici. EM 13, 23/20.

<sup>12</sup> Kamorkoli grem zbirat folklorno gradivo, nikjer in nikoli ne izpustim priložnosti, da ne bi vprašal, ali morda poznajo kačje porode. Tudi prijateljem, tovarišem, priložnostnim sodelavcem se posebej priporočam za to. Kljub temu pa dosedanje povpraševanje skoraj ni rodilo sadu.

v Liburnijo, in na jug v Istro pa je meja razširjenosti še negotova. Poskusne sondaže so bile pozitivne, zato si zdajle drznem priti na dan s tole delovno hipotezo:

Izročilo o duhovinu je v zvezi s Čiči. Razširjenost izročila o duhovinu se v grobih obrisih ujema z ozemljem, ki je še pri Valvasorju označeno kot »Tschitschenboden«, Čičarija.<sup>13</sup> Ali ne bi mogel potemtakem tudi duhovin kaj prispevati k razrešitvi stare uganke, kdo so ali kdo so bili pravzaprav Čiči? Toplo vabim k sodelovanju predvsem hrvaške in — zakaj ne — tudi romunske kolege. Vesel bi bil v vsakem primeru: če bi podprli ali če bi podrli mojo »čičko hipotezo«! Romunske kolege sem pravkar omenil zato, ker so v mojem t. VII navedene Žejane še danes romunska vas, Mune (Vele in Male), od koder potekata moja t. V. in VII, pa so bile najbrž romunske v ne tako davni preteklosti.

Če so bili naporji mojega rojaka Sile leta 1885 usmerjeni predvsem v to, da bi našel paralele izročilu o dahovini »drugod po širnem slovanskem svetu«, mu slovenski folkloristi danes v tem ne moremo slediti brez pridržkov. Iskarnje sorodnosti v izročilu neslovanske soseščine in predslovanskih substratnih plasti se nam namreč zdi prav toliko ali pa še bolj pomembno. Drugi del Silovega apela v zvezi z duhovinom pa tu pred vami rad in z velikim upanjem na odziv ponavljam: »Vsekakor bi prav bilo, da se objavi, ako še kdo kaj vé o tem skrivnostnem bitji!«

## 7. Dodatek 1973

Organizatorji 5. kongresa mednarodnega društva za raziskavanje ljudskega pripovedništva (International Society for Folk-Narrative Research) v štirih letih niso izdali kongresnih aktov in tudi ni znamenja, da bi izdajo pripravljali. Potemtakem me nič ne veže, da bi svoje predavanje na omenjenem kongresu moral držati še naprej v predalu. Nemški prevod, ki sem ga prebral v Bukarešti 29. avgusta 1969, naj bo le deležen usode vseh drugih predavanj, izročeni kongresnemu tajništvu. Izvirno slovensko besedilo pa dajem za objavo v »Traditiones«, kjer želim obenem izrabiti priložnost, da navržem — čeprav nepovezano — še nekaj novih podatkov: kdorkoli se bo spet lotil duhovina, mu bojo morda prav prišli.

V zadnjih štirih letih sem bil daleč od tega, da bi bil duhovinu mogel posvetiti kaj časa. Zdajle, ko sem vzel spet v roke svoj sestavek, ne čutim potrebe, da bi kaj spreminjal. Tudi drzna hipoteza na koncu naj kar ostane. Saj je bila nalašč izrečena kot izziv: neobjavljen seveda ne bi mogel delovati.

Kolegi, ki so se oglasili po mojem predavanju v Bukarešti, so povedali nekaj svojih utrinkov ob duhovinu. Ágnes Kovács iz Budimpešte je nakazala delno podobnost z motivi iz ogrskih pravljic (J. Berze Nagy, *Magyar népmesetípusok* I. Pécs 1957, Nr. 425 in Aarne-Thompson 400, 409, 412\*). Dagmar Klimová iz Prage je omenila na Češkem in (ali) na Slovaškem izpričani motiv devetih žena, ki naj bi zapovrstjo nosile otroka. Georg. K. Spyridakis iz Aten

<sup>13</sup> Prim. *Enciklopedija Jugoslavije* 2, Zagreb 1956, 619—620, s. v. Čičarija (J. Roglič) in Čiči (K. Krstić).

se je vprašal, ali ni slovensko izročilo o otroku v kačji podobi morda v kakšni zvezi z izročilom na Grškem; najprej je omenil balado »Dve sestri«, potem pa razširjeno mnenje, da je otrok pred krstom »drahos« — zmaj, in navado grških mater, da svoje otročiče ljubkovalno ogovarjajo »drakule mu« — zmajček moj.

Od jugoslovanskih kolegov, ki sem jih bil povprašal, ali poznajo kaj podobnega duhovinu, je prišel samo en pritrdilen odgovor. Vlajko Palavestra iz Sarajeva mi je ljubeznivo dovolil celo objavo besedila, ki si ga je zapisal v Bosanski Krupi. Enaindevetdesetletna Hanifa Tataragić iz Ključa mu je 21. oktobra 1955 povedala:

Jedna žena nosila breme godinu dana, noseća bila godinu dana. I ne rada i ne rada žena šuti vavik. Opazi se jednu noć da rodi, nađe jednu ženu da bude kod nje i žena se porodi, djeteta nema, rodila zmaja, on razbio prozor i uteko. Onda ona ustravila se i kako dijete — nema djeteta. Onda on dođe drugu noć da pose i da mu mati halali. Žena se ustravila, nije smjela ništa a on ujede je za kolino i ode.

Sutra svijet na nju: »Što mu nisi dala da posasne sisu i halalila mu da on ode?« — kaže — »Ako dojde još kada, podaj mu sisu nek posisne i halalí mu neće se više nikad vratiti.«

Dojde on treću noć. Ona je u velikome strahu, dršćući izvadi mu sisu da posisne i on posisne. Onda on njoj kaže: »Majko hoćeš li mi halaliti?« Ona njemu kaže: »Hoću sinko bože ti salamet!« I on ode. To ti je zmaj žestoki.

Navedel sem to bosensko izročilo v celoti, čeprav je podobnost z našim duhovinom omejena na začetek zgodbe: noseća žena ni mogla roditi. Ko je čez leto dni le rodila, otroka ni bilo nikjer. Rodila je zmaja, ki je razbil okno in zbežal... Sin-zmaj se ponoči vrne k materi, ki mu na nasvet soseske da piti iz svojih prsi in svoj blagoslov, vendar se ne spremeni v človeka, ostane zmaj.

Vlajku Palavestri dolgujemo še nekaj krajših pričevanj (iz Bojne; iz Otoke pri Bos. Krupi), kako naj bi bile žene namesto otroka rodile zmaja, ta pa je ušel v gozd in se ni vrnil dvanajst let ali nikdar več.

Za tako rojena bitja — se pravi za zmaje, ki jih rodi človeška mati — ne poznamo posebnega imena iz Bosne. Slovenski duhovin(a) je potemtakem še osamljen. Keleminov poskus enačiti kraško dahovino s črnogorskim zduháčem in zdúho (v predgovoru k *Bajkam*, 1930, str. 7) omenjam kot nekaj zelo tveganega. Hercegovska oblika stúhać-stuać ne govori v dobro filološki povezavi zduháća z duhovinom. Tipološko pa sploh ni nobene zveze med »otrokom, rojenim v kačji podobi«, in med »človekom, ki mu v spanju uhaja duh«. Ta zadnji bi bil dosti bližji védomcem, kresnikom, volkodlákom ipd.

Leta 1970 sta duhovín in duhovína prišla z ramo ob rami v prvi zvezek Slovarja slovenskega knjižnega jezika (str. 524). Glavna razlaga je pri obeh besedah enaka: zli duh, hudič, demon.

*Duhovin*. Nanj sem večkrat naletel pri branju Levstika (*Pižmar* etc. 1862, *Spomini o verah* etc. 1871 in drugod), ki ga sam enači s »peklenščkom« (ZD IV 240), medtem ko Slodnjak v svojih komentarjih k Levstiku piše, da je to »milejše ime za hudiča in sploh vsako nesveto nadnaravno bitje« (ZD IV



534). Na listkih, ki so mi jih ljubeznivo pokazali v Inštitutu za slovenski jezik SAZU, pa berem med drugim, da je Župančič, ko je slovenil Goetheja, ponášil Erbköniga za duhovinom. Pri tem najbrž ni bila odločilna vsebinska, pomenska stran, ampak blagoglasna, »pesniška« beseda duhovín, malo znana, skoraj še neizrabljena. Mene osebno in nemara še marsikoga pa bi hudo mikalo zvedeti, kakšna je prava vrednost besede duhovin v ljudskih verovanjih in pripovedništvu na celotnem prostoru med (Levstikovimi) Laščami, (Pleteršnikovo) Ribniško dolino in našimi Brkini. Ko že tako skrbno spremljamo knjižni razvoj besede, bi nam morali biti prav tako pomembni njeni temelji, njena izhodišča v ustnem izročilu naših prednikov.

*Duhovina.* Iz listkov v Inštitutu za slov. jezik vidim, da so besedo rabili Pregelj, Sovre, A. Debeljak in drugi — ne samo v pesniškem, tudi v filozofskem kontekstu. V Slovarju slov. knjižnega jezika pa nas stranska razlaga o »duhovinah« prepričuje, da so to pač »strahovi, prikazni«. Res je škoda, da ni bila pritegnjena še ena razlaga, skrita pri Plet. narečnem geslu »dahovina«: kača od človeške matere rojena. To bi bila koristna protiutež zdaj vse preveč poudarjenemu »hudiču«. Kaj se ve, morda pa le-temu vendar delam krivico, saj ne vem, v kakšnem pomenu je bila beseda rabljena prvič — v 16. stoletju. Pleteršnik je v citatu iz Krelja podčrtal samo slovnično posebnost: pred ednim (!) duhovino. Do danes so svoj prvotni spol ohranile prav redke besede tega tipa: starešina, fantina, *qazəntina* (težko naložen voz: Kopriva na Krasu) in fosili v priimkih (Glavina, Trdina ipd.).

O pomenski dvojici duhovina-duhovin bi človek rekel, da se je duhovin rodil šele takrat, ko je prišlo do feminizacije duhovine (17.—18. stoletje) — pač iz potrebe po besedi moškega spola, ki jo je jezikovni razvoj spodnesel. Dokumentiranega zgleda te vrste sicer ne poznam, vendar bi si upal predlagati vsaj eno hipotetično analogijo: grđina (pošast: Rezija) in grđin (našemljenec v narobe obrnjenem kožu: Košana).<sup>14</sup> Težava je seveda v tem, da je rez. grđina šele iz 19. stoletja in zato ženskega spola.

Kot mikavnost med listki v Inštitutu za slov. jezik naj mimogrede omenim besedo, ki ni prišla v slovar: duhovinka. Rabil jo je — in si jo najbrž tudi sam izmislil — A. Debeljak v prevodu Balzacovih »Okroglih povesti« (1954, 288) v pomenu coprnica ali podobno. Po m. obliki duhovín je ž. duhovinka popolnoma v redu izpeljana beseda. Pripomniti bi bilo treba le to, da so v Brkinih poznali duhovínko (dekle-kačo) že zdavnaj pred A. Debeljakom (gl. zgoraj, str. 70).

\*

Ko sem 1969 dokončal svoj referat o duhovinu, sem ga pred odhodom na kongres v Bukarešto želel pokazati zdravniku porodničarju. Primarij dr. Ivan Pavšič, upravnik takratne Mestne porodnišnice v Ljubljani, ga je v svoji prijaznosti res prebral in napisal celo nekaj pripomb na list, datiran 20. 8. 69. Te strokovne pripombe sem vzel hvaležno na znanje, vendar jih ne takrat ne kasneje nisem porabil. Upam, da mi prim. dr. Pavšič ne bo zameril, če vpletem šele v ta dodatek dve njegovi mikavni misli:

<sup>14</sup> N. Kuret, *Praznično leto Slovencev I*, Celje 1965, 56.



## Keine Spur von Baby

Ärzte stellten eine Scheinschwangerschaft erst im Kreißsaal fest

### Medizin

Die Frau lag mit schweren

Wehen im Kreißsaal. Der Mann saß in einer Kneipe und trank auf sein kommendes Kind. Doch es kam nicht.

Vergeblich warteten fünf Ärzte und eine Hebamme im Berliner Wenckebach-Krankenhaus auf das Baby von Brigitte Karsten (29). Mitten in den Wehen fiel die Wöchnerin plötzlich in tiefen Schlaf. Als die Mediziner ihre schlafende Patientin schließlich röntgten, zeigte die Aufnahme keine Spur von einem Baby.

Neun Monate zuvor hatten sich bei Brigitte Karsten alle Symptome einer Schwangerschaft bemerkbar gemacht: Ausbleiben der Regel, Übelkeit und Gewichtszunahme. Die werdende Mutter erzählte ihren Nachbarinnen, sie spüre schon die Bewegungen ihres Kindes. Zweimal ließ sich Frau Karsten während der Schwangerschaft von ihrem Hausarzt Dr. Otto Zacharias untersuchen. Er hörte Herztöne des Kindes und kündigte an: „Das

wird ein schwerer Brocken.“ Durch die positive ärztliche Diagnose ermutigt, bereitete sich die Familie Karsten auf das freudige Ereignis vor. Ehemann Wolfgang Karsten, ein Eisenbahner, nahm Urlaub. Seine Frau kaufte eine Babyausstattung und einen Kinderwagen. Sechs Wochen vor der Entbindung hörte sie auf zu arbeiten und bezog Wöchnerinnengeld von ihrer Versicherung.

Für die Ärzte ist der Fall Karsten bis heute rätselhaft geblieben. Professor Dr. Horst Gansau, Chef der Gynäkologischen Abteilung des Wenckebach-Krankenhauses: „Ein bemerkenswerter Fall. Hier handelt es sich nicht um eine eingebildete Schwangerschaft, denn solche Einbildungen treten meist nur für kurze Zeit auf und dann bei Frauen, die noch nie entbunden haben. Die Patientin hat aber schon einen Sohn. Bei Frau Karsten wurde wahrscheinlich durch eine seelische Störung eine Hormonstörung ausgelöst. Der Hormonmangel hat dann zur Leibschwellung geführt.“

Hausarzt Dr. Zacharias vermutet: „Die Bewegungen des Embryos können Darmbewegungen der Mutter gewesen sein. Auch die Herztöne stammten vermutlich von ihr. Eine 20 Zentimeter dicke Bauchdecke erschwerte die Diagnose.“

Die verhinderte Mutter hat

Izrezek iz revije  
»Der Stern«,  
zv. 18,  
30. apr. 1967,  
str. 11

»Porod je še dandanes nekaj skrivnostnega, prejšnje čase pa je bil še bolj skrivnosten, saj ni bilo še v naši deželi izučениh babic in ob morebitnem rojstvu spačka (ga) je ženska, ki je pomagala pri porodu, čimpreje skrila, da ga ne bi mati in drugi domači videli, izgovarjala pa se je, da je bila rojena kača.« Druga Pavšičeva domneva je še bolj konkretna in temelji na dobro znani okoliščini, da so kače na podeželju včasih bile celo v hišah: »Ko je žena porajala in bila seveda precej glasna ob popadkih, so se kače ustrašile in bežale.«

Za posladek na koncu pa sem prihranil časniško poročilo iz hamburškega lista »Stern«. Ko se je prijatelj Niko Kuret pred leti mudil v Nemčiji, je po naključju zadel ob neko pisanje, se spomnil mojega duhovina in mi prinesel izrezek. Mislim, da bo najbolje, če to, kar je napisal Sepp Ebelseder pod naslovom »Nobenega sledu o otroku«, lepo posnamemo (gl. reprodukcijo na str. 75) in povemo prosto po slovensko:

*Nobenega sledu o otroku.* Zdravniki so šele v porodni sobi ugotovili, da gre za nepravo nosečnost.

Žena je ležala v porodni sobi s hudimi popadki. Mož je sedel v krčmi in pil, da bi laže pričakal otroka. Le-tega pa ni bilo.

Zastonj je čakalo v berlinski bolnišnici Wenckebach pet zdravnikov in ena babica na otroka Brigitte Karsten (29). Sredi popadkov je porodnica nenadoma globoko zaspala. Rentgenska slika pacientke je zdravnikom nazadnje pokazala, da o otroku ni sledu.

Devet mesecev pred tem so se pri Brigitti Karsten pokazala vsa znamenja nosečnosti: izostanek mesečnega perila, slabosti, naraščanje teže. Bodoča mati je sosedam pripovedovala, da že čuti premikanje svojega otroka. Dvakrat med nosečnostjo je gospo Karsten pregledal njen hišni zdravnik dr. Otto Zacharias. Slišal je srčni utrip otroka in napovedal: »To bo krepak malček!« Dobre volje zaradi te pozitivne zdravniške diagnoze se je družina Karsten pripravljala na veseli dogodek. Mož, železničar Wolfgang Karsten, si je vzel dopust. Njegova žena je kupila otroško balico in voziček. Šest tednov pred porodom je prenehala delati in v svoji zavarovalnici prevzela porodnicam določeni denarni znesek.

Zdravnikom je primer Karsten do danes uganka. Profesor dr. Horst Gansau, predstojnik ginekološkega oddelka bolnišnice Wenckebach: »Zelo zanimiv primer! Tu ne gre za dozdevno nosečnost. Le-ta se namreč pokaže največkrat samo za malo časa in zraven tega pri ženskah, ki niso še nikoli rodile. Pacientka pa že ima enega sina. Pri gospe Karsten je najbrž kaka duševna motnja pripeljala do hormonskih motenj...« (In tako naprej).

Mar to, kar je ali naj bi bila doživela v berlinski porodnišnici Wenckebach 29-letna Brigitte Karsten, ni skoraj na las podobno Valvasorjevemu poročilu o tem, kar se je ali kar naj bi se bilo zgodilo leta 1679 v Orehku (gl. zgoraj str. 64, razdelek B)? Okoli prave ali dozdevne nosečnice v Brkinih leta 1679 kajpada ni bilo hišnih zdravnikov, profesorjev in šefov ginekoloških klinik kot v Zahodnem Berlinu 1967. Vendar, če je vsem berlinskim specialistom dogodek ostal »uganka«, ki si jo skušajo razložiti z »duševnimi« in »hormonskimi motnjami«, mar je moč navadne, neuke ljudi v Brkinih — pa naj bo pred tristo leti ali tudi še danes — kar meni nič tebi nič obsoditi »praznoverja« in zameriti jim »zaostalost«, za katero so sami komajda kaj krivi?

## Zusammenfassung

## DER »DUHOVIN« IN DER LANDSCHAFT BRKINI

## Eine 300-jährige Überlieferung vom als Schlange geborenen Kind

Die von P. Martin Baučer S. J. (1595—1668) verfasste ungedruckte »Historia rerum noricarum et foroiuliensium«, die bis 1657 reicht, enthält u. a. auch diesen Bericht vom Karste: »Nobilis familia Norici... omnem materno utero fusam sobolem serpentino vultu deformem sortitur. Soboles autem primo latice abluta, deposito serpentino vultu, humanam explicat formam...« Gegen Ende des 17. Jh. berichtet J. W. Valvasor, ausführlicher als Baučer, wie »in einem gewissen Boden... auf dem Karst« »einige Weiber Schlangen gebären, die man mit Ruten streicht, bis sie sich in Kinder verwandeln« (Ehre des Herzogthums Krain, 1689, VI, 314 ff.).

Die Historiographie hat seit dem 17. Jh. für solche »Merkwürdigkeiten« keinen Platz mehr, erst im 19. Jh. begann sich für dieselben die slowenische Volkskundeforschung zu interessieren. M. Sila (1840—1925), stammend aus jenem Gebiete, wo 200 Jahre vor ihm von der Schlangengeburt berichtet worden war, vermittelt uns als erster eine volkstümliche Benennung des als Schlange geborenen Kindes: »Die *dahovina* ist eine Schlange, mit welcher die Wöchnerin niederkommt, ohne es zu wissen« (Kres 5, 1885, 212). Der Dichter J. Lovrenčič gebraucht den Namen *duhovin* und gibt für diesen Begriff folgende Erklärung: »Ein unglücklicher Mensch, welchen einst neun Mädchen unter dem Herzen trugen und welcher des letzten Mädchens Sohn war« (Duhovin. Triest 1951).

Als ich 1955 — etwa 300 Jahre nach Baučers Bericht — einen Monat lang die geistige Kultur in jenen Gegenden erforschte, wo die »serpentina larva obvoluta soboles« beheimatet sein sollte, habe ich mein besonderes Augenmerk auf den heutigen Stand dieser Überlieferung gerichtet. Der Erfolg war überraschend. Ein Drittel der 42 gesammelten Belege über die Schlangen beweist, dass die Angaben aus dem 17. Jh. noch am Leben sind. Ich konnte auch die Verbreitung der Überlieferung feststellen. Ihr Epizenter ist das Hügelland Brkini an der Grenze von Innerkrain (Notranjsko), Karst und Istrien, zwischen Triest und Rijeka (Fiume). Die Verbreitung der Überlieferung über den Duhovin deckt sich im grossen und ganzen mit dem Gebiete, welches schon bei Valvasor als »Tschitschenboden« (Čičarija) bezeichnet ist. Dem Südosten zu, gegen Liburnien, und dem Süden zu, nach Istrien, ist jedoch die Verbreitungsgrenze noch unsicher.

Obwohl Valvasor und sein Kommentator Francisci dem »Duhovin« eine Verwandtschaft mit dem Teufel unterschieben wollten, so widerspricht diesem Unterfangen das gesamte veröffentlichte Material. Das Kindbettzimmer, wie es von unseren Zeugnissen 1955 dargestellt wird, entspricht leider der Wirklichkeit. Ungeschriebene Regeln verlangen nämlich, »die Türe fest zu schliessen, damit die Kammer keine Luft hätte, damit nicht einmal ein Geist heraus könne!«

Wenn die Bemühungen Silas im J. 1885 dahin gingen, Parallelen unserer Überlieferung »noch irgendwo in der weiten und breiten slawischen Welt« zu finden, kann ihm die slowenische Volkskundeforschung heute in dieser Richtung nicht mehr folgen. Die Suche nach verwandten Überlieferungen in der nichtslawischen Nachbarschaft und in den vorslawischen Substratschichten scheint uns nämlich ebenso wichtig zu sein. Den zweiten Teil von Silas Aufruf, betreffend den Duhovin, aber wiederhole ich hier gern und hoffe Anklang zu finden: »Es wäre allerdings richtig zu veröffentlichen, wenn jemandem noch etwas über dieses geheimnisvolle Wesen bekannt ist!«

\* \* \*

Die ersten sechs Absätze dieses Beitrages stellen den Originaltext des Referates des Verf. am 5. Kongress der International Society for Folk Narrative Research in Bukarest am 29. 8. 1969 dar. Nach vier Jahren fand es Verf. als angemessen, die slowenische Fassung zu veröffentlichen, wogegen die am erwähnten Kongresse vorgetragene deutsche Übersetzung dem Schicksal der anderen, dem Kongress-Sekretariat ausgehändigten Vorträge anheimgegeben sei.

Der hier veröffentlichten Fassung hat Verf. einen neuen Absatz — Nr. 7 — hinzugefügt. Darin berichtet er kurz über die Anmerkungen der Fachkollegen in der Diskussion nach dem Referate. Er erwähnt sodann eine der slowenischen ziemlich verwandte Überlieferung, welche Dr. Vljako Palavestra / Sarajevo in Bosnien vorgefunden und dem Autor zur Veröffentlichung freundlich übermittelt hat. Er streift auch die einseitige Darstellung des Ausdrucks »duhovin/duhovina« im ersten Bande des Wörterbuches der slowenischen Schriftsprache (Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1970, 524). Die dortige Auslegungen — »hudič«, »strah«, »prikazen« (Teufel, Schreckgeist, Gespenst) — sind schon sekundär, literarischen Quellen entnommen und entstammen nicht der lebendigen Volksüberlieferung. In Verbindung mit dem in Schlangengestalt geborenen Kinde vermittelt Verf. auch einige Gedanken, die der Gynäkologe, Prim. Dr. Ivan Pavšič / Ljubljana, im Sommer 1969, nachdem er den vorliegenden Beitrag gelesen, dem Verf. liebenswürdigerweise mitgeteilt hat. Zum Abschluss aber bringt Verf. — als interessante Parallele — einen Bericht über ein seltsames Ereignis, welches sich in einem deutschen Krankenhaus unlängst zugetragen hat (siehe das Faksimile auf S. 75). Auch wenn es sich herausstellen würde, es handle sich um eine Zeitungsente, so konnte das Ganze wesentlich nicht anders ausgehen. Die — allerdings nicht genetische, sondern lediglich zufällige — Ähnlichkeit mit den Zeugnissen aus der Brkini-Landschaft und dem Bericht J. W. Valvasors aus dem Ende des 17. Jh. liegt auf der Hand.

## PRIPOVEDNO IZROČILO O GAMSIH Z ZLATIMI PARKLJI IZ KAMNIŠKIH ALP

Tone Cevc

Dežmanov zapis povedke o Zlatorogu, ki velja za eno najlepših slovenskih povedk, objavljen v Laibacher Zeitung leta 1868, omenja hkrati v opombi tudi izročilo, ki ga poznajo še danes gorjani pod kamniškimi gorami, da živi namreč gams z zlatimi parklji in da izvira nekje zlat studenec, ki že stoletja burka domišljijo lovcev in pastirjev.

Takole pravi Dežman:

»In den Steiner Alpen cursiert die Sage von einer Gemse mit goldenen Schalen, d. i. Klauen. Der Beleg soll von einer Goldquelle herrühren, nach der die Schatzgräber schon lange, jedoch vergebens suchen.«<sup>1</sup>

To izročilo dosedaj ni pritegnilo pozornosti raziskovalcev, dasi omenja kozo z zlatimi parklji že G(ovekar) v Slovanu ob izidu Aškerčevega Zlatoroga<sup>2</sup> in čeprav je ta pripovedni motiv sprejel tudi Kelemina v svojo zbirko slovenskih bajk in pripovedk.<sup>3</sup> Zdi se, da je pripovedno bogatejša snov o Zlatorogu, ki je pobudila Baumbachovo pesnitev in Aškerčevo dramo,<sup>4</sup> potisnila v stran manj razgibani motiv o živalih z zlatimi parklji.

Kljub skopemu gradivu me je snov zamikala, ker sem želel zvedeti, ali motiv tudi sto let po prvem zapisu še živi v ljudskem izročilu. Res se mi

<sup>1</sup> K. Deschmann, Die Sage vom Goldkrikel (Zlatorog). Laibacher Zeitung, 20. 2. 1868, 325—327. Prim. prevod povedke v: R. Baumbach—A. Funtek, Zlatorog — Eine Sage aus den Julischen Alpen. München 1968, 155—157.

<sup>2</sup> Ocena A. Aškerčevega »Zlatoroga«. Slovan 2 (1904) 59.

<sup>3</sup> J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Celje 1930, 321, št. 234.

<sup>4</sup> R. Baumbach, Zlatorog — Eine Alpensage. Stuttgart und Berlin 1903; A. Aškerc, Zlatorog — Narodna pravljica izpod Triglava. Ljubljana 1904; o Zlatorogovi povedki je razmeroma precej literature. Do leta 1910 jo omenja J. Glonar v ČZN 7 (1910) 34 sl. Prim. tudi F. I(lešič), Zlatorog in »jelen z zlatimi rogovi«. ČZN 15 (1919), 163 sl. Novejše izsledke o Zlatorogu prinaša L. Kretzenbacher, Sage und Mythos vom Zlatorog, v: Zlatorog. München 1968, 129—144.



je nabralo nekaj gradiva, ki je vabilo k primerjanju z mnogo bolj slavno in znano povedko o Zlatorogu.

Še ne dvajset let po Dežmanovi objavi Zlatoroga je v Ljubljanskem zvonu objavil komaj enaindvajsetletni Andrej Mejač iz Komende pri Kamniku gorenjsko bajko, v kateri srečamo tudi divje koze z zlatimi parklji.<sup>5</sup> Živahni stil Mejačeve bajke ne skriva, da je na mladega zapisovalca odločilno vplival nekoliko starejši, prav tako za ljudsko pripovedništvo vneti rojak Janez Trdina, ki je tedaj v Ljubljanskem zvonu objavljaj svoje »Bajke in povesti o Gorjancih«. Četudi najdemo v Mejačevi povedki nekaj stilističnih posebnosti, kakršnih v ljudskem jeziku ne srečamo, smemo vendar verjeti, da so njene motivne sestavine zajete iz zakladnice ljudskega pripovednega izročila in da jih je Mejač le dokaj spretno pretil v knjižno obliko, kar lahko spoznamo tudi iz odlomka, ki govori o divjih kozah v Grintovcih:

»Med Grintovci in Storžičem, visoko gori v planinah se širi sredi skalnatih pustin mal štirooglat temno zarasten gozd. Dviguje se na malem porobku, sredi sivih pečin iznad globokih prepadov, kamor le malokdaj zaide kakšen človek. Ni ga od nobene strani vhoda proti čudnemu gozdu; kajti na vseh krajih molé navpik rtaste skale, kojih preplezati ni v stanu živ krst. Le damjeki in divje koze lazijo po tem pečevji ter se hodijo pást po tratih, ki se širijo krog tega gozda; a meje, ki deli gozd od drugega svetá, ne upajo se prestopati. Tudi neumne živali vedó, da tu notri gospodari sam Škrat. Ondotni planinski pastirji so videli že mnogokrat sivega dedca z rdečo kapico, ki je podil čez brezna in prepade čredo divjih koz, koje so imele zlate parkeljce. Z dolzim bičem je neusmiljeno udrihal po ubogih živalcah ter pri tem tako strašno pokal, da se je razlegalo po gorah in dajalo ob skalnatih stenah močen odmev. Večkrat je prežal že kakšen divji lovec na te živali, a vselej zaman. Žival se mu ni dosti približala; ako pa je imel srečo jo videti od blizu, takrat ga je omotil vselej odsev zlato se bleščečih parkeljcev, da se mu je stresla roka in ni mogel pogoditi živali. Kroglja je sfrčala mimo in žival je odnesla lahko zlate svoje parkeljce.

V globokih prepadih pod Škratovim gozdom se nahajajo studenci zlate rude, kjer se pretaka čisto zlato. Vse to strašno bogastvo varujejo Škratje, bitja otročje velikosti, s sivo brado, zelenimi hlačami, višnjevo jopico ter rdečo kapico na glavi. Nekdaj so živali ti možici po vseh večjih gozdih, pod vsako podbrežino je bilo skoraj po jedno škratje selišče...«

V nadaljevanju pripoveduje povedka o dveh gospodarjih, sosedih, ki sta vrsto let živela v prijateljstvu in razumevanju, kar pa ni bilo pogodu škratom. Med njima so zanetili hudo sovraštvo, ki je izbruhnilo ob neki nesreči z vso močjo na dan. Preprirov ni bilo konca, zato sta se odločila skupni gozd razdeliti. Toda škratje so jima tako nagajali, da je eden izmed njiju v jezi zagrozil, naj vzamejo gozd škrtati. Ti so ga res ponoči hoteli prenesti na vrh Grintovca, a ker jih je zvon na sredi poti prehitel, so pustili gozd visoko pod gorami, kamor še danes le redko zaide človeška noga.

<sup>5</sup> A. Mejač, Škratov gozd — Gorenjska bajka. Ljubljanski zvon 7 (1887) 494—497.

Dežmanov zapis o gamsu z zlatimi parklji je povzel Kelemina takole:

»V Kamniških planinah vidijo večkrat kozo z zlatimi parklji. Žival jih je dobila od tega, ker hodi pit k zlatemu vrelu, ki ga ljudje pridno iščejo.«<sup>6</sup>

To so vsa meni znana tiskana izročila o živalih z zlatimi parklji, ki pa so me spodbudila, da sem poskusil zajeti še živo izročilo pri izviru, med domačini pod kamniškimi gorami. Tako sem leta 1971 zvedel pri Jerištovem očetu Tonetu iz Županjih njiv<sup>7</sup> kratko povedko o ovčarju, ki je našel zlato, a mu to odkritje ni prineslo sreče. S svojimi besedami in v knjižnem jeziku jo povzemam takole:

Čez en plaz je hodil gams. To je bilo v Bistrici. Tam je bil ovčar mladoleten deček, ki je že lahko pasel. Je pa videl, da so hodili (tja) srnjaki in gamsi, ki so imeli zlate parklje. Seveda, ko so pa stopili tja, kjer je bilo zlato! Je bilo popolnoma samo zlato. Ko je prišel srnjak ali gams, je tja stopil in se mu je toliko posedlo, da je takoj dobil zlate parklje. In potem je šel pastirček gledat, kje bi se tisto zlato dobilo. Res ga je našel. Bilo je samo zlato! O tem je povedal enemu fajmoštru.

Rekel mu je: »Nekaj vam bom povedal, samo vam, drugemu nobenemu!« Toliko je bil deček že pameten, da je vedel, da je zlato vrednost.

Fajmošter je res šel gledat in je tam videl samo zlato. Zgrabila ga je hudobna želja in je fanta zaklal. Tisti trenutek se je utrgal plaz. Pobral je fajmoštra in

<sup>6</sup> J. Kelemina, n. d. 321. — Na tem mestu lahko omenim, da pozna ljudska pesem tudi dva »zlatonoga telička«, a v popolnoma drugačni zvezi. To je pesem »Šmartenska voliča« (Iz Domžal na Gorenjskem). Rokopisna zbirka slovenskih ljudskih pesmi. Zapisal z melodijo vred Franc Kramar. Pela enoglasno 53-letna Rozalija Pavlič, vulgo Hlebčeva Rozala, rojena v Krtini pri Dolu. Zapisano 7. 9. 1913. Takole se glasijo prve tri kitice pesmi:

V Šmartnem imajo eno kravico,  
Pa je z imenom Mavrca,  
Pa je z imenom Mavrca.

Kravca se je rešiva,  
Je dva telička striva,  
Je dva telička striva.

Oba sta zlatonôga,  
Oba srebrnorôga,  
Oba srebrnorôga itd.

V nadaljevanju poje pesem, kako je valpet nagovoril svojega gospoda, naj si s pretvezo pridobi oba zlatonôga telička, vendar se mu to ni posrečilo. Motiv te pesmi je popolnoma drugačen od našega kamniškega izročila, tako da ni misliti na kakršnokoli smiselno povezavo. Rokopis hranijo v sekciji za glasbeno narodopisje v ISN pod št. 2106. (Ljubeznivo opozorilo dr. V. Voduška.) — Prim. tudi Storijsko o voličkih sv. Antona. Z. Kumer, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini. Maribor 1968, 406.

<sup>7</sup> Pripovedoval Tone Komatar, po domače Jerištov oče, rojen leta 1896. Zapisal v Županjih njivah 23, leta 1971. Izvirni zapis v ISN.

vse zlato se je skrilo, da ga ni bilo več. Še dandanes se reče Pod farjevim plazom v Kamniški Bistrici. Tam v koncu Bistrice, nasproti Zbirkarja, tam je Farjev plaz.<sup>8</sup>

Ko sem še naprej poizvedoval po živalih z zlatimi parklji, me je razveselila 85-letna »Bernardova mama« Katarina Jerin<sup>9</sup> s tole povedko, ki jo knjižno povzemam:

Je eden bil iz Luč, ki jim je pripovedoval: »Tukaj so tekli gamsi in srne. Pa so imeli zlate parklje.«

Je pa rekel: »Kaj je pa to?«

Tam je bila votlina. Je pa šel noter. So bile velike krogle (zlata), tako! To so bile težke, bunke!

Pravi: »Ali bi vzel?« Je pa tako deževalo. »Ah, kaj bom danes to jemal, bom prišel drugi dan!«

Je pa prišel drugi dan, pa ni nič bilo, seveda, ker je bila jama že zaprta.

Bil je pa iz Luč tisti divji lovec, ki je bil na divjem lovu. Potem je pa pripovedoval lovcem, pa mojemu očetu in doktorju Šmidingerju, ki je bil z Dunaja in so tukaj v Bistrici imeli turistično kočo in lov na srne, na gamse, na vse. Potem je pa doma velikokrat pripovedoval.

Oče je rekel: »Zakaj si pustil?« »Ja,« je odvrnil, »nisem vedel,« pravi, »da bo drugi dan zaprto«. Potem ni pa nič bilo. »Potem,« je rekel, »ni bilo pa nič.« Potem je prazen odšel. Pa so ljudje tam že iskali, že ti, pa niso mogli več tiste votline

<sup>8</sup> To povedko je povedal Jerištov brat z Bistričice malo drugače: »Je bil gori na Vompergarici pastirček. To so včasih stari ljudje pripovedovali, ko smo v Bistrici delali. Je koze pasel gori v Mokrici. Pa je imela ena koza (zlate zobe), je zlato nekje lizala (v eni lašti). Potem je pa fant tisto kozo pazil kod hodi. To pa ne vem, kakšen je fant bil, kako je bil velik. Potem je pa en fajmošter bil, menda, je tisto zlato iskal, je pa fant mu šel pokazat. Je pa fant šel pokazat mu, on se je pa bal, da ga fant ne bi izdal. Ga je menda ubil. To sem slišal od starih ljudi... Potem je pa plaz prišel in je oba vzel. Od tistega časa, to so včasih drvarji pripovedovali, od tistega časa se imenuje Farjev plaz. Drži od Mokrice do vode (Kamniške Bistrice).« Zapisal decembra 1972. Izvirni zapis v ISN. — O Farjevem plazu pripovedujejo domačini iz kamniškega kota tudi še drugače. Čurgov Janez iz Stranj mi je povedal, da je bil nekoč bistriški Konec obljuden in da je stala tam vas s cerkvijo. Ko se je spustil kamnitni plaz, je zasul vas s cerkvijo in fajmoštrom vred, zato ime Farjev plaz. Zapisal avgusta 1972 v Stranjah. — Trobevšek France, po domače Zabršek, iz Zakala 15, mi je v pismu z dne 23. 11. 1972 sporočil, da ima Farjev plaz ime od tod, ker je neki duhovnik pahnil kuharico v ta plaz; po drugi verziji pa naj bi bil neki duhovnik nabiral planike, a se mu je odkrušila skala in je treščil v prepad. — Ledinsko ime »Farjeu pwaz« in »Poh Farjournom pwazam« omenja tudi Vlasto Kopač v imenih iz Grintovcev. V. Kopač, Krajevna imena v Grintovcih. Gore in ljudje (1946), 206. V nasprotju z ljudsko razlago imena »Farjev plaz«, ki nastanek imena povezuje s »farjem« — »fajmoštrom« duhovnikom, bo potrebno znanstveno razlago iskati drugod. Pritegniti bo potrebno npr. tudi izsledke o nekdanjem železarstvu, ki je bilo v Kamniški Bistrici živo še v antiki (prim. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, Wien u. Leipzig 1909, 40 sl.). S tem v zvezi je pomembno omeniti, da pravijo domačini hudourniku, ki teče po grapi južno od Jesenovca v Selški dolini, »Farjev potok«; v njem so še v 17. stoletju prali železno rudo (prim. P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospodstvo, Ljubljana 1973, 183).

<sup>9</sup> Rojena 1888 v Tunjicah pri Kamniku. Zapisal v Kamniku, dne 4. 1. 1973. Izvirni zapis v ISN.

najti. »Ja, ko bi takoj vzel, potem je bila zaprta tista votlina.« Je pa tukaj nad Bistrico, zgoraj kakšnih osem metrov visoko, je bila tista votlina.<sup>9a</sup>

O belem gamsu z zlatimi parklji, ki naj bi ga bili lovci srečevali na Podih pod Skuto, je pripovedoval arhitektu Vlastu Kopaču tudi rajni Peter Uršič, doma iz Konca v Kamniški Bistrici. Žal dandanes domači ne vedo prav nič o tej mikavni živali, katere kraljestvo je segalo med najlepše vršace v Grintovcih.<sup>10</sup>

Toliko vemo za zdaj o živalih z zlatimi parklji iz kamniške okolice. O zlatem studencu, ki naj bi bil tekel v gorah, govori še drugo izročilo, le da v njem pogrešamo motiv o živalih z zlatimi parklji.

K studencu (Zlati studenec?) pod Mokrico, tam kjer se pot od Brusnikov začne vzpenjati v strmino (pod Konfinom), je hodil njega dni neki Lah. Pod vodni curek, ki je tekel iz žleba, je zakopal slatinsko steklenico, da je voda tekla vanjo; pri tem je voda odtekala čez rob, zlato pa se je usedalo na dno. Ob letu je Lah spet prišel, izkopal z zlatom napolnjeno steklenico in nastavil novo. Zakaj je Lah nehal prihajati in kako je bilo pozneje z zlatom v studencu, menda pripovedovalec ni omenil.

»Zlati studenec« priteka menda tudi po grapi za Grohatom, nasproti Iverja.<sup>11</sup>

Tole povedko mi je povedal Kuharjev Tone in govori o Vombergarju, ki je točil zlato pri Farjevem plazu pod Mokrico, kjer je nastavil steklenico in se je zlato samo natakalo. Voda je odtekala, zlato je ostajalo na dnu:

<sup>9a</sup> Tudi pod Rogatcem (Rogač, 1557 m) v Savinjskih Alpah je zijalka; v njej so nekdanj kopali zlato, kot ve povedati ljudsko izročilo. O tem je poročala Ema Plavec takole: »En stari Riher je hodil v Potoke k zijalki (Potoki se imenuje mali del Riherskega gozda pod Rogatcem, a za zijalko se je govorilo, da so Riherji v njej nekdanj kopali zlato) in tam pasel koze. Vše so mu v to zijalko in tam dobile zlate roge. Ni mogel iti po nje v jamo, ker ni imel nič žeganega pri sebi, zato je šel domov po patonošter in ko se je vrnil, je bila zijalka zaprta.«

Po drugi zgodbi je hlapec videl, kako je zlato kapljalo v skledo. Takole je povedko zapisala E. Plavec: »Na Finkšno soboto je Riherski hlapec, Korenovkin Matevž, ves prestrašen prišel domov povedat, da je jama v Potokih bila odprta in da je videl, kako je zlato kapljalo v eno skledo. Hotel je vstopiti v jamo, pa je nastal tako grozen hrup, da se je ustrašil in zbežal domov«. E. Plavec, Narodopisno blago iz Luč, 2, str. 6. Zapisala avgusta 1972. Izvirni zapis v arhivu ISN.

<sup>10</sup> Arhitekt Vlasto Kopač se spominja, da je bila zgodba o belem gamsu z zlatimi parklji že nekje objavljena, vendar se mi doslej te objave še ni posrečilo odkriti.

<sup>11</sup> Dr. E. Cevc u je to zgodbo pripovedoval okoli leta 1930 Tomaž Gradišek. po domače Blekar iz Spodnjih Stranj. — O studencu, kjer priteče enkrat na leto zlato, mi je pripovedoval Jerištov oče iz Županjih njiv. Njegova teta je hodila opolnoči na božično noč k studencu in tam čakala, kdaj bo priteklo zlato. Zlato pa teče samo eno minuto, eno minuto pa srebrom. Zapisal januarja 1971 v Županjih njivah. Tudi na Goriškem poznajo podobno vero: »Na sveti večer izvira tisti hip, ko se je Kristus rodil, po vseh studencih čisto zlato in če je kdo tako srečen, da tisti hip s korcem studenčnice zajame, zajame poln korec zlata.« N. Kuret, Praznično leto Slovencev 4, Celje 1970, 136.

Je eden bil, da je zlato našel v Farjevem plazu. Je pa en Vomperški bil gorle, je pa po tisto zlato hodil noter. Takrat, so dejali, je tudi gori bogatija nastala.

Potlej je pa šel po tisto zlato noter. Steklenko je nastavil, pa se mu je tam nekako noter natekalo. Zlato je pa težko, težka kovina. Pa da je zlato noter šlo, v steklenico noter teklo, med vodo, voda pa ven, zlato je pa notri ostajalo.

Potlej je pa enkrat šel, ga (zlata) pa ni dobil. Potlej je pa šel domov.

Nazaj grede, proti domu, ga je pa en človek srečal tam nekje. Pa ga je vprašal, kaj je, da je tako žalosten. Pa mu je povedal, kaj mu je.

Pravi: »Pojdi z mano naprej,« pravi. — »Če ti to daš meni, kar boš zvečer srečal, ko boš šel domov« — pravi — »bom pa jaz ga (zlato) pokazal!«

Je pa imel psa. Mu je vsak večer naproti prišel tisti pes.

Potlej ga je šel starejši sin iskat, kaj bi se mu naredilo. Je sina ugledal, je pa vedel, kaj je naredil.

Potlej je pa tako bilo, kakor z Lukežem.<sup>12</sup> Kadar mu je oče kruh rezal, je zmeraj vokal, je bil zmeraj žalosten.

Potlej ga je (sin) spet nadlegoval toliko časa, da je prišlo do tega, da je zvedel, zakaj. Pa je rekel, da tega ne bo naredil. Je pa obupal, je pa gor nekam (letel) na njive. Je gor letel, gori se je pa obesil. Grob je nad Veliko njivo.<sup>13</sup>

Nekoliko drugače je zapisal to povedko učitelj Miha Kos:

»Neki Lah je hodil k Vompergarju prenočevat. Vompergar je kmet pri Sv. Ambrožu pod Kriško planino (1086 m). Hodil je v goro po živo srebro. Predno je šel ponj, je spal pri Vompergarju, ko se je vračal, ga ni bilo nazaj k njemu, ampak je zginil, da ni nihče vedel kam. Vompergar bi rad vedel, kam zahaja Lah. Šel je nekega dne za njim pa puško je vzel s seboj. Spazil je bil kmalu, da hodi Lah v neko jamo v Košutni. Nabiral je tam rudo, živo srebro v steklenice. Postavljal jih je pod neki kamen ter čakal, da priteče živa ruda. Živa ruda, tj. živo srebro, teče le včasih. Lah se je ustrašil, da je kar prebledel, ko je zagledal Vompergarja za seboj. Rekel mu je Lah: »Koliko potov sem že pri vas spal, vaše puške pa še nisem imel v rokah. Pokažite mi jo!« Vompergar mu jo da. Lah stopi dva koraka nazaj, napne petelina in reče: »Ti mi moraš priseči, da ne poveš nikomur, kam hodim in po kaj hodim semkaj. Odslej boš ti hodil po rudo, jaz ne več!« Vompergar je prisegel. Lah je pa nato odšel in izginil, da ga ni nikoli nobeden več videl.

Odslej je Vompergar hodil po živo srebro in ga nosil na Laško.

Nekega dne je šel kmet Vompergar spet po živo rudo. Pa svet, kjer je bila živa ruda, je našel toliko prebarvan, da je ni mogel najti. Nekaj časa hodi tam okoli, kjer bi imela biti ruda. Prikaže se mu hudobec ter ga vpraša:

»Česa iščeš?«

»Ničesar,« odgovori mu Vompergar.

»Jaz že vem, kaj bi rad. Iščeš rude, a je ne dobiš, le ako mi daš, kar te drevi sreča, ko boš domov prišel, pokažem ti jaz, kje da je,« pravi na to hudobec.

<sup>12</sup> Pripovedovalec se na zgodbo o Lukežu tu samo sklicuje, češ: Kaj bi vam to razkladal na dolgo in široko, saj zgodbo poznate prav tako dobro kot jaz! Gre za zgodbo, ki je na Slovenskem razširjena v prozi (K e l e m i n a, št. 205) in v pesmi; Slovenske ljudske pesmi 1, Ljubljana 1970, št. 50.

<sup>13</sup> Pripovedoval Tone K u h a r, po domače Gorni Swatenšek, rojen 1902. Zapisal 3. 1. 1972 v Zakalu 3. Izvirnik v ISN.





Pravljíčarka Katarina Jerin, po domače Bernardova mama: »So tekli gamsi in srne — pa so imeli zlate parklje ...«  
(Foto T. Cevc.)

Kmet je začel premišljevatí te besede. Misli si:

»Vsak večer, ko prihajam domov, mi hodi naproti pes, kaj če mu ga dam?«  
Hudobčeva ponudba mu je bila všeč, seže mu v roko in pravi:

»Pa naj bo ta!«

Ker se je Vompergar s hudobo dolgo pogovarjal, se je bil zelo zakasnil. Ker jih je doma skrbelo, da očeta še ni bilo domov takrat ko druge večere, je šel očetu zato naproti njegov najstarejši sin. Namesto psa je Vompergar srečal svojega sina. Ni mu bilo mar ne rude ne kaj drugega, le poskušal je, kako bi sina rešil iz vražjih krempljev. Ni ga mogel.

Čez dolgo let po tem dogodku mu je rekel najstarejši sin: »Kako lepo godejo godci, grem jih poslušat!« Šel je na sosedov skedenj ter se tam obesil.

Kar je bilo prodano, je prodano; hudobca le malokdo ogoljufa. Obešenega sina so potem sežgali, ker je bila takrat navada, da obešencev po teh krajih niso pokopavali na pokopališče. Sežigali so ga celo noč ter ga tako dobro sežgali, da ni bilo nobene koščice več, ampak sam pepel.«<sup>14</sup>

Zlato so v kamniškem kotu tudi kopali; rudnik naj bi bil blizu zaselka pod Krvavcem nad dolino Bistričice. Nekaj je o tem povedal Kuharjev Tone iz Svatne:

Pri nas se pravi pri Swatenšek, ker so tukaj zlato rudo kopali. Starši so mi pripovedovali, da je tu notri zlata ruda in da je bilo iz tega blaga kar sedem samostanov zgrajenih. Nekoč se jim je zlata ruda v zemljo pogreznila, zato so morali izkopati nov rov. Zgodila se je pa nesreča in rudarje je v jami zasulo. Bila je pa navada, če se je pripetila v rudniku nesreča, so morali rudarji bežati iz krajev. Kam so rudarji odšli, ljudje še danes ne vedo. O tem rudniku hranijo baje listine v Parizu in tudi v Kamniku v samostanu imajo nekaj zapisanega. Sla po zlato pa vabi ljudi, da razmišljajo, kako bi prišli do tega globoko v zemlji zakopanega zaklada, saj je menda tega blaga še za sedem voz.

Pred zadnjo vojsko je poskusil neki Bunder iz Kamnika, da bi pridobil nekaj ljudi za kopanje rude. Bil je Bunder v cerkvenem odboru in je nekaj več vedel, kaj je bilo v listinah zapisano o opuščnem rudniku.

Bunder je poprosil Swatenškovega očeta, naj bi skupaj z drugimi delavci začela kopati. Dobiček bi si delila; Bunder naj bi dobil dva dela, Swatenšek pa enega. Še je dodal, da bosta v štirinajstih dneh pri rudi. Temu pogovoru je prisluhnila še žena. Zarobantila je nad možem:

»Ti imaš doma dobro rudo!«

Nesojena rudarja sta vstala in odšla. Tako ni bilo nič z zlato rudo. Je pa menda narejeno neko znamenje, da se vé, kje v zemlji je ruda. Te je toliko, da bi se splačalo kopati.<sup>15</sup>

O ljudeh, ki iščejo zlato, govori izročilo skoraj iz vseh območij našega gorskega sveta,<sup>16</sup> pa tudi v drugih alpskih deželah polni zlató zakladnico ljudskega izročila. Zdi se, da se je to izročilo rodilo na tleh, kjer je še mogoče odkriti sledi nekdanjega rudarstva. O tem pripovedujejo povedke o Bene-

<sup>14</sup> Zapisal Miha Kos, učitelj na Homcu in tajnik Planinskega društva v Kamniku, v poročilu Planinskega društva v Kamniku za leto 1901, z dne 23. 8. 1902. Rokopisno poročilo hrani Planinsko društvo v Kamniku; nanj me je lju-beznivo opozoril arh. V. Kopač. — Kosov zapis povedke vsebuje poleg motiva o Lahu še drug, zelo mikaven etnološki drobec, ki bi bil vreden širše raziskave. V povedki omenja Kos, da so kmetje samomorilca sežgali, tako da ni ostala od njega niti koščica. Kakšne so bile navade pri pokopavanju samomorilcev drugod po Slovenskem, za zdaj še ne vemo, kamniški primer pa kaže, da bo raziskovanje pogrebnih šeg prineslo še marsikatero novo odkritje. — Podoben motiv o Lahu, ki s puško prisili zasledovalca, da mu obljubi vsako leto prinesiti dobiček od zlate rude, najdemo v Kotnikovih Storiyah: F. K o t n i k, Storiye 1. Celje 1924, 69, št. 79.

<sup>15</sup> Pripovedoval Tone Kuhar, po domače Swatenšek. Zapisal leta 1972 v Zakalu. Izvirnik v ISN.

<sup>16</sup> Joža Mahnič, Roža mogota. Slavistična revija 3 (1950), 125 sl; tam tudi nadrobneje omenjena literatura o zlatem zakladu v Bogatinu. — Iz K o c b e k o - v e g a zapisa vemo o Lahu, ki je hodil po zlato na Okrešelj, v zatrep Logarske doline. Skrivnost o zlatem studencu je šele na smrtni postelji zaupal sinovoma, a tadva studenca nista našla, prav tako kot domačini, ki ga zaman iščejo še danes. F. K o c b e k, Storiye. Celje 1926, 30, št. 73.



Grintovci (Skuta s Štruco, Dolгим hrbtom in Podi) — gorski svet belih gamsov z zlatimi parklji.  
(Foto A. Sušnik.)

čanih, o Lahih ali Vlahih, ki so iskali zlate zaklade v tistih odročnih krajih, kjer je bilo razvito rudarstvo. Kot je že ugotovil Oskar Moser, pa se to izročilo večkrat prepleta z izročilom o bajnih in mitoloških bitjih.<sup>17</sup>

Najbolj znana povedka te vrste pri Slovencih je povedka o Zlatorogu, belem gamsu z zlatimi rogovi iz triglavskega pogorja. Mednje pa lahko uvrstimo tudi na novo odkrite povedke o živalih z zlatimi parklji s kamniškega ozemlja, katerih pripovedna snov je v marsičem podobna Zlatorogovemu izročilu. Poleg sorodnih črt odkrijemo v kamniškem izročilu tudi nekaj motivov, ki jih v Zlatorogovi povedki ne srečamo, ker so najbrž posebnost kamniškega ozemlja. To bi še posebej veljalo za podobo živali s pozlačenimi parklji. Naj se zato nekoliko nadrobneje ustavim ob opisih obeh živali.

Oglejmo si najprej Zlatoroga, kot nam ga slika Dežmanov zapis povedke:

»Po grebenu, čigar stene strmo padajo v Soško dolino, so se pasle njihove (belih žena) snežnobeke koze in stale na straži; če se je bližal vsiljivec, so prožile kamenje s skalnega robu. Te koze je vodil zastaven kozel z zlatimi rogovi, ime-

<sup>17</sup> Oskar Moser, *Die Venediger im Erzählgut des Ostalpenraumes. Alpes Orientales 1*, Ljubljana 1956, 91—98.

novan Zlatorog. Bele žene so ga naredile neranljivega. Ko bi ga bila tudi zadela strelčeva krogla, kamorkoli bi bila padla samo kaplja njegove krvi, bodisi na golo skalo ali na ledeno snežno plan, pri priči je pognala iz vsake kaplje krvi zel čudovite zdravilne moči, ki so jo imenovali čudežni balzam ali triglavsko rožo.

Če je Zlatorog odtrgal list te zeli, je na mah ozdravel, dasi bi ga bila zadela krogla v srce. Še močnejši je bil čar njegovih zlatih rogov. Komur bi bilo uspelo, da bi se bil Zlatorogu približal in bi uplenil enega izmed njegovih zlatih rogov, bi bil imel v rokah ključ do vseh zlatih in srebrnih zakladov, ki jih večglava kača varuje v gori Bogatinu.<sup>18</sup>

Živali z zlatimi parklji v povedkah s kamniškega ozemlja so drugačne. Srečujemo jih v tropu, edino beli gams, ki živi pod Skuto, stopa osamljen po gorskem kraljestvu. Živali z zlatimi parklji so pravo nasprotje Zlatorogu: so boječe, kadar jih preganja sivobradi Škrat z bičem. Človeku nehote pokažejo zlato bogastvo; po tej lastnosti so podobne živalim, o katerih pripovedujejo štajerske in druge povedke. Nekatere od njih opisujejo živali, ki so pripeljale človeka do zdravnih vrečev, spet druge pa celo do zlata, ki ga varujejo nenavadna demonska bitja.<sup>19</sup>

Seveda pa kamniških povedk ni mogoče uvrstiti med tipične zglede te vrste, saj so živali v njih glede nekaterih lastnosti močno podobne Zlatorogu.

Zlatorog, kot tudi živali z zlatimi parklji niso navadne živali. Lovci jih ne smejo upleniti in od strela jih odvrča že bleščanje rogov in zlatih parkljev. Če se pa človek vendarle predrzne streljati, je kaznovan kakor trentarski lovec. Kazen je prizadela tudi pastirje, ki jim je razsrjeni Zlatorog razril vse gorske pašnike, dobrotljive bele žene pa so se umaknile v neznane kraje.

V Kamniških gorah je podoba razdejanja manjša in omejena le na del ozemlja pod gorami, kot pripoveduje povedka iz Županjih njiv, iz katere izvemo, zakaj se je sprožil plaz pod Mokrico in zasul morilca in zlati vir, h kateremu so pokazale pot živali z zlatimi parklji. Motivna povezanost teh živali z naravno katastrofo je v naši povedki zabrisana in lahko le ugibamo, ali je razdejanje povzročil človek, ker je stopil v prepovedani živalski svet, ali zato, ker je umoril nedolžnega dečka.

Da imajo živali s pozlato nadnaravno moč, je opozoril L. Kretzenbacher v razčlenitvi Zlatorogove povedke. Zapisal je, da je Zlatorog »sveta žival« in v božjem varstvu ter je zato za lovca tabu. Kdor se tej živali približa s hudobnimi nameni, je kaznovan.<sup>20</sup>

Tudi kamniške živali z zlatimi parklji razkrivajo nekaj podobnih lastnosti, kar kaže, da ne gre za navadne živali. Človek jih mora spoštovati, saj ne ve, ali mu ne bodo kakorkoli škodovali. Žal o njih danes še vse premalo vemo — še posebno pogrešamo bolj zgovornih poročil o belem gamsu, ki naj bi bil živel pod Skuto. Za zdaj lahko le upamo, da bomo odkrili še kaj povedk o njem, saj je morala nekaj podoba te živali z zlatimi parklji biti zelo živa v domišljiji lovcev in pastirjev.

<sup>18</sup> Zlatorog. München 1968, 155—156.

<sup>19</sup> K. Haiding, Das »Weisende Tier« in steirischen Volkssagen. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Graz 1971, 209—227.

<sup>20</sup> L. Kretzenbacher, n. d. 139 sl.



Mokrica s »Farjevim plazom« (puščica!), na katerega je navezано pripovedno izročilo o skritem zlatem zakladu.

(Foto V. K o p a č.)

Ob študiju pripovednega izročila o živalih z zlatimi parklji se odpira več vabljevih vprašanj. Med njimi je gotovo eno najbolj mikavnih, odkod je ta pripovedni motiv prišel na kamniško ozemlje?

Žal na to vprašanje za zdaj še ni mogoče zadovoljivo odgovoriti, saj se mi doslej še ni posrečilo odkriti podobnega pripovednega motiva v izročilu drugih narodov.<sup>21</sup> Pričakoval sem, da bom morda naletel na povedke s tem motivom v zbirkah drugih alpskih narodov, pa nisem.<sup>22</sup> Tako poznajo na primer v Svici povedke o lovcih, ki so na praznik odšli v gore na lov in tam streljali na bele gamse. Za to predrznost so bili hudo kaznovani in še danes okamneli pričajo o svojem grehu.<sup>23</sup>

<sup>21</sup> Dr. R. Wildhaber mi je v pismu z dne 15. septembra 1972 sporočil, da mu iz Švice ni znan motiv o živalih z zlatimi parklji. Zdi se mu, da je motiv najbrž navezan na ozemlje južno od Alp.

<sup>22</sup> Glede na omenjeno misel dr. R. Wildhaberja, da naj bi bil motiv o živalih z zlatimi parklji razširjen na ozemlju južno od Alp, sem naprosil za pomoč dr. Vljaka Palavestra. V pismu z dne 5. 9. 1972 mi je sporočil, da na področju Bosne in Hercegovine ni našel povedke, ki bi ustrezala motivu o belem gamsu z zlatimi parklji. — Iz Makedonije poznamo pravljico o ovnu z zlatimi rogovi. Prim. M. Cepenkov, Narodni prikazni 5, Skopje 1972, 221—223.

<sup>23</sup> Josef Müller, Sagen aus Uri. Bd. 2, Basel 1929, 159—162, št. 721.

Četudi nas pušča za zdaj pripovedno izročilo še praznih rok, pa ne smemo prezreti drugih razpoložljivih virov, v katerih bi lahko spoznali živali, podobne našim s kamniškega ozemlja. Tako na primer omenja kožo z zlatimi parklji A. Barkowski v opisu božičnega koledovanja iz Galicije. Tam je še pred nekaj leti živel šega, da sta se dva dečka preoblekla: prvi v kožo z zlatimi parklji, drugi v sivobraodega starca. Na obhodu po vasi sta dečka uganjala razne norčije in ko sta zapela kolednico, je koza v pesmi obljubila, da bo žito dobro plenjalo povsod, kamor bo stopila s svojimi zlatimi parklji; tam, kamor je ne bo, pa ne bo dobre letine. Pesem nato nadaljuje, da se koza ne boji lovcev, pač pa sivobraodega starca.<sup>24</sup>

Omenjeni dramski prizor — in podobne so igrali skoraj povsod v Evropi<sup>25</sup> — nam je tako nepričakovano razkril žival z zlatimi parklji in z nadnaravno močjo, s katero lahko priključuje obilnejšo žetev. Žival pa ima tudi sovražnika — sivobraodega starca! Ob omembi tega starca se seveda takoj spomnimo naše komendske povedke in njenega sivobraodega škrata, ki z bičem preganja trop divjih koz z zlatimi parklji!

Je mar podobnost le naključna? Pustimo za zdaj tudi to vprašanje še odprto, kakor bomo morali še počakati z odgovorom, ali opisana koledniška šega nakazuje pot, po kateri bi lahko prišlo k nam izročilo o živalih z zlatimi parklji. Ali so ga prinesli s seboj na kamniška tla Slovani, ali pa je avtohtono živel pri neslovanskih staroselcih, je prav tako še prezgodaj spraševati. Čeprav bi sprejeli misel, da je motiv o živalih z zlatimi parklji prišel k nam od drugod, morda celo z daljnega Vzhoda, je vendar očitno, da se je to izročilo na naših tleh razraslo v novo vsebino, v kateri komaj še slutimo prvotno animistično jedro. Kar gotovo pa skriva podoba kamniških živali še mnogo neznanega in se bo treba k njej še povrniti.

Presenetljiva je tudi delna podobnost kamniškega izročila s povedko o Zlatorogu. Zato naj jo tu v celoti in v slovenskem prevodu navedem, saj bodo spoznanja o motivnih sestavinah Zlatoroga in kamniških povedk lahko nekoliko bolj osvetlila vprašanja o pristnosti prvega zapisa povedke o Zlatorogu, ki ga dolgujemo Karlu Dežmanu.

## POVEDKA O ZLATOROGU

Dolina Zajézeram in skalovita Komna sta bili nekoč gorski raj. Bivale so ondi bele žene, bitja milega usmiljenega srca, ki se jih ljudstvo še danes hvaležno spominja. Pogosto so se prikazale v dolini, da so pomagale siromakom v stiski. Porodnicam so stale ob strani in dečki, ki so jih žene rodile z njihovo pomočjo, so bili svoj živ dan pod posebnim varstvom belih žen. Učile so pastirje spoznavati zdravilne moči zelišč, dale so, da je po golih skalnatih robovih poganjala krepka trava in je koza siromakov tam našla pašo. Zahvali dolincev so se izogibale in če si je kdo drznil siliti blizu visoke doline belih žen, so mu branile nadaljnjo pot z grozečimi gibi. Če se je kdo pomotoma ali iz predrznosti približal njihovim bi-

<sup>24</sup> A. Barkowski, *Das Volksleben der Ruthenen. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 11, Galizien. Wien 1898, 416—417.

<sup>25</sup> Kazimierz Moszyński, *Kultura ludowa Słowian* 2. Krakow 1939, 987. Na strani 987 slika 220 kaže prizor, ko ded vodi kožo.



vališčem, so ga gosti kaméni plazovi, nalivi in neurje z gorá prisilili k vrnitvi. Po grebenu, čigar sténe strmo padajo v Soško dolino, so se pasle njihove snežnobeke kože in stale na straži; če se je bližal vsiljivec, so prožile kamenje s skalnega robu. Te kože je vodil zastaven kozel z zlatimi rogovi, imenovan Zlatorog. Bele žene so ga naredile neranljivega. Ko bi ga bila tudi zadela strelčeva krogla, kamorkoli bi bila padla samo kaplja njegove krvi, bodisi na golo skalo ali na ledeno snežno plan, pri priči je pognala iz vsake kaplje krvi zel čudovite zdravilne moči, ki so jo imenovali čudežni balzam ali triglavsko rožo.

Če je Zlatorog odtrgal list te zelí, je na mah ozdravel, dasi bi ga bila zadela krogla v srce. Še močnejši je bil čar njegovih zlatih rogov. Komur bi bilo uspelo, da bi se bil Zlatorogu približal in bi uplenil enega izmed njegovih zlatih rogov, bi imel v rokah ključ do vseh zlatih in srebrnih zakladov, ki jih večglava kača varuje v gori Bogatinu.

Neki beneški iskavec zlata je prežal ob vhodu v Bogatinovo jamo, videl je, kako se je Zlatorog s svojim rogom dotaknil kače, postala je pohlevna kakor jagnje in mu je dala, da si je v zlatem potoku, ki teče skozi jamo, pomočil zlate rogove. Iskavec zakladov je našel pozneje drobec zlatega roga, ki si ga je Zlatorog oddrgnil na skali, vse zaklade sveta je mogel vzdigniti z njim: svoj živ dan je nosil iz Bogatina vreče zlata, ki so vse romale na Laško.

Tako srečen kakor ta iskavec zakladov pa ni bil lovec iz Trente, saj sta nehvaležnost in lakomnost ljudi spremenili visoko dolino belih žen v skalnato puščavo. To se je zgodilo takole.

Takrat na Bovškem še ni bilo cest, samo tovarniška steza je vodila iz Kobarida skozi Bovec na Trbiž; po njej so prenašali mezgi italijanskih tovarnikov bogato beneško blago v Nemčijo. Ob sotočju Koritnice in Soče je stala zelo obiskana tovarniška krčma. Izvrstna krčmarica je bila visoko v časteh, znala je osladiti počitek z dobrim prigrizkom in rdečim vinom. Še bolj pa je bila vsakomur všeč krčmaričina hčerka, bila je krepostna in najlepše dekle v dolini. Dosti snubcev jo je snubilo, toda svoje srce je bila dala nekemu fantu iz Trente; le-ta je veljal za najboljšega lovca daleč naokoli, imenovali so ga trentarskega lovca. Bil je sin slepe vdove, za katero je v njeni starosti skrbel z zvesto otroško ljubeznijo, tudi so splošno govorili, da je pod varstvom belih žen. Vse steze v gorah so mu bile znane, smel se je vzpeti na najvišje vršace, ne da bi se mu bilo treba bati kamenih plazov, marsikaterega tolstega gamsa, marsikaterega divjega petelina in sprelepe šopke cvetlic je nosil v tovarniško krčmo in si tako pridobil dekletovo ljubezen.

Ker pa zlato in lišp marsikomu zmešata glavo, se je ob prilizovanju in laskanju laških kramarjev napuh splazil v dekletovo srce. Neke nedelje, ko je šla zima h kraju, so prispeli laški trgovci z bogatimi tovari iz Benetk v krčmo. Eden izmed njih, bogat, mlad gospod, je skušal z zlatom in obljubami premotiti dekletovo pamet, nataknil ji je zlatih prstanov na prste in ji obesil biserno ogrlico okoli vratu, plačeval je gostom ognjevito italijansko vino in veval godcem igrati za ples.

Tedaj je pristopil tudi trentarski lovec. Ko je svoje dekle povabil na ples, se je zmrdovala, in ko ji je očital tujčev lišp, je lepotica menila porogljivo, »da so Lahij vljudni gospodje, dosti bolj olikani kakor njen ljubi, ki vendar pozna vse zaklade v gorah in ji doslej ni prinesel niti triglavske rože.«

In ker posmeh ne seže dlje kakor od ust do srca, je začutil fant v srcu ost teh besed, odvrnil je porogu napuhnjenega dekleta z enakim odgovorom: »Vem tudi,« je rekel, »kje najti ključ od zakladov v Bogatinu, in ko ga imam, sem kralj v primeri s tvojimi laškimi kramarji, ki jim ostani točajka.«

Globoko užaljen je zapustil krčmo; spotoma ga je srečal malopriden pajdaš, »Zeleni lovec«, ki so o njem splošno govorili, da je že marsikaterega vrlega fanta spravil v večnost. Le-ta mu je vedel dosti praviti o zakladih v Bogatinu, o lepih dekletih na Laškem, ki se pri njih oglašajo marsikateri iskavec zakladov. Še isto noč sta oba krenila v gore, da bi zalezovala Zlatoroga, saj je poznal trentarski lovec njegova najljubša počivališča; že dopoldne sta ga zalezla. Strelčeva krogla je zadela Zlatoroga, hudo ranjen se je gams zvelkel na ozko skalno polico, ki se je nehalava v nedostopni steni. »Pojdi za menoj,« je zaklical Zeleni lovec, »ključ do Bogatina so najini!« Tedaj je zagledal fant na nevarni stezi med ledom in snegom najlepše cvetlice in med njimi tudi očnico, le-to je v prejšnjih letih pogosto trgal, da je svoji materi iz nje pripravljaval zdravila za oči. Spomin na njegovo mater, njegov angel varuh sta mu klicala: »Odnehaj, ne sili dalje, zadovolji se s triglavskimi rožami, osramočena te bo tvoja ljuba prosila odpuščanja zavoljo prizadejanega zasmeha.« Tedaj je zaklical Zeleni lovec: »Še je čas, da ukrotiš Zlatoroga, preden použije čudežni balzam, opogumi se, bogatejši boji kakor vsi ti kramarji, ki so tvoje deklet zapeljali v nezvestobo.«

Tedaj je zmagal glas zla, po sledi krvavečega kozla, zaznamovani z rožami, sta lezla po stezi med življenjem in smrtjo. Toda Zlatorog se je okrepljal s čudežnim balzomom, nanovo poživljen je po ozki stezi pridivjal svojima zasledovalcema naproti, rogovi so se mu svetili v soncu čudoviteje kakor kdaj poprej, oslepel je pogledal lovec v brezdanjo globino, že je omahnil, še en Zlatorogov skok, pa je izgubil tla pod nogami in tresčil v prepad. S škodoželjnim krohotom je zaklical Zeleni lovec za njim: Srečno pot na Laško!

Medtem se je bilo polastilo bridko kesanje dekletovega srca, potrta je čakala, da se lovec spet prikaže. Šele ko so se lastovke vračale in so valovi Soče narasli od topečih se snežnih gmot v gorah, je priplavalo po reki truplo trentarskega lovca, v roki je držal šopek triglavskih rož.

Ko so prišli pastirji pozno poleti blizu doline Zajezeram, so našli pusto skalnato pokrajino, »bele žene« so za zmerom zapustile ta kraj in z njimi bele koze; od nekdanjega gorskega raja naj bi ne ostala nobena sled. Zlatorog je v svojem srdcu razril najlepše pašnike, še danes je videti v skalnatih tleh odtise njegovih zlatih rogov.<sup>26</sup>

Čprav morda neradi, zapustimo pravljico triglavsko kraljestvo in se povrnimo v kamniški kot!

Ze če bežno primerjamo pripovedne sestavine Zlatoroga in kamniških povedk, se nam razkrije kar precej podobnosti, še več sorodnosti pa spoznamo, če motivne sestavine nadrobneje razčlenimo.

V zgodbi o Zlatorogu srečamo:

- a) bele žene
- b) snežnobebe divje koze
- c) kozla z zlatimi rogovi

<sup>26</sup> Zlatorog. München 1968, 155—157.

- d) zlat potok
- e) iskavca zakladov (Benečana)
- f) večglavo kačo, varuhinjo zakladov v Bogatinu
- g) trentarskega lovca
- h) krčmarico z zalo hčerko
- j) Zelenega lovca
- k) razdejanje v naravi (razrite pašnike)

V kamniškem pripovednem izročilu srečamo le-ta bitja in nenavadne pojave:

- a) —
- b) snežnobelo divjo kozo z zlatimi parklji
- c) gamse in srne z zlatimi parklji
- d) zlat potok (studenec)
- e) iskavca zakladov (Laha)
- f) škrate, varuhe zlatih zakladov
- g) divjega lovca
- h) —
- j) —
- k) razdejanje v naravi (Farjev plaz v Mokrici)

Ne da bi imele kakršnokoli zvezo s povedkami o živalih z zlatimi parklji, srečamo v kamniškem pripovednem izročilu tudi bele deklice<sup>27</sup> in Zelenega moža.<sup>28</sup>

Če poskusimo strniti motive obeh pripovednih krogov, dobimo takole podobo:

V Julijskih in Kamniških Alpah so lovci in pastirji srečevali bele gamse s pozlato; v triglavskem pogorju je vodil čredo bel kozel z zlatimi rogovi, v Grintovcih pa so plezale po skalovju divje koze z zlatimi parklji. Živali so dobile pozlato pri zlatem studencu, skritem globoko v gorah, kjer so bogastvo varovala bajna bitja.

Ko stopi človek v ta živalski svet, se polakomni zlatega bogastva. Išče poti do njega in ko strelja lovec na Zlatoroga, omahne za kazen v smrt. Že pogled na bleščeče rogove ali parklje odvrača lovca od strela; če se pa

<sup>27</sup> Pastirji na Veliki planini pripovedujejo povedke o »belih deklicah«, mitičnih bitjih, ki so pastirje učile spoznavati zdravilne rože. Kdor ni pustil deklicam pomolsti živino, je imel nesrečo. Deklice so bile belo oblečene, skrivale so se bolj po odmaknjenih krajih na planini. Po sončnem zahodu so prav lepo pele. Prim. A. Cevc, *Velika planina — Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana 1972, 57—58.

<sup>28</sup> Bernardova mama mi je pripovedovala 4. januarja 1972 v Kamniku, da je na Veliko planino jeseni prihajal Zeleni mož. Takole je povedala (povzemam v knjižnem jeziku): Moj oče je povedal, je velikokrat pripovedoval. Je prišel kvaterni teden, pa pride gor (Zelen mož), krivce je imel za klobukom. Je pa eden rekel: »Sedaj pa moramo kar dol, je hudič prišel! Poglej, tukaj gori žene divjo jago!«. Potem so kar odšli, meni nič, tebi nič, zato ker so se bali. So rekli: »Sedaj ko je Zelen mož tukaj, potem pa ne vemo, kaj bo!« Prišel je Zelen mož v planino čez Poljane. — Pripovedovala Katarina Jerin. Zapisal 4. 1. 1973 v Kamniku. Zelen mož, v drugih slovenskih povedkah tudi Zelenec, Zeleni lovec, je v slovenskem pripovednem izročilu sinonim za hudiča. To bitje pa ni samo slovenska posebnost, marveč ga poznajo tudi izročila drugih narodov. L. Kretzenbacher, *Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slowenen*. Graz 1941, 23—24.

vendar predrzne streljati, je za to dejanje kaznovan. Kazen pa ne prizadene samo človeka; z njim vred je opustošena tudi pokrajina.

Nekaj skritih zakladov si je znal pridobiti zviti Benečan. V triglavskem pogorju mu je odprla pot do zakladov v Bogatinu luska z Zlatorogovega roga; v Kamniških gorah Lah sam najde zlat studenec. Ko začne namesto Laha točiti zlato domačin, zgreši pot in šele vrag mu za ceno velike žrtve pokaže spet vir.

Presenetljivo število podobnih motivov, ki se prepletajo v Zlatorogovi povedki in v kamniškem gradivu, kaže, da je to izročilo globoko vraslo v naša tla; hkrati pa izpričana podobnost spet odpira vprašanje o pristnosti ali nepristnosti Dežmanovega zapisa povedke o Zlatorogu.

Kljub temu, da je motiv o živali z zlatimi rogovi zelo trdoživ,<sup>29</sup> kliče Zlatorogova povedka kot celota h kritični reviziji. Majhen prispevek k osvetlitvi te povedke prinaša tudi kamniško izročilo o živalih z zlatimi parklji.

Že tedaj, ko je Dežman objavil povedko o Zlatorogu v Laibacher Zeitung leta 1868, se je skušal zavarovati pred morebitnimi kritiki, češ da je Zlatoroga samo prevedel v nemščino, tako kot ga je zapisal neki neznan zbiravec. Temu naj bi povedko povedali bovški pastirji.<sup>30</sup>

Šele Aškerčev Zlatorog — narodna pripovedka izpod Triglava — je sprožil besedno vojsko o pristnosti Dežmanove povedke o Zlatorogu, ki je dala snov Baumbachovi lirski pesnitvi in Aškerčevi epski drami.

Ocenjevalci Aškerčevega Zlatoroga — G(ovekar) v Slovanu (1904), A. Ušeničnik v Katoliškem zborniku (1904), I. Merhar v Ljubljanskem zvonu (1904) — so vsi omenjali Dežmanovega Zlatoroga kot pristno, ljudsko povedko,<sup>31</sup> šele J. Oblak je v Slovanu (1904), kot kaže, prvi kritično pretresel pripovedno izročilo o Zlatorogu in med drugim zapisal tudi te besede: V »Zlatorogu« imamo torej zbranih več takih bajnih bitij, ki so drugje raztresene v raznih pravljicah. V tej ljubki, pol mitični, pol resnični povesti imamo združen cel venec iz odlomkov različnih pravljic v krasnem, umetno vezanem šopku, nekak planinski potpourri narodne poezije. Mislim pa, da se prav tu kaže roka pesnikova, ki je povezala te cvetke narodne poezije v duhteč šopek; najbrž je že Deschmann, ki je prvi zapisal to pravljico, spravil razne odlomke v harmonično celoto.<sup>32</sup> Nekaj let za Oblakom je J. Glonar v ČZN (1909) ostro zavrnil sodbo o pristnosti Dežmanovega Zlatoroga z besedami: »Z gotovostjo se lahko trdi, da Zlatorog v Dežmanovem zapisku ni naroden, prša se pa, jeli sploh narodov. Oblika, v kateri nam je ohranjen, je vsekakor popolna Dežmanova last.«<sup>33</sup> Joža Mahnič je več let pozneje ob analizi rože mogote še potrdil dvom o pristnosti Dežmanovega zapisa.<sup>34</sup> M. Matičetov, ki je zaman iskal povedko o Zlatorogu v živem ljudskem izročilo,

<sup>29</sup> J. Glonar, n. d. 41—106; tudi F. I (lešič), Zlatorog in »jelen z zlatimi rogovi«, ČZN 15 (1919), 163—164.

<sup>30</sup> Zlatorog. München 1968, 130.

<sup>31</sup> J. Glonar, n. d., 34—39.

<sup>32</sup> J. Oblak, Zlatorog. Slovan 2 (1903—4), 82.

<sup>33</sup> J. Glonar, n. d., 95.

<sup>34</sup> J. Mahnič, n. d. 125—136.

čilu, našel je le njen drobec,<sup>35</sup> je moral rad ali nerad priznati, da je Dežmanov Zlatorog le spretna »literarna mistifikacija«.<sup>36</sup>

Kamniško izročilo o živalih z zlatimi parklji omenjenih kritičnih ocen ne zavrača; nasprotno, v njem smo odkrili več podobnosti z Zlatorogovo povedko, pokazalo pa se je tudi, da teče njeno življenje po več tirih, medtem ko so v Zlatorogu povedke povezane v eno samo zgodbo o nesrečnem lovcu.

Zaokroženost povesti kaže, da je Zlatorog umetna zgodba, ki jo lahko pripišemo pisateljevanja vajeni roki. Ali je bila ta Dežmanova ali koga drugega, bo danes najbrž težko ugotoviti.

Kljub temu, da Dežmanov Zlatorog kot celota ni sad ljudske ustvarjalnosti, pa ne smemo in ne moremo prezreti njegove literarne vrednosti; njegov pomen se kaže že v tem, da je dal snov dvema literarnima umetninama: Baumbachovi pesnitvi, ki je v Funtkovi prepesnitvi bila vrnjena Slovencem, in Aškerčevi drami. Narodopisna vrednost je manjša; šele zelo nadrobna razčlenitev bo lahko pokazala, kaj je v Zlatorogovi povedki pristno, domače, kaj pa je umetno prirejeno in vključeno v Zlatorogovo zgodbo. Ni dvoma, da so nekateri motivi zajeti iz ljudske zakladnice (primerjava s povedkami iz kamniškega kota je to misel potrdila), prav to pa je morda narekovalo L. Kretzenbacherju sodbo, da je Zlatorog »sestavni del slovenskega pripovednega izročila«.<sup>37</sup> Temu bi se dalo pritrčiti s pridržkom, da Zlatorog kot kompozicijska celota ni sad našega ljudskega izročila. Zaradi tega nam kajpada še na misel ne hodi, da bi Zlatoroga zavračali ali preganjali ali omalovaževali. »Zlatorog« je pojem, ki je že krepko vsidran v slovenski literarni in kulturni zgodovini, kot npr. Kurent, Klepec, Krpan itd. Tako je moč sprejeti tudi hvalnico, ki jo je Zlatorogovi povedki zapel Josip Abram, češ, da »iz nje dihajo sončne planine in zveni vsa bujna ljudska domišljija.«

Ko sem opravil korekturo že lomljenega članka, sem dobil v roke študijo E. Rudolpha,<sup>38</sup> v kateri je osvetlil dozdevno mitično ozadje smrti lovcev, ki so uplenili belega gamsa. Avtor se je dotaknil tudi izročila o tragični smrti kralja Aleksandra I, kar lahko dopolnim z lastnimi podatki. V kamniškem kotu pripovedujejo, da je kralj Aleksander I na lovu v Kamniški Bistrici pod Črnim vrhom ustrelil belega gamsa, zato naj bi ga bila že pred iztekom tistega leta doletela smrt.<sup>39</sup> Ozadje takšnih ljudskih razlag je poskušal E. Rudolph razložiti z »mitično klimo«: od najstarejših časov do danes se ponavljajo nesrečni dogodki, nasledek predstav davnega lovca, ki je veroval, da so bele živali božanstva in da jih človek ne more ustreliti brez kazni.

<sup>35</sup> M. Matičetov je našel v Reziji odlomek povedke o »kušetu« (kozlu) z zlatimi rogovi. M. Matičetov, Pregled ustnega slovstva Slovencev v Reziji (Italija). Slavistična revija 15 (1968), 22.

<sup>36</sup> M. Matičetov, Duhovna kultura v Gornjem Posočju, referat na kongresu Zveze društev folkloristov Jugoslavije v Bovcu, septembra 1971 (v tisku).

<sup>37</sup> L. Kretzenbacher, Sage u. Mythos, 161.

<sup>38</sup> E. Rudolph, Der erste Weltkrieg und die weisse Gemse. Zeitschrift für Volkskunde 69 (1973) 211—229.

<sup>39</sup> Pripovedoval 27. 6. 1973 uslužbenec na gondolski žičnici na Veliko planino Tine Štrifof, doma v Stahovici, tako kot je slišal od Tineta Uršiča-Bosa s Konca v Bistrici.



## Zusammenfassung

### DIE MÜNDLICHE ÜBERLIEFERUNG ÜBER GEMSEN MIT GOLDENEN KLAUEN AUS DEN KAMNIKER ALPEN

Der Beitrag erhebt die noch unerforschte mündliche Volksüberlieferung von Gemen mit goldenen Klauen, die angeblich in der Bergwelt der Kamniker Alpen gelebt haben sollen. Diese Überlieferung ist desto anziehender, weil die Motive der Erzählungen jenen ähneln, die aus der Sage vom Zlatorog bekannt sind, dem mythischen Fabeltier aus den Julischen Alpen, welchem die Dichtung R. Baumbachs zum Ruhme verholfen hat. Verf. hat das gesamte bisher veröffentlichte Material gesammelt und den schon gedruckten Texten (die erste Aufzeichnung der Zlatorog-Sage verdankt man bekanntlich Karl Deschmann, welcher in einer Anmerkung auch die Gemen mit goldenen Klauen erwähnt) einige Sagen beigezeichnet, die er in den Jahren 1970—1973 bei den Berglern im Kamniker Umkreis aufgezeichnet hat. Im Volksmunde kreisen nämlich noch immer die Sagen vom jungen Schäfer, der im Tale der Kamniška Bistrica Gemen mit goldenen Klauen angetroffen haben soll. Diese Entdeckung brachte ihm kein Glück ein; das Geheimnis von den ungewöhnlichen Tieren und vom goldspendenden Quell, wo die Tiere ihre Klauen vergoldeten, vertraute er nämlich dem Pfarrer an, derselbe erschlug ihn jedoch aus Habgier. Der Frevel wurde an Ort und Stelle gerächt: eine Lawine rollte den Abhang hernieder, riss den Pfarrer mit und verschüttete die goldhaltige Quelle. Eine andere Sage erzählt von einem Wildschütz, der sich in die Kamniška Bistrica verirrt hatte. Er nahm in einer Höhle Zuflucht, die ihm unbewusst von Rehen und Gemen mit goldenen Klauen gezeigt worden war. In der Höhle entdeckte der Wildschütz goldene Tropfsteine. Als er am nächsten Morgen einiges von diesem Reichtum mitnehmen wollte, fand er die Höhle nicht mehr; sie ist bis zum heutigen Tag verschollen geblieben.

In denselben Stoffkreis gehört die Überlieferung von den Welschen, die kamen, um sich Gold vom Goldquell zu holen. Die Überlieferung davon lebt auf dem Kamniker Gebiet ohne inhaltliche Verkettung an die Überlieferung von den Tieren mit vergoldeten Klauen weiter; der Beitrag erwähnt zwei Geschichten vom Bauern Vombergar, der am Fusse des Krvavec sein Anwesen besass und sich Gold von der Mokrica holte. Das Geheimnis soll ihm angeblich ein Welscher vertraut haben, den er beim kostbaren Quell überrascht hatte.

Die bisherigen Nachfragen haben an den Tag gebracht, dass die mündliche Überlieferung über Gemen und Rehe mit goldenen Klauen nur auf einem begrenzten Gebiet in Slowenien am Fuss der Kamniker Alpen bekannt und lebendig ist; anderwärts im restlichen Alpengebiet ist sie nicht anzutreffen. Die Frage, woher das Motiv in das Kamniker Gebiet zugewandert ist, lässt Verf. einstweilen offen; er erinnert jedoch an die Möglichkeit, das Motiv sei aus dem Osten in die Bergwelt der Grintovci geraten, aus Landschaften, wo weihnachtliche Umgänger eine verummte Ziegengestalt mit vergoldeten Klauen durch die Dörfer führen.

Die Analyse der Erzählmotive aus der Kamniker Gegend und der Vergleich dieser Motive mit der Zlatorog-Sage hat die alte Frage über die Echtheit oder die Unechtheit der ersten Aufzeichnung Deschmanns der Zlatorog-Sage (1868) wachgerufen. Der Vergleich zeigt nämlich, dass einige Motive eine grosse Ähnlichkeit aufweisen, sie sind in der Kamniker Überlieferung lediglich in mehreren Sagen erhalten, wogegen sie in der Geschichte vom Zlatorog in ein Ganzes verwoben sind.

Gerade die abgerundete Form der Zlatorog-Geschichte sowie die Einsicht, dass heute in der vorkstümlichen Überlieferung nur hie und da ein Bruchstück der Zlatorog-Sage anzutreffen ist, sind zwei Argumente, auf welche Verf. seinen Zweifel über die Echtheit von Deschmanns Aufzeichnung der Zlatorog-Sage stützt. Trotz alledem darf man der Geschichte vom Zlatorog die Echtheit zumindest teilweise zugestehen und ihr einen inhaltlichen Edelsinn nicht absprechen.



## K FENOMENOLOGIJI MASKE

Nekaj vidikov

Niko Kuret

Fenomen maske je v kulturi človeštva morda med najzanimivejšimi. Tri značilne poteze ga odlikujejo: arhaičnost, kontinuiteta, univerzalna razširjenost po vsej zemlji. Fenomen maske sega v Evropi vsaj 30 000 let nazaj, v mlajši paleolitik, v dobo zgodnjega aurignacijskega. Skozi 30 tisočletij se je ohranil živ do današnjih dni. Menda ga ni ljudstva, ki bi ga ne poznalo — islamski svet ga je samo zatrl.<sup>1</sup> Za fenomen maske je zanimanje zlasti v zadnjih dveh desetletjih močno naraslo. Ne ukvarjajo se z njim samo etnologi, ampak po vrsti še veroslovci, psihologi, sociologi, umetnostni in kulturni zgodovinarji. Fenomen maske je stopil v ospredje mnogih raziskav, ki se ga lotevajo seveda vsaka s svoje strani, vsaka s svojimi nameni, vsaka s svojimi metodami.

Pred blizu pol stoletja je slavni švicarski etnolog L. Rüttimeyer<sup>2</sup> zapisal spoznanje, da maske ne potujejo od naroda do naroda, da jih narodi ne prevzemajo drug od drugega, marveč da izhajajo iz pratemeljev splošno

<sup>1</sup> Hvaležen sem kol. dr. V. Kochansky-Dévidéjevi, Zagreb, ki mi je v pismu z dne 21. febr. 1972 posredovala pojasnila našega orientalista prof. Sulejmana Bajraktarovića. Sam Koran neposredno ne pobija likovnega ustvarjanja, obrača se le proti nekim nabožnim šegam poganškega izvora. Tako sūra V/92: »O verniki, zares so vino, kockanje, kipi (podčrtal N. K.), strelice (za vedeževanje? op. N. K.) nečista dela šejtanova. Izogibljite se tega, da se rešite!« Pač pa so »hadijska izročila preroka Muhameda« (iz druge polovice 9. stol.) likovnim delom nepomirljivo sovražna. Seveda si slike sčasoma utrejo pot tudi v islamskem svetu, a šele tedaj in tam, kjer začne »vera pešati«. (Gl. tudi Richard Ettinghausen, Arab Painting, 1962, 12 sl.) Pri narodih, ki so bili islamizirani v ne predaljni preteklosti, je seveda še moč najti šege iz predislamske dobe, torej tudi šemljenje, ki sodi v likovno ustvarjanje. (Vendar v islamu — ne glede na Koran — šemljenje načelno danes ni dopustno.) Za primer iz prvih časov islamizacije na Balkanu navajam po M. Arnaudovu, Sbornik za narodni umotvorenija i narodopis 34 (Sofija 1920) 83, poročilo francoskega popotnika Du Fresne-Canaye iz 16. stol., ki je ob slavnosti obrezovanja v neki mohamedanski družini v Dolni Banji (Bolgarija) opazoval našemljene goste. »Vsi prisotni so bili našemljeni v kožuhe divjih živali, v rokah so imeli meče in na glavah orlove peruti. Spopadali so se z glasnim vpitjem in psovkami... Mohamedanci so radi uprizarjali takšne igre pri obrezovanju, kakor tudi v ramazanu...« — Zdi se, da se tudi Izraelci niso šemili. Mar je teokracija izločila sicer organsko pogojene razvojne stopnje manizma in animizma? Vprašanje bi bilo potrebno posebne raziskave.

<sup>2</sup> L. Rüttimeyer, Ur-Ethnographie der Schweiz. Basel 1924 (= Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde 16) 367.

človeškega bistva in človeške psihe, da torej spadajo — kakor pravi Rüttemeyer — k tako imenovanim elementarnim človeškim mislim, kot so se izoblikovale na različnih antropogeografskih mestih zemlje na različne načine in v globalni razširjenosti, naj že našemljenci služijo plodnostnim obredjem, manizmu (češčenju prednikov) ali pa izganjanju hudobnih demonov in boleznim. Semljenje, je spet dejal R. Utzinger,<sup>3</sup> sodi h kolektivni govorici človeštva in sicer človeštva vseh časov.

Če si fenomen maske ogledamo od bliže, vidimo, da je poligenetski, da je torej vzrasel in se razvil iz raznih korenin. Mikavno je zato, če se mu približamo z nekaterih najvažnejših aspektov.

\* \* \*

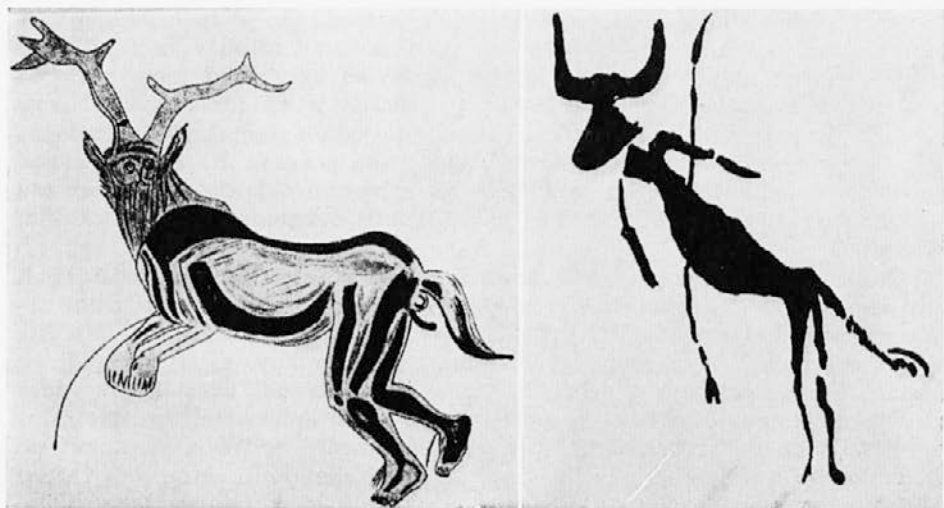
Za izjemno arhaičnost maske, za njeno trdoživo kontinuiteto skozi tisočletja in za njeno univerzalno razširjenost morajo obstajati v človeški naravi neki pogoji, ki to omogočajo, pogoji, ki ostajajo nespremenjeni v najrazličnejših geografskih legah, zgodovinskih konstelacijah in socialnih strukturah. Ti pogoji tiče v človeški psihi, v nekaterih zakonitostih, ki jih je imel v sebi že prvi človek in jih srečujemo nespremenjene pri vseh današnjih človeških rasah. To nas vabi, da stopimo na področje psihologije in da si ogledamo fenomen maske s *psihološkega aspekta*. Za nas je zanimivo, da je psihologija menila spoznati v človeški psihi med drugimi goni tako imenovani družabno posnemovalni, socialnoimitativni gon. Freud ga ni zavrgel, ampak ga je izčistil v svojem identifikacijskem načelu (Identifikationsprinzip).<sup>4</sup> Posnemovalni gon bi mogel biti zelo naravna podlaga nastanku maske. Moderna socialna psihologija pa je izoblikovala tako imenovano vlogovno teorijo (Rollentheorie). Po njej se kaže v socialno-psihološkem mišljenju človeka nadaljevanje nekega mitološkega gledanja na svet, ki črpa iz analogije med igro in življenjem. Mislim, da je navzlic tej nekoliko težavni formulaciji našemu spoznanju pot vendarle jasneje začrtana. Ustavimo se pri fenomenu vlogovne igre (Rollenspiel), ki jo opazimo že pri otroku. Otrok se vmisli v neko vlogo in v njej posnema vedenje in ravnanje osebe, živali ali stvari, ki jo vloga predstavlja.<sup>5</sup>

Tu smo pri fundamentalni občečloveški zmožnosti za nastanek maske. Brez te naravne zmožnosti bi maska nikdar ne mogla nastati. Otroška vlogovna igra z leti praviloma nazaduje, toda potreba po občasni zamenjavi jaza tudi v poznejših letih ostane. Ostane tudi vse tisto, kar vlogovna igra

<sup>3</sup> R. Utzinger, Masken, v: Orbis pictus 13 (Berlin) 50.

<sup>4</sup> O posnemanju pravi naš psiholog dr. Anton Trstenjak (Oris sodobne psihologije, I. Maribor 1969, 197), da je »temeljni biološki pojav«, ki si ga razložimo s sugestibilnostjo. »Ves kulturni napredek človeštva sloni poleg inteligence tudi na imitaciji.« Gl. tudi R. Hofstätter, Sozialpsychologie. Berlin 1967 (= Sammlung Göschen 104—104 a) 21 sl.

<sup>5</sup> Govoriti smemo res o »identifikaciji«. Po Freudu je identifikacija prevzemanje ali pravzaprav posnemanje lastnosti druge osebe, ki si jih tako rekoč včleni kot del svoje lastne osebnosti. Notranjo napetost zmanjšujemo v posnemanju ravnanja nekoga drugega (Trstenjak, n. d., 499). Prim. Niko Kuret, Igra in igrača v predšolski in šolski dobi. Maribor 1959, 24—26 (»Domišljajske igre«).



Levo: Slavni »Čarovnik« iz jame Trois-Frères v Pirenejih. — Desno: Podobni »čarovnik« iz soteske Gazulla. — Leva je teriomorfna maska cervidnega, desna pa bovidnega tipa.

(Iz: Herbert Kühn, Die Felsbilder Europas. Stuttgart 1952, leva s str. 13, desna s str. 61.)

v notranjosti sproži. Kaj bi to bilo? Že otrok namreč doživlja v vlogovni igri zelo važen in blagodejen psihološki proces. V vlogovni igri kanalizira, odreagira neizbežna agresivna nagnjenja, sprošča notranje napetosti. Ista zakonitost velja tudi za odraslega. Odrasli spremeni svoj jaz navadno tako, da se maskira. S tem postane nekdo drug. Zdaj mu je mogoče, da se notranje sprosti, da zaživi v »šmiski svobodi«. Masko je ventil, je katalizator, ki učinkuje na človekovo nadaljnje mentalno ravnovesje. Privzgojeni kompleksi in drugi dejavniki dandanes sicer branijo mnogim ljudem sprostitve te vrste. Tudi ni vseeno, ali sodi posameznik k introvertiranemu ali ekstravertiranemu tipu človeka.<sup>6</sup>

Posnemati nekoga drugega, ga v akciji predstavljati, preiti v njegov jaz, je potreba, ki živi v slehernem človeškem bitju od otroških let dalje.

Razvojno gledano, se kanalizira ta potreba v dveh smereh. To kažejo maske. Videli bomo, da je ena smer kulturna, obredna, druga satirična, burleskna. Odtod tako globoko človeška polarizacija »tragike« in »komike«. Oglejmo si primere.

Na stenskih slikarjih v paelolitskih jamah pogosto vidimo lovca, ki se je našemil v žival, da se ji laže približa in jo upleni. V takih primerih smemo brez oklevanja govoriti o lovski maski. Brez dvoma je to najstarejša dokumentirana zvrst maske, zvrst, ki stoji na začetku trideset tisočletij dolge razvojne poti. Brez človekove zmožnosti in potrebe, da posnema nekoga drugega, da privzame njegovo zunanost, da se identificira z njim, bi pa tudi

<sup>6</sup> Gl. Th. Erismann, Allgemeine Psychologie I. Grundprobleme. Berlin 1965 (= Sammlung Göschen 831) 138.

lovske maske ne bilo. Moti se seveda tisti, ki sodi, da je ta lovska maska samo lovska ukana, ki naj lovcu pomaga, da se živali približa in jo od blizu smrtno zadene. Zgolj utilitarno lovsko masko so uporabljala šele poznejša tisočletja. Etnologija in veroslovje nas poučita, da je bil odnos paleolitskega lovca do divjadi bistveno drugačen, kakor je bil odnos poznejšega in je odnos današnjega lovca do lovskega plena. Toda o tem pozneje. Naj samo povem, da je naslikani našemljenec opravljal neko obredno dejanje, pri čemer mu je pomagala človeška dispozicija za identifikacijo z drugim, čeprav živalskim jazom.

Nič nam pa ne brani, da bi si že za to dobo, za paleolitik, ne predstavljali tudi enega ali več posameznikov v klanu, ki bi z isto, v človeški psihi zasidrano zmožnostjo premika v drug jaz ne uporabil te zmožnosti za satirično oponašanje nekih posameznikov v klanu, posameznikov, ki so izstopali po fizičnih ali karakternih posebnostih in so zato izzivali posmeh ali odpor preostalega klana. »Pračloveški« komični tipi, ki jih je izkristaliziral bizantinski mimos in kultivirala dokaj poznejša *commedia dell'arte*, so dobili po mojem svoje arhetipe že v najzgodnejših dobah človeških skupnosti. Dispozicije zanje je nosil v sebi že prvi človek. Komičnih našemljencev, tako sodim, ni poklicala v življenje šele notranja »izvotlitev« arhaičnih kulturnih mask, o kateri bom govoril pozneje. Komične maske so bile spremstvo obrednih mask ali pa so jim vsaj sledile — in sicer že od vsega začetka, kakor je obredni grški tragediji sledila razigrana komedija. V lovsko žival maskirani posameznik, ki smo ga srečali na začetku razvojne poti, je opravljal neko važno funkcijo, zato je bil naslikan. Klanski komik, ki ga upravičeno predpostavljamo, seveda ni mogel pretendirati na svoj portret. Ni pa nemogoče, da nastopa vendarle nekje na slikarijah v saharškem Tassiliju.

Toda fenomen maskiranja ima poleg fundamentalnih razlogov in splošno veljavnih lastnosti še svoje posebnosti. Premik v drug jaz povzroča namreč v nekih psihičnih strukturah svojevrstna psihogena stanja. Ta stanja z veliko verjetnostjo domnevamo že v paleolitiku. Danes so nam dobro znana. Čeprav so posebna, nikakor niso nujno patološka. Slišali bomo še, da so se moški pod konec paleolitika v skladu z animističnim, točneje: manističnim gledanjem na svet začeli družiti v tajne zveze. Svoja obredja so opravljali maskiranci z namenom, da bi predstavljali duhove prednikov. Toda zgodilo se je več. Intenziteta premika v drug jaz je bila tolikšna, da jih je ta drugi jaz popolnoma prevzel. Za čas obreda je vsak maskirani član družbe izgubil zavest svoje individualnosti in je agiral kot duh določenega prednika ali določenega rajnika. Za ta pojav dobimo primere med Eskimi in pri primitivnih skupnostih prekomorskih celin. Toda ni nam jih treba iskati tako daleč. Ko sem pred 15 leti raziskoval Korante na Ptujskem polju, so mi možje in fantje ponovno zatrjevali, da jih tisti hip, ko si povežejo korantovo kapo na glavo, prevzame nekaj čudnega, česar mi niso znali popisati. Nekaj jim je velevalo, da morajo poskakovati, poskakovati ves čas, dokler imajo korantovo kapo na glavi.<sup>7</sup> O — če dovolite — »mistični« moči maske, ki spada

<sup>7</sup> Zdravnik iz ptujske bolnišnice mi je povedal, da pripeljejo v pustnih dneh vsako leto mnogo fantov v kritičnem stanju v bolnišnico, ker so popolnoma dehidrirani. V transu med poskakovanjem sploh ne čutijo, kako silno se potijo v vročem kožuhi in pod težko kapo.



Najslavnejša »Venera« iz ledene dobe — Willendorf, Spodnja Avstrija.

(Iz: Rudolf Drössler, *Die Venus der Eiszeit*. Leipzig 1967, sl. 13, str. 25.)

morda že v področje psihiatrije, priča tudi navada, da npr. fantje, ki v Ziljski dolini na Koroškem predstavljajo Pehtro, odmolijo očenaš, preden si nataknejo Pehtrino kapo na glavo. Tako naj bi se obvarovali hudega čara, ki da tiči v njej. Ko si človek nadene masko, ker želi zapustiti svoj jaz in zaigrati nekoga drugega, se torej izpostavi, recimo, sugestivni moči maske. Ta je lahko bežna, lahko je pa tudi zelo in kar preveč intenzivna.

Še nekaj tiči v maski. Večina ljudi občuti nelagodnost, če stopi prednje maskiran človek. Nič ne pomaga, četudi vemo, kdo tiči za masko — lahko je tudi naš najbližji. Pojav maske izrine v nas predstavo tistega, ki tiči za njo. Vidimo in doživljamo samo tistega, ki ga maska predstavlja in nam je tuj.

V tem je bistvo tako imenovane apotropaične maske. Poznamo jo iz grškega bajeslovja kot Gorgono, uporabljajo jo primitivna ljudstva kot strašilno, kot bojno masko. Strašne poteze v obrazu naj bi odgnale zle duhove, naj bi prestrašile napadajočega sovražnika. Maske na profanih in kulturnih

stavbah kot arhitektonski element opravljajo isto nalogo, čeprav jih poj-  
mujemo danes samo še dekorativno.

Psihološki aspekt nam pomaga odkriti *pogoje*, iz katerih nastane feno-  
men maske. Ne more nam pa razložiti njene funkcije v človeškem življenju.  
Ta funkcija je od vsega začetka primarno kulturna, obredna. S tem stopamo že  
na področje veroslovja.

\* \* \*

Nobenega dvoma ni, da je klan paleolitskih lovcev, odvisen v svojem  
obstoju skoraj samo od uplenjene divjadi, ki mu je dajala hrano in obleko,  
pa od bornega nabiralništva, iskal opore in pomoči tudi in predvsem zunaj  
sebe. Gre za obdobje, ko še ni bilo prepada med človekom in živaljo, za ob-  
dobje, če hočete, totemizma, ko se je čutil človek tudi telesno povezanega  
z živaljo. Masko je v tem obdobju pripomoček za mistično preobrazbo člo-  
veka v žival.

Nakazal sem že, da je lovec v živalski maski brez dvoma opravljal  
obredno dejanje. Kadar nam ga slika kaže v antropomorfno adaptirani maski



Primer  
antropomorfne  
maske:  
Satir iz  
Dionizovega  
spremstva.  
Atika, 540 pr. n. št.  
Krater iz  
Staatl.  
Antikensam-  
mlung. München.  
(Iz: Masken und Nar-  
ren. Traditionen der  
Fastnacht. Razstavn  
i katalog. Kölnisches  
Stadtmuseum, 9. 11.  
1972—6. 3. 1973. Köln  
1972, str. 64.)





»Ta lipa« ali »ta bila maskara« iz Rezije. Levo z zakritim obrazom, desno odkrita.  
(Arhiv inštituta za slovensko narodopisje — foto: Mirko Ramovš 1970.)

lovske živali, smemo misliti na primitivno magijo. Naslikanemu prizoru je lovec, ki je bil hkrati slikar, pripisoval magično moč. Po imaginarnih zakonih magične analogije naj bi naslikanemu prizoru sledila ponovitev v realnosti, se pravi — lovcu naj bi uspelo žival upleniti. Odtod kumulacija podobnih scen ali slik posameznih živali na istem prostoru.

Toda poleg maskiranega lovca srečujemo med jamskimi slikarjimi tudi teriomorfno maskirane moške like, ki niso v lovski akciji. Najslavnejši je pač mogočni čarovnik, le Sorcier, iz jame Trois frères v Pirenejih. Pravda, ali gre za božanstvo ali za svečenika, danes še ni dognana. Meni se zdi verjetno, da gre za izbranca v klanu, za izbranca, podobnega tudi danes znanim šamanom,<sup>8</sup> ki je v živalski preobleki opravljal posredniško službo med neznanim numenom, božanstvom, in med klanom. Primitivno sklepanje je namreč že paleolitskega lovca privedlo do vere v neko moč, ki premore več kakor on in h kateri se velja zatekati. Ta numen je v lovskih kulturah še danes znan kot »gospodar živali«.<sup>9</sup> Od njega je bilo treba doseči, izprostiti

<sup>8</sup> Gl. Mircea Eliade, Schamanismus und archaische Ekstasetechnik. Zürich-Stuttgart b. l.

<sup>9</sup> Prim. Ad. E. Jensen, Mythos und Kultur bei den Naturvölkern. Religionswissenschaftliche Betrachtungen. Wiesbaden 1951 (= Studien zur Kulturkunde 10) 198.

dovoljenje za uplenitev živali. Za to je bilo potrebno neko obredno dejanje, ki ga je čarovnik-šaman opravil v živalski preobleki. Drugačna kakor živalska tudi ni mogla biti. Edino v njej, kot žival, čeprav samo v mistični metamorfozi, se je mogel približati numenu, gospodarju živali, in komunicirati z njim.

Toda jamskim slikarijam stoje ob strani likovne stvaritve, ki jim niti po gradivu, niti oblikovno, niti vsebinsko niso sorodne. V mislih imam slavne paleolitske »Venere«, plastike, ki predstavljajo gole, izredno čokate ženske s čezmerno poudarjenimi spolnimi deli, nekatere z znaki izrazite steatopigije. Takih Vener poznamo danes že nad dvesto, izrezljane so iz mamutovih zob ali kosti, izdelane iz peščenca ali neke posebne mase. Majhne so, merijo komaj 5 do 10 cm v višino, največja znana doseže kakih 15 cm. Naslavnejša je t. i. willendorfska Venera.<sup>10</sup> Glede jamskih slik smo si precej na jasnem. Toda kaj pomenijo te tako zelo obilne ženske? Z biološkim območjem živalstva, ki je edino zanimalo lovca, niso mogle imeti zveze. Richard Pittioni<sup>11</sup> meni, da so paleolitske Venere vidni izraz nekkih predstav, ki jim je bil predmet ohranitev družine. Numenološko bi to pomenilo, da je v vsaki taki Veneri realizirana tista nadčloveška sila, ki človeku zagotavlja njegovo biološko moč, njegov preživetek, ohranitev njegove vrste.

Ekzistence jamskih slikarjev na eni in teh drobnih ženskih plastik na drugi strani ni mogoče tajiti. Zato sklepamo, da je dobil domnevni paleolitski numen v človekovem predstavnem svetu antropomorfne poteze, še več, da ga je človek po analogiji z lastno vrsto začel videvati v moški in ženski obliki. To je dobilo svoj poseben pomen, ko se je lov začel umikati novima gospodarskima panogama, živinoreji in poljedelstvu. Ženski numen se razvije v kompleks, če hočete, Velike Matere, moški numen pa se nekako umakne ob množici htoničnih sil, ki se izkristalizirajo v predstave o dušah prednikov in o duhovih, ki oživljajo naravo.

Da našemu davnemu predniku tisto, kar imenujemo kult, ni bilo neznano, dokazujejo jamske slike »čarovnikov«, šamanov. Vprašajmo se zdaj, kdaj so bili kulturni časi?

Obredna dejanja paleolitskega lovca niso bila vezana na določen letni čas. Njegov naslednik živinorejec in poljedelec pa sta morala svoja obredna dejanja strniti na čas pred pomladjo, točneje: na čas, ko je dan začel rasti. V tem času so se duhovi prednikov vračali na svet, v tem času so oživeli duhovi narave.

Kult prednikov so prevzeli moški. V ta namen so se družili v zveze, ki so imele ob vse pomembnejši vlogi žensk lahko tudi antimatriarhalno ost. Za nastop pri obrednih dejanjih so se člani moških zvez maskirali. Bistvo teh obrednih dejanj pa je bila, kakor smo že slišali, alienacija vsakega posameznika, premik individualnih človeških osebnosti v duhove prednikov in rajnih sploh. Član moške tajne zveze je tisti hip, ko si je nadel masko, izgubil zavest lastnega jaza. V svojevrstnem transu, ki nam ni več neznan, je sprejel individualnost nekega prednika ali rajnika ali kateregakoli duhá in je nastopal kot tak. Individualnost duhá je določala njegovo zunanost

<sup>10</sup> Božo Škerlj, *Splošna antropologija*. Ljubljana 1948, 33 sl.

<sup>11</sup> Richard Pittioni, *Vom geistigen Menschenbild der Urzeit*, Wien 1952, 114.



Tragična (levo) in komična (desno) maska iz antičnega gledališča. Rimski mozaik z Aventina, 3. stol. po n. št. Museo Capitolino, Roma. (Iz: *Enciclopedia dell'arte VIII. Venezia—Roma* b. l., tab. 420.)

in njegovo vedenje. Za realno predstavo duhá ni imel primitivni človek seveda nobenega kriterija. Tudi mi ga nimamo. Vedel je samo, da je duh rajnika nekaj drugega kakor karkoli na svetu.<sup>12</sup> Če ga je hotel realizirati v maski, mu je bil na voljo samo model paleolitskega lovca — živalska maska. Zato so se člani moških zvez vsaj spočetka napravljali v živalske maske in jim dali kvečjemu nekaj antropomorfnih potez. Antropomorfizacijo maske je nujno prinesel razvoj. Obdržali pa so se živalski atributi, predvsem naglavni okras (zlasti rogovi in perje) ter obleka iz kožuhovine. Le-ta je spet doživljala značilne metamorfoze — nadomeščati jo je začela obleka iz krp, preobleka iz slame, uporaba trakov. Pojav maske so nadalje spremljali rekviziti, ki naj bi s svoje strani dopolnjevali tipično podobo duhá in njegovega nastopa, predvsem razna zvočila: zvonci, raglje, brenčala. Spomin na teriomorfne maske je ostal dolgo živ, tudi maske same do danes še niso izginile, zlasti ne ekvidni tipi. V vseh teh in takih likih so se utelešali duhovi rajnikov, pa tudi drugi duhovi, demoni narave. Otto Tobler je pred 60 leti postavil trditev, da privzema duša v starejši plasti človeškega razvoja žival-

<sup>12</sup> Mircea Eliade, članek *Maschera*, v: *Enciclopedia Universale dell'Arte VIII, Venezia-Roma* b. l. (1964), stolpca 877—878.



»Pustóvi«  
(»ta liepi«)  
obiščejo hišo  
(Drežnica 1965).

(Arhiv (diateka) In-  
stituta za slovensko  
narodopisje SAZU.  
Foto: Niko Kuret.)

sko, v mlajši plasti človeško podobo, v najmlajši pa nastopa kot duh.<sup>13</sup> Naše poznavanje demonologije neolitika in njemu sledečih zgodnjih dob je, žal, pomanjkljivo. Zato je interpretacija nekaterih tipov mask težavna. Nobenega dvoma ni, da so fitomorfne maske, kakršna je npr. Zeleni Jurij in njegovi obhodi ostanki neznanih vegetativnih pomladanskih kultov. V območje vegetativnih kultov z odnosom na človeka segajo redno nastopajoča falična obredja. Phallos je ali je bil pri nekih tipih mask močno poudarjen rekvizit, nakazana spolna združitev maskiranih parov pa naj bi bila po magični analogiji prinesla rodovitnost v družini in dobro letino na polju.

Kaj pa z ženskimi kulti? Zelo malo vemo o obredjih v zvezi s kultom Vélike Matere, s kultom, ki je bil prav tako aktualen v času med zimo in

<sup>13</sup> Otto Tobler, Epiphanie der Seele in der deutschen Volkssage. Diss. Kiel 1911 (nav. A. Dörrer, Tiroler Fasnacht. Wien 1949, 160).



Pust  
iz Cerknega —  
Divji mož.

(Arhiv Inštituta za  
slovensko narodopis-  
je SAZU. Foto: Božo  
Stajer.)



Nagačeni  
»bábac«  
iz Rezije.

(Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. Foto Milko Matičetov.)

pomladjo. Upravičeno domnevamo, da so bile nosivke tega kulta ženske, ki so se — po vzgledu moških ali same od sebe — družile v svoje zveze in so obredna dejanja — kakor moški — opravljale maskirane.<sup>14</sup> Pri tem jim niso bili na voljo nikakršni vzgledi, zakaj moška maska iz paleolitika ni mogla ustrezati ženskim numenološkim predstavam. Seveda nam je povsem neznan, kakšna so bila ženska obredja v svojih začetkih. Da jim je bil namen, izprositi pri ženskem numenu srečno rast posevkov, obilen pridelek, številen zarod, nam dokazujejo neka ženska obredja, ki so se ohranila npr. zlasti med Južnimi Slovani in v njih domnevam ostalino prastarih kultov. Maskiranje se je tu v nam znanih razvojnih stopnjah omejilo že na zgolj zagrinjanje obraza z belo tkanino, v zadnjih časih pa se sploh opušča.

Obredja moških in ženskih skupnosti so vsebovala zametke *dramatskega razraščanja*, zametke, ki tiče v vsakem liturgičnem opravilu. Iz njih so dosti

<sup>14</sup> Prim. Niko Kuret, *Frauenbünde und maskierte Frauen*, v: *Festschrift für Robert Wildhaber*. Basel 1973, 335.



kasneje v stari Grčiji in na Daljnem Vzhodu nastale velike kultne drame. Za njihove potrebe so npr. Grki ustvarili svoje slavne gledališke maske. V Aziji so nastale edinstvene plesne maske, tako npr. na Baliju. Komični element, spremljevalec kulturnega, je rodil grško komedijo in za njene potrebe izrazite komične maske. Izročilo njihovih tipov je bizantinski mimos prenesel v srednji vek, renesančna Italija pa je nato doživela vznik *commedie dell'arte* s tipično polovično masko Harlekina. Sicer pa poznamo danes v Evropi le manjše dramske oblike folklornega značaja, v katerih prevladuje krščanska vsebina ali pa burleskni vpliv mimov.

\* \* \*

Maskirani paleolitski lovec in maskirani čarovnik-šaman sta bila sama. Od neolitika dalje pa maskiranci — naj bodo moški ali ženske — ne nastopajo več sami, ampak zmerom le v družbi, v skupnosti. Maska je zato od tistihmal do današnjega dne fenomen, ki ga je treba obravnavati tudi s *sociološkega* aspekta. Jamske slike so neovrgljivi dokazi za obstoj maskiranih posameznikov v paleolitiku. Za *kolektivno* maskiranje npr. v neolitiku dokazov te vrste, žal, nimamo. Etnologi sicer odkrivajo moške zveze v resda zmerom redkejših primitivnih skupnostih še v današnjih časih. Toda ne po-



Sprevod živalskih (teriomorfnih) mask. Fragment mikenske freske (pribl. 14. stol. pr. n. št.). Narodni muzej, Atene.

(Iz: Martin Robertson, Griechische Malerei, Genève 1932.)

zablajmo pravila, da primerov iz nedavne preteklosti ali iz sedanosti že iz načelno-metodičnih ozirov ne kaže prenašati v prazgodovinske razmere. Ko gre za maskirane moške družbe v evropskem prostoru, to tudi ni potrebno. Pri vseh evropskih narodih so namreč nosilci maskiranja tradicionalne družbe mladih moških, v katerih upravičeno vidimo nadaljevanje nekdanjih moških družb. Člani teh družb prirejajo vaški karneval, samo oni imajo pravico do maskiranja. Globoko zakoreninjena socialna tvorba moških je torej vzdržala skozi tisočletja navzlic spremembam v družbeni strukturi Evrope. Šele industrijska družba jih razkrajja in jo je večinoma že razkrojila. Le iz posebnih razlogov in v posebnih okoliščinah vztrajajo mladeniške družbe tudi v našem času.<sup>15</sup>

Eksistenco ženskih družb domnevamo — kakor sem omenil — po analogiji. Neposrednih dokazov za njihov obstoj nimamo. Posredni dokazi so ohranjeni in enaki dokazom za existenco moških družb. To so v glavnem dekliške družbe zlasti na Balkanu, ki so se do nedavnega še — vsaj simbolično — maskirale ali se maskirajo še danes. V njih smemo videti ostanke nekdanjih ženskih družb.

S sociološkega aspekta nas zanima vedenje maskirancev do okolice. Vedenje mask je — in to velja posebej poudariti — pri vseh narodih enako. Ne samo, da praviloma molčijo — duhovi, umbrae silentes, ne morejo govoriti! — ali da govore šepetaje ali s falzetom. Maske tudi s svojim nastopom same spričujejo, da so duhovi: duhovi ne hodijo, ampak plavajo v zraku, zato maskiranci tečejo, skačejo, plešejo. Značilno zanje je nadalje, da prihajajo z velikim truščem, s hrupom zvoncev in kraguljčkov, s pokanjem bičev in ropotcev, z brenčanjem brenčal.<sup>16</sup>

Do ljudi, katere obiskujejo ali srečujejo, maskiranci praviloma niso prijazni. V primitivnih skupnostih ob srečanju na poti tudi uboj ni bil nič posebnega.<sup>17</sup> Danes nas maskiranci vsaj namažejo s sajami, nas potresejo s pepelom, zmočijo z vodo, marsikje celo z gnojnico ali s krvjo, obmetavajo z govnom, bijejo — čeprav le simbolično — z ropotcem ali z napihnjnim mehurjem. Maskirancem priznavamo pravico, da v hiši, zlasti v kuhinji, kaj izmaknejo, da kaj premaknejo, celo škodovati smejo brez zamere in jeze prizadetih — razstavijo npr. voz in ga po kosih znosijo na streho. Tradicionalno pravo za maskirance ne velja, podložni niso nobeni instanci, celo zapovedi spolnega življenja jih ne vežejo in v tej sferi ne poznajo ne sramu ne obzirov.<sup>18</sup>

V predindustrijski kulturi so potekali obhodi maskirancev bolj ali manj povsod v pravkar opisanem načinu, na Balkanu npr. še v začetku našega stoletja. Prodirajoča civilizacija je s policijskimi ukrepi zavirala ekscese. Znano je, da so Korante na Ptujskem polju še pred drugo svetovno vojsko preganjali žandarji.

<sup>15</sup> Niko Kuret, O nosivcih slovenskih šemskih običajev, v: Slovenski etnograf 16—17 (1963—64), 168 sl.

<sup>16</sup> Gl. Karl Meuli, Maske, Maskereien, v: HDA 5, stolpca 1812—1813.

<sup>17</sup> Prim. Evel Gasparini, L'antagonismo dei »koledari«, v: Alpes Orientales 1. Ljubljana 1959, 107 sl.

<sup>18</sup> Meuli, kakor op. 16, stolpca 1750—1751.



Levo: Posmrtna maska iz groba pri Trebeništu (6. stol. pr. n. št.). Tolčena zlata pločevina. — Desno: Egipčanska posmrtna maska. Papir in platno, poslikano. Ptolemejska doba. Museo Egizio, Torino.

Leva — iz: »Jugoslavija« (zvezek: Makedonija), Beograd 1952, str 1. (Foto: Peter Hmeljak). — Desna — iz: Enciclopedia universale dell'arte VIII. Venezia-Roma, b. 1., tab. 409.

Zanimiva je reakcija oseb, ki jih maskiranci srečujejo ali obiskujejo. Praviloma se nihče ne umika nevšečnostim, ki jih prinese srečanje z maskirancem. Hiša, ki je maskiranci na svoji poti ne obiščejo, se čuti celo ogroženo, domači se bojijo, da v družini in na polju ne bo sreče v prihodnjem letu.

Vedenje maskirancev do skupnosti in skupnosti do njih je skušala razložiti psihoanaliza. Sigmund Freud<sup>19</sup> je menil, da se na eni strani v maskirancih sproščajo potlačena agresivna poželenja, na drugi strani pa v njihovih žrtvah, navadnih smrtnikih, oživi zavest krivde, ki da jo začuti vsak živi pred mrtvim, ker ga je ob njegovi smrti proti njegovi volji obšlo nekakšno zadoščenje, da sam še ni umrl. Početje maskirancev je zato maščevanje prednikov, maščevanje rajnikov nad živimi. Živi pa voljno prenašajo tiranijo maskirancev, ker vidijo v tem akt pokore in ker se zavedajo, da pokori sledi blagoslov prednikov. S tem si živi olajšajo vest, mrtvi pa postanejo prijazni in dobrotljivi, saj je zanje značilna ambivalenca — hkrati so namreč hudobni in dobri. Tu tudi iščemo razlago za pogostno delitev šem v »grde« in »lepe«.

Naj bo Freudova razlaga sprejemljiva ali ne, vsekakor pa očitna svoboda maskirancev ustreza globoko zakoreninjeni človeški potrebi, o kateri sem govoril uvodoma. Ta legalna anarhija, ta »period of licence« je dobrodejen

<sup>19</sup> O tem gl. Sigmund Freud, Totem und Tabu. 1922, 70 sl.

ventil za vse agresivne tendence, ki jih mora urejena družba v normalnih časih najstrože preprečevati, če noče zaiti v kaos.

Legalna anarhija pustnih dni je tudi najboljša priložnost za *socialno kritiko*. Med šegami maskirancev v alpskem svetu in v novejšem času po njihovem vzgledu med karnevalskimi sprevodi velikih mest je ostra satira na račun posameznikov v skupnosti in na račun javnih naprav dandanes glavna téma. Mnogokje pa po prastari šegi poiščejo t. i. »grešnega kozla«. navadno je to posebljeni Pust, Karneval, ki ga postavijo pred sodišče in ga obtožijo vseh nerodnosti, ki so se v vasi ali srenji dogodile v preteklem letu. Obtoženca obsodijo na smrt. Nekateri etnologi trdijo, da so primitivne skupnosti žrtvovali numenu ali duhovom pravega, živega človeka. Danes poskrbijo za substitucijo, naredijo lutko iz slame, jo obesijo, ustrelijo, pokopljejo ali sežgo. Tudi to je ventil skupnosti. Usmrnitev nekega alegoričnega lika »in effigie« bi mogla segati celo v pravadno skupnost in bi spominjala na smrt in zopetno vstajenje vegetativnega numena, v grškem svetu Dioniza.<sup>20</sup>

\* \* \*

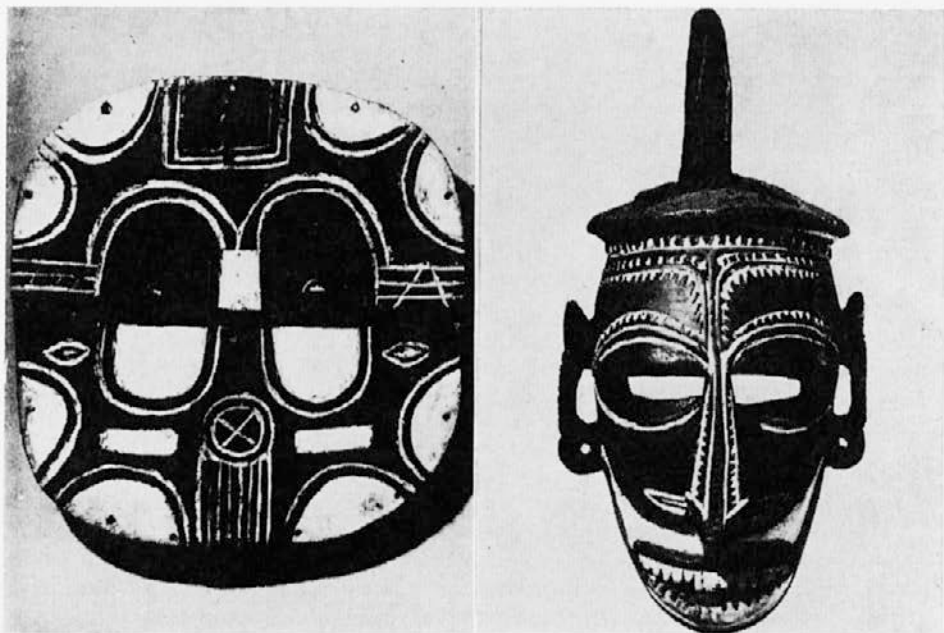
Trideset tisočletij dolgo razvojno pot fenomena maske je treba osvetliti tudi s *kulturnozgodovinskega* aspekta. Poti, ki bi neprekinjeno segala prav do začetkov človeštva, pač zlepa kak drug kulturni fenomen ne more pokazati. Historik zahteva konkretno dokumentacijo. Jamske slikarije jo nudijo že za prazgodovinsko dobo, o maskah pa govore tudi spomeniki in pisani viri od Babiloncev in Asircev do Grkov in Rimljanov prav do srednjega veka. V zgodnjem srednjem veku nastopajo cerkveni očetje, drugi cerkveni pisatelji, sinode in koncili proti sprevodom z maskami, v katerih da moški nastopajo v »tunicis muliebribus«, drugi spet da se pojavijo »cer-vulum facientes« in želijo »caprae aut cervo similem fieri«, kar vse zajame Du Cange,<sup>21</sup> ko pravi, da so se podili v »indecoris choreis, mulierumque aut ferarum assumptis formis ac vestibus.« To so torej pisani dokazi o eksistenci mask v zgodnjem srednjem veku.<sup>22</sup> Pozneje pričevanj o maskah vse do današnjih dni ne manjka.

Naj opozorim na zvrst mask, ki zanimajo predvsem historika. Za masko — smo rekli — je značilno, da povzroči alienacijo osebnosti. Imamo pa tudi maske, ki osebnosti ne substituirajo z drugo, ampak jo ohranijo. Ohraniti jo hočejo spominu potomcev. Ta posebna zvrst maske je mrliška maska. Mrliška maska je historični dokument: z njo se ohranja fiziognomija neke osebnosti. Znane so zlate mrliške maske npr. iz Miken, iz Trebeništa, iz Klein-

<sup>20</sup> Za Hofstätterja (kakor op. 4, 30) je to izraz »generalizacijskega načela« (Generalisationsprinzip).

<sup>21</sup> Carolus du Fresne Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis, I—II. Francofurti ad Moenum 1681, 183, p. b. Kalendae: »Kalendae seu Festum Kalendarum... ita appellant Scriptores, publicas illas ac superstitiosas laetias, quas Kalendis Januarii, quibus annus aperitur, exhibuere primùm Gentiles usurpavere etiam postmodum Christiani, & quas utrique indecoris choreis, mulierumque aut ferarum assumptis formis ac vestibus foedabant...«

<sup>22</sup> Pregledno navaja Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein, 2. Helsinki 1938 (= FF Communications 119) 728—753.



Levo: Maska iz rodu Bateke (Srednji Kongo). Musée de l'Homme, Paris. Foto: Lavaud.) — Desno: Maska z otoka Tami (Nova Gvineja). Museum für Völkerkunde, Basel.

Leva — iz: Robert Jaulin, Le masque, v: »Jardin des Arts«, Paris, mars 1961, no. 76, p. 51. — Desna — iz: Enciclopedia universale dell'arte VIII. Venezia-Roma b. 1., tab. 410.

Gleina, dalje sepulkralne maske iz sirskih in etruščanskih grobov vse do rimskih imagines maiorum in do mask iz skitskih grobov v Južni Sibiriji. Sovjetski znanstveniki trdijo, da se je šega mrliških mask ohranila v Centralni Aziji do današnjih dni.<sup>23</sup>

\* \* \*

Maska sodi kot proizvod ljudske ustvarjalnosti zavoljo svojih estetskih vrednot vsekakor tudi v področje umetnosti. Zato pri obravnavanju fenomena maske mimo *estetskega* aspekta ne moremo. Naši raziskovalci ljudske umetnosti maske doslej sploh še niso upoštevali.

Kakor vsaka stvaritev ljudske umetnosti tudi maska, kakor smo tako ali tako videli, nikakor ni sama sebi namen. Tudi ona je podrejena določeni funkciji. Zato njena estetska plat niti za stvarjalca niti za nosilca ni primarna. Vendar pa sodijo prvine vsake maske v kategorijo estetike. Na tem mestu se bomo zadovoljili le z bežnim prikazom.

<sup>23</sup> F. Behn, Vorgeschichtliches Maskenbrauchtum. Berlin 1955 (= Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philol.-histor. Klasse, 102).



Prva oblika maske, lovska maska, in poznejše maske tajnih moških zvez izrazitih estetskih lastnosti ne pokažejo. Lovska maska je hotela biti ali kar se dá podobna divjadi, ki jo je lovec zalezoval, ali pa je morala omogočiti lovcu kar se dá popolno kritje. Tu za estetiko ni bilo kaj dosti mesta. Maske tajnih moških zvez so bile predvsem strašilne maske. Z groznim videzom so hotele učinkovati na nenašemljence. Material lovske maske je bila koža že uplenjenih živali, z njo rogovi, ki so našemljenemu lovcu dajali videz živali. Lovska maska je bila torej nujno teriomorfna maska. Tajne moške družbe sprva pač niso iskale drugih materialov, ampak so šemsko obleko verjetno kar prevzele od lovcev. Spočetka so bile torej gotovo tudi teriomorfne. Le počasi so si vsaj z obraznimi krinkami — recimo jim obličja ali naličja — privzemale tudi antropomorfni videz. Menim, da so vplivale tudi posebnosti čarovniških, šamanskih oprav — spomnimo se čarovnika iz jame Trois frères — zlasti pri drobnih dodatkih: okrasju s perjem, repu, ogrlicah iz kosti in preprostih zvočilih. Teriomorfna ali antropomorfna maska — obe sta morali biti strašni, odbijajoči. Takšna ostajajo naličja tistih šemskih likov, ki tako ali drugače nadaljujejo izročilo tisočletij, torej nekdanje obredne maske, ki danes — čeprav kultno izpraznjene — hočeš nočeš še zmerom predstavljajo duhove prednikov, tudi tedaj, ko se podijo kot parkeljni v Miklavževem spremstvu. Toda odbijajoči videz bi ne smel biti ovira, da bi maske v celoti in naličja samega ne vrednotili tudi z estetskimi merili. Arhaične maske so s te plati vsekakor primitivne, toda razvoj je rodil sčasoma estetsko — recimo kar: umetniško tudi visoko vredne primerke mask ne samo v Evropi, ampak zlasti v Aziji, Afriki, Ameriki, Polineziji.

Važno vlogo je imelo pri tem gradivo, čigar izbor je postajal zmerom bogatejši. Zlasti antropomorfna naličja so odprla neizčrpne možnosti stvariteljni domišljiji posameznih narodov in celin. Človek je spoznal, da naličje ni zmerom nujno kos kožuha, ampak je lahko tudi kos platna, kos drevesnega lubja, kos obdelanega lesa. Lesena naličja je mogoče rezljati, mogoče jih je poslikati. Mogoče jim je dodajati okrasja, posebno naglavni, včasih zelo visoki naglavni okras. Zlasti le-ta naj bi poudaril nadnaravni značaj šemskega lika, ki ga našemljeneec predstavlja.

In isti razvoj so doživljale tudi komične maske, ki so imele pri tem morda lažjo pot. Enega izmed vrhov predstavljajo gledališke maske antike in Azije, o katerih smo že govorili. Omenil sem tudi prehod mask v visoko umetnost, kadar opuste svojo primarno funkcijo in prevzamejo dekorativno funkcijo zlasti v arhitekturi.

\* \* \*

Kakor se lahko Triglavu bližamo z različnih strani, tako smo se k fenomenu maske napotili po različnih potih. Vsaka je bila po svoje zanimiva. Vse te poti mora ubrati tudi *etnolog*, če hoče fenomen maske dodobra spoznati. To pa mora. Etnologija, ki raziskuje način življenja posameznika in človeških skupnosti v preteklosti in sedanosti, ne more mimo maske. Saj mu kot malokateri drug fenomen ravno maska pomaga spoznavati narodovo psiho in njegovo nekdanje verstvo, družbene razmere in ne nazadnje njegove umetniške sposobnosti. Pri tem jo zanimajo spremembe, ki jih maske do-





Levo: Pulcinella. — Desno: Harlekin (Arlecchino) iz italijanske commedie dell'arte. Bakrorez, Elias Baecck im. Heldenmuth, Köln 1730.

Prva slika iz: M. A. Gazeau, Les Bouffons. Paris 1882, str. 179. — Druga iz: Masken und Narren. Traditionen der Fastnacht. Rastavni katalog, Kölnisches Stadtmuseum, Köln 1972, str. 103, sl. 23.

življajo v teku časa, ter ugotavlja njihovo tipologijo in morfologijo. Predaleč bi seglo, ako bi hoteli govoriti o vseh stvareh.

Ustavil se bom samo pri nekaterih važnih dejstvih, ki jih ugotavlja etnologija s pomočjo zgodovine. Dognano je, na primer, da stara kulturna vsebina tradicionalnih mask ob vsakem vzponu kulture in civilizacije presahne, da se maske — kakor temu pravimo — »kultno izprazniijo«. Više razvita družba zanemari vero prejšnjih rodov, zato izgubi notranji odnos do obredij prednikov. Ne samo zaradi trdoživosti tradicije, ampak tudi iz psiholoških razlogov obredja ostanejo, čeprav so samo še zunanja lupina brez vsebine. V tem trenutku jih začne preraščati mimični element, ki jih je sicer, kakor sem tudi že poudaril, spremljal od vsega začetka. Satirično-komični maskirani tipi dajejo poprejšnjim obrednim obhodom čimdalje izraziteje svoje burleskno obeležje. Tako nastane iz resnega obrednega dejanja razposajeni karneval in potrjuje staro spoznanje, da je od tragičnega do komičnega en sam korak.

Ta proces je nastopil prvič ob izteku antike, ko je bilo staro verstvo v razsulu in so ostale npr. saturnalijske samo še razuzdani obhodi maskirancev, med katerimi se tipi kulturnega izvora po svojem vedenju niso več dosti ločili

od satirično-komičnih tipov. Preseljevanje narodov pa je napolnilo evropski prostor z novimi, »barbarskimi« prišleci. Ti prišleci so nosili s seboj še ne-načete elemente indoevropske kulture, nosili so s seboj kulte in obredja, ki so bila sorodna — če ne kar analogna — kultom in obredjem poprejšnjih starih evropskih narodov, tudi Grkov in Rimljanov. Ni nujno, da je prišlo do medsebojnega oplajanja med degeneriranimi obhodi razpadajočega bizantinskega in rimskega imperija ter med obredji »barbarov«, katerih verstvo je bilo še trdno, vera pa krepka in živa.

Evropa je tedaj doživela *preporod* primitivnih obredij in maskiranih kulturnih obhodov. Da je bilo tako, potrjujejo že omenjeni sklepi sinod in koncilov. Ta drugi, novi, sveži primitivni svet mask je zdaj v družbi starega degeneriranega sveta nujno trčil ob prodirajoče krščanstvo. Trajalo je sicer stoletja, da sta krščansko misijonstvo in pastoračija prišla kulturni vsebini spreobrnjenih poganov resnično do živega. Srednja in jugovzhodna Evropa, se pravi: alpski svet in Balkan, pa tudi ves slovanski sever so se upirali vse do 19. stoletja, upirali so se ponekod do nedavnega. Industrijska doba pa bo dokončala, kar je krščanstvo začelo, ter bo kulturne tipe mask in starodavna obredja do kraja izpraznila, izvotlila in jim tako odvzela pravico do življenja. Kot kuriozitetu jih rešuje in jih bo nekaj časa še reševal folklorizem.

Mestna kultura evropskega zahoda je doživela razkroj tradicionalnih mask že v renesansi. Zelo značilna je v tem pogledu renesančna Italija. Maska se je v renesančnih mestih do kraja sekularizirala. Od nje je ostalo samo sredstvo za alienacijo osebnosti. Maska je s tem nehala biti tradicionalna predpravica moških. Od renesanse dalje se v mestni kulturni sferi maskirajo z enako pravico tudi ženske.

Etnologija si pa tudi ustvarja pregledno podobo ogromnega inventarja mask. Celovit pogled in primerjava razodevata, kako zelo je maska stara indoevropska kulturna dediščina, kako očitne so v Evropi splošne skupne poteze mask. Tipologija evropskih mask<sup>24</sup> se dejansko reducira na nekatere skupine, katerih predstavnike srečujemo od Kaspijskega morja do Atlantika, od Skandinavije do Sardinije in Severne Afrike. Genetično je najstarejša seveda *živalska* maska in sicer maska cervidov, se pravi: maska tistih živali, ki so bile človekov prvi lovski plen. Neolitski živinorejec je pridružil paleolitskim cervidom masko bovidov, domesticiranega goveda, in ekvidov, ki ne obsegajo samo masko konja, ampak tudi masko kozla ali kože in ovna. Neznane demonologije so botrovale nastanku *ornitomorfnih* mask (čaplji, štor-klji), ki jih pozna v glavnem severna Evropa. Ustaljena praksa uvršča vse te maske v veliko skupino *ekvidnih* mask, ki se jim je verjetno dokaj pozno pridružila *kamela*. Mesto zase reklamira *medved*, ki utegne biti v zvezi z nekdanjimi medvedjimi kulti, lahko pa je tudi le imitacija ukročenega medveda s potujočim glumačem.

Konkretizacija numena je nujno privedla do *antropomorfne* maske. Antropomorfni delež je tvorila predvsem *obrazna maska*, naličje, medtem ko je naglavni okras ostajal v glavnem živalskega izvora in so tudi život oblačili v živalske kožuhe. Pri kožuhih je zanimiv že omenjeni razvoj v smer cen-

<sup>24</sup> Gl. Niko Kuret, *Problèmes de typologie du masque populaire en Europe*, v: *Actes de la I<sup>e</sup> Conférence Européenne de Folklore*. Bruxelles 1967, 107—119.



Igralec Satana s plinsko masko na obrazu (Pastirsko-trikraljevska igra v Šentanelu nad Prevaljami 1958).  
(Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. Foto: Božo Stajler.)

tuncula — kožuh se je umaknil ponekod obleki iz krp, ki so sprva prosto našite, pozneje pa se strnejo v stilizirano obleko Harlekina. Namesto kožuha se tu in tam pojavijo frfotajoči trakovi, včasih slama — in celo perje, ki se prime po životu namazanega lepila.

Posebna zvrst antropomorfizacije duhá so *beli liki*, ki jih pozna vsa Evropa in so dobili posebno izrazito obliko v italijanskem Pulcinelli — iz rimskega Pullicena.

Med antropomorfnimi maskami zavzema posebno mesto *Divji mož*. Posebno obravnavo zahtevajo *Pehltre* ali *Perhte* in *Lucije*. Sveti *Nikolaj* je s svojim spremljevalcem, *vragom*, amalgamiral v kožuhe odete pošasti, ki so kot razbiti ostanki nekdanjih moških družb v dvanajstih nočeh strašili po vaseh. Da je pri tem sodeloval tudi lik vruga iz srednjeveških misterijev, je zelo verjetno. Izrazito zvezo z vegetativnimi kulti kažejo preobleke v načinu našega *Zelenega Jurija* (le Feuillu, Jack-in-the-Green). Spomin na ženske kulte sem menil spoznati v belih platnenih ogrinjalih, ki se dekleta z njimi maskirajo v nekaterih še ohranjenih pomladanskih obredjih (npr. v Režiji).

Ob vseh teh in še drugih tipih mask kulturnega izvora so zmerom, to ponavljam, eksistirali tudi iz imitativnega gona vzrasli in iz potrebe po satiri nastali komični liki, ki so se izkristalizirali v nadčasovne tipe npr.

starke, starca, debeluharja, grbca, v stalne karakterje skopuha, pretepača, bojazljivca in njim podobnih, v karikirane predstavnike tujih ras (cigan) in raznih poklicev (dimnikarja, brivca, zdravnika — vse do najnovejšega kavboja).

Ko bodo tipi kultnega izvora do kraja izgubili svojo zanimivost, svojo privlačnost, bodo karneval oživljale samo še komične maske, mu bosta do kraja zavladata karikatura in satira. Karneval bo s tem do kraja *spremenil* svoj prvotni karakter, ne bo pa nehal biti človeški.

\* \* \*

V tem prikazu niti nisem hotel upoštevati izdelkov, ki imajo obliko maske in nosijo tudi njeno ime, rabijo pa izrazito *utilitarnim* namenom. Izpadli so zato npr. viteški šlem (z naličjem), izpadla je sabljaška maska, maska hokejskega vratarja, potapljaška maska, astronavska čelada in plinska maska. Le-to bi pa bil moral vendarle omeniti, zakaj marsikdaj spremeni funkcijo in postane pravi šemski rekvizit. Bolgarski kuker si jo je brez pomisleka nataknil namesto drugega naličja, prav tako Satan, ki v mežiški božični igri na koncu Herodeža odvede v pekel... Grozljiva pridobitev naše civilizacije se tako srečuje s predstavnim svetom arhaičnih dob.

Zusammenfassung

## ZUR PHÄNOMENOLOGIE DER MASKE

Einige Aspekte

Das Phänomen Maske zeichnet sich durch seinen archaischen Charakter, durch seine Kontinuität und durch seine allgemeine Verbreitung auf dem ganzen Erdball aus. Es hat sich 30 Jahrtausende hindurch erhalten können und tritt noch heute — zwar mit verschiedener Intensität — in fast allen Kulturen der Erde (mit Ausnahme des orthodoxen Islams und des theokratischen Judentums) auf. Es wird von der Forschung von verschiedenen Gesichtspunkten her untersucht. Verf. unternimmt es, die wichtigsten zu erörtern.

*Der psychologische Aspekt.* — Das Beharrungsvermögen der Maske ist zunächst in der menschlichen Natur begründet. Es sind besondere Eigenschaften der menschlichen Psyche, die zum Maskieren anleiten. Die Psychologie führt den Imitationstrieb und den schon im Kinde hervortretenden Hang zum Rollenspiel an. Die zeitweise Annahme eines anderen Ichs kanalisiert angesammelte Stauungen, durch die Vermummung werden Aggressionsneigungen abregiert. Das Maskieren ist ein Katalysator, welcher das Instandhalten des mentalen Gleichgewichtes fördert.

Es liegt in der Natur des Phänomens, dass sich die Vermummung in zweierlei Richtungen vollziehen kann — in der kultischen, rituellen, und in der satirischen, burlesken. Darin beruht die zutiefst menschliche Polarisierung des »Tragischen« und des »Komischen«.

Die kultische Maske wird schon durch die Höhlenbilder des Paläolithikums bezeugt. Verf. nimmt jedoch an, dass gleichzeitig auch die satirische und posenhafte Nachahmung bestimmter Individuen des Klans in vermummter Form bestanden habe. Sie wurde zwar bildlich nicht dokumentiert, weil die Höhlen-

malerei an sich eben kultischen Charakter hatte und es an Berechtigung fehlte, burleske Maskentypen, die mit Kult und Ritus nichts gemein hatten, abzubilden. Die kultische Maske des paläolithischen Jägers in der Rolle eines Jagdtieres oder als Verkörperung des »Herres der Tiere« wurde im Neolithikum von den Männerbünden mit neuer Sinnggebung übernommen. Jedes der Mitglieder trat nun in der Rolle eines Ahnengeistes, ja, als dessen Inkarnation auf. Diese Maskengestalten sind — obwohl kultisch entleert und grösstenteils mit verädertem Äusseren — bis zur Gegenwart erhalten geblieben. Die burlesken Maskentypen führten parallel ihr undokumentiertes Dasein und traten erst in der Antike als Archetypen der griechischen Komödie in die Geschichte ein, wurden von den byzantinischen Mimen weitergeführt und später von der *Commedia dell'arte* wieder aufgegriffen.

Der Maske ist zudem noch ein besonderes Charakteristikum zu eigen — sie weckt beim Unmaskierten ein unbestimmbares Unbehagen hervor. Darin steckt das Wesen der sogenannten apotropaischen Maske, der Gorgona, der Kriegsmaske, der heute nur noch dekorativ wirkenden Maske an Gebäuden — alles Mittel zur Abwehr schadenbringender Kräfte.

*Der religionswissenschaftliche Aspekt.* — Die schon angedeutete Funktion der kultischen Maske wird von der Religionswissenschaft klargelegt. Die paläolithischen Jäger hatten ihren Vermittler zur übernatürlichen Welt. Der »Zauberer«, der Schamane, aus der Höhle Trois-Frères und andere seinesgleichen sollten den Stammesmitgliedern bei der Erlegung des zum Lebensunterhalt nötigen Wildes verhelfen. Ob sie die Rolle einer Wildart oder die Verkörperung des »Herrn der Tiere« in theriomorpher Vermummung ausführten, sei dahingestellt.

Im Neolithikum kommt es zur teilweisen Umstellung vom Animismus zum Animismus. Zu den Ahnengeistern gesellen sich nun die Numina der Natur, die — anthropomorph aufgefasst — in vermummter Form in den neuen Agrarriten aufgetreten sein dürften. Das bisher nur den Männern zugesprochene Recht der Maskierung dürfte nunmehr auch von den Frauen in Anspruch genommen worden sein, hat sich jedoch in einer patriarchalischen Welt nicht vollends behaupten können und ist heute nur als Randerscheinung bekannt. Die Kontaminierung der theriomorphen Maskentypen mit den neuen anthropomorphen Gestalten war allerdings unausbleiblich. Tausendjähriger Überlieferung entstammend, sind die Maskentypen trotz vieler Metamorphosen nun auf uns gekommen, die blosse Form hat uns jedoch inhaltlich nichts mehr zu sagen.

*Der soziologische Aspekt.* — Vom Neolithikum an treten die Maskierten — ob Männer oder Frauen — in kultischen Diensten immer nur in Gruppen auf. Soziologisch interessant ist das Verhalten der Maskierten, ihr Verhältnis zur Gemeinschaft. Sie schweigen oder verstellen ihre Stimme, sie laufen, hüpfen oder tanzen, sie treten mit Getöse auf (Glocken, Schellen, Peitschen u. a.) — eine Verhaltensweise, die den Geistern zugeschrieben wird. Zwischen sich treffenden Maskengruppen kommt es oder kam es zu Schlägereien, sogar zu Totschlag. Die Maskierten lassen es sich zumindest nicht nehmen, die Passanten oder die Hausinsassen (zunächst die Mädchen) mit Russ zu schwärzen, mit dem Aschenstrumpf zu beschmutzen, sogar mit Jauche oder mit Blut zu bespritzen, mit Kot zu bewerfen und (mit der Pritsche oder der Schweinsblase) zu schlagen. Sie haben das Recht zu Diebstahl und zu jeglichem Schabernack. In der Maskenzeit waltete die legale Anarchie (*period of licence*), in der auch die sexuelle Freiheit gestattet war. Die Maskierten wurden trotz alledem von den Hausinsassen sehnlich erwartet und reichlich beschenkt, glaubte man doch, durch den Maskenbesuch und dank der gegebenen Spende Gedeih für Haus und Hof im neuen Jahr erlangt zu haben.

Die legale Anarchie gibt auch die soziale Kritik frei. Den Masken steht das Recht zu unbarmherziger und rücksichtsloser Satire zu, sie rügen alle Mängel des Vorjahres in der Gemeinschaft. Als Sündenbock wird der personifizierte »Karneval« vor Gericht zum Tode verurteilt.



*Der kulturhistorische Aspekt.* — Es gibt in der Kulturgeschichte kaum ein Phänomen wie die Maske, welche den Beweis ihrer Existenz schon im Paläolithikum darbringen kann. Höhlenmalereien, aber auch Darstellungen späterer Kulturen bis zum Mittelalter dokumentieren die Maske in bildlicher Form, die Schriften der Kirchenväter, die Synodal- und Konzilsbeschlüsse berichten in literarischer Form über das »Unwesen« der Vermummten.

Dem Wesen der Maske entspricht die Alienation des Individuums, doch gibt es auch Masken, die als ausgesprochenes historisches Dokument das Aussehen bestimmter Individuen erhalten sollen: es sind die Totenmasken.

*Der volkskundliche Aspekt.* — Den Volkskundler interessiert die Rolle der Maske im Volksleben. Sie hilft ihm, die Psyche eines Volkes, seine religiösen Vorstellungen, seine sozialen Verhältnisse und nicht zuletzt seine künstlerischen Fähigkeiten kennenzulernen. Er begleitet die Veränderungen, welche die Maske im Laufe der Zeiten erfährt, er untersucht ihre Typologie und ihre Morphologie.

Die Volkskunde stellt fest, dass der alte »Kultinhalt« der Masken bei jedem Aufstieg der Kultur und Zivilisation der Entleerung anheimfällt, weil die »aufgeklärte« Oberschicht das bisherige Verhältnis zu den überlieferten Jenseitsvorstellungen aufgibt. Es liegt an der Zähigkeit der Überlieferung und an psychologischen Gründen, dass die Masken trotz Sinnesverlust weiterbestehen. Es ist der Augenblick, an dem die als bisherige Mitläufer geduldeten satirisch-komischen Gestalten Überhand nehmen und der bisher rituelle Brauch zum satirisch-burlesken Karneval übergeht. Der europäische Westen der Neuzeit erlebte den Zerfall der überlieferten Maskenwelt durch die städtische Kultur der Renaissance, das flache Land hielt jedoch an der Überlieferung bis zum industriellen Zeitalter fest, sie hält noch stand im Südosten Europas.

Der Volkskunde obliegt die Erforschung des fast unermesslichen Maskeninventars. Typologisch reduziert es sich in einige Gruppen: die theriomorphen Masken in Zerviden-, Boviden- und Equidenform mit einigen ornitomorphen Gestalten und der Gestalt des Bären; die Konkretisierung des Numens der neolithischen Pflanzstufe führte die anthropomorphe Vermummung herbei — dieselbe legte sich hauptsächlich die Gesichtsmaske zu, den Rest übernahm sie von der herkömmlichen theriomorphen Vermummung; eine besondere Abart der anthropomorphen Vermummung sind die weissen Maskengestalten, weiters der Wilde Mann, die verschiedenen Perchten, die Nikolausumzüge mit den Teufelsscharen. Ausgesprochene Beziehung zu Vegetationskulten bezeugen die Grünmasken (der Grüne Georg u. a.). Reste von Frauen- bzw. Mädchenvermummungen sind die teilweise noch mit weissverhüllten Gesichtern auftretenden Mädchengruppen.

Dazu kommen die uralten komischen und satirischen Gestalten, die sich von einem Kulturbereich zum anderen vererben: der Dickwanst, der Höckerige, der Geizhals, der Hasenfuß usw., weiters die karikierten Darsteller fremder Rassen (Zigeuner) und verschiedener Berufe (Rauchfangkehrer, Barbier, Arzt — bis zum modernen Cowboy).

Alle diese bleiben bestehen, wenn die nahe Zukunft die archaischen Maskengestalten als unverständlich und unzeitgemäss ausgemerzt haben wird — inwiefern natürlich ein tüchtiger Foklorismus ihr Verschwinden verwehren kann. Wie dem auch sei, der Karneval wird nicht untergehen, weil ja das Phänomen Maske einem menschlichen Bedürfnis entspricht.



## ŽENITOVANJSKE ŠEGE V PREKMURJU

s posebnim ozirom na Porabje

Helena Ložar-Podlogar

V dneh od 9. do 18. novembra 1970 sem v Porabju, na Gornjem Seniku, raziskovala *ženitovanjske šege*. Moja najboljša poročevalca sta bila Ferdinand Šulič, p. d. Mijávkeceni, roj. 1904, in Ana Šulič, por. Hajba, roj. 1932. Podatke obeh sem dopolnila z lastnim opazovanjem pri »gostüvanju« na Gornjem Seniku dne 15. nov. 1970. Gradivo, ki sem ga zbrala, je podlaga temu opisu. Dopolnila in primerjala sem ga z doslej objavljenimi poročili iz vsega Prekmurja, ki jih sproti navajam. — Izraze v narečju sem zapisala po svojih magnetofonskih zapisih.

Prekmurske ženitovanjske šege so z glavnimi sestavinami enake kot v ostali Sloveniji, imajo pa neke posebnosti, ki izvirajo bodisi še iz staroslovanške skupnosti, bodisi iz kajkavske-hrvaške in madžarske soseščine. Zato je njih preučevanje posebno mikavno in potrebno, a tudi zapleteno. Vendar ženitovanjske šege niso docela enake v vsem Prekmurju; tiste na Dolinskem se v posameznostih razlikujejo od onih na Ravénskem in Goričkem. *Slovensko Porabje* je v vsem ljudskem življenju *sestavni del Goričkega*. Tako so tudi šege ob ženitvi pri porabskih Slovencih v glavnem enake kot na severnem Goričkem. Gradivo niti za te niti za le-one še ni nadrobno zbrano. Vendar pa ga imamo že toliko, da v glavnih potezah lahko opišemo prekmursko ženitovanje, še posebej glede na Slovence v Porabju na Madžarskem, o katerih življenju imamo tako malo pisanega.

Ko je *mladoženja* ali *mladoženec* prišel snubit, je najprej nagovoril »*snejino*« mater: »Lüblena mati, d'es san prišu do vas, ka d'a vö'l'ku prošnju jemu do vas... ka d'a rad vašu deklinu doi küpu, ka d'a njou rad za ženu zöu.« *Sneja* mora poslušati in potem vpraša: »Mati, dragi öca, obéčate me?« (Iz Števanovcev pa imam poročilo, da se deklina skrje, ko vidi, da prihajajo snubci.) Toda starši želijo najprej vedeti, »kak de šlo to, kak če te se znali poštvüvati, kak te znali živeti, ali znate fse že delati?« Mladoženec se obrne k svoji izvoljenki in vpraša: »Znaš kühati? Znaš kravo dojeti? Znaš pučke (= prašiče) nakrmiti?« Namesto sneje odgovori kar njena mati: »D'es sen to že njo náfcü,<sup>1</sup> za to d'es vse dobru stojin, ka to more vse delati. Ka d'es

<sup>1</sup> Podobno, kakor npr. ponekod na Gorenjskem, govore ženske tudi v Porabju kot moški: »nafcü« = naučila.

znan, to more moja deklina tudi znati.« Mladoženec zadovoljno pristavi: »No, vidte, te pa dobru. D'es pa znan orati, pa znan kravam polagati, pa konjan, pa cejlu polsku delu znam delati, kositi, ka treběj, vse znan v rouke prid'ěti. Vse znan, pa če mi jo date, pa bova lejpí žitek mejla, bova lepou živela.« Nato se mati zanima, kaj naj nevesti dajo za doto, »ka pa te erbija bode? Ka tebi najbolje trbej? Trbej krave, trbej grünt, ali pėneze, ka nūcate? Mi mamó vsega, ka nūcate, to damó.«

Mladoženja misli, da mu najbolj »trbej penezė, ka s penezí d'as vse lahko kŭpin, ka šćen,« vendar ga mati pravočasno posvari: »Samo s penezí neuš mogu živetí, če grünta neuš jemu. Z grünton prprávlaš krŭj, pa pučke skrmiš, pa kravo, pa 'uš mlejku jemu, pa kokouš boš jemu ka ti d'ájca znósi, pa boš ti lehku žívu s tím. Penezė pa ti zapíd'ěš v krčmi pa de vaj glád mantrau. D'es tebi grünt tudi dan, ti tak poven, grünt tudi dobiš, ka boš ti lejku žívu. Moreš tok živetí, kak Boug zapovedáva. Ne v krémó iti, pa domou priti, pa doma te bítí.« Mladoženec vse »obeča, da nika nede lagvo činíu, on lapou šče živetí,« da bi mu le obljubili deklino, za katero je prišel prosit. Mati pa ima še vedno pomisleke in pravi, da mora najprej govoriti še z njegovimi starši, če se s to zvezo tudi oni strinjajo. »Ka pa, ka oni ne bi prvólili tou. To nej samo tak, ka ti si prišu, tvoj oča pa tvoja mati tudi morejo priti, pa vsi se malo vkŭper pogučimo, ka to nej takšno delo, ka bi edno kravo kŭpívat šli, ka to ne ve, ka kŭpi.« Kmalu za tem res pridejo tudi ženinovi starši in se o vsem dogovore, pa si »v rokė ségnu, pa to erbu vóskončau, vó-povejo ka dobi.« Snubljenje je tako končano.<sup>2</sup>

Če s temi najnovejšimi podatki o snubitvi neveste primerjamo tiste najstarejše, kot je npr. Košičev opis ženitovanja pri Slovencih v Porabju, ki ga je leta 1828 v madžarščini<sup>3</sup> in 1829 v nemščini<sup>4</sup> objavil Čaplovič, vidimo sledeče: Ko si je fant izbiral dekle, je šel njegov oče ali pa kdo drug, ki ga je fant za to naprosil, na nevestin dom poizvedovat, ali ima mladenič kaj upanja pri nevestinih starših. Če so starši in nevestini bratje bili s snubcem zadovoljni, so dekle kar obljubili in fantu ni bilo treba več posebej snubiti, pač pa so ga kar povabili na obisk. Navadno je na ta obisk fant odšel v soboto. Spremljal ga je *sztarisina* (starišina). Če je stanoval daleč od nevestine hiše, je celo prenočil tam in sta potem drugo jutro odšla skupaj z nevesto k »plebanušu« naročiti oklice. Med oklici pa nevesta ni smela biti v cerkvi, ker so verovali, da bo imela gluhe otroke, če bo oklice slišala.<sup>5</sup>

Leta 1913 je kmet Alojzij Dravec iz Slovenske vasi zbral in zapisal ljudska verovanja in šege svojega domačega kraja<sup>6</sup> ter opisal tudi *gostüvanje*. Pravi, da se fant in dekle najprej nekaj let ozirata okoli, kateri bi bil boljši zakonski drug. Torej se odločata po lastni volji in Dravec pravi, da se to z »edno recsjov zové lŭblena zsenitev, po steroj pride blázseni zsitek«. Veliko pa je bilo tudi takih ženitev »ka je po vsza szili drŭgi vkŭp zmázsejo« in

<sup>2</sup> Magnetofonski zapis — fonoteka ISN.

<sup>3</sup> János Csaplovics, A Magyarországi Vendek Tótokról, v: Tudományos Gyűjtemény 12 (1828) V, 3—50.

<sup>4</sup> Johann v. Csaplovics, Croaten und Wenden in Ungern. Pressburg 1829.

<sup>5</sup> Csaplovics (= Košič), nemška izdaja, n. d. str. 108 sl.

<sup>6</sup> Alojzij Dravec, Narodne vera (sic!) i navade v vėszí. Slovėnska vės 1913, sedem tipkanih strani — kserokopijo tipkopisa hrani arhiv ISN. Besedilo jezikovno ni povsem zanesljivo.

zanj je to »tuzsana zsenitev, vu sterom nega lüblénoga zsitka«. Najslabši pa naj bi bili tisti zakoni, kjer se starši za nevesto pogajajo, kjer nočejo pristati na poroko, če je nevesta revna, ali pa sami določijo vsoto »jezérk«, ki naj bi jih mlada prinesla k hiši. Bogati starši pa svoje hčerke »gori stimajo... ponújejo njo, kak cigánj santavoga konja. Na priliko: Naso vzémi, nasa je bogata, nasa má vecs jezérk... — Mi pa z nasov escse kravo ali kobilo dámo... — Nasa pa bole vej delati, itd.« Torej nam Dravec ne opisuje tiste prave snubitve, o kateri danes slišimo toliko pripovedovati, pač pa nam poroča o dnevu »steri sze zové iz rok széganja ali zarocsenja«. En dan prej je prišel mladoženec z dvema pričama (*szvedokoma*) v nevestino hišo. Tu so se potem pogajali do zore, ali kakor pravi Dravec: »Tam té sztoji... peszko szenje.«<sup>7</sup>

Včasih so rekli, da po snubitvi »trbej, poleg pravde, k popi idti. To se zove na gori pisanje (na pizalo)«. <sup>8</sup> Tudi V. Novak<sup>9</sup> omenja: »Sneja in ženin gresta na pisalo« in da nevesta med potjo deli med otroke »peréce«. Po Košiču povzema Novak, da je nevesta ob tej priliki podarila tudi brisače in sicer župniku, ženinu in snubačem. Te brisače je naredila iz platna, ki ga je dobila, ko je »dari prosila«. Premožnejše so delile tudi srajce. Ženin pa je nekoč od neveste dobil belo laneno obleko, ki jo je nosil pri poroki. Novak navaja tudi navado iz kasnejših let, da je *starešica*, ko so šli na pisalo, župniku kupila »korino« (šopek) in mu jo po večernici v nedeljo pripela na levi rokav.<sup>10</sup>

Danes morajo na »pisanje, v cerkev k gospoudi pa k notáruši tóti« (= k notarju, občinskemu tajniku). Na dovoljenje pa morata mlada dva tri tedne čakati. Ko je vse urejeno, »te se vó pogučijo, ka bo to gostúvanje, ka se bodo zdaj zénili.« Včasih se dogodi, da gostúvanje odložijo, ker npr. še niso zredili prašička ali telička, ki bi ga lahko zaklali, ker je krava breja, ker še nimajo vina. »Ka bon icka jemu, pa d'ésen pride, ka bon vinu jemu, te bomo gostúvanje leiko slúžili. Če boš čakau, da rejsen ické d'esta, grozdje d'este pa vinu narédi, pa te se pogučimo pa te gostúvanje vkúp napélamo. Tistu je pa velku delu.« Določijo pa že sedaj, kdo bo *držban* in katera izmed deklet bo *svá(l)bica*, koga bodo vabili na gostúvanje in »kelko lüdi bo pri enoj kuči zváč zvau.«<sup>11</sup>

Stara šega, ki se je ohranila vse do danes, je tudi ta, da nevesta pred poroko od hiše do hiše zbira darove. O tej šegi nam poroča že Košič,<sup>12</sup> ko pravi, da med oklici nevesta, ki je še dekle, v spremstvu neke ženske hodi od hiše do hiše in »dári proszi«. To imenujejo »na poczio« (pocio) in ne, kakor je v nemški izdaji napačno navedeno, poczeó. Nevesta pa ne zbira darov le v domači vasi, ampak obišče tudi sosednje vasi. Navadno je nekoč dobila lan, konoplje, platno in denar. Nobene hiše ni zapustila praznih rok, seveda pa je bila količina teh darov odvisna od zgovornosti ženske, ki je nevesto

<sup>7</sup> Kakor op. 6, str. 5.

<sup>8</sup> Kakor op. 6, str. 6.

<sup>9</sup> Vilko Novak, Etnografski značaj slovenskega Porabja, SE 1 (1948), Ženitovanje str. 100 sl.

<sup>10</sup> Kakor op. 9, str. 101.

<sup>11</sup> Kakor op. 2.

<sup>12</sup> Kakor op. 5, str. 109.



Prekmurski pozvačín.

Iz: Die österr.-ung. Monarchie in Wort und Bild. Ungarn IV/2. Wien 1896, str. 267.

spremljala. Košič posebej poudarja, da je darove lahko zbirala le nevesta, ki je bila še dekle, nikakor pa tega niso delale vdove. Tudi Dravec<sup>13</sup> nam poroča, »kda sznehé podaráj hodijo«. Pri njem pa je nerazumljivo to, ko pravi: »Záto právjio ‚sznehé‘, ár nevészto edna sznéha more od hizse do hizse voditi i prosziti nevezstěj dáre.« In dalje: »Nevészta té to szneho za sztaresico zové.« Tu imenuje Dravec »sznéha« tisto žensko, ki spremlja nevesto, ko hodi »podaráj, čeprav iz drugih virov vemo, da imenujejo Porabci »sneha« ali »sneja« nevesto sámo in da izraz »nevesta« ni v vsakdanji rabi. Za darove pa je nevesta še vedno dobila predivo in »penaze«, pridali pa so tudi jajca.

<sup>13</sup> Kakor op. 6, str. 6.



Prekmurska nevesta (?)  
v 19. stoletju.

Iz: Die österr.-ung. Monarchie in Wort und  
Bild. Ungarn IV/2. Wien 1896, str. 263.

Tudi Novak<sup>14</sup> omenja, da sneha v času zaroke »prosi dári«, »hodi po darei« ali prosi »na pocio«. Razloži nam tudi naziv »pocio«, tj. obvezno pokrivalo na temenu poročene ženske.<sup>15</sup> Na tej poti spremlja nevesto starišica, za darove pa so nekoč dajali lan, konopljo in platno, kasneje pa predvsem denar in živila.

Še danes hodi sneja z botro pred poroko po štirih vaseh, ki »v faro slišijo od iže do iže na poderáj.« Vsak dan obiše eno vas in povsod ji kaj prispevajo v balo. Vendar »ne smej nazaj priti, ide kak sunce«, tj. v smeri sončne poti. »Inda so davali predivo, d'aica, peineze«, se spominja Ferdinand Šulič.

Nekaj dni pred gostüvanjem hodijo zvači od hiše do hiše. »Kak prvi bilou,« je vsak imel »rabulfo« (= pištolo) in »kolko lüdi je pri eni kuči zvau, tolikokrat je s pištolorv strelu.« Danes ni v teh krajih nič več dovoljeno, da bi streljali.

<sup>14</sup> Kakor op. 9, str. 100.

<sup>15</sup> Prim. P l e t e r š n i k II, str. 71, p. b. pocel, pocela, pocelica.

Ko je zvač prišel v hišo, je pozdravil: »Hvalen bodi Ježuš Kristuš, na vse veke amen. D'as san poslani d'é od Kolomara Franclina pa od G'éček Rozalije, ke njeva máta enu velku delu, pa samá ne moreta opravi, ka vi bi šteli zouči stanoti pa bi tá prišli. Vi se nika nejmate bojati, meli mo dosta d'esti, dosti mesou, sikše féle mesou, vinu, fse, pa mlade pojbe mámo, ke je pošlemo ke nan jesti vkúpej zgrábijo, pa jagere mámo, ke je pošlemo, ka do strelali, pa mámo kado nan ribe lovili, fse mámo prpravlenu. Pa velkoga biká bujemo (= zakoljemo). Jagere pošlemo, naj nan strlí. Trijé so d'é: ta slejpi strejla, ta šantavi lovi, té ka pa nika ne vidi, tisti pa vkúp nosi. Mesá mo meli zadosta. Zdaj je pošlemo eno cigansko málo dejte na tákši süji broud ribe lovit, telku rib bota vlóvila, pa te ja v nádra dejvala — pa sta naga. Pa mámo enga vólkoga biká, ka d'ájce vagajo štiri meter cente. Te so ga gor potegnili na slemen, gor na kučo, pa se je štrik potrgo pa so d'ájca na podiču ubisnile (= obvisile). Nika se nemate zagovárd'ati, ka vas prosin ešče enok: draga držina, ka ste vsi doma vkúper, je najlepše in najbokše, zdaj mi tje povejte, če gvišnu pridete al' ne...«<sup>16</sup> To je stalna oblika vabila, v rabi po vsem Prekmurju, natisnjena prvič l. 1807 v anonimni knjižici »Sztarisinstvo i zvacinsztvo«.<sup>17</sup>

Ko obljubijo, se mu vsi podpišejo, da bodo prišli na gostúvanje, nato pa zvača povabijo v hišo in ga pogostijo. Tudi zvač ima s seboj »enu malu flašu, pa vinu túdi ma.« Vsakemu ponudi steklenico in vsakdo mora narediti požirek iz nje, mora »kouštati, ke naša sneja ma dobro mlejku al' ne«. Nato šele se zvač »dol séde, pa mu podvórijo«, mu dajo jesti in piti. Ker pa mora obiskati še veliko hiš, se kmalu poslovi: »Te pa z Boga močjov bon jaz odišu, ke vaša reč gvišnu bode, kak ste nan obéčali, pa d'es zdaj iden z Bougon, pa te ob tistoj vóri se tan moremo najti.«<sup>18</sup> Gospodar in gospodinja se zvaču lepo zahvalita, ker jih je »gor poiskau, ka ste ne na nas pozábili, ka van mi túdi zaslúžimo pa fčínimo, ka je mogoče mi van prnesémo.« Zvača tako hodita od hiše do hiše, povsod isto govorita, povsod ponujata »snejino mleko« v pokušnju. Nekaj dni pred gostúvanjem povabljeni nosijo darove na dom, kjer se bo »gostúvanje slúžilo«. Največ nosijo kokoši, jajca, svinjsko meso, vino, torte. Če sta povabljena dva, »te že dve kokouši dajo«.<sup>19</sup>

Na dan gostúvanja pride mladoženja po snejo, ki ga pričaka že z vencem na glavi. Če pa bi se dogodilo, da ima sneja že »veliko črvou« (= trebuh), pa venca ne sme nositi.

Eno uro, preden gredo od doma v cerkev, gostúvanjem postrežejo s kurjo juho z rezanci, svinjsko pečenko, rižem in kumaricami. Pred odhodom se sneja med jokom staršem zahvali »ka ste me vse náfču in gor zránili.« Potem stopi še mladoženja k materi. »Mati, lepa hvala, ka ste mi ženu skrmili. Mi zidemo z Bogá pomoučjouv k oltare. Pa tan začemo novo življenje.« Potem se poljubijo. Tik pred odhodom stopi sneja še enkrat k materi in jo prosí: »... odpústite mi, ka san vas v mladosti čemerila in san vas težave

<sup>16</sup> Kakor op. 2.

<sup>17</sup> Sztarisinsztvo, i zvacinsztvo, szem szpodobnim prilikami za volo, szvadbeni mladencov. S. L. D. V Soproni, szpizkmi: Sziesz Antona vu leti 1807. — Ponatisi: V Monostri 1898, 1909, 1911, v M. Soboti (»II natiszk«) 1929.

<sup>18</sup> Kakor op. 2.

<sup>19</sup> Kakor op. 2.





Sprevod svatov od doma k poroki. (Zg. Senik, 15. 11. 1970.)

Foto: Helena Ložar-Podlogar.

narédla. Zdaj je moj deklinski stan preminu in začne se zakonsko življenje.« Mati jo blagoslovi in pravi: »Idi pa živi; ka si si ziskala, tak boš živela. Če si si bokče ziskala, boš dobro živela, če si lagvo, jaz ti več pomagati ne morem. Sama si si kriva, če ti bo lagvo šlo.«<sup>20</sup>

Včasih so bile poroke ob nedeljah. Ob deveti uri je bila maša, nato »zdávanje« (= poročni obred), nakar so šli vsi najprej v krčmo. Poroke so še danes navadno ob nedeljah, le da je poročni obred z mašo popoldne.

K poroki v cerkev je že nekoč spremljal ženina *drüšban* (= družban) — v madžarski izdaji Košiča<sup>21</sup> tega naziva ne najdemo —, *szneho* (= sneho) pa *sztariscza* (= starišica) ali *posznehálja* (= posnehalja) in *szvadbicza* (= svadbica). Seveda pa je tak sprevod spremljala tudi mladina, posebno, če se je možila bogata nevesta, ker je med potjo metala okoli bel kruh in preste. Košič<sup>22</sup> opisuje tudi družbana, ki je bil zelo pisano oblečen. V rokah je imel ježevko in med potjo je zbijal šale, ki so vzbujale mnogo smeha.

Po Novaku<sup>23</sup> spremljata ženina in nevesto ob poroki *prščája*, *starešica*, *svárbica* ali *svátbica* in *drüžban* ter *zvač* (podatki iz Slovenske vesi). Košič<sup>24</sup>

<sup>20</sup> Kakor op. 2.

<sup>21</sup> Csaplovics (= Košič), madž. izdaja, n. d. 42.

<sup>22</sup> Kakor op. 5, str. 110.

<sup>23</sup> Kakor op. 9, str. 101.

<sup>24</sup> Kakor op. 5, str. 115.

imenuje gostüvance *szvatovie* ali *szvatovje* in omenja, da se med seboj kličejo *szvatko* (v nemški izdaji *szwatko*), ženske pa *szvateria*. V drugem Košičevem delu<sup>25</sup> pa beremo: »... po ednom se moški veli ‚svatko‘, ženska pa ‚svaterja‘...«. Dravec<sup>26</sup> pa že prej omenja, da se, preden gredo v cerkev, »céla szvádba vküp szpravi v nevezstinoj hizsi i tam sze dvori dober zajtrék.« nato »szlobod jemléjo... sztarisje je pa blagoszlovijo, njim szrécno pot zseléjo, potom tiho i méрно odidejo vu cérkev...«

V cerkev gredo, kakor v starih časih, še danes peš. V sprevidu gre najprej en družban in ena *sva(l)bica*, drugi družban »péla snéjo«, ena svábica pa *mladoženca*. Naš najstarejši vir<sup>27</sup> drugih udeležencev poročnega sprevida ne omenja, danes pa gresta za temi prvimi oče in mati obeh, nato šele *starešina* in »staršica« in kot zadnji »cejla botrina pa cejla rodbina«. Staršica ali kdo drug kupi sneji križ, ki ga pri maši duhovnik blagoslovi, nato mladoporočenca nanj pri zdavanju prisegata. Po zdavanju je najprej še »žensko spelávanje«. Sneja je sedaj postala ženska in jo morajo žene sprejeti medse. S svečo v roki kleči na desni strani oltarja, poleg nje pa je »staršica«. Pri blagoslovu tudi sneja s prižgano svečo naredi križ.

Ko je ves obred končan, gredo vsi za »tri vöre v krčmo«. Dravec<sup>28</sup> pravi, da je to »méрни obed, steri sztoji s psenicnoga krúha, s sonke i vcuj vino«, vendar brez plesa in »larme«. »Banda«, tj. godci, pride šele zvečer in tedaj šele plešejo do 11. ali 12. ure. Vse drugače je danes. V krčmi že čakajo godci in svatje takoj zapešejo, vriskajo, malo jedo in pijejo. Prvi ples je valček, ki ga plešejo samo sneja z mladožencem, družica z družbanom in staršica s starešino. Na koncu plesa se vsi poljubijo. Nato lahko plešejo vsi, ki so v krčmi, tudi nepovabljeni, le tu in tam družban plača kakšen ples, ki ga lahko pleše le »svatba«. Dekline od doma prinesejo pecivo, svabice vsem v gostilni ponujajo bonbone, družbani cigarete in cigare, staršica pa s snejo deli pecivo.

Medtem pa gre eden od družbanov na nevestin dom, tu pa ga nočejo »not püstiti.« Dolgo se pregovarjajo, končno pa družban le najde priprto okno in vrže klobuk in »korino« (= šopek) v izbo. Potem pravi, da že ima »svedočánstvo« notri in da mu morajo vrata odpreti. Domači pa se ne dajo kar tako in ga vprašajo: »Od ked si ti djé?« — »D'es sen od sunčénoga záhoda kraja, pa tisto svedočánstvo v izi na stolá d'e.« S tem misli na klobuk in »korino«. Potem ga le spustijo noter ter mu izročijo vrtanek (*pèrec*) in liter vina. S tem gre nažaj proti gostilni gostüvanjem naproti. Ko jih sreča,

<sup>25</sup> Jožef Košič, Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov. Kór-mend (1848?), str. 34.

<sup>26</sup> Kakor op. 6, str. 6.

<sup>27</sup> Kakor op. 5.

<sup>28</sup> Kakor op. 6, str. 6.

Na desni:

Ples glavnih svatbenih parov (»svatbe«) v krčmi. (Gornji Senik, 15. 11. 1970.)  
Sneja in staršica delita ljudem v krčmi svatbeno pecivo. (Gornji Senik, 15. 11. 1970.)  
Sneja in mladoženec jesta na nevestinem domu iz istega krožnika. (Gornji Senik, 16. 11. 1970.)

Plačevanje plesa. (Gornji Senik, 16. 11. 1970.)

Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. Foto: Mirko Ramovš.



jim zakliče: »Nika se ne bojte, že san van naproti prnesu, ka že mámo življenje, če nas noter ne pustijo.« »Perec« ali vrtanek vrže in sneja ga mora ujeti in ga razdeliti med gostüvanjce, ki jo spremljajo. Ko ga pojedjo in izpijejo vino, nadaljujejo pot proti domu. Toda hiša je zopet zaklenjena, nikjer ni nikogar. Razbijajo po oknih in vratih toliko časa, dokler se v hiši nekdo ne oglasi: »Ka ste vi za lüdi, z velkof lármo pridete?« »Mi smo bili poslani od Jezusa Kristuša, z najdalečega kraja. Tan gde ešče ftič nej biu, tak daleč smo prišli, pa smo že lačni tüdi. Smo vidli, ka fejest vólka zvezda bla, pa vólka svétlost, pa smo mi zdaj se k van prišli, ka nas spüstite nötri.« Vendar vrata ostanejo zaprta, ». . . ka vas ne póznamo, ka ve ga Boug, ka vi nas pokradnete.« Ženinov starešina pred vrati pa jih poskuša »dol zagúcati« (= prepričati), da »bokšega kraja lüdi več ne ga,« naj jim vendar odpro, saj so tisto, kar so zjutraj od hiše odpeljali, »pa zdaj smo te zvezane nazaj prpélali.« Lačni so pa tüdi že, saj so že vse pojedli, kar so jim poslali. Končno se »ižen gospodar« le omehá, rekoč: »Če zdaj zagvüšnu znate, ke ste na pravoj pouti, ke ne hodte po krivoj, te van pa dvére odpren!« Najprej vstopi družban, nato sneja in mladoženec pa vsi »gostüvánci«, veselo vriskajo in si segajo v roke.

Sneja gre najprej v »küjno« in pogleda v lonce. Starešina pa zadovoljen pravi: »Tak ste nan obéčali, ka ste nas zvali na gostüvanje, pa mate zdaj vse pripravljeno?« »Ka poglednete, vse mámo zadosta sküjano, dosta péčeno, zdaj samo lejpu pijte pa d'ejte, pa veseli bojte.« Razporedijo jih okoli mize, najprej snejo in mladoženca, potem starešino, »ta prvo žlájto« tj. očeta, mater, brate in sestre, nato ostale sorodnike.<sup>29</sup>

Košič<sup>30</sup> v svojih izvajanjih loči gostüvanje v nižinskih krajih Prekmurja od tistega pri hribovskem prebivalstvu. Pravi, da so imeli nižinci poroke dopoldne in so začeli z gostijo opoldne. Več pa govori o gostüvanju v hribovit-tem svetu, kjer so nekoč imeli poročni obed vedno ponoči. Okoli osmih je prišel ženin z vsemi gosti (*svatovi*) pred nevestino hišo in se skrivoma izmuznil v kamro, medtem pa je družban govoril v njegovem imenu, da so prišli po nevesto, ki si jo je ženin v tej hiši izbral. Radi bi tudi vedeli, če je še v enakem stanju, kot jo je ženin takrat bil pustil. V hiši so zatrjevali, da so se svatje verjetno zmotili ali zgrešili pot, ker v njihovi hiši ni nič takega, kar iščejo. Sledil je šaljiv dialog, dokler le niso popustili in pripeljali nevesto, ki jo je ženin hitro zgrabil za roko. Družban je oba odpeljal v sobo in ju posadil za mizo in tudi drugi so posedli.

Pravo gostüvanje se navadno začne z molitvijo. Starešina najprej »Bogá zmoli«, molijo očenaš in za srečno življenje, nato se »dol vsedejo« in začnejo jesti in piti.

V začetku prejšnjega stoletja<sup>31</sup> je bilo v navadi, da so pred ženina in nevesto postavili lesen krožnik, na njem pa veliko kruhovo skorjo. Dokler ni nevesta nabodla koščka kruha na vilice in ga pomočila v skledo ali pa se ni vsaj z žlico dotaknila jedi, »svatovje« niso začeli jesti. Danes najprej prinesejo na mizo juho z rezanci. Mladoženec in sneja morata jesti iz istega krožnika. Druga jed je pečena kokoš, zraven pa »(h)ren«, kuhana

<sup>29</sup> Odlomki besedil po magnetofonskem zapisu kakor op. 2.

<sup>30</sup> Kakor op. 5, str. 110 sl.

<sup>31</sup> Kakor op. 5, str. 112.

jabolka in kuhane suhe slive. Sledi riž, »pohana« svinjina, kumare in zelena solata. Med posameznimi jedmi »spevajo«, plešejo in nazdravljajo mladoporočencema. Tudi maškare (»fašenki«) se »gor naróvnajo«. Na gostúvanju na Gornjem Seniku sem videla grbastega moža, staro babo z metlo in šopom rži v roki ter košaro, v kateri je imela spravljene igralne karte. V »taligah« (samokolnici) so pripeljali maškaro, ki je prodajala solato, krtače, škornje itd. Potem je prišel brivec, ki je svojo žrtev namazal s peno, narejeno iz stepenega beljaka in sladkorja. Tisti, ki ga je bril, je to »milnico« sproti pojedel.

Pesmi, ki jih danes prepevajo na gostúvanju, pa so slovenske in madžarske. Tako čas kar hitro mineva. »Da pa pounoči je, te pa sneji venec dol zamejo. Te ga lejpu spejavaju:

Da vóra bije pou dvanajst,  
te sneji vršte venec dol.  
Jezuši ga v roke daj,  
tan gor v sveti raj.«<sup>32</sup>

Medtem ko danes nevesti snemajo venec opolnoči, pa navaja Dravec<sup>33</sup> za desetletja nazaj, da se je to zgodilo »proti zranka«. Nevesta najprej »dar bere, z vszákim poszébe plésa, szac (= vsak) pa njej na tanjer dár lücsi... Kda je konec plészej, té sztarasica nevéstaj venec dol vzémei njej pocijo gor posztávi na glavo, to sze v kmicsno kámri godi, kda szo zsé gotova, vó pridejo sz kámre i sztaresica plésa z nevezstov.« Pravi, da se ta ples imenuje »sznehé plésejo« in nevesti zdaj pravijo »nasa nova sznéha, dobre vole plésa«. Snemanje venca traja danes zelo dolgo in venca ne sname več starešica, ampak ženin sam. Medtem ko popevajo, mora vsak izmed »gostúvanjcev« z nevesto zaplesati nekaj taktov valčka, nato jo poljubi in ji daruje na krožnik, ki je pokrit s prtičkom. Najprej pleše z njo prvi družban, nato drugi, svatbica, oče, mati itd. kakor določi prvi družban. Vsak, ki ji daruje, izpije kozarček žganja.

Ples dokonča ženin. Potem stopi prvi družban z nabranimi darovi v denarju k sneji in jo vpraša, »ka raj ma, mouža ali pa peneze.« Ona pravi: »Peneze rad man, mouža pa stokrat raj.« Tako ji družban izroči darilo (če bi se odločila le za eno, npr. moža, ji denarja ne bi dali) in pravi: »Boug daj tebi srečo pr ten dari, ka smo ti darúvali. Mi smo tebi iz srca dali pa to zdravo ponúcaj.« Tudi sneja se zahvali: »Lejpu van zavalin za vaše dare, ka ste mi darúvali, pa Boug daj, ka úte vi túi srečo meli.«<sup>34</sup> Nato pristopi mladoženja in sname sneji venec z glave, ga položi na »talér« in izroči njeni materi. Pri tem se ji zahvali, da mu je ženko »dol shranila«. V tem nekdo priteče v sobo s krožnikom, na katerem nosi kurjo taco. Spotakne se in razbije krožnik. Črepinje pometejo. Sneja odide nato v klet, kjer si bo drugi »gvant« oblekla in »vacalejk« (ruto) »gor zvezala« in se vrnila v ižo, rekoč: »D'es san zdej prišla, d'es san več ne deklina, d'es san že ženska.« Vsem poda roke, godci začno igrati in vsi zopet plešejo do »zrankoga«. »Te pa

<sup>32</sup> Kakor op. 2.

<sup>33</sup> Kakor op. 6, str. 6.

<sup>34</sup> Kakor op. 29.



držban pravi: ‚Zdaj pa, dragi moji gosti! Mi šče prošnjo mámo do vas. Mi mámo tú edno, pa bi mi radi vö'sprobali, če je šantava naša sneja ali pa ne. Je že vse črevle raztrgala pa če bi mogli kaj nan pomouč, ka bi nove črevle dóbila. Vse je že sprobala, več nema, ka je bosa zdaj.‘<sup>35</sup> Sneja mora zopet z vsakim plesati, najprej z možem, in vsi ji »peneze« darujejo. Ples se potem nadaljuje vse do belega dne. Plešejo valčke, polke, »resko«, »pusitanc«, kar traja toliko časa, dokler ne položijo metle čez prag. Med posameznimi plesi pobirajo tudi denar za »goslaríjo«. Dopoldne drugega dne se morajo plesalci preseliti na dvorišče. Medtem pa kuharice pripravijo sobo in pripravijo nove jedi. Najprej postrežejo z mrzlo pečeno kokošjo, »pohano« svinjino, kislimi kumaricami in kruhom. Po tem zalogaju se gostüvanjci zopet zabavajo, saj so od soseda v »taligah« pripeljali pijanega gostüvanca. Včasih pa tako na gostüvanje pripeljejo tistega, ki je sicer obljubil, da bo prišel, pa ga ni bilo. Če ga le najdejo, ga stlačijo v samokolnico, privežejo in tako s silo pripeljejo na svatbo.

Za kosilo pripravijo kuharice kurjo juho z rezanci, svinjski paprikaš z rižem in kumarice. Gostüvanje na nevestinem domu se nato bliža koncu. Ko prinesejo na mizo »faširano meso« z jajcem, v katerega so zabodene vilice, vsakdo ve, da je prišel čas, ko se mora posloviti. Za slovo dobi še košček torte in zavitek na pot. Vsakega odhajajočega spremljajo godci do križišča. Še preden se je zdanilo, je nekoč ženin odpeljal svojo sneho v spremstvu nekaj gostov na svoj dom. Ostali »svatovje« so prišli šele okoli poldne. Košič poti na novi dom ne opisuje, zato pa je to storil Dravec:<sup>36</sup> »Najprej eden kokosinjek ide sz belo brizzacso opáseni i csrno kokos neszé, po poti sz kokosjov more plészati. Potom dvá na brezovom drogi neszéta gibenco, etiva tüdi plésata. Za njima ide céla vojszka . . .«

Podobno se godi še danes, le da med potjo uganjajo še druge »norije«.

Na mladoženjev dom gredo danes »drugi den zrankoma«. Dvesto metrov pred svati nosi nekdo »eno črno kokouš«. Navadno ne gredo peš, ampak se vozijo, »krave v koula nut pržejo«. Med potjo počno »noríje«, npr. družban zgrabi sva(l)bico in jo po obrazu namaže. Potem nekje ukradejo škaf, ga napolnijo z vodo, sva(l)bici potisnejo glavo noter ter jo umijejo ob potoku; če pa ni na poti nobenega potoka, naredo to doma. Na potoku se tudi »šprickajo«. Sneja in mladoženec ne smeta preko mostu, ampak po vodi. Včasih se peljeta s »kólami« in gostüvanci tako uredijo, da »eno kolou vön zleti, sneja i mladoženec v potok padneta. Te spejvajo:

Dragi moj soused, posod mi kolou,  
posod mi kolou  
posod mi kolou.  
Da moj baba pijana, mjo pelau domou  
mjo pelau domou.<sup>37</sup>

Pojejo vsi gostüvanci, ki ju že čakajo na drugem bregu potoka. Potem voz nazaj »nakladéjo pa kolou gor vzdignejo pa domo pélajo«.

<sup>35</sup> Kakor op. 2.

<sup>36</sup> Kakor op. 6, str. 6.

<sup>37</sup> Kakor op. 2.



Ko gredo na mladoženjev dom, nesejo s sabo tudi vrtanek in doto za snejo. To nosijo v velikem prtju. V sredini je vrtanek ali bosman, zraven pa so zavezani »vsikše fele gvant, ka sneja má«. To neseta na drogu obešeno dva moža. Pravijo, da »bosman« nosijo.<sup>38</sup> Premožnejše neveste imajo tudi balo, ki pa jo vozijo po gostúvanju. Pravijo, da vozijo »butur«.<sup>39</sup> Take neveste dobijo od doma za balo pohištvo in eno kravo. Ženin mora to balo odkupiti. Danes poti sicer nič več ne pregradijo, »inda pa je to bilou«. Na mizo ob poti so postavili liter vina in ko je ženin poleg položil denar, so skupaj pili.

Ko se gostúvanjci bližajo mladoženjevemu domu, so »sneji strelali«. »Ka prej čaralice vkraj strlijo, tak so šatrlji (= čarali). Ka ničče nede mogu cui priti, ka bi kaj húdo narédu.« Na mladoženjevem domu so »túi vrata dol záprli in se morajo nut prosti.« Takole gučijo: »Mi smo dosti trpeli, ka smo že dva dni pa dve nouči furt drva sekali, pa smo mlátili s cepámi, pa smo vse vkúp zmlátili, pa smo se vkúp vmórilí. Če bi vi tak dobri bili, ka bi nas gor vzeli, ka se mi tú prí vas mau vü pomogli. Pa smo túdi lačni, ka prek treh potokov pa prek dolov pa prek štirih bregouv smo šli, prle smo jès príšli. Vmes túdi popevajo:

Prek trej bregou,  
prek trej dolou,  
prek štiraj zeleni travnikov,  
prek štiraj zeleni travnikov  
sen hodu d'es k lúbici spat...«<sup>40</sup>

Končno jim le vrata odprejo.

Sneja mora najprej stopiti v »kújno« in tu »krúj« v roke prime. Prinese doto, ki je zavezana v rjuhi, in v kuhinji vse pokažejo, kaj ima. Vrtanek se zakotali ven in sneja ga mora vloviti. Pravijo: »Lejte, lejte, nejma trdi hrbet, ke more loviti ga, ke se leku potuli (= prepogne). Lejte, ka nej bežna, ka je frišku vrtank gor vzela.«

Mladoženjeva mati sprejme snejo: »Draga sneja moja, ti boš zdaj tak kak moja hči. Ti si zdaj moja, ti zdaj k meni valáš, ne k tvojoj materi. Moreš tak biti, kak smo mi, tvoja metla more tak mesti, kak naša metla, ne tak, kak tan domá na tvojem domi. Ti si moreš po našen vrčti, po našen žitki, tak kak mi mámo šego, ne kak ste vi meli. Dostakrat kaj lagvo pride, pa dobro pride. Pa nej trebej včasi k drugoj iži iti, pa se toužiti, ka vse povsodi d'este lagvi lüdi pa enoga drugoga gor hecajo. Pa túdi ne domou leteti. Tvoja mati tú pravi: ‚Domou mi več ne smeš priti, več prek našga praga ne smeš stopiti, samo tak, če mouž túi s tebov pride. Tvoj dom je zdaj tan dol pr mouži.‘ Zato te zdaj prosimo, sneja draga, pa sinek tebé tú, primita zdaj toti žitek, tak, ka se mo lúbili, ka se nen' kregali.«<sup>41</sup> Sneja mora pokusiti kruh in popiti kozarec vina. Nato razdeli darila; »... vsikšime nekaj: materi robček, šircel pa srajco, oči srajco, braton (s)ouspintel ali karbatel (= kravato).«

<sup>38</sup> Izraz »bosman« se uporablja v dvojnem pomenu — tu kot skromnejša »bala«, sicer pa kot »ženitovanjska pogača«. O tem glej še op. 73.

<sup>39</sup> Madž. butor = pohištvo.

<sup>40</sup> Kakor op. 2.

<sup>41</sup> Kakor op. 2.

Na mladoženjevem domu naredijo še eno gostüvanje, še »eno noč pa en dan gostüvanje trpijo«. Tudi tu so góslarji in najprej zanje zbirajo plačilo — pravijo, da »góslaren peneze beréjo«. Starešina pravi: »Mámo drvára, ka že dva dni drva seka ... že tópača (= sekira) nika ne reže, pa bi trebej dat nabrusiti pa nemamo penez. Če bi šteli pomouč dati kakše dar.« Góslari igrajo »püster tanc« ali slovensko »vankiš ples«. »(V)sikši mora dol poklekniti pa se küšniti — če rad ma al' ne, ga more küšniti. Tüdi sajavi pridejo.« Dokler se par, ki je v krogu, ne poljubi, ga ne spustijo ven. Vsak poljub pa je treba plačati in kdor z njim odlaša, da »duže trpi, te mora več plačati«. Uganjajo tudi druge »norije«, podobne kakor na snejinem domu. V sobo privlečejo pijanega moža, ga skušajo prodati, vendar ga nihče ne kupi, zato ga naložijo na nosila, ga privežejo in kakor mrtveca nosijo okoli in vsi gostüvanci gredo za njimi. Če pa dobijo takega, ki je bil na gostüvanje povabljen in ni prišel, ga zgrabijo in s silo privlečejo v sobo, kjer mora vse popiti, kar mu ponudijo. Tudi »biká kolejo«. Kuharica pride v izo in pravi: »Dragi gousti, ka bomo delali, ka že malo mesá d'este, ka mesou sfali.« Starešina pa jo potolaži, češ, saj imajo biká. V izo privedejo z rjuho prekritega moža, ki ima namesto glave lončen pisker. Tega »biká« potem ponujajo gostüvancem in ga »licitivajo«. »Šteri več da, ka bi biká vöküpu?« Zbirajo peneze, nato priteče »sekáč« (= mesar), pa bika po piskru udari, da se razleti, bik pa »vó vuide«. Peneze, ki so jih nabrali, tüdi sneji dajo.<sup>42</sup>

Na gostüvanje pridejo tudi »nepozvani gousti, ka nemajo taléra«. Tudi tem dajo piti in jesti, včasih pa tudi sami kaj »pokradnejo, zgrabijo mesou pa celou kokouš pa potom pri okni not kažejo in gučijo: Mi bole jemo kak vi.«

Kakor pravijo, imajo na mladoženjevem domu »štiri večerje«, to je štiri obroke. Postrežejo s telečjo juho in telečjim mesom, solato, pečenko s hrenom in »rajsom« (= rižem), »zelhano šunko pa kapüsto« pa tudi »kiselo župo ali plüčino župo«, kakor ji tudi pravijo; na mizo prinesejo »kroflinge« in »vsakše féle péčenje«. Med posameznimi jedmi tüdi tu pojejo in plešejo. Priljubljena zdravička, ki »dugo trpi«, je tista:<sup>43</sup>

Primi, sneja, kupico,  
i si spij na zdrávd'ico.  
Boug vej, če mo k leti  
bodemo na svejti,  
vküp živeli.  
Vö je spila, vö je spila,  
bode njej na zdrávd'e.

Nato mora piti mladoženec pa mati in oče in tako s pesmijo pokličejo vsakega od svatov. Če pa kdo ne more spiti, mu zapojejo:

Ne je spiu, ne je spiu,  
ne de mu na zdrávd'e.

Zelo staro šego, ki je v sicer spremenjeni in skromnejši obliki v navadi še danes, nam Košič<sup>44</sup> lepo opisuje, ko govori o »zmivanju«. Nevesta je

<sup>42</sup> Kakor op. 29.

<sup>43</sup> Kakor op. 2.

<sup>44</sup> Kakor op. 5, str. 113.

morala svojemu ženinu iz bližnjega vodnjaka prinesiti sveže vode. Ženin se je umil in nevesta mu je podala brisačo, ki jo je prinesla s seboj. Morala pa je biti hitra in spretna in tudi vodo hitro umakniti in zlitii vstran, sicer bi ji jo gostje zlili na glavo in to bi bila velika sramota.

Se danes mora zjutraj sneja prinesiti vodo, vendar je ne sme nič razliti. Nosi jo v pütri in družban ji priskoči na pomoč. V iži potem sneja s tisto vodo vse gostüvance »špricka«, tako da bežijo ven. Tako lahko ižo pomete.

Pravijo »ka nova metla mora lépo mesti i sneja je zdaj nova metla.« Gostüvanci pa medtem zunaj plešejo.

Zadnja jed na gostüvanju je »žujca« (= žolca). Tako vsi vedo, da je veselja konec. Starešina pravi, da so sedaj tako uredili, da se bodo svatje lahko »čuiskali domou« (= drsali), kajti žolca je »gladka pa škliska«. Vsakemu dajo še popotnico: meso, vrtanek in pecivo rekoč: »To máte vsikši vaš pákli (= paket), vašo znamenje meli pokazati, od ked ste prišli. Če van po pouti lagvi pes cui pride, ka vas šteu vgrizniti, ka njemi to date, pa vas püsti. Pes bo te pákli grizu pa njemu te čas vuidete.«<sup>45</sup> Tako se gostüvanci, ki jih spremljajo godci (ali po Dravcu<sup>46</sup> »goszliczi«) drug za drugim razidejo.

Do sedaj sem obravnavala ženitovanje v zamejskem delu Prekmurja, v Porabju. V nadaljevanju bom poskusila poiskati paralele v našem delu Prekmurja. Kljub državni meji je pokrajina vendarle ista. Seveda so naši rojaki v Porabju bolj izpostavljeni vplivom madžarske kulture, saj so že od nekdanj ločeni od matične zemlje. Zanimivo bo dognati, kaj je prav v ženitovanjskih šegah ostalo in kaj se je spremenilo. Spremembe niso mogoče le v njih poteku, tudi nazive za osebe in predmete so morda zamenjale nove oblike.

Strnjene razprave o ženitovanjskih šegah vsega Prekmurja do sedaj še ni. Imamo pač nekaj natančnejših opisov poteka ženitovanja, saj so bili »ogrski Slovenci« zelo zgodaj deležni pozornosti. Že P. Kozler<sup>47</sup> se je v svojem opisu iz l. 1849 pomudil tudi pri prekmurskem ženitovanju in tako ohranil spominu več arhaičnih prvin. Toda minilo je več kot pol stoletja, da mu je sledil leta 1905 opis Slovencev v šomodski županiji Antona Trstenjaka.<sup>48</sup> Šele l. 1925 je Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovega prinesel spet anonimni opis prekmurske »svadbe«, ki ga je verjetno napisal Jožef Klekl ml.<sup>49</sup> Medtem je bilo sicer izšlo nekaj izdaj »Starišinstva i zvačinstva«,<sup>50</sup> toda šele leta 1934 je Vilko Novak mogel opozoriti nanj v ČZN 29,<sup>51</sup> natančneje pa je pisal o njem leta 1960 v SE 13.<sup>52</sup> Najpopolnejši kasnejši opis prekmurskega ženitovanja na Dólinškem in Ravénskem pa dolgujemo ravno Vilku Novaku v Mladiki 1935.<sup>53</sup> Če poleg starejših virov omenim

<sup>45</sup> Kakor op. 2.

<sup>46</sup> Kakor op. 6, str. 6.

<sup>47</sup> P. Kozler, Slovenci na Ogorskim, Sla 2 (Ljubljana 1849) št. 57, str. 228.

<sup>48</sup> Anton Trstenjak, Slovenci v šomodski županiji na Ogorskem. SN 38 (Ljubljana 1905) št. 44 (23. febr.) in št. 63 (17. marec).

<sup>49</sup> Svadba v Slovenski Krajini. Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovega 1925. (Črensovci 1925), 51—54.

<sup>50</sup> Kakor op. 17.

<sup>51</sup> Vilko Novak, Neznani prekmurski tisk. ČZN 29 (Maribor 1934) 153—154.

<sup>52</sup> Vilko Novak, O izvoru prekmurskega »Starišinstva i zvačinstva«. SE 13 (1960), str. 169—174.

<sup>53</sup> Vilko Novak, Ženitovanjski običaji v Slovenski Krajini. Ml 16 (Celje 1935), 65—67.

še novejšje v splošni literaturi, kot so opisi slovenskih ženitovanjskih šeg Borisa Orla v Narodopisju Slovencev<sup>54</sup> in Vilka Novaka v Slovenski ljudski kulturi<sup>55</sup> ter še prispevek Angelosa Baša »Prekmurski pozvačin« v Etnografiji Pomurja I,<sup>56</sup> bi bili že skoraj pri kraju. V Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU teče že tretje leto anketa o ženitovanjskih šegah. Iz še neobdelanega gradiva sem za primerjavo izbrala eno vprašalnico z okoli 2400 odgovori. Namenoma sem izbrala Zg. Petrovce, ki so, od v anketi zajetih krajev, najbližji madžarski meji.<sup>57</sup>

Začnimo primerjavo kar s snubitvijo. V Prekmurju so imenovali snubce nekoč *snóboke*, pogosto pa tudi *proscé* ali *prošnjáče*. Iz Starišinstva i zvačinstva vemo, da »sztarissina sznehou szsprozi«.<sup>58</sup> Vilko Novak je pojasnil leta 1935,<sup>59</sup> da beseda snubiti sploh ni več znana in da snubca imenujejo »vogelnika«, kar izhaja iz besede »vôugledi« (= v ogledi iti). Izrazi »prosec« in »vôugledi« ali »vaugledi« so v rabi še danes. Tu in tam proscu že rečejo tudi staršina. Večkrat pa je kakšna ženska naznanila dekletovim staršem, da bodo prišli snubci. To žensko so imenovali »beli staršina« (Zgor. Petrovci). Nekoč je fant moral k nevestinim staršem poslati starešino, ki je na dolgo in široko govoril o potrebi zakona in se pogodil za nevesto. Včasih je staršino spremljal še snubec. Govorila sta, kako sta hodila po svetu in gledala ptice, ribe in druge živali, ki so »vse bile v parih«, in da sta se tako odločila, poiskati za svojega prijatelja družico.

Ko so se dogovorili, kdaj bo zaroka, je starešina naštel vse, kar bo pustil pri hiši do dneva, ko bodo prišli po nevesto, rekoč: »Mi pa do tisztoaga vrejmena tú néhámo eden stertinjak vina, edno szou, ednoga biká tretyáka, ednoga goszáka petáka, edno reczo-kveczo, ednoga túcsnoga bravá, ednoga kokouta popevca . . .«<sup>60</sup> Tudi zaročenca sta zamenjala darila. »Mladoženec« je dal »snehi« skoraj 5 goldinarjev, manjkati je moral le en »petič«, sneha pa mu je podarila robec in pogačo. Potem so dekletovi starši priredili »adomáš«.<sup>61</sup>

Ko se o vsem pogovorijo, morata fant in dekle v župnišče k »zapisávanji«. Pravijo tudi »na písanje so šli« (Zg. Petrovci). Spremljata ju dva starešina in »posnehálja«, ki nosi v robcu vrtanek in ga med potjo deli

<sup>54</sup> Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. Narodopisje Slovencev I. Ljubljana 1944, Ženitovanje str. 277—303.

<sup>55</sup> Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura. Ljubljana 1960, Ženitovanje str. 194—206.

<sup>56</sup> Angelos Baš, Prekmurski pozvačin, v: Etnografija Pomurja I. Murska Sobota 1967, str. 119—142.

<sup>57</sup> Podatke je zbral in zapisal 1970 Avgust Trplan, takrat učitelj v Zg. Petrovcih, pripovedovali pa so mu: Koloman Luthar, p. d. Gubini, kmet, roj. 1899, in Ernest Kovačec, p. d. Kuronjevi, kmet, roj. 1924, oba iz Zg. Petrovec, ter Jože Kornič, p. d. Kovački, kmet, roj. 1913 iz Šulinec.

<sup>58</sup> Sztarissinsztvo i zvačinstvo, 1. izdaja, str. 5.

<sup>59</sup> Kakor op. 53.

<sup>60</sup> Kakor op. 58, str. 5 sl.

<sup>61</sup> Beseda »adomáš« izhaja iz madž. besede »áldomás«, kar pomeni likof, zapitki. V južnem delu Prekmurja je to »odomáš«. »Adomasa« ali »odomáša« ne priredijo le pri snubitvi in zaroki, ampak tudi ob koncu vsakega dela (žetve, košnje itd.).

mimoidočim. »V Dolencih kda na pisanje idejo, sneha sebov pogače nosi. To so, prej, snehinske pogače: za srečo,« tako beremo v Kalendarju Najsvetejšega Srca Jezušovega.<sup>62</sup> Mladoporočenca v Prekmurju navadno trikrat »ozávajo« tj. tri nedelje zapored ju v cerkvi okličejo. V Zg. Petrovcih pravijo, da ju »doj sünejo«. Vir iz prejšnjega stoletja<sup>63</sup> pravi, da »pleban« (= pravilno: *plebanuš*) podari ženinu, starešini in *drůžbanu* platnene in barvane rute (*rubce*). Po oklicih dobila mlada naziv »mladoženci« ali tudi »sneja« in »mladoženec« (Zg. Petrovci).

Glede poroke se starši domenijo na nevestinem domu, ko imajo »zápítke«. <sup>64</sup> Še danes pa poznajo v Prekmurju »pršanjstvo«, (Zg. Petrovci), ki ga prirede nevestini starši, ko se prvič zberejo bližnji sorodniki obeh družin. Za mlada dva pa pravijo, da sta odslej »v zaročkaj«, tj. zaročena.

V času zaroke hodi nevesta tudi v tem delu Prekmurja po domači vasi pa tudi po sosednjih pobirat darove. Kakor v Porabju, tako tudi tu pravijo, da sneja »hodi podaráj«. Ta šega je bila v navadi še v času med obema vojskama, danes pa jo že opuščajo. Nevesto spremlja sorodnica ali pa kakšna ženska iz vasi, ki zna spretno govoriti. Včasih so tej ženski rekli »baba«, obema skupaj pa »snájé (= *snehé*) (Zg. Petrovci). Sorodniki so podarili nevesti brisačo ali prt iz domačega platna, drugi pa v glavnem lan, jajca in kasneje tudi denar.

Že med oklici, tj. teden ali celo dva pred poroko, še danes vabijo na poroko nevestine in ženinove sorodnike, sosede, prijatelje in znance. V Prekmurju vabita navadno dva »zvača« (tako jima pravijo na Ravenskem) ali »pozvačina« (Dólsko).<sup>65</sup> Čez obleko imata obešene pisane robce in brisače. Obraz jima na gosto prekrivajo pisani trakovi, tako da ju največkrat ne morejo spoznati. Na glavi nosita visok »klobük« okrašen s cvetjem in pavjim perjem, pod kolena pa zvončke. V eni roki držita leseno sekuro z ježevo kožo, v drugi pa »křnét (= rog). Čez pleča jima visi »kúlač«, lesena čutara z dvema predeloma. V enem je vino, v drugem pa proso. Iz te čutare ponujata »mleko naše snehe« in marsikdo, ki poželjivo nagne čutaro, misleč, da je v njej dobra kapljica, si v usta natrese proso. Pozvačina hodita od hiše do hiše in uganjata burke in norčije. Mimogrede oplazita kakega nagajivca ali dekle s svojo ježevko, zato je bolje, ne se jima preveč približati. Pred hišo, kjer vabita, gledata na »zemljevid« ali pa merita vodnjak ter ne pokažeta takoj, po kaj sta prišla. To, kakor tudi obleka, naj bi bilo imelo včasih obrambni značaj, da ju zli duhovi ne bi bili spoznali in bi jima ne škodili pri njunem poslanstvu. Poročevalec iz Zg. Petrovcev opozarja, da je tam pozvačin ali zvač, ki so ga imenovali tudi »četuráš«, zval na gostijo nekako do leta 1905, naprej pa je to vlogo prevzel *drůžban*. Pozvačin je nosil klobuk, okrašen s trakovi in povoščenimi rožami. Čez ramo si je obesil trak, v rokah pa je držal z rožami in trakovi okrašeno palico. V čutari je nosil vino, v manjših steklenicah pa »mešano pijačo« — tj. pomešano vino, kis, poper in papriko. Pred hišo je tolikokrat ustrelil s pištolo, kolikor gostov je vabil.

<sup>62</sup> Kakor op. 49.

<sup>63</sup> Kakor op. 47.

<sup>64</sup> Kakor op. 53.

<sup>65</sup> Kakor op. 53.



Tudi družban, ki naj bi bil vabil v kasnejšem obdobju namesto zvača, je bil podobno oblečen. Klobuk mu je »posvablica« okrasila z umetnimi rožami. Poleg teh je imel na klobuku še raznobarvne trakove. Majhen šopek s trakovi mu je krasil levo stran prsi, preko leve rame pa si je zavezal širok trak. Tudi palica je bila okrašena z rožami in trakovi. Čez ramo sta mu viseli dve čutari, ena z vinom, v drugi pa je imel vodo, pomešano s prosom ali kisom. Temu je rekel »snéhino« ali »snejino mleko«, včasih tudi »mačkine skuzé«. V žepu je družban imel še manjšo steklenico žganja in več drugih z različnimi mešanici.<sup>66</sup>

Vabilo prekmurskega pozvačina obsega več delov. Ko ga domači povabijo v hišo, razlaga najprej, kako dolgo je hodil in jih iskal, nato jih povabi na gostijo, ki jo primerja z ženitnino v Kani Galileji. Pove to zgodbo iz sv. pisma in na koncu pristavi: »Tako bosta tudi našo gostijo blagoslovila Bog in Mati njegova.« Na koncu pa govori pozvačin še o gostüvanjskih dobrotah. Ta del je zelo šaljiv, posebno, ko govori o izobilju jedače in pijače. Na koncu napolni gospodar pozvačinu »kúlač«, ki mora biti vedno poln.

Že pri opisu ženitovanja pri porabskih Slovencih sem navedla besedilo, ki ga zvač pove pri vsaki hiši, kjer vabi, kakor mi ga je na pamet povedal F. Š u l i č. Mož sicer ni nikoli zval na gostijo, saj je bil le godec. Toda takoj lahko opazimo, da je tudi to vabilo, kakor vsa, kar sem jih našla, sestavljeno po isti predlogi. Vsa so namreč več ali manj vzeta iz knjižice »Starišinstvo i zvačinstvo«. Celo podatki, ki jih imam iz najnovejše dobe, to potrjujejo.

Nekaj pozvačinih govorov nam je ohranjenih. Poleg že omenjenega »Starišinstva i zvačinstva« nam jih je nekaj zapisal Vilko N o v a k leta 1935,<sup>67</sup> še starejši zapis pa je iz leta 1925.<sup>68</sup> Besedilo vabila na gostijo navaja v opombi tudi A. B a š<sup>69</sup> iz zadnje izdaje knjižice Starišinstvo i zvačinstvo (1929). Primerjava besedila s tistim iz 1807. in s kasnejšim iz 1898. je pokazala, da sta prva in zadnja izdaja skoraj povsem enaki, s tisto iz leta 1898 pa se malo razlikujeta.

Ko pride dan proke, se odpravi ženin na nevestin dom iskat svojo družico. Videli smo, da je v Porabju to potekalo brez zapletov. Prav tu pa prvič opazimo večjo razliko med obema deloma Prekmurja. Ko so v Zg. Petrovcih prišli ženinovi svatje po nevesto, so našli zaklenjena vrata. Ženinov starešina ter zvač zunaj hiše in nevestin starešina v hiši so se začeli pogajati. Zunanji starešina je povedal, da so prišli sem, ker morajo tu nekaj vzeti. V hiši pa so dvomili o njihovi poštenosti in so se bali, da so razbojniki. Šele, ko so jim ženinovi svatje dopovedali, da so prišli iskat ženinovo zaročenko, so se pomirili in poslali ven neko žensko. To je bila »lažna nevesta«

<sup>66</sup> A. Baš v svojem prispevku (gl. op. 56) natančno opisuje nošo in vedenje pozvačinov v posameznih župnijah, posebej poudarja razlike med župnijami, omenja pa tudi, da šega ni povsod do take mere razvita »ali pa ni samostojna« in da je predvsem na Goričkem njen nosilec družban. To se deloma ujema s poročili mojih informatorjev, vendar imam sama podatke, da so, kakor že v tekstu omenjeno, do leta 1905 še vabili pozvačini, kasneje pa je funkcijo zvača prevzel družban.

<sup>67</sup> Kakor op. 53.

<sup>68</sup> Kakor op. 49.

<sup>69</sup> Kakor op. 56, str. 122.



ali »fotivka«,<sup>70</sup> ki so jo morali izplačati, da se je umaknila. Včasih so svatom pokazali najprej slamnato lutko. Lažnih nevest je bilo navadno več; ena je bila ciganka, druga beračica, tretja pa je bila pohabljena. Pravo nevesto so morali svatje potem sami iskati po hiši. To je bila tu in tam naloga zvača, največkrat pa je nevesto moral poiskati sam ženin. Nevesta se je navadno skrila v hlev, saj so pravili, da mora biti tam, kjer je živo bitje, da bo tudi ona potem pri hiši bolj živahna. Ko jo je ženin našel, pa še ni bila oblečena v poročno obleko.

Včasih pa so ženinovi svatje našli pred hišo »čevljarja«, ki se je delal, kakor da popravlja čevlje<sup>71</sup> ali pa so »žagarji« z narobe obrnjeno žago žagali drva. Že teh so se morali najprej odkrižati, da so prišli do vrat. Potem so se začeli pred zaprtimi vrati pogovarjati s tistimi v hiši. Takole je potekal dvogovor v Zg. Petrovcih:

**Zunanji starešina:** Pomozi vam Bog, poštene hiše gospodar ino vsi pošteni gostje! Jeli so doma ete poštene hiše gospodar po imeni N. N. s svojov ženov — jeli so doma ali nej?

**Notranji starešina:** Doma so, doma.

**Zunanji starešina:** Jeli bi slobodno bilo nekaj rejči povedati? Mámo eti eden veliki zálog, šteri je založeni do toga veseloga dneva.

**Notranji starešina:** Vi ste zablodili. Drúgo je to, kaj je eti nej oštarija; po šteroj poti ste prišli, z Bogom odidite po tistoj nazaj.

**Zunanji starešina:** Nej smo zablodili, nego smo po pravoj poti prišli. Vi imate edno lejpo devojko, po štero smo prišli.

**Notranji starešina:** Mi imamo edno devojko, ali mi neznamo komi jo prosite? Ali za pasterico? Ali za slúžbenico?

**Zunanji starešina:** Nesmo prišli po pasterico ne po slúžbenico, nego po življenjsko tivarišico za sveti zakon vzeti.

**Notranji starešina:** Oča ino mati ali je to tak ali nej?

**Starši v hiši:** Tak je.

In vrata se odpro.

Ta dvogovor je zelo podoben tistemu v Starišinstvu i zvačinstvu, le da je zgoraj omenjeni precej skrajšan, pač pripovedovan po spominu. Zopet imamo potrđilo, kako so se držali in se tu in tam še držijo stare predloge Starišinstva i zvačinstva, ki je doživela toliko ponatisov.

In kako je danes? Ženinovi svatje še najdejo zaklenjena vrata in pred njimi včasih celo »žagarja«; ostala je še šega, da mora ženin nevesto sam poiskati. Lažne neveste pa so že opustili.

Če se sedaj spomnimo ženinovega prihoda v Porabju, ugotavljamo, da nismo nikjer zasledili »lažne neveste«. O njej nismo ničesar brali v starih virih in tudi današnji informatorji je niso omenili. Če pri tem pripomnim, da je motiv z »lažno nevesto« znan tudi Madžarom, nastane zanimivo vprašanje, zakaj je porabski del Prekmurja ostal brez tega prizora. Odgovor na to vprašanje bo treba še najti.

Preden gredo v cerkev k »zdavanju«, nevestini domači svate pogosté. Tik pred odhodom starši »snejo« po stari šegi blagoslovijo. V cerkev so vse

<sup>70</sup> Iz madž. fatty = nezakonski otrok; verjetno zato, ker je »lažna nevesta« navadno imela v naročju lutko-dojenčka.

<sup>71</sup> Podobno v Prlekiji, gl. P. S., Kak so ženiha sprijeli. Naš dom 8 (Maribor 1908) št. 20 (17. sept.) str. 2—4.

do novejšega časa hodili peš, danes pa se tu in tam tudi peljejo. Med potjo je posnehálja navadno delila vrtanke. V spremstvu obeh mladoporočencev sta šla dva družbana, dve »posvárbici« ali »posvatbici«, oba starešina in starešici ter godba ali vsaj harmonikar. Na čelu sprevoda je šel zvač. Med potjo je plesal, vriskal in uganjal norčije. »Posvatbici« sta vodili ženina, družbana pa snejo. V navadi pa je bilo, da so svatje šli vsaj 30 do 100 m v smeri vzhajajočega sonca. Potem šele so spremenili smer. Naprej so poslali fanta, s katerim se je »svatba« morala srečati. To so naredili zato, da se ne bi srečali z žensko, ki bi prinesla nesrečo. Fanta sta potem starešini obdarila z denarjem.

In že smo pri drugi šegi, ki je v Porabju nismo zasledili, vsaj ne v taki obliki. Navada je namreč še danes, da svatovskemu sprevodu zaprejo pot. »Strik so ftegnili,« pravijo v Zg. Petrovcih, ali pa tudi »gor so stavili mladoženca«, šego pa preprosto imenujejo »stávlanje« (= ustavljanje). Čez cesto so potegnili vrv ali drog, na sredo ceste postavili mizo in na njo vina. Medtem ko so se pogajali za ceno neveste, godba ni igrala, ko pa je bila kupčija sklenjena, so »udarili tuš«. Če sta bila ženin in nevesta doma iz iste vasi, so jima fantje zaprli pot tedaj, ko so šli v cerkev. Hoteli so, da »ledik stan odkúpita«. Če pa se je dekle možilo v drugo vas, so ji domači fantje naredili zapreko tedaj, ko je odhajala na ženinov dom. Tudi fantu, ki se je priženil, so zaprli pot.

Starejši ljudje v Porabju se sicer spominjajo, da so nekoč pregradili pot, vendar so to naredili fantje le tedaj, ko so vozili balo (*butur*), ki so jo dobile premožnejše neveste. Ženin jo je moral odkupiti. Niso pa zapirali poti poročnemu sprevodu in nevesti.

Poročni obred se tudi v našem delu Prekmurja imenuje »zdávanje«. Ko je šla »svatba« v cerkev, so včasih peli (evangeličani):

»Dobri hižnici vi posluhšajte!  
Vašega réda se zdržavajte,  
svétoga hižtva zrok premislite,  
da snažen žitek stálno ljubite.«

(Zg. Petrovci)

Po zdavanju so šli okoli oltarja in darovali za cerkev. To je bil »ofer«. Pred oltarjem so stali navadno takole: spredaj ženin in nevesta, za njima pa v parih drug za drugim starešina in teta ter drug in družica, za njima pa v sredini sam zvač. Ko je »svatba« zapuščala cerkev, so se samo obrnili in je bil zvač na začetku sprevoda, ženin in nevesta pa sta stopala pred teto in starešino. Ob odhodu iz cerkve so peli:

»Tak velki zákon je sveto hižtvo,  
kakti dve verni src tivarištvo!  
Takši blagoslov njé nasledüje,  
doček je sam Bog tam korunüje.«

(Zg. Petrovci)

Skoraj povsod gredo še danes po poroki najprej v gostilno. Tu plešejo, pijejo in jedo toliko časa, da pride od doma sel, ki pove, da je doma vse pripravljeno. Ponekod pa ne zavijejo v gostilno, ampak h kakemu znancu ali sosedu in imajo pri njem »mal« (*mau*).

Če je od doma odhajala nevesta, so prvo gostijo pripravili njeni starši, če pa se je mladoženec priženil, je bila prva gostija na njegovem domu.

Ko so odhajali iz gostilne, se je včasih zgodilo, da je nevesta ušla in se doma skrila, svatje pa so se zopet morali pred zaprtimi vrati pogajati in reševati uganke, preden so jih spustili v hišo. Navada je tudi bila, da so pred večerjo šli družban in posvarbice s posnehaljo, pozvačini in muzikantom k nevestini botri »po pletenik«,<sup>72</sup> tj. veliko ženitovanjsko pogačo, okrašeno s cvetjem. To pogačo ali »bosman«, kakor jo tudi imenujejo, je odnesel družban ob spremljavi godbe v sobo, kjer je bila gostija in jo je položil na mizo. Ta pogača ima obredni pomen.<sup>73</sup>

Po kakšnem sedežnem redu bodo svatje sedeli za mizo, je navadno že prej določeno. V Prekmurju so včasih šli k večerji v nekakem sprevodu. Prvi je šel starešina. V eni roki je nosil prižgano svečo, z drugo pa je vodil nevesto, ki je za roko držala ženina, ta družico itd.<sup>74</sup> Nato je starešina molil očenaš, nakar so nevesti prinesli vode, da je z njo poškopila svate. »... mogoče se kdo od svatov danes še ni umil, naj to sedaj stori,« je govoril starešina. Nato je vrgla nevesta po sobi še lešnike in orehe, ki naj bi imeli čarovno moč, in šele nato se je začela prava večerja.

Najprej so na mizo prinesli govejo juho, hren in govedino in »žeti retáše« (= povalnik), nato kislo zelje, svinjsko meso ter pecivo in kavo. Vsako jed je navadno prvo pokusila nevesta. Med posameznimi jedili so plesali in peli.

Napitnice ali »nákloni« so se na gostiji vrstle druga za drugo. »Náklone« je moral vsakdo izreči v obliki želje mladoporočencema pa tudi ostalim svatom. Največ jih je povedal starešina. Seveda pa ni napitnic brez pijače. Vino mora biti ves čas na mizi, pozvačina pa morata skrbeti, da niso vrči in kozarci nikdar prazni. Kakor v Porabju, je tudi tu zelo priljubljena:

Primi bratec kupico,  
s pantlikmi povita,  
Bog zna, jeli mo vkúp  
živeli v etom leti.

(Zg. Petrovci)

Poleg veselih napitnic pa zapojejo tudi kakšno bolj otožno pesem, npr.:

Žalosten moj žitek  
tužen moj prebitek...

(Zg. Petrovci)

ali pa:

Ah! zdaj moja obseda  
meni slednji dvor dáva...

(Zg. Petrovci)

Medtem ko ženin in nevesta navadno do polnoči ne plešeta, pa se drugi svatje tudi med posameznimi jedmi veselo vrtijo. Nekoč so plesali valček, »šušterpolko«, šotiš, »resko« in čardaš, po polnoči pa tudi »poštertanc« ali »vankoštanc«.

<sup>72</sup> -p, Ženitev. SN 2 (Maribor 1869) št. 112.

<sup>73</sup> Boris Orel, Čarodejni obred in mit nakolenčiča ter bosmana v slovenskih ženitovanjskih običajih. Et 15 (Ljubljana 1943), Bosman 25—62.

<sup>74</sup> Kakor op. 53.

Kakšno uro pred polnočjo so na gostüvanje prišli nepovabljeni gostje. Imenovali so jih »koudišje«<sup>75</sup> ali »fašenki«, ker so navadno bili našemljeni. S kretnjami so pozdravili mladoporočenca, nato pa poslali gospodarju pismo in ga prosili, da bi smeli vstopiti. Lahko so plesali, dali so jim tudi dovolj piti in jesti, uganjali pa so tudi razne norčije, zaklali so npr. bika ali kamelo. V sobo so pripeljali »žival«, ki je namesto glave imela lončeno posodo. Nekdo je s sekiro udaril »bika« po glavi, tako da se je lonec razletel. To naj bi bilo pomenilo, da je na gostiji zmanjkalo mesa, zato je bilo treba »žival zaklati«.

Opolnoči, ko so na mizo prinesli kislo zelje in svinjsko meso, so sneli nevesti venec. Sneja se je usedla k mizi tako, da je gledala svate, teta pa ji je med petjem vzela venec z glave. Med tem obredom so peli:

Lejpa moja kita,  
s pantlikmi povita,  
mi je vzeta.

Glavo so mi pokrili,  
pod tužen pociu skrili.  
Joj, joj! tou mi kaže  
kaj od ete hiže  
iti mám že.

(Zg. Petrovci)

Teta je potem venec položila družici na glavo in le-ta je z vencem na glavi zaplesala z drugom. Po plesu je nevestina mati venec shranila.

Tik pred snemanjem venca pa je bila navada, da je nekdo nevesti ukradel čevelj. Brez čevlja ne bi bila mogla plesati in bi bila šepala, zato je bilo treba čevelj odkupiti. Vsakdo je prispeval nekaj denarja in kdor je dal največ, je dobil čevelj in s tem prvi ples z nevesto. Seveda so pazili, da je čevelj vedno odkupil ženin. Ponekod pa je moral za čevelj plačati družban, ki je potem tudi prvi plesal z nevesto, medtem ko se je ženin zavrtel z družico. Drug je bil tako prvi, ki je ugotavljal, ali je nevesta »šantava«<sup>76</sup> ali ne. Ko sta potem še mladoženca odplesala svoj prvi ples, je nevesta zaplesala še z vsakim od svatov.

Sledilo je darovanje nevesti. Sneja je šla najprej od svata do svata ter vsakega poljubila, za njo pa je družban na krožnik pobiral »snejski dar« ali »šenk za snajó«.

Zjutraj so pripravili čaj, krofe in žganje. Sedaj je bilo treba pobirati še za goslarje — pravijo, da so »zbirali dar za ciganske štrene« (Zg. Petrovci). Včasih so to združili s šalo. Tistim gostom, ki sta jih ples in pijača tako utrudila, da so šli za nekaj ur domov spat, so godci pod vodstvom zvača pripravili »jutrnico«. Ko se je »zorió«, so začeli igrati in po hišah iskati svate. Če so koga našli še spečega, so ga zvezali in ga privlekli v sobo, kjer je bila gostija. Začeli so ga prodajati in nekdo ga je moral kupiti, mož ženo, fant dekle itd. Zbrani denar so potem dobili godci. Tako so počasi zbrali vse svate skupaj. Da pa bi kuharice sobo lahko pospravile, se je dopoldne vsa svatba odpravila po vasi in se pomudila pri sosedih. Povsod so jih pogostili s pijačo. Svatje so v vsaki hiši poskušali kaj ukrasti, da bi potem na gostüvanju tiste

<sup>75</sup> Iz madž. koldus = berač.

<sup>76</sup> Iz madž. sánta = šepava.

predmete lahko licitirali. Seveda jih je, hočeš nočeš, moral lastnik odkupiti in zopet so godci dobili nekaj denarja.

Doma pa so medtem že tudi pripravili kosilo — kurjo juho, pečeno ali ocvrto kokoške meso, hren, solato in »*bujto repo*«.

Prišel je čas, ko je nevesta morala zapustiti svoj dom. Odhajala je proti večeru, spremljali pa so jo starešica, starešina, drug in družica ter zvač pa tudi tisti gostje, ki so bili povabljeni na gostijo pri ženinu doma. Tudi v Zg. Petrovcih je bila še med obema vojnama navada, da je nekaj metrov pred sprevodom nekdo nesel žival — navadno kokoš ali zajca. Rekli so, da ta žival od ženinove hiše ne sme pobegniti, sicer bo tudi nevesta ušla. Pred prvo vojno pa je bilo še v navadi, da so ženinovi starši poslali svatom nekoga naproti. Njegova dolžnost je bila, da je dobro pregledal pot, če ni na njej potresenega kaj semena ali podobno in če ni bilo kakšnih drugih ovir, sicer si je mladi par izbral rajši drugo pot. Včasih so prišli mladoporočencem naproti z »*börklami*« in omelom. Drug drugega »sprickajo«, češ, »*lehko so ne naše vere*«. <sup>77</sup>

Ko so prišli do ženinovega doma, so bila tudi tu vrata zaklenjena in nove gospodinje niso spustili noter. Zopet so se ponovile šale in ugankke, ki so jih svatje morali reševati. Če pa je komu izmed svatov, še preden je sprevod prišel do hiše, uspelo na skrivaj poslati kakšen predmet, najčešče okrašen klobuk, v izbo, pa domači niso smeli zakleniti vrat in je bila nevesti pot prosta, saj je njena »*pravica*« bila že notri. To pa se je le redko zgodilo, ker so ženinovi svatje bili zelo pazljivi in so vse natančno pregledali.

Predem so prišlekem odprli vrata, je nevestin starešina moral pokazati »*pravico*« in povedati, kdo je podpisal. Navedli so »plebanoševo« ime in ime notarja. <sup>78</sup>

Nevesto sta sprejela ženinov oče in mati; z obema se je poljubila, mati ji je izročila ključe, ona pa vsem darila, ki jih je prinesla s sabo. Včasih jo je mati tudi poškopila z blagoslovljeno vodo, rekoč: »Z znojem si prišla na svet in z znojem boš odšla s tega sveta« (Zg. Petrovci).

Na prag svojega novega doma pa nevesta ni smela stopiti. Drug ali starešina jo je prenesel čezenj. Včasih jo je v veži postavil na prt, ki je bil razprostrt po tleh, z namenom, da bi se otrsela vseh urokov, ki so se je morda med potjo prijeli. Če bi bila stopila na prag, bi bilo nevarno, da bo pri hiši kdo umrl. Verjeli so tudi, da bi prej pobegnila od hiše.

Tudi del svoje dote, zavezane v culo, je nevesta prinesla s seboj. To culo so imenovali »*bosman*«, nosil pa ga je, na hrastovem kolu obešenega, nekdo izmed svatov. V culi je bila zavezana nevestina domača obleka, ena rjuha, vrtanek in pogača. »Bosman« so izročili kuharicam, hrastovo palico pa so presekali na dvoje in oba dela vrgli čez sleme. Kuharice so potem vrtanek in pogačo razrezale ter vsakemu gostu dale en kos rekoč: »Jejte, da bo nevesta rajši govorila.«

Potem so zopet pripravili gostijo. Zjutraj pa je nevesta morala pomesti hišo. Svatje so ji pri tem nagajali in ji nosili smeti in pleve v sobo, pri tem pa so jo dražili, da je slaba nevesta, ker slabo pometa. Nato je morala prinesiti svatom vodo, da so se umili. Šla je k potoku ali studencu, v eni roki je

<sup>77</sup> Kakor op. 49.

<sup>78</sup> Kakor op. 49.



nosila vedro, v drugi pa vrtanek. Le-tega je zakotalila navzdol, kar naj bi pomenilo, naj bo tudi ona tako hitra, kakor se kotali vrtanek. Otroci so ta vrtanek lovili in tisti, ki ga je ujel, ga je lahko obdržal. — Umivanje imenujejo v Prekmurju »zmivanje«.

Navada je bila tudi, da je zjutraj šla nevesta v spremstvu posnehálje v cerkev k maši. To je bilo »spelávanje« neveste, ki ga v Porabju danes opravijo takoj po »zdávanju«. Ko sta se vrnila, je nevesta delila na dvorišču otrokom razne jedi. Pri tem je stala na »kopánji« (koritu za prašiče), zato se je tudi to dejanje imenovalo »kopánja«.

Zenitovanje se je tako bližalo koncu. Spet je bila zadnja jed »hladetina« (Zg. Petrovci) ali »žujca«. Rekli so: »Pojejte žujco, da se bomo čujskali domov.« Danes se je to že precej spremenilo. Na koncu gostije prinesejo na mizo »faširano« meso, pecivo in črno kavo.

Godci spremljajo vsakega gosta vsaj 200 m daleč. Vsakdo dobi s seboj »dar z gostúvanja«, tj. kos vrtanka, meso in pecivo.

Teden dni po gostúvanju so se na nevestinem domu zbrali vsi sorodniki k »prvešću«, <sup>79</sup> na »prvačine« ali na »prveščine« (Zg. Petrovci). Danes imenujejo to tudi »malo gostúvanje«. To je obenem tudi prvi obisk mlade žene pri njenih starših.

Primerjava gostúvanja v Slovenskem Porabju z ženitovanjskimi šegami v ostalem Prekmurju dokazuje, da se imena ženitovanjskih oseb v posameznih prekmurskih pokrajinah razlikujejo glede narečne oblike, npr. *pozvačín* (Dólinško); *zvač* (Ravénsko, Goričko); *posvátbica*, *posvárbica* (Dólinško) — *sválbica*, *svátbica*, *svárbica* (Ravénsko, Goričko), *mladoženec* — *mladoženja*, *staršiča* — *posnehálja*, *staršina* (na Dólinškem samo tako) — *svedok* (na Ravénskem, Goričkem poleg prvega) itd.

Povsod uporabljajo besedilo pozvačinovega vabila na svatbo po anonimni knjižici iz leta 1807, vendar zavoljo prepisov in samostojne pripovedi nekoliko spremenjeno. Vse glavne sestavine snubitve, zaroke, vabljenja na svatbo in gostúvanja so v splošnem enake, le da so nekatere ponekod že opustili, npr. nevestino nabiranje darov pred poroko, ki se je prav v Slovenskem Porabju najbolje ohranilo, dalje prizor z »lažno nevesto«, ki pa se le-tam ni ohranil.

Da bi dobili kompleksno podobo ženitovanjskih šeg vsega Prekmurja, bi bilo treba ob svojem času uporabiti še preostalo gradivo z Goričkega ter gradivo z Ravénskega in Dólinškega, ki se nabira z anketo Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (od leta 1969).<sup>80</sup> Dotlej pa se bomo morali zadovoljiti z gornjim orisom porabskih ženitovanjskih šeg le v primerjavi s šegami z našega Goričkega, ki je Porabju najbližje.<sup>81</sup>

<sup>79</sup> Kakor op. 53.

<sup>80</sup> Anketa je prvi del široke akcije za zbiranje podatkov o verovanjih in šegah t. i. »življenjskega cikla« (rojstvo, ženitovanje, smrt), ki jo izvaja Inštitut s pogodbenim sofinansiranjem Sklada Borisa Kidriča. Anketo vodi avtorica, ki je tudi sestavila brošuro (42 strani) z vprašanji in navodili. Brošuro je razposlal Inštitut informatorjem na deželi. Vseh vprašanj je 828 in zaželeni so podatki iz treh obdobj: pred 1914, med obema vojskama, po 1945.

<sup>81</sup> Avtorica se zahvaljuje univ. prof. dr. Vilku Novaku za njegovo vsestransko pomoč pri madžarskem izrazoslovju in pri težavnejših narečnih mestih.



NAPEVI

V RAZPRAVI NAVEDENIH PORABSKIH ŽENITOVANJSKIH PESMI

Pel Ferdinand Sulič (Gor. Senik), na trak posnela Helena Ložar-Podlogar, s traku prepisal Julijan Strajnar. (Magnetofonski zapis v Inštitutu za slovensko narodopisje.)

*Da vōra bije pou dvanajst* (str. 131)

*♩* = 168

Da vōra bije pou dvanajst, te sneji vršte veneč dol.

Jezu - šl ga v rolke daj, tan gor v sveti raj.

*4/8*

*Dragi moj soused* (str. 132)

*♩* = 110

Dragi moj soused, po - sod mi ko - lou, posod mi ko - lou,

posod mi ko - lou. Da moj baba pijana, m jo pelau domou,

pelau domou, pelau domou.

(+ 1/4)

*Prek trei bregou* (str. 133)

*♩* = 208

Prek trei bregou, prek trei dolou, prek štiraj ze - leni travni -

kov, prek štiraj zeleni travnikou sen hodu jas k ljubici spat.

*Primi, bratec, kupico* (str. 134)

*♩* = 120

Primi bratec, kupico Boug vej, če mo k leti bodedo na svejti

i si spij na zdravd'ico.

*♩* = 154

vküp živeli. Vō je spiu, vō je spiu, bode mu na zdravd'e. Vō je spiu,

vō je spiu, bode mu na zdravd'e.

### Razprave

Če prizadeti ne izpije do kraja, ponavljajo:

Ne je spiu, ne je spiu,  
ne de mu na zdravd'e.

Kadar napijajo sneji, se besedilo spremeni:

Primi, sneja, kupico . . . itd.

in:

Vö je spila, vö je spila . . .  
bode njej za zdravd'e.

ali pa:

Ne je spila, ne je spila,  
ne de njej na zdravd'e.

### Zusammenfassung

#### HOCHZEITSBRÄUCHE IM ÜBERMURGEBIET MIT BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DES RAABGEBIETES

Die Landschaft Prekmurje (Übermurgebiet) erstreckt sich im Nordosten Sloweniens und setzt sich im nachbarlichen Teil Ungarns bis zum Raabfluss fort. Den ungarischen Teil nennt man Porabje (Raabgebiet). Im Grenzgebiet befinden sich 8 Dörfer mit überwiegend slowenischer Bevölkerung. In diesen Dörfern, besonders aber in Gornji Senik (Felsözölnök), hat Verf. interessante Angaben über die dortigen Hochzeitsbräuche aufgezeichnet und, im Dialekt erzählt, auch auf Tonband aufgenommen. Diese Angaben konnte Verf. auf einer Hochzeit selbst überprüfen. In ihrem Beitrag versuchte sie alles über den Gegenstand Erreichbare zusammenzufassen: im Druck erschienene Veröffentlichungen und handschriftliche Aufzeichnungen, die sich entweder nur auf das Porabje oder auch auf das gesamte Prekmurje beziehen. Als Vergleichsmaterial verwendete sie ferner die Ergebnisse einer umfangreichen Befragung, die vom Institut für slowenische Volkskunde der Slowenischen Akademie der Wissenschaften derzeit in ganz Slowenien seit 1969 durchgeführt wird. Wegen Platzmangel entschied sie sich allerdings nur für die Ortschaft Zgornji Petrovci, da sie am nächsten der ungarischen Grenze liegt.

Im Beitrag versuchte sie die Unterschiede zwischen beiden Teilen des Prekmurje festzustellen und zwar nicht nur handlungsgemäss, sondern auch die Ausdrücke betreffend.

## VALVASORJEVO ETNOKOREOLOŠKO GRADIVO

Mirko Ramovš

Današnja podoba slovenskega ljudskega plesa temelji večinoma le na izsledkih avtopsije, in to v zadnjih štiridesetih letih, se pravi na izročilu, ki je bilo v navadi konec 19. in v začetku 20. stoletja. In samo primerjava v tem obdobju nabranega gradiva s starejšimi opisi nam vsaj deloma osvetljuje razvoj slovenskega ljudskega plesa. Za določevanje starosti in razširjenosti nekaterih plesov so nam v oporo tudi ljudske pesmi, na primer za štajeriš poskočnice.<sup>1</sup> Viri za raziskovanje slovenskega ljudskega plesnega izročila so v preteklosti več kot skromni. Celó v drugi polovici 19. stoletja, ko imajo drugod<sup>2</sup> objavljene že zbirke ljudskih plesov, se pri nas pojavljajo šele borni članki, ki po različnih časopisih in revijah<sup>3</sup> opisujejo predvsem belokranjska kola in ziljske plese,<sup>4</sup> kar je takrat veljalo kot edino vredno tovrstno »narodno« blago. Na splošno je že v tem času prevladovalo mnenje, da Slovenci ljudskih plesov nimamo več in da so plesi, ki jih je videti po vaseh, splošno znani ter tujega in novejšega izvora. Tako mnenje je zaslediti celo v odgovorih na okrožnico<sup>5</sup> o noši, zabavah in plesih, ki jo je poslal gubernijski prezidij petim kresijam leta 1838 ob nameravanem cesarjevem obisku v Ljubljani, ko so želeli cesarju prikazati posebnosti ljudstva ljubljanskega gubernija, in tudi v odgovorih na anketo,<sup>6</sup> ki je bila na pobudo nadvojvode Janeza od leta 1800 dalje izvedena na Štajerskem. Še posebej veliko pa je takih odgovorov v izpoljenih vprašalnicah<sup>7</sup> odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi v začetku tega stoletja. Tako ni čudno, da imamo le opise plesov Bele krajine in Zilje, medtem ko o plesih drugih slovenskih pokrajin ne zasledimo

<sup>1</sup> Gl. V. Vodušek, *Kratke poskočne pesmi v Sloveniji*, Rad kongresa SUFJ VI, Bled 1959, str. 55—78.

<sup>2</sup> Npr.: A. Waldau, *Böhmische Nationaltänze*, Praga 1859/60, ali F. M. Böhmé, *Geschichte des Tanzes in Deutschland*, Leipzig 1886.

<sup>3</sup> Npr.: Novice, Vedež, Solski prijatelj. Slovenski narod, Ljubljanski zvon, Vrtec, Slovan.

<sup>4</sup> Opise plesov »Visoki raj« in »Korušec« je objavil tudi F. Kuhac v svoji zbirki *Južno-slovenske narodne popevke*, III, l. 1880.

<sup>5</sup> Gl. B. Orel, *Novo gradivo o slovenski ljudski noši iz prve polovice 19. stoletja*, SE 2, (1949) 68—71. Prepis vsega gradiva je v SEM v Ljubljani.

<sup>6</sup> Gradivo še ni obdelano, je pa ohranjeno in izpisano v Štajerskem deželnem muzeju v Gradcu pod imenom Göthova serija. Prepisi so v Institutu za slovensko narodopisje SAZU, Narodopisni arhiv II/10.

<sup>7</sup> »Popraševalna pola o narodnih pesmih, narodni godbi in narodnih plesih«, ki jo je pošiljal Slovenski delovni odbor za publikacijo »Avstrijske narodne pesmi« od 1906 do 1914.

skoro ničesar. Še bolj je z viri skopo 18. stoletje; nekaj opisov najdemo le v delih A. T. Linharta<sup>8</sup> in B. Hacqueta.<sup>9</sup> Edini vir za drugo polovico 17. stoletja je Die Ehre des Herzogthums Crain<sup>10</sup> J. W. Valvasorja, za zgodnejši čas pa imamo do zdaj le nekaj drobnih podatkov.

»Slava« je izredno obširno delo, vendar je za etnokoreologa pomembna le njena 6. knjiga.<sup>11</sup> Valvasor jo je namenil kranjsko-slovanskemu jeziku, nra- vem in šegam na Kranjskem. V njej opisuje jezik, noše, šege in navade Go- renjcev, Dolenjcev, Uskokov ali Vlahov na Srednjem Kranjskem, kranjskih Hrvatov, Vipavcev, Kraševcev, Rečanov in Istranov.<sup>12</sup> Med drugim folklo- rističnim gradivom so natreseni podatki o plesu, ki se zdijo na prvi pogled precej skromni, toda njihova razčlenitev z vidika sodobne etnokoreologije pokaže drugačno sliko.

Sodobne etnokoreologije ne zanima namreč le čisti ples kot najvišji vzpon človekovega gibnega izražanja in ne analizira le njegove oblike ali njegovih estetskih kvalitet. Ples ji pomeni vsako človekovo gibanje pa najsi bo še tako neurejeno in nekontrolirano, samo da ni pridobitniško, ampak služi kulturnemu oz. magičnemu namenu ali zabavi. Zato proučuje tudi različne obhode, procesije in igre. Razen tega jo pri raziskovanju zanima funkcija plesa v družbi, njegov vpliv na človeka in okolico, zatem človekova odzivnost na ples, njegov odnos do plesa in zabave ter človek kot nosilec plesa nasploh. Etnokoreolog v plesu odkriva ljudsko dušo, značaj in temperament pa tudi socialno podobo družbe.

Valvasor ne opisuje plesnih oblik, za to ni imel verjetno niti sposobnosti niti ga kmečki plesi kot taki niso zanimali in je imel do njih celo odklonilno stališče. Vendar je hotel biti pri opisovanju navad temeljit in zato za nazoren prikaz le-teh ni mogel mimo plesa. Zanimale pa so ga predvsem okoliščine, v katerih se je plesalo, bistro jih je opazil in jih znal slikovito opisati. Vsekakor so na Kranjskem v njegovem času dosti plesali in so morale biti plesne navade zelo razvite, da se jih je Valvasorju zdelo vredno opisati. Se-

<sup>8</sup> A. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Län- dern der südlichen Slaven Oesterreichs, Laibach 1791.

<sup>9</sup> B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig 1801.

<sup>10</sup> J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laibach-Nürnberg 1689.

<sup>11</sup> Valvasor, o. c., VI. Buch: Von der Krainerisch-Sclavonischen Sprache wie auch Sitten etc., str. 271—370; (ponatis iz leta 1877).

<sup>12</sup> Valvasor, o. c., VI. Buch: Das II. Capittel, Von der Sprache, Tracht, Sitten und Gebräuchen in Ober-Krain, str. 277—288; — Das III. Capittel, Von den Sitten und Gebräuchen in Unter-Krain- str. 288—291; — Das IV. Capittel, Von den Sitten, Gebräuchen, Wohnungen und Sprachen der Uskokken (oder Walachen) in Mittel-Krain, als im dritten Theil des Landes, str. 292—299; — Das V. Capittel, Von der Gottscheer Sprache und Sitten, str. 299—301; — Das VI. Capittel, Von der Sprache und Sitten der Hrabaten in Krain, str. 302—305; — Das VII. Capittel, Von den Gebräuchen, Kleidung und Sprache der Wipacher, str. 305—309; — Das VIII. Capittel, Von der Sprache, Kleidung und Gebräuchen derer, die auf dem Karst wohnen, str. 310—319; — Das IX. Capittel, Von der Sprache, Sitten und Gebräuchen der Fiumaner, str. 320—327; — Das X. Capittel, Von der Istrianer Sprache, Sitten und Gewohnheiten, str. 327—341. — Da se izognem nenehnemu citiranju naslovov, bom pri navajanju podatkov v oklepaju navedel z rimsko številko poglavje, z arabsko pa stran, kjer se podatek nahaja v originalu.

veda pa je vprašljivo, ali je te navade Valvasor sam videl ali so mu o njih poročali drugi. Glede na to, da ima za plesne nekaterih pokrajin več podatkov kot za druge, lahko sklepamo, da je pisal le o tistih, ki jih je poznal. Verjetno je bil večkrat navzoč pri plesu na Gorenjskem, saj o plesnih navadah tod poroča najobširneje, a tudi le iz nekaterih krajev. O plesih drugih pokrajin v mnogo manj ali sploh nič, tako na primer o plesih Kočevske in Uskokov ne poroča ničesar, o Dolenjcih pa pravi le, da nimajo takih plesov kot Gorenjci. Vzrok te nesorazmernosti je morda tudi v dejstvu, da so bile plesne navade najbolj razvite prav na Gorenjskem. Če primerjamo Valvasorjeve opise z opisi današnjih navad oziroma tistih, ki so bile izpričane za konec 19. in začetek 20. stoletja in so v tesni sorodstveni zvezi z navadami, kot jih je opisal Valvasor, vidimo, da je bil Valvasor zelo zanesljiv poročevalec.

Valvasor najprej poroča o veselju do plesa. O Gorenjcih sodi, da imajo toliko plesov v letu, »da jim noge prav malo mirujejo«<sup>13</sup> in so tako vdani plesu, da jim celo zima ne more pogasiti plesne gorečnosti (II, 283). Ponekod so plesali »po pet ali šest ur hkrati,« mirovali pa le »za kak očenaš« in nato zopet nadaljevali (II, 283). Za druge prebivalce kranjske dežele česa takega ne pove. Ponekod pravi le to, da ne bo našteval navad, ki so doma tudi drugje. Verjetno pa plesov teh krajev ni dobro poznal.

Številne poskočnice,<sup>14</sup> ki opevajo ljubezen do plesa, in terenski podatki zadnjih tridesetih let<sup>15</sup> potrjujejo, da plesna vnema na Gorenjskem in drugod od Valvasorjevih časov pa do danes ni popustila.

Valvasor le za Gorenjsko posebej navaja kraje, kje se je plesalo. Tako poroča o plesnih zabavah v okolici Kranja, Tržiča, Škofje Loke (II, 284), Smljednika (II, 285), Katzensteina (II, 283, 285) in Bleda (II, 285), v Begunjah (II, 283), Hlebcah, Zgoši in Paličju (II, 283), v Mengšu (II, 285), v gospodstvu Bela peč (II, 283) ter deloma na reškem področju,<sup>16</sup> kjer omenja Kastav, Vološko, Veprinac in Moščenice (IX, 323). Povsod drugod navaja le pokrajine.

Dokaj natančno zremo, kdaj so takrat plesali. Na Gorenjskem na novega leta dan in nato vsako nedeljo popoldne do posta, včasih celo še na pepelnico sredo, nato od sv. Mihaela (29. septembra) do adventa ter na vseh žegnanjih (II, 283). Ob žegnanjih so plesali še na Vipavskem (VII, 309), Reškem (IX, 323) in v Istri (X, 334), v Begunjah pa celo vsak praznik po Sv. Rešnjem Telesu (II, 283). Za čemšeniško faro navaja Valvasor »veselo« procesijo v polžastih zavojih, ki je bila ob žegnanjih pri podružni cerkvi sv. Jurija (8. knjiga, 817).<sup>16a</sup> Ples je bil tudi po skupnem delu. Tako so plesali, ko so meli proso (Mengeš, Dolenjsko) (II, 285; III, 291), trli lan (Dolenjsko) (III, 291) in ob zimskih večerih, ko so dekleta predla (II, 286). »Prejo so razdrli« s plesom na pustni ponedeljek (II, 286). Na Kranjskem so plesali še, ko so delali sveče,

<sup>13</sup> Vsi v slovenščino prevedeni citati so iz knjige: M. Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1969.

<sup>14</sup> Gl. dr. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi II, Pesmi zaljubljene, 3611—3682 (Citre, godci in ples), str. 747—755.

<sup>15</sup> Podatki v arhivu Glasbeno-narodopisne sekcije (naprej GNS) Inštituta za slovensko narodopisje SAZU.

<sup>16</sup> Analizirano je celokupno gradivo, tudi iz krajev, ki ne pripadajo slovenskemu narodnostnemu ozemlju.

<sup>16a</sup> Valvasor, o. c., VIII. Buch, von den Heiligen, Patriarchen, Bischöfen, Orden und Pfarren in Krain: Pfarr Tschemschenik, str. 816—817.

ki so jih na svečnico darovali cerkvi<sup>17</sup> (7. knj., XV, 473). Razumljivo je, da so plesali na ženitovanjih, in sicer z Gorenjskega omenja ples s pogačo (II, 281) in dodaja, da so začeli plesati po pojedini (II, 282). Za Istro poroča, da so začeli ples, ko so prišli od poroke domov (X, 334), za Kras pa, da je pri zaroki ženin nevesto trikrat zasukal (VII, 313). Če pomislimo, da na Slovenskem navadno največ plešejo na svatbah, so Valvasorjevi podatki le skromni. Zanimiv je podatek, da so se kmečki fantje in pastirji, če so videli leteti žerjave v obliki velike črke V, trikrat zavrteli in zraven kričali:

Zhizhe golobar,	Suči kolobar,
Pounaprej, pounasei,	pol naprej, pol nazaj.
Warey de ta wouk naujej,	Varuj, da te volk ne ujé!
L'okole, l'okole, l'okole.	Le okoli, le okoli, le okoli.

S takim vpitjem so ptiče zmedli, da so jih laže ulovili.<sup>18</sup>

Vsi Valvasorjevi podatki se presenetljivo ujemajo z novejšimi. Verze, ki so jih govorili fantje pri lovu na žerjave, navaja tudi D. Trstenjak l. 1861 v Slovenskem Glasniku,<sup>19</sup> medtem ko o plesu pri ulivanju sveč in o čemšeniški jurjevski procesiji po Valvasorju ni nobenih sledi več.

Plesne zabave so bile za Valvasorja poleti na prostem pod drevesom (Katzenstein) (II, 283) ali drugje »pod milim nebom« (Bela peč) (II, 283), pa tudi na skednju (II, 283), vendar je bil pod namenjen predvsem za zimski čas, da so imeli streho nad glavo. Na preji so plesali tudi v hiši, v »veliki sobi« (II, 286). Da je bil ples pod drevesom (če pod lipo, Valvasor ne pove) naj-običajnejši, dokazuje tudi bakrorez, kjer ga je Valvasor tako prikazal.

Plesnega prostora Slovenci niso menjali. Še dandanes so vaške veselice vedno na prostem, navadno sredi vasi, po možnosti pod drevjem, da je dovolj sence, le skedenj je izgubil svojo vlogo kot plesišče. Ples pod lipo se je ohranil v Ziljski dolini, kjer prvi rej po štehvanju še vedno zapešejo pod njo.<sup>20</sup>

Iz Valvasorjevih poročil zvemo tudi, ob kakšnem času se je pričel ples in koliko časa je trajal. Plesali so vedno popoldne, začeli so takoj po kosilu

<sup>17</sup> Ta podatek ima Valvasor v sedmi knjigi: VII. Buch, Das XV. Capittel, Von dem eufrigen Gottesdienst der heutigen Krainer und von etlichen Neben-Gebräuchen derselben, str. 470—475.

<sup>18</sup> Opis je iz 3. knjige: III. Buch, Das XXXIV. Capittel, Von dem kleinem Geflügel und von den fremden Vögeln in Krain, str. 447—449. — Verze je objavil tudi K. Štrekelj, o. c., IV, Pesmi stanovske, 8012, str. 443 v poglavju Nagovarjanje živali in pa odgovarjanje kadar se glase. R. Hrovatin (O slovenskem ljudskem plesu, SE 3—4, 1951, 290) ima Valvasorjev zapis za peti ples, katerega prvine so ohranjene v variantah sedmorke ali zibenšrita, kot ga po Slovenskem večinoma imenujejo. Glede na Valvasorjev opis, iz katerega je razbrati, da so imeli verzi z vrtenjem vred verjetno magično funkcijo, se mi zdi Štrekljeva uvrstitev bolj smiselna. Težko je imeti vrtenje fantov za peti ples, možno pa je, da so na osnovi takih prvin nastajali kasnejši plesi.

<sup>19</sup> SG 7 (1861): Mythologische drobtine (O svetem Jurju — o jurjevski procesiji 78). — Objavil tudi Štrekelj, o. c., IV, 8011, str. 443.

<sup>20</sup> Podatki iz arhiva GNS. Pomemben je tudi podatek U. Jarnika v pismu Kopitarju iz l. 1813: »... Mir ist erzählt worden, dass vor etwa 70—80 Jahren auch die übrigen Kärntner-Winden unter der Linde tanzten; der Linden-Tanz hat sich also nur im Gailthale noch erhalten...« (E. Prunč, Aus der Kopitar-Korrespondenz, Anzeiger für slavische Philologie, Band IV, Wiesbaden 1970, 112).





Ples na Gorenjskem.  
(Iz: Valvasor, *Ehre* II/6, str. 279.)

(Gorenjsko, Reško) (II, 283; IX, 323) in potem plesali, dokler ni zašlo sonce (Vipavsko) (VII, 309). Za Katzenstein pove natanko, da je ples trajal po pet ali šest ur (II, 283). Kadar so meli proso ali predli, so plesali po opravljenem delu ali celo vmes, to pa je bilo vedno zvečer ali pozno v noč (II, 285, 286).

Glede časa plesne prireditve se Valvasorjevi podatki skoraj povsem ujemajo z današnjimi.<sup>21</sup>

Zelo natančno Valvasor opisuje odkup oziroma najemanje plesa. Lastnik plesa je bil večinoma deželskosodni gospod ali njegov upravitelj, ki je ples prodal fantom (II, 284, 285; IX, 323; X, 334). V okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča sta odkupila ples dva fanta, in sicer za »zlat dukat.« (II, 284) Ta dva sta bila prireditelja plesa in sta zanj pobirala denar. Ponekod na Gorenjskem so odkupili trije fantje le prve tri plese (II, 285), enako je pri Smledniku plačal le tisti, ki je plesal prvi ples (II, 285). Pri Katzensteinu je plačala soseska deželskosodnemu gospodu pristojbino za glavni ples (II, 285). Na Vipavskem je prodal duhovnik ples enemu fantu, ki ga je prodal naprej še drugima dvema (VII, 309). A v Kastvu so plese prodajali le godci (IX, 323).

<sup>21</sup> V Dekanah je bil npr. še do druge svetovne vojske ples na šagrah od večernic do mraka. Podobno je bilo tudi v drugih krajih na Primorskem. Podatki iz arhiva GNS.

Fantje, ki so odkupili ples, so zatem najeli godce (II, 283, 284), ki so jih morali plačati. Le ob skupnem delu godca niso najemali, ampak je prišel skupaj s fantovsko družbo k dekletom v vas (Gorenjsko, Mengeš) (II, 285, 286).

Fantovščina je imela torej pomembno vlogo pri organizaciji plesa in jo je na Primorskem ter Koroškem ohranila do danes. Na Primorskem je nekatere navade v zvezi s pripravo plesa celo obogatila, na Gorenjskem pa navad, kot jih opisuje Valvasor, kasneje ni zaslediti niti v virih niti v ustnem izročilu.<sup>22</sup>

Nadalje poroča Valvasor, koliko so morali plesalci plačati za ples. Na Gorenjskem je moral vsakdo, ki je hotel plesati, plačati en sold, »katerih 5 da groš« (II, 283). V okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča so morali tujci plačati dva reparja, medtem ko domačini le enega (II, 284). Včasih pa je bila cena lahko večja ali manjša, vendar so morali plačati vsi (II, 284). Drugače je bilo v vaseh pri Smledniku, kjer je ples plačal le prvi, ostali pa so plesali zastonj (II, 285).

Denar so pobirali plesni vodje. Bilo jih je lahko več, na Vipavskem trije (VII, 309), na Gorenjskem dva (v gospostvu Bela peč sta imela škatlo v rokah) (II, 283, 284). Težko je reči, kakšne naloge so še imeli plesni vodje. Verjetno so vodili ples, določevali vrstni red plesov, dajali plesna povelja, če je imel ples več figur, imeli so torej podobno vlogo, kot jo ima še dandanes kolovodja v plesih dinarskega področja.

Del teh navad se je ohranil zopet na Primorskem, kjer so bili plesni vodje fantje — »párterji« (»fantje od bala«, »kordavci«). V Istri in Vremski dolini je bil glavni vodja »kapo plesa«.<sup>23</sup> Ostanek funkcije plesnega vodje zasledimo še pri štehvovskem mojstru, ki po štehvanju razporedi plesalce po krogu in se ples začne šele na njegovo znamenje.

Valvasor le mimogrede omenja, kako se je ples začel. V gospostvu Bela peč so šli fantje skupaj z godci po kosilu javno na plesišče (II, 283), kjer se je nato začel ples. Plesati je začel tisti, ki si je kupil pravico prvega plesa (II, 284, 285; VII, 309). V okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča je le-ta, ko je odplesal, napravil s sabljo znamenje križa na zemljo (II, 284). Enako je bilo v vaseh pri Smledniku (II, 285).

Dokler so na Primorskem prirejali fantje zabave (ponekod jih še danes), je bilo tudi tam v navadi, da so vaščani z godbo in párterji na čelu po »žegnu« odšli izpred cerkve na plesišče.<sup>24</sup> Prekrižanje plesišča kot znamenje začetka plesa in obenem še blagoslovitve je bilo v navadi povsod po Sloveniji. Na Gorenjskem se je godec na svatbi pred plesom dvakrat prekobilil iz kota v kot, da je tako zaznamoval Andrejev križ.<sup>25</sup> V Ziljski dolini je mendarar poškopil pod z vinom v obliki križa.<sup>26</sup> V Kanalski dolini so se svatje od poroke grede ustavili v gostilni. Pred plesom je drug plesišče obkrožil in s

<sup>22</sup> Gl. M. Ramovš, Vloga fantovščine v ljudskih plesih Slovenske Istre in Primorja. Rad XVII. kongresa SUFJ, Poreč 1970, 91—94.

<sup>23</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>24</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>25</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>26</sup> Podatek iz študije Fr. Marolta, Tri obredja iz Zilje, Slovenske narodoslovne študije I, Ljubljana 1935, 34.

sabljo naredil tri znamenja križa.<sup>26a</sup> Na Banjški planoti je prvo dekle, ki je prišlo na plesišče, naredilo križ z nogo po podu.<sup>27</sup> Če pa niso prekrižali poda, so zapeli primerno pesem, na primer v Ziljski dolini pri prvem reju: »Buog nan daj t'n duobər čas, / dæ pərvə rej začielə sma,« ali v Mežiški dolini: »Zdaj bomo začeli / və imenu Boga, / Očeta in Sina / in sveta Duha.«<sup>28</sup> Blagoslovitev plesišča je bila obrambnega značaja, to dokazuje tudi navada z Banjške planote, kjer so prvi ples godci igrali, a se ni plesalo, češ da je ta prvi ples »za hudiča«. <sup>29</sup> Opuščanje blagoslovitve pa je bilo po ljudski veri vedno kaznovano.<sup>29a</sup>

Posebno veljaven je bil včasih prvi ples. Valvasor poroča, da je v okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča imel pravico prvega plesa tisti, ki je od dežel-skosodnega gospoda kupil ples, in sicer je le-ta kot prvi trikrat zaplesal (II, 284). Drugod na Gorenjskem so imeli pravico prvega plesa trije fantje, ki so ga tudi odkupili od deželskosodnega gospoda (II, 285). V vaseh pri Smledniku je moral tisti, ki je hotel plesati prvi ples, le-tega odkupiti od sodnika (II, 285), na Vipavskem pa od duhovnika (VII, 309). Sicer je bila pravica prvega plesa last deželnega sodnika, glavarja ali župana, ki so ga lahko plesali sami ali ga prodali drugim (Istra, Reško) (IX, 323; X, 334).

Tudi prvi ples se je ohranil predvsem na zahodnem delu slovenskega ozemlja: na Primorskem in v Ziljski dolini na Koroškem. Neposredno na Valvasorja se navezujemo Primorska. Dokler so tam prirejali plese po starem, so imeli pravico do prvega plesa fantje, ki so vodili plesno zabavo, to so bili že omenjeni »párterji«, ali dekleta, ki so prvi ples odkupila od »párterjev« in so jim oni zato preskrbeli plesalce (Dekani).<sup>30</sup> V okolici Trsta je pomenil prvi ples tudi vstop mladine v svet odraslih, v Ziljski dolini pa še prvi ples po daljšem brezplesnem obdobju.

Dosti natančno je Valvasor opisal potek plesne zabave. V gospodstvu Bela peč so imeli pravico najprej plesati samo domači fantje (II, 283). Šele nato je godec na bas povabil trikrat zapovrstjo na ples fante najbližje vasi. Ko so ti odplesali s svojimi dekleti tri plese, so odstopili mesto naslednjim, ki jih je godec poklical. Tako so se zvrstili fantje vseh vasi, do koder se je raztezalo sodstvo tistega gospodstva (II, 283, 284). V okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča sta prva zaplesala tista dva, ki sta ples kupila, in sicer vsak po tri plese, najprej eden, nato drugi. Za njima so se zvrstili drugi domači fantje in šele potem so imeli pravico plesati tujci (II, 284). Pri Katzensteinu je plesala vsaka soseska v svojem krogu, tako da je včasih plesalo po šest ali sedem sosesk v prav toliko krogih. Pri tem pa »ni smel nihče pritegniti dekleta iz drugega kroga v svojega in ne plesati z njo,« sicer je hitro nastal prepir (II, 285). Posebno zanimivo je potekal ples na Vipavskem. Tu je najprej plesal tisti, ki je od duhovnika kupil ples, nato pa za njim še drugi in tretji, katerima je prvi prodal ples naprej. Nato so znova zaplesali trikrat, le da je zdaj prvi plesal tisti, ki je bil v začetnem plesu drugi. In ko so tretjič zaplesali,

<sup>26a</sup> Gl. opombo St. V r a z a k pesmi Svatje se odpravljajo (Š t r e k e l j, o. c., III, 5434, str. 317—318).

<sup>27</sup> Podatek iz arhiva GNS.

<sup>28</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>29</sup> Podatek iz arhiva GNS.

<sup>29a</sup> Gl. Hudič vzame rajavko, Š t r e k e l j, o. p., I, 83, str. 139.

<sup>30</sup> Podatki iz arhiva GNS. Gl. R a m o v š, kakor op. 22.

je bil kot prvi na vrsti tisti, ki je v začetku plesal zadnji. Ko je bil ples prvih treh končan, so prišli na vrsto vsi drugi in tudi oni so se tako vrstili, da je bil vsak enkrat prvi. Brez dogovora niso smeli menjavati plesalke (VII, 309).

Opisane navade se večinoma niso ohranile, deloma le še na Primorskem, kjer so imeli pravico do prvih plesov samo domači fantje, oziroma tisti, ki so ples pripravili. Na Valvasorjev opis plesa pri Katzensteinu spominjajo navade na Krasu, kjer so pripravili več plesišč, ki so jih za ves čas plesa prodali fantom sosednih vasi. Tako je imela vsaka vas svoje plesišče in na njem fantje sosednih vasi niso smeli plesati.<sup>31</sup>

Seveda pa raziskovalca ljudskih plesov najbolj zanima, kako in kaj so plesali v preteklosti. Zal je s takimi podatki Valvasor najbolj skop. Iz njih moremo le sklepati, da so plesali v parih, saj pravi za Gorenjsko, da pleše »par za parom, tako da vodi vsakdo svojo za roko« (II, 283). Pari so se pri plesu pomikali po krogu (Katzenstein) (II, 283), ali »tikoma drug za drugim v nepretrganih vrstah« (Vipavsko) (VII, 309). Prav opis plesa na Vipavskem je nejasen, ker se ne ve, kaj je mišljeno pod vrsto: razvrščanje po krogu ali pravo ravno vrsto oz. kolono. Kaj so plesali, tudi ni mogoče ugotoviti. Najbrž so bili plesi poskočni, ker pravi za Smlednik: »... ko je opravil svoj skok« (II, 285), ali za Istro, »da poskakujejo« (X, 334). Seveda pa lahko tako slikovito opisovanje nima stvarne podlage. Iz bakroreza je mogoče sklepati, da se je plesalka vrtela pod dvignjeno plesalčevo roko. Zanimiv je opis plesa kranjskih Hrvatov, pri katerem »moški z golimi sabljami plešejo in se tako imenitno in čudno vsevprek sukajo, da se je treba čuditi« (VI, 305). Sicer pa so s sabljami ali gorjačami plesali tudi Gorenjci, le da sablja ni bila pripomoček za izvedbo plesnih figur, temveč so jo med plesom držali samo visoko nad glavo. Tako so plesali v okolici Bleda (II, 284) in v vaseh pri Smledniku (II, 285), medtem ko je v okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča plesalec med plesom golo sabljo vrgel kvišku in jo zopet ujel z roko (II, 284), a v vaseh pri Smledniku sta prva plesalca z golo sabljo zaznamovala na podu križ (II, 285). Za Istro Valvasor omenja, da sta se pri plesu neveste, ženina in fantov po dva in dva prijela za konec robca in ga tako med plesom držala z rokami (X, 334). Na Krasu je ob zaroki ženina nevesto trikrat zasukal (VIII, 313), fantje s Kranjskega so se pri lovu na žerjave trikrat zavrteli, ko so kričali magične verze (3. knj., XXXIV, 448). Že omenjeno procesijo v čemšeniški fari je cerkovnik vodil najprej v velikem krogu, nato jo je polžasto zavil, da je nazadnje prišel v središče, vsi drugi pa okrog njega (8. knj., 817).

Plesov, pri katerih se plesalka vrti pod dvignjeno fantovo roko, je danes na Slovenskem več, a najbolj tipičen je štajeriš. Ker je bil po Gorenjskem razširjen že v prvi polovici 18. stoletja,<sup>32</sup> smemo domnevati, da so ga plesali tudi v Valvasorjevem času. Danes o plesu s sabljami v Beli krajini ni sledu, razen če niso današnje mostne igre<sup>33</sup> ostanek take vrste plesa. Most se kot

<sup>31</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>32</sup> Vodušek, o. c. (op. 1).

<sup>33</sup> Gl. B. Orel, Mitos o mostu, Slovenske narodoslovne študije II (Fr. Marolt, Tri obredja iz Bele Krajine), 1936, 90. — Plesna igra »Al je kaj trden ta vaš most« je danes znana v Metliki, Črnomlju in Predgradu. Njen bistveni del je prehod vrste pod »mostom« dvignjenih sklenjenih rok dveh ali več sodelujočih. Tak prehod je tudi edina figura plesa »koutre šivat«, ki je doma v Železnikih, Kropi, v Tuhinjski in Ribniški dolini ter na Pohorju. (Podatki iz arhiva GNS).

figura namreč pojavlja v vseh danes po Evropi ohranjenih verižnih plesih s sabljami (ali drugimi predmeti, ki so zamenjali sablje). Primer najpopolnejšega plesa s sabljami je Kumpanija na otoku Korčuli.<sup>34</sup> O plesu z robci, kot ga opisuje Valvasor, danes v Istri ni sledu.<sup>35</sup> Prav tako ni kasnejših podatkov s Krasa o plesu ženina in neveste ob zaroki niti o lovu na žerjave. Pač pa je trikratna obkrožitev prisotna v mnogih drugih navadah<sup>36</sup> in tudi oblika čemšeniške procesije, kot jo je opisal Valvasor, se povsem ujema z vrtcem, romarskim plesom, ki je bil v navadi do druge svetovne vojske na Dolenjskem (Zaplaz, Zalostna gora nad Mokronogom) in Štajerskem (Ptujška gora, Sladka gora, Šmarje pri Jelšah).<sup>36a</sup>

Posebno določno je Valvasor poročal, kdo je smel plesati. Ples je bil že od nekdanj privilegij neporočenih. Za Gorenjsko pravi, da se je zbirala »neporočena mladina obojega spola« (II, 283), »plešejo kmečki fantje tj. neporočeni mladeniči« (II, 283), za okolico Škofje Loke, Kranja in Tržiča pa prav poudarja pravico neporočenih do plesa: »... plešejo samo neoženjeni in nikar poročeni, pa naj bodo moški ali ženske« (II, 284). Enako je veljalo za Vipavsko (VII, 309).

Za konec 19. in začetek 20. stoletja ni podatkov, da bi se plesa ob praznikih ne smeli udeleževati poročeni. Le nekateri plesi so bili namenjeni neporočenim, in sicer v Ziljski dolini po štehvanju prvi rej, katerega pa so poročeni lahko plesali naslednji dan, in prvi plesi »párterjev« na šagrah po Primorskem.<sup>37</sup>

Zelo redko se plesni opisi dotikajo plesne etikete, odnosov plesalcev do plesalk in narobe. Valvasor nas seznanja tudi s tem. Tako je šel v okolici Smlednika plesalec prvega plesa z godci k svoji plesalki, da jo je potem odpeljal na plesišče (II, 285). Za Gorenjsko nasploh omenja, kako se je plesalec približal plesalki, ko je želel z njo plesati: »... prime svojo sosedo za roko in z njo zapleše« (II, 286). Po plesu so fantje spremili dekleta domov ali jih počastili s tem, da so jih peljali k večerji ali jim plačali pijačo (II, 284). Prevzemanje plesalk iz enega kroga v drugega ni bilo dovoljeno, vsako kršenje nenapisanega pravila je hitro povzročilo prepir (II, 284, 285). Na Vipavskem so morala dekleta, ki niso plesala, lepo stati ob strani v vrsti (VII, 309). Seveda ni bilo častno za dekle, če je ni nihče povabil na ples ali če je prišla na vrsto zadnja. V okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča so ji rekli, »da nosi rep domov« (II, 284). Valvasor pravi tudi »na repo«, vendar je to najbrž slabo razumljen izraz »na rep«. A v vaseh pri Smledniku so govorili o plesalki, ki

<sup>34</sup> G. I. Ivančan, Narodni običaji korčulanskih kumpanija. Institut za narodnu umjetnost, Zagreb 1967.

<sup>35</sup> Gl. I. Ivančan, Istarski narodni plesovi. Institut za narodnu umjetnost, Zagreb 1963.

<sup>36</sup> Tako je npr. v Tuhinjski dolini drug s štrukljem v roki trikrat obkrožil nevesto, preden je po vrnitvi od poroke stopila v hišo. (Podatek iz arhiva GNS). V Beli krajini so gnali kravo, ki jo je ugriznila kača, trikrat okoli breze, da bi ozdravela (V. Möderndorfer, Ljudska medicina pri Slovencih. Ljubljana 1964, 292); če pa so dobili mačko k hiši, jo je nesel družinski član trikrat okoli ognjišča, da bi ostala pri hiši in se ne potepla. (V. Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Celje 1946, 148).

<sup>36a</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>37</sup> Podatki iz arhiva GNS.



jo je plesalec prvega plesa izbral za naslednji ples, »da je prišla na rep«, ker pač ni bila dobra za prvi ples (II, 285). Ničesar pa iz Valvasorjevih opisov ne izvemo, kaj so počeli ob plesnih prireditvah starejši. Iz ljudskega izročila je znano,<sup>38</sup> da kot gledalci ocenjujejo ples in plesalce. Na plesu se mladi ljudje ne le zabavajo, ampak tudi spoznavajo in iz takih znanstev se kasneje morda sklepajo zakoni. Neke vrste ocenjevanje je mogoče razbrati iz Valvasorjevega opisa svatbe v Istri, kjer »starešina, nastočilo, zastavonoša in trobilec na rog opazujejo rajanje kakor nekakšni plesni sodniki.« (X, 334.)

Ko je bil ples končan, so fantje dobiček od plesa zapili sami (II, 283) ali pa so odšli v gostilno skupaj z dekletimi in godci (Gorenjsko) (II, 284). Za okolico Škofje Loke, Kranja in Tržiča še poroča, da so smeli tudi tujci z njimi v gostilno, vendar so morali plačati dvojno pijačo in si še šteti v čast, da so sploh lahko bili v njihovi družbi (II, 284). Te Valvasorjeve opombe nam odkrivajo fantovščino kot trdno vaško organizacijo, ki si ni pustila kratiti svojih pravic in dala večkrat čutiti svojo moč.

Za Primorsko, koder so se navade ob plesni prireditvi najdlje ohranile, imamo podatke, da so po plesu fantje dobiček zapili ali pa so ga porabili za kakšno drugo priložnost, medtem ko so morala dekleta domov.<sup>39</sup>

Marsikaj zanimivega nam je Valvasor povedal o godcih in njihovi vlogi pri plesih. Godci so sedeli v kotu, da niso bili napoti; če pa je bilo še premalo prostora, celo zgoraj na skednju (II, 283). Godčevstvo je bilo poklic, zato so jih morali plačevati, a za ceno so se dogovorili takrat, ko so jih najeli (Gorenjsko, Bela peč) (II, 283, 284). Godec je bil na razpolago ves čas plesa. V okolici Škofje Loke, Kranja in Tržiča so godci spremljali fante k deželsko-sodnemu gospodu, ko so odkupili ples (II, 284). V vaseh pri Smledniku je šel plesalec prvega plesa z godci k svoji plesalki (II, 285). V gospostvu Bela peč so morali iti godci s fanti javno na plesišče. V istem gospostvu je moral godec na bas glasno klicati fante na ples (II, 283, 284). Na Reškem pa so morali godci še pred plesom najprej h glavarju, da so mu zaigrali, zagosti so morali še obema sodnikoma in tudi tistemu, kateremu je dal glavar ples. Z njim so šli nato na plesišče (IX, 323). Navadno so godce plačali tisti fantje, ki so jih najeli, a včasih so morali plesalci plačati naravnost godcu. (Gorenjsko, Reško) (II, 285; IX, 323). Godci niso bili nepogrešljivi samo na plesnih zabavah, fantje so jih pripeljali s seboj tudi na skupno delo, ko so meli proso ali trli lan (II, 285; III, 291), in k dekletom, ki so ob zimskih večerih predla (II, 286). Po končanem plesu so šli godci s plesnimi vodji še v gostilno, kjer so jih tudi pogostili (Bela peč) (II, 284). Dolžnost godca pa je bila tudi, da je na ženitovanjih z raznimi burkami zabaval svate (Dolenjsko) (III, 290).

Vloga godca se kasneje ni bistveno spremenila, pač pa so se spremenile nekatere navade. Toda še do nedavna so na Primorskem kot za Valvasorja godci spremljali plesne vodje skozi vas na plesišče.<sup>40</sup> Povsod tam, kjerkoli je še v navadi skupno delo,<sup>41</sup> je godec nepogrešljiv. Njegovo mesto na plesu, pa najsi bo na svatbi, ob pustu ali žeganju, je še vedno v kotu. In končno,

<sup>38</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>39</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>40</sup> Podatki iz arhiva GNS.



še dandanes on »dela ohcet«, od njega zavisi razpoloženje na svatbi.<sup>42</sup> Še naprej ostaja najemnik, ki se mora podrežati zahtevam delodajalca.

Pomembni so tudi Valvasorjevi podatki o instrumentih za ples. Na Gorenjskem so igrali na gosli, saj so fantje najeli »goslače« (II, 283); igrali so tudi na bas: godec na bas je namreč razglašal vabilo za ples (Bela peč) (II, 283). Na bakrorezu, kjer predstavlja Gorenjce pri plesu, vidimo pod drevesom sedeti goslača, zraven pa stoji godec z neke vrste pihalom, ki je podobno flavti. Za Dolenjsko razen goslača (III, 290) omenja fante z rogovi (III, 291), ki so prišli na metev prosa. Rogovi verjetno niso bili primerni za ples, vendar Valvasor pripominja, da so tudi na njihovo trobljenje plesali. Za Reko poroča, da so imeli godbo na piščali (Schallmey), godce imenuje tudi piskače. V Istri pa so igrali na dvojne piščalke, imenovane vidalice (Uidalize, Vidalize), ter rog in roženice (Rosheniza) (X, 334).

Gosli na Gorenjskem dandanes ni več v ljudski muziki, ohranile so se le na Štajerskem, v Prekmurju in Reziji.<sup>43</sup> Tudi rogov ni več. Piščali z Reškega so verjetno današnje sopele, medtem ko roženice in vidalice prav tako še zdaj najdemo v Istri.

Valvasor je opisal tudi senčne strani plesa. To so bili pretepi in uboji. Navedel je celo primere uboja nekega Fortunata v Begunjah in treh drugih v Hlebcah, Zgoši in Paličju (II, 283). Pretepi so nastali, če so se drugi fantje vtikali v ples domačinov (Bela peč) (II, 284) ali če je kdo pritegnil dekletko iz drugega kroga v svojega (Katzenstein) (II, 285). Valvasor pretepe slikovito opisuje, na primer, da se z gorjačami »... prav tako ščegetajo kakor mesar vola, ko ga s sekiro udari po glavi« (II, 285). Za tepež so uporabljali tudi kamenje (II, 285). Valvasor nazadnje pikro pripominja, da ljudje govore, kako ni bilo lepega žeganja, če ni nihče umrl ali narobe (II, 285). Omenja tudi nevarnost plesa za dekleta, ki zaradi njega izgube nedolžnost (Mengeš) in dodaja verze:

»Če se ponoči prelahko vrti,  
devica kaj rada venec zgubi.« (II, 286)

Nadalje poroča, kako se je duhovna in posvetna gosposka večkrat trudila, da bi zatrla plese. Vendar se ji to ni posrečilo, ker so se kmetje uprli, »... češ da ne puste, da bi se odpravili njihovi stari običaji, ki jim pravijo »stara pravica« (II, 285). Dejansko so konec 18. stoletja celo z generalnim odlokom prepovedali ples na žeganjih.<sup>44</sup> Seveda plesi kljub temu niso zamrli, pretepi ob tej priliki pa se pojavljajo ponekod še dandanes.

Tako se nam je Valvasorjevo gradivo odkrilo kot izredno bogato in pomembno, saj lahko na njegovi podlagi dokaj stvarno sklepamo o ljudskem življenju v 17. stoletju, hkrati pa je trdna opora za nadaljnje raziskovanje. Valvasorjevo gradivo vsebuje vrsto takih dragocenih opažanj, ki jih ne premore noben veliko mlajši vir. Res v njegovem gradivu ni plesnih zapisov, ni melodij plesov ali pesmi in o plesnem repertoarju ne moremo ničesar

<sup>41</sup> Danes še povsod tam, kjer vsega dela ni mogoče opraviti s stroji ali strojev sploh nimajo, npr. v Slovenskih goricah, Halozah, Prekmurju, Porabju, v Mežiški dolini in drugod. (Podatki iz arhiva GNS).

<sup>42</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>43</sup> Podatki iz arhiva GNS.

<sup>44</sup> Gl. VI. L e v e c, Ples o cerkvenem prošenju na Kranjskem. IMK 6 (1869) 48.

določnejšega sklepati, moremo pač le domnevati. Toda to so slabosti vsega starejšega gradiva. Vendar pa je v vsem drugem Valvasor tako vsestranski, da njegovo gradivo že nakazuje smer, v katero mora vsako raziskovanje ljudskega plesnega izročila.

Zusammenfassung

DAS ETHNOCHOREOLOGISCHE MATERIAL BEI VALVASOR

Die Quellen zur Erforschung des slowenischen Volkstanzes sind in der Vergangenheit sehr spärlich, deshalb beruht das heutige Bild der slowenischen Überlieferung hauptsächlich nur auf den Ergebnissen der Autopsie der vergangenen 40 Jahre, d. h. der Überlieferung, die Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts bekannt war. Und lediglich der Vergleich des in dieser Zeitspanne gesammelten Materials mit älteren Beschreibungen zeigt uns teilweise die Entwicklung des slowenischen Volkstanzes.

Für das 19. Jahrhundert dienen uns die in verschiedenen Zeitungen und Zeitschriften jener Zeit veröffentlichten Beschreibungen. Sie sind bescheiden, berichten jedoch grösstenteils über die Tänze Weisskrains (Bela krajina) und des Gailtales (Ziljska dolina). Für die Tänze anderer Landschaften sind die Berichterstatte der Meinung, sie seien allgemein bekannt, fremden, neueren Ursprungs und als solche uninteressant. Für das 18. Jahrhundert besitzen wir einige Angaben in den Werken A. T. Linharts und B. Hacquets, für die zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts aber steht als einzige Quelle Die Ehre des Herzogthums Crain von J. W. Valvasor da. Nur einige unerhebliche Angaben unterrichten uns über die früheren Zeitläufte.

Die Ehre des Herzogthums Crain ist ein sehr umfangreiches Werk, doch ist für den Volkskundler nur das 6. Buch von Bedeutung. Valvasor beschreibt darin die Sprache, die Tracht, die Sitten und Gebräuche der Oberkrainer, der Unterkrainer, der Uskoken oder Walachen in Mittelkrain, der Krainer Kroaten, der Wippachtaler, der Karstbewohner, der Fiumaner und der Istrianer. Im sonstigen folkloristischen Material verstreut befinden sich Angaben über den Tanz, die im ersten Augenblick ziemlich spärlich erscheinen, doch ergibt ihre Zergliederung vom Standpunkte der modernen Ethnochoreologie aus, die den Tanz als wesentlichen Bestandteil des menschlichen Lebens betrachtet und nicht nur an seinen formalen und ästhetischen Qualitäten Interesse findet, ein anderes Bild.

Valvasor beschreibt zunächst die Umstände, in denen getanzt wurde. Er berichtet über die Freude am Tanz, wir erfahren ziemlich genau, wo und wann getanzt wurde, wo sich der Tanzplatz befand, wie lange der Tanz dauerte, wie der Tanz verkauft und gepachtet wurde, wieviel man dafür zahlen musste, wie die Tanzveranstaltung begann, wie sie verlief und wie sie endete. Weiters berichtet er über den ersten Tanz und seine Bedeutung. Einige Angaben lassen uns ahnen, wie damals getanzt wurde, wie die Tanzfiguren beschaffen waren. Man erfährt letzten Endes, wer tanzen durfte, wie es mit der Tanzetiquette bestellt war, wie man es mit den Beziehungen der Tänzer zu den Tänzerinnen und umgekehrt hielt. Es gibt ziemlich viele Angaben über die Musikanten, über die Instrumente, auf denen man zum Tanz aufspielte, sowie über die unangenehmen Folgen des Tanzes.

Wenn man Valvasors Beschreibungen den noch heute erhaltenen oder jenen Bräuchen vergleicht, die für das Ende des 19. oder für den Anfang des 20. Jahrhunderts bezeugt sind und in enger Verwandtschaft zu den Bräuchen stehen, wie Valvasor sie beschrieben hat, so stellt man fest, dass Valvasor ein verlässlicher Berichterstatte ist. Sein Material ist reichhaltig und bedeutend, weil es nicht nur ein Bild des Volkslebens im 17. Jahrhundert vermittelt, sondern auch einen wichtigen Stützpunkt für die weitere Forschung ergibt.

## LJUDSKA IMENA ZDRAVILNIH RASTLIN

Dušan Ludvik

Naše knjige o zdravilnih rožah in zeliščih prinašajo poleg strokovnega izrazoslovja še kar lepo število imenskih vzporednic, dvojnic in različic, ki se po predstavnosti in predstavljenosti zdijo čisto domače in ljudske. V resnici pa je dolga vrsta teh mnogoimenk glede na jezik imenodajalca raznovrstna in večplastna, po kraju izvira večdimenzionalna, po času nastanka raznodobna, po pomenski plati pa razumljiva, malo jasna in zastrta, dvomljiva, zabrisana ali pa sploh temna. Še bolj kakor za krajevna, vodna in ledinska imena velja za imena rastlin, da niso vsi do danes evidentirani izrazi nastali že v skupni domovini Slovanov, ampak je drugačna flora nove domovine zahtevala in dobila ustrezno, novo terminologijo. Potemtakem ni nujno, da je neko slovensko ime rastline, ki ima druge slovanske vzporednice, tudi že samo po sebi zelo staro ali da izhaja celo iz t. i. »pradomovine Slovanov«.

Uporaba zdravilnih zelišč je seveda prastara, vendar pa je bilo število zdravilnih rastlin sprva omejeno in se je šele postopno množilo na podlagi dolgodobnih in mnogostranskih izkušenj. Antika, ki je uporabljala veličastno legijo rastlinskih zdravilnih snovi (drog), ni poznala vrste zdravilnih rož, ki jih danes splošno uporabljajo (arnika, kolmež, nekatera alpska zelišča itd.).

Rastline kot »materia medica« so po antiki in propadu antične kulture začeli redno zbirati, kultivirati in uporabljati pravzaprav šele menihi benediktinci (6. stol.), ker so jih k temu navajala njih redovniška pravila. Benediktinska samostanska kultura doživi svoj prvi vzpon v Nemčiji že v 8. stol. in tudi vpliva na nemško botanično izrazje (prevzem latinskih imen). Začetek splošne kulture zdravilnih rastlin v frankovski državi (posredno in vzporedno seveda tudi v politično odvisnih deželah — torej na današnjem in bivšem slovenskem ozemlju) predstavlja pač pod vplivom benediktinskega reda razglašeni *Capitulare de villis et hortis* Karla Velikega (ok. 800), kjer se priporoča gojenje kakih 70 zdravilnih in dišavnih rastlin.<sup>1</sup> Tako se nahajališčem in zbirališčem divje rastočih zdravilnih rož pridruži načrtno kultiviranje nekaterih zelišč — njih poznavanje in uporaba se seli iz samostanskih vrtov v dvorske in grajske ográde, polagoma pa tudi na vas. Odtod

<sup>1</sup> Franc KOTNIK, Slovenske starosvetnosti, Ljubljana 1943 (= SVET I, št. 4), 123 ss.

najbrž stara navada na kmetih (tudi v mestih in trgih), da imajo — ne zmeraj poleg hiše — poseben, ograjen zelenjavni vrt, na katerem gojijo tudi nekaj splošno znanih zdravilnih rastlin in dišavnic. Odtod mogoče mlajša od starih južnoslovanskih izposojenk *vrt* < (*hortus*) »ograd«,<sup>2</sup> prim. srb.-hrv. *povrće*. Srvn. *gart*<sup>3</sup> je v sloven. ostal brez spremembe, prim. srvn. \**gartrose* = *gartroža* (sloven. ljudske pesmi; Braslovče), koroško narečno *zartlc* »vrtec«.

Srednjeveška botanika je uporabna stroka in si podaja roké z lekarništvo in zdravilstvom. V medicino, ki je vsa pod vplivom antične medicine, pritekajo poznanja orientalske, zlasti arabske zdravilske vede in se širijo iz Salerna (prva medicinska visoka šola), pozneje iz Montpelliera po vsej Evropi. Nacionalno, bolj vračarstvo kot zdravilstvo, ima v nadnacionalni areni zdravilstva in lekarništva le podrejen ali obroben značaj. Znanje se zbira v samostanskih in kolegijskih knjižnicah, že v 12. stol. se v večjem številu prepisujejo t. i. »zdravilske knjige« (*arzeniebuoch*, *arzebuoch*), od katerih se je ohranilo — zaradi množične uporabe ipd. — le nekaj (Innsbruck, Bamberg, Prül): le-te izhajajo večinoma iz HIPPOKRATOVE »Ars medicinalis« (»Arzebuoch« YPOCRATIS).<sup>4</sup>

Ta čas je na robu slovenskega ozemlja že nekaj starih samostanov, ki so bili ustanovljeni v 8. stol. (Štivan ob Timavi, Innichen, Kremsmünster), v 11. stol. sledijo benediktinski samostani na Koroškem (Osoje, Šent Pavel, Millstatt, dva ženska samostana — Sent Jurij ob Jezeru, Krka), ob furlanski meji (Rožac, Možac), v 12. stol. so ustanovljeni samostani v Podkloštru na Koroškem in v Gornjem gradu, cistercijska samostana v Stični, Vetrinju, kartuzijanska v Žičah in Jurkloštru. V 13. stol. nastanejo cisterca v Kostanjevici, kartuzija v Bistri in ženski samostani v Velesovem, Studenicah, Marnerbergu (Radlje), v 14. stol. pa v Mekinjah in Škofji Loki.

V 13. stol. se pojavijo minoriti, avguštinci in dominikanci,<sup>5</sup> ki so med drugimi nastopali tudi proti ostankom poganstva pri Slovencih, pač tudi

<sup>2</sup> V SR 9 (1956), 196 »Divnjek« sem sloven. *vrt* razlagal kot eliptično obliko frank. *wurtgardo*, pri čemer sem imel v mislih, da smo si nem. zloženke z *-gart(o)* ali izposodili — *boumgarto* = »pungart, pungrat, pungrt« — ali pa smo jih poslovenili — got. *weinagards*, stvn. *wīngart(o)* = *vinograd*, češ. *vinohrady*. Osamljena oblika je *vrtograd* (MURKO) »vrt, posebno ograjen vrt«, ki ima svojo paralelo v csl. *vrъtogradъ*, *vrъtъpogradъ* »gr. *kēpos*, lat. *hortus*«, to pa spet v got. *aurtigards* »kēpos« = angl. *ortgeard*. Slov., sbh. *vrt* »hortus« je csl. *vrъtъ*, *vrъtъ*, v zloženkah *vrъt-*, *vrъtъ-*, *vrt-*; prim. got. \**aurts*, ags. *ort*, kar pa je spet izposojeno iz vglat. \**horto*, \**orto*. MIKLOŠIČ (Lexicon 77), kjer so številne izpeljanke, misli, da je csl. *vrъtъ* izposojeno iz germanščine, tako tudi še STENDER-PETERSEN (Lehnwortkunde 365, 370). Vendar lahko mislimo tudi na vglat. *hort-*, *ort-*, saj slov. *v* substituira tuji *h* (*historiae* = *vistorje*), pa tudi tuji *u*, *o* (lat. *orca*, *urceus* = csl. *vrъčъ*).

<sup>3</sup> Friedrich KLUGE & Walter MITZKA, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin 1960 (citirano KLUGE s. v. = pod ustreznim geslom).

<sup>4</sup> Moj prikaz ima samo okvirni značaj, zato izpušča podrobnosti in se omejuje na najnujnejše citiranje virov ali pomagal. Podatki so zbrani iz: Gundolf KEIL, Die 'Cirurgia' Peters von Ulm (Forschungen z. Geschichte d. Stadt Ulm, Bd. 2), Ulm 1961, str. 20—55; Gerhard EIS, Mittelalterliche Fachliteratur (Sammlung Metzler, Abt. D), Stuttgart 1962, str. 27—31, 36—41; Meyers Konversations-Lexikon, 5. Aufl. Leipzig 1894 — s. v. *Arzneipflanzen*, *Botanik*, *Medizin*, pod posameznimi imeni in latin. imeni rastlin (citirano LEXIKON).

<sup>5</sup> Josip GRUDEN, Zgodovina slovenskega naroda I. Celovec-Celje 1911 —, 131—159.

proti vraštvu v ljudski medicini. Kaže, da le-ta na deželi in v manjših mestih ni bila na stopnji samostanske medicine. Na Slovenskem so medicinsko vedo in prakso gojili za gotovo v Stični, Kostanjevici, Bistri (rokopisni zapiski in knjige), verjetno pa tudi v drugih samostanih (pozneje npr. v Novem mestu), saj so nekateri dajali zdravila iz domače lekarne tudi posvetnim bolnikom (Vetrinj: hospital Ljubelj in Špitalič; Stična; Ormož: viteški red; frančiškani).<sup>6</sup> Po tej poti smo s samostanskim zdravilstvom in lekarništvom sprejeli — mogoče že v 12. stol. — besedo srvn. *arzât* »zdravnik« — prim. *árcat* (rokopisna knjiga iz 1810) Kranjski *arcat*?)<sup>7</sup> in srvn. *arzenie* »zdravila« — prim. ljudsko *arcnije*, *rcnije*, *arcneje* (Braslovče), mogoče v 13. stol. srvn. *spítál* »bolnišnica« — prim. *špitalič* (krajevno ime Špitalič 1228), *špital* (obče ljudsko, v Braslovčah *špetáú*, v *špetáú* = kam?, v *špetál* = kje? — l = l), *špitalski* (*Špitalska vrata* v Ljubljani — po 1345, gl. pri PLETERŠNIKU).<sup>8</sup> Srvn. *apoteke* »lekarna« se je uveljavilo že v 13. stol., *apóteka* na Slovenskem pa malo pozneje.

HIPOKRATOVA knjiga priporoča za zdravljenje bolezni številna zelišča in kamne. Srednji vek je večinoma le študiral antično botanično, farmakognostično in medicinsko literaturo, sam srednji vek pa je prinesel bore malo novega spoznanja. Pravilnost in upravičenost takega ali drugačnega uporabljanja rastlinskih drog skušajo zmeraj utemeljiti z antičnimi, cerkvenimi idr. poroki. Kompilirajo, prevajajo in se sklicujejo na ARISTOTELA, ki je ohranjen le v delih drugih avtorjev, ponavljajo THEOPHRASTA, ki je poznal kakih 500 vrst rastlin; skoraj najbolj upoštevan avtor je DIOSKORIDES, ki v delu »Materia medica« opisuje kakih 600 zdravilnih zelišč, cenjen je PLINIUS MAIOR in njegova »Naturalis historia«, L. APULEIUS »De medicaminibus herbarum« idr. Zgodnje srednjeveški enciklopedist ISIDORUS HISPALENSIS (umrl 636), ki je v svojem delu »Originum sive etymologiarum libri XX« ohranil podlage antične kulture, je sestavni del samostanskih idr. knjižnic,<sup>9</sup> tudi na Slovenskem.

Vzporedno s to literaturo se srednji vek živó ukvarja z antičnimi medicinskimi avtorji, kot so AESCULAPI »Liber«, ANTHIMUS, CASSIUS FELIX, HIPPOCRATES, GARGILII MARTIALIS »Medicinae«, anonimna knjiga »Passionalis liber«, Q. Sereni SAMMONICI »Liber medicinalis«, THEODORI »Diaeta«, PSEUDO-PLINIUS, kompilator antične medicinske vede Claudius GALENOS, od Arabcev ALKINDUS, RHAZES, HALY ABBAS, AVICENNA idr., ki jih prepisujejo, kompilirajo, glosirajo.<sup>10</sup> Tako nastajajo številni, včasih kar zajetni anonimni zborniki »o močeh zelišč«, npr. »Versus de herbis«

<sup>6</sup> KOTNIK l. c. (op. 1), 124, 125.

<sup>7</sup> France KOTNIK, Iz ljudske medicine (Narodopisje Slovencev 2., Ljubljana 1952), 126.

<sup>8</sup> Naših standardnih slovarjev (CIGALE, PLETERŠNIK, GLONAR, Slovenski pravopis 1962 = SP) ne navajam z bibliografskimi podatki, ker so obče znani. Imena porokov (CAF, MURKO, MEGISER itd.), ki jih v tekstu citiram, so iz PLETERŠNIKA, kjer je tudi ustrezna dokumentacija. Akcentuacija je pretežno po PLETERŠNIKU; kjer pri besedah ni naveden vir, se razume, da je iz PLETERŠNIKA.

<sup>9</sup> Gl. op. 4.

<sup>10</sup> Gl. op. 4. Elias STEINMEYER & Eduard SIEVERS, Die althochdeutschen Glossen, Bd 3. Berlin 1895, 466—606 (citirano AHDG).



(ok. 200 botaničnih imen), »Versus de arboribus«, »Summarium Heinrici« I.—X. (primerjaj: Liber IV. »De his que vivunt per viriditatem« : De vitibus, arboribus, lignis, herbis et eorum nominibus, de oleribus, odoratis oleribus, frumentis, leguminibus).<sup>11</sup> Eden najbolj znanih priročnikov zdravilnih rož MACER FLORIDUS »De viribus herbarum« (11. stol.) je večkrat preveden na nemški jezik (npr. v Regensburgu). Priljubljena je poljudno zdravilska in naravoslovna knjiga »Physica« HILDEGARDE de Pinguia (Bingen), nastala ok. 1160 (I. knjiga: rastlinstvo. III. knjiga: drevesa). Enak sloves ima ALBERTUS MAGNUS (1193—1280), ki je poleg drugega napisal sedem knjig »De vegetabilibus«, in poznejši PSEUDO-ALBERTUS »Liber secretorum de virtutibus herbarum«. Zdravila vseh treh območij narave (živalstvo, rastlinstvo, rudninstvo) obravnava knjiga nekega frankfurtskega zdravnika »(H)ortus sanitatis«, ki je bila poleg prevoda »Gart der gesuntheit« eden najbolj priljubljenih priročnikov visokega in poznega srednjega veka.<sup>12</sup>

Že imenovane »zdravilske knjige« (arzebuoch) 12. stol. so še močno aktualne, v naslednjih stoletjih se pojavijo izpopolnjene izdaje in nove kompilacije avtorjev DIEMER (13. stol.), v 14. stol.: ORTOLF von Bayerland, Arnold DONELDEY, J. TOLLAT »Margarita medicinae«, anonimni »Utrechter Arzneibuch« itd. Poleg teh pa slovijo še posebne vrste medicinskih navetov in pravil tipa »Regimen sanitatis« (12. stol.), »Circa instans« ipd. V vseh teh je bogata rastlinska terminologija antične provenience, srlat, izrazi, srvn. prevodi ali ljudska imena zdravilnih zelišč, medicinsko in lekarniško izrazje. Sklep in povzetek srednjeveške dietetike je »Gross-Schützenser Gesundheitslehre« (ok. 1525). Povzetek antične in srednjeveške botanike predstavljajo kompilacije in prvi prevodi starorimskega pisca COLUMELLE »De re rustica« in zajetne enciklopedije Petrus de CRESCENTIIS (1230—1231) »Ruralia commoda libri XII«, K. MEGENBERG »Puch der natur« (1475).<sup>13</sup>

Srednji vek je v glavnem le študiral ter tako ohranjal antično strokovno slovstvo z antično terminologijo, ki v številnih odrastkih živi še daleč v novi vek, posamezno celo do danes. Samostojnejši nazori se pojavljajo šele konec 15. stol. (Veit AUSLASSER »Herbarius), znanstvene raziskave pa šele v 16. stol. Število avtorjev je že težko pregledno, Hieronymus von BRAUN-SCHWEIG, BRUNFELS, Leonhard FUCHS, Hieronymus TRAGUS in Konrad GESNER so prvi znanstveno usmerjeni botaniki. Število t. i. »knjig rastlin« (Kräuterbuch) v 16. stol. in njim sorodnih je občudovanja vredno,<sup>14</sup> verjetno so bile nekatere od teh tudi v knjižnicah naših samostanov, gradov in bogatih meščanov.

Pri pretresu našega ljudskega izrazja rastlin in zdravilnih zelišč je treba upoštevati, da srednji vek ni ustvaril neke botanične sistematike, da je bil

<sup>11</sup> AHDG I. c., 58 ss., 91—112.

<sup>12</sup> Gl. op. 4, 10.

<sup>13</sup> Gl. op. 4, 10.

<sup>14</sup> G. PRITZEL & C. JESSEN, Die deutschen Volksnamen der Pflanzen, Hannover 1882 (citirano PRITZEL & JESSEN), 686—695. Alfabetična razvrstitev po latin. imenih rastlin; včasih malce nezanesljiv, posebno pri navajanju stvn. in srvn. oblik. Stvn. = starovisokonem. ni enoten pismeni jezik = bavar., aleman., frankov. pismenstvo do pribl. 1050; srvn. = srednjevisokonem. ni enoten pismeni jezik = pismenstvo do 1250, po starejših pojmih tudi do 1500. Visoka nemščina = bavar., aleman. in srednjenem. dialekti (frankovski).



odvisen od antične tradicije in je razvrščal ter dajal imena po barvi, obliki cvetov, listov, korenin, plodov, po neki ljudski analogiji in etimologiji (fantazijska imena), po času in kraju cvetenja in zorenja, po neki zunanji podobnosti, po domnevni ali dejanski zdravilni koristnosti in učinkovitosti, po verskih, legendarnih, vražjevernih in drugih vidikih. Šele Konrad GESNER je skušal rastline načrtno urediti po plodovih in sadežih, CAESALPINUS je po njegovem vzoru sprejel za osnovo sistematike plod in značilne dele semena (1583), medtem ko je LOBELIUS (1570) sestavil sistematiko rastlin po njih naravni sorodnosti (drevesa, praproti, trave, lilije itd.); v tem sta mu sledila Kaspar BAUHIN (»Phytopinax«, Basel 1596; »Pinax theatri botanici«, 1623 idr.) in njegov sin Johann BAUHIN v delu »Historia plantarum universalis«, 1650. K. BAUHIN je prvi sestavil sinopsis vseh do takrat znanih rastlin (»Phytopina«) in je usklajal ter popravljajl močno podivjano botanično nomenklaturo; njegov je seznam imen in sinonimov za 6000 rastlin (»Pinax«).<sup>15</sup>

Poleg srednjeveške farmakognostične botanike je verjetno vplivala na našo ljudsko botanično terminologijo tudi botanična znanost 16. in 17. stol., svedea po posredovanju samostanskih lekarnarjev in zdravnikov ter njihovih mestnih kolegov. Novomeški frančiškani (po 1470) niso imeli v knjižnici samo HIPPOKRATA, DIOSKORIDA in GALENA, ampak tudi »knjigo zelišč« — »Kräuterbuch« — Adama LONINUSA in Petra UFFENBACHA (Frankfurt 1630). Na Kranjskem zasledimo prve zdravnike z univerzitetno izobrazbo leta 1516, v začetku 16. stol. se omenja mestna lekarna v Ljubljani, v Novem mestu ok. 1569, minoriti v Slovenski Bistrici so imeli svojo lekarno vsaj že po letu 1629, Pavlinci pa 1663—1780.<sup>16</sup>

Po vseh teh čudno razvejenih poteh prihaja srednjeveška in zgodnje novoveška medicina na deželo k preprostemu, neukemu kmetu, z njo pa tudi rastlinska terminologija, ki se meša z lokalnimi imeni za rastline. Po tujih vzorih nastajajo t. i. slovenske rokopisne »zdravilske bukve«, ki so v lepem številu izpričane vsaj po letu 1720.<sup>17</sup> V njih se prepleta spekulativni srednji vek z empirično antiko in deloma še z vražami. Antična je delitev rastlin »po naravi« — npr. »je m r z l e nature«; »je g o r k e nature« ipd.; antičen je nazor, da so drevesa m o š k e g a in ž e n s k e g a spola,<sup>18</sup> prim. brin — brina; češmin — češmina; srebro — srebot; topol — topola itd. Botanično gre mnogokrat za sorodne ali iste vrste, ki se le malce razlikujejo (večji ali manjši listi, različna višina rasti, prostor, koder rastejo), večkrat pa se razlikujejo le po gramatičnem spolu. Tudi, če gre za mlajše, umetne tvorbe, je antični nazor o dveh spolih dreves in rastlin, ki ga je sprejel tudi sholastični srednji vek, še dolgo v novem veku podzavestno navzoč kot davna ljudska tradicija. Tudi zelišča in cvetlice odsevajo v nekaterih pripisnih dvojnica h to staro verovanje: aborat — abrotica; bic — bica, bik — bika; prisádnik — prisádnica; rogoz — rogozica; šatraj — šatrajka; špajk — špajka idr.

Številna od domnevno ljudskih rastlinskih imen so le zrealna podoba antične in srednjeveške terminologije, zato so v nekem smislu evropska,

<sup>15</sup> LEXIKON s. v. *Botanik*.

<sup>16</sup> KOTNIK l. c. (op. 1), 127.

<sup>17</sup> Gl. op. 7.

<sup>18</sup> Primere gl. tudi v tekstu.

nadnacionalna ali drugače rečeno: mnoge naše izhodiščne imenske oblike, sinonimi in vzporednice so prevzete iz srlat., romanskih (furlanskih, italijanskih, ladinskih), srvn. in zgodnje novonemških predlog bodisi pisanih (torej neposredno, vendar bolj poredko) ali iz ustnega izročila (kar je navadno) s posredovanjem nam anonimnega zavzetega dajalca — meniha, lekarnarja, padarja, potujočega zeliščarja itd.

Ne smemo pa izključiti tvorne ljudske fantazije, saj je naš človek zelo nadarjen za domišljjsko in jezikovno kombinatoriko. Tako je lahko samostojno in neodvisno od predlog, navdihnjen od trde domačnosti okolja *ustvarjal* iz potrebe nova zveneča, vizualna in plastična imena. Vendar pa ni mogel mimo že izdelanih, uveljavljenih terminoloških kalupov in utrjenih medicinskih nazorov, zato je slišane tuje predloge *prilagajal* v duhu materinskega jezika, a jih je tudi — neuk in slab poznavalec tujega jezika — večkrat suženjsko, pōjem za pojmom ali le približno in celo napak *prestavljal* na svoj jezik, pri tem usmerjan od preproste etimologije. Večkrat je tuje — latinsko ime kar *sprejel* v že nekemu drugemu tujemu jeziku prilagojeni fonemski obliki in jo po glasoslovnih zakonih domačega narečja oblikoval in razvijal (Artemisia abrotanum: *abrotica*, *aborat*, prim. nem. Abruten, Abraut; Gentiana, srvn. enzian > *leciján*; Sanicula, srvn. sanikel > *ženikelj*, *žmikelj*; Mentha, neposredno iz srlat. = *meta*; Ligusticum, srvn. *lobstroek* lubstecke, avstrijsko *lustoc* > *luštek*, *luštrek*, *luštrak*; Spica, avstrijsko in nem.-kor. Speik > *špajk* — *špajka*; Salvia, srvn. salbei, salbie > *žalbelj*, *žavbelj*, *žajbelj*; Satureia, nem. 16. stol. Saturej > *šatráj* — *šatrajka*; Presilium, srvn. bresil, presil (*s* = *ś* = *ž*) > *bražiljka*, *pražiljka*, *prežiljka*, *prožiljka*, *prožiljka*; Betonica > *betónika*; Centaureia, srvn. centaur, center > *cintáver*, *cintara*; Anisum, srvn. anis, anes, aleman. jenes > *janež* itd.). Romanska imena je lahko sprejemal neposredno (srlat. *rubidus* > *robida*; *malum granatum* — *margarant*) ali preko nemškega medija, npr. ladinsko *garnate*, *granate*, *granata*, *granates*, kor.-nem. Grante, Grandel > *grante*, *grantni*, *grandeljni* »brusnice«. Največje število botaničnih imen pa je sprejel iz starejše nemščine; take stare izposojenke imajo mnogo variant, razločljivih le na podlagi dolgoletnega ustnega izročila, ki ga ni spremljala kontrola črkovne podobe, prim. 16. stol. Wegwart > *regrat*, *regrad*, *regvat*, *regvant*, *vergrad*, *virgrad*; *jergot*, *revar*, *reva*; srvn. Ipsch, eibisch > *ajbiš*, *ajpš* itd. Tako je naše ljudsko botanično izrazje neenotno po časovnosti, izviri in samoniklosti ter po notranji jezikovni in kulturni vrednosti. Naloga primerjalnega jezikoslovja, filologije in botanike s farmakognozijo je, da loči prvotno od drugotnega, umetno od pristnega, individualno od množičnega. Posledica manjkajoče botanične sistematike ves srednji vek je: prepoznavanje rastlin predvsem na podlagi zunanje podobnosti, zaradi katere prihaja do pogostnih zamenjav rastline in imena. Ta zamenjava je tembolj lahka, ker so zdravilna zelišča precej somerno porazdeljena na tele skupine: kriptogame in monokotile (kakšna četrtnina od vseh domnevnih in resničnih zdravilnih rož, ki jih je po ROSENTHALOVEM sinopsisu kakih 8000, dejansko zdravilnih pa niti ne 200), komposite, labiate, umbellifere, solanee in papilionacee.<sup>19</sup>

<sup>19</sup> Gl. op. 15.

Metodično napak bi bilo, omejevati se zgolj na pritegnitev slovanskih vzporednic in tako umetno ustvarjati videz častitljive starinskosti, ko gre v veliki meri za imena in sinonime visokega in poznega srednjega veka ali celo 15.—19. stol., ko so naši slovarniki manjkajoče nadomeščali z nomenklaturo drugih slovanskih jezikov ali s prevodi. Sinteza bo mogoča šele, ko bodo znani rezultati slavistov, germanistov, romanistov idr. raziskovalcev botanične terminologije.<sup>20</sup>

### Euphrasia officinalis

»Euphrasia« (Scrophulariaceae), je zdravilna rastlina, ki so jo cenili že stari Grki, ne pa tudi vsi Rimljani. Že od nekdanj so jo uporabljali pri očesnih boleznih in — kakor druge skrophulariaceje — za kohanje skrofuloznih otrok; dalje pri črevesnem in želodčnem katarju, slabi prebavi, zlatenici ipd.<sup>21</sup>

Očec (JUVAN 130), vendar po CIGALETU »Zahntrost, roter Augentrost — Euphrasia odontites«, ne »Augentrost«, ki ima bele ali blede vijoličaste cvete. Ime *očec* je prvotno pač pripadal »E. officinalis«. Zamenjava je nastala zaradi sorodnosti rastlin ali po vzoru nemške terminologije (Augentrost: roter, brauner Augentrost) ali po ljudski etimologiji z naslonitvijo na *očnik*, *očnják*, *podočnik* »Augenzahn«, tj. »zel za očnik« (pars pro toto: »zobé« — Zahntrost).

Očec je »zdravilna zel za oči«, prim. »... ime ima odtod, ker pomaga vidu« (1562) ali »ker vid ostrí (= bistrí) in razvetljuje« (1596 — MACHEK 215), v Šleziji še zdaj verjamejo, »da krepi vid«. Mogoče je cvet starim piscem pripominjal oko, spodnja cvetna ustnica pa veke z obrvmi (MACHEK) in so zato rastlino po principu »signatura rerum« (znamenje stvari) uporabljali

<sup>20</sup> Del gradiva je objavljen tudi v SR 20 (1972) št. 1, 71—85; št. 4, 419—425. Raziskave so mišljene kot jezikovni in kulturno zgodovinski prispevki k problemu. Niso apodiktčni ali polemčni, prenesejo diskusijo, s tehtnimi protidokazi tudi revizijo. S tem, ko navajam pretežno nemške predloge in paralele, nočem ustvariti videza, da je vsa terminologija zdravilnih rastlin prevzeta od Nemcev. Malce enostransko podoba skušam dopolniti s češkimi primeri, delno tudi z drugimi slovanskimi idr., vendar je to naloga slavistov. Zaželeno bi bile raziskave angleške in skandinavske terminologije, zlasti pa srednje latinske in italijanske. S tem bi postala podoba bolj plastična in zaokrožena; menim, da moja tezo — da je velik del imen zdravilnih rastlin srednjeveški, nadnacionalni in evropski — lahko potrdi ali ovrže le analiza teh imen, začeta z različnimi metodami, opravljena hkrati iz več izhodišč in smeri.

Znane etimološke slovarje (MIKLOŠIČ, BERNEKER, VASMER) navajam le z imenom, uporabljal sem tudi Josef HOLUB & František KOPEČNÝ, Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952 (citirano HOLUB & KOPEČNÝ s. v.); Václav MACHEK, Česká a slovenská jména rostlin. Praha 1954 (citirano MACHEK; razvrstitev imen je po sistematiki, vendar se dajo hitro ugotoviti po indeksih); Franc MIHELČIČ, Zdravilne rastline. Ljubljana 1940 (citirano MIHELČIČ). Prinaša veliko sinonimov, ki pa so brez *poroka* in večkrat nezanesljivi ali pomešani; MIHELČIČ pogosto navaja tekst »zdravilskih bukev« iz 1720; Marjan JUVAN, V rožah je zdravje (SVET II/8, št. 20). Ljubljana 1945 (cit. JUVAN; sinonimi, brez porokov); Hermann FISCHER, Mittelalterliche Pflanzenkunde. München 1929 (cit. FISCHER); Heinrich MARZELL, Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen, Berlin 1937 — ... (cit. MARZELL); razen tega še več drugih priročnikov in pomagal.

<sup>21</sup> Opis in karakteristika rastlin po LEXIKONU, JUVANU, MIHELČIČU, MACHEKU idr.

pri boleznih oči, ker so verjeli, da narava sama razodeva ljudem magično in zdravilno moč rastlin<sup>22</sup> — npr. rastlina z rumenim cvetom ali sokom naj bi zdravila rumenico (zlatenico), rastlina tople narave spet boleznim tople narave ipd. »Euphrasia officinalis« je po starem »gorke narave« (češ. »z parnosti horké«, zdrávilna naj bi torej razna vnetja — še danes priporočajo očec za umivanje vnetih, prehlajenih, solzečih se in utrujenih oči, obkladke in čaj pa pri kroničnem očesnem vnetju in katarju, pri oslabelem vidu, ker da čisti in krepi pogled (MIHELČIČ 171, JUVAN 131, zato tudi ime čisták (CAF) = »zel, ki čisti«. — O teh boleznih so včasih mislili, da nastajajo zaradi vroče krvi (češ. »mdloby i nemoci ... od horkokrevnosti« — 1517 = MACHEK 215).

Zaradi podobnosti cveta z očesom ali zaradi dejanske ali domnevne zdravilne moči za oči se rastlina ital. imenuje *ocularia*, v srvn. prilagoditvi *ougentrost* (augentrost — »Gart der gesuntheit«, AUSLASSER) ali *ougenclar* (BRUNSCHWYG 1500). Najbolj razširjeno in tudi lekarniško ime je bilo *Augenkraut* (FISCHER 269, PRITZEL & JESSEN 148), lokalno tudi *Augendienst*, *Augsteinblüml* ipd., hrv. *vidica*, r. *očanka*, *očnaja trava* ipd. Ime je nadnacionalno, evropsko.

Češko se imenuje tudi *světlík*, prevzeto v polj. *świetlik*; rus. *svet očej*, kar MACHEK ne razloži. V češ. prevodu MATTIOLIJA (1596) stoji, da »zrak ostří a osvěcuje«, zato se stital. imenuje *luminella*<sup>23</sup> (luč, svetloba, figurialno »luč oči«). *Luminella* je soznačnica za *ocularia*, srvn. \**liuchte*, \**liehtkrüt*, \**liuhtenkrüt* (izpričano v poznejših oblikah poznega srednjega veka *Leuchte*, *Lichtkrawt*, *Leuchtenkrawt*, *Luchte* — »Synonyma apoth.« — 15. stol., BRUNSCHWYG itd.). Ime je evropsko, vendar nisem našel neposrednih slovenskih vzporednic (prim. *Roža svete Lucije*).

**Grižnica** (MIHELČIČ 171). PLETERŠNIK navaja *gríževec*, *grížeška*, *grížešnjač*, *grížnica*, vendar vse v drugem pomenu. Pri MIHELČIČU gre za zamenjavo z neko podobno ali po zdravilni moči sorodno rastlino. Ime je sicer brez problematike, pomeni »zel za grižo«. Rastlino priporočajo za zboljšanje želodčnih sokov (JUVAN) in pri želodčnem ali črevesnem katarju (MIHELČIČ); kaže, da so nekoč rastlino uporabljali pri zdravljenju griže, tj. vnetja sluznice debelega črevesa. Mogoče sta MIHELČIČ ali njegov poročevalec poznala avstrijsko ime za »Euphrasia offic.« — *weißes Ruhrkraut* (PRITZEL & JESSEN 148), ki pa ni srednjeveško.

**Kopalca** (MIHELČIČ), manjka pri PLETERŠNIKU; ta navaja le *kopáva*, *kopávje* = *kompáva* »*Carlina acaulis*«, ki v ničemer ni podobna *kopalci*. Mogoče je v imenu osnova *kópati* »baden«, ker knjige priporočajo v vodi, ki se je v nji kuhala ta rastlina, kopati skrofulozne otroke (MIHELČIČ). Vendar je sufiks malce nenavaden.

**Smetlíka** (MURKO, CIGALE s. v. *Augentrost*, CAF idr.). »Slovenski pravopis« 1962 ima besedo pod geslom *smet* »odpadek, navlaka«. Po starem je rastlina vroče narave, zdravi naj vroče boleznim = vnetja »Brand, Entzündung«. Teh je več vrst, prim. snět, prisad, sájevca, sájevka, divji ogenj, pereči

<sup>22</sup> MACHEK l. c., str. 12. Češki citati so iz prevoda MATTIOLIJEVEGA Herbarija, Praga 1562, 1596 ali iz J. ČERNÝ, *Knihna lekarska ... 1517* (MACHEK).

<sup>23</sup> FISCHER l. c., 269. Poroki (BRUNSCHWYG, AUSLASSER itd. so po FISCHER, PRITZEL & JESSEN).

ogenj, ovčič = vóličič, vžigalica (Braslovče: užigelca);<sup>24</sup> snet je mrzli, vroči, suhi, mokri; prisad je črni, vranični. Kaže, da so bila nekoč vnetja = snet = prisad zelo pogostne bolezni, ki so zanje priporočali tudi kake posebne rastline, prim. *prisâdnik*, *prisâdnica* »Lamium; Geranium), *prisâdnik* »Mercurialis« (PLETERŠNIK s. v.).

Beseda *snêt* »vnetje« je zelo stara, prim. stčes. *snêt*, polj. *śniec*, srbhv. (*sn(ij)et* ipd., nastalo iz stslvan. \**sn* + \*(*g*)*nêt*-(*iti*) »netiti« = \**snnêt*.<sup>25</sup> Beseda *snet* je bila nekoč običajna beseda kmečkega okoliša, prim. variante *snêt* (f., m.), *snêtih*, *snêtuh*, *snêtjè*, *snêtjâva*, *snêtjâvost*, *snêtljivost*, *sneten*, *snêtiv*, *snêtjâv*, *snêtljiv*, vse za različna vnetja pri ljudeh, živalih in rastlinah (PLETERŠNIK s. v.). Ko je v izpeljankah prvotni pomen »netiti, vnetje« zbledel, se je beseda ljudsko etimološko naslonila na *smêt* (Unrat« [vendar *ê*!], prim. *smêt* (Zgodnja Danica, CAF) = *snet*, »snetljâvâ turščica« je *snêtina* in *snetna*, analogno *smêtiv* (MURKO), *smêtljiv* (Gorenjsko, Goriško) *smêtlij* (Podkrnci), *smêtljâj* (Tolmin, Goriško, Kras), *smêtljivec* (jvzhod. Štajersko), vse namesto *snêt*- (PLETERŠNIK). Pravo ime za *smêtlika* naj bi bilo \**snetlika* »zdravilna zel za snet«. Srednjeveška medicina jo je pač priporočala tudi v ta namen, gotovo pa za več bolezni kakor danes, saj se nem. imenuje *selbheila* »samozdravilka« ali *wuntwurcz* (HILDEGARD 12. stol.) »zel za rane«, stital. *bugula*,<sup>26</sup> mogoče od *buca*, *buc* »luknja«, figuralno »rana«, vendar ne poznam evropskega imena, ki bi ustrezalo našemu \**snêtlika* > *smêtlika*. Ime je nastalo podobno kot *prisâdnik* »zel za prisad«.

Otâv nica (CAF, MEDVED, JUVAN 130) je govoreče ime, ki ga je rastlina dobila po času cvetenja; cveti od julija do septembra ali oktobra (MIHELČIČ, JUVAN). Po CAFU je *otâvnik*, *otâvnjak* mesec »avgust«, ko kosijo in spravljajo drugo košnjo = *otâvo*. Beseda *otâva* je splošnoslovan., stslvan. \**otava*, izpeljana iz \**ot*- »znova, drugi«.<sup>27</sup> Rastlinska imena iz te osnove v slovenščini in drugod niso pogostna, prim. *otâvčec*, *otâvčič* (JUVAN 121, PLETERŠNIK) »regrat«.

Roža svete Lucije (MIHELČIČ) ali *svete Lucije trâva* (E. JOSCH, Die Flora von Kärnten, 1853, JUVAN) ne cveti ok. godu sv. Lucije (13. XII.). Srednjeveška legenda verjame, da so sicilijanski svetnici Luciji iztaknili oči. Tudi krščanska umetnost jo prikazuje s skledico, na kateri je dvoje iztaknjenih oči. »Lucije«, ki na večer pred Lucijinim hodijo v panonskem območju po hišah, kjer je kaj otrok, nosijo na krožniku (svinjske) oči. Po mnogih vaseh na ta dan berejo mašo »za zdravje oči« ali se držijo običajev, ki so povezani s simbolom oči. V ljudskem verovanju je sv. Lucija priljubljena zavetnica za očesne bolezni.<sup>28</sup>

Po principu simpatetike obstaja med višjimi bitji (bogovi, duhovi, svetniki) in ljudmi ter stvarmi nezaznavna simpatija »sočutenje«; moči nosilca in dajalca se nevidno prenašajo na sprejemnika, s pomočjo katerega

<sup>24</sup> Citat *Braslovče* pomeni »iz lastne avtopsije«.

<sup>25</sup> HOLUB & KOPEČNÝ s. v.

<sup>26</sup> FISCHER l. c., 269.

<sup>27</sup> HOLUB & KOPEČNÝ s. v.

<sup>28</sup> Metod TURNŠEK, Pod vernim krovom 1. Ljubljana 1943, 26 ss. Niko KURET, Praznično leto Slovencev, IV (1970), 44 ss.



magično delujejo (simpatetično zdravljenje).<sup>29</sup> Po tem principu je »Euphrasia« — očeč »zel za oči« dobila ime po krščanski zavetnici za očesne bolezni Luciji. To je ime po analogiji (prim. *Rokova roža*).

V imenu je skrita še druga etimologija ali analogija: ime *Lucija* se povezuje z lat. *lux*, »luč«, kar je obseženo v stital. imenu za »očeč« — *luminella* »lučica«, srvn. *liuhte*, *liuhtenkrüt* ipd. (gl. O č e c). Naša *roža svete Lucije*, *svete Lucije trava* (*roža*, *trava* = rastlina, zel) je zastrta paralela k tem ital. in srvn. imenom.

*Smetlika* (*Euphrasia* off.) se v okolici Augsburga imenuje tudi *Heideln* (diminutiv plur. od *Heide* »Erica, resa), *Euphrasia odontites* pa *Kleinheide* (Oldenbreg, prim. PRITZEL & JESSEN). Ne vem, ali je katero od teh imen vplivalo na koroško ime *beli vrês* »Augenrost« (JOSCH) ali pa gre za pomoto oz. zamenjavo. Prilastek *beli* — če gre res za smetliko — stoji pač zaradi belih cvetov, prim. *weiße Leuchte* (Šlezija) *weißes Ruhrkraut* (Avstrija — PRITZEL & JESSEN), vse za *Euphrasia officinalis*.

Tudi pri imenu *sirôtica* »Augenrost« (Poljanska dolina — PLETERŠNIK) gre mogoče za zamenjavo: dvobarvni cveti so malce podobni drobnim mačehcam, ki jih ponekod imenujejo *sirotica* (CIGALE, JANEŽIČ, TUŠEK).

Ime *prikla* »Augenrost«, ki ga je ERJAVEC (Torbica) slišal nekje za Krnom na Primorskem, ni jasno. Fonemsko bi sicer ustrezalo srlat. *brittula*, *pretula* (PRITZEL & JESSEN) — *tl* > *kl* v izposojenkah ni nič nenavadnega, prim. *Brettl* — *prekla* — vendar pa je *brittula* »drobnjak« (*Allium schoenoprasum*).

### Glechoma hederacea

»Glechoma« je pri tleh ležeča aromatična rastlina z dolgim, plazečim se stebлом, iz katerega se dvigajo pokončne vejice z listi, ki so po obliki malce podobni listom vinske trte. Vsebuje neko grenko snov. V ljudskem zdravilstvu so jo priporočali za vse mogoče bolezni.

*Grenkuljica*. Ime *grenkuljica* (MEDVED 1857, TUŠEK) je umetno napravljeno (podobno kakor *grenkulja* »*Gratiola officinalis*«) po grenki snovi, s katero je prežeta. Ime nima neposrednih latinskih ali nemških vzporednic, čeprav je v nemščini polno rastlinskih imen z določilom »bitter« (*Bitterdistel*, *-holz*, *-klee*, *-kraut*, *-ling*, *-wurz* itd.). Oblikovno ustreza sloven. imenom *Bitterling*, vendar nima nobeno od teh ipd. imen pomena »Glechoma«.

*Šmárni slâk*. Mnoge rastline so dobile ime po času, ko cvetijo, bodisi po mesecu (májeva rôža, májnica, kręsník, kręsnika, kresnica. Märzblume, Maiwurz, Julikraut) bodisi po glavnem ali lokalnem svetniku ali po zapovedanem prazniku (jánževka, šentjánževica, šmárnica, šmárna détélja, júrijevica) ali pa po značilnem kmečkem letnem opravilu (otâvčič, žetvenica). Nekatera imena tega tipa so še srednjeveška ali vsaj stara in povečini tudi ljudska. *Šmárni slâk* »Glechoma« (JOSCH, Die Flora von Kärnten, 1853; JANEŽIČ 1867) cveti od marca do junija (MIHELČIČ 71); nekoč je bil 25. marec zapovedani praznik Marijinega oznanjenja. Preprosti ljudje so verovali, da imajo rože, cvetoče ali nabrane v dneh glavnih praznikov Marije in Sv. Janeza

<sup>29</sup> LEXIKON s. v. *Sympathetische Kuren*.

(Janža) še posebno zdravilno moč,<sup>30</sup> zato je tudi toliko rastlinskih imen izpeljanih iz teh dveh imen. *Šmarni slak* = \*svete Marije slak (PLETERŠNIK s. v. *šmarni, slak*). Določilo *šmarni (slak)* nima paralele v nemščini (samo *slak* gl. pod *Slak*).

**Rokova roža.** Drugo ime za »Glechoma« je *Rokova rôža* (MIHELČIČ 71); *roža* je v pomenu »zdravilna rastlina« (prim. *rož nabrati* »zdravilnih zelišč nabrati«, *rože blagosloviti* — PLETERŠNIK s. v. *roža*). Tu gre spet za poimenovanje po svetniku, vendar ne po času cvetenja (god sv. Roka je 16. 8.). Ljudstvo je verovalo, da se prenašajo nadnaravne moči svetnikov tudi na rastline (gl. *Roža svete Lucije*; prim. simpatetično zdravljenje). Sv. Rok je zavetnik zoper kolero in druge bolezni, pred to vojno so Braslovčani romali k Sv. Roku nad Mozirjem tudi zaradi revmatskih bolezni (iz avtopsijske). Kopanje v vodi ali mokre obkladke (ovitke) z vodo, v kateri se je kuhala *grenkuljica* — *Rokova roža*, priporočajo pri revmi, protinu, ishiasu (MIHELČIČ 72). *Rokova roža* je \*svetega Roka roža; to je ime po analogiji.

**Soldaški peteršilj** (MIHELČIČ 71) je osamelo ime, ki mu v srednjeveški botaniki ne poznam paralele, medtem ko slovenščina pozna *soldati, soldatki* »Cyclamen«, *soldatki* »Galanthus nivalis«.

V preteklosti *peteržilj* (etimologijo gl. KLUGE s. v. *Petersilie*) ni bil cenjen samo v kuharstvu, ampak tudi v domačem zdravilstvu. Grenkuljico in peteršilj (*Apium petroselinum*) so priporočali za ledvice, želodec, slabo prebavo in mehur, zlasti pa za zdravljenje čirov in ran (z obkladki in ovitki), a tudi za protin in revmo (MIHELČIČ 71, 72, 147), torej za bolezni in tegobe, ki so najbolj pogostne v soldaškem življenju. Gre za prenos na podlagi sorodnosti zdravilnih moči. Ime *soldaški peteršilj* je gotovo ljudsko (*soldaški* namesto *vojaški*), vendar je *peteršilj* mlajše in malce bolj literarno kakor glasovno bolj pravilno *peteržilj*, ki je direktno prevzeto iz stvn. *petersilia* ali srvn. *petersil* (s = š, v zvonečem okolju sloven. ž), prim. *petéržil* (jvzh. Štajersko), *petržu* (Braslovče ok. 1920); *peteržilj*, *peteržiljka* (CIGALE, JANEŽIČ) je spet ostanek nazora o dveh spolih rastlin.

**Vrednjak** za »Glechoma« je beneško slovensko (ERJAVEC), na Notranjskem je *vrednják* »zel, ki celi vred« (PLETERŠNIK). Regionalno je *vred* oznaka različnih bolezni: 1. splošna poškodba (ERJAVEC 1881), 2. bolezen, ki jo človek dobi čez pas od velikega truda ali sedenja (če se prevzdigne — CAF, ERJAVEC: Brda, Goriško; Dolenjsko), 3. otrdelost vranice ali jeter (CAF), 4. čir, gnojna bula, karbunkel (CAF). Beseda *vred* je splošnoslovenska, stslvan. \**verďъ*, csl. *vrěďъ*, pomeni »ulcus, abscessus«.<sup>31</sup> *Vrednjak* je »zel, ki celi vred« = čire in ture, kar se ujema z indikacijami ljudskih »zdravilskih bukev« iz 1720 (MIHELČIČ 71), da rastlina zdravi nekatere kožne bolezni, celi rane in preprečuje vnetje; beseda nima nemške ali češke paralele.

**Bršljan potlehni.** CIGALE s. v. *Erdenepheu* navaja *potlěšni bršlin*, MIHELČIČ pa *potlehni bršljan*. PLETERŠNIK pozna le *prtlěšni* (pritlešno gnezdo) in *pozěmeljski* (pozemeljske rastline, pozemeljski mah). Ime rastline je po njeni značilni rasti, prim. »ebehoue, daz an der erde wahset«

<sup>30</sup> Gl. op. 7, str. 128, 129.

<sup>31</sup> HOLUB & KOPEČNÝ s. v.; MIKLOŠIČ 383.

(12. stol. = FISCHER 270) ali »s svojim štiriobnim stebлом (se) po zemlji ali s poganjki na razne načine sem ter tja popenja in razteza, kvišku pa se ne širi« (MATTIOLI 1596 = MACHEK 195). Plazeča se rast je tertium comparationis med grenkuljico, steznikom, lisičjakom, bršljanom idr., odtod njeno srlat. ime (*h*)*hedera terrestris* »bršljan potlehni« (pravi bršljan raste kvišku) ali *hedera nigra*, ital. *teramula* (FISCHER 270). Nemški prevod je izpričan šele ok. 1530 (BRUNFELS) *Erdepheu*, hkrati s soznačnico *Erdenkrenzlin*.

»*Hedera terrestris*« je sicer še srednjeveško latinsko ime, vendar se v nacionalnih jezikih pojavi šele konec srednjega veka (16. stol.); je evropsko, prim. angl. *ground-ivy*. Težko je reči, ali sta naša, lepa prevoda narejena po latinskem ali nemškem imenu, češčina ga ne pozna, tudi ni gotovo, ali sta ljudska ali umetna — *bršljan* je brezbarvna, splošna oblika; *bršlin* je štajer., belokranj., navajata ga CIGALE, JANEČIČ; *bršlën* je gorenjsko, *bršček* *bršček* je štajersko; *brselj*, *brslej*, *brslek* pa vzhod. štajersko in slovenjehoriško — nobeno razen štajerskih imen pa ni izrazito lokalno (etimologijo gl. BERNEKER 95; MACHEK 153 meni, da je prae-evropsko; bršljan je terciarni relikv). Ime *potlehni bršlin*, *potlehni bršljan* ne more biti staro, »zdravilske bukve« iz 1720 poznajo le kanderman.

K a n d e r m a n (MIHELČIČ 71). Značilna pritlehna rast — zato srlat. tudi *serpentaria* (PRITZEL & JESSEN 166) — je botrovala stvn. *grundereba* »potlehna trta«, kar je analogno, starejše ime za »*Hedera terrestris*«, le da je komparatum »*vitis*« in ne »*hedera*«, tertium comparationis pa je enak (plazeča se rastlina), razen tega so listi »*Glechome*« podobni »in miniatura« listom trte. Nemške disimilirane in asimilirane oblike se v 12. stol. naslonijo na antroponim *Gundram* > *gund(e)ram*, *gundrab*, *gondram* itd., kar se v 17. stol. po ljudski etimologiji spremeni v *Gutermann*, *Grundmann*, *Gundermann* (KLUGE s. v. *Gundelrebe*, PRITZEL & JESSEN 166). Nem. ime se uveljavi tudi zunaj jezikovnega območja, kjer v nekaterih jezikih živi kot ljudsko ime še danes. Prim. srvn. *gundreb*, *gundrab* = češ. *kondrábek*, *kundratek*, *kundráčik*, *kondrlíh* (g : k je običajna substitucija); srvn. *gunreb* = češ. *kunrabek*, *konrábek*; srvn. *gundram* > sevvzh. in sev. Nemčiji *blühuder*, *bülde*- živi iznakaženo v ukraj. in valaškem (med pastirji v Karpatih) kot *budra*, srvn. *gudram* > *uderam*, *udram* (Vzhod. Prusija) je dalo latvijsko *ūdrene* (PRITZEL & JESSEN 166; MACHEK 195, ki mu obliki *budra* in *ūdrene* nista jasni). Od teh oblik je sloven. *känderman* najmlajša popačenka iz *Gundermann* (bav. *Kundermann*); to je ljudska oblika 17. stol., katere areal ni znan, PLETERSNIK je nima.

V i n s k a l o z a (MIHELČIČ) za »grenkuljica« je porušeno ali neustrezno ime. LEVSTIKU je *vinova lóza* »vinska trta« (*Vitis vinifer*), sloven. *lóza* pa pomeni 1. mladika, odganjek (CIGALE), 2. na splošno vinska trta, 3. nizek gozd, gaj (DALMATIN 1592, MURKO, MIKLOŠIČ, Kras, Dolenjsko, Bela krajina, Kajkavsko). Ime se gotovo naslanja na nem. imena za »*Glechoma*«, katerih osnova je *Rebe* »trta«: *Gundelrebe*, *Donnerrebe*, *Grindrebe*, *Heilrebe*, *Hautrebe*, prim. šved. paralelo *jordref* »Erdrebe«. Ime *vinška lóza* ustreza nem. *Rebe*; sloven. imenu manjka glavno določilo, pač lat. *terrestris*, nem. *Grund-*, najbrž \**potléhna lóza*. Tertium comparationis je »plazeče se steblo« obeh rastlin — tudi popenjavi *kózji pârkeljci* (*Lonicera caprifolium*)

se imenujejo podobno: *kozja trta* (CAF, Novice). Areal imena je dan z naravnim apelativom *lôza* (gl. zgoraj).

Zlata verižica (MIHELČIČ) je nenavadno ime, ki v tej obliki gotovo ni ljudsko; ne poznam tujih vzporednic. Osnova *verižica* simbolizira plazeče se steblo; določilo *zlat* označuje rumencvete rastline, kar pa »Glechoma« ni, saj so njeni cveti svetlo vijoličasti (MIHELČIČ), prim. njen sinonim *sivi povôjlec*. Tudi ni redka rastlina, da bi jo morali kot nekoč žafran, plačevati z zlatom.

»Glechoma« pospešuje delo prebavil in topi sluzi ter tako s svojimi grenkimi, topilnimi snovmi uravnava moteno prebavo. To pa so zdravilne lastnosti, ki so jih priporočali pri zlatenici in zlati žili (hemeroidih). Mogoče je, da določilo odseva namen zdravilne rastline, potem bi bilo ime ljudsko = *zláta kětínica* (TUŠEK).

P o v o j. Tertium comparationis, obsežen v imenih *potlehni bršljan*, *šmarni slak*, *vinska loza*, *zlata verižica*, je oblikoval tudi rastlinska imena, ki so izpeljana iz apelativa *povij*, *povôj*, *povijati* »ovijati (se), viti se«, prim. *povijác* »slak«, ki se plazi in vije.

Ta imena za »Glechoma« so pač ljudska, saj tudi ustrezajo preprosti ljudski fantaziji in se dá njih areal približno lokalizirati: *povôjček* (Slovenske gorice), *povojčič* (CAF, pač vzhod. Štajersko), *sivi povôjlec* (ZALOKAR — po barvi cveta), *povôj Device Marije* (CAF, najbrž vzhod. Štajersko; prim. *povoji Device Marije* = Slovenske gorice »Lycopodium«, ki je tudi plazeča se rastlina). Vsa ta imena so etimološko, vsebinsko in oblikovno preprosta in jasna. Ime *povoj Device Marije* je vsebinska paralela imena *šmarni slak* = *\*svete Marije slak* (gl. spredaj) — nanaša se na čas cvetenja rastline (ok. 25. 3.).

P o p e n e c. Izpeljanke iz *popênjati se* »vzpenjati se kvišku« so *popênec*, *popênjec* (CIGALE, JANEŽIČ, MEDVED), *popônec* (CAF, MEDVED). Vsebina imen tega tipa je še bolj jasna s pritegnitvijo imena *popôn* »Helianthemum«, ki obrača cvet za soncem, in *popônec* »slak« (CAF). Iz plazečega se stebela »Glechome« se dvigajo kvišku številne vejice z listi in cvetom; prim. »leze po zemlji... ali pa se vzpenja na debla in plotove« (1517, gl. MACHEK 195). Vendar pa so take sufiksalne izpeljanke malce nenaravne in čudne, bolj navadno bi bilo *\*popénjalec*, *\*popénjalka*. Stčeš. je *poponec*, ljudsko *popenec*, *poponek*, *oponec*, *openec*, *pupenec*, *vopenec*, *vopoňka*, *opoňka*, *vopenka* itd. (MACHEK 195). Ali so tudi naša imena prevzeta iz češčine?

### Menyanthes trifoliata

»Menyanthes« raste po močvirnatih tleh, ob travniških potočinah, ob stoječih vodah (tolmuni, ribniki, jezera). Listi vsebujejo močno grenko snov. Rastlina ima v slovenščini več imen.

M r z l i č n i k (CIGALE s. v. *Klee*, TUŠEK). Uporabnost *mrzličnika* pri mrzličnih boleznih je popolnoma neučinkovita (LEXICON s. v. *Menyanthes*), v preteklosti pa so v njegovo zdravilnost verjeli in še do nedavnega so nekatere knjige navajale, da se rastlina uporablja pri mrzlici in mrzličnih

bolezni (JUVAN 107). Zato tudi njegovo lekarniško ime *Trifolium fibrinum* (MIHELČIČ 136). Nem. *Fieberklee* je torej dobesedni prevod iz latinskega; lekarniško ime *Biberklee* je srednjenemška oblika za *biverklee*, *biferklee* iz srnm. *vēver* »febris« — torej isto kot *Fieberklee* (PRITZEL & JESSEN 146; KLUGE s. v. *Fieber*). Pri HILDEGARDI (ok. 1160) se rastlina najbrž imenuje *Biverwurz* = »Fieberwurz« (PRITZEL & JESSEN 236). Temu ustreza sloven., najbrž mlajši prevod *mrzlični korên* (MIHELČIČ 136) ki pa je napačen — srvn. *wurz* = »rastlina, zelišče«; »koren« pa je *die wurzel* — pravilno torej: *mrzlično zelišče* = »zelišče za mrzlico«. Sem sodi še *mrzlična détetlja* (gl. pri *Detetlja*). Vsa tri imena povedo, da gre za zdravilno rastlino zoper mrzlico. *Mrzličnik* je umetno, vendar v duhu slovenskega jezika prirejeno določilo *fibrinum* = *febrinum* ali nem. *Fieber* = staro je mogoče kakih dve sto let, namenjeno za »Botaniko« 1875 = PLETERŠNIK s. v., navaja ga tudi CIGALE 1860.<sup>32</sup> Da je prevod *mrzlični koren* namesto *mrzlično zelišče* napačen, potrjuje tudi lekarniško ime *Folia Trifolii fibrini* — uporabljali so *liste*, ne pa *korena* mrzličnika.

Da so vsa ta imena narejena in mlada (19. stol.), sodim po tem, ker jih starejši besednjaki ne poznajo, ker se ime *mrzlica* »febris« pojavlja šele pri Prešernu 1836, CIGALETU 1860, medtem ko PLETERŠNIK zanjo ne navaja nikakršne dokumentacije. V Braslovčah in tudi drugod *mrzlice* kot začetne stopnje *vročice* (vročina, ôgnjica, vročinjáva, vročnica = Fieberhitze, hitziges Fieber) na splošno ne determinirajo s samostalnikom kot npr. Nemci (*Fieberfrost*, *Frostfieber*), ampak z glagolom: *mráziti ga je jelo*, *mraz ga je stresel*, *zima mi je, zebe* (PLETERŠNIK). Lokalni ljudski izrazi so: *mráznica* (Ljubljana in okolica), *mráz* (CIGALE: *mraz ga je stresel, zvil, zdrobil, zgrnil* — s. v. *Fieberfrost*, *Fieberkälte*), *vrázenje* (CIGALE *ibid.*), *mrzlina* (*mrzlina ga tare* je L. SVETEC zapisal v okolici Kamnika in Litije), *zima* (CIGALE *ibid.*, PLETERŠNIK), *zimnica* (MEGISER 1592, MIKLOŠIČ, CIGALE, JANEŽIČ, Haloze, Prekmurje); primerjaj hrvat. *zimica*, češ. *zimnice*, srvn. *Friezen* (*z* = *β*), *froerer*, srnizkonem. *fräsent* (izpeljanke iz *friesen*, *vriesen*, *gifroran* »frieren«); *daz kalte (wê)*, srniznem. *kolde süke* (= *siuche* »bolezen«).<sup>33</sup> Prehod od mrzlice k vročici je *tresenje* — *Frostanfall*, *Schüttelfrost*, po CIGALETU s. v. (*stresajoči*) *mraz*. Vendar tudi v takih primerih ljudstvo zvečinoma rabi glagol: *trese me*, *mraz me trese*, (*mrzlica*) *ga mek(e)tá* »das Fieber schüttelt ihn« = *mek(e)táti* (vzhod. Štajersko) »*tresti*, *stresati*« (= PLETERŠNIK s. v.), prim. CIGALE s. v. *schütteln*. Lokalni izrazi za »Schüttelfrost, Fieber« so: *trésavica* (najbrž vzhod.-štaj. — JANEŽIČ, VALJAVEC, PLETERŠNIK), *tréslica* (vzhod.-štaj. — MURKO, CIGALE, JANEŽIČ, CAF, VRTOVEC), *tréslika* (Dolenjsko; CIGALE) — vse te besede so izpeljane iz glagola *trés-ti*; gl. apelativa *três* (MEGISER, MURKO, vzhod.-štaj.) »tresenje, drgetanje«. Najstarejša izpričana beseda pa je *tréšljika*, ki je mogoče vseslovenska (DALMATIN 1584, MEGISER 1592, MURKO 1832, MIKLOŠIČ, CIGALE; ERJAVEC: Bovec, Podkrnci; jvzh. Štajersko). Kaže, da je

<sup>32</sup> HIPOLITOV slovar (1712) navaja: *modri mrzličnik* za »spominčica«, ne vem pa, če je *spominčica* »roža za mrzlico«.

<sup>33</sup> KLUGE s. v. *Fieber*.



ime vmesne faze bolezni (do ok. 1820 so verjeli v samostojnost = esencialnost mrzlice kot enotne bolezni) *evropsko*, prim. češ. *třesavice*, *třesavka*, *třeslivka*, *třesutka*,<sup>34</sup> stvn. *hrit(t)o*, stsaš. *hrido*, anglosaš. *hrip*, stnord. *riða* < \**hriða*, norv. dial. *riða*, stdan. *ride*, srvn. *rit(t)e*, nem. do 17. stol. *ritte(n)* m. = vse iz korena germ. \**hrip-*, prim. prirs. *crith* »drgetati, stresti se«.<sup>35</sup> Isti pomen je tudi v angl. *the shivers*, *shiverfit* = iz glagola *to shiver* »drhteti, drgetati«. CIGALE in CAF navajata za »mrzlica« tudi za gotovo ljudsko (štajersko) ime *kobila* »Fieber«, ki je na prvi pogled nejasno. Ime moramo vzporediti s *kobila* = »neroden človek« (psovka), z gorenj. *kobilsa* »nerodna ženska« (psovka), to pa s *kobiliti*, *kobiliti se*, kar je paralela h *kobáliti*, *kobáljati (se)* »gibati se z razkrečenimi nogami; stopati, pomikati se nerodno (po vseh štiri-rih), delati krčevite, trzave gibe = preneseno: »tresavo in drgetavo se gibati«. Beseda sodi torej v vrsto pojmovno sorodnih izpeljank iz osnove *tres-*. Vulg.-ljudsko je *fibr* iz nemščine.

Po tem ekskurzu in pretresu je še bolj jasno, da so imena rastlin *mrzličnik*, *mrzlična detelja*, *mrzlični koren* narejena in prevedena ter mlada (19. stol.). Staro ljudsko ime za »Fieberklee, Fieberwurz, Trifolium fibrinum« pa je *tréslička* »Menyanthes« (CAF: Slovenske gorice). Ime je jasno: »zdravilno zelišče za *tréslico*« = mrzlico. Čeprav ima ime nemške in latinske vzporednice, je lahko pristno domače, saj je CAF rastlinska imena zapisoval med vzhodnoštajerskimi deželani (PLETERŠNIK I, str. VI). Gotovo ni izpeljana iz *trēs* »močvirje, barje« po vzoru *močvirna dételja*.

Capuljica. Nemško se »Menyanthes« imenuje tudi *Zottenblume* (PLANER, Versuch einer deutschen Nomenclatur der Linné'schen Gattungen, Erfurt 1771) — *Zotte* »kosmič, krpa, capa«, je pač po cvetovih, ki so nacepljeni na pet krpic in poraščeni z belimi dlačicami (Haarzotte). Sloven. ime *capúljica* (MEDVED 1857) je mlada, vendar v duhu ljudskega jezika prirejena ponašitev nemškega strokovnega izraza.

Detelja, deteljica. »Menyanthes« ima trojnate, deteljnim listom podobne liste, zato njeno latin. določilo *trifoliata* oz. apelativ *Trifolium* (*febrinum*). »Trifolium« je običajno srednjeveško ime za »triperesno deteljico«, zato »Menyanthes trifoliata« v nemščini dobi ime *Klee* z raznimi določili: po namenu — *Biberklee* = *Fieberklee*, *Magenklee*; po snovi, ki jo vsebuje — *Bitterklee*; po kraju, kjer raste — *Sumpfklee*, *Wasserklee* (prim. imena pri PRITZEL & JESSEN 236, 237). V slovenskih slovarjih najdemo več ustreznih imen.

Divja dételja (CIGALE s. v. *Fieberklee*, manjka pri PLETERŠNIKU) nima nemške vzporednice. Ime je dobila po kraju, kjer raste, v nasprotju z gojeno travniško ali poljsko deteljo. Mogoče gre za zamenjavo z *zajčjo deteljo* »Sauerklee« (gl. pod *Kisla detelja*).

Grenka dételja (CIGALE s. v. *Fieberklee*, *Klee*) ima ime po zelo grenki snovi (*menyanthin*), ki jo vsebujejo listi in ki pomaga pri želodčnih

<sup>34</sup> Josef RANK, Všeobecný slovník příručný jazyka českého a německého, 2. Praha (ok. 1902), s. v. *Fieber*.

<sup>35</sup> Gl. op. 33.

bolezni, zato nem. tudi *Magenklee*. Sloven. *grenka detelja* je pač dobesedni prevod nem. *Bitterklee* »Menyanthes« (CORDUS 1534, GESNER 1541), *Bitterklee* je predvsem alemansko in avstr.-bavarsko (Salzburg itd.), prim. tudi češ. *hořký jetel*, sliš. *horká d'atelina*; JUVAN in MIHELČIČ imata *grenka dételjica*.

Kisla dételja (CIGALE s. v. *Fieberklee*, *Klee*, *Wasserklee*). Ime je, kakor pri *grenka detelja*, po kisli snovi (mravljinčna kislina), ki jo zelišče tudi vsebuje (JUVAN 107). Morda gre spet za kakšno zamenjavo, kajti ustrezno nem. ime *Sauerklee* pomeni »Oxalis acetosella« = srednjeveško »Trifolia acetosum« (PRITZEL & JESSEN 259) idr., po CIGALETU pa je *Sauerklee* »kisla, zajčja deteljica (detelja)« = »Rumex acetosella« in »Trifolium arvense«. To pomešanost lahko razreši le kak botanik.

Močvirna dételja (CIGALE s. v. *Fieberklee*), MIHELČIČ ima *močvirna detelja*, JUVAN pa *močvirna deteljica*. Ime je po kraju, kjer rastlina uspeva — močvirja, bregovi stoječih vod. Mogoče gre za individualno, mlajše poimenovanje, lahko pa tudi za sloven. prevod nem. *Sumpfklee*, *Wasserklee* (PRITZEL & JESSEN), češ. *vodný ščudlek*, slovaš. *vodno koničina*.

Mrzlična dételja (CIGALE s. v. *Bitterklee*) je dobila ime po domnevem zdravilnem učinku pri mrzličnih boleznih (gl. *Mrzličnik*); to je dobesedni, mlad prevod lekarniškega imena »Trifolium febrinum« ali pa nem. *Fieberklee* = lekarniško ime *Biberklee*.

Limónka (CIGALE s. v. *Biberklee*) je dobila ime, podobno kakor *kisla detelja*, po mravljinčni kislini, ki jo tudi vsebuje, z naslonitvijo na *limóna* »Citrus medica limonium«. Mlado, umetno ime.

Strémen (MIHELČIČ) je pač umetno ime, mogoče po visokem, brezvejnatem, popolnoma golem stebelu. V starejši botanični terminologiji rastlinska vlakna imenujejo tudi *stremen* (CIGALE s. v. *Faser*).

Ščavnica (JUVAN); areal besede ni znan. Slov. *ščāv*, *ščáva*, *ščávec*, *ščávelj*, *ščávja*, *ščávje*, *ščávlja*, *ščávlje* so večinoma besede vzhod.-štajer. narečij (CAF), *ščávja* je rezijansko, *ščávje* primorsko (MEDVED, ERJAVEC), prim. polj. *szcaw*, češ. *šťavlik*, *šťovik*, vse v pomenu »kislica« (Rumex, Sauerampfer).<sup>36</sup> Tu ne gre za zamenjavo, ker si rastlini nista prav nič podobni. *Ščavnica* pomeni torej »kislo zelišče«, podobno kot *kisla deteljica*, *limonka*. Ime bi lahko bilo ljudsko ali pa je domiselno poustvarjeno in mlado (CIGALE, PLETERŠNIK ga ne poznata).

Trilistnik (CIGALE s. v. *Biberklee*) ima dve redí golih, troštevni (trojnatih) listov. Ime bi lahko bilo narejeno po lat. »Menyanthes trifoliata« ali »Trifolium febrinum« ali nem. »Dreiblatt«, ki pa je bolj lokalno ime srednje in severnozahodne Nemčije, ali po lekarniškem imenu »Wasserdreiblatt« (PRITZEL & JESSEN); prim. tudi češ. *třilistník*, *vachta třilistá*, *trymfulia* < *trifolium*. Sloven. simpleks *listnik* pomeni »listnati gozd, koš, shrambo za listje« (listnjak). Zloženke navadno odsevajo pomen simpleksa, v primeru *trilistnik* pa tega ni, tudi bi zvenelo bolj sloven. *trilist* (CIGALE s. v. *Dreiblatt*), *trilistje* (JANEŽIČ). Češki *třilistník* in Cigaletov *trilistnik* sta si tako blizu, da bi lahko pomislili na prevzem iz češčine; gotovo pa ime ni praslovansko.

<sup>36</sup> Etimologijo gl. MIKLOŠIČ 342; HOLUB & KOPEČNÝ s. v. *šťáva*, *šťovik* = \*s'rk-java; MACHEK l. c., str. 85, 135.

### Origanum vulgare

»Origanum« je znana srednjeveška zdravilna rastlina iz družine usnatnic (Labiata). Ima več slovenskih imen.

**D o b r a m i s e l.** Najstarejše sloven. ime za »Origanum« je *dobra misel* (MEGISER 1592). To je dobesedni prevod srvn. *wolgemuot*, kar pomeni »guten Sinnes« = »(zelišče) dobre misli« ali »guter Stimmung« (KLUGE s. v.) = »(zelišče) dobre volje«; češka vzporednica je *dobrá mysl* (1517). Rastlino so priporočali in jo še uporabljajo zoper glavobol, odtod njeno ime. Ponekod na Češkem so z njo »kadili«, da bi bilo v hiši zadovoljstvo (MACHEK 202). MIHELČIČ meni, da sloni njeno ime na prazni veri, da daje novih, dobrih misli, kar gotovo ne drži.

Ime *dobra misel* je znano vsaj na vzhodnem Štajerskem (CAF) in na Primorskem (pod Kaninom, Srpenica v Posočju — ERJAVEC). V Halozah so *dobra misel* imenovali tudi *miselca* = deminutiv od *misel*, ponekod v Halozah pa se je ime naslonilo na poljudno krščansko terminologijo in tako religiozno prevrednotilo namen in pomen rastline, primerjaj: *bôžja misel*, *misel Marije devíce* (vse po CAFU). To zadnje ime bi lahko bilo po času cvetenja, po eni ali drugi Gospojnici (15. 8., 8. 9.) — *dobra misel* namreč cveti od julija do oktobra (MIHELČIČ). Vzhodnoštajerska varianta in vzporednica k haloški *miselca* je *dobromislíka*, zapisana pri DANJKU (1827, po CAFU). *Dobrovôljka* (MIHELČIČ 56) je pač prevod drugega pomena nem. *Wohlgemut* — »guter Stimmung« = »(rastlina) dobre volje«. Ime rastline manjka pri PLETERŠNIKU, zato bo to mlajša, individualna tvorba (areal in porok nista navedena).

**B o l m e t.** Ime *bôlmet* za »dobro misel« je ERJAVEC zapisal v zgornji Savinjski dolini (Luče). To je narečna, substitucijska oblika srvn. sinkopirane besede *wôlmuêt* < *wolgemuet*, izpričana v 15. stol. (FISCHER 277). Zamenjava bav.-avstr. dvoustničnega *u* s sloven. *b* je navadna in dovolj znana (Winkel: Binkelj, Wagensberg: Bogenšperg). To je stara ljudska izposojenka.

**T o š t a** (MIHELČIČ 56, brez areala in poroka, manjka pri PLETERŠNIKU) je narečna substitucija srvn. *dost* (HILDEGARD 12. stol.) ali *tost* (MACER FLORIDUS — glose, prim. PRITZEL & JESSEN 257); bav.-avstr. *st* = *št*. (*Kost* vulg. »košta«). Poleg *wolgemuot* je *tost* najbolj pogostno srvn. ime za »Origanum« (rkps »Synonyma apothecariorum« 15. stol., BRUNSCHWYG 1500, PHOLSPRUNDT 16. stol., CORDUS 1534 itd.), je tudi stvn. (pred 11. stol.) = *dost(o)*, *tosta*, pomeni pa »šopek, kobilček« — ime je po obliki cvetov, ki so združeni v okroglaste klase, ki sestavljajo pakobul (MIHELČIČ 57, etimologijo gl. KLUGE s. v. *Dost*).<sup>37</sup> Tudi ljudska izposojenka *tošta* je najbrž dokaj stara.

**Č o b e r** (MIHELČIČ). Po PLETERŠNIKU (= CIGALE, CAF) je *čober* »Satureia« = *šatrajka*, ki spada v isto rodbino kakor *dobra misel*. Pri MIHELČIČU gre za zamenjavo na podlagi sorodnosti in zunanje podobe (ustnatice); PLETERŠNIK primerja hrvat. *čubar*. To ime je zelo staro, vseslovansko: str. *čubr*, r. *čaber*, ukraj. *čaber*, *čebreč*, *ščerbec*, *šeber*, polj. *cząbr*, stčes. *čibr*, *čubr*, narečno *čubrik*, *čiber*, *ščuber*, *šubra*, bolg. *čuber*, *čubrica* »Thymus«. Rastlina je doma v južni Evropi, zato bi bilo treba iskati razlago imena v

<sup>37</sup> KLUGE s. v. *Dost*, dan. *tost*, šved. *dosta* = izposojeno iz nemščine.

mediteranski rastlinski terminologiji. Po VASMERJU je iz gr. *thymbros*, k Slovanom pa naj bi prišla s posredništvom Romunov (MACHEK 200). BERNEKER 160 s. v. \**čobrъ* navaja gr. dial. *thoumbros*; *thymbra*. Tudi srlat. je *thymbra*, *tymbra* (»Gart der gesuntheit«) in *timbria* (PRITZEL & JESSEN 363, FISCHER 283). Substituirane gr.-lat. oblike so se mogoče zaradi značilnih v šopu rastočih listov (Blattbüschel) naslonile na stslav. \**čubъ* (BERNEKER 160 s. v.) tam, kjer ta beseda pomeni »šop, čop« (r., malor., češ., slovaš., polj.), ali pa zaradi podobe cvetov (zgornja in spodnja *ustna venca*) na *čóba*, *čúba* tam, kjer beseda pomeni »ustnica« (družina ustnatic!), tj. v slovenščini in srbohrvatskih dialektih, primerjaj *čóbica* (CAF) = *nešplja* »Mespilus«, deminutiv od *čoba*.

Za *v r t a* (MIHELČIČ 56, brez areala in poroka) je nejasno ime, manjka pri PLETERŠNIKU. Mogoče je v imenu osnova *vrt* < \**vьrt-* »vrtati, vrteti«, nem. »bohren, drehen, winden«, preneseno *v glavi se mi vrti* »sem omotičen«. Potem bi ime lahko razlagali »zelišče za vrtenje v glavi«, tj.: ki *pomaga pri omotičnosti*. Mogoče gre za slab prevod: po Petru de Crescentiis *pomaga pri »zapiranju vode«* — »benympt harnwind und das wee der därmer«, tj. »ko nas zavija« — potem bi ime lahko razložili »kraut für wind« — »zelišče za vrt«; PLETERŠNIK ne pozna besede *vrt* v tem smislu. Vendar je to samo ugibanje.

*Romarska rožica* »Dost, Origanum« spada tipološko v krog cerkvene terminologije, vendar ni jasno, zakaj se rastlina tako imenuje. Nemških ali srlat. paralel za *rômarska rôžica* (CAF), nisem našel.

## Zusammenfassung

## VOLKSTÜMLICHE NAMEN DER HEILPFLANZEN

Die mittelalterliche Botanik ist hauptsächlich Heilpflanzenkunde, welche vorwiegend auf der antiken Überlieferung fußt. Aus den Pflegestätten (Klöster, Universitäten, Apotheken) verbreitet sich das Wissen über die Heilkraft der Pflanzen unter das Volk. Das Mittelalter benennt die Pflanzen nach ihren äußeren und inneren Merkmalen (Blüte, Heilkraft), es glaubt daran, daß die äußeren Merkmale die Heilkraft andeuten, an das Doppelgeschlecht der Pflanzen, an die »sympathetische« Gegenseitigkeit. Verschiedene mittelalterliche Ansichten sind auch in der Pflanzenterminologie festgehalten, deswegen sind viele Pflanzennamen übernational, europäisch. In diesem Sinne werden hier verschiedene slowenische Heilpflanzennamen semantisch und kulturgeschichtlich untersucht, dadurch wird ihr Alter und Areal, ihre Provenienz bestimmt.

## SLOVENCİ V BISTRENICI V MAKEDONIJI

Branislav Rusić† - Vilko Novak

Pokojni prof. Branislav Rusić (gl. *Traditiones* 1, 213—15) je kot vsestransko razgledan in usmerjen etnolog preučeval Makedonijo z vseh vidikov. Kot poseben ljubitelj Slovencev pa se je zanimal tudi za naseljevanje Slovencev v tej deželi. Tako je malo pred svojo smrtjo, verjetno leta 1970, pričel zbirati gradivo za študijo o tem predmetu. Krajši referat o tem je napovedal za kongres folkloristov v Bovcu 1971, kamor ga pa ni poslal. Pač pa je kopija v srbščini pisanega referata (5 strani) ohranjena v njegovi zapuščini, iz katere je njegova vdova prepustila ISN SAZU vse gradivo o tem predmetu. Na podlagi le-tega in nekaterih dopolnil je soavtor sestavil pričujočo študijo z željo, da prizadevanje pok. kolege Rusića ne bi ostalo neobjavljeno. Ker je soavtor odgovoren za formulacijo spisa, navajamo rokopisno Rusićevo gradivo:

1. Slovenački naseljenici iz Julijske Krajine u Makedoniji — 5 tipkanih strani s povzetkom v angleščini.
2. Slovenci u Makedoniji. Ispisi Aleksandra Apostolova i moje ispravke i dopune — 13 rokopisnih strani v cirilici. Našteta so imena naseljenih družinskih poglavarjev, včasih z navedbo domačega kraja, veroizpovedi, števila družinskih članov, koliko zemlje je dobil, ali jo sam obdeluje in opombe. Na str. 12—13 razni drugi podatki o njih.
3. Slovenci u Makedoniji — 4 z roko pisane strani seznama Slovencev v Prilepu in pripovedovanje Al. Pipana 30. III. 1970.
4. Istrani — 4 rokop. strani o zadrugi v Bistrenici.
5. Istrani u Makedoniji — 3 rokop. strani izpiskov iz knjige A. Apostolova, *Kolonizacija u Makedoniji ... o slovenski naselbini*.
6. Spisak — naseljenika — izbeglica iz Istre u Bistrenici — 7 rokop. strani, v glavnem kakor št. 1.
7. Prepisi revizorjevih poročil iz l. 1934 o zadrugi v Bistrenici — 13 rokop. strani v cirilici.
8. 7 rokop. lista izvlečka o Bistrencih in Dubljanih iz SEZb XXIX, 1 rokop. list o Bistrencih iz Naselenie po narodnost i naselbi vo SRM. — 1 list o Pepelištu.
9. Več pisem raznih poročevalcev B. Rusiću o Bistrenici.
10. 17 fotografij iz Bistrenice.

Po prvi svetovni vojski so pričeli Makedonijo načrtno naseljevati.<sup>1</sup> L. 1930 so združili bližnja kraja na levem obrežju Vardarja: *Bistrenici* in *Dubljan* v novo naselje z novim imenom: *Bistrenica*. Tu so se naselile številne družine iz Slovenskega Primorja. Preden si ogledamo to naseljevanje in njihovo živ-

<sup>1</sup> Aleksandar Apostolov, *Kolonizacijata na Makedonija vo stara Jugoslavija*. Skopje 1966.



ljenje v novi domovini, navedimo glavne podatke o obeh krajih iz časa pred to naselitvijo.

Po raziskavanjih Vojislava Radovanovića v letih 1914—1923 je v *Bistrencih* bilo 89 hiš in vas se je delila na štiri zaselke: Mejsijovsko Malo, Vardarsko Mejsojoveno, Širkovsko Malo in Čulovsko Malo. Vas je imela gručasto obliko, v njej je bilo mnogo studencev in vodnjakov, pozimi so nosili vodo tudi iz Vardarja. Vardar poplavlja njive. V pozni jeseni so kmetje lovili ribe z neko strupeno rastlino. V nekaj kolibah so prezimovali v vasi Vlahi. Prebivalci so bili povečini stari naseljenci.

*Dubljan* so ležali pod Bistrenci in so se jih dotikali, nad izlivom Dubljanske Reke v Vardar. Hiš v vseh zaselkih je bilo 57. Starih družin je bilo tu manj, večina se je priselila v 2. pol. 19. stol. in v 20. stol.<sup>2</sup>

Naseljevanje primorskih Slovencev v Makedoniji je v zvezi s široko kolonizacijo v raznih jugoslovanskih pokrajinah po prvi svetovni vojski bodisi na nacionaliziranih veleposestvih, bodisi na opuščeni ozemljih. Naseljevali pa so t. i. dobrovoljce, ki niso imeli nič zemlje ali so je imeli premalo; dalje prebivalstvo iz pašinskih pokrajin in končno begunce iz Slovenskega Primorja. Vse te koloniste so razvrščali v razne kategorije glede na pravico do brezplačne zemlje, ali glede na to, da so jo morali odplačevati. Vsa kolonizacija je imela tudi politično ozadje in politične posledice — ne le pozitivne, če so slovenskim beguncem dali zemljo npr. v Prekmurju, marveč največkrat negativne. In prav tako območje, kjer so naseljevali prebivalstvo od drugod že pred prvo vojsko, po njej pa najrazličnejše narodnosti iz raznih pokrajin, je bila Makedonija. Velikosrbski režimi so v njej naseljevali Srbe že pred prvo vojsko. Po njej pa so iz asimilacijskih in delno strateških namenov sestavno in v velikem obsegu naseljevali razen Srbov tudi drugo slovansko prebivalstvo iz raznih jugoslovanskih in zamejskih pokrajin.<sup>3</sup>

V okviru tega naseljevanja, ki ga današnji makedonski raziskovalci, npr. A. Apostolov in E. Bojadžievski<sup>4</sup> tako s političnega kot z gospodarskega vidika zelo negativno ocenjujejo, so se v njegovem tretjem razdobju (1929—1941) naseljevali v Makedoniji tudi primorski Slovenci.<sup>5</sup> Največje in najpomembnejše njihovo naselje je bila Bistrenica ob Vardarju, o kateri je na voljo tudi največ gradiva. Vendar je to gradivo bodisi tiskano ali rokopisno zelo pomanjkljivo, vsebuje nasprotujoče si podatke itn.

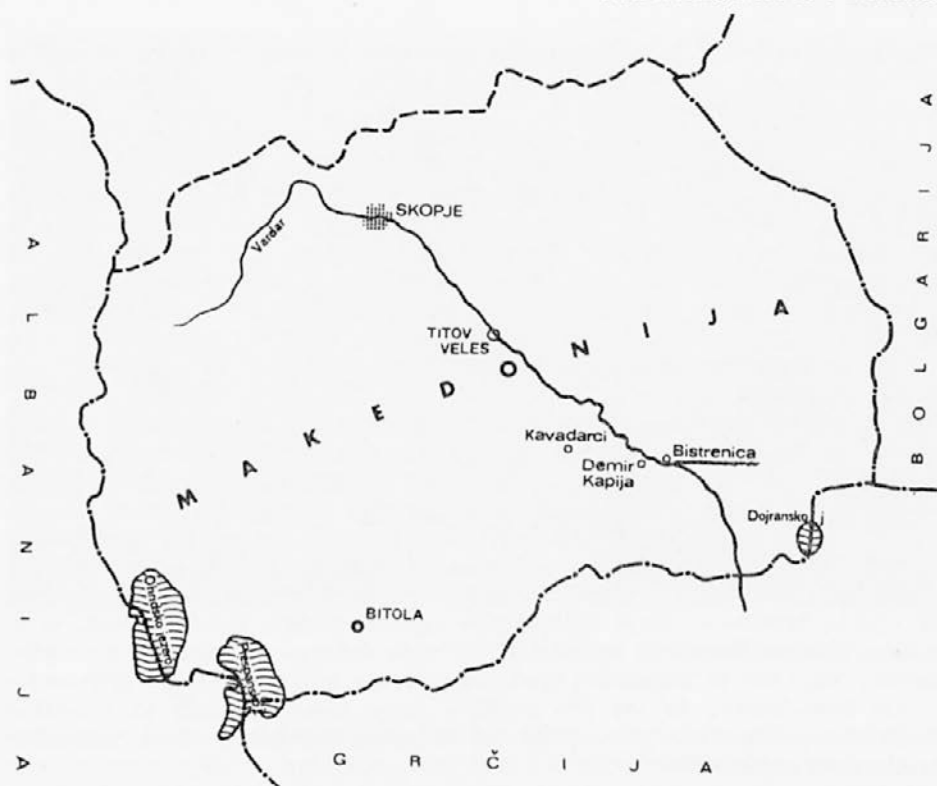
Premalo vemo že o začetkih in pripravah za to naseljevanje. Pobudnik zanj je bil verjetno nekaj tržaški, potem beograjski advokat dr. Ivan Marija Čok, ki je pri jugoslovanski vladi zastopal primorske Slovence. Pri tem ga je mogel uspešno podpirati nekdanji upravni uradnik v Trstu, pozneje ljubljanski odvetnik dr. Vilko Baltič, ki je bil v prvi polovici 1921 predsednik slovenske deželne vlade, nato veliki župan ljubljanske »oblasti« 1923 in 1924—28. 2. 1927; od marca 1927 vel. župan užiške, od 15. 1. 1929 pa

<sup>2</sup> Vojislav Radovanović, Tikveš i Rajec. Srpski etnografski zbornik XXIX (Naselja i poreklo stanovništva 17), Beograd 1924, str. 492—4 (o Bistrencih), 494—5 (o Dubljanih).

<sup>3</sup> Apostolov, n. d. passim.

<sup>4</sup> Eftim Bojadžievski, Kolonizacijata vo Makedonija (1912—1941). Godišnik na Ekonomski ot fakultet vo Skopje, 1961, 205—240.

<sup>5</sup> Apostolov, n. d. 125 sl.



beograjske »oblasti« (u. 13. IV. 1959 v Ljubljani). Ta je mogel zaradi svoje funkcije najvplivnejše pripomoči, da se je Čokova in vladina zamisel izvedla — posebno še, ker sta oba imela (po vzgledu drugih funkcionarjev in samega kralja, ki so si dali dodeliti v Makedoniji posestva) pri tem tudi svoje osebne gmotne in druge namene.

Čok in Baltič sta že 1929 kot »predstavnik skupine izseljencev iz Julijske krajine« zaprosila Zvezo agrarnih zadrug v Skoplju, naj bi odkupila od zasebnikov v vasi Bistrenici zemljišča, kjer bi se naselili begunci.<sup>6</sup>

Naseljevanje v Makedoniji se je dogajalo po Uredbi o naseljevanju novih južnih pokrajin z dne 24. IX. 1920. Za primorske Slovence je bil odločilen njen 4. člen, po katerem tuji državljani niso mogli ne kupiti, ne v zakup vzeti zemlje in so se mogli naseliti le s posebnim dovoljenjem ministrstva za agrarno reformo in ministrstva za notranje stvari. Upravičence za naselitev so delili v razne skupine, med katerimi so bili tudi begunci iz drugih držav. V vardarski Makedoniji so naseljevali optante iz Grčije (Makedonce), iz

<sup>6</sup> Prim. vlogo Saveza agrarnih zajednica u Skoplju z dne 4. IX. 1934 na ministrstvo za poljedelstvo v Beogradu, v Rusićevem prepisu po gradivu Apostolova iz Drž. arhiva FLRJ v Beogradu, Fond ministarstva poljoprivrede i šumarstva, fasc. 2.

Madžarske in iz Italije — Istrane in primorske Slovence.<sup>7</sup> Apostolov navaja le Bistrenico kot njihovo naselbino, toda bili so naseljeni v manjšem številu tudi drugod v Makedoniji.

Vsaka vrsta optantov je prišla do zemlje na drugačen način, od brezplačnega dodeljevanja do kupovanja. V tretji dobi kolonizacije (po 1929), ko ni bilo več na voljo zemlje brez lastnikov, so organi za izvedbo naseljevanja pričeli kupovati zemljo od izseljujočih se Turkov in od »avtokolonistov«, ki so prodajali nekoč dodeljeno jim zemljo.<sup>8</sup> Kupiti pa so jo mogle odslej le »agrarne skupnosti« (srb. zajednice), od 1931 imenovane agrarne zadruge. Tako je Zveza agrarnih skupnosti v Skoplju kupila 1931 od Vase Avramovića, Nikole Djordjevića in Beševića 391 ha zemlje za 1 700 000 din ter jo prodala Skupnosti beguncev iz Julijske krajine, ki so jih pričeli tu naseljevati »na pobudo kraljevske vlade«.<sup>9</sup>

O začetku tega naseljevanja je najboljši vir poročilo v ljubljanskem »Slovincu« z dne 20. jan. 1931, št. 15, str. 4 z naslovom »Kolonizacija Južne Srbije« o Čokovem predavanju 17. I. 1931 v društvu primorskih rojakov »Soča« v Ljubljani (datum po krajšem poročilu v Jutru 20. I. 1931, št. 16, str. 2 o istem predavanju). Tedaj je Čok dejal, da »stojimo tik pred prvimi početki« tega naseljevanja. Poročal je, da si je na dveh potovanjih v preteklem letu ogledal »za kolonizacijo v poštev prihajajočo pokrajino«. Prikazoval je »južno Srbijo« — to je Makedonijo — kot »nad vse ugoden teren, ki bi lahko postal najbogatejši poljedelski del naše države.« To njegovo nestvarno pretiravanje kot propagandno sredstvo potrjuje tudi poročilo po pripovedovanju naseljencev, da »so jim pošiljali razne slike tobačnih in afionskih (makovih) polj z vrisanimi zlatniki, češ da zemlja kar zlato rodi, tj. za majhen trud veliko koristi«.<sup>10</sup>

Čok je v tem predavanju označil zemljepisno lego Metohije, Kosovega polja in Makedonije, ki jih je vlada naseljevala; prebivalstvo teh pokrajin, pri čemer je Turke v Makedoniji označil kot »skrajno nazadnjaške«, ki imajo hiše slabše od hlevov, zgrajene iz »malo dračja in blata in zasilne strehe«, seve nezdrave. Obširno je prikazal »pogoje za naseljevanje« Povardarja, kjer so Turki »začeli v obilnem številu zapuščati svoje vasi« in se seliti v Turčijo. Navajal je predvsem »psihološki« razlog za to, češ »pravno razumevanje turške pravice do posesti« gleda zemljo kot božjo lastnino, ki jo upravlja sultan, pomagajo pa mu pri tem begi, age itn. »Prav tako so še danes nedoločene njih lastninske pravice do zemlje. Včasih pa so s tako imenovanimi tapijami, neke vrste skupnimi pogodbami, iz najnovejšega časa po l. 1908 približno določene meje posestev, vendar so lastniki tapij silno redki. Tako je v Bistrenici, v selu, ki ima 250 hiš, in katero bo prvo prišlo v poštev za kolonizacijo, le pet tapij, od katerih so čitljive samo tri.« — »Ta izpraznjena mesta pa bo morala izpolniti naseljevalna akcija, kateri ne bo treba izpodrivati nikogar. Pogoji so izredno ugodni. Zemlja je jako plodovita, podnebje pa tako ugodno, da so možne štiri žetve v enem letu. Tu uspeva vsako žito, celo

<sup>7</sup> Apostolov, n. d. 70.

<sup>8</sup> Apostolov, n. d. 126.

<sup>9</sup> Poročilo revizorja o bistreniški zadrugi z dne 11. 8. 1932 in Apostolov, n. d. 129—130.

<sup>10</sup> Pismo poročilo mgr. Alojza Turka iz Beograda.



Bistrenica ob Vardarju

riž, najlepše in najplemenitejše sadje, grozdje, ki so ga že pred vojno eksportirali v Pariz in Berlin kot tako imenovano tikveško grozdje. Prav tako je nad vse primeren svet za vse panoge vrtnarstva. Zelo važna pa bi postala v teh krajih kultura industrijskih rastlin, tako bombaža in tobaka, izredno ugodno je podnebje tudi za pridobivanje ricinusovega olja in opija. Rastlina, iz katere pridobivajo ricinusovo olje in ki nikjer na svetu ne uspeva tako dobro kot tu, raste kar ob cestah. Podnebje je izredno milo. Snega skoro ni in če pade, zgine že v enem dnevu. Poleti vlada sicer nekoliko hujša vročina, ki pa je znosna.«

V takem smislu je pač pridobival Čok že dotlej prve naseljence, zato je kazalo navesti njegovo slikanje razmer nadrobneje. O slovanskem prebivalstvu je dejal, da »macedoncem se pozna sicer bolgarski vpliv iz prejšnjih časov. Zato so zaostali zaradi razmer, v katerih so morali živeti, so pa pravi Slovani po temperamentu, značaju in jeziku. Bistri so in inteligentni ter nam sorodni. Zato bo za vsakega, ki se bo vselil mednje, le vprašanje taktike, psihologije in poštenja, če ga bo prijateljsko povabil k sebi in mu pokazal, kaj so njegovi pridobili v stoletni kulturi... Ne manjka zdrave pitne vode, tako studenčnice kakor tudi talne vode. Prav tako je zadosti suhega kamenja, ki bo potrebno pri gradnji hiš. Iz gline bo prav tako lahko žgati opeko, zlasti še zato, ker je država že obljubila podporo za zgradbo nekaj provizornih opekarn, ki bodo dobavljale kolonistom potrebno opeko. Kot edino slabo je treba omeniti malarijo, ki se je v teh krajih prav zaradi zaostalosti in komodnosti Turkov močno razpasla... V Bistrenici, kjer bo

prva slovenska kolonija, je bil v preteklem letu en sam slučaj malarije. Nižje proti Demirkapi, kjer so riževi nasadi, pa razsaja malarija nekoliko bolj. Bistrenica in 7 velikih naselbin v njeni daljni okolici bi se lahko absolutno sanirale z 2 milijona dinarjev. 60 do 80 milijonov din pa bi bilo potreba, če bi hoteli rešiti vso deželo te strašne nevarnosti. Druga slaba stran, ki bi jo priseljenci, ki bi hoteli graditi, bridko občutili, je pomanjkanje stavbnega lesa. Turki so namreč vso pokrajino skoro izsekali do zadnjega drevesa samo zato, da so mogli potlačiti in zasužnjiti prvotno krščansko prebivalstvo, s čimer so jim uničili zadnja pribežališča.«

V nadaljnjem je dr. Čok govoril o državni pomoči naseljencem, ki jim je zagotovljena, tako da bo »februarja meseca že mogoče organizirati doseljevanje v večjem številu... V Bistrenici bo stal hektar plodne zemlje 3300 din — tedaj več kot drugod v Makedoniji, kjer je veljala od 1500—3000 din. Država je tudi določila podporo 10 000 din za zgradbo novih hiš, za popravila starih pa 5000 din. Pomagala bo pri nabavi orodja, semen in sadik — le-te bodo brezplačne. Železniška uprava je dala vsakemu kolonistu brezplačno na voljo 2 vagona za prevoz inventarja. »Do sedaj je smel iti na deset priseljenec eden naprej, da si ogleda zemljišča. Predavatelj pa je izposloval, da dobi sedaj vsak reflektant zastojnsko karto za vožnjo sem in tja brez vsake obveznosti.«

Za določitev začetka naseljevanja je pomemben podatek: »Prvi praktični poskus se bo izvršil že danes, ko se odpelje dr. Čok s šestimi kolonisti ter slovenskim učiteljem (to je bil Janko Furlan, ki je vodil nekaj časa združeno računovodstvo, a ga v seznamu naseljenecv ni, ker pač ni imel zemlje in je Bistrenico kmalu zapustil, op. V. N.) v selo Bistrenico, kjer bodo ustanovili zadrugo, ki bo pristopila k »Savezu agrarnih zajednic v Skoplju«, ki bo posredovala, da bodo mogli dobiti potrebne kredite.«

Isto o odhodu prvih naseljenecv 20. I. 1931 je sporočilo Jutro v omenjenem dopisu z dodatkom, da bo »primorski učitelj... v novi koloniji vse pripravil za ureditev in modernizacijo tamošnje šole.« Poročalo je tudi o gospodarskih začetkih naselbine: »Čim se bo osnovala prva nova zadruga, bo naprosila Privilegirano agrarno banko za 3 milijone din kredita, jamstvo bo prevzela država in bodo kolonisti prejeli posojila po 6 do 7 odstotkov. Preko zveze agrarnih zajednic v Skoplju pa je mogoče dobiti ugodno posojilo tudi pri Hipotekarni banki.«

Podrobnost je bila tudi to, da »je rezerviranih 200 ha plodne zemlje v Bistrenici... je za nove naseljenecv že rezerviranih 17 hiš z 20 gospodarskimi poslopji. Za naselitev se je prijavilo že nad 500 interesentov, pričakovati pa je še novih prijav in za vse te interesente bo še treba najti zemljo v Makedoniji, da si tam osnujejo svoje nove domačije ter z vzglednim gospodarjenjem pretvorijo vso Južno Srbijo v najbogatejšo pokrajino Jugoslavije.« Edino v tem viru najdemo tudi trditev, da »... se pričenjajo poleg primorskih beguncev javljati za kolonizacijo v Južni Srbiji tudi domačini iz prenaseljene dravske banovine.«

Dvoje poročil priča, da so prvi naseljenci bili primorski fantje, »kar pa je hitro propadlo.« Natančnejši vir ve, da so ti »delali kot uslužbenci pri zadrugi, ki so jo osnovali nekateri Primorci, med njimi dr. Baltič, dr. Čok,



Pertot idr.«<sup>11</sup> Seznam naseljencev res izkazuje osem samskih članov, ki so pa vsi imeli 9—10 ha, eden celo 18 ha zemlje. Seve so kljub temu mogli delati še tudi sicer za zadrugo.

Prva, 22. I. 1931 ustanovljena »Zajednica izbeglica iz Julijske krajine«, kakor se je uradno imenovala in nastopa s tem imenom v vseh uradnih spisih, — ustanovitelj je bilo 14 — je od Saveza agrarnih zajednica v Skoplju, ki je upravljala za naseljevanje namenjena zemljišča, kupila 400 ha zemlje v Bistrenici za 1 700 000 din. Ta zemlja ni bila v enem kosu, zato so prosili 3 milijone din posojila, da bi jo arondirali in omogočili naselitev novih naseljencev, postavili hiše ter gospodarska poslopja in nabavili vso opremo. To posojilo jim je bilo odobreno šele po dolgem ponavljanju prošenj in čakanju naslednje leto.<sup>12</sup>

Poročilo revizorja skupnosti z dne 11. VIII. 1932 pravi, da je imela skupnost tedaj le 26 oseb. To potrjujejo druga poročila, da so jo člani stalno zapuščali, novi pa so se redki naseljevali. Tedaj je imela skupnost v Bistrenici 2500 ha zemlje, od tega 880 ha last Zveze skupnosti in že prodano tukajšnji skupnosti, 1600 ha agrarne zemlje in okoli 500 ha last domačinov Turkov. Obdelane je bilo 1360 ha.

Do 15. decembra 1931 so živeli vsi priseljenci v skupnem gospodarstvu in gospodinjstvu, imeli so »skupno kuhinjo, skupno so obdelovali zemljo. Za vse potrebe naseljencev je skrbela skupnost.« Toda od tega dne so se ločili in je skrbela vsaka družina zase. Ni jasno, kako je bilo odtlej z zemljo. Po istem poročilu »je bilo dana v najem, nekaj skupne zemlje pa so dali v obdelavo spolovinarjem — Turkom. Skupno gospodarstvo so morali po ugotovitvi revizorja opustiti zavoljo velikih izgub in »ker je vsakdo želel vedeti, kaj je moje in kaj tvoje,« potrebe pa so različne. Tako bodo obdelovali zemljo tudi z večjo voljo, so izjavljali. Pričeli so težko pričakovati popolno razdelitev zemlje.

S kakovostjo zemlje in z načinom obdelovanja so bili naseljenci zadovoljni, kot tudi s podnebnimi razmerami — vsaj po tem poročilu —, čeprav je bila malarija med njimi močno razširjena, o čemer govore vsi viri.

Posebno težke so bile stanovanjske razmere, saj so naseljenci našli v vasi le slabe, zasilne turške hiše, od katerih so jih v začetku le nekaj popravili, da so močno utesnjeni stanovali v njih. Prav tako niso imeli pohištva in druge nujne opreme. Vse to so si pričeli le počasi nabavljati.

Zaskrbljeni glasovi o težkem stanju bistreniških Slovencev so prišli tudi v Slovenijo, npr. v ljubljanski Slovenec, ki je v pozni jeseni poročal, da »naši rojaki-naseljenci v Bistrenici pri Skoplju stradajo.« To je v uredništvu nekdo ustno zavrnil, nakar so poslali v Bistrenico »našega posebnega informatorja,« verjetno svojega beograjskega dopisnika, ki je listu poročal 27. XI. 1931 iz Beograda v daljšem dopisu. Podoba je, da dopisnik ni obiskal Bistrenice in da je dobil podatke od Čoka. Po označitvi kraja govori o prvem naseljevanju.

<sup>11</sup> Isto kot op. 10 in Ante K o r d i n, Diaspora na našem jugu. Knjižice št. 169 do 170, Ljubljana 1940, 20—22.

<sup>12</sup> Poročilo revizorja bistreniške zadruge z dne 11. VIII. 1932.

»Okoli vasi so lepa polja,« piše, »toda brez drevja in gozda. Tudi malarija je tod doma. — Nekaj goriških slovenskih izgnancev je ustanovilo svojo zadrugo, da odkupijo od Zveze (agrarnih zajednic) to zemljo, in na njej kolonizirajo goriške Slovence. S prevzemom te zemlje in z nabavo semen ter živega in mrtvega inventarja je zadruga napravila 400 000 dinarjev dolga. Tudi se je zgodilo, da inženirji dolgo niso odmerili parcel, tako da ljudje dolgo niso vedeli, kaj smejo obdelovati in kaj ne. Zato so se nekateri kmalu premislili in odšli, radi česar je bilo breme za tiste, ki so ostali, še večje.

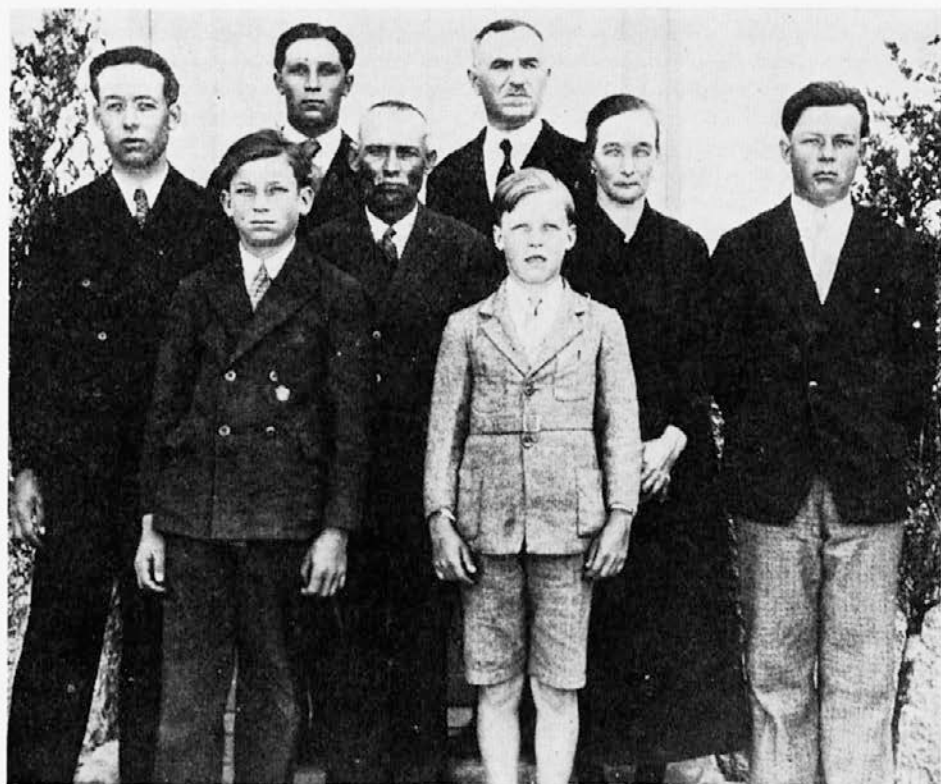
Tisti, ki so ostali, in teh je sedaj menda kakih 7 družin ter nekaj fantov z Goriškega, skupaj 68 Slovencev. Toda fantje delajo za mezdo, dobivajo 20 din na dan in hrano ter stanovanje, čeprav so domači delavci na razpolago po 10 din ob svoji hrani. Vendar so tisti, ki so ostali, vztrajali, čeprav niso mogli in smeli obdelati izpočetka vse zemlje, ker pač ni bila odmerjena. Toda reveži niso poznali macedonskih razmer. Tam moraš trikrat orati, predno seješ. Tudi železniške postaje ni bilo. Na železnico prideš, ker ni mostu, čez široki Vardar z brodom. Potem pa imaš 3 ure z brzovlakom do Skoplja, to je do bližnjega trga, kjer bi lahko prodali svoje pridelke. Malo so pridelali, pa še tega torej niso mogli prodati. Nekateri, ki niso ubogali nasvetov rojakov, so sejali to, kar sejejo domačini. Ti so še najboljše pogodili, ker imajo vsaj živež za zimo. Drugi, ki pa so hoteli gojiti žito, zelje in krompir, so sedaj v velikih stiskah. Radi bi bili tudi nakupili več živine, da bi bili popasli velike ledine neobdelane zemlje — a denarja ni.

V tem težkem položaju se je posrečilo po dolgem prosjačenju dobiti od drž. hip(otekarne) banke 300 000 dinarjev posojila. S tem denarjem si bodo nabavili hrano, bodo plačali delavce in se oskrbeli za zimo. Toda dolg se je s tem zvišal, pa še zemlja ni odplačana, ampak še vedno lastnina Zveze agrarnih zajednic.

Tak je položaj naših rojakov sedaj na zimo v macedonski Bistrenici. Potrebni so pomoči. Tu ne pomaga nobeno prikrivanje! In treba je povedati tako kakor je, da se ne ponove prizori, ko smo pred kakimi 6 leti tukaj v Belgradu lahko gledali ciganom podobne izstradane postave Slovencev, ki so se obubožani in decimirani vračali iz Macedonije, kamor so šli kolonizirat.

Resnica je, da naši fantje potrebujejo pomoči. Hrane jim manjka, manjka drv, manjka obleke! Za kurivo podirajo stare hiše ali pa s streh pulijo slamo. Posebno potrebujejo obleke fantje. Naj jih država prevzame za svoje koloniste ter jim odda zemljo brez dolga!

To je naše objektivno poročilo o stanju naših izseljencev v Bistrenici. Namenjeno je slovenski javnosti za pomoč. Namenjeno je tudi državi, da pomaga.« — Vidno je, da je sledil še en stavek do konca vrste, ki ga je pa cenzura brisala. Vsi stvarni podatki v dopisu pa dokazujejo, da jih je poročevalec dobil od nekoga, ki je ali poznal poročilo združnega revizorja o njihovi skupnosti konec l. 1931, ker se nekatere formulacije kar enako glasijo — ali pa je tako dobro poznal razmere v zadrugi in je mogoče celo sodeloval pri revizorjevem poročilu, ki je prav tako moglo nastati le s sodelovanjem prizadetih naseljencev. Ni pomembna informatorjeva oseba, pomembno je, da so podatki v Slovenčevem poročilu zanesljivi, ker jih potrjuje revizorsko poročilo.



Družina Franca Pegana iz Svetega pri Komnu na Krasu

Oblikovanje novo nastajajočega sožitja med naseljenci, ki so prišli v Bistrenico iz različnih krajev Slovenskega Primorja, je bilo povezano tudi z notranjimi težavami in ovirami, izvirajočimi iz različnih značajev ljudi, navad in potreb. Na vse to pa so vplivale še gospodarske težave. O takih »nesporazumih in nezadovoljstvu,« do katerega je prihajalo, govori tudi revizorjevo poročilo. Toda vse kaže, da so te težave vedno bolj naraščale.

Gospodarsko pomanjkanje je še pospeševala organizacijska nesposobnost nove skupnosti, ki so jo zakrivili v glavnem pač njeni pobudniki in dejanski vodje. Predsednik »zajednice« je bil dr. Čok, ki je živel v Beogradu, podpredsednik pa dr. Baltič, ki je živel v Ljubljani, pozneje v Užicu, Beogradu, Zagrebu . . . Glavna skrb za njeno gospodarstvo je bila zaupana vsakokratnemu poslovodji. Prvi je bil priseljenc Ivan Stepančič, ki ni vodil knjigovodstva, kar je pa zapisoval, je bilo v popolnem neredu. On je pred prvo revizijo zapustil skupnost ter poleg nereda v knjigovodstvu, označenega uradno: »da se ne zna, ko pije i ko plača« — obremenil skupnost z računom »za svoje stroške in gosposka potovanja po Jugoslaviji« za 120 521,70 din. Ob reviziji niso še

vedeli, kdo bo ta račun poravnal in poznejših poročil o njem ni na voljo. Verjetno se nanašajo na Stepančiča ugotovitve o izdatkih: napitnina pismo-nošem, v potnih računih napitnina sprevodnikom, za pomaranče, vino, žganje, zobno pasto itn.<sup>13</sup>

Prvega poslovodjo je nasledil učitelj Janko Furlan, publicist, avtor knji-žice o Danski. O njem pravi isto poročilo, da »ali ni znal ali ni hotel se resno oprijeti posla« ter »se je izgubil v najdenem neredu in sam reči še bolj za-pletel. Ker ni videl izhoda, je tudi on nekega dne zapustil Bistrenico.«

Ni pa jasno nadaljnje poročilo, češ: za njim vodi še danes skupnost dr. V. Baltič, ki stalno živi v Bistrenici, toda tudi on ni mogel dobro opravljati te dolžnosti. Vsi podatki govore o tem, da Baltič nikoli ni stalno živel v Bistrenici. Mogoče je, da je v tem času formalno prevzel odgovornost za vodstvo in knjigovodstvo njihove skupnosti, pri čemer ga je nekdo, verjetno njegova žena, nadomeščal.<sup>14</sup> In prav zadnja verjetnost bi razložila revizorjevo dognanje, ker je težko verjeti o tako hvaljenem upravnem pravniku, da ne bi mogel dobro voditi tako majhnega področja.

Po podatkih iz naknadno najdene zapuščine dr. V. Baltiča,<sup>14a</sup> v kateri so poleg računov in poročil o njegovem posestvu tudi podatki o bistreniški za-drugi, sledi, da je dr. Baltič vsaj v letih 1932—33 resnično sodeloval v vodstvu zadruga in l. 1933 moral biti njen knjigovodja. Tako je Gabrijel Urban-čič, eden od primorskih naseljencev, 23. X. 1933 potrdil, da je »prevzel od g. dr. Baltiča blagajno Agrarne zadruga in sicer 5094 din v gotovini in 3060,50 din v začasnih pobotnicah.« Na istem potrdilu je z Baltičevo roko podan »zaključek blagajne Agrarne zadruga:

Prejemki: 55 309,27 din.

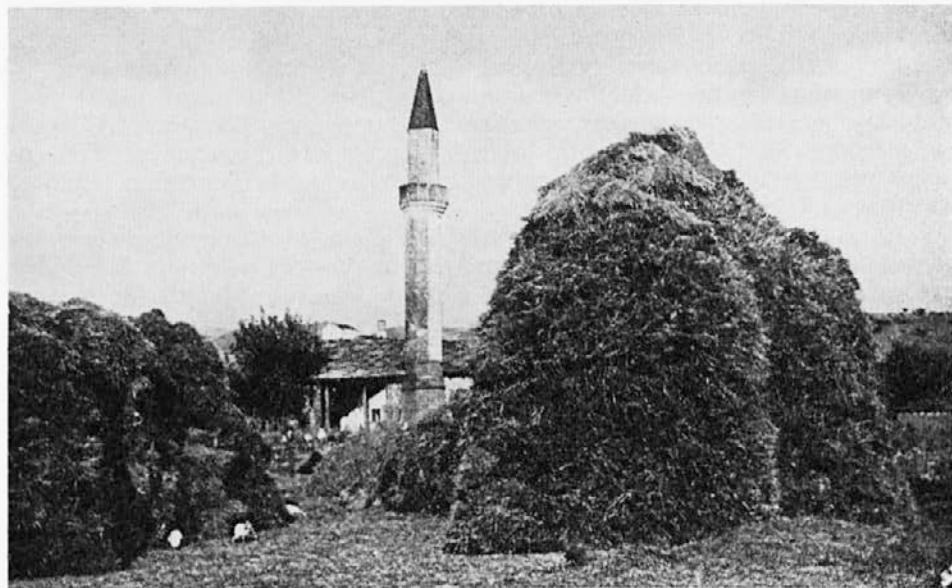
Izdatki: 47 150,55 din.«

Tudi račune je leta 1933 pisal Baltič, kolikor jih je ohranjenih. Čeprav je Baltič živel tedaj v Ljubljani, je hodil pogosto v Bistrenico, kjer so mu pa hišo (bivšo agino) še v avgustu 1933 preurejali, kot mu je poročal njegov oskrbnik, toda v odsotnosti si je stalno dopisoval z oskrbnikom in po njem vodil tudi gospodarstvo zadruga. Tako je iz ohranjenih spisov videti, da je npr. Baltič naročal za zadrugo v Beogradu razne sestavne dele za zadržni traktor in denaturirani petrolej. Pri Higijenskem zavodu v Skoplju je zaprosil za naselbino kinin, ker so močno trpeli zavoljo malarije. Z zadržno mlatil-nico so mlatili tudi nečlanom v Bistrenici, kakršni so bili npr. tamkajšnji Turki, ki so imeli v najemu Baltičevo zemljo. V zvezi s takim Ibraimom sprašuje Baltič: »... ali misli Ibraim mlatiti svoje žito na mlatilnici ali s konji« in »... kdo bo še hotel mlatiti z našo mlatilnico.« Z njihovo mlatilnico pa so mlatili tudi v sosednjih vaseh, ki so pa začele to — najbrž zavoljo stroškov — opuščati, npr. Vojščance in Korešnica, ki je v avgustu 1933 odpove-dala in se povrnila k mlačvi s konji. Prej pa »so se vse vasi interesirale in hotele mlatiti z našo mašino,« je poročal 17. 8. 1933 oskrbnik dr. Baltiču. Čez

<sup>13</sup> Isto kot v op. 12.

<sup>14</sup> Tako vsa ustna poročila: Al. Turk, Franc Pipan v Kopru, Heda Der-ganc v Ljubljani, ki si je največ dopisovala z Vido Baltičevo, a je ta korespondenca uničena.

<sup>14a</sup> V lasti Vlad. Asejeva v Ljubljani.



Muslimanska džamija in stogi krme v Bistrenici

tri dni pa: »Pepeliška zadruga že mlati z neko drugo mlatilnico . . . Na čigavo pobudo je prišla savezna komisija cenit mlatilnico tudi ne vemo« (20. 8. 1933). Oglad komisije je verjetno v zvezi z »dodelitvijo« mlatilnice zadrugi in pobudniki za njen prihod so skoro gotovo člani, ki so se zbirali ob Kuzminu.

Z mlatilnico in mlačvo pa so imeli člani zadruga same težave. Tako je Baltičev oskrbnik poročal 16. 8. 1933 v Ljubljano, da je ministrstvo za poljedelstvo v Beogradu »dodelilo« agrarni zadrugi v Bistrenici mlatilnico na živinski pogon. Oskrbnik ni vedel, da bi jo bila zadruga naročila in, kot je videti, je tudi ni, ampak je nekdo od zadružnikov prosil zanjo v zadruginem imenu. Zadružnik Kuzmin jo je postavil na svojem dvorišču. Leta pa je bil — po drugih oskrbnikovih dopisih — v skupini vaščanov, ki je sestavljala nekako »opozicijo proti oficijelnemu vodstvu.« Zato pravi oskrbnik: »... če hočejo vsi od opozicije z njo mlatiti niso gotovi do Božiča« in nadaljuje: »Ker je mašina dodeljena zadrugi, slednja v njenem interesu (ker ima drugi stroj) lahko prepove delo z njo in jo odvzame . . . ker jo je anektiral.«

Ob tej priliki je oskrbnik Laci Mihel tudi odkril huda nasprotstva, ki so bila v zadrugi, saj poziva Baltiča: »Čas bi bil, g. doktor, da naredite že enkrat red v Bistrenici, ker tako ne gre več in je vsak trud zaman. Ako pa mislite pa vse in vsakemu dovolit potem je bolje da danes likvidirate, da si ne omažete imena z to bando.« Baltičevega odgovora ni, tako da ni jasno, kaj je ta nasprotna skupina hotela. Oskrbnik piše 20. 8. 1933 o tej skupini: »Pegan, Kuzmin & comp. vedno tišče vkup, imajo seje, a kaj sejejo ne vem; bolje bi bilo če bi orali, čas je za to. Negdo je rekel škofu (kateremu?), da ima Pegan



že vse pripravljeno za zidanje svoje hiše, a da ne more ker ni parcelacija vasi dobra, namen je čisto prozoren.«

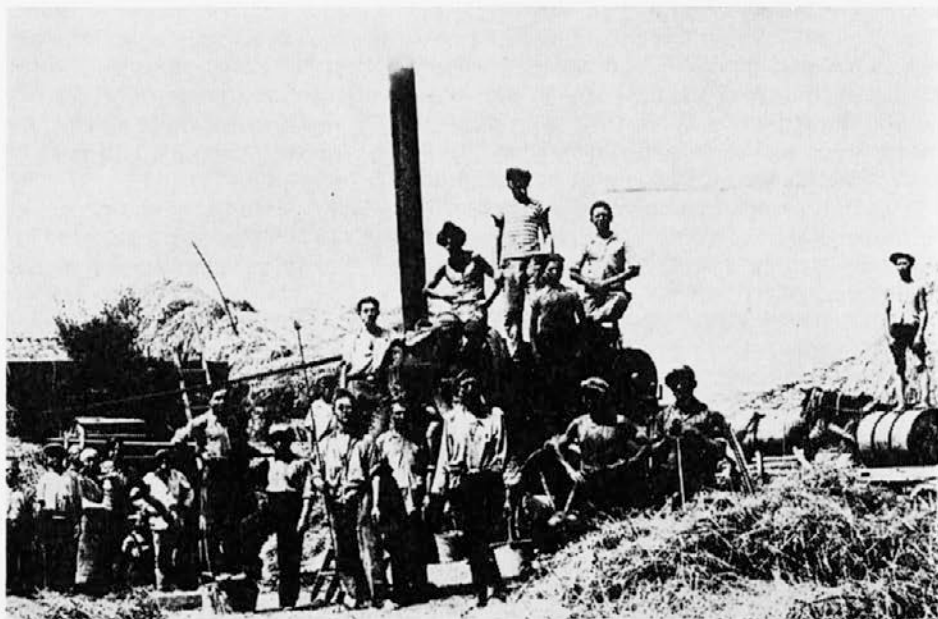
Po izjavi Franca Pipana (v Kopru) je bil Izidor Pegan pobudnik in agitator za prestop v pravoslavje in ta skupina, o kateri govori oskrbnik, je prva stopila v pravoslavje. V seznamu naseljencev je pri Kuzminu pripisano: pravoslaven. Škof, ki je v pismu omenjen, bi bil torej pravoslavni. Toda ni jasno, zakaj je bila ta skupina v nasprotju z Baltičem, ki je prestop v pravoslavje pospeševal.

Razmere med zadružniki pojasnjuje tudi podatek iz oskrbnikovih pisem 16. in 20. 8. 1933: »... glede vrnitve žita zadruzi, katero dolgujejo zadrugarji isti za lanjsko vršenje!« Za stroške mlačve so namreč morali oddati nekaj žita, verjetno kar 10 %/o, kot dokazuje oskrbnikovo pismo Baltiču 16. 8. 1933, ko ga vprašuje: »koliko procentov od omlačene količine mora posameznik oddati zadruzi« in mu Baltič odgovarja, naj se posvetuje z navedenimi zadrugarji. V istem pismu pravi oskrbnik tudi, da morajo vrniti zadruzi žito, »ki so ga zadrugarji dobili iz magazina za seme in pa za živež. Seveda ne verjamem, da jim bo to mogoče, ker bi nekaterim vsled tega ne ostalo dovolj žita za prehrano do bodoče žetve. Izključeno pa je, da bi zadrugarji ničesar ne vrnili ko je vendar letošnja žetev tako lepo uspela in se ne ve kaj bo z njo prihodnje leto. V skrajnem slučaju naj bi zadruga popustila le v toliko in to samo v tistih primerih, kjer je celotna vrnitev žita nemogoča, da dotični zadrugar vrne letos samo ono količino, ki jo je porabil za seme, ostalo žito pa le deloma.«

Nadaljevanje o tem je v pismu z dne 20. 8. 1933: »Dneva ko se bo vračalo žito se že danes bojim. Zadnjič sem to Valentinčiču samo omenil pa je že začel tarnat in javkat, a kaj bo pri onih drugih, ki robantijo, na to ne smem pomisliti. V ostalem se pa naslanjam na bajonete g. orožnikov. Ala Bismarck.«

Kako natanko in resnično osebno zavzeto je dr. Baltič vodil delo v zadruzi, dokazuje v istem pismu stavek: »Podatke ki jih rabite, za proračun mlatenja Vam pošljem v najkrajšem času ker Grudna ni tu« (Gruden je bil v vodstvu zadruge, je najstarejši sin Ivana Grudna, ki je imel devetčlansko družino... V zadružnem odboru je bil tudi po letu 1933. Iz Bistrenice so se preselili še pred II. vojno, morda l. 1935 ali 1936 — sporočilo Franca Pipana iz Kopra 29. 3. 1973. V. N.). Grudna — brez osebnega imena — omenja tudi revizorjevo poročilo, da je bil v odboru zadruge, nekak vodilni član v odsotnosti Čoka in Baltiča, zaradi katerega samovolje so se člani pritoževali.

O napetosti med zadružniki pričajo tudi nekatera druga poročila Baltičevega oskrbnika, npr. 12. 8. 1933: »Ljudje so še nekam mirni... Kuzmina sem dvakrat na cesti pozdravil, a nikoli ni odzdravil.« Širši pomen so imeli taki sestanki, o katerih pa ni natančnejših poročil in kažejo, da so zastopniki okrajne oblasti stalno prihajali v Bistrenico: »Sedaj sem zvedel, da je prišel srezki načelnik in da zahteva zbor vseh Slovencev. Kaj so razpravljali Vam že sporočim ko izvem« (20. 8. 1933). Naslednji dan pa nadaljuje: »Včeraj, kot sem Vam že pisal, je bil tu srezki načelnik in sicer radi Velje katerega obtožujejo Pegan in drugovi, da živi v koruzi (Velja je bil — po izjavi Fr. Pipana 29. 3. 1973 — »delovodja (tajnik) bistreniške občine. Bival je v Demir Kapiji, dnevno pa je prihajal v službo na občino« — V. N.), nekaj radi cer-



Mlačev v Bistrenici

kvne občine... Tu je bil veliki zbor vseh Slovencev potem pri načelniku in Velja mu je moral dati potem pismeni zagovor. Dokler ne izgine Dorče iz kolonije ne bo miru, ker on jim vse take stvari piše in ureja. (Po izjavi Fr. Pipana je bil Dorče Podvršič skladiščnik v zadrugi, ki je imela v skladišču živila in žito za krmo, oves, pšenico. Iz tega skladišča so delili živila zadružnikom na up. Ko pa je zadruga prodala skupne pašnike, so take dolgove poravnali. V. N.) Mislím pa če boste hoteli imeti mir, da jih bo moralo iti tudi še par drugih. Jaz se Vam čudim kako morete biti tako obzirni proti vsej tej bandi« (21. 8. 1933).

Nekoliko vpogleda v življenje naseljencev in njih medsebojne odnose dajejo taka mesta v isti korespondenci: »Fajg ima prepír z Novakom in sicer radi plevnje polek Duletove hiše. Fajg pravi, da ste Vi (= dr. Baltič) to določili zanj, a Novak jo je zaklenil in ga ne pusti blizu, svojo je baje požgal po zimi. Najbolje bo če uredim z Veljino pomočjo... Pregarc zjutraj malo pomomlja okoli hiše drugi žvižgajo... piškavi majstri« (namreč pri popravljavanju Baltičeve hiše, V. N. — 20. 8. 1933). — Ponavljajo se tožbe, da kradejo na Baltičevem posestvu grozdje in lubenice.

O Baltičevih gospodarskih stikih z naseljenci govore taki podatki, kot: da mu je L. Valentinčič 1933 izoral 5 ha ledine, za kar je dobil 1000 kg detelje in 36 kant ovsa. — Valentinčič mu je vrnil na konto svojega dolga 300 kg ječmena. — Vižintin je opravljal kovaška dela za Baltiča. — Nanut mu je prodal voz in brano; oral mu je tudi Godnič. — V. Baltičeva je posodila

kuhinjsko posodo in pribor za »šestorico« prvih samskih naseljencev. — Baltič jim je prodajal spomladance v zameno za drevesca. — Kmetje naseljenci so mu tudi kosili travnike in deteljo. — »Dulče« (tudi Dule — hodža) je posejal afijon na Baltičevi parceli, sam je dal seme, tretjino žetve pa je dobil Baltič. — Oskrbnik poroča 17. 8. 1933: »... seno sem dal Colji za  $\frac{2}{3}$ , bolje se itak ne more saj je že vse sežgano in nek prijatelj je itak konce parcel... ob poti ki vodi v Vojščance na lastno pest pokosil, kdo je bil se ne ve.«

O Baltičevem zasebnem gospodarstvu leta 1938 pričajo tile podatki: kupal je mnogo žganja (tropinovec, hruškovec), pridelal je 5998 kg ječmena, 4168 kg pšenice, 1214 kg rži, 1974 kg ovs, razen tega še koruze, sončnega semena, maka, sena, vina, sadja.

Žal iz let po 1933 ni oskrbnikovih ali drugih poročil, iz katerih bi mogli dobiti kaj podatkov o življenju naseljencev.

Tako o Stepančiču kot o Furlanu je zapisano, da sta zahtevala in dobivala »neenakomerno velike nagrade v primeri s pokazanim delom in uspehom v skupnosti«. — Izdatki skupnosti so bili preveliki, kar dokazuje, da sploh niso skrbeli za gospodarjenje in da je skupnost pretirano trošila za člane ter njihove potrebe. Največ je skupnost stalo skupno gospodarjenje, pri čemer so potrošili ali izgubili okoli 50 000 din. V tem času so dobili podporo od Savske banovine 25 000 din in od Društva sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 2000 din.

Revizor je 11. 8. 1932 poročal, da je bilo zadružne zemlje tedaj 1360 ha, naseljencev z družinami pa le 13, zato bi bili morali dvigniti to število vsaj na sto, ako bi hoteli zemljo uspešno izkoriščati. Graja, da je zadruga dajala članom na upanje različno blago, kar mora prenehati, češ da se morajo člani preskrbovati iz lastnega gospodarstva. Bilo pa je tudi dosti dolžnikov zadrugi, med katerimi navaja Pavla Marušiča, banovega brata, Janka Furlana, podjetnika Vlada Stojanovića, ki je gradil naseljencem hiše, idr. Pastirji iz Galčnika so jim dolgovali za seno 19 100 din. Predsednik zadruge dr. Čok je bil dolžan 25 516,80 din. Zaradi takih neurejenih razmer je preglednik zahteval: 1. zadrugo mora najti sposobnega poslovodjo, 2. da se naseli še več kmetov, ki bi dobro obdelovali vso zemljo; 3. članarino je treba redno plačevati in dolgove odplačevati; 4. naseljenci naj znižajo svojo življenjsko raven in naj se skrbneje lotijo obdelovanja zemlje.

Docela nejasno je, kako so se priseljevali in odseljevali. Tako poroča revizor dne 8. XI. 1933, da se je do 1. X. 1933 odselilo 36 družin s 180 osebami, po tem dnevu pa še 4 družine. Vsekakor pa to število, čeprav obsega gibanje vsaj v zadnjih dveh letih, zelo zgovorno priča o težkih podnebnih, gospodarskih, gotovo pa tudi narodnostnih in verskih razmerah v Bistrenici (o teh pozneje). Poročila govore o nerodovitnih letih, o potresu 1931, o povodnji 1932 in 1934, o hudi zimi 1935—36. K temu se je še pridružila gospodarska stiska, ko je cena maku (afijonu) — za pridelovanje opija — hitro padla s prejšnje 300 din, tako da ga ni bilo vredno več pridelovati. Tudi niso bili vajeni pridelovanja teh južnih rastlin, poleg maka predvsem tobaka, sezama, »leblebije« — čičerike. V glavnem so gojili žitarice in krompir, nanovo so pričeli gojiti lubenice. Štiri družine so gojile šparglje in jih prodajale tovarni v Kragujevcu. Ukvarjali so se tudi s sadjerejo in vinogradništvom, zasajali gozd, za kar je bila namenjena tretjina njihovega zemljišča v hribu; samorodno trto pa so gojili tudi na peščenih tleh ob Vardarju.



Hiša dr. Vilka Baltiča

Vsako gospodarstvo je imelo povprečno po dve glavi goveje živine, pa tudi več, do pet in sicer makedonske buše; dalje po 2 konja, ovce je imelo le nekaj družin, tudi do 40, v glavnem zavoljo volne za domačo porabo, 1—2 prašiča in perutnino. Za nakup plemenske živine je zadruga dajala članom denarno pomoč.<sup>15</sup>

Zadruga je imela kmetijske stroje (traktor, pluge, kosilnico, mlatilnico itn.). Revizor je grajal, da je kupovala orodje in stroje po visokih cenah in mnogokaj tudi po nepotrebem. Manjše priprave in orodje so si omislili sčasoma tudi posamezniki, nekateri pa so pripeljali nekaj s seboj. Pozimi so prihajali na območje Bistrenice prezimovat ovčarji (od Mitrovega do Djurdjevega dne), za kar so plačevali najemnino, ki jo je zadruga razdelila med svoje člane. Večkrat so jim prodali tudi seno.

Zemlja je bila razdeljena glede kakovosti na pet razredov in so jo dodelili družinam približno tako, da je vsakdo dobil nekaj zemljišča različne kakovosti. Kot vprašanje državljanstva, tako tudi lastništvo zemlje in hiš ni bilo urejeno do konca. Edino tisti, ki so si sami postavili nove stavbe, so bili njihovi lastniki.<sup>16</sup>

Gospodarske težave bistreniške zadruge so naraščale od leta do leta in jih zavoljo pomanjkanja virov ne moremo natančneje zasledovati, kar tudi

<sup>15</sup> Po pripovedovanju Franca Pipana v Kopru.

<sup>16</sup> Enako kot op. 15.

ni glavni namen te študije. V teh letih so podobno slabo gospodarile tudi druge zadruge kolonistov v Makedoniji, o čemer poroča A. Apostolov (n. d. str. 125 sl.). On navaja tudi, da je leta 1933 zadruga v Bistrenici imela 550 000 din dolga pri Hipotekarni banki v Skoplju.

Kako kričeč primer slabega, naravnost brezvestnega gospodarstva je bila zadruga slovenskih naseljencev v Bistrenici — pač ne po njihovi krivdi, marveč tistih, ki so jih tam naselili in si dali dodeliti zemljo, katere niso obdelovali sami — dokazuje to, da ga navaja A. Apostolov kot »karakterističen primerot... od kade što može da se vidi neodgovornost na nejnite členovi sprema interesite na ovaa zadruga i rasturanjeto na državni pari dobieni po pat na kreditiranje« (n. d. str. 129—131). Dne 30. junija 1936 je imela bistreniška zadruga 4 448 325 din dolga v banki. Razen tega pa so bili (delno že omenjeni) razni njeni člani dolžni 225 567,21 din. Zaradi vsega tega je bila zadruga v Bistrenici prisiljena 7. avgusta 1936 izročiti svoje premoženje ministrstvu za poljedelstvo v Beogradu.<sup>17</sup> Odslej je zadruga životarila naprej v novih razmerah, o katerih nimamo na voljo virov.

Tako so naseljenci v Bistrenici pričakali drugo svetovno vojsko z bolgarsko zasedbo Makedonije. Bolgarska vojska jim je pobrala vso vprežno živino in vozove. Srbe, kolikor jih je bilo v vasi, so izgnali, Slovencem pa so vzeli vso zemljo in jim menda proti koncu leta 1941 vrnili nekaj najslabše zemlje (po 5 ha). Nekaj moških je bilo mobiliziranih v jugoslovansko vojsko in so prišli v nemško ujetništvo. L. 1942 se je 10 do 12 družin izselilo na Hrvaško (Godnič, Colja, Sorožin, Grudnovi, Zafred, Dekleva, Bondelj, Rebec, Kljun, Lovišček, Al. Vidic, Marvin, F. Valentinčič — po pripovedovanju bratov Pipan v Kopru).

Bolgari so jih nadlegovali, kolikor so mogli, na razne načine. Slovenci so se v sorazmerno velikem številu udeleževali osvobodilne borbe. V partizanskih enotah so bili trije Pegani in Bensiči. Štirje so padli kot aktivisti, med katerimi jih je bilo precej: Pipani 3, Kuzmin, Nanut, 2 Pregarca, 2 Kutina, Sedmak, Valentinčič, Vižintin, Urbančič (po spominu bratov Pipan v Kopru).

Po osvoboditvi se je prva skupina naseljencev odselila leta 1946 in sicer nekateri v razne makedonske kraje, nekateri v Vojvodino (v Gudurico v Banatu) in drugi v Slovenijo. Zadnji so zapustili Bistrenico leta 1948 in odšli v iste pokrajine. Niti prva niti druga skupina ni mogla prodati ne hiš ne posestev, delno zato, ker niso bili še pravni lastniki, delno pa zato, ker jih ni bilo komu prodati.<sup>18</sup> V kraju, ki je po osvoboditvi dobil prejšnje ime, Bistrenici, so se pričeli nanovo naseljevati Makedonci in Turki šele v teh letih. Po ljudskem štetju l. 1953 je bilo v vasi 471 Makedoncev in 150 Turkov, 2 Srba, 1 Albanec ter 1 Slovenec. Po štetju l. 1961 pa je bilo 378 Makedoncev in 63 Turkov ter zopet 1 Slovenec,<sup>19</sup> kar je težko verjetno, ker vsa poročila vedo, da je do konca, do svoje smrti »v začetku 1959«, <sup>20</sup> po drugih pa l. 1960,

<sup>17</sup> Apostolov, n. d. 131.

<sup>18</sup> Poročilo Franca Pipana v Kopru.

<sup>19</sup> Naselenie po narodnost i naselbi vo SR Makedonija. Skopje 1964 (Zavod za statistika).

<sup>20</sup> A. Spasov, spis pod op. 21, str. 39.



ostala v Bistrenici od slovenskih naseljencev le Vida Baltičeva, ki je umrla v veliki bedi.

Z Vido Baltičevo, rojeno Gulič, hčerjo Franje Malenšek-Koširjeve, ki jo je opeval Fran Levstik, in z njenim bivanjem v Bistrenici, je zvezana velika izguba za slovensko slovstveno zgodovino, zato mora biti tu omenjena. Vida Baltičeva je hranila slovstveno zapuščino svoje matere z njenimi spomini na Levstika, z njegovimi pismi in pesmimi idr. Potem ko ji je moral literarni zgodovinar Avgust Žigon vse to vrniti in ko tudi Slovenska matica ni dobila na voljo Levstikovih pisem za izdajo, je Vida Baltičeva 5. V. 1936 izročila to obilno gradivo v varstvo I. M. Čoku, ki je sestavil v Bistrenici seznam o njem. Ta seznam z ostalo zapuščino Baltičeve hrani Istoriskiot arhiv v T. Veslesu, medtem ko je sled za zapuščino Franje Guličeve izginila.<sup>21</sup>

V revizorjevem poročilu iz l. 1934 je sledeči seznam naseljencev v Bistrenici, dopolnjen z Rusičevimi dodatki in s prvotnimi priimki tistih, ki so jih jim posrbili. Imen vseh kdaj v Bistrenici naseljenih Slovencev pa ni.

	Število družin. članov	Dobil zemlje	Obdeluje
1. Dr. Baltič Vilko iz Ljubljane	2	44 ha, 16 a, 2 m <sup>2</sup>	v najemu
2. Brdon(ovič) Stefan iz Ricmanj	6	17 ha, 16 a, 60 m <sup>2</sup>	sam
3. Vižintin-Vežentinovič Peter iz Štandreža	4	9 ha, 8 a, 60 m <sup>2</sup>	
4. Vižintin-Vežentinovič Alojz-Aleksandar iz Štandreža	4	17 ha, 83 a, 70 m <sup>2</sup>	
5. Valentinčič Leo iz Solkana ali Komna	4	28 ha, 16 a, 40 m <sup>2</sup>	
6. Godnič Dragotin odšel 1936 na Hrvatsko	4	19 ha, 80 a, 20 m <sup>2</sup>	
7. Gruden Ivan	9	27 ha, 96 a, 50 m <sup>2</sup>	se odselili 1935—36. V. N.
8. Kuzmin — Kuzmanovič Andrej, pravoslaven, iz Štandreža	5	18 ha, 31 a, 40 m <sup>2</sup>	
9. Kuzmin Vlado, pravoslaven, iz Štandreža	3	9 ha, 97 a, —	
10. Marvin Franc, pravoslaven	5	18 ha, 83 a, 40 m <sup>2</sup>	
11. Pregarc — Pregarič Ivan, pravoslaven, iz Ricmanj	8	19 ha, 16 a, —	
12. Pegan — Peganič Ilija iz Trnja ali Hrušice	11	29 ha, 79 a, 76 m <sup>2</sup>	
13. Pregarc — Pregar Josip — Jovan iz Štandreža, pravoslaven	7	18 ha, 17 a, —	

<sup>21</sup> Aleksandar Spasov, Okolu prepiskata megu Fran Levstik i Franja Košir. Slavistična revija XVII, št. 2, 1969, 403—409.

	Število družin. članov	Dobil zemlje	Obdeluje
14. <i>Lovišček Ignat</i> Iz Solkana	7	27 ha, 47 a, 90 m <sup>2</sup>	
15. <i>Urbančič Valentin</i> iz Starega sela pri Kobaridu	6	19 ha, 9 a, 30 m <sup>2</sup>	
16. <i>Melnik — Melink Mihailo</i>	9	19 ha, 91 a, 20 m <sup>2</sup>	
17. <i>Sarežin — Saražin Rafael</i> , iz okolice Sežane	2	19 ha, 22 a, 20 m <sup>2</sup>	
18. <i>Novak — Novakovič Novak</i>	9	19 ha, 20 a, 60 m <sup>2</sup>	
19. <i>Bandel — Bandlj Miroslav</i> , iz Komna	4	19 ha, 20 a, —	
20. <i>Cele — Colje Angel</i>	4	19 ha, 32 a, 40 m <sup>2</sup>	
21. <i>Rudež — Rudeš Josip</i>	6	19 ha, 20 a, 80 m <sup>2</sup>	
22. <i>Debenjak Jožef</i>	4	9 ha, 12 a, —	
23. <i>Dekleva Anton</i> , pravoslaven	1	9 ha, 11 a, 60 m <sup>2</sup>	
24. <i>Svagelj Alojz</i> iz okolice Vipave	4	19 ha, 49 a, 70 m <sup>2</sup>	
25. <i>Ščukovt Franc</i> (Ščuković?)	2	19 ha, 35 a, 10 m <sup>2</sup>	
26. <i>Nanut — Nanutovič Andrej</i> , pravoslaven, iz Štandreža	5	17 ha, 91 a, 40 m <sup>2</sup>	umrl v Mariboru brat s št. 27, 28.
27. <i>Nanut Josip</i> , pravoslaven, iz Štandreža	2	9 ha, 33 a, —	umrl v Vršču?
28. <i>Nanut Stanislav</i> , pravoslaven, iz Štandreža	2	10 ha, 85 a, —	
29. <i>Pipan Franc — Pipanovič</i> , pravoslaven, iz Svetega	7	27 ha, 16 a, 40 m <sup>2</sup>	bil kamnosek v Nabrežini
30. <i>Margon Gašpar</i> iz Trnja pri Postojni	5	18 ha, 12 a, 80 m <sup>2</sup>	u. v Mariboru
31. <i>G(e)rbec Rudolf</i> iz Solkana, pravoslaven	1	9 ha, 61 a, —	dal v najem u. v Mariboru se ni naselil?
32. <i>G(e)rbec Jožef</i>	8	20 ha, 63 a, 90 m <sup>2</sup>	
33. <i>Kljun Anton</i> pravoslaven	1	9 ha, 21 a, 20 m <sup>2</sup>	v najemu
34. <i>Vidič Srečko</i>	3	8 ha, 74 a, 90 m <sup>2</sup>	v najemu
35. <i>Vidič Alojz</i>	1	9 ha, 5 a, 50 m <sup>2</sup>	v najemu
36. <i>Baučar Viktor</i> iz Solkana	1	8 ha, 95 a, 70 m <sup>2</sup>	v najemu
37. <i>Birsa Franc</i>	1	10 ha, 34 a, —	v najemu
38. <i>Urbančič Gabrijel</i> , iz Starega sela pri Kobaridu	6	17 ha, 57 a, 20 m <sup>2</sup>	od 1946 v Gudurici nato v okolici Kopra
39. <i>Lavrenčič Otokar</i> iz okolice Komna	3	18 ha, 69 a, —	

	Število družin. članov	Dobil zemlje	Obdeluje
40. <i>Tavčar Franc</i> iz Kolenkovca	1	10 ha, 69 a, 9 m <sup>2</sup>	
41. <i>Kutin Oskar</i> iz Bovca	5	20 ha, 49 a, —	u. v Gudurici
42. <i>Stoker Mario</i>	1	18 ha, 96 a, 60 m <sup>2</sup>	v najemu
43. <i>Oblokar Štefan</i> iz okolice Vipave	5	19 ha, 1 a, 10 m <sup>2</sup>	
44. <i>Marvin Franc</i> iz Standreža	6	18 ha, 83 a, 40 m <sup>2</sup>	
45. <i>Dr. Čok Ivan Marija</i>	1	16 ha, 53 a, 30 m <sup>2</sup>	v najemu, živel v Beogradu
46. <i>Zafred Ivan</i> iz Gročanj	—	28 ha, 54 a, 90 m <sup>2</sup>	prišel po 2. 6. 1934, a se izselil
47. <i>Durevič Andrej</i> <i>Jurevčič?</i>	5	19 ha, 32 a, 50 m <sup>2</sup>	

O tem, kar bi etnologijo najbolj zanimalo, o načinu življenja slovenskih naseljencev v Makedoniji, vemo najmanj, razen o skopih podatkih o njihovem gospodarstvu, ki smo jih navedli. O tem niti ni pisanih virov, niti ni več starejših ljudi, ki so tam živeli — današnji starejši pa so bili tedaj še zelo mladi in se malo spominjajo nadrobnosti iz vsakdanjega življenja. Kar je bilo moč razbrati, nam daje bolj medlo podobo o vsakdanjem življenju bistreniških Slovencev — vse to pa moramo združiti s splošnimi dejstvi o njihovih gospodarskih težavah, ki so bile zanje poleg narodnostnih in verskih vprašanj, o katerih bo še govor, pač najpomembnejše in so izpolnjevale vse njihove dneve. Če pomislimo, da je ta naselbina živela komaj dobro desetletje, da so bili nekateri tam komaj nekaj let, bodisi, da so se kmalu izselili ali da so umrli, tedaj razumemo, da se v tem kratkem času niti niso mogli dodobra udomačiti in si ustvariti neke stalne, nove oblike življenja. Za njihovo družbeno življenje so bile gotovo močno pomembne stalne spremembe v obliki priseljevanja in odseljevanja večjega števila ljudi in to bi bilo z etnološkega vidika posebno poučno, zanimivo — toda prav tega ne moremo danes več rekonstruirati, niti statistično, še manj pa vsebinsko: kako je prihajanje in odhajanje vplivalo na vse naseljence, posebno na tiste, ki so prišli med prvimi in ostali tam do konca. To je bil edinstven primer med Slovenci in to razgibano življenje odpira vrsto vprašanj: kake vezi so se spletale z nanovo prihajajočimi, kako so se te vezi trgale z odhajanjem mnogih družin — to so utegnile biti sorodniške, sosedske, prijateljske ali pa tudi neprijateljske vezi, posebno v zvezi s siljenjem v pravoslavje in s posrbljanjem priimkov ter s srbsko šolo, čemur so se mnogi uprli ter rajši zapustili Bistrenico. Kdor pozna vse gradivo o tem življenju — ki je pa zavoljo cenzure prav o teh vprašanjih komaj moglo biti v tisku nakazano — edino ta si lahko vsaj približno zamišlja napetost, ki je vladala v tej vasi in vse posledice, ki so ostale za izseljujočimi se, pa tudi med tistimi, ki so ostali v Bistrenici, a so se v marsičem razlikovali.

*Domovi.* Priseljenci so se morali vseliti v stare turške zapuščene hiše, ki so si jih skušali popraviti. Te so bile povečini pritlične, zgrajene iz posušene opeke (ćerpići), krite pa so bile s korci, skrlnatimi ploščami ali s slamo. Prav tako so uporabljali stara gospodarska poslopja. Nanovo je zgradil hišo menda le Franc Pipan, ki je bil kamnosek (1934), nekateri pa so si postavili montažne hiše, za katere so dobili gradivo od zadruge. Dva naseljence (Valentinčič in Gruden) pa sta si zgradila nov hlev.

*Prehranjevali* so se naseljenci v glavnem na svoj dotedanji način, glavne jedi so bile krompirjeve in polenta, poleg juh in nekaterih močnatih jedil. Uvajali so le malo novih jedi, npr. ovčje meso, lubenice, leblebijo.

Tudi na njihovo *nošo* nove razmere niso vplivale, razen toliko, da so morali biti — posebno prva leta — kot v hrani zelo skromni. Kolikor so mogli, so ohranili svoje prejšnje *šege in navade*, predvsem v zvezi s prazniki, godovi. Nekoliko je na njihove praznike vplival prehod nekaterih družin v pravoslavje. Ustanovili so si vaško godbo in včasih prirejali zabave. Srbski učitelj je ustanovil mladinsko kulturno društvo.<sup>22</sup>

Za obstoj zadruge slovenskih izseljencev v Bistrenici so bile pomembne njihove narodnostne in verske razmere, kar je po svoje tudi etnološko vprašanje, saj so jim nameravali odvzeti njih etnični značaj. Vendar je gradivo o tem kočljivem vprašanju tako pomanjkljivo, da ga je težko docela objektivno obravnavati. Tudi se ni moč zanesti, kot kažejo primeri, na današnje izjave nekaterih, zlasti takrat še zelo mladih naseljencev, o teh razmerah. Viri iz tistih časov pa dajejo dovolj podlage vsaj za temeljna spoznanja o teh vprašanih.

*Narodnost.* — Kandidatom za naselitev v Bistrenici so zagotavljali dr. Čok in njegovi zastopniki, ki so jih zanjo pridobivali, tudi vse narodnostne pravice, slovensko šolo in cerkev. Dogajalo pa se je prav nasprotno, saj je bil že prvotni namen velesrbskih režimov, da bi z naseljevanjem raznih narodnosti v Makedoniji raznarodovali in asimilirali Makedonce, asimilirati pa so hoteli Srbom tudi druge naseljene Slované. To ugotavlja tudi makedonski zgodovinar Aleksander Apostolov, ki je temeljito obdelal kolonizacijo v Makedoniji od balkanskih vojn dalje ter posebej v stari Jugoslaviji. V svoji knjigi v posebnem poglavju obravnava sredstva in cilje kolonizacije (str. 78—100) in poudarja, da je raznarodovanju in asimilaciji makedonskega naroda, kar je bil njen »prvi in temeljni namen« (78), imelo služiti tudi naseljevanje Slovencev iz Primorja, Hrvatov iz Istre in Srbov iz Ogrske ter Like (str. 100), pri čemer naselbino Bistrenico posebej omenja. Apostolov tudi kritično poudarja, kako so otežili in celo onemogočili naseljencem življenje zavoljo neugodnih razmer, v katerih so morali živeti in ki so se tam močno razlikovale od razmer v prejšnjih krajih, odkoder so prišli. Ko bi bil natančneje poznal življenje v Bistrenici, bi bil mogel navesti še več primerov za asimilacijo tudi Slovencev. Čudno je, da mu njihova posrbljena imena niso jasno govorila o tem. Verjel je pač kakim informatorjem — tako npr. tudi B. Rusić, kot dokazujejo njegovi zapiski — da so to storili »zavoljo odpora proti italijanskim zatiralcem« (besede Rusićevega informatorja Slovenca).

<sup>22</sup> Podatki Franca Pipana v Kopru.



Oranje v Bistrenici

O asimilacijskih, velikosrbskih namenih naseljevanja v Makedoniji govori tudi E. Bojadžievski, ki ga imenuje »nenaravno«, ker ni bilo pravih in zdravih pogojev zanj, zato je naseljevanje iz raznih dežel prineslo škodo nele domačemu, ampak tudi nanovo naseljenemu prebivalstvu.<sup>23</sup> Vse, kar vemo o težavah slovenskih naseljencev v Bistrenici, potrjuje njegovo obširno analizo težav, slabosti in nepravilnosti, ki jih je povzročala kolonizacija.

Tudi neka slovenska priča, mogoče dr. Čok sam, govori o asimilacijskih namenih tega naseljevanja, čeprav prikrito. Pisatelj Vladimir Bartol je kot urednik Slovenskega beograjskega tednika objavil svoj razgovor »z vplivnim in dobro informiranim emigrantom iz Julijske Krajine«. Žal ni nadaljeval z objavljanjem napovedane ankete o vprašanih naših izseljencev iz Julijske Krajine »v južnih pokrajinah države« (1933, št. 1, str. 4–5). V razgovoru pripoveduje o odnosu primorskih Slovencev do Jugoslavije in novega okolja ter poudarja, da so le-ti domačemu srbskemu (!) prebivalstvu bliže kot drugi Slovenci. »Zaradi tega so tudi slovenski emigranti iz Julijske Krajine, ki jih povrhu tega vežejo še prav ozke vezi sodelovanja s Hrvati iz Istre, bolj dostopni *asimilaciji* med srbskim narodom kot pa ostali Slovenci, ker je slovenska cerkvena organizacija zaradi specijelnih političnih razmer v Julijski Krajini redkeje razpredena in zaradi rezerviranega vedenja višjih vatikanskih krogov pri preganjanju slovenske duhovščine in slovenskega

<sup>23</sup> E. Bojadžievski, n. d., 224–232.



jezika v cerkvah po fašističnih oblasteh, se je katoliško prepričanje pri Slovencih-emigrantih precej ohladilo in je tudi pri širših ljudskih plasteh opazati pogoste primere popolne verske mlačnosti, brezbriznosti in prestopanja v druge konfesije. — Čisto poseben pojav je naseljevanje slovenskih kolonistov-emigrantov v širšem obsegu v vaseh Povardarja.«

Pomembno področje raznarodovanja je bila v Bistrenici šola. Vemo po imenu le za učitelja Janka Furlana, ki je pa kraj razočaran kmalu zapustil. Le po pričevanju cerkvenih ljudi vemo, da je skopljski škof Janez Gnidovec preskrbel za to vas učitelje iz Slovenije »in jim zagotovil (iz škofijskih sredstev) plačo, a so jih nagnali in otroci slovenskih staršev so ostali brez vsakega pouka. Pozneje so jim poslali srbskega učitelja, četudi so bili sami slovenski učenci, ker Turki svojih otrok niso pošiljali v šolo.« Tudi prostor za šolo je preskrbel škof Gnidovec v hišici, ki jo je kupil od nekega srbskega orožnika. Nekdanji naseljenci v Bistrenici se spominjajo le srbskega učitelja.<sup>24</sup>

O zapostavljanju in raznarodovanju Slovencev v Bistrenici v javnosti tisti čas niso smeli pisati, le nekaj drobnih novic je bilo skritih v mesečnikih Kraljestvo božje v Ljubljani in Blagovest v Skopju. Edino obširnejše in odločnejše poročilo o njihovih težkih razmerah je objavilo glasilo izseljencev Rafael 1938: »Na ustanovnem zasedanju Izseljenske zbornice 11. julija 1938 v Ljubljani so bile prečitane tudi zahteve in prošnje slovenskih izseljencev, ki živijo v Južni Srbiji. Tam je okoli 1000 slovenskih otrok brez vsakega pouka slovenskega jezika ter skoraj tudi brez katoliškega verouka v svojem jeziku.« Z zasedanja so poslali vlogo vladi v Beogradu, da se zagotovi državna podpora in se ti kraji kultivirajo; kmetijskemu ministru, da dobe kolonisti možnost kompaktne naselitve s tem, da dobe primerna zemljišča; notranjemu ministru — »da se primorskim kolonistom v Južni Srbiji prizna jugoslovansko državljanstvo, da preneha pritisk na naš slovenski živelj ter da se prizna načelo enakopravnosti ver tudi za katoliške verske pripadnike v Srbiji in končno tudi na prosvetnega ministra, da se slovenski mladini v diaspori nudi toliko slovenskega pouka, da bodo svoj jezik dobro obvladali.«<sup>24a</sup>

*Verske razmere.* Z raznarodovanjem primorskih Slovencev v Makedoniji je bilo najtesneje povezano siljenje k prestopu v pravoslavje. Kakor so Srbi, tudi neverni, imeli pravoslavje za sestavni del srbstva, tako so imeli katoliško vero za sestavino slovenstva. Katolištva še tembolj niso trpeli, ker so ga imeli za »italijansko« vero, torej za sovražno srbstvu in s tem jugoslovanstvu. Zato naj bi formalno popravoslavljenje — saj drugačno biti ni moglo — »spremenilo« te Slovence v Srbe in zato v »boljše« Jugoslovane. S tem geslom so tudi agitirali med njimi za prestop v pravoslavje. Toda ni ostalo le pri taki besedni propagandi ali agitaciji, marveč je politično administrativna oblast z vsemi svojimi organi kar najbolj nasilno pritiskala na Slovence, da bi prešli v »srbsko« vero in da bi prevzeli posrbljene priimke. To nasilje so izvajali na razne načine. Kot slovenski izseljenci drugod, so tudi družine v Bistrenici želele slovenskega duhovnika, cerkev in učitelja. Zato so prihajali k škofu Gnidovcu s prošnjo za vse to, obenem pa s pritožbami zoper gospodarske težave, saj so se mnogi želeli odseliti drugam, a se

<sup>24</sup> Poročilo Al. Turka v Beogradu.

<sup>24a</sup> Izseljenski vestnik, Ljubljana 1938, str. 75.



Slovenska svatba v Bistrenici — ob »šrangi«

niso smeli, ker so morali odplačevati zemljo. Vendar so nekateri odšli. Pritisk administracije se je okreplil, ko je škof kupil v vasi hišico, v kateri so uredili kapelico, v enem prostoru pa učilnico.

L. 1932 so postavili nad vasjo pravoslavno cerkev in nastavili ruskega duhovnika; pozneje pa je prišel češki bivši katoliški duhovnik, da je vodil pravoslavno cerkveno občino. Iz Štipa je prišel pravoslavni škof v spremstvu okrajnega glavarja, policijskega pisarja, orožnikov in sosednjih učiteljev ter so Slovence nagovarjali k prestopu v pravoslavje. Obljubljali so jim tudi denarno pomoč in »mir«, češ da še niso jugoslovanski državljani in jih sicer lahko vsak čas izženejo. Ko se namreč na prve pozive niso hoteli odzvati, so »najbolj uporne« pogosto klicali na okrajno glavarstvo v kake štiri ure oddaljeni Kavadar (danes Kavadarci), kjer so morali včasih čakati na sprejem do poznega večera ali celo do naslednjega dne. Grozili so jim, da jih bodo kot tujce in italijanske vohune pregnali iz dežele, če se ne bodo popravo-slavili.<sup>25</sup>

Kako so prehajali v pravoslavje in koliko jih je prestopilo, ni moč natanko dognati. Prvi so prestopili že 1932, ko so nekateri zaradi tega siljenja zapustili Bistrenico, kar omenja revizorjevo poročilo le skopo in nedoločno: »iz verskih razlogov«. Baje je odšlo okoli 50 družin. O številu pravoslavnih Slovencev imamo dvojje poročil: anonimni dopis iz l. 1935, po katerem »se

<sup>25</sup> Sporočilo Al. T u r k a — Kraljestvo božje, Ljubljana 1933, 96.

je prekrstilo« 13 družin s 75 člani, medtem ko bi tedaj bilo katoliških družin 23 s 100 člani.<sup>26</sup> To sicer ni »neznat del« pravoslavnih, kot pravi nekaj pozneje dopis v istem listu.<sup>27</sup> Drugi vir pa je seznam slovenskih naseljencev iz 1934 v revizorjevem poročilu, v katerem je označena tudi veroizpoved in sicer enako pri 13 družinah, kot v navedenem dopisu iz 1935.

To število se je kajpada menjavalo z odseljevanjem in priseljevanjem, toda ne znatno. Negotovo je tudi, kako se je končala »verska usoda« teh popravoslavljenih Slovencev. Po enem poročilu so se ob bolgarski okupaciji vsi razen dveh vrnili v katoličanstvo, po izjavi naseljencev pa se niso vrnili vsaj tisti, ki so se vrnili v Slovenijo. Mnogi so namreč odšli iz Bistrenice v druge dežele.

Za katoličane je škof skušal postaviti cerkev, toda več let ni dobil dovoljenja, čeprav je bil zaradi tega menda trikrat pri kralju Aleksandru, ki mu je vse obljubil, na banovinski upravi v Skopju pa so ovirali. Ko je končno dobil dovoljenje za zidavo, načrte in podjetje, mu je neki musliman v Bistrenici daroval svoj kamnolom. Toda ko so pričeli z gradnjo, so temu muslimanu odvzeli premoženje in vse dokumente o njem (»tapije« — enako so delali z Albanci, ki niso mogli pokazati lastniških listov, nakar so jih izgnali) in tako preprečili gradnjo. Škofovi protesti niso zalegli in šele, ko je po kraljevi smrti nastopil v stolnici pred zastopniki oblasti z obtožbami, kako zatirajo Slovence in jim kljub kraljevim obljubam ne dovolijo ne šole v materinščini, ne cerkve, so oblasti popustile. L. 1934 so pričeli cerkev zidati (kamen so morali voziti iz sosednje vasi) in 27. X. 1935 je bila posvečena. Stalnega duhovnika pa niso mogli dobiti, ker jih ni bilo v škofiji, prihajali so k njim le občasno.<sup>28</sup>

\* \* \*

Šele ob dokončanem delu more drugi avtor pregledati in preceniti, koliko gradiva za spis je sam zbral — z mnogimi povpraševanji, dopisovanji, potovanji, iskanji v knjižnicah, pri zasebnikih (navedbe v dokumentaciji nikakor ne kažejo dovolj vseh prizadevanj, težav in sodelavcev, čeprav so mnogi »prispevali« le negativne odgovore...), ki se jim tu — imenovanim in neimenovanim — javno zahvaljujem. Ves trud pri sestavljanju te študije je bil soavtorju povrnjen z nenavadnimi doživetji ob srečanjih s poročevalci, od katerih je vodila sled s priporočilom k drugemu, tretjemu... Tako je po naključju zvedel od sošolca, da je malo pred smrtjo Vide Baltičeve bil pri njej v Bistrenici. Ta stik je vodil k njeni dopisovavki, kjer je upal, da bo našel kaj Levstikovega, a je izvedel le o požigu Vidinih pisem. Podobno je mrzlično stikal za Levstikovo zapuščino v ljubljanski Levstikovi ulici, a našel je nekaj sledov za Franjo Koširjevo. In ko je bilo že vse napisano, je ves poletni dan v Ohridu mrzlično pričakoval, da bo mogoče le dobil zjutraj napovedano »nekaj o Levstiku« — pa je dobil le Vide Gulič-Baltičeve lastnoročni seznam Čoku izročene dragocene Franjine zapuščine z Levstikovimi pismi in rokopisi... (danes hrani NUK v Ljubljani). Rekel bo kdo, da vse to z etnologijo nima nikake zveze — res, bodi, a če je človek k sreči tudi slavist starega

<sup>26</sup> Kraljestvo božje 1935, 14.

<sup>27</sup> r. t. 87.

<sup>28</sup> Sporočilo Al. Turka. — Kraljestvo božje 1935, 87.

kova, ga vse to vznemirja, veseli in še bolj žalosti. In ni mogel tega vsega prezreti, ko je bilo pa tesno povezano z ljudmi, ki so bili v Bistrenici. In — sled za slovstvenimi spomini je privedla do najdbe virov o življenju v Bistrenici.

Nad vsem tem pa je bedel spomin na rajnega kolega B. R u s i ć a ; avtor je doživljal stalno hvaležnost temu resnemu in prizadevnemu delavcu, ki je povzročil zamudno, a vendarle potrebno in verjetno koristno delo, pred katerim se je soavtor v začetku prestrašil, ko se je zagledal v cirilske rokopise . . . Ko sedaj ocenjujem, koliko je v spredaj natisnjenem spisu Rusićevega gradiva, se mi dozdeva potrebno, da podam obračun o tem nenavadnem posmrtnem sodelovanju. Na začetku navedene, po Rusiću zbrane vire, sem uporabil (kar je razvidno tudi iz navedb v opombah in delno iz besedila) na str. 178—180 zgoraj; 183, 190, 192, 193—195.

Zusammenfassung

Die SLOWENEN IN BISTRENICA IN MAKEDONIEN

Branimir Rusić, Professor der Volkskunde in Skopje, hatte mit dem Sammeln von Materialien über die Besiedlung Makedoniens durch küstenländische Slowenen begonnen, ist jedoch mitten in seiner Tätigkeit 1971 verschieden. Seinen Nachlass hat Vilko Novak, Professor der Volkskunde an der Universität Ljubljana, übernehmen können. Derselbe hat auf Grund von Aufzeichnungen, die Prof. Rusić hinterlassen hatte, weiters neuerer Erkundungen an Ort und Stelle sowie gedruckter Quellen die vorliegende Studie beigezeichnet.

Nach dem ersten Weltkrieg hatte die damalige jugoslawische Regierung Makedonien mit Angehörigen verschiedener Nationalitäten kolonisiert, um die auswandernden Türken zu ersetzen und dem Lande serbischen Charakter zu verleihen. Auch Slowenen siedelten sich in kleinerer Anzahl als Angestellte in verschiedenen Orten Makedoniens an. Im Dorfe Bistrenica am Vardar, aus Zusammenschluss der Ortschaften Bistrenci und Dubljani entstanden, begann man jedoch im J. 1931 unter der Führung der Advokaten Ivan M. Čok und Vilko Baltić systematisch slowenische Flüchtlinge aus dem Küstenlande, wo der italienische Faschismus vielen Slowenen das Leben unmöglich machte, anzusiedeln. Diese Besiedlung wird auf Grund zeitgenössischer Zeitungsmeldungen nach Berichten der Genossenschaftsrevisoren — die Siedler hatten nämlich eine Ackerbaugenossenschaft gegründet — sowie nach mündlichen und schriftlichen Quellen ausführlich dargestellt. Es werden dabei alle wirtschaftlichen, nationalen und religiösen Schwierigkeiten angeführt, infolge derer viele Siedler Bistrenica verliessen. Auch eine der erhaltenen Listen der angesiedelten slowenischen Familien mit Mitgliederzahl und Umfang des ihnen zugewiesenen Besitzes konnte veröffentlicht werden.

Die wirtschaftliche Lage der Siedler wird als äusserst prekär geschildert. Die Genossenschaft erlitt wegen schlechter Führung Pleite und musste 1936 das gesamte Vermögen dem Ministerium für Ackerbau in Beograd übergeben. — Nur spärlich sind die Angaben über die sozialen Verhältnisse der Siedler, über ihre Bräuche, über ihre Bauten — man hatte sich grösstenteils schlecht erhaltene türkische Häuser zur Not hergerichtet —, weiters über die Kleidung, die Nahrungsweise und die geistige Kultur.

Besonders heikel ist das Kapitel über den nationalen und den religiösen Druck, dessen Ziel die Serbisierung der Slowenen war. Man hatte zu diesem Zwecke ihre Namen und Vornamen serbisch umgeformt, man ermöglichte den Kindern keinen slowenischen Unterricht und man drängte die Siedler, in die orthodoxe Kirche zu übertreten. All dies rief Spannungen zwischen den Siedlern hervor, ihre Fürsprecher in Slowenien und Makedonien aber waren nicht in der Lage, die Öffentlichkeit über die wahre Situation in Bistrenica zu unterrichten oder eine wesentliche Besserung zu erzielen. In solch ungeordneten Verhältnissen wurden die Siedler vom zweiten Weltkrieg überrascht. — Nach dem Kriege verliessen die übriggebliebenen Slowenen zur Gänze Bistrenica und zogen teilweise nach Slowenien, teilweise in die Vojvodina, nach Kroatien oder anderwärts.



## O RAZISKOVANJU STANOVANJSKE KULTURE

Fanči Šarf

Zanimanje za kmečko pohištvo ni nikjer v Evropi starejše od 100 let. V tem obdobju so na eni strani v kmečkih domovih začeli odstranjevati stare skrinje, stole, mize, zibke in druge kose tradicionalne notranje hišne opreme, po drugi strani pa je to pohištvo pospešeno pritegovalo zanimanje modernega človeka. Čeprav sodijo opozorila na ljudsko kulturo kot samosvoj pojav in določeno vejo narodove zgodovine v dobo razsvetljenstva, so na kmečko pohištvo opozorile šele velike razstave industrije, umetnosti in še posebno umetne obrti proti koncu prejšnjega stoletja.<sup>1</sup>

Zanimanje za kmečko pohištvo je bilo do zadnjih desetletij celo med strokovnjaki le enostransko. Raziskovalce je najčešče pritegoval predmet po svoji oblikovni ali še natančneje povedano po dekorativni plati, redkeje po tehnični, tj. konstrukcijski plati, prav tako redko po funkcionalni plati in skoraj nikoli po svoji vsestranski uporabnosti, namenu in razširjenosti.

Zasnove muzejev na prostem so zahtevale, da je bil predmet notranje hišne opreme postavljen na svoje določeno mesto in ga je obiskovalec lahko videl v njegovem okolju, za katerega je značilna usklajenost, funkcionalnost in še posebno smotrna razporeditev pohištva v kmečkem domu. Toda tu ugotovimo bistveno pomanjkljivost, ki je za raziskovanje stanovanjske kulture najpomembnejša: v hiši, postavljeni v muzej na prostem, nihče ne živi, nihče ne dela, ne kuha in ne spi. Statična razporeditev notranje opreme, kakršno vidimo v muzejih na prostem ali kakršno tudi še lahko ugotovimo ob svojih raziskovanjih na terenu ob še živih primerkih tradicionalno opremljenih hiš, etnologa nikakor ne smejo zadovoljiti. Dokumentacija stanovanjske kulture more biti popolna le tedaj, če upoštevamo življenje v hiši, delo in vsa opravila, ki so neločljivo povezana bodisi s posameznimi kosi pohištva, bodisi s celotnim načinom ureditve kmečkega pa tudi nekmečkega doma. Konkretnije povedano: dokler smo npr. poslikano skrinjo gledali le kot ljudski obrtniški ali slikarski izdelek in jo kot tako tudi obravnavali, nam je sicer lahko uspelo, da smo jo ovrednotili kot izoliran predmet notranje hišne

<sup>1</sup> I. Mohorič, Problematika domače obrti v zadnjem stoletju, SE 3—4 (1951), 12.

opreme; ko pa smo ugotovili, da skrinja ni rabila le za shranjevanje obleke, kar je bil sicer njen osnovni namen, ampak da je njena zgornja ploskev skoraj dosledno rabila tudi za sedež in je torej nadomeščala najmanj dva stola; da je dalje ista skrinja ponoči rabila za ležišče doraščajočim otrokom, da je skrinja v kamri ali zadnji ali mali hiši redno nadomeščala polico ali celo mizo, smo skrinjo začeli vrednotiti še z druge, za poznavanje življenja ljudi pomembnejše strani. Ali drug primer: hišni kot z mizo in klopmi je morda najsmotrnejše, najbolj učinkovito in najbolj funkcionalno urejeni del prostora v hiši. Toda etnolog, ki raziskuje notranjo hišno opremo, bi pograbil, če bi se zadovoljil z dokumentacijo posameznih kosov pohištva ali tudi z dokumentacijo celote, ki jo ugotovi, in ne bi posegel globlje. Ta lepo urejeni kot z mizo se je namreč skoraj povsod na Slovenskem — razen na Primorskem, kjer tega ni bilo — zvečer spremenil tako, da so člani družine prenesli premične klopi bodisi k peči in tako razširili klop okoli peči v ležišče. nanj položili slamnjačo, ki je bila čez dan skrita v kamri ali kar na postelji, ki je stala v hiši, bodisi da so s premično klopjo razširili nepremično klop ob mizi in spali okoli odmaknjene mize. Notranja hišna ureditev, uporabnost predmetov in njih namen se je torej v celoti spremenil.

Raziskovanje in ugotavljanje načinov prenočevanja predstavlja za dokumentacijo stanovanjske kulture sploh posebno poglavje. Morda je to vprašanje eno najpomembnejših in nam tovrstni podatki lahko odgovorijo še na drugo zastavljeno vprašanje: Kako so ljudje v določenem kraju in času vrednotili stanovanjsko kulturo? Danes nam udobno ležišče pomeni nenadomestljivo vrednoto in si sploh ne moremo predstavljati, kako so se mogli ljudje nekoč odpočiti po dva ali celo trije na eni postelji, na trdem ležišču na klopi ali na pogradu v hlevu. Lepo poslikana gorenjska postelja k načinu ali učinku nočnega počitka ni prav nič doprinesla. Tudi poslikave na zibki niso vplivale na mokre cunje ali slamo v njej. Zdi se mi, da so za raziskovanje in dokumentacijo stanovanjske kulture take in podobne ugotovitve še kako pomembne! Brez upoštevanja vseh okoliščin, ki osvetljujejo življenje hišnih prebivalcev, lahko o določenem predmetu dobimo precej izkrivljeno predstavo.

Delo v posameznih hišnih prostorih in določitev prostorov za izjemne dogodke, kot je npr. porod v hiši, mrlič, sprejem gostov, zakol prašiča, ovce ali celo krave, ribanje zelja, striženje ovac, tkanje, predenje in kolarjenje v zimskem času je prav tako odločilno vplivalo na spremembe notranje hišne opreme. Nekatera opravila ali določena uporaba prostora ni vplivala samo na opremo in njeno razporeditev, ampak je imela še globlje posledice, kot so vzdrževanje prostora, razsvetljava, čiščenje, beljenje in podobno.

Ugotavljanje vzdrževanja pohištva in hišnih prostorov, ugotavljanje higienske ravni, ki nam jo pokažejo podatki o ribanju tal, o mazanju ilovnatih tal, o beljenju, pranju in šivanju; dalje podatki o razširjenosti hišnega mrčesa, kot so ščurki, muhe, uši, stenice in bolhe, o načinih preganjanja le-teh, je za ugotavljanje stanovanjske kulture prav tako pomembno in nepogrešljivo. Podatki o kurnikih pod ognjišči ali celo pod pečjo ter tu in tam še o mladih svinjah, ki so jih ponekod v hudi zimi preselili v posebej ograjen kot v hiši, nam še danes lahko pričajo o zadnjih ostankih sožitja ljudi in živali.

Vprašajmo se sedaj, kako daleč smo Slovenci z raziskovanjem stanovanjske kulture na pravkar prikazani podlagi.<sup>2</sup> Vsi vemo, da je čas po drugi vojni prinesel v to področje več sprememb kot morda preje dve stoletji. Vemo to, pa se nam še zgodi, da presenečeni ugotovimo: spremembe so še hitrejše, kot si mislimo. Ko smo pred nekaj leti zbirali podatke o notranji hišni opremi za razstavo Alpska hiša,<sup>3</sup> skoraj nismo mogli verjeti, da npr. v Šenčurju pri Kranju, ki je velika kmečka vas, ni niti ene hiše več, ki bi imela krušno peč s klopni in mizo s klopni v nasprotnem kotu. Na Jezerskem in v drugih krajih s samotnimi kmetijami proti slovenski Koroški smo ugotavljali, da danes živita marsikje na kmetiji le še dva ostarela človeka, v najboljšem primeru še mlad zakonski par z enim ali največ dvema otrokoma; še v času pred drugo vojno pa je na vsaki večji kmetiji živelo 15 do 20 ali celo več družinskih članov, od tega 5 do 8 poslov. Tu so enkrat ali dvakrat na leto v veži zaklali kravo, jeseni so v vežo zapeljali vprežni voz zeljnatih glav za ribanje, pozimi so v hiši strigali ovce in opravljali še druga obsežna in zahtevna dela. V takem domu sta v hiši stali dve mizi, ena za družino, druga za posle, klopi pa so potekale ob vseh dolžinah sten. Jasno, da so bila za take družine potrebna velika ognjišča, ogromni skledniki, velika in številna posoda ter da je bilo pri hiši navadno 6—10 postelj, kar pomeni, da je družina imela kar polovico toliko postelj kot družinskih članov. Toda celo tukaj, kjer smo ugotovili razmeroma visoko stanovanjsko raven, smo hkrati dobili podatke o ležiščih v hlevih, kjer so si hlapci in pastirji, pa tudi domači odrasli sinovi pozimi pripravili pograd in na razne načine poskrbeli, da živina ni mogla priti do oblačila ali odeje. V nekaterih krajih so bila zaradi varnosti pred živino ležišča obešena pod strop in so fantje lezli na pograd po lestvi. Na vsem slovenskem ozemlju smo neštetokrat naleteli na pričevanja, da so starejši pripovedovalci prvokrat v življenju spali na postelji po poroki, pa še tedaj skupaj z ženo. In vendar nimamo dokumentiranih niti kmečkih hišnih notranjščin z Jezerskega, niti nimamo zbranih in obdelanih podatkov o ležiščih v hlevih. Oboje navajam samo kot primer, da z njimi opozorim na potrebe in naloge, katerih bi se morali lotiti z vso intenzivnostjo, če hočemo, da prikaz stanovanjske kulture v preteklosti pri nas ne bo zabrisan za vselej.

Nekaj malega je bilo storjenega ob razstavah Kraška,<sup>4</sup> Alpska in Panonska hiša,<sup>5</sup> kjer pa ni bil cilj dokumentacija stanovanjske kulture. Podatke, na katere smo naleteli ob teh prilikah, jemljemo bolj za opozorilo, kaj vse bi morali zbrati in obdelati preden bi vsi podatki, ki jih je danes

<sup>2</sup> Med poglavitna objavljena dela, ki obravnavajo tudi stanovanjsko raven, sodijo: F. Sarf, *Domovi v Draščih s posebnim pogledom na stanovanjsko raven*, SE 20 (1968), 28—33; S. Kremenshek, *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*, Ljubljana 1970, 30—31, 74—76 in 112—114; B. Kuhar, *Odmi-rajoči stari svet vasi*, Ljubljana 1972, 60—68. Nobeno od teh del pa ne upošteva vseh vidikov, na katere opozarjamo v pričujočem prispevku.

<sup>3</sup> Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju. Vodnik po razstavi Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1970, 15—22.

<sup>4</sup> Kraška hiša, Vodnik po razstavi Slovenskega etnografskega muzeja. Ljubljana 1969, 13—15.

<sup>5</sup> Kmečka hiša v slovenskem panonskem svetu. Vodnik po razstavi Slovenskega etnografskega muzeja. Ljubljana 1971, 11—13.

le še mogoče dobiti na terenu, v ustnem izročilu ne zbledeli. Za večino slovenskih območij ne vemo ničesar. Strokovni delavci ali sodelavci Slovenskega etnografskega muzeja, ki so delali v terenskih ekipah po letu 1948, so zbrali precej gradiva o notranji hišni opremi, vendar tega področja niso zajeli v celoti, ki je potrebna za osvetlitev določene stopnje stanovanjske kulture. Popolnoma neraziskana pa so v tem pogledu ostala obsežna območja na Primorskem, vsa Notranjska, Posavje, Bela krajina, velik del Dolenjske, slovenska Koroška, skoraj vsa Štajerska in vsa odmaknjena raztresena samotna hribovska naselja.

Kot dopolnilo raziskovanj z drugačno tematiko je bila stanovanjska kultura v zadnjih letih deloma dokumentirana med gozdnimi delavci na južnem Pohorju,<sup>6</sup> med hmeljarji oziroma obiralci hmelja v Savinjski dolini<sup>7</sup> in med savinjskimi splavarji.<sup>8</sup> Povsod so bile ugotovljene specifičnosti, pogojene v gospodarskih in premoženjskih prilikah, kar spet opozarja, da ob raziskovanju stanovanjske kulture teh okoliščin ne smemo prezreti. Kako so prav te okoliščine vplivale na stanovanjsko kulturo, smo imeli priliko ugotoviti prav pred kratkim med bivšimi viničarji v jeruzalemskih goricah.<sup>9</sup> Tu gre morda za najnižjo stopnjo stanovanjske ravni, ki smo jo doslej lahko registrirali v naši etnologiji. Viničarije, bodisi, da so bile last cerkve, last fevdalca, imenovanega »gospod«, ali pa last kmeta, so bile še v drugi polovici preteklega stoletja največkrat dvocelične in je prvi prostor — veža — rabil za namestitvev preše in prešanja, hkrati pa je v kotu stalo ognjišče za kurjenje in kuhanje v peči. Edini bivalni prostor za številno družino je bila hiša s tremi ali štirimi majhnimi okni, z lesenim stropom in ilovnatimi tli. Povprečna velikost tega prostora je bila le malo večja od 4 m × 4 m. Družina je navadno imela dve, največ tri postelje za povprečno 7 do 10 družinskih članov, dalje mizo, skrinjo in nekaj klopi. Vzdrževanje viničarije je bila v celoti dolžnost lastnika, ki pa navadno ni imel nobenega interesa, da bi stanovanje svojega viničarja kakorkoli izboljšal. Temu dejstvu gre pripisovati daljnosežne posledice, saj je današnji lastniški odnos stanovalcev, ki so bili pred drugo vojno viničarji, še zmerom nerazvit in praviloma iz njega ne izhajajo nikakršna prizadevanja po napredku in izboljšanju stanovanj. Tu ne najdemo kopalnic; par družin ima sicer kopalno kad, ki pa jo rabijo bolj za pranje kot za kopanje. Bistvena sprememba je le v tem, da so zamenjali ilovnata tla z lesenimi, slamnato streho pa z opeko. K temu jih je prisilila dotrajanost. Stranišča so dosledno še lesena, postavljena ob gnojišču na robu dvorišča, često le z zasilno streho. Le pri najmlajši generaciji, ki si svoja stanovanja začenja urejati v zadnjih letih, opazimo prizadevanje po izenačevanju stanovanjske kulture s stopnjo, doseženo na neviničarskih območjih.

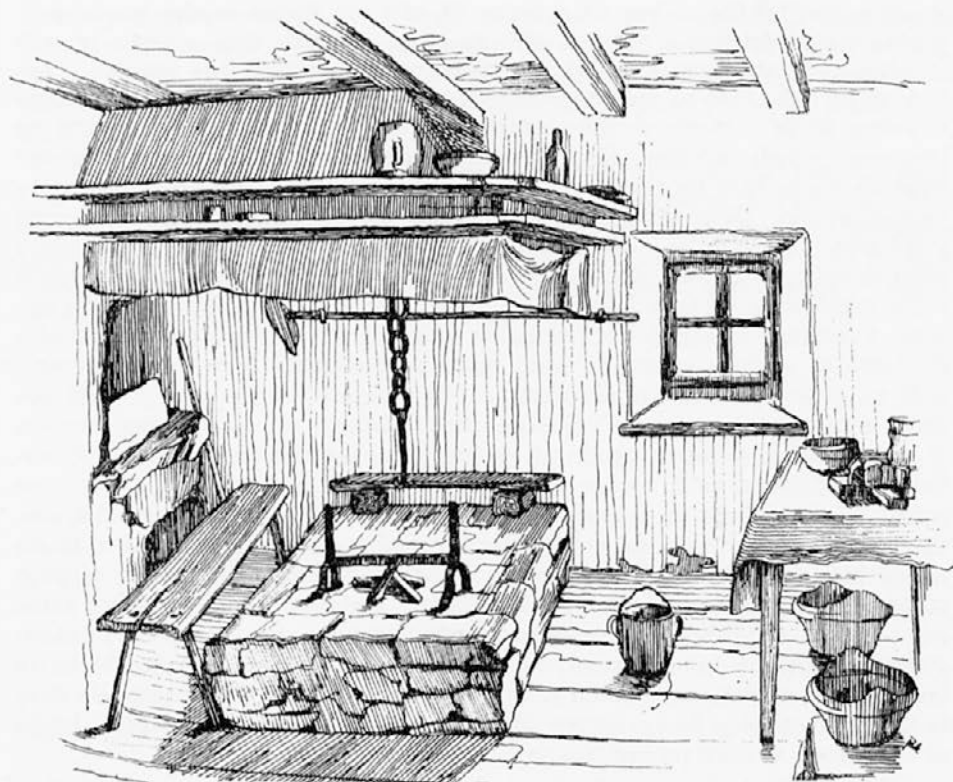
Posebno poglavje predstavlja raziskovanje stanovanjske kulture v nekmečkih naseljih. Teh je več, kot si mislimo. Povsod, kjerkoli so se pojavili

<sup>6</sup> A. Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. Maribor 1967, 170—178.

<sup>7</sup> A. Baš, Obiranje hmelja na kmečkih posestvih v Savinjski dolini, SE 23—24 (1970—71), 84—85.

<sup>8</sup> A. Baš, Savinjski splavarji. (V tisku.)

<sup>9</sup> Terensko ekipno raziskovanje Slovenskega etnografskega muzeja in Pokrainskega muzeja za Pomurje v M. Soboti v ljutomerskih goricah, oktober 1972.



Lovrenškovo ognjišče v Sužidu h. št. 10 pri Kobaridu (1951)  
(Iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja.)

začetki industrije ali večje obrti ali kakršnekoli možnosti za zaslužek zunaj kmetijstva, se je takoj povečala gostota naseljenosti in problem najemniških stanovanj. V zadnjem času smo npr. delali na terenu v zgornji Savinjski dolini in ugotovili, da sta na Ljubnem še v času med obema vojskama živeli skoraj v vsaki drugi hiši po dve družini in je torej najemniška družina največkrat živela v enem samem stanovanjskem prostoru. Ker v teh družinah zaslužek od splavarstva ni zadoščal za preživljanje, so se mnogi mladi zakonski pari ali eden od zakoncev lotili še kakšne priložnostne obrti, kot je npr. pletenje posod, pripravljanje trt za vezavo flosov ali celo čevljarstva ali šiviljstva. Tako najdemo neredke primere, ko je družina kuhala, jedla, spala in delala v enem samem prostoru, ki je podnevi rabil tudi za delavnico. V takih družinah so imeli zaradi pomanjkanja prostora samo eno posteljo, otroci pa so redno spali na klopeh ali celo na tleh.

Za ilustracijo določene stopnje stanovanjske ravni v delavskem ali rudarskem naselju naj navedem še nekaj podatkov, ki smo jih v zadnjih letih



zbrali v Idriji.<sup>10</sup> Tu so vse od začetka 19. stol. do druge vojske živele povprečno po tri družine v eni hiši. Res da so bile tu hiše dvo- ali celo trinadstropne, toda stanovanja so bila od nadstropja do nadstropja manjša. Značilni za idrijsko hišo so posebni podstrešni prostori z zunanjo poševno strešno stranico, ki je s svojo strmino odsekala strop v prostoru. Tak prostor so imenovali »podstražnica«. Ker je vsaka hiša imela najmanj po 2, mnoge dvonadstropne hiše pa celo po 4 podstražnice, so bile le-te pomemben stanovanjski prostor. Često sta mlada zakonca začela svojo stanovanjsko zgodovino v eni sami podstražnici z eno posteljo, eno skrinjo ali manjšo omaro, majhno mizo in enim ali dvema stoloma. Šele ob rojstvu otroka jima je uspelo dobiti večje stanovanje, ki pa navadno ni obsegalo več kot vežo z ognjiščem in eno sobo, kvečjemu še eno podstražnico ob strani. Prostori niso bili veliki, zato najdemo tu skrinjo vedno ob peči, da je nadomeščala klop in rabila torej tudi za sedenje. Kolikšen problem je bila oprema stanovanja, povedo podatki o razprodajah starega pohištva umrlih samcev ali pa npr. podatek, da je rudar štel za posebno ugodnost, če mu je v rudniku uspelo dobiti obrabljene in odložene vrvi, katere so doma na drobno razcefrali in s predivom polnili blazine ali pa ga ponovno spredli in nesli h tkalcu, da je stkal rjuhe. Če ob koncu še povemo, da se je vsaka idrijska rudarska družina, ki ni imela lastne hiše, v obdobju ene generacije selila povprečno 4–6-krat, si stopnjo stanovanjske ravni pač lahko predstavljamo. Podatke, ki jih navajam samo kot primere, bi lahko podkrepile nadaljnje raziskave, med katerimi bi statistični podatki ne bili na zadnjem mestu. Mislili smo na anketo, ki bi jo izvedli med upokojenimi rudarji, a teh je nad 1000. Delo bi zahtevalo časa in denarja; oboje je še vprašljivo. Pa recimo tudi, da bi nam to uspelo; Idrija ni edini kraj, ki kliče po raziskovanju.

Zdi se mi, da je za ugotavljanje ljudske stvarne kulturne prav raziskovanje stanovanjske kulture med najpomembnejšimi. Ta nam poleg ljudske prehrane in obremenitve z delom najzgovorneje pokaže življenje določenega socialnega sloja ljudi v določenem času in kraju.

Če bi hoteli vprašanje raziskovanja stanovanjske kulture še razširiti, bi morali govoriti o vzrokih in posledicah stanja, ki smo ga ugotovili. Vprašanje bale in dote je imelo na notranjo opremo ponekod, npr. na Gorenjskem, velik vpliv, drugje, npr. v Prekmurju, pa ponekod prav nobenega. Nadalje je tu vprašanje izdelave in izdelovalcev notranje opreme, vprašanje cene, vpliv mest in spremembe, ki so se pojavljale pod vplivom višje razvite kulture sosednjih območij. Med posledicami določene stopnje stanovanjske kulture ni nazadnje pojav bolezni, zlasti nalezljivih, in ob tem seveda stopnja umrljivosti.

Vprašanje vrednotenja stanovanjske kulture smo že omenili, pa ne bo odveč, če ga ponovimo. Kateri so bili razlogi, da je npr. dolenski kmet rajši postavil komplicirano ali celo dekorativno izdelan kozolec, toplar, kot pa da bi bil postavil preprosteje izdelan toplar in kupil še eno ali dve postelji s pri-

<sup>10</sup> Specialno raziskovanje Slovenskega etnografskega muzeja v zadnjih dveh letih.

merno posteljno opremo? Dalje vemo, da je dom s svojo ureditvijo sooblikoval navezanost družinskih članov med seboj ter vplival celo na človekov značaj. Zdi se mi, da bi mi danes v svoji razvajanosti in zahtevnosti le težko našli sožitje, če bi morali deliti tako skopo odmerjen prostor, kot so ga imeli marsikje naši predniki.

Nanizana vprašanja ali bolje rečeno potrebe, ki kličejo po resnem delu, niso majhne. Podatki o krajih in razmerah, ki jih navajam kot primere, niso nikjer niti dokončno zbrani, kaj šele raziskani in obdelani. Bojim se, da bomo zamudili priliko, ko bi še lahko dokumentirali to pomembno področje ljudske kulture vsaj za čas do druge svetovne vojne, ki pomeni prelomnico v ljudski arhitekturi in seveda tudi v notranji hišni ureditvi.

Zusammenfassung

ZUR ERFORSCHUNG DER WOHNKULTUR

Die Erforschung der Wohnkultur kann nur dann vollständig sein, wenn man das Leben und die Beschäftigung der Inwohner in Betracht nimmt. Die einzelnen Gegenstände der Innenausstattung haben ihre Funktion umwandeln können, desgleichen änderte sich ihre traditionelle Anordnung im Raume und passte sich den jeweiligen Bedürfnissen an. Die Truhe, in welcher Kleider aufbewahrt werden, diente mancherorts z. B. auch als Sitzgelegenheit und ersetzte dadurch eine Bank oder zwei Stühle; bei Nacht diente sie oft als Liegestätte für ein heranwachsendes Kind; sie war ein Ersatz für ein Regal, für einen Tisch oder für einen Speisekasten. Die Stubenecke mit Tisch und Bänken erfuhr in früheren Zeiten auf fast sämtlichem slowenischen Gebiete abends insofern eine Veränderung, als die Familienmitglieder mittels der verschiebbaren Bänke, die tagsüber längs des Tisches standen, vor dem Schlafengehen die Ofenbänke oder die Bänke an der Wand erweiterten und sich damit eine Lagerstelle bereiteten.

Die Erforschung der Nächtigungsarten ist für die Dokumentierung der Wohnkultur noch besonders wichtig. Die Angaben über das Verhältnis zwischen der Einwohnerzahl und der Anzahl der Betten in einer bestimmten Ortschaft und zu einer bestimmten Zeit, weiters die Dokumentierung von Notlagerstellen und von Lagerstellen in Stallungen können uns in mancher Hinsicht bei der Feststellung des Grades der Wohnkultur behilflich sein.

Die Beschäftigungen in den verschiedenen Räumen und die Einrichtung derselben zu besonderen Anlässen, wie z. B. Geburt oder Todesfall im Hause, der Empfang von Gästen, die Abschachtung eines Haustieres, das Krautschneiden, die Schafschur, das Weben, das Spinnen, die Wagnerarbeit in der Winterzeit und ähnliche Beschäftigungen haben desgleichen ihren Einfluss auf die Veränderungen der Innenausstattung ausgeübt. Angaben über die Instandhaltung der Räume und deren Ausstattung, sodann über den Stand der Hygiene, worüber uns die Kenntnis über das Bodenschuern, über das Weissen der Wände, über die Wäsche und das Nähen, belehrt, weiters Angaben über die Verbreitung von Ungeziefer, als da sind: Schaben, Fliegen, Läuse, Wanzen und Flöhe, über deren Vernichtung, all dies ist für die Erforschung der Wohnkultur bedeutend und unentbehrlich.

Die Nachkriegszeit hat in dieses Forschungsgebiet der Volkskunde grosse Veränderungen gebracht. Bei den Vorarbeiten für die Ausstellungen des Karster, des Alpen- und des Pannonischen Hauses, sowie bei einigen speziellen Feldforschungsaufgaben des Slowenischen ethnographischen Museums sind wir in den letzten Jahren auf Bereiche gestossen, für welche das Mietertum und kleine Inwohnerhäuser bezeichnend waren, andernorts aber lebten auf Einödhöfen noch vor dem zweiten Kriege grosse Familien mit 15—20 Mitgliedern (davon 5—8 Dienstboten). Der erste und der zweite Fall werden lediglich als Beispiel angeführt, wie sehr es uns an gesammelten Angaben mangelt, und zur Feststellung der Tatsache, dass auch die bisher veröffentlichten Arbeiten die allseitigen Umstände, auf welche dieser Beitrag verweist, zu wenig in Betracht ziehen.

## TARČMUNSKÉ LEGENDE IN POVEDKE

Pavle Merku

Dolgo potem, ko sem izročil beneške legende o sv. Petru in Kristusu za prvi zvezek Traditiones, sem slučajno naletel na štiri druge legende te vrste in se mi zdi naravno, prispevati jih za drugi zvezek Traditiones. Povedal mi jih je 31. avgusta 1972 na Tarčmunu Giovanni Martiniz Ta-par Tonšičje (1888). Pripovedoval je izredno živo in plastično, le izreka ni bila vedno tako čista in nedvoumna, da bi mogel natančno razbrati ves posnetek. Ker so ga moji posegi in zahteve po pojasnila med pripovedovanjem motila, sem odnehal. Kljub vrzelim se mi zdi besedilo zanimivo. Za legendami o dveh svetih popotnikih sem zapisal še dve povedki, ki se mi zdita enako zanimivi: to je ves zaklad, ki ga je stari oča pod Matajurjem znal povedati. Peti ne zna: emigriral je prvič kot trinajstletni deček in delal skoraj leto dni v nemškem rudniku pri šestnajsturnem delovniku ob kruhu in siru, vso plačo je pobral brezvestni manager; pozneje je bil štirikrat v Ameriki in se je udeležil prve svetovne vojske v Evropi kot ameriški vojak. Domače fantovske pesmi je slišal le kot otrok in morebiti jih čuje kdaj še zdaj, ko preživlja stara leta doma. Iz hiše sicer ne hodi, ker ga noge ne ubogajo. Njegovo narečje je starinsko: čeprav meša med domače oblike druge, ki so od drugod ali celo knjižne, rabi arhaizme, ki jih je pod Matajurjem že težko slišati. Zato sem prepričan, da se bojo dialektologi veselili teh besedil.

### 1. SV. PETAR AN KRISTUŠ

A.

Veraméntri sta hodíla svet Pétar an Krištuš, ja, sta hodíla dost po sviete, zak' k' Krištuš je bių trintridesét liet tle na sviete, je mariyón dielay. An de veraméntri svet Petar an Krištuš sta hodíla po sviete, ja. (Eee, tistih rečí . . .) An de lepó, ja, γrestá no vólto an je bių en mladèñč, je deų pod no sienco, tan pod nin oriehan dol je ležù an γa upráša za preγmorít, ma Krištuš je viedeų, kan jítí. Jay: »Ti mladèñč — j' jay — kóde j' pot takòle an takòle tle an tle?«

J' jáų: »Bèn . . .« tel mladèñč, eee, se nie uzdiųnių γor, an roké ne, z noyó mu je pokázay »γor tod!« j' jay.

Ja ben, kar sta odliezla od njevã, pridta γo-u potòk. (Nie blo modé an γ-u telim potóce an tle jo niesmo jmiel; smo muorli not do-na tlà hodit prat.) Alóra pridta γor not, γor not je bla na mladica, j' prala. An de peré lepó tála mladica, γor not je bla modá an pridta γor an tadà Krištuš je preγuoréu, jaγ: »Kóde j' pot za tlè an tlè jiti?«

Ho, tála mladica je vryla cje γuànt an letí delèč, pred njim, in kaže pot. »A, je dost, je dost — j' jaγ Krištuš — je dost!« j' jaγ. Tadà ja svet Petar se oylasi, jaγ: »Ma tála je mladica bàrká! — jaγ — Bi tikálo — jaγ — dat néya brceγa fanta — jaγ — ji!«

»Ja, — jaγ Krištuš — tísteya dol po lóze! Če ne — j'jaγ — do γa bo rediγ? Do γa bo rediγ njevã?«

\* \* \*

B.

Pòtle je šlà štórja napriej, da sta šla no drúγo vólto takó uùn in sta hodila use dni, zak' Petar se klíče Pétar-skála. Alora sta šla uùn. »Ben — jaγ — čujš, Petar, — jaγ — jest ti dan sàda tebè pomuóc, komádo, — jaγ — de boš ti komandiraγ. Jest — jaγ — bom takò ta-par tebè.«

»A ja, ben!« jaγ.

Ben, spustíla tála ženska uùn ucé an jala: »Buoh puj' pred vãm an za vãm!«

An jaγ Petar, ankàt je biγ tlè, ankàt je muoru jiti od spried, ja je muoru se prekladát γor an dol. An je jaγ: »Krištuš — j' jaγ — jast ne bom télaya dielaγ! Ímajo jo le oní njih komádo, — jaγ — tóle nie zamé, tole — jaγ — nie zamé!«

\* \* \*

C.

Potlè sta pršlá t-u no vas, je bluo za ušeniço mlatít. An težkuó se j' ušáfalo ob nuoc, težkuo, težkuo. Ja ben, niesta moyla ušáfat par obédnin kraj. De ta ženska jih je bla uzéla: »De — jala — ma mi bota mlatíla, če ne vas ne uzámen!«

Alora veramenti ja, unadva sta šla ležàt, lepo: »Ja, biežtá!« Ja, zjutra j' biγ dan liep, le spala sta. Ja, žená se j' hudému neslá, kadà bo naréto? Ja ben, žená, kar ji j' blo zadost, anta j' šla γor. Te parγi je biγ svet Petar, te druγ je biγ Krištuš, ma, pridejo γor, jala: »Sta obečála, de bota mlatila anta sadà — jala — bota spala tlè not, sadà še za lon!« jala anta mu jih je nabásala Petrú. Anta kar mu jih je lepó nabásala, anta j' šlà. Anta potlè od teγà onadva sta le spala. Ja ben, ona tiste za 'n cajt, dan velík an ušeniça je bla potrebo za omlatít, j' je pršlo t-u γlavo, sadà — j' jala — pa jih γren temu drúzemu daját.

Anta jaγ Krištuš: »Petar — j' jaγ — puj sanlè, de te ne bo samo tēbe túkla!« An de Krištuš je šu pa cje na Petroγ yoní.

»Ma — jala, kar j' pršla γor — tuóškala san téleya túkla, sada pa bom tanle tísteya. Le Petrá...«

Potlè sta uštala an tadà Krištuš je narédu mirákul. Nèš ku paržyáu je. Paržyáu je, γorielo, na enmu kraj je šlà ušeniça, na enmu kraj je šla pa slama. Ta... je bluo prèc, a na krácin je bluo usè kupej odčéjono.

\* \* \*



»Sàda — jaų Krištuš svetemu Petró — sàda ȳréma delèč, — j' jaų — bomo hodíla tlè an tlè an bomo hodíla velíko dúȳo.« An jaų: »Nesemà za sábo — j' jaų — an hlèbčíc krúha.«

»A ja, ben.« Sta šla nesèc, sveti Petar ȳa j' nòsu, ne Krištuš. Alora nos ȳa, ne, t-u nékin onfen, t-u nekin partíćju tel kruh, ne, tel hlebčíc. Svet Petar je bių láćan, ȳa j' prošíų Krištuša, jaų: »Ma kadà bomo jédla?«

»A ne še! — jaų. — Ja, ne še.«

Šli tiste napriej, ȳresta, hodta cje san, ȳor takó k' je blo za hodít, ja, Petar je bių láćan. E ja ben, Krištuš je napriej anta šu: »Ne še, ne še, ne še.«

An Petar je moru hliebčíc načét, ȳa j' načéų. Ántara potlè je šlo napriej, ȳa ȳpraša nazáj Krištuša: »Ben, kadà boma jédla?«

»A ben, — jaų — sà boma jedla sadà!« Anta: »Je odvieži!«

Anta je odvézu. Anta je bių načét. Anta ja, kar je bių načet, jaų: »Do je načéų — jaų — tist hlebčíc?«

Ja, Petar jaų: »Ne!«

»A ben — jaų — jàz ȳa ne bom jédeų — Krištuš jaų — tel ȳa j' načéų, tist naj ȳa snie!«

Ja, ma Petar je povedaų: »San ȳa jàs potlè!«

## Slovarček

<i>alóra</i>	tedaj
<i>ánta, ántara</i>	in
<i>bardák, gen. bríceȳa, fem. barká</i>	priden, -a
<i>ȳoní</i>	gl. <i>oní</i>
<i>kománda, komandírati</i>	poveljstvo, poveljevati
<i>mariȳón</i>	mizar
<i>mirákul</i>	čudež
<i>narét</i>	narejen
<i>nesèc</i>	nesoč
<i>nèš ku</i>	kar, samo
<i>obéćat</i>	obljubljati
<i>oní, ȳoní</i>	izraz passepartout: onó
<i>pomuóc</i>	moč
<i>puj</i>	pojdi
<i>štorja</i>	zgodba
<i>bi tikálo</i>	treba bi bilo
<i>ucé</i>	ovce
<i>ušafati ob nuoc</i>	najti prenočišče
<i>veramentri</i>	resnično
<i>no volto, no druȳo volto</i>	nekoč, drugič
<i>žena se j' hudému neslá</i>	žena se je razjezila

## 2. LOVEC V SKALI

... de veramentri téli jágrí, k' so hodíl, de še tánle ȳ Marsíne se je ȳájalo. Tre ȳ jáȳo an je pšú cje ȳ no čelò, ȳa j' táko parpejáló, jèst na zastópín, na vien, al právíjo to sláve al ta dóbre. Je jáȳu an je pršú takolè cje ȳ čélo. An cje dou ȳùn, ma dost dol je bla ȳlabočína. An nazáj nie móȳu. An cje not je zliezu. Na tisto krèj, k' je šeų cje not, se j' pardàržu. Eeee, jèst na vien, kako je blo tista rieč, taku de j' pàršu ȳaspuod, ja, nie bių kopàc obédan, ma pòč je zdaržicon (?),

jaṽ, de ṽa bli moylí z varcà na kájšno vížo mu spustít an ṽa uzét. Ma, so jo parneslí pravco, de on je biṽ tan nótar, ṽaspuod nie moyu ta-do njeṽá spoviedu ṽa j' anta jaṽ: »Vřz pušo, puško — jaṽ — dol na tla. Če se puška buje, — jaṽ — se ubješ án ti; če se na puška ubuje, — jaṽ — se na ubješ án ti.« (Ma jèst tisteṽa nisen teṽ še poslušat.) Alóra je vřyu dol puško, se ni ubíla; ma on se je vřyu, ma on se j' ubù. Ja, zavój vodo, s' mora tisto zastopít.

## Slovarček

<i>čelo</i>	skala, stena
<i>ṽájati se</i>	zgoditi se
<i>jáṽa, jáṽri</i>	lov, lovci
<i>kopác</i>	spodoben
<i>právca</i>	novica
<i>to slave</i>	slabo
<i>z varco (?)</i>	vrv, vrvica (?)

## 3. MLADENČ SE UPIŠE ZLUODJU

Mladèč jaṽ ... veramentri dielat se mu nie dálo. »Jest — jaṽ — ée ušáfan zluódja, — jaṽ — jèš se mu upíšen, za de na bon dielu.« Ka se nie tuo zṽodílo? Ka se nie ubšáfu? Ka se niesta srécála? De, sta začela ṽuorít. Jaṽ: »Če ti mi narédiš — jaṽ — tṽoje jmè s krivjó tojó, tebè jo na bo nič mankaló. Tebè na bo nič mankaló, — jaṽ — lih kàr boš teṽ. Però — jaṽ — ti na smieš ití maj strán, ti moraš narèst usè kupe t-u baryéše. Usè rečí not. Ti se na smieš no lieto, ma ti na smeš an obrít se ne, nič.«

Alóra veramentri tála štorja j' šla naprièj, de j' pàršlò lieto, de so ṽa ... je paršlò ... k' je paršú ṽan z lúže, so paršlí, so ṽa pejál, so ṽa lepuó oprál, so ṽa lepuo očédli, useṽà, obríl, ostríṽli, usè rečí an mu parneslí an nou ṽuànt »dal conte«, lepuó ṽa preobliekli anta lepuo at so ṽa pejál na kosílo, lepuó pokósu pa se j' lepuo najédu an napíu. Pha ... ke j' biṽ tájšan oní, ... ma eno lieto ne obrít ne ṽuṽit ne nič, je biṽ tájšan fejt, de so ble velíke rečí. Antara so lepuo ṽa diel t-u oní, t-u no karóco an štier konjé not. An ṽa péjejo na snúbo. An so ble dvie deklíne, ja, éje j' pršú. Ki so bli, joj, ta ṽa j' tiela, ta ṽa j' tiela, ma več ko dnà ṽa na móre uzét, j' nanúčno. Alóra na sà ṽa bla ṽánala (?) ...

Ja, ta dna ni tiela odniehát, tṽo ja. Alóra ta drúṽa j' videla, de na móre nic se pomát druṽáč, de j' šla ṽo-na vrh, al ṽo-na šekóndo al ṽo-na tércó anta se vřyla do-skoz oknó. Anta se j' ubṽila za smàrt.

Anta jaṽ zloudej: »Sàda si vešlúžen, sàda si fràj, ... — jaṽ — sàda s' mi ṽdóbiṽ dušico, sàda s' mi ṽdóbiṽ dušico an ti si fraj!«

## Slovarček

<i>at</i>	tam, tja (?)
<i>baryéše</i>	hlače
»dal conte« (it.)	grofovski
<i>karóca</i> (it.)	kočija
<i>maj</i> (it.)	toda
<i>nanúčno</i>	nesmiselno, nekoristno
<i>narèst</i>	narediti
<i>però</i> (it.)	nikoli
<i>šekondo, tércó</i> (it.)	drugo, tretje nadstropje
<i>vešlúžen</i>	izslužen, odslužen, oproščen

## ALCUNI RACCONTI POPOLARI DA TARČMUN/TERCIMONTE

L'autore pubblica qui tre (o piuttosto sei) racconti che ha registrato il 31 Agosto 1972 a Tarčmun/Tercimonte sotto il Mataiur dalla viva voce di Giovanni Martiniz (1888). Questi emigrò dalla Slavia friulana già all'età di tredici anni in cerca di lavoro nelle miniere germaniche. Quattro volte fu in America e prese parte alla guerra mondiale come soldato americano. Ora si è stabilito definitivamente nel villaggio nativo. Nella sua parlata si possono incontrare voci e forme ormai in disuso, cosicché i 3 (o meglio 6) testi saranno come una leccornia per i dialettologi.

Quanto al contenuto il no. 1 è un racconto a catena che riunisce quattro avventure differenti (A—D) intorno agli stessi protagonisti — Cristo e S. Pietro. Il no. 2 è una leggenda che il narratore ha localizzato a Marsin/Mersino. Il no. 3 è un frammento mal ridotto di una fiaba che il Martiniz non ricorda bene.

Per le note comparative, redatte da Milko Matičetov, rimandiamo al contributo che segue.

## OPOMBE K MERKŪJEVIM TARČMUNSKIM ZGODBICAM

Milko Matičetov

1-A. AT 822: Leni mladenič in pridna mladica. Tiskane slovenske variante: Zakaj koprive žgo? A. Brezovnik, Zakaj? — Zato! Lj. 1894, 73—74; — Plačilo pridnemu in lenuhu. Mir 14 (1895) 140; — Kristuš i sv. Peter. Kontler-Kompoljski, Nar. pravljice iz Prekmurja. Maribor 1923, 113—114. Več rokopisnih variant hrani Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.

1-B. AT 774D: Peter prevzame božjo »komando«, pa jo spet vrne, ker se mu ne dá varovati ovc. Slovenske tiskane variante: Slovenska bčela 3 (1852), 366; — Kres 4 (1884) 346; — Kosi, Nar. legende za slov. mladino 2. Ptuj 1890, 38; — M. Matičetov, Sežgani in prerajeni človek. Lj. 1961, 191 in 113.

1-C. AT 791 + AT 752A. Tiskane variante za prvi del te legendarne pravljice (Peter dvakrat tepen) sem navedel že v Traditiones 1, 194, v op. k Merkūjevi št. 5. Drugi del je tam manjkal, tu je okrnjen: Kristus z ognjem čudežno »omlati« pšenico, vendar gospodinja ne skuša posnemati dveh popotnikov.

Tuóškala san télega túkla... = prejle, pravkar; prim. rez. točekej (Solbica) in tudi (Bila), kraško túdi (Kopriva), dolensko (Jurčič) otodi.

1-D. Blizu AT 785: Snédni in lažnivi človek. Namesto ovčje drobovine je tu hlebčič kruha. Kdo ga je načel? Peter taji in prizna šele ob besedah: »Kdor ga je načel, naj ga sne!«

2. Zgodba je razširjena po vsem slovenskem gorskem svetu: J. Majciger, Mlinarica. Slov. bčela 1 (1851) 114; — F. Kocbek, Lovec Krofič zašel. Savinjske Alpe. Storijske. Celje 1926, št. 57; — A. Šlebir, Pri pastirskem stanu. Domoljub 46 (1933) 241—2; — J. Vršnik, Ledinska imena v Robanovem kotu. Planinski vestnik 63 (1963) 337 (ob imenu »Krofička«).

V Bavščici pri Bovcu mi je 30. julija 1952 povedal Ivan Mlekuž, p. d. Metiju Uánc, hšt. 4, roj. 1893, tole:

Je biu n louc an je kleu. An še ga je dobila noč, an še se je zgubu tu gozdi. An poten s je zezu n mož pred njen:

»Le pojd z mano!« Poten sta šla kar naprej.

Poten zjutro, k je petelèn zapeu, s je dobiu ten u tejsti skali (mi pokaže smer s prstom). Poten so šli še po dhouna, de ga je spovedou. An še je skoču dou, je pòkenla skala u križ.

Tan se pravi u Kolači, to je pod Ízeri. Spodej je pa Krávanjeva hiša.

Zgodba je znana tudi zunaj slovenskega ozemlja. Spretno so jo vtkali celo v zgodovino Habsburžanov, jo datirali — velikonočni ponedeljek 1490 — in lokalizirali — pod goro Solstein na Tirolskem. Lovec: Maksimilijan I. na Martinovi steni. Duhovnik v koretlju z monštranco blagoslovi nesrečnega lovca. Happy end. Prim. J. Dimnik, Pripovedke iz avstrijske zgodovine. Lj. 1896, 56—59.

Tarčmunskega lovca je med prepadne stene pripeljalo *to slave* = hudoba, hudič.

3. AT 361. To je skoraj do nespoznavnosti porušena varianta, skromno opozorilo, da so tudi na Tarčmunu nekoč poznali pravljico, ki bi jo po drugih (domačih in tujih) mogli rekonstruirati takole: Mlad vojak se za velike denarce zmeni s hudičem, da se določen čas (1, 3, 7... let) ne bo ne umil ne useknil ne obril ne ostrigel ne preoblekel. Tak umazanec gre snubit k trem sestram. Starejši dve se norčujeta iz njega, mlajša privoli, da ga bo vzela. Ob izteku domenjenega časa ima najmlajša lepega in bogatega ženina, starejši dve se od zavisti ubijeta. Hudič vojaku: »Ti si dobil eno, jaz dve!«

Slov. tiskane variante: A. P. Arzenšek, Kako si je Gašper ženo dobil. Popotnik 7 (1886) 61—62; — L. Zupanc, Smrkovi ženin. Svirel povodnega moža. Lj. 1944, 63—68. V narodopisnem inštitutu SAZU hranimo več lepih rokopisnih variant: iz Rezijske in Soške doline, z Dolenjskega in od drugod.

#### Riassunto

#### NOTE COMPARATIVE AI RACCONTI TRASCRITTI A TARČMUN/TERCIMONTE

Ai quattro più due racconti trascritti dal prof. P. Mercù a Tarčmun/Tercimonte l'autore dá i relativi riscontri comparativi, partendo sempre dall'indice internazionale Aarne-Thompson. Soltanto la leggenda no. 2, diffusa nelle regioni alpine, esce dal quadro AT. Presso tutti i testi sono addotte le varianti a stampa slovene oggi a portata di mano nell'Istituto per le tradizioni popolari dell'Accademia slovena di scienze ed arti.

## DROBCI IZ POHORSKIH ZAPISKOV

Helena Ložar-Podlogar

Od 1. do 9. julija leta 1971 sem zbirala gradivo na severni strani Pohorja. Zanimala sem se predvsem za nekatere podrobnosti iz *ženitovanjskih šeg*, zapisala in na magnetofonski trak posnela pa sem še druge zanimivosti, ki sodijo v našo stroko. V teh devetih dneh terenskega dela sem bila v *Lovrencu na Pohorju* (poročevalci: Pečovnik Marija, p. d. Rebernikova, roj. 1901; Strašek Veronika, p. d. Breznikova, roj. 1911; Osvald Štefanija, p. d. Šumejeva, roj. 1891 v *Puščavi* — na *Rdečem bregu* (poročevalca: Godec Maksima, p. d. Celebrantova, roj. 1900, in Karničnik Gašper, roj. 1891), obiskala sem *Falo* (poročevalec Helbl Janez, brodar, roj. 1902), *Kumen* (poročevalka Korman Julijana, p. d. pri Štefanovih, roj. 1907), *Cinžat* (poročevalec Karničnik Pavle, p. d. pri Požunu, roj. 1906, ki je v glavnem pripovedoval o šegah od Primoža na Pohorju), *Sv. Anton* (poročevalka Petrun Marija, p. d. pri Kuterniku, roj. 1890) ter *Primož na Pohorju* (poročevalec Peruš Alojz, p. d. pri Perušu, roj. 1890).

\* \* \*

**Balo** — Pri Sv. Antonu si je nevesta morala balo sama pripraviti. Morala si je naplesti 6 do 12 parov belih nogavic, ki so se podvezovale. Vzorci so bili gladki ali pa z bunkicami. Narediti si je morala tudi 12 brisač, 50 prtičev, nekaj velikih prtov in rjuhe. Vse to je bilo izdelano iz domačega platna, saj so lan sami sejali in tudi predli so doma, le platno so dali tkat v mariborsko kaznilnico. V Lovrencu je nevesta v balo dobila pohištvo, 6 rjuh, blazine, brisače in prte. Tu so balo nekoč zložili v velike lesene »kovčke«, preproste skrinje, in jo vozili s konji. Na prvi voz so vedno naložili pohištvo. Pred konja sta oče in mati naredila znamenje križa. V Puščavi na Pohorju so balo vozili po ohceti.

**Vabilo na svatbo** — Na poroko vabita ženin in nevesta sama in sicer vsak svoje goste.

**Prihod po nevesto** — Po nevesto je prišel ženin s starešino. Pri Primožu na Pohorju je navada, da ženinu, ki na dan poroke pride po nevesto, zaprejo hišna vrata; tudi okoli hiše je vse tiho, kakor da ni žive duše doma. Svatje razbijajo po vratih in kličejo. Končno se v hiši zganejo, odprejo vrata in ven pošljejo nevesto — staro razcapano babo, ki z jezikom otesa. To je »kriva nevesta«. Starešina mora z njo »handlati«. »Kriva« sitnari, da ima z ženinom že enega otroka in da je že zopet noseča. Končno se je starešina mora znebiti in ji da nekaj denarja. Šele nato odprejo vrata in ženin s svati lahko vstopi. Ta šega je še danes v navadi povsod na Pohorju. Na Kumnu je imela nekoč »kriva nevesta« na glavi krancelj iz čebule, v naročju pa »naretega« (= narejenega) otroka. Odšla je šele tedaj, ko ji je starešina plačal. V Kurji vasi (starem delu Lovrenca) je »kriva nevesta« v staro babo preoblečen moški z »otrokom« v naročju. Na hitro jo porinejo pred vrata in jih takoj zopet zaprejo. Posebno vrsto »krive neveste« so nekoč poznali pri Lovrencu na Pohorju. Ženin, ki je prišel na dan poroke po nevesto, so vrata zaklenili in mu najprej skozi okno vrgli petelina.

**Obleka neveste** — Včasih so bile neveste belo oblečene. Na glavi so imele »šlajer« in venec, na prsih pa »pušeljc«, ki je bil narejen iz voščениh cvetic. Vdove ali pa neveste, ki so že imele otroka, pa v Puščavi na Pohorju niso smele imeti niti bele obleke, niti »kranceljna«, lahko pa so na prsih imele pripet pušeljc.

**Odhod od doma in svatovski sprevod v cerkev** — Preden so odšli v cerkev, so najprej nekaj malega pojedli. Povsod je navada, da mati pred odhodom od doma nevesto blagoslovi, zato nevesta pred starše poklekne. — V sprevodu je некоč šel prvi ženin, ki ga je peljala družica prav do oltarja, nato so stopali vsi svatje in kot zadnji je drug pripeljal nevesto (Primož na Pohorju). Na Kumnu pa sta z nevesto v sprevodu šli dve »kranceljungfravi«, ženina pa sta navadno peljala dva »pratfirerja«.

**Svatovskemu sprevodu zaprejo pot** — Povsod na Pohorju je še danes v navadi, da fantje iz nevestine vasi delajo »maute« tj. svatovskemu sprevodu zaprejo pot. V Lovrencu držita dva »štrik«, sredi ceste pa postavijo mizo in na njo steklenico vina. Ženin mora nevesto odkupiti, vendar ni pripravljen takoj plačati zahtevane vsote. Po dolgih pogajanjih obe strani malo popustita in ženin nevesto odkupi. Včasih pa se zgodi, da mora starešina plačati za nevesto. V starih časih so »maute« delali le tedaj, ko se je nevesta možila v drugo faro. V Kurji vasi pa so za mauto namesto vrvi некоč uporabili kar hlod, ki so ga ovili z venci in položili čez cesto. Tudi tu je moral starešina odkupiti nevesto.

**Pred cerkvijo** — Pri Primožu na Pohorju je некоč bilo v navadi, da so bogate neveste pred cerkvijo revežem delile kruh. Navadno je to bil »soržni kruh« — pol ržen, pol pšeničen. Spekli so ga nevestini starši.

**Po poročnem obredu** — Po poročnem obredu župnik blagoslovi vino. Vsi svatje gredo nato okoli oltarja, nakar pijejo šentjanževca. Navada je bila, da je vino delil starešina. — Preden so odšli iz cerkve, so tudi župnika povabili na gostijo. Iz cerkve so šli povsod najprej »pojužinat« v gostilno, nato šele so odšli na nevestin dom.

**Zbiranje denarja** — Še danes je v navadi, da med gostijo na nevestinem domu pobirajo za nevesto, za godce in za kuharico. Na Kumnu pravijo, da med posameznimi »rihtami« pobirajo »larmo«. Pri Primožu imajo navado, da najdejo za to izgovor. Pravijo, da je kuharica padla v pisker in da morajo kupiti »kuhlo«, da jo bodo lahko ven potegnili.

**»Kriva nevesta«** — »Krivo nevesto« smo spoznali že takrat, ko je ženin na dan poroke prišel po nevesto in so mu hoteli podtakniti drugo. Čeprav jo je izplačal, se je ni znebil. V Lovrencu, v Puščavi in v Kurji vasi prihaja »kriva nevesta« tudi na gostijo. Pride tik pred polnočjo z otrokom v naročju. Svate in nevesto hoče prepričati, da ima ženin že nezakonskega otroka. Od ženina zahteva, da ji mora plačati. Najprej grozi, nato pa joče, dokler ji ženin ne da denarja. V Lovrencu je v »krivo nevesto« preoblečen možki, ki si je v usta vtaknil kot zobe izrezljan krompir.

**Nepovabljeni gostje** — Pri Primožu in na Kumu se še spominjajo »prežičev«. V starih časih je bila navada, da so na ohcet prišli tudi namaškarani prežiči. Sprva so stali le pod oknom in če so bili mirni, so jih povabili v sobo in so lahko plesali.

**Snemanje nevestinega venca** — Opolnoči navadno nevesti »krenc dol plešejo«. V Lovrencu plešeta najprej »pratfirer« in »kranceljungfrava«, nato



starešina z nevesto in šele nato ženin z nevesto. Ženin začne nevesti odpenjati »šlajer«, nevesta pa se zelo brani. Ves čas plešejo in vsi imajo solzne oči. Pri Primožu plešeta dva para: drug in družica ter ženin in nevesta. Med plesom ženin poskuša nevesti sneti venček z glave. Na Kumnu pa ima nevesta na glavi ženinov klobuk, »kranceljungfrava« pa »pratfirerjevega«. Med plesom morata ženin in drug poklekiniti, nevesta oziroma družica pa vsakemu položi klobuk na glavo. Ko skuša ženin nato vzeti nevesti venec z glave, se nevesta brani in joče.

**Prihod na ženinov dom** — Po gostiji na nevestinem domu gresta ženin in nevesta z nekaj svati na ženinov dom. Tam jih pričaka ženinova mati. Pri Primožu je nekoč nevesti izročila ključke in ji rekla: »Bodi poštena in pridna in revežem daj kruha.« Nato jo je pokrižala. Na Kumnu je ženinova mati, ko je pričakala nevesto, v rokah držala krožnik, na njem pa ključke in vino. Ko sta se pozdravili in poljubili, ji je mati izročila ključke. Tu je bila tudi navada, da je, če ženinovi starši niso več živeli, nevesto sprejel župnik in ji ponudil sol in kruh rekoč. »Življenje ne bo vedno sladko.« Na ženinovem domu navadno priredijo še eno gostijo.

**Plesi** — Ko se svatba bliža koncu, navadno plešejo »pouštertanc«, na nekaterih ohceti pa tudi čindaro, ki jo vodi starešina.

**Trajanje ohceti** — Včasih so trajale ohceti na Pohorju več dni, celo ves teden.

**Romanje nevest** — Neveste s Pohorja so pogosto hodile romat k Sv. Antonu na Pohorju. V cerkev so nosile jajčka, klobase in smetano. Pravijo, da se je ženska s tem sv. Antonu najbolj prikupila in je potem prvega otroka rodila fantka.

**»Hlod«** — Če se v pustnem času ni nihče poročil, so pri Primožu na Pohorju vozili hlod. Pri hiši, kjer so bila doma dekleta, so en kos odžagali in ga pustili pred vrati, dekleta pa ga je moralo plačati. Hlod so začeli voziti že na pustni terek, nadaljevali pa so na pepelnično sredo. Včasih so fante povabili tudi v hišo, kjer so dobili piti in jesti. Kadar se v vasi ni nobena poročila, so rekli, da je »volk šel skozi faro«. Takšnim dekletom pa, ki so bile že pripravljene na možitev in se potem le niso omožile, pa so prinesli koprive ali pa moža iz slame. Pri Primožu na Pohorju ji je celo sam fant prinesel iz slame narejenega kozla. Prinesel ga je zvečer in ga obesil na streho. V Lovrencu so fantje takemu dekletu na pepelnico postavili pred hišo slamnatega moža, v Kurji vasi pa so ji na večer pred binkoštni obesili na vrata slamnatega moža in kopriv.

\* \* \*

**Florjanovo** — Nekoč je bila na Pohorju navada, da so na Florjanovo (4. maja) hodili »florjančki« od hiše do hiše. To so bili neke vrste koledniki.

V vsaki hiši so imeli na večer pred Florjanovim pripravljen »žegnan« les in vodo. »Florjančki« so najprej razpihali žerjavico in so nanjo naložili žegnanega lesa. (Seveda so to storili le tam, kjer so imeli še dimnice.) Z blagoslovljeno vodo so po hiši pokropili. Domači so jih obdarili. Dali so jim jajčk, klobas, masti in denarja. Včasih so ta darila skrili in so jih »florjančki« morali iskati.

Hiše so »florjančki« začeli obiskovati na večer pred Florjanovim in so hodili na Florjanovo do 11. ure dopoldne. Dalje niso smeli. Če bi peli po enajsti uri, so jim zagrozili, da jih bodo vrgli v peč. »Florjančkov« je bilo navadno štiri do pet.

Za klobukom so nosili pušeljce iz šmarnic, ki so jim jih naredila dekleta. Eden izmed njih je bil izžreban in ni smel piti, ker je nosil koš, kamor so zlagali jajca. Ko je bil koš poln, so ga skrili v hosti in je drugi dan eden šel ponj.

Proti jutru so »florjančki« bili lačni in so si zato spekli jajca. Spekli so tudi po 50 jajc naenkrat, jedli pa so jih z žlicami kakor žgance. Pekli so navadno pri Pergauerju, kjer je stanoval pastir.

Med okupacijo so bili obhodi »florjančkov« prepovedani, po vojski pa je šega izumrla.

Pri vsaki hiši so »florjančki« zapeli:

Dober večer vam Bog daj,  
od svetega Florjana vam hočemo zapet.  
Sv. Florjan je zjutraj zgodaj vstal.  
Roke in lice si je belo doli vmil  
in je eno majhno molitvico storil.

Šel je na goro visoko,  
gledat, če se kakšna sila godi.  
Tu in tam nobene sile ni,  
egiptovsko mesto že v plamenih gori.

Sv. Florjan je tako usmiljen bil,  
da je svoj žehtar vode razlil  
in je egiptovsko mesto doli pogasil.

Zdaj se mi od vas obračamo,  
Bogu in Mariji vas priporočamo.  
Pri vas naj ostane sv. Florjan,  
z nami pa pojde Jezus sam.

»Florjanili« so tudi pri Primožu na Pohorju. A. Peruš mi je florjanovsko pesem zapel takole:

Sv. Florjan je majhen fantič bil,  
Boga in Marijo je on častil.  
Boga in Marijo je on častil,  
ko je majhen fantiček bil.

Tomaževi purgarji vpijejo,  
na sv. Florjana spominjajo.  
Bog nam pomagaj in sv. Florjan,  
od Boga dol k nam poslan.

Sv. Florjan je usmiljen bil,  
svoj žehtarček vode je on razlil,  
svoj žehtarček vode je on razlil,  
je mesto pogasil.

## IZROČILO O STRUPENIH KAČAH V ŠKOFJELOŠKEM POGORJU

Janez Dolenc

Gradivo so mi v šolskem letu 1946/47 pripovedovali sedaj že večinoma pokojni domačini:

- <sup>1</sup> Temincov Jože, Mlaka
- <sup>2</sup> Jožef Kokalj, Mlaka
- <sup>3</sup> Ana Zupanc, Četena ravan
- <sup>4</sup> Anton Dolenc, Četena ravan
- <sup>5</sup> Vincenc Rant, Malenski vrh
- <sup>6</sup> Temincova mati, Mlaka
- <sup>7</sup> Žehcula, dninarica z Malenskega vrha
- <sup>8</sup> Nackula, kmetica s Četene ravni

Strupene kače v naših krajih so gadje in modrasi. Gadje so dolgi, z verigo po hrbtu, navadno sive, redkeje črne barve; so tudi zeleni, ki pa živijo le v vodi. Modrasi so kratki in svetlo sivi, imajo po hrbtu cik cak črto in rdeč rožiček na glavi.<sup>1</sup>

Če zagledaš strupeno kačo v bregu, ne smeš teči niti navzgor niti navzdol, ampak le vprek, sicer kača steče za teboj.<sup>2</sup>

Da kače ne prilezejo v hišo, je o kresu treba zatakniti praprotno vejice za vsak vogal (slamnate) strehe.<sup>2</sup>

Veliki šmaren je tako velik praznik, da kače zlezejo na drevje. Ta dan se ne sme plezati po drevju in ne tresti sadje.<sup>2</sup>

Gad ali modras se v nevarnosti zvijeta v klobčič in se z veliko naglico zavalita po bregu navzdol.<sup>1</sup>

Med šmarnimi mašami (od velikega do malega šmarna) je kačji pik najbolj strupen.<sup>2</sup>

Prisekan gad — če mu pri košnji kdo odbije rep — se najraje zadržuje v špranjah starega zidu ali blizu korita. Pravijo mu »ta gluhi gad« in ima devetkrat hujši strup kakor drugi.<sup>3</sup>

Kačji pik sta zagovarjala pokojna Jejar na Mlaki in Kočar v Dolenčičah. Kmeta Tavčarja v Četeni ravni je pičil v roko mlad gad, ko je obkladal ječmenovo snopje v kozolec. Gadek je s tako silo zasadil zobe v roko, da je kar obvisel na njej. Tavčar je šel h Kočarju v Dolenčiče, da je dal gada »v pano«. Potem mu je ukazal, naj se napije žganja, kolikor se more. Popil ga je toliko, da je dva dni neprestano spal na klopi ob peči. Roka mu je zelo otekla, umrl pa ni.<sup>4</sup>

Kočar (Jakob Rant) iz Dolenčič je trdil, da gada lahko zagovori ali da v pano le, če je le-ta mlajši kot človek. S starim gadom pa jo lahko »zaorjeta«. Zagovarjal je iz lastnoročno pisane knjižice\* »Zagovarjanja«.<sup>5</sup>

Ko gad piči, takoj hiti k vodi, da si znova nabere strupa. Če od gada pičeni človek prej pride do vode in ranjeno mesto umije, ostane živ, gad pa pogine. Če pa je gad prej pri vodi, pa človek mora umreti. Trojarjevega iz Golice je usekal gad, a je takoj tekel k vodi, si pičeno mesto razpraskal s trnom in ga izmil. In ni mu bilo nič hudega. Ko se je ob vodi nameril proti domu, je kmalu naletel na mrtvega gada — prav tistega, ki ga je bil pičil.<sup>6</sup>

\* Dva zagovora »Pana za gada« je iz te knjižice objavil Vinko Möderndorfer v Ljudski medicini str. 291. Knjižico sem mu poslal jaz leta 1947, posodil mi jo je Kočarjev sin Vincenc oz. Venci Rant. Toda pri Möderndorferju se je knjižica žal izgubila.

Kačji strup vleče nase strel iz puške, zato ni treba natančno meriti, ko streljaš kačo. Nevarno pa je, če gleda kača vate, ko jo streljaš.<sup>7</sup>

Kača rada zleze spečemu človeku v usta, če ima odprta. Če zleze spečemu otroku, je treba mirno čakati, da pride sama ven. Zleze tudi odraslemu, vendar nikoli tobakarju, ker kača že duha po tobaku ne prenese. Dva furmana iz Loke sta šla natovorit deske na videmsko žago v Poljanah. Pri Švavnarju sta nekoliko posedela, eden je bolj kadil, drugi pa pil. Slednjemu je postalo slabo, zato sta na Dolgih travnikih zapeljala v stran in legla pod breg, kjer mrgoli kač. Nekadilec, ki mu je slabelo, je kmalu zaspal. Ko se je drugi čez čas ozrl po njem, je z grozo opazil, da mu je ravno izginil kačji rep v odprtih ustih. Poklical ga je, a mu ni ničesar povedal. Hitro sta furala naprej, naložila deske in peljala nazaj proti Loki. Tisti s kačo je tožil, da ga notri nekaj grize in žge in da bo »gvišno umrl«. Ko sta prispela spet na Dolge travnike, mu predlaga tovariš, da bi spet malo legla na isto mesto, mogoče mu bo odleglo. Storila sta tako in bolni je kmalu spet zaspal. Zdravi je bedel in čakal. Priplazil se je gad in sikal okoli spečega. Prišel je iskat gadovko. Ta se je kmalu potegnila iz ust nesrečnega furmana. Šele ko sta gada izginila, ga je prebudil z besedami: »Zdej pa le hitar bejžva od tuod!« Ko sta bila že daleč proč in ko se je revež počutil bolje, mu je šele povedal, kaj se je bilo zgodilo.<sup>7</sup>

Ko se gad ali modras ogreje, poje: degga, degga... Pri Vresjaku v Čabračah sem v mladih letih pasla živino. Nekega dne sem na paši zaslišala gada, kako poje v grmu. Tekla sem po gospodarja, ki je kadil pipo. Vzel je dolgo palico in na konec dal malo »žlemajna«\*\* iz pipe. Potem je ta konec pomolil gadu, ki je ležal v skoračnici med dvema vejama, tik pred glavo. Usekal je po zoprni žlindri in Vresjak je dejal: »Ta tičk pa nabo več doug piu!« Res se je kmalu zvil in čofnil na tla, ves napihnjen zaradi tobaka, in seveda — mrtev.<sup>7</sup>

Olje, v katerem se namaka med šmarnimi mašami ujet gad, je dobro za »recnije«\*\*\* proti strupenim rečem.<sup>8</sup>

Ponekod pa kače tudi jedo. Slišala sem od starih ljudi, da so nekoč v Sorici trije živinski mešetarji obedovali pri neki ženski. Postregla jim je z ješprenjem, v katerega navadno dajajo v koleškeke zrezane klobase. Hvalili so, da tako dobrega ješprenja še niso jedli. Pa pravi ženska: »Kako pa naj ne bi bil dober, saj sem vanj zrezala tri kuhane gade!« Enemu od gostov se je potem tako obračal želodec, da se je zadušil.<sup>6</sup>

\*\* Zlindra, verjetno iz nemščine.

\*\*\* Zdravilo, po premetu iz ar- oz. ercnija (nem. Arznei).



## DE CONTROVERSIIS DISPUTATIONES

## POVRŠNOST ALI NEZNANJE?

(Petar Vlahović, *Etnološki pregled Slovenije*. Beograd 1971, 120 str.  
[= Etnologija naroda Jugoslavije].)

Vsako delo, posebno še znanstveno, ki govori o naši deželi, vzamemo v roko z zadovoljstvom, hkrati pa tudi s strahom, da z njim ne bomo zadovoljni. Žal, je tako z delom, ki je pred nami.\*

Knjiga je bila z odločbo rektorja beograjske univerze natisnjena kot stalni pomožni učbenik za študij slovenske etnologije. Avtor pravi v uvodu, da se je v zadnjih desetih letih поблиže seznanil z etnološkimi značilnostmi Slovenije, predvsem s študijskim bivanjem v znanstvenih ustanovah v Ljubljani, potem pa neposredno s terenskimi preučevanjem v raznih pokrajinah in njihovih središčih. To je razveseljivo in vse hvale vredno, vendar moramo, žal, takoj reči, da je v njegovem delu precej nesistematičnosti, neenakomernosti v porazdelitvi gradiva, predvsem pa pomanjkljivosti in površnosti, kar je še posebno hudo, kadar gre za univerzitetni učbenik.

Radi priznamo, da je zelo pozitivno, če se namerava etnološki oddelek filozofske fakultete v Beogradu tako temeljito posvetiti študiju slovenske etnologije in da daje študentom v roke o njej posebno knjigo z obširno literaturo. Mi v Ljubljani zahtevamo od svojih študentov, da študirajo druge narode Jugoslavije po izvorni literaturi, ker se niti ne utegnemo ukvarjati s pisanjem kakih učbenikov o vsej

\* Oceno knjige je najprej napisala Duša Krnel, toda uredništvo je soglasno mislilo, da se ocena takega dela ne sme izgubiti v množici drugih poročil in ocen našega zbornika. Zato je prvi sopedpisani dopolnil prvotno oceno in smo jo postavili na vidnejše mesto v svarilo, da si kolegi v Beogradu ne smejo kar naprej dovoljevati tako hudih napak in površnosti, kadar gre za Slovenijo. Neradi moramo ponovno pokazati — v utemeljitev povedanega — že na B. Drobnjakovića učbenik »Etnologija naroda Jugoslavije« I (1960), kjer smo Slovenci zelo nesorazmerno in preskopo prikazani, v poglavju o razvoju etnologije pa so nepotrebne hude napake (prim. Fr. Baš v Slovenskem etnografu 15, 272–3). Sledila je nedopustna potvorba našega rokopisa v »Narody mira« 1964 in še bolj kričeč primer brezobzirnosti do Slovencev pod okriljem Srpske akademije nauka v knjigi »Narodi Jugoslavije« (1965). Le-teh dveh del P. Vlahović nikakor ne bi bil smel uporabljati in navesti v uvodu svoje knjige kot vir, če je vzel zares moj protest v Slovenskem etnografu 18–19, 155 sl. — Podpisani pa sem toliko bolj upravičen, da — čeprav nerad — s poudarkom pokažem na napake Vlahovičevega dela, ker se v uvodu sklicuje name in mojo knjigo v taki obliki, da bo vsakdo mislil, da sem celo pregledal njegov rokopis ali kako drugače sodeloval pri njegovem učbeniku, za katerega niti vedel nisem, da ga V. pripravlja in mi nikoli ni o njem govoril, najmanj pa me je naprosil, da bi mu bil ocenil, popravil njegova skripta iz 1961, ki jih je nameraval v SE »raztrgati« že rajni B. Oreš. Žal smo Orla odvrnili od tega, češ da so to le razmnožena interna skripta — toda sedaj vidimo, da bi bilo to avtorju le v korist.

Vilko Novak

Jugoslaviji, niti se ne čutimo sposobne za kaj takega. Priznavamo pač avtorjevo dobro voljo, velik trud pri študiju zgodovinske, geografske in etnološke literature o Sloveniji ter njegovo prizadevanje, da bi jo vsestransko približal študentom in verjetno tudi drugim starejšim etnologom, ki berejo le srbsko strokovno literaturo. Zamerimo pa beograjski univerzi, da ni dala knjige lektorirat komu v Sloveniji, kar vsaj ni razvidno z druge strani naslovnega lista, kjer nam nobeno navedeno ime urednika (za koliko strok?!) itn. ne jamči za to, kar je pri nas že za ljudskošolske učbenike normalno.

V ostrem nasprotju s pozitivnimi dejstvi pa so negativne strani Vlahovičeve knjige, ki bi jih morali oceniti, če bi želeli naštetii vse napake, na približno četrtninskem njenem obsegu... Poglejmo najprej sestavo dela!

Knjigo sestavljajo trije deli. V prvi del (7—37) sodita dve poglavji. V prvem prikazuje splošne geografske značilnosti in lego Slovenije med drugimi etničnimi skupinami, v drugem sledi geografski in zgodovinski pregled posameznih pokrajin. Od desetih poglavij, ki obravnavajo slovensko ljudsko kulturo, sta torej prvi dve (to je 8 : 2) namenjeni »geografskemu značaju in geografsko političnemu položaju Slovenije« in »toku naseljevanja«. Izraženo v obsegu strani: 31 strani proti 71 s »pravo« etnološko vsebino, čeprav je v prvem poglavju res tudi marsikaj etnološkega, dasi bi takih podpoglavij, kot so »Etničke predeone celine« in »Etničke slovenačke oblasti« ne uvrščali pod geografski značaj itn. To bi bil moral avtor vsaj v naslovu celotnega poglavja I. drugače povedati. Sevč je tudi etnična preteklost del etnologije, toda ne z naštevanjem staroselcev, rimskih krajev in podobnega. Z vsemi napakami vred, za katere je tudi nekdo odgovoren — menda? — v izdaji beograjske univerze, ko vemo dobro, da Martuljek mnogi srbski turisti poznajo in bi zato v znanstveni knjigi ne smeli brati »Matuljak«. To pa je ena od »doslednosti« te knjige, ki nas resnično žali. Naj bi jo dali tiskati v Ljubljano in nas naprosili za korekturo, če Beograd ne zmore tiskarne in korektorjev ter urednikov (?!), ki bi spoštovali slovenska imena! Kaj pomaga vsa mogoče dobra zamisel dela, ko se pa napačno tiskani termini kar kopičijo, da je naravnost neverjetno — kot bi jih bil kdo nalašč v spačeni obliki tiskal ali pustil nepopravljene. Tu noben zagovor avtorja ne izbriše nemarnosti. Pa naštejmo tu, ko smo že pri krajevnih imenih, te napake (tiskovne ali kakršnekoli): Rezje (15, prav: Rezijske), vsa sestavljena imena so pisana po srbskohrvatskem pravopisu, kar za Slovence ne velja, npr. Zidani Most (16), Ptujška Marka (21) itd., »Potkorenska« (16: Podkorenska), Bohinjska (16, namreč: Sava, prav: Bohinjka, kot V. sam piše v isti zvezi prav: »dve Save, Dolinka...« 16), Krvavc (17: Krvavec), »škofijaloška... brda« (17: škofjeloška), Notrenjsko (18, 19: Notranjsko), »Temence« (18. gl. spredaj), Novo Mesto (18, mesto), Metljika (18: Metlika), Postojniskim (19: Postojnskim), barija (19: barja) — druge napake pa v sledečem besedilu.

Avtor pravi v uvodu, da mu je za geografski pregled rabilo delo Antona Melika. S kakšno koristjo, povedo številne pomanjkljivosti. V opisu Primorske obširno govori o Beneški Sloveniji, omeni Goriško in Čičarijo, ne pove pa ničesar o Krasu, Slovenski Istri in drugih pokrajinah. O Kranjski piše, kot da bi se ta termin še zdaj uporabljal v znanstveni literaturi, ko trdi, da »je nastala kao političko teritorialna oblast sa sedištem u Kranju, oko koga su se okupile predeone celine...« Sicer pa pri označevanju posameznih pokrajin (b. Etničko predeone celine, 15 sl.) ne moremo reči, da so Primorsko, Kranjsko itn. etnične enote ali pokrajine — to so delno zgodovinske, delno pa zemljepisne enote, čeprav imajo



neke »etnične« posebnosti, ki jih pa avtor označuje v naslednjem poglavju 6 (od str. 23 dalje). Še slabše je, da je najprej zelo površno naštel in omejil posamezne pokrajine, nato jih pa ponovno natančneje označuje. Kaj pomeni en sam stavek: »Koruška je severno od Karavanki« (15), ki tudi ni resničen in pravilen? Prekmurje etnično ne sega le do državne meje (15), ker avtor sam pozneje govori o slovenskih vaseh na Madžarskem, ki so etnično, jezikovno itn. del Prekmurja. — Nesorazmerno mnogo govori o zgodovini Beneške Slovenije v primeri z Goriško. Kje je na Gorenjskem na naštetih rekah »velik broj hidrocentrala« (18)?! Dve celi na Savi! Obširno zgodovinsko pripovedovanje o Gorenjski se ponavlja še drugod v knjigi in isto velja za Dolenjsko. — Odkod ima V., da je Prekmurje bilo tam nekje okoli 1848 »priključeno Ugarskoj« (13), odkod je vse tisto, kar v tistem odstavku avtor nedoločno in nejasno našteva? Zlasti pa je slabo, če navaja srbskim (in drugim) študentom za Slovenijo imena »Slovenska zemlja... Slovenska teritorija (v tej srbski obliki?!), Slovenska pokrajina...«! Avtor ne loči, kaj je raba v posameznih primerih, kaj uradno ime.

Nesorazmerno mnogo je nadrobnih zgodovinskih podatkov od prazgodovine dalje, kar obenem s prenatančnimi zemljepisnimi podatki kar zamegli nazorno predstavo o posameznih pokrajinah in dogajanju. Avtor je preveč sledil našim geografom, katerih delitev na posamezne pokrajinske enote v vsakdanjem življenju ne more biti upoštevana. Pomanjkljivo je opisana Štajerska, kjer je velik del osrednje Štajerske s Savinjsko dolino izpuščen, ker se je avtor izgubil v prepodrobnem naštevanju raznih drugih dolin. Motijo tiskovne napake »Maslinjsku«, »Vitenjsku« (20) za Mislinjsko in Vitanjsko dolino. V Prekmurju govori o reki »Lendavi« (21) namesto Ledavi. Avstrijcev v etnološki knjigi avtor ne bi smel imenovati Nemci, ko govori, na koga mejijo Slovenci v Prekmurju. Pri Koroški, razen »Mežniške doline« (22), pravilno Mežiške, ki jo omenja v zgodovinskem pregledu, posameznih pokrajin ne omenja.

Avtor je nedosleden v pisanju imen: Koruška — Koroška in zakaj Prekomurje? — In kako so zašli sem Gradiščanski Hrvati (22)?! — »Evangelisti« so štirje pisatelji, ki so napisali evangelije, prebivavci evangeljske ali evangeličanske vere pa so tudi po »Slovenačko-srpskohrvatskem rečniku« (S. Škerlj i. dr., Beograd-Ljubljana, 1964): evangelik (-ci). V tej zvezi sicer omenja Ziljsko dolino, ne našteje pa vseh treh koroških dolin v Avstriji pri sledečem opisu Koroške. Pri le-tem pa je prvi stavek: »Koroška je etnički slovenačka pokrajina...« v nasprotju s stavkom: »Na tom prostoru živi oko pola miliona stanovnika medju kojima oko 80 000 sa slovenčkim maternjim jezikom...« (22). Premalo pove zadnji stavek o Koroški: »... gde je njihov nacionalni razvoj delimično ograničen i skučen« (23).

Temu delu, označenemu »etničko predeone celine«, vsebinsko neustrezno sledijo »etničke slovenačke oblasti«, povzete po »Slovenski ljudski kulturi« Vilka Novaka, ki jih je razširil z nekaterimi nestvarnimi dopolnili. Pri opisu alpske hiše najprej pravi: »Kuća je dvospratna... Gornji je od drveta«, nekaj vrstic niže pa si nasprotuje, ko pravi: »Kuća sa drvenim spratom danas nema mnogo« (23). Bohinj je dovolj utrjen geografski pojem, zato vnaša dopolnilo »oko (Bohinja)« (23) le nejasnost, kje je to. Pri trditvi: »Sanke su glavno saobraćajno sredstvo« (23), ne pove, v katerem letnem času.

Tiskovnih in drugih napak v tem poglavju kar mrgoli: »niša« (23: hiša), »irhovke, ithaste« (24: irhaste hlače), Crepom (25: crepom), kašte (25: kašče, kašte

na osrednjem Štajerskem), kavada ili shranjenica (25: spahnjenica), kaj so in odkod »vodnici« (25) za vodnjake, kje pravi kdo, da so kraške »hiške« tudi zavetja za ovce (25)? In »tip jarma kambol« (26) nima v nobenem slovenskem viru (vsaj tiskanem) te oblike, ker je ves stavek nesmiseln. Enako huda napaka je dosledno »rokavice« (26, 27), kar pozneje (73) prav imenuje »rokavci«. — Namesto fečou beremo »ferou« (26), kar pa ni peča. Na isti strani je enkrat »Valvazar« (!). Tu je tudi v ednini »vodnik« nam. vodnjak, kar je na prejšnji strani v množ. vodnici. — Če je že avtor skušal razne stavbe in predmete imenovati z izvirnim imenom, naj bi tudi povedal, kako imenujemo v panonskem območju sh. »koš« (27, slov. koruznjak, kukuričnjak). — Na isti strani piše V.: »...a danes to čine (namreč mlatijo) parnim mašinama (skoro brez izuzetka)«. Odkod taka informacija?! Že 1960 je bilo zapisano v Novakovi knjigi: »Danes je splošno prevladala mlatev z mlatilnim strojem« (str. 49), kar ni isto, ker goni — podatkov ni, ampak prepričan sem — mlatilnice zelo verjetno vsaj povečini, če ne docela — elektrika.

Tudi ni nikjer podlage za trditev 1971, da se »lan i konoplja gaje u znatnoj meri«. In težko si predstavljam »slikama ukrašeno svetlo posudje« (27). Zakaj so »čaršafi« v narekovaju, kar bo vsakdo imel za izraz v prekmurskem narečju, ne vem, in podobno velja za »poculico«. — In nihče ne bo dokazal, da »poznaju uvodjenje lažne neveste u mladoženjin dom« (27) — ne pri Slovencih, ne drugod v Evropi, kjer imajo šego z lažno nevesto, ki jo pripeljejo iz nevestine hiše, kamor pridejo ženinovi svatje po pravo nevesto. Na str. 200 Novakove knjige je to jasno in lahko umljivo opisano. Nikar ne berimo npr. poglavja »Ženidba« (str. 86—7), ko smo že pri ženitovanjskih šegah, ker bomo našli že nejasen — po našem pojmovanju docela nepravilen in nesmiseln stavek: »Uobičajeno vreme u narodu za ženidbu je do poklada uskršnjeg posta«, izraz »zvadavnje« nam. zdavanje, kar seve ni isto kot vsi drugi z njim naštetimi izrazi, gl. slovensko literaturo o tem. Zmešnjava je tudi z družicami, ki jih privoščiči le ženinu. Kot da bi »velika prepreka« v narekovajih bil slovenski termin, »zapenjalce« v množini — in tu beremo o lažni nevesti docela drugače kot prej na str. 27. Itn.

V drugi del (38—107) sodijo poglavja, ki obravnavajo slovensko ljudsko kulturo. V njih podaja pregled posameznih sestavin često netočno in preveč površno, kar ne daje prave slike o načinu življenja. Pri obravnavi naselij so zajeta docela geografsko tudi mestna naselja s kopico splošnih podatkov, ki ne dajejo etnološke podobe. Posvečeno jim je preveč prostora v primerjavi z vaškimi naselji, kajti avtor v naslednjih poglavjih nikjer ne govori o mestni etnologiji. Sledi poglavje o gospodarstvu, ki ga začne z nabiralništvom, lovom in ribolovom. Vsakemu od teh opisov posveti stran, lovu skoraj dve strani, pri čemer je obseg ostalih področij, ki so pomembnejša, precej skromnejši. Ves opis živinoreje ali obrti in domače delavnosti ravno tako zavzemata po stran. Nerodno je avtor pomešal etnološko znanost in predmet njene obravnave pri poljedelstvu, ko pravi: »Za etnološko nauku u Sloveniji su karakteristični još neki načini obrade zemlje. Takvo je ‚natriletno obdelavanje‘...« (49).

Iz Narodopisja Slovencev I (132) povzema podatke, kot bi veljali še danes, ko pravi o žetvi, da se »uglavnom obavlja pomoću srpa iako u ravnijim poljoprivrednim rejonima ponegde primenjuju mašine. Košenje žita nije rašireno« (50), kar ne drži za vso Slovenijo. Iz istega dela (150) je podatek za alpsko območje posplošil za vso Slovenijo, ko piše: »Seno kose i prevoze muškarci a žene im samo

u tome po nekad pomažu« (52). Za »grabljeve«, »grabljice« (52) ni razumel, da so to ženske in ne orodje — grablje. Zelo skop je opis vinogradništva, ki ga konča po sedmih vrsticah s presplošno ugotovitvijo: »Inače, vinogradi se u osnovi obraduju isto onako kao i u drugim našim vinogradarskim krajevima, pa ni alatka za tu vrstu posla se mnogo ne razlikuju« (52). Nestvarna je trditev v naslednjem poglavju: »Preradivanje lana i konoplje do nedavna je bilo... posao svakog domaćinstva...« (54). Industrijsko blago je začelo izpodrivati domače platno in sukno v drugi polovici prejšnjega stoletja in redkokje so tkali še po drugi svetovni vojni. Podobno ne drži za današnji čas trditev v naslednjem poglavju, da »Otvorena ognjišta na kojima se kuva... očuvana su u mediteranskim i alpskim predelima gde jih dobrim delom danas već potiskuju zidani i metalni štednjak« (55). Številni so splošni opisi, ki ne povedo veliko: »Ručak obiluje raznim salatama i kuvanim jelom« (55) ali netočni opisi, kot: »Kolač je jelo koje se približava jelima iz grupe slatkiša. U Prekomurju se to naziva gibanica« (56).

Naslednje poglavje o bivališčih in gospodarskih poslopih bi bolj sodilo za poglavje o naseljih. Nepregledno je opisovanje hišnih tipov, ki jih je kar dvanajst. Napačno je pisan škofjeloško-cerkljanski kot »škofijaloško-cerkljanski« (61). Pri kozolcu na kozla trdi, da je značilen za »vinogradarske krajeve Slovenije« (66), kar sledi iz pomanjkljivosti, da teh pokrajin nikjer ni označil.

Opis noše v naslednjem poglavju je brez pravilne krajevne in časovne oznake, saj avtor trdi: »Košulja je od domačeg platna« (70) in nadaljuje v sedanjiku, kot bi to veljalo še danes. Podobno trdi o dolgi suknji, da je »zastupljena... po čitavoj Sloveniji« (71). Pretirano je poudarjanje: »Boja šešira je uvek crna« (72). Podobno pomanjkljiv je opis ženske noše, ko začne: »Rokavci su košulja poznata kao opšti haljetak po čitavoj Sloveniji« (73). Presplošen je tudi odstavek: »Preko leta Slovenke su najčešće išle bose... pa je to u narodu i danas običaj« (74). Zakaj je potrebna razlaga, kakšne škornje so nosile Furlanke, pri opisu ženske obutve, ni jasno.

V poglavju o šegah govori najprej o ljudskem verovanju, ki pa se nanaša na poznejši opis šeg. Pri letnih šegah ni jasno, v kakšni zvezi z njimi je stavek: »Majnik je proletnji period u kome često pada kiša ili zahladni kao preko zime« (80). Za binkošti napačno pravi, da se imenujejo tudi »Duhovi ili prazniki sv. Trojice« (80). Površno je opisano žegnanje kot »velika jesenja narodna proslava« (81). Med šegami ob delu je opisana tudi turistična prireditev v Bohinju, »kravji bal« (85). Avtor nikjer ne pove, katere šege so bile žive nekoč in katere so ohranjene še danes. Pomanjkljivo so opisane življenjske šege. Za »nakolenčika« (87) ne napiše oblike v imenovalniku, ki ga tudi v drugih primerih ne navaja, čeprav bi to bilo nujno. Velika nedoslednost se kaže v pisanju terminov, ki jih avtor piše enkrat s kurzivo, drugič v navednicah, tretjič v oklepaju, in da je zmeda še večja, piše tako slovenske in srbske izraze.

Avtorjeva nekritičnost pri izbiri gradiva se posebno kaže v poglavju o vraževerju (90—96). Na prvi strani navaja mnenje ravnatelja Slovenskega etnografskega muzeja, ki ga kar trikrat omenja, pri čemer ne navede ne dela in ne strani, ki jih citira iz razstavnega kataloga. Nato navaja številne arheološke podatke, našteva medicinske rokopise, nato pa na celi strani popisuje lov na čarovnice z navedbo letnic in števila obešenih. Pri ljudski umetnosti pretirano posplošuje, ko pravi: »Čipkarstvo je posebno razvijeno u alpskim oblastima« (97), a pri tem ne omenja idrijskih čipkaric. Pretirana je posplošitev na vso Slovenijo, da »Zidovi se slikaju

freskama« (97). Kar tričetrt strani je posvečene lončarstvu, a malo pove o njegovi umetniški strani. Obširno opisuje splošne značilnosti mask, pri čemer malo izvemo o slovenskih. Zelo površen je pregled ljudskega slovstva in plesov.

Tretji del (108—117) sestavlja pregled razvoja slovenske etnologije. Pri protestantskih piscih avtor ni razumel, da se je ohranila le omemba, da so bile razširjene ljudske ljubezenske pesmi, sicer ne bi trdil, da »su... pobežili neštvo pesama iz ljubavne lirike« (108). Nerazumljiva je napačna trditev, da je izšel izbor Valvazorjeve Slave »zaslugom Mirka Rupla tek 1969. godine« (109), ko je prvi del izšel že 1936. leta, ves izbor pa 1951. Pri posameznikih pove, s katerim področjem ljudskega življenja so se ukvarjali, a le redkokje omeni njihova dela. Pregled ne daje prave slike, ker pomembnejši raziskovalci niso dovolj poudarjeni ali so celo izpuščeni, npr. France Kotnik in Rajko Ložar, medtem ko so drugi manj pomembni naštetni npr. Janko Barle ali Janko Lokar. Ko govori o etnoloških ustanovah, ničesar ne pove o delu Glasbeno narodopisnega inštituta. Oddelek za etnologijo imenuje enkrat seminar, drugič katedra, kot da bi bil to uradni naslov.

Na koncu je seznam najvažnejše literature, ki vsebuje veliko neetnoloških del, medtem ko so številna etnološka prezrta. Omenjeno ni nobeno delo Franceta Kotnika, Franja Baša, Milka Matičetova, Vekoslava Kremenška in prezrta so nekatera pomembnejša dela avtorjev, ki so sicer omenjeni. Med naštetimi deli je kar deset razstavnih katalogov, ne da bi bili kot taki označeni. Številne pomanjkljivosti so pri citiranju literature. Pri Narodopisju Slovencev ne pove, kdo je bil urednik I. in kdo II. dela. Enako netočno je označeno uredništvo SE. Avtorstvo razstavnega kataloga, ki ga je napisalo več piscev, je prisodil Niku Kuretu z naslovom Slovenska ljudska maska. Nepravilnosti so tudi pri navajanju drugih del, tiskovnih napak mrgoli.

Glavna napaka Vlahovičeve knjige je, da je nerodna kompilacija iz raznih del, iz katerih so stavki večkrat iztrgani, zato brez prave zveze, dostikrat nerazumljeni in zato napačni. Ne loči bistveno od stranskega, ker ne obvlada samostojno tvarine; zato prikazuje večkrat že davno opuščeno kot sedanje, le ponekod razširjeno kot splošno slovensko. To je najbolj vidno pri opisu šeg, zato je nemogoče vse naštetiti in popraviti. Tak je tudi pregled razvoja etnološke znanosti, kjer npr. posveti St. Vurniku dva prazna stavka, kar je kričeče nesorazmerno s številnejšimi vrstami o manj pomembnih. V tem poglavju se mnoge stvari ponavljajo, ker govori o glasilih posebej (ne da bi pri vseh navedel čas in kraj izhajanja), omenjal pa jih je že prej. S temi metodološkimi in načelnimi slabostmi pa se skladajo, žal, premnoge stvarne, besedne in tiskovne napake.

Čeprav bi knjiga lahko veliko prispevala k poznavanju in razumevanju slovenske ljudske kulture, se zaradi toliko pomanjkljivosti resno vprašujemo, ali gre za neodpušljivo površnost ali pa neznanje?

Vilko Novak  
Duša Krnel

## ŠE ENKRAT O ŠTEHVANJU

Huda ura, ki jo je sprožila moja knjiga o ziljskem štehvaniu<sup>1</sup>, se je polegla. Medtem so se bila zgrnila nad Slovensko Koroško druga neurja in še danes zastirajo temni oblaki Treiberjevo domovino.

Napadi, ki jih je sprožil tedaj Oskar Moser,<sup>2</sup> so veljali v prvi vrsti moji ugotovitvi, da se štehvnanje v Ziljski dolini načrtno *ponemčuje*. Moser je šel mimo dejstev, ki jih navajam v knjigi,<sup>3</sup> in jih ni poskušal niti ovreči niti omiliti. Premišljeno jih je prekril z napihnjenim očitkom, da sem ziljsko štehvnanje označil kot »slovensko« šego, to pa da je po njegovem nezaslišano.

Moja študija, ki je prva odkrila začetek takih iger v rimski »quintani« (sledil mi je potem L. Kretzenbacher,<sup>4</sup> za njim hočeš nočeš O. Moser), je že sama na sebi dokaz, da je štehvnanje, če hočete, »poniknjena kulturna dobrina«, šega, ki so jo ziljski vozarji prevzeli od »višje«, fevdalne plasti. Nesmiselno bi bilo torej govoriti o »avtohtoni«, o »tipično slovenski« šegi. Tisti, ki so iskali takšen smisel mojega pisanja, so imeli — in imajo — druge reči za bregom. Ne, toda »štehvnanje« živi 200, morda tudi več let v Ziljski dolini, katere prebivalci so bili — in so v glavnem še — Slovenci. Slovenci so ga prevzeli, Slovenci so si ga izoblikovali, mu dali svoj pečat, svoje »slovensko« obeležje — obdali so ga predvsem s slovenskimi obrednimi pesmimi. V *toliko je štehvnanje »slovensko«*. To in nič drugega sem trdil, to trdim in bom trdil, ne da bi se zavedal kakršnegakoli prestopka zoper znanstveno objektivnost. Skregal bi se z resnico, ko bi trdil kaj drugega.

Trdil sem nadalje, da se to *slovensko obeležje* štehvnanja namerno ruši: slovenske obredne pesmi načrtno nadomeščajo z nemškimi (v prisiljenih prevodih); dvojezični, kaj šele samo slovenski lepaki z vabilom na štehvnanje tudi v čisto slovenskih vaseh niso dopustni. To sta dve dejstvi, ki nanju nisem prejel pojasnila, pač pa mi je O. Moser (brez ozira na moje stvarno zasebno pismo z dne 3. januarja 1967) ponovno očital »nacionalni šovinizem«.

Zdi se mi prav, da to vsaj na tem mestu, v »lastni hiši«, povem, čeprav je odtistihmal preteklo že nekaj let.

\* \* \*

Moja knjiga je sprožila kritiko, ki jo je — če je stvarna in dobronamerna — v znanosti treba zmerom pozdraviti, ker prinaša včasih tudi drugo osvetlitev predmeta in tudi novo gradivo.

O. Moser mi je hudo zameril nepoznavanje nekaterih »virov«, ki jih zato navaja on. Znanost mu je za to hvaležna. Jaz tudi. Ni nemogoče, da se bo pojavil še kak vir, ki še ni znan ne meni ne Moserju. Stvar pa je taka, da nobeden od teh »novih« virov ni spremenil podobe o starem štehvnanju, ki sem jo mogel ugotoviti po meni znanih virih. Bibliografija o štehvnanju se je potemtakem izpopolnila, to je prav. Novih spoznanj pa zato ni.

<sup>1</sup> Niko Kuret, Ziljsko štehvnanje in njegov evropski okvir. SAZU, Ljubljana 1963 (= Dela 2/16, ISN 5).

<sup>2</sup> V svoji študiji »Das Gailtaler Kufenstechen«. Nach neuen Forschungen und historischen Quellen. »Carinthia I« 156 (Klagenfurt 1966) 47–95, in v članku »Erbe des Abendlandes — Kufenstechen« v »Kleine Zeitung« z dne 13. maja 1967, 26–27.

<sup>3</sup> Štehvnanje, kakor op. 1, 129–131.

<sup>4</sup> Leopold Kretzenbacher, Ringreiten, Rolandspiel und Kufenstechen. Sportliches Reiterbrauchtum von heute als Erbe abendländischer Kulturgeschichte. Klagenfurt 1968 (= Buchreihe des Landesmuseums von Kärnten, XX.).



Ob strani se je bila razvnela pravda o razbijanju viseče kadí (Tonnenschlagen), ki o njem poroča Georg Graber<sup>5</sup> brez navedbe vira, češ da je bilo v navadi v Zgornji Ziljski dolini (Rattendorf). Graberjevo navedbo sem zavrnil.<sup>6</sup> Oskar Moser je skušal priti Graberju na pomoč z »novim« virom, potopisom angleških alpinistov J. Gilberta in G. C. Churchilla,<sup>7</sup> ki ga je v nemščino prevedel neki Gustav Adolf Zwanziger.<sup>8</sup> Zwanzigerjev prevod namreč omenja obešeni pivski sod, ki se jezdeci z ostrimi drogovi v diru zaletavajo vanj (»Ein Bierfass ist aufgehoben und Reiter stossen in vollstem Laufe mit scharfgespitzten Stangen darauf«).<sup>9</sup> Smola pa je, da se je Zwanzigerju pri prevajanju zgodila pomota. Izvirnik namreč pravi: »... A barrel of beer is set up (podčrtal N. K.)...«<sup>10</sup> To pomeni, da je bil sod le nataknjen ali nasajen (na kol, set up = aufsetzen, aufstecken). Ne vem, kdo in kaj je bil A. Zwanziger, rekel bi pa, da ni bil Korošec in da tehnike štehvanja ni poznal, sicer bi set up ne prevajal z »aufhängen«.

No, nesreče ni. Stvar je s tem pojasnjena.<sup>11</sup> Vira za Graberjevo trditev pač še zmerom nimamo.

\* \* \*

Hudo kri je zbudila tudi moja domneva, da so Ziljani videli »quintano« v Furlaniji (v Vidnu-Udine je bila še l. 1762), jo verjetno od ondod »prinesli« domov in si jo prikrojili.

Zanimanje za štehvanje je bilo v času izida moje knjige očitno v zraku. Iz tal so pognale nove raziskave, ki so spravile na dan npr. dotlej le najožjemu krogu znane podatke o podobnih igrah v Linzu.<sup>12</sup> Tudi O. Moser jih navaja nekaj.<sup>13</sup> Ti podatki — sami na sebi dragoceni in zanimivi — pa naj bi pomagali nasprotni domnevi, da so Ziljani videli vzorec svoje igre v nemški sosesčini. V tem grmu tiči zajec!

<sup>5</sup> Georg Graber, Volksleben in Kärnten. Graz 1941, 253 sl.

<sup>6</sup> Štehvanje, kakor op. 1, 75.

<sup>7</sup> Josiah Gilbert and G. C. Churchill F. G. S., The Dolomite Mountains. Excursions through Tyrol, Carinthia, Carniola, & Friuli in 1861, 1862, & 1863... London 1864.

<sup>8</sup> Gustav Adolf Zwanziger, Die Dolomitberge — Ausflüge. Klagenfurt 1865.

<sup>9</sup> Navajam po O. Moserju, Das Gailtaler Kufenstechen, kakor op. 2, 65.

<sup>10</sup> Gilbert-Churchill, kakor op. 7, 182 (gl. reproducirano stran).

<sup>11</sup> Za opozorilo in za izvirnik Gilbert-Churchillove knjige sem hvaležen prijatelju Bogu Grafenauerju. — Napaka v prevodu se je konec koncev primerila tudi Fr. Kotniku v poročilu o knjigi J. H. G. Schlegla (Potovanje po Koroškem. SE 3-4, 1951, 363) ko pravi: »V nekaterih krajih so imeli pred žegnanjskim plesom tudi vrtiljak (podčrtal N. K.) s konji...« Kotniku je bila neznana beseda »Carousel«, ki od baroka dalje pomeni — tudi v Srednji Evropi — quintani podobno konjeniško igro. Schlegel je mislil štehvanje, Kotnik pa je »Carousel« prevedel z »vrtiljak«!

<sup>12</sup> Hans Commenda, Adelige Aufzüge im alten Linz. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 108 (Linz 1963) 182 sl.

<sup>13</sup> Moser, Das Gailtaler Kufenstechen, kakor op. 2, 64, op. 47-49.

---

Desno: Str. 182 iz knjige: Josiah Gilbert and G. C. Churchill F. G. S., *The Dolomite Mountains*. Excursions through Tyrol, Carinthia, Carniola, & Friuli in 1861, 1862, & 1863... London 1864. — »Gospa Claus« je okoli 1860 kar dobro poznala »Slovenca«, ki da so »glavni prebivalci« srednje in spodnje Ziljske doline. — To je zvedel 400 let pred našima Angležema Paolo Santonino, ko je v svojem popotnem dnevniku zapisal: »A plebe S. Danielis vallis Gille infra usque Villacum, admixti sunt sclavi alemanis et utraque natio, utrumque idioma callet.« (G. Vale, *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1484-1487* (Cod. Vat. lat. 3795). Roma 1943, str. 170).



related to the original owner of the property, which now belongs to herself and her husband. It pastures a large number of cattle, which in summer is increased by flocks and herds from Italy, paying a rent of one zwanziger per head per month.

Frau Claus's most interesting communications, however, referred to the customs of her neighbours, the Slovenes, who are the principal inhabitants of the middle and lower Gail Thal. When the labours of summer are over, come games and weddings—the latter invariably in the winter. Among the games is the 'Kufenstechen,' supposed to be of great antiquity. A barrel of beer is set up, and horsemen, riding at full speed, thrust at it as they dash by with sharp-pointed poles: he who first succeeds in staving in the barrel receives, as prize, a wreath and a measure of wine. The feat requires great strength, as well as skill. Their dances also are peculiar. The 'Hohe Tanz,' a very violent and saltatory affair, in which only the unmarried take part, rivals, in Slovenic antiquity, the game of the 'Kufenstechen.' It is commenced by the women alone, who, from time to time, and after certain tantalising delays, condescend to select their partners from among the waiting crowd of men. The Slovenic bride always wears black, with a white veil, and a wreath of flowers. After the wedding, her parents are presented by the bridegroom with wine in which to wash their hands; and as she approaches her husband's house, several children, each with a piece of cake, are despatched to run through every room, propitiating good luck thereby in the shape of a large family, and plenty for them. Stranger still, before the bride sets foot on the threshold, a hen, intended to represent the Holy Spirit, is made to fly over her head into the house!

Our lively hostess had frequently participated in these

Prepira o tem, ali ima štehvanje svoje korenine pri Furlanih ali pri Nemcih, ne bomo gnali naprej. Rad bi pa vendarle dodal, da ziljske furmanske pesmi, kar jih poznam, o potih po nemško govorečih deželah nič ne pojo. Že navedeni<sup>14</sup> naj dodam za primer še tole (v zapisu Matije M a j a r j a)<sup>15</sup>:

Moj publič bura, v Laše gre,  
gor v ta grédnje brajde,  
perpelot bo barigelca,  
ki bo držala dva vorna.  
Prid bil nej, pèrpel bil nej,  
saj ga ne bon dečta piša!

Tudi ziljski »kramar« (krošnjar) je hodil na Laško, a naprej od Furlanije, v Bergamo<sup>16</sup>:

Ne hodi, kramar, v Pergama,  
tan so masa huđi luđi . . .

Morda bodo nova dognanja nagnila mnenje dokončno na to ali ono stran. Toda to niti ni tako važno. Nerešen ostaja kvečjemu problem, ki mora zanimati znanost: kje je *vmesni člen* med vrhnjeslojno quintano in kmečko-vozárskim ziljskim štehvanjem. O tem bomo razpravljali na znanstveni ravni! Moja študija je kamen premaknila.

\* \* \*

Medtem pa bo treba — na drugi ravnici — rešiti drug, hujši folkloristični problem — *nemškonacionalno manipuliranje* štehvanja v Ziljski dolini. Spričo neutajljive realnosti germanizacije štehvanja se spekulativne diskusije o »slovenskem«, »nemškem« ali »mednarodnem« štehvanju, o raziskovalnih virih in gradivu, o visečem sodu, o furlanskih ali nemških vzorih in kar je še podobnega, odmaknejo v daljavo. V *Zilji stara slovenska obredna pesem skoraj nima več kaj iskati*. V *Zilji štehrovci ne smejo vabiti na svoj praznik s slovenskimi ali vsaj z dvojezičnimi lepaki*. Trenutno gre za to, za problem, ki mora nujno zanimati tudi znanstvenika folklorista. Tistemu, ki to stvarno ugotavlja, očitati šovinistični nacionalizem, pa je v znanstveni diskusiji vsaj nenavadno.

<sup>14</sup> Štehvanje, kakor op. 1, 126.

<sup>15</sup> Strekelj, SNP II, št. 1093, vv. 7—12.

<sup>16</sup> Strekelj, SNP I, št. 235, vv. 12—14 (zapis Matije M a j a r j a z Bistrice na Zilji).

Niko Kuret

## PRISPEVKI O KOROŠKI V ZADNJIH LETIH

Helena Ložar-Podlogar

Z veseljem pozdravljamo vsako delo, ki stvarno in strokovno razglablja o problemih našega zamejstva. Prav gotovo sodi med taka dela zbornik »Koroška in koroški Slovenci« (Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov. Maribor, Obzorja 1971, 389 str. s slikami). Zbornik je uredil uredniški odbor, glavni urednik je bil Vladimir Klemenčič.

Zbornik sestavljajo štirje deli: geografsko-socialni del, zgodovinski del, jezikoslovno-leposlovni del in kot četrti »Dodatki«. Žal pogrešamo posebno poglavje o ljudskem življenju naših rojakov na Koroškem, saj bi samo o tem lahko napisali cel zbornik. V predgovoru sicer piše Vl. Klemenčič, da je zbornik izšel ob sodelovanju zgodovinarjev, slavistov, geografov, *etnologov* (podčrtala H. L.-P.) in umetnostnih zgodovinarjev, toda razen dveh prispevkov dr. P. Zablatnika, žal med avtorji ne najdemo nobenega slovenskega etnologa. Predvsem obžalujemo, da v zborniku ni našel mesta noben prispevek iz koroške ljudske materialne kulture, ki je v našem raziskovalnem delu zelo zanemarjena, tako zlasti o ljudskem stavbarstvu in notranji opremljenosti. Prav tako ni nobenega prispevka o ljudskih šegah, ki so prav na Koroškem tako slikovite: že koroški žegen bi bil spet vreden nove obravnave, dalje šege ob ženitovanjih, delovne šege. Tudi o petju zbornik molči.

Zadovoljiti se torej moramo z dvema prispevkoma dr. Pavleta Zablatnika. V članku »Narodopisje in koroški Slovenci« (str. 281—288) nam avtor prikaže dobrodošel pregled o razvoju narodopisja na Koroškem vse od prvih začetkov — od romantike dalje. Kot prva omenja župnika Urbana Jarnika in Matijo Majar-Ziljskega, ki sta se posvetila narodopisnemu delu in sta v svojih zupniških otela pozabi mnogo zanimivega gradiva iz duhovne kulture koroških Slovencev. Nato nas pouči o zanimanju graških profesorjev slavistike za slovansko narodopisje, ki je postalo posebno intenzivno, ko je graška univerza dobila svojo slaviščno stolico. Na prvem mestu omenja Gregorja Kreka, njegovo znanstveno-literarno revijo Kres in krog sodelavcev okoli te revije, ki je prinašala mnogo narodopisnih razprav tudi o koroških Slovencih. Zablatnik nadaljuje svoja izvajanja s prikazom Štrekljevega in Murkovega deleža, predvsem na področju ljudske poezije, preden pa spregovori o prozi, nas seznanja še z nadarjenimi ljudskimi pesniki in pevci, ki so zlagali pesmi in jim dajali tudi napev. Te pesmi še danes živijo med ljudstvom, čeprav za večino več ne vemo, kdo je njihov avtor. Našteje nam nekaj najbolj znanih imen (Andrej Schuster-Drabósnjak, Franc Leder-Lisičjak idr.) in konča s še živečo koroško ljudsko pesnico Milko Hartmanovo.

Ko govori o ljudski prozi, se Zablatnik zopet povrne k Murkovi in Štrekljevi šoli, iz katere je izšel tudi koroški narodopisec France Kotnik, ki je »odkril« koroškega ljudskega pesnika in pisatelja Andreja Schusterja-Drabósnjaka ter o njem napisal doktorsko disertacijo. Ljudski prozi na Koroškem so posvetili svojo pozornost še Vinko Möderndorfer, Pavel Košir, Jakob Kelemina, delo pa so nadaljevali Ivan Grafenauer, Milko Matičetov in občasno Marija Jagodic (sedaj poročena Makarovič). Na področju verovanja in šeg pri koroških Slovencih je deloval, poleg

zgoraj omenjenih še Josip Šašel (ne: Ivan Šašel!), ki je »Narodno blago iz Roža« izdal skupaj s Franom Ramovšem. Zablatnik se tu dotakne tudi novejših del, ki zajemajo koroške Slovence, tako npr. Praznično leto Slovencev in Ziljsko štehanje Nika Kureta. (Mimogrede omenja Franza Franzisija, ki vsaj prvemu reju pod lipo priznava slovanski izvor, medtem ko Georg Graber to zavrača!)

Zablatnik obžaluje, da je blago ljudskih pregovorov in rekov ter ugank na Koroškem tako nesistematično zbrano, povsod raztreseno ali pa sploh odrinjeno.

Le na kratko Zablatnik lahko poroča o delu na področju materialne kulture, saj so se naši narodopisci zanjo najmanj zanimali. Še največ je pisanega o ljudski noši. Kar je objavljenega o materialni kulturi Koroškega, najdemo v glavnem v »Narodopisju Slovencev« (ne: zborniku »Slovensko narodopisje«), ki obsega dve knjigi. (Pripomnim naj, da II. knjiga »Narodopisja Slovencev«, ki je izšla 1952 v uredništvu Ivana Grafenauerja in Borisa Orla, vsebuje s področja materialne kulture le razpravo Marte Ložar o Slovenski ljudski noši, zato najdemo glavne razprave s tega področja v I. knjigi omenjenega dela. Le-ta je izšla med vojno v uredništvu Rajka Ložarja, ki je vse razprave s področja materialne kulture napisal sam. Drugi sodelavci, ki jih omenja Zablatnik, so v Narodopisju Slovencev pisali le o duhovni ali socialni kulturi, razen Kotnika in Orla pa se tudi pozneje niso posvečali materialni kulturi!) Tako seznanja Zablatnik s svojim prispevkom kratko in nazorno širši krog bralcev z razvojem narodopisja, posvečenega Koroški. Pri tem je skromno zamolčal svoje zasluge, saj je danes pravzaprav edini med koroškimi Slovenci, ki se je sistematično posvetil raziskovanju ljudskega življenja našega koroškega človeka. (Na graški univerzi je študiral narodopisje in doktoriral iz njega.)\*

Svoja izvajanja končuje Zablatnik z izčrpano oceno dela Georga Graberja, predvsem njegove knjige Volksleben in Kärnten, ki »zasluži odločno kritiko, ker se poslužuje neznanstvenih prijemov in očitnega pačenja resnice, zlasti kjer bi bilo treba prikazati tudi ljudsko kulturo koroških Slovencev.«

Drugi prispevek P. Zablatnika je prikaz »Koroški bukovník Andrej Schuster-Drabósnjak« (str. 293—301), kjer nam najprej na splošno predstavi nekaj najbolj znanih koroških bukovníkov od 16. stol. dalje, ko jih prvič zasledimo, bolj obsežno pa se razpiše o kmetu Andreju Schusterju-Drabósnjaku. Uvodoma nam na kratko predstavi njegovo življenje, nadaljevanje pa posveti njegovemu delu — njegovim »rajmom«, ki prikazujejo socialne razmere tistega časa in kritizirajo napake sodobnikov, ter njegovim nabožnim ljudskim igram, za katere je jemal snov iz svetega pisma. Med temi je zelo znan Pasijon, ki so ga na Koroškem igrali dolgo vrsto let, nazadnje leta 1933, in ki se je ohranil v več prepisih.

Med Drabósnjakovimi igrami je posebno slovela Božična igra, katere zelo star prepis (žal je letnica odtrgana) nam je ohranjen in so jo še 1959 igrali v Tmari vesi pri Lipi. (Prepis hrani iz Kotnikove zapuščine Študijska knjižnica v Ravnah na Koroškem, besedilo pa je objavil Bruno Hartman v ČZN 3/38, 1967, str. 157—183. — Op. H. L.-P.)

V rokopisu je ohranjena še Drabósnjakova »Igra od zgubljaniga sina«, na koncu katere najdemo celo Drabósnjakov podpis. (Tudi ta rokopis, ki je celó Drabósnjakov izvirni zapis, hrani Študijska knjižnica v Ravnah na Koroškem iz zapuščine župnika Martina Kuchlerja iz Kostanj. — Op. H. L.-P.)

Zablatnik omenja še tri Drabósnjakove igre, ki pa so se izgubile in jih poznamo samo po naslovih, vrsto ljudskih knjig, ki jih je posredoval v slovenskih prevodih, dva njegova teksta, ki ju je F. Kotnik našel v Rožu, ter rokopis »Ena liepa historia od te liepe Magdalone...«

Kar je bilo dosegljivega Drabósnjakovega gradiva in gradiva o njem, je zbral v dolgih letih France Kotnik. Drabósnjakiana tvorijo glavni del Kotnikove zapuščine, ki jo hrani Študijska knjižnica v Ravnah na Koroškem. Kotnik je bil prvi, ki je raziskoval življenje in delo Andreja Drabósnjaka. Za njim so se ukvarjali z Drabósnjakom še I. Grafenauer, F. Ramovš, F. Kidrič in N. Kuret. V literarni pripovedi nam ga je pokazal Prežihov Voranc, v biografski igri (»Drabósnjak«) pa Jaka Špicar.

\* \* \*

\* Naj opozorim na zanimivi prispevek P. Zablatnika v »Traditione« 1 (1972): »Iz ljudske medicine pri koroških Slovencih« (181—185).

Medtem ko je zbornik »Koroška in koroški Slovenci« izšel v matični domovini\*\*, pa z veseljem spremljamo »Letna poročila«, ki jih izdaja Zvezna gimnazija za Slovence v Celovcu od svoje ustanovitve leta 1957 dalje vsako leto in jih je doslej izšlo že petnajst. V »Poročilih« beremo zanimive podatke o delu in uspehih gimnazije in njenih dijakov. Po vzgledu naših predvojnih »Izvestij« pa prinašajo celovška »Letna poročila« tudi prispevke profesorjev in tudi drugih sodelavcev.

Znanstveni in publicistični prispevki celovških gimnazijskih »Letnih poročil« (= LP) zaslužijo pozornost. Posebno pozornost vzbujajo folkloristični prispevki, ki so v pretežni večini. Neprecenljivih zaslug si je z njimi pridobil nepozabni prof. dr. France Czigán, ki se je v »Poročilih« zvesto oglašal od I. letnika do svoje prezgodnje smrti leta 1971. Otel je pozabi nešteto drobcev iz življenja našega slovenskega življa na Koroškem, predvsem pa nam je vedno znova odstiral bogastvo in lepoto koroške slovenske pesmi. Poleg njega so se oglašali še drugi vidni folkloristi in slavisti, predvsem ravnatelj prof. dr. Pavle Zablatnik in prof. dr. Anton Feinig ter celo starosta graške slavistike, univ. prof. dr. Josef Matl.

V naši znanstveni javnosti ti prispevki ne smejo ostati neopaženi. Zato naj vsaj bežno opozorim nanje.

Prispevkom Fr. Czigana bom posvetila skupni pregled, najprej naj se ustavim pri drugih člankih.

Pavle Zablatnik podaja v dveh izčrpnih prispevkih lik Andreja Šusterja Drabosnjaka; v prvem (LP I, 1957/58) prikaže njegovo življenje in delo, v drugem (LP XI, 1967/68), ob 200-letnici rojstva, pa ga predstavi kot ljudskega dramatika. A. Feinig dokazuje s svojima prispevkoma, da lingvistično raziskovanje tudi na Koroškem ne počiva. Prispevka iz področja etimologije zanimata tudi narodopisce; v enem (LP III, 1959/60) govori o hišnih imenih (obravnavata tri primere: Brezniker, Keuschnik in Boutischer), drugi prispevek z naslovom Pojdam v Rute (LP XIII, 1969/70) pa je na kratko posvetil starim ledinskim imenom. Izredno tehten je nemško pisani prispevek univ. prof. dr. Josefa Matla iz Gradca. »Slovenische Literaturgeschichte und Volkskunde« (Slovenska literarna zgodovina in narodopisje) v LP X, 1966/67. Narodopisju posveča Matl drugi del svojih izvajanj. Začenja z J. W. Valvasorjem in njegovo »Slavo vojvodine Kranjske«, v nadaljevanju pa omenja vse vidne slovenske etnologue in slaviste, ki jih je pritegnila naša stroka. Govori o Murku, ki s svojim poročilom o češkoslovanski narodopisni razstavi v Pragi pomeni preokret delovne smeri slovenskega, pa tudi evropskega narodopisja, obravnava Štrekljevo zbirko »Slovenskih narodnih pesmi«, ki je po Matlu lahko vzgled vsem podobnim zbirkam, in na kratko ovrednoti delo Ivana Grafenauerja; sledijo pripombe o graškem deležu pri raziskovanju slovenskega ljudskega življenja. Tu omenja najprej prof. dr. Leopolda Kretzenbacherja kot najboljšega nemškega poznavalca slovenskega narodopisja. Posebej se pomudi pri disertaciji Pavla Zablatnika »Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen«. (Neprecenljiva škoda, da disertacija, nastala leta 1951, do danes še ni mogla iziti v tisku! Op. avtorice.) Na koncu govori avtor o našem »Slovenskem etnografu«, v katerem so bila sprva zastopana vsa področja narodopisja, in omenja, da v zadnjih letih v njem prevladuje predvsem materialna kultura.

Levji delež med prispevki v Letnih poročilih pa ima, kakor že omenjeno, rajni Franc Czigán. Po rodu Prekmurec, se je v letih bivanja na Koroškem tako vživel v koroško deželo, se tako vrstel in koroško ljudsko življenje, tako dobro spoznal dušo koroških Slovencev, da se je v tem kosal z rojenimi Korošci.

Vsak njegov prispevek, vzet iz življenja koroškega ljudstva, je majhno doživetje. Čeprav piše predvsem o pesmih in pevcih, nam vmes vedno natrosi še mnogo privlačnih zanimivosti, kar tako, mimogrede, prav nič vsiljivo.

V LP I, 1957/58, nas seznanja s pevskimi bukvicami, ki jih je našel v Kamnu (Kamenska pevске bukvice). Prvi dve sta brez »naslova«, kasneje pa je odkril še eno zbirko iz leta 1839 z naslovom Buckve za Piesmi cielegia Leta. V teh »Bukvicah« so zapisane velikonočne in Marijine pesmi, pesmi Rešnjega Telesa ter božične, mašne in obsmrtni pesmi. Poleg teh je še nekaj drugih: npr. pesem od

\*\* O zborniku »Koroški kulturni dnevi« (1973) bomo poročali v naslednjem letniku »Traditiones« (3, 1974). — Ur.



nebeške hojseti, od sv. Liharde in od Caheusa. Nekaj melodij in besedil je Czigan izbral in jih v prispevku navaja. Prispevek za LP II, 1958/59, je posvetil »Ljudski velikonočni pesmi na Koroškem«. Ugotavlja, da so se v primerjavi s posvetno koroško ljudsko pesmijo zapisovalci vse premalo zabneli za cerkveno ljudsko pesem, ki vendar predstavlja dovršen del ljudske glasbene kulture. Sam je nekoč dobil v dar rokopisno zbirko cerkvenih pesmi in je potem skušal najti melodije zanje. To mu je le deloma uspelo — le za četrtno, vse ostalo je šlo v pozabo. V »Šopku iz Roža« (LP III, 1959/60) podaja številne fantovske pesmi in šaljivke, ki jih Rožu imenujejo »falerče« in jih je zapisal pri Lipanu v St. Janžu. Lipan se je tudi še spomnil, kako so otroke strašili s Pehro babo.

V nadaljnjem prispevku nas seznanja Fr. Czigan z nekaj primeri »Koroške božične pesmi« (LP IV., 1960/61). Pozabil tudi ni 60-letnice koroške pesnice Milke Hartmanove (LP V, 1961/62; Pogovor z Milko Hartmanovo). Oriše nam njeno življenje in delo, posebej se pomudi pri njeni glasbeni dejavnosti, na koncu pa objavlja seznam vseh njenih pesmi.

Ko se je mudil v Ziljski dolini, je poleg »žiegnarščā« pesmi zapisal tudi nekaj besed o žegnu samem in o konti (LP VI, 1962/63: Žegen, konta pa »žiegnarščā« pesmi). Pouči nas, da se »prvi rej« ne imenuje »visoki rej«, razlaga naziv za »prvi rej« (ker ga pleše mladina na prvi žegen) in poudarja, da je to predvsem »prvi rej«, ki ga doraščajoči fant javno pleše z dekletom, ko je na prvi pomladni »žegan' sprejet v fantovsko 'konto'«. Žegen ima, kakor znano, pri Zilji 3 dele: konta gre z »anžarji« najprej v cerkev k maši, po južini sledi štehvanje, sledi prvi rej pod lipo, nazadnje pa veselica v gostilni. Czigan opisuje ves potek žegna skupaj s pripravami, ko se fantje dogovore, kdo bo sprejet v konto, koliko bo vsak anžar (= fant, ki je sprejet) moral plačati »cehmojstru« idr. Dekle mora kontarju dati pušelj, ki je narejen iz nageljna, rožmarina, preje (= lan s pozlačenimi glavicami) in iz miganja (= bleščeča zvita žica). Ker pa brez štehvanja ni žegna pri Zilji, nam Czigan tudi le-tega opiše z vsemi pripravami, ki so s štehvanjem povezane.

V »Odmevih izpod Svinje planine« (LP VII, 1963/64) nam pripoveduje, kako je zbiral pesmi na Kneži. Pomudi se pri razlagi izrazov: ljudska ali narodna pesem, umetna pesem, ponarodela pesem, ter razpravlja, kaj pomenijo inačica, različica ali varianta. V LP VIII, 1964/65 je pod naslovom »Tam pri Konradi...« objavil 13 pesmi, ki so mu jih zapeli pevci iz Šebna pri Globasnici, ko so se zbrali pri Konradovih. Zelo obsežen je prispevek, kako v Podjuni »Florjana pojo« (LP X, 1966/67). Na Florjanovo namreč fantje še koledujejo, na nedeljo po Florjanovem pa »Florjana cvrejo«. Najprej nam poda splošen potek šege, potem pa za vsako vas navaja še različice in posebnosti šege same, ter pesmi, ki jo koledniki pojo. Na koncu doda še nekaj »drobirja«. »Raj« na domu so priredili, ko so med točili ali ob metju in »trešenju« prosa, zadnjega pa ob teritvi. Vsakega od teh »rajev« posebej opiše. Natrosi nam tudi kup koroških izrazov, ki so marsikateremu narodopiscu neznani. Sedem pesmic iz Drabosnjakove pastirske igre je objavil v LP XI, 1967/68, pod naslovom »Glasbeni vložki k Drabosnjakovi pastirski igri«. Te pesmi je Czigan le notno zapisal po posnetkih dr. P. Zablatnika. Prispevek »Pesem iz Gozdanj« (LP XII, 1968/69) je spomin na Cziganovo srečanje s skupino starejših pevcev iz te vasi, ki so mu zapeli nekaj vasovalskih in jurjevskih pesmi, ko pa je beseda nanesla na Drabosnjaka, so takoj pridali še nekaj pastirskih, »kakor so jih od roda v rod sprejemali« in peli med (Drabosnjakovo) Pastirsko igro, ki so jo vsako leto igrali.

Naslov zadnjega prispevka nas pretrese: »...da ne pojdejo z nami v grob« (LP XIII, 1969/70). Czigan govori o pevcih in njihovih pesmih iz Krčanj, na južnem pobočju Svinje planine. Tu so nekoč kopali svinec in na to spominja stara knapovska pesem, katere besedilo in notni zapis avtor objavlja. Zapisal je tudi pesem, ki jo je na Koroško prinesel Janez Prosen s Krke na Dolenjskem. Mož je Korošce naučil mnogo pesmi, ki so sedaj znane kot »Janezove pesmi«. Med notne zapise in besedila vplete Czigan še mnogo drobcev, katerih vsak nas posebej razveseli. Tako npr. navaja dve varianti koledniških voščil, pripoveduje, kako camar poje pri »hojseti«: kaj poje, ko pride k starešini in ga prosi, naj pelje ženina pred oltar, navaja, kako v župnišču s pesmijo pozdravi župnika, kaj poje, ko grede iz cerkve in ko vodi družbo v gostilno. V drugem delu svojega prispevka govori Czigan o



svojem obisku pri pevcih na Ovšjah (župnija Grebinjski Klošter). Tam je zapisal nekaj pesmi, ki so se jih pevci naučili od svojih očetov, le-ti pa so jih baje prepevali po »bukvah«, ki da so jih prinesli od vojakov.

»... da ne pojdejo z vami v grob«, je zapisal dr. Czigán. Ali je slutil, da ne bo več pisal? Koliko pesmi, koliko znanja je nesel s sabo v rani, prerani grob!

Ta bežni pregled dokazuje, da pomenijo celovška »Letna poročila« pozornosti vreden »koroški delež« k slovenskemu narodopisju. Želimo si, da bi se izročilo, ki so ga ustvarila, nadaljevalo.

Czigánovo neutrudno terensko delo pa tudi opominja, da hrani slovenska narodna skupnost na Koroškem v svojem ljudskem življenju še neizmerno dosti dragocenih zakladov, ki s sedanjim starejšim rodом nikakor ne bi smeli v grob... To pomeni, da bi morali dobiti v Celovcu neko znanstveno in splošno kulturno ustanovo, pa naj bi se imenovala kakorkoli, ki bi čimprej brez odlašanja nadaljevala sistematično narodopisno zbiralno in raziskovalno delo. Zavedamo se, da tiči v tem finančni, posebno pa kadrovski problem. Naša zgodovinska dolžnost je, da oboje rešimo.

Prav tako bi znanstvena javnost želela kmalu zvedeti, kaj še hrani zapuščina Franceta Czigána. Morebitne izdelane rokopise bi bilo treba objaviti, gradivo pa vsaj spraviti na ustrezno mesto, kjer bi bilo dostopno znanstveni rabi. Potem bo tudi mogoče sestaviti bibliografijo njegovih (narodopisnih) objav.

## Zusammenfassung

## BEITRÄGE ÜBER KÄRNTEN IN DEN LETZTEN JAHREN

Verf. schreibt über volkskundliche Beiträge aus dem Leben der Kärntner Slowenen, die in den letzten Jahren erschienen sind. Zunächst berichtet sie über den Sammelband »Koroška in koroški Slovenci« (Kärnten und die Kärntner Slowenen, Maribor 1971), in welchem allerdings nur zwei Beiträge von P. Zablatnik der Volkskunde gewidmet sind. Der erste bietet eine aufschlussreiche geschichtliche Übersicht der Kärntner volkskundlichen Forschung (Narodopisje in koroški Slovenci — Volkskunde und Kärntner Slowenen, 281—288), im zweiten wird der Kärntner Bauernpoet und Dramatiker Andreas Schuster Drabosnjak gewürdigt (Koroški bukovník Andrej Schuster Drabosnjak — Der Kärntner Buchschreiber A. S. D., 293—391).

Verf. berichtet weiters über die Jahresberichte des Bundesgymnasiums für Slowenen in Klagenfurt, die jährlich regelmässig herausgegeben werden und u. a. bemerkenswerte volkskundliche Beiträge enthalten. Verf. erwähnt die Beiträge von Prof. Dr. Paul Zablatnik (über den Kärntner Volksdramatiker Andrej Schuster Drabosnjak), zwei ethymologische Arbeiten von Prof. Dr. A. Feinlg, eine umfassende Übersicht (in deutscher Sprache) über »Slowenische Literaturgeschichte und Volkskunde« von Univ. Prof. Dr. Josef Matl (Graz), besonders aber würdigt sie die zahlreichen, höchst wertvollen Beiträge des zu früh heimgegangenen Prof. Dr. France Czigán, der in unermüdlicher Feldforschung neue Schätze des slowenischen Volkslebens in Kärnten, besonders viele Volkslieder, entdeckt und in seinen Beiträgen dargeboten hat. Verf. weist auf die Notwendigkeit hin, die durch Dr. Czigán begonnene Forschungstätigkeit weiterzuführen und auch seinen Nachlass der Forschung zugänglich zu machen.

## ARHEOLOŠKI VIDIKI V NARODOPISJU

Niko Kuret

*Décrypter le folklore par la préhistoire!*

André Varagnac (1970)

Tri desetletja so potekla od izida razprave Rajka Ložarja Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja. Prispevek k poglavju Etnografija in prazgodovina (Et 15/1942, Ljubljana 1943, 70—88). Razprava, ki je, kakor avtor sam pravi pod črto, le »močno okrajšan večji spis o predmetu«, stoji kot osamelec na polju našega narodopisja. Kljub tridesetim letom pa je komaj kaj izgubila na svoji tehnosti. Ker so podobni glasovi v tujem znanstvenem svetu zmerom pogostejši, pridobiva tudi Ložarjeva razprava na pomenu, saj predstavlja celo v mednarodnem merilu redkost v svojem času.

Etnološke vidike so odstrli posamezni arheologi, ne da bi bili narodopisci postali nanje pozorni (L. Febvre, *La terre et l'évolution humaine*, 1922; O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, 1931 idr.).

Trideset let za R. Ložarjem se oglašja André Varagnac s svojimi »studijami o kulturni stratigrafiji«, v katerih kliče k »tolmačenju folklore s pomočjo prazgodovine« (Décrypter le folklore par la préhistoire. »Archéocivilisation« 7—8, Paris 1969—1970, 1—9).

Varagnac je že l. 1938 očital (francoski) folkloristiki, da samo zbira drobce brez medsebojne zveze: verovanja, ki so razpadla v vraže, — šege, ki se samo zato še ohranjajo, »ker so tako delali že od pamtiveka.« Tudi načrtov novega vodstva (Jean Cuisenier) v Musée National des Arts et Traditions Populaires, ki naj bi z »antropološko raziskavo francoske etnije« skušalo najti zvezo med doslej zbranim in znanim folklornim gradivom ter socialnimi strukturami sodobne Francije, Varagnac ne odobrava, ker da ležejo spet v »horizontalnost« in ne skušajo predirati vertikalno.

Varagnac trdi, da »drobci«, ki tvorijo današnjo »folkloro«, ne predstavljajo nobene enovite kulture. Bistvo kulture je *medsebojna odvisnost* («soodvisnost», interdépendance) njenih materialnih, socialnih in duhovnih prvin. Vsaki kulturni stopnji človeškega rodu so ustrezali svojski tipi družbene organizacije in svojske celote znanja in verovanj. Te prvine so med seboj značilne povezane. Zato govori o *kulturnih korelacijah*. Le-teh pa je treba iskati v kronološkem zaporedju človeških kultur od začetkov prazgodovine do naših dni. Te »arheološke« vidike je treba — po Varagnacu — aplicirati na neurejeno zbirko gradiva, kot jo predstavlja tisto, kar danes netočno imenujemo »folkloro«. (Netočno, pravi Varagnac, zato, ker ne obsega samo »ljudskih« — »folk«! — prvin, ampak tudi fevdalne, saj je imelo tudi plemstvo svoja, čeprav še nedognana izročila; netočno tudi zato, ker ne gre samo za ustna, ampak tudi za realno navzoča izročila.)

Varagnac išče *notranjo dinamiko* teh korelacij. Za sodobne kulturne pojave jo je moč najti v protislovjih med družbenimi in gospodarskimi silami, kot sta jih — po Heglovi dialektiki — odkrivala Marx in Engels. Ta koncepcija pa je — nadaljuje Varagnac — v paletnologiji komaj uporabna. V dobi Karla Marxa in Fr. Engelsa sta bili prehistorija in protohistorija še v otroških čevljih, zato notranje dinamike prazgodovine nista mogla spoznati. Pač pa sta jo slutila, ko sta postavila pojem proizvajalnih sil. Toda v prazgodovini ga je treba dopolniti — pravi Varagnac — s pojmom »uničevalnih sil« (forces de destruction). V proizvajalnih silah in v njihovem nasprotju, uničevalnih silah, naj bi bila dialektika prazgodovine.

Bistven za vsako kulturno stopnjo, nadaljuje Varagnac, je *vir energije*, ki ga človek uporablja. Raziskovanje v tej smeri imenuje energologijo. Pokaže se, da velikih zgodovinskih preobratov ne povzročajo toliko tehnične iznajdbe, pač pa energetske inovacije. Vsaka energetska inovacija prinese v kulturo drugačen način čutenja in mišljenja. To nam odstira psihološka energologija.

Po teh načelnih pojasnilih se Varagnac vprašuje, odkod prihaja, v katere globine sega gmota zbrane »folklore«?

Varagnac sledi svoji delovni hipotezi, ko se najprej vprašuje, katero vrsto *energije* je imelo na voljo prvotno človeštvo. Kakor žival je mogel tudi človek uporabljati samo svoje *mišičje*. Le-to pa je sorazmerno slabotno. Torej so morali prvotni hominidi živeti v številčno močnih krdelih, ker je bil posameznik sam sicer izgubljen. Toda normalno moč mišic je mogoče povečati s psihološkim »pospeškom«. Takšen pospešek je npr. jeza. Jeza ustvarja nekakšno »drugotno psihično stanje«. Takšno stanje je skušal doseči človek verjetno že na najprimitivnejši stopnji, da bi kompenziral svojo relativno šibkost. Toda jeza ni bil edini način za to. »Drugotno psihično stanje« je izzval predvsem s plesom. Plesa ne pozna nobena žival. Ples, ki traja ure in ure, ples, ki omamlja s svojim ritmom in svojimi krikami, rodi zanos, eksaltacijo, izzove stanja, ki jih danes uvrščamo v parapsihologijo. Tak ples je npr. sestavni del iniciacijskih obredov. Zato — pravi Varagnac — je bil glavni vir dodatne energije (*énergie auxiliaire*) človeškega rodu opoj nad lastnim telesom. Sprožil je resne psihične spremembe in je eksaltacijo prital do transa. Družbeni efekt je bil nastanek raznih iniciacijskih skupin, ki so s plesi in obredi gojile razne oblike ekstaze ali frenezije. Pogosto jih je spremljal, pravi Varagnac, kolektivni seks, ki ga etnologi razlagajo navadno kot plodnostno obredje. Ta razlaga je preveč preprosta. Orgija je bila — po Varagnacu — verjetno na začetku elementarnega iskanja skupne eksaltacije, katere zadnji odmev bi mogel biti — karneval. Njegov zametek utegne torej segati v mlajši paleolitik.

Toda prvotni človek ni iskal kompenzacije za relativno šibkost svojega mišičja le v svojem telesu, nadaljuje Varagnac. »Drugotna« psihična stanja, ki jih izzove eksaltacija, zlahka zbudijo v posamezniku prepričanje, da je stopil v stik z višjimi silami, ki mu ostajajo sicer tuje, s silami, katerih moč pa lahko uporabi za povečanje svojih psihičnih moči. V transu, pritriranem do »obsedenosti«, je posameznik prepričan, da se v njem uteleša ena izmed okultnih sil, da govori z vsem njegovim telesom. Varagnac poudarja, da gre pri tem za psihične spremembe, ki jih pri živalih sploh ni zaznavati. V razvoju kulture so takšne spremembe izhodišča *duhovnega življenja sploh*.

Naslednji pomožni vir energije je bil za človeka *ogenj*, odkril ga je šele za plesom. (O ognju je pisal Varagnac posebej v »Archéocivilisation« 1—2, str. 10—27). Ogenj, občutek notranje vročine, je značilen za počutje *šamana*, posrednika med ljudmi in vesoljstvom duhov, ki da vladajo nad vsemi bitji in stvarmi. Po »Čarovniku« iz jame Trois-Frères sklepamo, da je šamana poznal že starejši paleolitik. Danes ugotavljamo šamanizem v družbah, ki ustrezajo stopnji neolitika ali mezolitika — npr. pri Paleoaziatih in Eskimih, ki živijo še od lova in ribolova. Po njihovem verovanju imajo posamezne vrste živali svoje gospodarje duhove, ki se je z njimi treba sporazumeti, preden kako divjad upleniš. To nas upravičuje do sklepa, meni Varagnac, da so v paleolitiku veljala podoba verovanja, saj nam pričajo o tem konkretni dokazi — jamske slikarije.

Značilno za duhove je, da lahko prehajajo iz enega telesa v drugo. Šamanizem pozna metamorfoze in metempsihoze — to pa je snov ljudskih pravljic in povedk. Iz tega spet sklepa Varagnac, da je jedro »ustnega slovstva« vseh dežel dediščina paleolitika. Na splošno velja, pravi Varagnac, da je vsaka pripoved, v kateri gre za naravno identičnost med človekom in živaljo (primer: Meluzina), doma v prazgodovini.

Nato je nastopila »neolitska revolucija«, ko je človek lovec postal človek proizvajalec, proizvajalec živeža, torej virov energije. Seveda ta proizvodnja ni bila niti malo podobna sodobni industrijski proizvodnji, v kateri človek nadzira vse faze proizvodnega postopka. Paleolitski lovec je zaprosil »gospodarja živali«, duhá, in je nato uplenil divjad. Neolitski kmet in živinorejec pa je stal pred veliko uganko rodovitnosti zemlje in razmnoževanja čred. Bo vsejano seme plenjalo? Kako se ubraniti vremenskih uim? Od letine in prireje je bilo odvisno življenje rodu v prihodnjem letu. Tudi spčetje je bila skrivnost. Dolgo časa je veljalo prepričanje, da ženska spočne brez sodelovanja moškega, da je nosečnost posledica animističnih vzrokov: inkarnacija duha, ki biva v skali, v rastlini, v potoku ... Kipcem čokatih golih žensk s poudarjenimi spolnimi znaki (v nemškem svetu je znana spodnjeavstrijska willendorfska »Venera«, Francozi poznajo »Damo«

iz Brassempouya, op. N. K.) niso našli moškega para, značilno pa je tudi, da so jih odkopali poleg sledov ognjišča. V teh »idolih« bi mogla biti upodobljena Zemlja Mati, Terra Mater. »Kosti« Zemlje so kamni, kamni so matični temelj (Urgrund) Zemlje. To pojmovanje je temelj megalitske religije, ki jo je moč primerjati z razširjenostjo budizma, krščanstva in islama. Menhir je bil neuničljiv dar, žrtev duhu. Le-ta naj bi zato varoval tistega, ki je bil kamen postavil. Varagnac spominja pri tem na Staro zavezo, ko je tudi Jakob postavil kamen Gospodu v čast (Gen 28, 18).

Varagnac opozarja nadalje na dejstvo, da so Indoevropejci od začetka 3. tisočletja pred našim štetjem dalje v velikih zaporednih valovih preplavili prvo poljedelsko kulturo, ki je bila nastala na Bližnjem Vzhodu. Prihajali so iz evrazijskih step pa prinašali s seboj razvito metalurgijo in bojno tehniko. Družbeno in duhovno so seveda tičali še na »arhaični« ravni. Arhaizem, poudarja Varagnac, se je obnavljal ob vsakem prihodu novih ljudstev. Laténski Kelti še niso bili na stopnji verovanja v Mater Zemljo, pač pa so verovali v nadnaravne duhove, ki da oživljajo gozdove, potoke, podzemlje. Cezar se je čudil njihovi globoki religioznosti. Verovanje v materinsko božanstvo jim sicer ni ostalo prikrito, toda pojavlja se v triadah galoromanskih matron, »mater« (Matres).

Keltsko animistično verovanje je postalo temelj »kmečkega koledarja«, spletenega iz niza animističnih verovanj, ki spremljajo tek naravnega leta. Obrobni keltski svet (Irska, otok Man idr.) je še danes prežet z vero v duhove. Svet duhov se je začel tam, kjer se je nehal obdelani svet — gozd je bil njihovo domovanje. Kmet je moral najti znosno razmerje do njih, ki — po animističnem verovanju — odločajo o rodovitnosti in letini ter vodijo življenje smrtnikov. Treba si jih je pridobiti z darovi, z žrtvami. Isto pravilo se je zdaj uveljavilo tudi v odnosih med rodovi. Prvotna hierarhija, kjer sta vladala napadalnost in seksualni nagon, se je obrnila. Treba se je obdarovati in vračati moraš več, kakor si dobil (»potlatch«).

Koledar kmečkih obredij tradicionalne Evrope, pravi Varagnac, bi brez takega pojmovanja ne bil razumljiv. Soseske so na eni strani vaške skupnosti, na drugi strani pa duhovi s poljan in gozdov. Da si kmet v prihodnjem letu zagotovi dobro letino ter rodovitnost žena in čred, si je leto razdelil v tri komplementarne cikle. Pozimi začne vabiti duhove v vas, kjer se gostijo. Pravilo »potlatcha« jih prisili, da prejeto povrnejo z obiljem. Spomladi nato letina brsti in žene spočenjajo. Poleti pa doživijo duhovi, utelešeni v žitnih bilkah in klasih, ob žetvi svoj simbolični tostranski konec in se lahko vrnejo v onostranstvo...

Kako pa privabiti množico duhov, da opravijo nalogo, za katero jih človek prosi? Paleolitik je zapustil med svojo šamansko dediščino plese in sprevide našemljencev. V njih se živi ljudje občasno lahko spremenijo v duhove. Neolitiki kmet je sprejel dediščino paleolitskega lovca. Vaška skupnost torej naloži svojim mladcem, naj prikličejo duhove iz onostranstva. Mladci se našemijo in njihove bučne tolpe se preganjajo okoli domov, v katerih se skrivajo prestrašena dekleta. Za šemsko preobleko je dovolj, pravi Varagnac, da oblečeš narobe obrnjena oblačila, zakaj onostranstvo je prav nasprotno od tega sveta. Dosti je celo, če potegneš samo srajco nase — zato je Pierrot (kakor njegov prednik Pullicenus — Pulcinella, op. N. K.) belo oblečen! Našemljence-duhove po domovih obdarujejo.

Spomladi se duhovi vračajo — na okno jim obesiš zelenih šopkov, zakaj duhovi ljubijo zelenje in se radi mudijo v njem. Letina plenja, obeta se prirast. Tako je ustrezno pravilo o »potlatchu«.

Poleti ob žetvi ubijejo duha v zadnjem snopu žita, ki ga imenujejo po raznih deželah različno (pri nas je »ded«, že pogosteje »baba«, op. N. K.). Brez dvoma, dodaja Varagnac, so v začetku usmrtili ženja, ki je bil požel zadnji snop; pospremil naj bi žitnega duha v onostranstvo. Cas je krute šege ublažil.

Na koncu posveča Varagnac nekaj besed materialni kulturi. Bila je do pred sto leti na splošno kultura lesa — bivališče in orodje sta bila v glavnem lesena. Kmečka energetika se od neolitika do praga 20. stoletja praktično ni dosti spremenila: delo so opravljale človeške roke s pomočjo vprežne živine. Prve (parne) mlatilnice so se pojavile okoli l. 1880. V dejstvu, da je skozi tisočletja prevladovala mišična energetika — človeška in živalska —, vidi Varagnac skrivnost drugega

dejstva, da so namreč izročila toliko časa ostala pri življenju. Oboje je v medsebojni zvezi. V nekaj desetletjih pa so moderni stroji vse to pospravili. Hkrati so izdihnile tradicionalne kulture, ki jih je tisočletni pritisk krščanstva največkrat razdrobil v kup samih vraž.

Le-ta je zdaj pred nami. Potruditi se moramo, pravi Varagnac, da ta čudoviti puzzle spravimo v zvezo z velikimi kulturami davne preteklosti.

\* \* \*

Varagnacova arheologija ni »lopatna«, ampak kabinetna, lahko bi celo rekli: spekulativna arheologija. Če izvzamemo nekaj presenetljivih zvez, ki jih je duhovito odkril, ni povedal nič takega, česar bi se sodobno narodopisje pri nas in še kje ne zavedalo. Pozabiti ne smemo, da govori iz francoskih razmer. Preseneča nas samo, da Varagnac spoznanj in virov z onstran Rena kar nič ne upošteva. Verjetno se jih samo izogiblje, saj si ne morem misliti, da so mu neznani.

V Varagnacovem prispevku vidim poraben oris kontinuitete pojavov ljudskega življenja, osvetljenih na način, ki nam doslej ni bil domač: oris pojavov, ki jih je treba zasledovati v globino plast za plastjo do paleolitika. Ta pot nam ni tuja. Še več, tudi slovenski narodopisci stopamo po njej že — če hočete — od časov Borisa Orla. Da narodopisec pri tem ne izhaja brez arheologije kot pomožne vede, je jasno. Ker je priložnost dana, se zato vrnimo k Rajku Ložarju in pogledimo, kaj je mogel o tem povedati pred 30 leti.

Že uvodoma (n. d. 71) je ugotovil: »Prvi pogoj za konkretno odvisnost etnografskega raziskovanja od prazgodovinskega je takšna preusmeritev naziranja, metode in ciljev narodopisne vede, da ta omogoča sodelovanje strok, ki jim je predmet raziskovanja najstarejša davčina. Sodobna etnografija se je pod vplivom etnologije (sc. »Völkerkunde«, op. N. K.) zares in v pretežnem delu preusmerila v tem smislu.« Ložar misli pri tem na kulturnozgodovinsko šolo W. Schmidta, ki je raziskovalna pota narodopisja zares naravnala v to smer.

Pri splošnih prazgodovinskih osnovah etnografije se Ložar (n. d. 72 sl.) pomudi pri nosilcih ljudske kulture. Prazgodovinsko gledano ugotavlja, da je *lovec* izgubil svojo prazgodovinsko vlogo in da njegova neposredna kontinuiteta s paleolitikom ni nikjer vidna. *Kmet* se pojavi šele v neolitiku, toda že tedaj »v obliki, v kateri si kmeta predstavljamo danes.« Pred kmetom je obstajal v prazgodovini — poleg lovca — tudi *nomad*, »višji živinorejec«. V svoji klasični obliki se je iz Evrope popolnoma umaknil, njegov ostanek so planšarji, ki pa so v glavnem vendarle poljedelci. Mnogo nomadizma je Ložar že pred 30 leti odkril v gospodarstvu okoli mest. »Na videz je tedaj nomad umrl, ne pa v resnici. V resnici je eden glavnih, če ne sploh najvažnejši tvorec ljudske kulture...« *Lovec*, *nomad* in *kmet* so za Ložarja klasični predstavniki ljudske kulture, njeni prvotni graditelji in lastniki. Ta formulacija danes izziva ugovor. Treba jo je časovno omejiti — Ložar je namreč mislil *predindustrijsko* ljudsko kulturo. V tem smislu bi bilo treba formulacijo danes dopolniti. Prav je zato treba razumeti tudi nadaljevanje Ložarjevega pisanja: »A dočim je kmet še danes ista gospodarska socialna oblika, kot je bila v neolitiku, sta jo ostala dva izgubila v prid recentnim oblikam... ker pa je kmet svojo prastaro obliko zadržal, je znamenje, da mu pritiče v tej trojici posebno mesto in se ne smatra čisto brez razloga kot edini nosilec ljudske kulture.« Sklepni stavek pojasni smisel Ložarjevega sklepanja: »Vsi trije skupaj pa tvorijo »prazgodovinsko trojico« etnografskih subjektov.« Kdor gleda »arheološko«, se ob tej formulaciji ne bo spotal. (Drugačna je stvar, če govorimo o narodopisju *sodobnosti!*)

Ložar se nato sprašuje po *antropološki* kontinuiteti med prazgodovinskimi in novejšimi periodami. Historična antropologija »dokazuje, da ni bilo v Evropi v nobenem času popolnega vakuuma in da noben hiatus, če je na videz še tako izrazit, dejansko ni bil absoluten. Tudi v antropološkem oziru vlada možnost kontinuitete« (n. d. 73).

Na splošno velja, da nudi arheologija le gradivo za *ergološka* spoznanja. Ta sodba je površna in raziskave novega gradiva iz zadnjega časa odkrivajo stvari, ki so bile pred 30 leti še neverjetne. S tem v skladu Ložar pravi (n. d. 73): »Za študij oblik socialnega in državnega življenja ljudskih kultur širom po Evropi ne nudi prazgodovina skoraj nobene opore in nobenega materiala.« Tedanji arheolog



in narodopisec res nista znala izluščiti iz najdišč ničesar o verovanju in šegah, na boljšem je bilo le raziskovanje umetniškega ustvarjanja.

Zato ima v tretjem poglavju Ložarjeve navedene razprave (76 sl.) gospodarstvo precejšnji delež z otipljivimi pričevanji, še več je mogel povedati o ergologiji in o ljudski umetnosti. Le-tu je našel neposredno kontinuiteto npr. vrvičarske keramike iz konca neolitika (Ljubljansko Barje!) v »geometrizmu« npr. belokranjske umetnosti (pisanice, tkanine, rezbarstvo).

Glede oblik »socialnega življenja« pa je Ložar mnenja (n. d. 74), da je »za interpretacijo teh pojavov... sodobna etnografija navezana pretežno na pričevanja etnologije (sc. »Völkerkunde«, op. N. K.).« Isto naj bi veljalo za ljudska verovanja (in šege, dodal N. K.). Pričevanj »etnologije« o paralelnih pojavov v (današnjih) primitivnih kulturah s kulturami v prazgodovini danes metodično ne dopuščamo. Nekaj drugega je seveda primerjava npr. paleolitskih prvin s še danes obstoječimi istovrstnimi prvini, recimo v ekskimskih kulturah.

Stvar je pač taka, da je arheologija tik pred drugo svetovno vojsko, posebno pa po njej, spravila na dan tolikšno število pričevanj tudi in še posebno o verovanju in šegah, da o kakšni njeni nemoči na tem področju ni več mogoče govoriti. Umetnost paleolitskega in tudi neolitskega človeka je na široko odprla vrata v njegov duhovni svet. Upravičeno govori Karl Jaspers o »čaru prazgodovine« (Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, 1950). Odstrl ga je Richard Pittioni v svojem delu Vom geistigen Menschenbild der Urzeit (Wien 1952). Iz zgolj arheološkega gradiva in brez iskanja paralel v primitivnih kulturah je nazorno orisal »duhovno podobo prazgodovinskega človeka«. Začel je pri spomenikih paleolitske in neolitske umetnosti, ki so bili v danes znanem številu pred 30 leti komaj znani ali sploh neznani. Z duhovito in psihološko izvrstno fundirano interpretacijo mu je uspela »rekonstrukcija« verovanj in šeg človeka davnih tisočletij. Konec koncev gre sicer za hipoteze, toda dejstva, dokazi in sklepi so takšni, da jim gre velika mera verjetnosti.

Arheologija deluje danes v tej smeri naprej z roko v roki z narodopisjem. Pred menoj je knjižni oglas francoskega Raziskovalnega centra (Centre National de la Recherche Scientifique), ki napoveduje Andréja Leroi-Gourhانا in Michela Brézillona *etnografsko analizo* izkopavanja v Pinceventu (Fouilles de Pincevent. Essai d'analyse ethnographique d'un habitat magdalénien. Paris 1972).

Če se povrnemo k izhodišču, k razpravi Rajka Ložarja, porečemo, da je bila — neglede na neke terminološke pomanjkljivosti, ki nas ne smejo motiti — vsekakor na ravni tedanje stopnje arheologije in narodopisja. Še več, označevala je poglede, ki v znanosti izza 30 let še niso bili splošna last. Če danes André Varagnac — trideset let za Ložarjem — poziva k iskanju »soodvisnosti« in »korelacij« folklornih drobcev v poniknjenih plasteh evropske kulturne dediščine, čutimo, da smo na Ložarjeva izvajanja po krivici pozabili.

R é s u m é

## ASPECTS ARCHÉOLOGIQUES DANS L'ETHNOLOGIE

Il y a trente ans, Rajko Ložar, archéologue et ethnologue slovène, avait publié son étude sur les fondements préhistoriques de l'ethnologie slovène (*Slovenski etnograf* 15, 1942/43). L'étude n'a nullement perdu de son importance; elle gagne, au contraire, en actualité. L'auteur le constate, en présentant amplement l'attitude d'André Varagnac qui, depuis quelques années, attire l'attention des spécialistes français sur la nécessité d'établir la cohérence stratigraphique des faits folkloriques isolés et dispersés.

Varagnac ne fait pas de l'archéologie «de bêtes», son archéologie est plutôt spéculative. Il s'adresse à la situation française. En dehors de la France, on a compris, il y a déjà quelque temps, que l'étude d'un fait folklorique exige de la recherche «verticales», la poussant donc, si les circonstances le permettent, jusqu'aux plus anciennes strates de la préhistoire.

En Slovénie, il y a trente ans, Rajko Ložar en a montré le chemin. Avant tout, il plaide pour la coopération de l'archéologie comme science auxiliaire dans les recherches ethnologiques. Il fit aussi les premiers pas et montra pratiquement ce qu'on peut attendre dans l'interprétation ethnologique des fouilles archéologiques. Pourtant, il n'entra pas encore dans le domaine de la culture spirituelle, sauf pour l'art populaire. Les trouvailles, qui aujourd'hui le permettent, ne sont survenues qu'assez récemment, et Richard Pittioni, par exemple, en a profité d'une manière fort spirituelle.

L'auteur tient à rappeler les mérites de la tentative de Rajko Ložar de l'année 1942 — tentative oubliée à tort.



## PESEM KOT TRGOVSKO BLAGO

Rolf Wilh. Brednich

Pesem kot trgovsko blago — Lied als Ware — chanson à vendre — songs for sale. Ta téma<sup>1</sup> zbuja posebne asociacije, spominja predvsem na sodobno glasbeno proizvodnjo, na t. i. zabavno industrijo, na naglo dosegljivost vsake popevke s pomočjo občil, kakršna so radio, televizija, gramofonska plošča, tonske kasete idr., ki so splošno na voljo. Danes je vsakomur mogoče, da si nabavi svojo najljubšo pesem, če le stopi v trgovino z muzikalijami ali v blagovnico. Med izvajalca ali izvajalce kake pesmi in njegovega porabnika se je danes vrnil tehnični posrednik. na splošno plošča, blago torej, ki je postalo navadni uporabni predmet naših dni in je prav tako samo po sebi razumljivo kakor električna luč ali telefon.

Zabavna glasba naše sodobnosti je na široko skomercializirana in če jo sploh še hočemo imenovati »popularno«, to ne pomeni niti, da sodi v »temeljne plasti«, niti da je »poljudna«, temveč so jo »pokupili kulturnoindustrijski producenti, ki so iz ljudskega naredili ceno konfekcijsko in množično blago. Značilna ni popularnost produkta, marveč njegov proizvodni proces.«<sup>2</sup> Fenomen pomasovljenja kulture označujemo z Adornom in Horkheimerjem od 1947 dalje s pojmom »kulturne industrije«. Pojem pomeni, da ne gre za kulturo, ki spontano sama raste iz množic, ne za sodobno obliko ljudske umetnosti, marveč nasprotno, za načrtno produkcijo blaga, ki je ukrojeno za množično potrošnjo. »Kulturna industrija se poslužuje tehničnih možnosti, da bi v monumentalnem procesu poneumljanja obdržala milijone na svoji ravni in si jih tako družbeno »integrirala«.<sup>3</sup>

Popevka naših dni je torej nedvomno trgovsko blago. Nemški izraz »šlager«, ki so ga spočetka uporabljali samo za označevanje udarnih, užigajočih pesemskih uspehov, postaja danes splošno sinonim za blago, ki se dobro prodaja (prim. v trgovini: »šlager« sezone). Pri roki je paralela s komercializacijo umetnosti. Reprodukcijske tehnike ustvarjajo možnosti, da umetnost ne ostaja več simbol položaja neke elite, marveč more s pomočjo poljubnega razmnoževanja stopiti tudi v vsakdanji življenjski krog »malega človeka«. Hans Heinz Holz postavlja v svojem delu »Od umetnine do blaga« razmnoženo umetnino v isto vrsto s knjigo, s ploščo, s fotografijo.<sup>4</sup>

V naslednjem se postavlja vprašanje, kdaj se je v evropskem, posebej pa še v nemškem pesemskem izročilu začel vdor trgovine v sfero »spontanega« ustnega izročila. Če vprašamo po posredniških stopnjah in po komunikacijskih tirnicah, naletimo prav kmalu na problem trgovanja s pesemskimi izročili, ki mu sledimo v mnogih delih Evrope v zgodnji novi vek, na problem blagovnega značaja, ki ga imajo starejši pesemski viri. H. Bausinger je v svoji knjigi o narodopisju v poglavju o tako imenovanih funkcijskih ekvivalentih formuliral hipotezo: »Ljudske pesmi so včerajšnje popevke.« Ta stavek, ki izziva s svojim zavestnim poenostavljanjem, je skušal utemeljiti predvsem s trditvijo, da so péte pesmi že dolgo časa »manj izraz in takorekoč direktno kulturno podaljšanje dejanske socialne situacije«, temveč imajo kompenzativni pomen. Kakor popevka »izravnava izgubo odnosov« (R. Malamud) ali pa, izpolnjujoč neko socialno vlogo, nudi »nove sheme identifikacije«, tako opravlja tudi ljudska pesem kompenzativno funkcijo.<sup>5</sup>

V naslednjih vrsticah hočemo pokazati analogijo med popevko in ljudsko pesmijo na drugačni ravni kakor Bausinger in usmeriti našo pozornost na prodajo pesmi kot blagovnih proizvodov, kot tržnega blaga. Pri tem izhajamo iz ožje opredeljenega pojma blaga, kot ga srečujemo pri Karlu Marxu ali pri Walterju Benjaminu. Vodilni vidik za nas ni menjalna vrednost pesmi, marveč komercialna

<sup>1</sup> Prispevek sloni na predavanju, ki ga je imel avtor 28. nov. 1972 na povabilo prof. dr. Leopolda Kretzenbacherja v Seminarju za nemško in primerjalno narodopisje na univerzi v Münchnu. Ohranjen je slog predavanja, le nekaj citatov je označenih s pripombami.

<sup>2</sup> G. Korff in U. Jeggle v *Tübinger Korrespondenzblatt* Nr. 6 (1972), str. 2.

<sup>3</sup> Herman Bausinger, *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*, Berlin und Darmstadt b. I., str. 196.

<sup>4</sup> Hans Heinz Holz, *Vom Kunstwerk zur Ware. Studien zur Funktion des ästhetischen Gegenstands im Spätkapitalismus*. Neuwied und Berlin 1972 str. 225 (Sammlung Luchterhand, 65).

<sup>5</sup> Bausinger n. n. m., str. 232.

prodaja pesemskih tiskov, ki jih zalagajo blagovni proizvajalci z dobičkarškim namenom, to se pravi: serijska proizvodnja pesmi na zalogo. Razmnoževalne tehnike slikotiska in knjigotiska so ustvarile v 15. stol. odločilne pogoje za popularizacijo slik in besedil, za njih blagovno produkcijo. Lesorez in letak sta bila prva poljudna, razmeroma cenena produkta rokodelskih delavnic, producentov, ki so se pri svoji zalogi ravnali kar najbolj po povpraševanju ter ustrezali potrebam in izobrazbeni stopnji vsakokratnega odjemalca svojega blaga.

Znanstvene raziskave doslej nikakor niso omalovaževale te zgodnje množične proizvodnje poučnega in zabavnega branja, tiskane grafike in pesemske literature, toda danes je potrebna nova orientacija v oceni teh proizvodov glede na vrednost, ki jo imajo kot viri. Pobude za to je dal predvsem Ernst Klusen. V starejšem narodopisju se je mogel sklicevati zgolj na zgled Adolfa Spamerja, ki je gledal na ljudsko blago, na ljudsko umetnost s stališča »potrošništva«. Klusnova funkcionalistična raziskovalna smer skuša na novo določiti uporabnost pesemskega blaga v skupnosti v skupini, češ da se pesmi uporabljajo kot orodje (»werkzeugliche Handhabung«), kot predmeti, ki nečemu rabijo (»dienende Gegenstände«). To temelji na važnem spoznanju, da je to blago, namenjeno določeni uporabi, dostikrat tako sestavljeno, da načrtno proizvaja in propagira pesmi, ki naj razširijo in utrjujejo v njih vsebovane ideje in ravnanje.<sup>6</sup>

»Predpisovanja« pesemskega blaga z množično razširjenimi in vsiljevanimi, ponujanimi cenenimi zvezčiči pesmi ali pesmaricami ne poznamo šele iz 19. do 20. stol.; začelo se je že v 16. stol. z reformacijo in se še okrepilo v dobi protireformacije v 17. stol. Obakrat so se producenti posluževali močno izpovednega pesemskega besedila, ki je z večidel že prej obstoječim napevom stopilo v službo popularizacije verskih nauk. Izdajatelji tega pesemskega blaga so se opirali tako na protestantski kakor na katoliški strani na posredništvo letaka, ki so ga tiskarji spričo demokratizacije tiskarskih proizvodov začeli spravljati na trg nekako ed leta 1480. Predpisovane, namerno razširjane pesmi dobimo prav tako na področju historično politične propagandne pesmi ter časopisne in aktualne pesmi. Poleg tega nanovo ustvarjenega pesemskega blaga se drži staro, zakoreninjeno, ki pa zaide prav tako zelo zgodaj pod vpliv trgovskih interesov. Med tema dvema tečajema novega, predpisanega, namerno razširjanega, in pa starega, domačega in udomačenega, niha serijska, komercialna izdelava tiskanih pesemskih predlog. Vedno pa imamo opraviti z blagom, za katerim tiče kot naročniki deloma oprijemljivi gospodarski interesi producenta, ki išče dobička, deloma pa ideološko-nazorske namere znanih ali neznanih izdajateljev. V načelu velja, da v pesemskem tisku v narodopisnem smislu ne smemo videti primarnega vira, pa naj že prinaša tradicionalno ali nanovo ustvarjeno pesem. To se je v preteklosti le prepegosto dogajalo. Znanost se je lotila tega področja, kakor da so producenti tiskali take stvari samo zato, da bi oplodili poznejše raziskovanje pesmi. Zdi se nam, da moramo pesemske tiske od 16. do 19. stol. nanovo ovrednotiti glede na njih blagovni značaj in spričo komercialnih razmer, ki tičijo za njimi. K temu nekaj pobud v premislek.

Začnimo z vprašanjem, kakšen pomen je narodopisje doslej pripisovalo tem v znanosti dobro znanim virom. Ugotoviti moramo na splošno tole: pri izdajanju in raziskovanju si pravzaprav nikoli niso zares pomišljali teh tiskanih proizvodov označiti s pridevkom »ljudska pesem«. Povsem samo po sebi umevno je bilo, da so v izdaje pesmi v 19. in 20. stol. uvrščali pesmi iz popularnih tiskov med tiste, ki so jih prevzemali iz rokopisnih pesemskih zbirk, iz kronik, iz tiskanih pesmaric ali iz ustnega izročila. Ph. Wackernagel je sprejel na stotine takih pesmi in posameznih tiskov v svojo monumentalno zbirko nemških cerkvenih pesmi. Rochus Frh. v. Liliencron je prevzel dobro polovico svojega gradiva za izdajo zgodovinskih pesmi od 14. do 16. stol. (v štirih delih) iz letakov in je vse svoje najdbe označil kot »zgodovinske ljudske pesmi« ne glede na izvir in ne glede na to, ali je naletel nanje v enem primerku in po naključju ali pa v veliki množini. V svoji knjigi »Deutsches Leben im Volkslied um 1530« oznanja celó kot najvažnejši spoznavni znak ljudske pesmi sploh dejstvo, da je bila pesem sprejeta na letak; v uvodu namreč piše: »Da so pesem peli okoli leta 1530, smemo trditi... (2.) če je bila... na letakih natisnjena nekako v dvajsetih letih, od 1525

<sup>6</sup> Ernst Klusen, Volkslied. Fund und Erfrischung, Köln 1969, str. 112 et passim.



Sl. 1. Christoffer Suhr, Izklícevanje v Hamburgu. Hamburg 1808, list št. 113.

do 1545.<sup>7</sup> Kar je bilo tiskano na letaku, se je torej tudi pelo! Tak sklep se sicer ponuja, a je vendar prenegel in mu moremo danes komaj pritrditi. Vsekakor je imel »letak« od Wackernagla, Lillencrona, Erka, Böhmeja, Uhlanda idr. dalje važno vlogo kot vir pri raziskavi pesmi. Že pri Herderju, Gräterju, Arminu in Brentanu je imelo to področje v začetkih novodobnega raziskovanja pesmi izreden pomen.

Kar pa je doslej manjkalo, je bilo kritično obravnavanje teh virov. Vprašati se vendar moramo: Ali so bile vse te stvari, ki so izhajale v tisku, zares ljudske

<sup>7</sup> R. Frh. v. Lillencron, Deutsches Leben im Volkslied um 1530, Berlin und Stuttgart (1884), str. II.

pesmi, poljudne pesmi, pesmi temeljnih plasti ali kakor koli jih že imenujemo? Ali je vsakokrat nujno vodila neposredna pot od tiskarskega stroja do potrošnika? Ali so zaradi dejstva, da je tisk pesem sprejel in razširil, tudi pevci in pevske skupine pesem sprejele? Na ta vprašanja bomo mogli komaj pritrtilno odgovoriti. Če bi to storili, bi bilo prav tako, kakor da bi vse današnje proizvode popevkarke industrije slepo ocenili kot del ustnega ljudskega izročila. Zdaj je čas, da nastavimo drugačna merila. Če upoštevamo dejstvo, da predstavlja pesemski tisk predvsem trgovsko blago, se moramo teh proizvodov lotiti rajši s pojmi, kakor so ponudba in povpraševanje, intencija, indoktrinacija, reklama, recepcija, difuzija in konzumpcija. Zavedati se moramo, da je treba računati od konca 15. stol. dalje s trgovsko prodajo pesmi kot s pojavom, ki traja nepretrgoma do naše neposredne sodobnosti. Nedvomno so ti procesi tako odločilno vplivali na ustna izročila Evrope, da je bila komaj katera kategorija t. i. ljudske poezije, komaj katera pesemska zvrst docela obvarovana vpliva teh tiskanih petrefaktov. Sledovi tisočev in tisočev letakov, natisnjenih listov, drobnih pesmaric itd. so dali ustnemu izročilu tako viden pečat, da si raziskovanja pesmi brez upoštevanja te pogrošne literature danes ni več mogoče misliti. Seveda ne smemo prezreti, da proces zapisovanja izročila ljudske pesmi ni v vseh evropskih deželah enako napredoval. V mnogih področjih, zlasti na vzhodu in jugovzhodu, se je začel z zamudo šele v našem stoletju, zato pa s tolikšno naglico, da raziskovalec dostikrat ni mogel z dokumentacijo dokazati prehitevanja razvoja. Tu obstaja nevarnost, da zbiralec postane raziskovalec reliktoev, da se vidi v vlogi rešitelja propadu zapisanih ustnih izročil in da zapira oči pred temeljnimi spremembami, ki hkrati potekajo v njegovi neposredni okolici. V sodobnost usmerjenemu raziskovalnemu delu bi se nudile tod — drugje komaj še obstoječe — možnosti, da zasleduje spreminjevalne in inovacijske procese kot sodobne, ne kot historične fenomene.

Vrnimo se k srednjeevropskim razmeram in k raziskavi blaga, ki mu je ime »pesem«. Pri uporabi teh komercializiranih oblik pesemskega izročila kot vira ali korektiva ustno živečih oblik je treba upoštevati tri važne vidike:

1. se je ohranil v naše dni samo del nekoč v prometu krožeče tiskane in za konzum določene vsakodnevne literature. Arhivalni interes na tem potrošnem blagu se je prebudil razmeroma pozno, ko je bilo mnogo tega zdavnaj nepreklicno izgubljenega;

2. je občilo »popularni pesemski tisk« odvisno od stanja ljudske izobrazbe in od počasi naraščajoče pismenosti. Na prelomu 15. v 16. stoletje je bil krog tistih, ki so potencialno mogli ta tisk sprejemati, še dosti manjši, kakor sto ali dvesto let pozneje;

3. ne smemo vsega, kar vsebuje ta literarna zvrst, postavljati v isto vrsto z astno razširjenim, dejansko sprejetim pesemskim blagom. Le del tega, kar je bilo na ponudbo, so ljudje razgrabili in se je po ločitvi od tehničnih sredstev širilo naprej bodisi na pamet ali v rokopisih. Mnogo proizvodov je bilo spriči svoje izumetničenosti ali kompliciranosti že vnaprej navezanih na pisano izročilo, drugi so bili muhe enodnevnice brez slehernega odmeva ali brez kakega zaznavnega vpliva. V večjem delu, ki je trenutno v tisku,<sup>8</sup> sem predlagal, naj bi ves ta kompleks pismenega posredovanja pesmi s pomočjo tiskanih občil, kot ga opazujemo šele od konca prejšnjega stoletja, označili s pojmom »pesemska publicistika«. Pojem naj bi obsegal celotno péto posredovanje tradicionalnih ali na novo ustvarjenih aktualnih uporabnih pesmi, torej prav tako ljudske in družabne pesmi, kakor pesmi o zgodovinskih dogodkih in politično himniko, cerkvene pesmi prav tako kakor informativne »cajenge«, vse le v toliko, kolikor so jih širili v obliki posameznih tiskov kot trgovsko blago za praktično rabo. Pesemski tiski so tisti del komunikacijskega procesa, ki ga še najbolj poznamo. Pojav nikakor ni omejen samo na nemško govoreče dežele. V mnogih sosednjih deželah sta imela pesemski letak in tiskani pesemski list povsem podobno vlogo, čeprav se taki proizvodi pojavijo razmeroma pozno. Poimenovanja kažejo deloma razločnejše kakor v nemščini na blagovni značaj teh izdelkov: npr. v skandinavskih jeziki Skillingsstrycke ali Skillingsviser (od šilinga — majhen novce), v češčini kramářské písně (= kramarske pesmi). Posebno

<sup>8</sup> Rolf Wilh. Brednich, Die Liedpublizistik im Flugblatt des 15. bis 17. Jahrhunderts, Habil-Schrift Freiburg i. Br. 1973.



Sl. 2. Hamburška prodajalka pesemskih letakov. (19. stol.). Iz: Paul Neumann, Hamburgischer Bilderbogen. Hamburg 1949 (za str. 160).

pa so anglosaksonske dežele pri študiju te literarne zvrsti nekolikanj pred nami, kar si razlagamo z večjim pomenom, ki ga pripisujejo tem virom za kulturno zgodovino svojih dežel. Bajе je Shakespeare izjavil: »I love a ballad in print.«

Da smo upravičeni govoriti o trgovskem blagu, pokaže že zunanjsčina teh tiskov. Blagovni značaj dobe ti proizvodi predvsem zato, ker so se velikost, zunanja oblika in oprema pesemskih besedil od začetka svojega nastopanja do pojemanja na koncu 19. stol. komaj kaj spremenili. Po opustitvi starega folio-formata in ko so sprejeli oktav, srečujemo vseskozi iste oblike pesemskih zveščičev, ki jih je bilo mogoče po lastnem okusu zasebno vezati v knjižice, dalje lesorez na naslovnem listu kot prodajna vaba in kot slikovno konkretizirani namig na vsebino naslednjih pesmi. Če je tiskar navedel svoje ime v naslovu ali v kolofonu, je s tem kot producent v neki meri že naredil reklamo za svoj izdelek.

Raziskovanje pesmi pa ne sme obstati pri preiskavi teh pesemskih listov, ki so vendar le zunanje vidni in za nas danes prijemljivi del kompleksnega komunikacijskega procesa. Glavno vprašanje: po kateri poti so ti izdelki prihajali od producenta h konzumentu, je ostajalo povečini neraziskano. Tu je treba začeti znova



in si postaviti vprašanja, ki nas bodo vodila naprej. Če je šlo dejansko za trgovsko blago, o čemer ne more biti nobenega dvoma, potem moramo te izdelke kot tržne objekte zasledovati dalje na njihovi poti od izdelovalca do porabnika, moramo izbrskati sledove razpečavanja. Zato je potrebno, da odmaknemo pogled od samih izdelkov in se ozremo po verjetnih komunikacijskih smereh in distribucijskih poteh. Da pridemo do takih podatkov, se moramo zateči predvsem k dvema vrstama virov:

1. k listinam, predvsem k sodnim aktom (Unfriedensbücher), k prepovedim, cenzurnim postopkom, k cehovskim knjigam itd. Na tej poti bi utegnili priti na sled stanu pesemskih kramarjev in pesemskih kolporterjev, ki so bili odgovorni za prodajo;

2. k slikovnemu gradivu iz evropskega slikarstva in grafike, posebno popularne grafike.



Sl. 3. J. M. Moreau, (1741 do 1814), Sejemski pevec. Jedkanica 1772, (12,5 × 9,4 cm)





Sl. 4. B. Václavek - R. Smetana, České světské písně zlidovělé 1 (Praha 1955), sl. 1 (naslovna slika k Rittersberkovi zbirki, 1825).

Le-tej vrsti virov bomo dali v našem prispevku prednost, ker nam gre tudi za vidno ponazoritev izbranega gradiva.<sup>9</sup>

Začetke javne komunikacije in obrtniške prodaje pesemskih tiskov si moramo predstavljati na moč preprosto. Sprva so tiskarji in njihovi družinski člani sami prevzeli prodajo lastnih izdelkov na kraju izhajanja ali drugod ob semnjih na trgu in ob drugih priložnostih. Sčasoma pa je nastal s številčnim porastom blagovne ponudbe v 16. stol. poseben stan raznašalcev, krošnjarjev, potujočih knjižnih kramarjev in kolporterjev, stan, ki je oblastem delal mnogo preglavic in čigar nastanek in razvoj lahko najboljše zasledujemo v sodnih knjigah, pravnih listinah in odredbah. Ti »drugorazredni« knjižarnarji v družbi niso uživali posebnega ugleda in vse njihovo imetje je bilo pogosto v zavoji, ki so ga prevezanega ali z jermenom prepetega nosili s seboj na hrbtu ali na rami.

V območju te popotne obrti moramo iskati prve potujoče obrtne raznašalce pesemskih besedil. V zadnjem času so knjigoslovje (S. Taubert), raziskovanje slikovnic (»imagerie« — W. Brückner) in raziskovanje čtiva (R. Schenda) posvetili temu stanu posebno pozornost. Zgodnje dokazilo za nemški izraz »Zeitungssänger« najdemo v J. Fischarta »Geschichtsklitterung« iz 1575, ki govori o »Hausierern, Zeitungssängern und sonst Priffhefftern, die Lieder auf den Hut stecken.«

Važno območje virov, ki ga raziskovanje pesmi doslej ni sistematično preiskalo, so v mnogih evropskih velemestih od 17. stol. dalje znane upodobitve tako imenovanih klicarjev (»Ausrufer«) ali prodajalskih klicev. Najslavnejša tovrstna serija, ki predstavlja popotno obrt po mestnih ulicah, so *Cris de Paris*. Pa tudi Nürnberg, Zürich, Basel, Dunaj, Wrocław, Gdansk, Berlin, Hamburg itd., so zasto-

<sup>9</sup> Iz razumljivih razlogov ni mogoče pokazati v celoti slikovnega gradiva, ki ga je avtor uporabil pri predavanju. Omejiti se mora na nekaj primerov in opozarja na slikovni del v op. 8 navedenega dela.

pani s serijami, ki so sicer mlajše, a niso nič manj poučne.<sup>10</sup> K vsaki izmed teh serij bakrorezov sodi tudi prodajalec pesmi. Za ilustracijo si izberimo dva primera iz Hamburga. Sl. 1 kaže list 113 iz slavnega dela »Hamburger Ausruf« prof. Christofferja Suhra iz l. 1808 z naslovom »Neue Lieder«, kar je ustrezalo prevladajočemu tržnemu znamenju večine hamburških tiskov. Prodajalec pesmi, ki je svoje blago razpotožil pred seboj, glasno kliče naslove ali pa prepeva pesmi, ki jih ima na prodaj. V Suhrovi seriji stoji tak prodajalec poleg prodajalcev rib od Faerörskih otokov, brezovih metel, tolstih piščancev in svežih jagod. Medtem ko ta pesemski kramar posluje na stalnem mestu, imamo na sl. 2 potujočo hamburško prodajalko pesmi iz 19. stol., ki nosi svoje blago s seboj, da ga prodaja na svojih krošnjarskih potih.

Poleg te pesemske kolportaže, ki je bila doslej zelo pomanjkljivo raziskana, imamo drugo, tja v 20. stol. trajajočo komercialno prodajo pesmi in pesemskih tiskov z javnim razkazovanjem podob: poulične pevce. Ta poklic, brez katerega si ni mogoče misliti nobenega sejma v prejšnjih časih, se ni zadovoljil samo s ponudbo in prodajo izdelka »pesem«, ampak je segal po lastnih, reklamno učinkovitih — slikovnih in glasbenih — sredstvih prikazovanja.

Nobenega dvoma ni, da je bilo tudi poulično popevkarstvo sredstvo za komercialno razpečevanje pesemskih tiskov kot tržnega predmeta. Gospodarski temelj pouličnega pevca je bila prodaja pesemskih zvežičev. Zato so si prizadevali predvsem za to, da pesem kot trgovsko blago čim učinkoviteje predstavijo in dosežejo dobro prodajo. Zato sčasoma ni več zadoščalo izključevanje in prepevanje pesmi, marveč je bilo treba pritegniti druga sredstva za predstavljanje blaga, da bi se povečala privlačnost potujočih družinskih podjetij za prodajo pesmi. Nastopanje pouličnega pevca na sejmih je potem sčasoma dobilo tisto kompleksno obliko, kakršno poznamo iz razširjenih slikovnih upodobitev (prim. sl. 3 s tipičnimi rekviziti: vzvišeno stojišče, platno s slikami, palica za kazanje in pesemski tisk kot predmet prodaje).

Na koncu še nekaj kratkih pripomb na temo recepcije. Evropska »imagerie populaire« ne nudi samo slikovnih pričevanj o javni prodaji pesemskih tiskov, marveč dokazuje tudi, da se je z listov, ki so jih na ta način razpečavali, dejansko tudi pelo. Dokaz postopne literarizacije petja dobimo tudi v motivu »Pevci v grafični umetnosti«. Listi z besedilom ali notami v rokah pojočih oseb niso pri upodabljanju hišne glasbe, umetnega in zborovskega petja seveda nobena redkost. Preseneča nas pa, da zagledamo pesemski letak pogosto tudi tam v praktični uporabi, kjer bi pravzaprav morali domnevati, da so osebe, ki jih slika predstavlja, še nosilci spontanega spominsko prenašanega ustnega izročila. Spet se moramo zadovoljiti s slikovnim primerom: sl. 4 kaže naslovno ilustracijo k Rittersberkovi zbirki čeških ljudskih pesmi iz l. 1825. Na levem robu slike opazimo dve mladi ženski, ki pojeta z velikih potiskanih listov. Po naših dosedanjih izvajanjih se ne smemo čuditi, če zagledamo predmet svojega zanimanja, pesemski tisk kot trgovsko blago, prav v tisti funkciji, za katero je bil konec koncev ustvarjen. Tu se kažejo nove naloge prihodnjega raziskovanja pesmi. Ena izmed zahtev bi bila, da se ne zadovoljimo več kakor doslej samo s tem, da popularne pesemske tiske hranimo, jih analiziramo in ugotavljamo njihov vpliv na ustno izročilo, marveč tudi vedno upoštevamo vprašanje o nastanku, razširjenosti, prodaji in kupovanju pesemskih tiskov. Poleg tradicionalnih zvrsti pesemskega izročila je vredno posebne pozornosti usmerjano, predpisovano pesemsko izročilo. Vprašati se je treba po avtorjih pesmi, naročnikih, razpečevalcih, po vplivu državnih cenzurnih ukrepov, prav tako po učinku, ki ga je predvajanje pesmi imelo za občinstvo — sama vprašanja, na katera starejše raziskovanje dostikrat ni moglo odgovoriti, ker se mu v tej obliki niso postavljala. Poleg ustno prenašane pesmi, ki se umika na vedno manjša reliktna področja, postaja zdaj pesem kot trgovsko blago nov raziskovalni predmet, ki je spričo stoletja naraščajoče komercializacije ni več mogoče prezreti.

<sup>10</sup> V povzetku glej zdaj Karen Beall, Kaufrufe und ambulantes Gewerbe. Cries and Itinerant Trades. Bibliographie. Hamburg 1973. — Disertacija W. Steinitz, Les cris de Paris und die Ausrufdarstellung in der europäischen Druckfabrik bis 1800, München 1968, še ni objavljena in mi ni dostopna.

Za sklep naj z enim stavkom nakažemo, da stoji za temi prizadevanji program pesemskega raziskovanja, ki ga bo treba razviti v zvezi s teoretičnimi konceptijami evropske etnologije, raziskovanja, ki naj bi se manj posvečalo danim stvarnostim kot posebej odbranim sestavnim delom tradicijskega procesa, zato pa naj bi se bolj trudilo, da te kulturne objekte izvaja enotno iz procesov in dogajanj pri »uresničevanju kulturnega v življenju.«<sup>11</sup>

(Prevedla Helena Ložar-Podlogar)

#### NEZNAN »SLOVENSKI« PESEMSKI LETAK

Po vstopu Italije v prvo svetovno vojsko (1915) so se pojavile v Trstu avstrijsko-patriotične italijanske popevke, naperjene zoper novega sovražnika Avstrije, Italijo. Prepevali so jih poulični pevci. Med njimi se spominjam slepca, ki je v spremstvu majhnega dečka prihajal na dvorišča mestnih hiš in prepeval parodijo znane napolitanske pesmi o sv. Luciji. Metali smo mu iz oken v papir zavite krajcarske novičice, ki jih je fantiček pobiral. Razen ene kitice se sramotilnega italijanskega besedila ne spominjam več.

Povsem po naključju sem nedavno našel »slovenski« prevod te popevke. Natisnjen je na dvojni dopisnici in je hrbtna stran mogla rabiti korespondenci. Primerk je bil res tako uporabljen. Kot avtor prevoda je natisnjen (celo dvakrat) »Dr. Spott« (slov. Posmeh, Porog), ki si je tudi »pridržal« avtorske pravice: »Pravica pridržana.« Številni kroatizmi pričajo, da je italijanski izvirnik prevajal morda kak Istran, vsekakor pa nekdo, ki ni imel najmanjše pesniške žilice. Ker se posamezne kitice tudi kar težko prilagajajo napevu, bi kazalo, da niti pevec ni bil.

Za primerjavo navajam k »slovenskemu« prevodu — če naj zasluži to ime — italijansko besedilo kitice, ki jo še imam v spominu in v ušesu:

E slora Elena  
a Miramare  
un bagno tiepido  
vorria ben fare:  
»Un pescecane,  
o, mamma mia,  
santa Lucia, santa Lucia!«

In gospa Ježica  
v Miramaru  
Eno kopelj mlačno  
V pravit hotela:  
»En morski volk  
O! majčice moja,  
Sveta Lučija, Sveta Lučija!«

Kolikor mi je doslej znano, nobena naša javna zbirka ne hrani nobenega pesemskega letaka s slovenskim besedilom. Izjema so morda božjepotne podobice z besedili romarskih ali splošno nabožnih pesmi, če naj jih štejemo v to zvrst. (Prijazno opozorilo dr. Val. Voduška.) Potemtakem bi bil ta primerk (gl. reprodukcijo na naslednji strani!) edini te vrste. Kserokopijo svoje najdbe sem izročil arhivu sekcije za ljudsko glasbo, pesem in ples Inštituta za slovensko narodopisje.

N. K.

Zusammenfassung

#### EIN UNBEKANNTES »SLOWENISCHES« LIEDFLUGBLATT

Verf. berichtet über den Fund eines in Triest während des ersten Weltkrieges gedruckten Flugblattes mit der (schlechten) slowenischen Übersetzung eines in italienischer Sprache verfassten Spottliedes gegen Italien, welches von Strassensängern in Triest nach der Melodie des bekannten neapolitanischen Volksliedes »Santa Lucia« gesungen wurde. Die slowenische Fassung war bisher unbekannt, zeigt kroatische Züge und ist dem Gesange schlecht angepasst. Das Exemplar ist dem Format nach eine Doppel-Korrespondenzkarte und wurde als solche auch benutzt. Allerdings ist es das bisher einzige bekannte, in slowenischer Sprache verfasste und erhaltene Liedflugblatt.

<sup>11</sup> Günter Wiegmann, Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie, in: Zeitschrift für Volkskunde 68 (1972) str. 196–212 in str. 207.

# „SVETA LUČIJA!“

Na morjn pazljiva  
 Je naša flota  
 Na Krnu armata  
 V bojn pobeđljiva  
 „Živela Austrija-  
 Ogrska združena  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

V bližim soče  
 Stoji Emanuele  
 Z nosom v zrak  
 Ogląda si svezde:  
 „Pustimi vhoda  
 Gorica moja  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

In Gabrijele  
 Ima kitaro  
 Poje obče znano  
 Pesem grenko:  
 „Trst pridi  
 Hei nehvaležna  
 Sveta Lučija, Sveta Lučija!“

Tudi Cadorna  
 Poje trijeto  
 Svoje solze  
 V ruto nabira:  
 „Zakaj ne pride  
 Zmaga moja?  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

In združeno pevajo  
 Garibaldinci:  
 „Smo lopovi  
 Vsi razbojníci,  
 Od tega gorovja  
 Beg naj se razvija  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

In med oblakim  
 V enem privezanim  
 Balonu ziblja  
 En lepi vojak:  
 „V Italji je vidna  
 Vela draginja  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

Vsemi slabotmi  
 Tifus in kolera,  
 Neprijatelške krogije  
 Na zemljo pometa  
 „Ah! spodnje hlačke  
 Polne so sračke  
 Sveta Lučija, Sveta Lučija!“

In gospa Jelica  
 V Miramaru  
 Eno kopelj mlačno  
 V pravit hotelá:  
 „En morskí voik  
 O! majčice moja  
 Sveta Lučija, Sveta Lučija!“

In Salamandra  
 Z gospo'm Sonniso,  
 Hitijo na fronto  
 Ma ne v bližino:  
 „Smo neprijatelji  
 Ti artiljerija  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

Emanuele  
 Več obupan  
 Reče: Cadorna  
 Postajem neuman  
 Vratimo se v Napulj  
 V osterija  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

Prehod čes soče  
 Kost je trda  
 Na gorovjn da,  
 Previse temno:  
 „Nikdar več ne vidim  
 Te, Austrija-Ungarija  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

„Dovidova  
 Dragi Italjani!  
 Morda v Milani  
 Danes ali jutri  
 Pričemo pridobimo  
 Te Lombardija  
 Sveta Lučija, sveta Lučija!“

Pravica pridržana

Dr. Spott.

**Dr. Spott**

OB SEDEMDESETLETNICI ROJSTVA  
BORISA ORLA

Ob misli na Borisa Orla, ob nenehnem srečevanju z njegovim mnogovrstnim delom, ob boleči praznini, ki je usodno za našo stroko ostala za njim na toliko toriščih, se vselej vzbuja v nas zavest o mnogih naših ljubiteljih ljudskega življenja v raznih poklicih, ki so nam rešili toliko tvarine o ljudskem življenju pri nas. In istočasno mislimo na vse tako prizadevne raziskovalce ljudske kulture, ki so morali pustiti večkrat komaj začeto delo še mnogo mlajši kot Boris Orel: na Emila Korytka, Ivana Kunšiča, Stanka Vurnika, Lojzeta Golobiča, pa še na Avgusta Pavla, ki je umrl enako star kot B. Orel, a so ga razmere ovirale, da ni mogel v naši stroki ustvariti tistega in toliko, kot je sam želel.

Spomin na vse te mlade delavce in na njihovo delo, ki nanj gradimo, je obenem spoštovanje njihovega spoznanja, njihove delovne vneme. Obenem pa je bridko spoznanje, kako malo jih je vedno bilo, ki so ljubili z delom ljudsko življenje in znanost o njem — še hujša mogoče pa je zavest, kako malo njihovo delo poznajo in cenijo ter kako malo je posnemanja njihove zavzetosti — v boljših razmerah...

Čeprav nas Boris Orel leta 1962 ni zapustil zelo mlad, je bil pa vendarle na višku svojih delovnih zamisli in sil — zato nas je njegova smrt toliko bolj prizadela. In še zato, ker smo občutili njegovo vrednost tem bolj, čim bolj smo poznali njegovo nenavadno, ne lahko, toda vselej prizadevno pot do strokovnega in znanstvenega dela v etnologiji. Prav to, da je prišel v stroko iz docela drugačnega delovnega okolja in da je kljub temu v težkih okoliščinah ustvaril v svoji ustanovi, z revijo, z vsem organi-

zacijskim delom toliko trajnega, vzornega — prav to ga dela posebno zaslužnega, velikega.

Vsem, ki nam je Orlovo delo stalno blizu in ki nas praznina, ostala za njim, dan za dnem prizadeva, je posebno bridko, da se spominjamo letos sedemdesetletnice njegovega rojstva potem, ko ga že enajst let ni več med živimi. Pomirja pa nas zavest o njegovem dobro, pošteno in vzpodbudno opravljenem delu in navdaja nas hvaležnost za njegovo strokovno prijateljstvo, s katerim je znal pridobivati naši vedi sodelavce.

Po vsem, kar je bilo o delu Borisa Orla napisanega, mogoče za znanec in tiste sodobnike, ki ga niso poznali, ne bo odveč, da poskušamo oživiti nekatere njegove posebne značilnosti in njegov odnos do stroke, ki se je uveljavljal v različnih oblikah. Osnovna Orlova značilnost je bila njegova *živa vnema za kulturo* v najširšem pomenu, posebej še za umetnost vseh vrst, od gledališča do likovne in besedne umetnosti, — pa za ves miselni, duhovni svet. Zato je študiral na univerzi domače slovstvo in zgodovino umetnosti, zato je bil prijatelj pesnikom, pisateljem, slikarjem in ljudem, ki jih je enako kot njega pritezala umetnost in vsa kultura.

Iz tega živega odnosa do kulture je izvirala njegova dejavna ljubezen do lutkarstva, o katerem govorijo tudi njegovi prvi spisi. Istočasno je pričel pisati tudi o slikarjih in skrivnostni svet lutk ga je kmalu privedel do pravljic, bajk in legend, kar je povezoval tudi s slovenskim slovstvenim ustvarjanjem (Podlimbarski, Martin Krpan). Vse bolj se je poglobljal v mit, se ustavljal ob ljudski likovni tvornosti in v stiku s Francetom Maroltom se je prav deset let po začetku svojega stalnega pisanja (prvič se je oglasil v javnosti že dvajsetleten) za stalno poglobil v ljudske šege.



Kljub temu, da se je Boris Orel zdaj omejil na raziskovanje ljudske kulture in na njega organizacijo, ni nehal spremljati domače in tuje kulturne tvornosti v najširšem obsegu. Kdor je bil z njim npr. v holandskih umetnostnih muzejih, je to doživel. Nikoli se, kljub gorečemu delu za stroko, ni zaprl celotnemu življenju, o vsem je rad govoril, za vse se je zanimal. O vsem tem priča tudi njegova literarna in stilistična nadarjenost.

Druga Orlova temeljna lastnost je bila njegova *izredna delovna vnema, vestnost*, kar strastna ljubezen do dela — in s tem do stroke. Dejali bi lahko, da je bilo delo, ustvarjalnost njegov življenjski element — čeprav ni preziral ob svojem času zabave, šale, pogovora, branja. Zato je bil njegov vzor vzgojno sredstvo za druge, posebno mlajše, od katerih je resno delo tudi naravnost terjalo, če je videl, da komu ni pri srcu.

Mogli bi reči, da je bil Boris Orel kar »rojen« in vzgojen za vestnega, natančnega bančnega uradnika — in vselej smo tudi čutili, da je bančna služba bila najboljša priprava za njegovo *vodilno delo v Etnografskem muzeju*, kjer je najprej naredil kritično bilanco o dotedanjih uspehih in neuspehih, nato je pa zasnoval načrt za bodoče delo, ki ga je zavestno in vztrajno gradil vsa leta svojega ravnateljstva. Nekdanji bančni uradnik je uspešno vodil vsakdanje delo v ustanovi, ki jo je bilo treba nanovo organizirati iz nekdanje preskromne oblike — še bolj vidno pa je zasnoval *prve slovenske terenske ekipe*, ki so bile nujno sredstvo za napredek ustanove in stroke sploh, jih najspretneje organiziral in vodil ljudi iz različnih ustanov, različne izobrazbe in različnih sposobnosti. Uspeh teh osemnajstih ekip je prva monografska obdelava celih območij v nekaterih osrednjih in zahodnih slovenskih pokrajinah, neprecenljivo zapisano in slikovno gradivo o vseh področjih ljudskega življenja. Da je ta edinstveni dosežek naše stroke še danes — deset let po smrti Borisa Orela — v omarah SEM, to je velika krivda te ustanove, za katero ni opravičila, in ga tudi nismo nikoli slišali.

In še eno področje Orlove vestnosti in strokovne vneme ter — sposobnosti, prav tako organizacijskega značaja: *petnajst letnikov Slovenskega etnografa*, s katerim je ustvaril slovenskim etnologom dostojno, povsod priznано in cenje-

no glasilo, naši stroki pa organ napredka, nikoli poprej tako sestavnega in premišljenega razvoja. Primerjajmo le z njim naše prve časopise, ki so bili le delno ali v celoti namenjeni naši stroki: Časopis za zgodovino in narodopisje je komaj opravičeval »narodopisje« v svojem naslovu, z novo serijo pa se imenuje tako le še po tradiciji in niti ne pokaže namena, da bi našo stroko gojil. »Etnolog« je v prvih 13-letnikih nesorazmerno zanemarjal objave o slovenski ljudski kulturi in jih zastopoval kar eksotičnim spisom najrazličnejše vsebine, včasih prav daleč od etnologije. In ko bi ne bilo v njem spisov Stanka Vurnika, bi morali reči, da v prvih letnikih ni bilo ničesar tehtnega o Slovencih. Ko se je pod novim uredništvom preusmeril, so ga pa utesnila vojna leta, toda med njegovimi glavnimi sodelavci je bil že Boris Orel.

Slovenski etnograf je skušal pravilno usmeritev v raziskovanje slovenskega življenja poglobiti in razširiti, za kar si je mnogo prizadeval (s sorednikom Milkom Matičetovim) Boris Orel tako z načrtnim, nadrobim obravnavanjem posameznih, povečini dotlej prezrtih področij ljudske kulture, kot z iskanjem novih, mlajših in tudi druge stroke goječih sodelavcev. Slabost dotedanjih revij je bila predvsem v pomanjkanju strokovnih sodelavcev, saj so našo stroko v glavnem gojili zastopniki raznih drugih znanosti kot svoje mejno zanimanje v sorodni stroki ali kot ljubitelji. France Kotnik je bil kot Murkov učenec še najbliže razvoju naše stroke vsaj v Avstriji in je poleg teh vzorov koristno uporabljal še svojo slavistično erudicijo pri obravnavanju šeg in ljudskega pesništva ter zdravilstva. Stanko Vurnik se je »naredil« takorekoč sam, ko je prilagajal metodo umetnostne zgodovine etnologiji. Rajko Ložar je prišel od arheologije in umetnostne zgodovine, kar mu je dajalo sicer trdno metodološko podlago v neki smeri, toda naslonitev na ozko etnološko literaturo je omejevala njegovo strokovno obzorje, čeprav ima velike zasluge za prve sestavne pregledne o našem ljudskem gospodarstvu in zbiranje literature o njem, za preusmeritev Etnologa in za organizacijo Narodopisja Slovencev. — Vse drugo na področju etnologije pri nas pa je bilo v tem času v glavnem ljubiteljsvo, ki je le malokdaj presevalo zbiralno in opisno raven.





Boris Orel — posnetek iz let pred drugo svetovno vojno.

Prav Orlovi široki kulturni in posebej etnološki razgledanosti, njegovi literarni in publicistični erudiciji, ne nazadnje pa njegovemu dotedanjemu raziskovanju slovenskih ljudskih šeg gre zasluga, da se je mogel tako uspešno lotiti urejevanja časopisa slovenskih etnologov, ki je pomenil novo razdobje v razvoju naše znanosti.

Kljub svoji dotedanji usmerjenosti v družbeno in duhovno kulturo je imel Boris Orel mnogo posluha za celotno ljudsko življenje in se je odgovorno zavedal, da mora kot vodja muzeja in kot urednik strokovnega glasila biti usmerjevalec celotnega raziskovanja ljudske kulture, posebej pa še dotlej zanemarjenih področij. Kakor si je stalno s študijem in potovanji doma ter na tujem širil obzorje, se poglobljajal v sodobno raziskovanje stvarne kulture, tako si je iskal sodelavcev za njena posamezna področja in skrbel za čim

ustreznejšo njihovo obravnavanje. Pritegnil je za razna področja tudi strokovnjake, ki sicer niso bili etnologi, in je s prizadevnostjo prilagajal njihove prispevke potrebam naše stroke. Njegovo uredniško delo je bilo — v resnici delo, stalna skrb za čim boljše rokopise.

Vse, kar smo prisodili Orlovi vestnosti in vnemi, pa je prav gotovo izviralo prvenstveno iz *velike ljubezni do ljudske kulture in do naše znanosti*. Vse, kar je bilo slovensko, je Boris Orel nad vse ljubil in spoštoval. O tem govore tudi vsi njegovi spisi. Že zgodaj se je poglobljajal v posamezne pojave in stvaritve našega ljudskega duha, v preteklost preprostega človeka, v značaj naših obrobniških pokrajin (Zilja, Haloze). Potem ko se je v analitični razpravi nadrobno ukvarjal z našimi ženitovanjskimi šegami in v obsežni sintezi prikazal slovenske ljudske šege v Narodopisju Slo-

vencev, se je z izredno vnmemo lotil sestavnega dela za hitrejši in strokovnejši razvoj naše znanosti, da bi nadomestili zamude preteklih desetletij. Ta njegova velika ljubezen ga je vodila v muzejskem delu, pri urejevanju Slovenskega etnografa, posebno pa še v vodstvu terenskih ekip in pri lastnem raziskovalnem delu od 1945 dalje.

Vse Orlove lastnosti, od splošne nadarjenosti, sposobnosti življenja v novo do zavesti odgovornosti za stroko in ljubezni do nje, so se posebej uveljavile prav v njegovem znanstvenem delu v Slovenskem etnografu. V reviji je sestavno skrbel, da so bila nanovo osvetljena še neobdelana področja v stroki in da so posamezni letniki v glavnem bili namenjeni — predvsem v tvarni kulturi — obravnavanju enotnih tem, npr. kmetijskih Slovencev, ljudske noše, obrti, stavbarstva, poljedelskega orodja, prometa, varstva spomenikov, notranje opreme, pa tudi nekaterih šeg in ljudske umetnosti. Ker je skrbel tudi za tehtne prispevke o družbeni in duhovni kulturi, je razmerje med posameznimi področji bilo v reviji v ravnotežju. Velika odlika Slovenskega etnografa pod Orlovim uredništvom so bili temeljiti nekrologi, saj je sam napisal nekaj pravih monografij v taki obliki (npr. o A. Siću, Fr. Maroltu), v katerih je z njemu lastno temeljitostjo razčistil mnogo nič ali malo znanih strani v razvoju naše stroke. Ti nekrologi so obenem prispevki o zgodovini naše stroke, kateri je bilo tudi sicer namenjenih v njegovih letnikih SE več temeljnih prispevkov.

Ogledalo delovanja naših strokovnih ustanov so številna in izčrpna poročila o njih v SE. Orel se je zavedal, da mora osrednja strokovna revija spremljati z ocenami domača in tuja dela, zato jih je bilo v njegovih letnikih mnogo in tudi sam jih je napisal nekaj, ki so že kar razprave (npr. o Möderndorferjevih knjigah).

Ker se je kot ravnatelj Etnografskega muzeja zavedal — po dogovoru s sorodnimi ustanovami in zaradi narave stvari — da mora njegova ustanova skrbeti predvsem za zbiranje in tudi preučevanje predmetov *tvarne kulture*, je čutil dolžnost, da se mora tudi sam na takem odgovornem mestu doobra seznaniti s to stranjo ljudskega življenja, ako hoče dobro voditi ustanovo in njene mlajše delavce. Zato se je temeljito lotil novega mu področja raziskovanja. Kdor ve, da je zaradi tega opustil svojo do-

tedanjo delovno smer (bil je prepričan, da le začasno...) in marsikako priljubljeno mu temo, o kateri je razmišljal in zbiral gradivo desetletja (npr. o kultu sv. Štefana, nov oris šeg), tisti šele bo vedel prav ceniti njegovo žrtev. On pa se je samoumevno odpravil na teren, zbiral gradivo v nelahkih okoliščinah (prim. spis o ralu na Slovenskem!) in šele bolezen ga je pregnala domov...

In z isto temeljitostjo, s kakršno se je prej spuščal v mitološke kombinacije, se je lotil zdaj zbiranja in preučevanja gradiva o odmirajočih obrtih (gorjuško piparstvo, izdelovanje zvoncev v okolici Bleda), o ralu na Slovenskem. Vživljal se pa je tudi v mnoga področja ljudske kulture, za katera je pridobil druge sodelavce in pisal njihovim prispevkom pretehtane uvodnike v posamezne letnike SE, v katerih je ocenjeval dotedanje delo in nakazoval naloge za prihodnost. S posebno skrbjo se je lotil ureditve neevropske zbirke v Etnografskem muzeju in varstva etnoloških spomenikov, ki ga je vodilo k razmišljanju o ustanovitvi slovenskega muzeja na prostem. Kritično je raziskoval tudi zgodovinske vire, npr. Arsenovičeve upodobitve noš. S posebno ljubeznijo pa se je poglobil v raziskovanje bloškega smučanja; o njem je napisal disertacijo, katere knjižne izdaje pa ni dočakal.

Ob vsej poglobitvi v tvorno kulturo v teh letih pa je pisal še o panjskih končnicah in njihovih motivih. Njegovo vnmemo za muzejstvo in etnološko delo pa izpričujejo mnogi poljudni članki v dnevnem in drugem tisku, s katerimi je seznanjal z delom v Etnografskem muzeju, posebno z delom terenskih ekip in z vsemi drugimi aktualnimi vprašanji naše stroke na Slovenskem in tudi drugod (npr. o mednarodnih kongresih).

Ko se letos s spoštovanjem in priznanjem spominjamo Borisa Orla, prijatelja in sodelavca, ob sedemdeseti obletnici njegovega rojstva (r. 2. marca 1903 na Brnici pri Beljaku, u. 3. febr. 1962 v Ljubljani), si želimo izdaje njegovih esejev iz prve dobe njegovega pisateljevanja, in izdaje njegovega etnološkega zbranega dela, raztresenega v raznih zbornikih in revijah. Prepričani smo, da bo po njegovem delu moral seči vsakdo, kdor se bo želel poglobiti v našo ljudsko kulturo — in tudi to vemo, da bo njegov vzor vodil še marsikoga, kdor se bo z ljubeznijo približal naši znanosti.

Vilko Novak

IZ INŠTITUTA  
ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

— S 1. julijem 1972 je prevzel — namesto akademika univ. prof. dr. Franceta Bezljaja, ki je odstopil, — dolžnost upravnika inštituta akademik prof. dr. France Koblar. Posle tajnika opravlja še naprej dr. Niko Kuret.

— Z odločbo predsedstva SAZU št. 01-642/1-1972 z dne 19. decembra 1972 je bila na predlog kolegija in z odobritvijo znanstvenega sveta ustanovljena v inštitutu nova, (IV) sekcija za materialno kulturo. S tem je ustrezno tudi prvotnemu statutu inštituta, čigar delokrog obsega zdaj vsa področja narodopisja.

— Z ustanovitvijo sekcije za materialno kulturo je dotedanji znanstveni sodelavec I. sekcije (za ljudsko slovstvo) dr. Anton Cevc prevzel dne 20. decembra 1972 novo dolžnost v novi sekciji, ki jo do nadaljnjega vodi sam. Njegovo mesto v I. sekciji je ostalo vakantno, kar pomeni, da je dr. Milko Matičetov ostal spet brez sodelavca.

— S 1. oktobrom 1972 je stopila v pokoj inštitutska višja knjižničarka-referentka Albina Strubelj, ki je 25 let, ves čas inštitutovega obstoja, požrtvovalno in zvesto ne samo skrbela za inštitutsko knjižnico, ampak v I. sekciji dejansko nadomeščala asistenta. Inštitut je vesel, da je pripravljena še naprej sodelovati s svojim znanjem in izkušnjami, zlasti v I. sekciji, katere delokrog ji je bil in ji je še najbolj pri srcu.

— Na pobudo etnološke sekcije Raziskovalne skupnosti je kolegij inštituta predlagal prekvalifikacijo mesta inštitutovega knjižničarja v mesto bibliotekarja. Predlog je predsedstvo SAZU po odobritvi razreda sprejelo in mesto razpisalo. S 1. oktobrom 1973 je nastopila kot bibliotekarka dipl. ethn. Sinja Zemljč-Golob.

— Naziv znanstvenega svētника je bil priznan načelniku III. sekcije dr. Valensu Vodušku in dosedanji višji znanstveni sodelavki iste sekcije dr. Zmagi Kumer. — Reelegirana sta bila prof. Mirko Ramovš, asistent za koreologijo v III. sekciji in Helena Ložar-Podlogar, asistentka v II. sekciji. Na nezasedeno sistemizirano mesto

asistenta za tekstologijo v III. sekciji je bil postavljen dipl. slavist Marko Terseglav.

— Delavci I, II in IV sekcije so si tudi v l. 1972 zaman prizadevali, da bi se izpraznila inštitutu uradno dodeljena t. i. »Jagrova« soba. Razen enega prostora (sobe št. 8) so vsi inštitutski prostori tudi po atestu Zavoda za zdravstveno varstvo SRS (G/21-a-72 z dne 4. februarja 1972) za delo neprimerni; tudi zasilna asanacija prostorov (ventilacija, razsvetljava) po predlogih Zavoda se ni izvršila. — Edinstveno inštitutsko arhivalno gradivo, ki je nenadomestljivo in ga sploh ni mogoče oceniti, hranimo v teh (podstrešnih) prostorih; v njih je proti elementarnim nesrečam docela nezavarovano.

— Z osebnim obiskom Temeljnih kulturnih skupnosti na Vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju je dr. Niko Kuret v novembru 1972 pri večini tamkajšnjih skupnosti dosegel sklenitev dogovora o honoriranju informatorjev za anketo o ženitovanjskih šegah (»Življenjski cikel«, B). Do 30. novembra 1973 je od 198 informatorjev, kolikor jih je obstalo, opravilo svojo nalogo 99, to je natanko 50%. Od vseh slovenskih občin v 7 še vedno nismo mogli dobiti informatorjev. Dogovor o finansiranju informatorjev imamo sklenjen s 23. Napredek od lanskega leta je zelo skromen, ni pa upanja, da bi anketo mogli končati v letu 1973. — Sekcija je za novo leto 1973 pripravila in izdala 8. številko »Informacij«, ki jih je posvetila v glavnem stanju ankete. Objavila je v njih poročilo o stanju ankete z dne 31. decembra 1972 (številke in pregledni zemljevid). Informacije je razposlala vsem informatorjem in Temeljnim kulturnim skupnostim, pa tudi drugim sodelavcem in prijateljem Inštituta.

— V Škofji Loki je bil od 19. do 24. avgusta 1972 mednarodni simpozij za klasifikacijo evropskih ljudskih balad. V okviru III. sekcije je izvedla tehnične priprave in organizacijo simpozija dr. Zmaga Kumer. Simpozija se je udeležilo 16 znanstvenikov iz 5 držav.

— VII. zasedanja skupine »Alpes Orientales« v Brixnu v dneh od 28. maja do 1. junija 1972 so se udeležili iz inštituta dr. Zmaga Kumer, dr. Niko Kuret (z referatom) in dr. Milko Matičetov (z referatom).

— Mednarodnega simpozija o problemih raziskovanja povedk (Probleme der Sagenforschung), ki ga je v dneh od 27. do 20. septembra 1972 priredila narodopisna stolica pri univerzi v Freiburgu i. Br., se je udeležil iz I. sekcije dr. Milko Matičetov. — Na strokovnem izpopolnjevanju se je mudila od 12. novembra do 12. decembra 1972 v Freiburgu i. Br. in Münchnu dr. Zmaga Kumer (s štipendijo Sklada Borisa Kidriča). — Mednarodnega seminarja za ljudsko glasbo, ki ga je organiziralo avstrijsko ministrstvo za kulturo v Stroblu ob Wolfganškem jezeru v dneh od 29. maja do 2. junija 1972, se je udeležil dr. Valens Vodušek. — Koreološka oddelka v Ustavu hudobne vede SAV v Bratislavi in v Ustavu pro ethnografii a folkloristiku ČAV v Pragi je obiskal v času od 24. junija do 8. julija 1972, in mednarodnega folklornega seminarja v Badiji na Korčuli od 1. do 20. avgusta 1972 se je udeležil asist. Mirko Ramovš. — Na strokovnem izpopolnjevanju pri Ustavu hudobne vede SAV v Bratislavi in hkrati kot član mednarodne žirije na prireditvi »Prix de musique folkloristique de Radio Bratislava« od 2. do 7. oktobra 1972 se je mudil strok. delavec III. sekcije Julijan Strajnar.

— Za leto 1973 je Inštitut podaljšal pogodbo s Skladom Borisa Kidriča in sicer za izvedbo ankete o ženitovanjskih šegah (3. faza), za dopolnilno raziskovanje mask (zadnja faza) in za raziskovanje bajk (2. faza). Nadaljuje se tudi pogodbeno delo za Korpus slovenskih ljudskih pesmi («Slovenske ljudske pesmi») s sofinansiranjem Sklada Borisa Kidriča, Kulturne skupnosti SRS in Slovenske Maticе. Kot novo nalogo je predložil Inštitut Skladu Borisa Kidriča večletno nalogo »Slovenska etnološka bibliografija« (od začetkov do 1975, nosilec Janez Bogataj) in »Občasno naseljena bivališča v Sloveniji« (nosilec dr. Anton Cevc).

— Načrt publikacij za 1. 1974 predvideva izdajo 3. letnika zbornika »Traditiones« v 2 zvezkih (3. 1 in 3. 2), od katerih bo drugi posvečen 40-letnici ustanovitve Maroltovega Glasbeno-narodopisnega inštituta (sedanje sekcije za ljudsko glasbo, pesem in ples našega inštituta). Med knjižnimi izdajami pripravljamo drugo, predelano izdajo štu-

dije »o izvoru, razvoju in razkroju« balade o »Lepi Vidi« † Ivana Grafenauerja, Gašperja Križnika »Pravljice iz Motnika« (v uredništvu Milka Matičetovega), dalje Josipa Dravca »Glasbeno folkloro Prlekije« in Mirka Ramovša »Plese Bele krajine«, k temu še Zmage Kumer »Indeks slovenskih baladnih tipov«. V načrtu je tudi plošča »Petje starejšega stila večglasja« v uredništvu dr. Valensa Voduška in Julijana Strajnarja.

— Od 2. letnika (1973) dalje sodeluje v uredniškem odboru »Traditiones« še univ. prof. dr. Vilko Novak, vodja oddelka za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

#### RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENSKE ETNOLOGOV

Na pobudo predsedstva Raziskovalne skupnosti Slovenije je bil 26. oktobra 1971 v prostorih Kluba poslancev v Ljubljani prvi skupni sestanek slovenskih etnologov-raziskovalcev. Naloga tega zbora je bila, da pretrese in sprejme oceno sedanjega stanja in delovni program za naslednje triletno razdobje na področju etnoloških raziskav. Etnologi smo se tako na tem sestanku lotili opravila, ki ga je na novo ustanovljena Raziskovalna skupnost Slovenije naložila raziskovalcem vseh znanstvenih disciplin, ki so na Slovenskem dejavne. Ocene in programi posameznih strok naj bi namreč rabili pri oblikovanju skupne ocene in načrtovanju raziskovalnega dela na Slovenskem nasploh.

Osnutek ocene in programa etnološkega raziskovalnega dela je med udeleženci zbudil živahno razpravo. Mimo manjših popravkov in predlogov ustrežnejših formulacij so bile v razpravi med drugim izražene želje po večjem sodelovanju med posameznimi etnološkimi ustanovami, tudi opozorila na potrebo delitve dela in na to, da ne gre pozabljati na raziskovalno dejavnost etnologov v institucijah zunaj Ljubljane. Načeto je bilo vprašanje, kolikšen bi bil ustrezeni delež zanimanja slovenskih etnologov za neevropske kulture. Govor je bil nadalje o usodi gradiva več ekip slovenskih etnologov iz raznih ustanov, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej.

Razprava na prvem sestanku je pokazala, da največji del slovenskih etnologov živo prizadevajo vsebinski in organizacijski problemi stroke. Temu ustrezen je bil tudi sklep, da naj osnutek dopolni in nekatera mesta predružači razširjena komisija, o izpopolnjenem besedilu pa bo treba pred sprejemom še razpravljati. Iz tega razloga je bil za 12. november 1971 sklican ponoven sestanek. Tako na seji razširjene komisije kot na ponovnem plenarnem zboru so bile povedane nekatere misli, ki jih ne kaže prezreti. Poleg želje po bolj načelnem usmerjanju raziskovalnega dela, kar naj bi dalec poglobljene razprave ob kritičnem razgledu po dosežkih drugod, je bila podčrtana potreba po večjem prizadevanju k sintezam. Mimo intenzivnega terenskega dela, ki naj bo posvečeno vsem etnološkim vprašanjem, ne gre zanemarjati teorije stroke. Prednost je treba dajati temam, ki jih zavoljo izginjanja gradiva ne bo mogoče kasneje več preučiti. Zaradi koordinacije dela in razčiščevanja medsebojnih strokovnih problemov je potrebno vsaj enkrat letno sklicati sestanek vseh etnologov. Gorenjski muzej in Zavod za spomeniško varstvo v Kranju sta v pisni obliki predlagala topografsko akcijo, ki naj bi zajela preučevanje naselij in ljudske arhitekture na celotnem slovenskem ozemlju. Ob tem delu, ki bi imelo interdisciplinarni značaj in bi ga vodil poseben koordinacijski odbor, bi zbirali gradivo tudi za preostale dele materialne kulture.

Z omenjenimi poudarki in dopolnili sta bila ocena sedanjega stanja in kratkoročni delovni program končno sprejeta. Med njunimi pglavitnimi sestavinami bi kazalo posebej omeniti naslednje ugotovitve. Tako je bilo zabeleženo, da je bila institucionalizirana raziskovalna baza za etnološka preučevanja ostvarjena razmeroma pozno, kar ima neizogibne posledice. Le-te se kažejo še posebej v skromnem številu raziskovalnih kadrov. Spričo pomena etnoloških spoznanj za razvoj celotnega slovenskega družboslovja je treba zamudniški položaj čimprej prerasti. Sicer so slovenski etnologi dosegli na nekaterih področjih, tako npr. pri preučevanju ljudske pesmi ali mask, tudi v mednarodnem merilu pomembne rezultate. Ob tem pa je vrsta raziskovalnih področij, kjer je zaostajanje za evropskim pričjem očitno.

Nakazana izhodišča je raziskovalna skupnost slovenskih etnologov preizkušala v praksi ob ocenjevanju raziskovalnih nalog, ki so bile predložene Skladu Borisa Kidriča za finansiranje v letu 1972. Na skupnem sestanku v začetku januarja je bila o predlogih zelo živa razprava. Predložene naloge so bile razvrščene v prednostni red, Sklad Borisa Kidriča pa jih je kasneje v dokajšnji meri tudi finančno podprl. Gmotne ovire raziskovalnega dela so tako to pot v glavnem izostale. Seveda pa je treba ob tem upoštevati premajhno število strokovnih kadrov in s tem povezano vprašanje delovnih prostorov, ki onemogočata izpolnjevanje vrste temeljnih nalog.

Spričo relativno izboljšane gmotne osnove raziskovalnega dela so se v jasnejši luči pokazale nekatere subjektivne slabosti etnološke raziskovalne dejavnosti. Z namenom, da bi te pomanjkljivosti pregledali in se domenili za njihovo odpravo, so podružnica EDJ za Slovenijo, Slovensko etnografsko društvo in raziskovalna skupnost slovenskih etnologov sklicali za 15. junij 1972 skupen sestanek. Na tem posvetu je bil govor o razbitosti in enostranosti etnološkega raziskovalnega dela, o pomanjkanju enotne strokovne politike. Ugotovljeno je bilo, da ostaja spričo usmerjenosti inštituta za narodopisje pri SAZU zgolj na folkloristično problematiko obravnava materialne in socialne kulture brez inštitutskega zaledja. To se je pokazalo tudi ob sprejemanju programa za razvoj v naslednjem nekajletnem razdobju; dolgoročen in temeljitej izoblikovan program obstaja predvsem le za preučevanje duhovne kulture. Načeto je bilo vprašanje etnološkega periodičnega tiska, posebej »Slovenskega etnografa«, ki je očitno v krizi. Govor je bil o dostopnosti dokumentacije v posameznih ustanovah, o potrebi vodnika po depojih, biltena o na novo nabavljenih knjigah in o vskladitvi nabavk. Nakazana je bila potreba skupnega prizadevanja za nova delovna mesta za etnologe in za odpravo nevzdržnih delovnih razmer. Razvijanje kritike strokovnega dela, zavračanje improvizacij, drobnjakarstva in pritlikavega boja za večjo veljavo med posameznimi ustanovami ter neizogibnost strnjenja obstoječih sil za izpolnitev nekaterih temeljnih raziskovalnih nalog so bili nadaljnji pozivi, izraženi na omenjenem sestanku. Za reševanje



nekaterih navedenih problemov in za pripravo ustreznih predlogov so bile imenovane delovne skupine.

O svojem delu so omenjene komisije poročale na sestanku raziskovalne skupnosti slovenskih etnologov 7. februarja 1973, ko je bila na dnevnem redu tudi razprava o raziskovalnih nalogah, predloženih v finansiranje Sklada Borisa Kidriča za to leto. Eden od uspehov tega dela sta bila predloga za etnološko bibliografijo in za izdelavo teoretičnih osnov in vprašalnic etnološke topografije slovenskega etničnega prostora. V načrtu je delo na slovenskem etnološkem slovarju, čim bodo za to dane možnosti. Vsake tri mesece izhaja seznam novih knjig v knjižnicah Inštituta za slovensko narodopisje, Slovenskega etnografskega muzeja in oddelka za etnologijo na Filozofski fakulteti. Nakazanih je bilo več predlogov v zvezi s strokovno dokumentacijo. Nadrobno je bila pregledana problematika etnološkega strokovnega tiska. Razprava v okviru raziskovalne skupnosti je vplivala na razširitev raziskovalne dejavnosti Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU tudi na preučevanje materialne kulture. Zbor slovenskih etnologov je sklenil pismeno posredovati na dekanatu Filozofske fakultete v zvezi z nevzdržno prostorsko stisko oddelka za etnologijo, kakor tudi pri ustreznih organih SAZU glede spremembe knjižničarskega mesta v bibliotekarsko. Izražena je bila končno želja, da bi v okviru raziskovalne skupnosti mislili tudi na posvete za aktualno strokovno vsebino.

Toliko o historiatu poldrugega leta obstoja in dela raziskovalne skupnosti slovenskih etnologov. Iz njega so razvidne njene poglobilne značilnosti. Kljub temu kaže še posebej pregledati nekatera dejstva, ki jih ne gre prezreti. Predvsem se je treba zavedati, da v našem primeru nimamo opravka s formalno organizacijo, temveč z interesno skupnostjo, ki se je prvič zbrala na zunanjo pobudo. Vsakoletno preverjanje predlogov iz naše stroke, predloženih Skladu Borisa Kidriča v finansiranje, je naloga, ki smo jo doslej opravili po predpisih Raziskovalne skupnosti SRS na dveh sestankih. Vsa preostala dejavnost, z izjemo sprejete ocene in programa našega raziskovalnega dela, je presegla naše tovrstne obveze. Vprašati se moramo, kaj nas k tej dejavnosti vodi,

v čem je njen smisel in s čim lahko v bodoče v tej zvezi računamo.

Vsakršna skupnost, ki je plod zunanje pobude, je v nevarnosti, da s prenehanjem zunanjih vplivov razpade. Kolikor želi obstajati ne glede na zunanje premike, se mora ozreti za lastnimi razlogi bivanja. V našem primeru gre prav gotovo v znatni meri za združevanje sil, ki pomenijo v svojem enotnem odnosu do sveta zunaj stroke nedvomno več kot v svoji razkropljenosti. To potrjujejo tudi nekateri, čeprav še redki, konkretni uspehi. Spričo neizogibnega premagovanja zamudništva, ki je še zlasti v krepitvi raziskovalnega kadra in s tem neposredno povezanim družbenim uveljavljanjem stroke, se določenim prednostim, ki izvirajo iz skupnega nastopanja, verjetno ne bomo več po nemarnem odrekli. Zavest o koristnosti skupne in enotne dejavnosti kaže spričo tega intenzivno gojiti.

V primerjavi s koristmi, ki utegnejo biti tudi zunanje otipljive, je prepričanje o neizogibnosti tesnega sodelovanja iz notranje strokovne nuje med nami verjetno nekoliko manj prisotno. Razlogov je lahko več. Ob izobilju nalog in pomanjkanju raziskovalcev je med slovenskimi etnologi predvsem že dolgo uveljavljena misel, da je zbiranje gradiva spričo njegovega hitrega in dokončnega izginjanja dolžnost, ki jo je treba najprej opraviti. Za obdelavo bo čas, ko bo gradivo zbrano. Tako si velja za sedaj predvsem le razdeliti področja, da ne bo nepotrebne kolizije. Ker imajo muzejski delavci še zlasti opravke s predmeti, je po neformalnem sporazumu njim pripadlo ukvarjanje z materialno kulturo. Posebno zanimanje pobudnikov Inštituta za slovensko narodopisje za nekatera poglavja duhovne kulture je opredelilo naloge tej ustanovi za relativno dolgo razdobje. Ob taki delitvi dela, ki je izvirala prvenstveno iz reševanja gradiva in ne iz siceršnjih strokovnih nalog, so ostala nekatera osrednja etnološka vprašanja tako rekoč nedotaknjena. Tu mislimo predvsem na vrsto problemov s področja tako imenovane socialne kulture. K temu kaže nadalje prišteti majhno odmevnost etnološkega raziskovalnega dela na temeljne razvojne procese, značilne za našo nacionalno in socialno skupnost v novejšem času. Spričo tega je razumljivo, da si etnologija ni znala izbojevati družbene veljave, ki ji pritiče.



Teoretično poglobljen pogled na stroko nam jasno kaže, da je delitev na materialno, socialno in duhovno kulturo le metodični pripomoček, ki še zdaleka ne more biti vedno odločilen za ustrezno delitev dela. Raziskovalna dejavnost, ki temelji na današnjemu pojmovanju stroke ustreznih vprašanjih, največkrat pre-rašča omenjene okvire. Zato tudi dose-danje oblike delitve dela med posamez-nimi ustanovami očitno zahtevajo ne-kakšno vsklajevalno telo, ki ne bo obre-menjeno z organizacijskimi okviri iz preteklosti. To pa je lahko raziskovalna skupnost slovenskih etnologov kot nosilec tiste dejavnosti, za katero smo spoznali, da je po svojem bistvu naloga nas vseh. Pri tem torej ne gre le za delovne obveznosti, ki zavoljo svojega obsega zahtevajo sodelovanje vseh obstoječih raziskovalnih sil, temveč tudi za naloge, ki so po svoji naravi kompleksnega značaja. Tu mislimo na temeljna dela stroke, kot so bibliografija, topografija, atlas, slovar, študije o posameznih so-cialnih ali poklicnih skupinah in ne nazadnje celovita etnološka podoba Slo-vencev.

Dosedanje razprave na naših sestan-kih so pokazale, da se večji del sloven-skih etnologov zaveda tudi te druge se-stavine, ki nujno vodi k sodelovanju. Ker pa smo lahko istočasno beležili ne-katere posamične odpore ali vsaj pod-cenjevanje tovrstnih prizadevanj, bo potrebno toliko več energije za ostva-ritev ciljev, ki se jim ne moremo izog-niti. Pregled razvoja slovenske etnologije v zadnjih desetletjih bi pokazal, da so bile bolj ali manj vse omenjene naloge že načrtovane, da je bilo že več po-skusov sodelovanja na različnih ravneh, ki pa so iz različnih razlogov propadli. Spričo tega je odgovornost vsakršnega novega poskusa toliko večja, kajti pri-pravljenost na sodelovanje se ob večanju nejevere manjša. Tudi zato se razisko-valna skupnost slovenskih etnologov ne sme raziti.

Slavko Kremenšek

#### XIX. KONGRES ZVEZE DRUŠTEV JUGOSLOVANSKIH FOLKLORISTOV V Kruševu 1972

Kot ponavadi so se tudi v pretek-lem letu v času od 5. do 9. septembra 1972 zbrali jugoslovanski folkloristi iz vseh republik in pokrajin in se srečali

s svojimi kolegi iz Avstrije, ČSSR, Francije, Madžarske, Nemške demokra-tične republike, Poljske, Romunije in SSSR na vsakoletnem strokovnem po-svetovanju in sicer tokrat v nekdanjem središču ilindenske vstaje — v slavnem Kruševu.

Na sporedu sestankov so bila pre-davanja in razprave iz naslednjih tem: 1. Ljudska ustvarjalnost kruševskega, pilepskega in mariovskega območja; 2. Etnične skupine in etnična skupnost (etnos) v ljudski ustvarjalnosti in 3. Kraljevič Marko v ljudski ustvarjalno-sti balkanskih narodov. Poleg skupnih sestankov so delale tudi sekcije za mu-ziko, za maske, za običaje itd. — V razpravi je bila omenjena tudi etnična skupina Slovencev na Koroškem v zvezi s sicer popolnoma politikantskim pro-blemom tako imenovanih »Vindišarjev«.

Udeleženci so si ogledali dokumen-tacijo o ilindenski vstaji v kruševskem muzeju, barvni film »Republikata vo plamen«, makedonske ljudske vezenine in inštrumente ter izvirno ljudsko ple-sanje s petjem in igranjem, na izletu v Prilepu pa so se udeležili tudi proslave ob 50-letnici smrti M. K. Cepenkova in ob izdaji njegovih del v 10 knjigah; o tem je spregovoril prof. Kiril Penuš-liski.

Slovenijo sta zastopala delegata Slo-venskega etnografskega društva s pre-davanji in sicer Milko Matičetov («Knez Marko pri Slovencih») in Rado-slav Hrovatin («Pomen diereze v makedonski ljudski pesmi»).

Radoslav Hrovatin

#### SIMPOZIJ ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA JUGOSLAVIJE od 27.—29. oktobra 1972 v Varaždinu

Etnološko društvo Jugoslavije je v Varaždinu pripravilo simpozij na temo »Oblike in struktura družine v Jugo-slaviji — razvoj in spremembe.«

Vprašanje družine v Sloveniji z etnološkega vidika še ni bilo načeto, v ostalih jugoslovanskih republikah pa je zanimanje za družino, še posebej za in-stitucijo zadrage, eno od dolgoletnih raziskovalnih prizadevanj, od Bogiščica in drugih starejših avtorjev dalje. Prav zaradi vključevanja in potrebe po konkretnih zgodovinskih virih ter

uporabe novih raziskovalnih pristopov so marsikje potrebne dokajšnje revizije dosedanjih dognanj. Tako je avtorica odličnega referata o glavnih karakteristikah življenja v združenih in »samski« družini Vesna Čulinović-Konstantinović ugotovila s pomočjo podatkov v matrikah, da je bilo število članov zadruge na področju Hrvatskega Zagorja in Medžimurja le 26, ne pa 60 ali več, kot so mislili nekateri starejši avtorji (Bogišić in drugi). Še bolj konkretno je pokazal koristnost uporabe matrik kot vira za preučevanje spreminjanja ustroja družine Slavko Kremenshek. Ob upoštevanju teh virov, ki so za študij družinskih odnosov še kako pomembni, nam niso omogočene le preciznejše časovne oznake (datumi porok itd.) ampak so nam na voljo tudi dejanski podatki, na primer o izbiri botrov, pismenosti, gmotnem in socialnem stanju, nadalje lahko zasledujemo spremembe v poklicni dejavnosti in oblike nekmečkega dela. Matrike in družinske knjige omogočajo detajlno rekonstrukcijo družinske geneze, najtemeljiteje seveda za zadnjih dvesto let. Zlasti nam ti viri nudijo tudi dober pregled gostaških družin in njihovega ustroja — detajlna arhitekturno (naselbinsko) razvojna analiza naselja tega ne bi dala.

Gost simpozija Ján Botík iz Bratislave je predstavil vprašanje velike družine pri Slovaki in dosedanje rezultate raziskav tega področja. Zlasti zanimiva so bila dognanja o vplivih družinskih struktur na organizacijo in oblikovanje arhitekture, notranje ureditve hiše. V marsičem je Botikov referat dopolnjeval misel V. Čulinović-Konstantinović, da je bilo urbanizacijski strukturi vasi ali naselja posvečeno premalo pozornosti prav z družbenega vidika.

Nikola Pavković je govoril o raziskavah modernih problemov družine, vendar je pri tem poudaril, da moramo pri teh upoštevati tudi t. i. »tradicionalne« oblike v okviru enotnega družbenozgodovinskega razvojnega procesa. V tem smislu je bil tudi zavržen diskusijski prispevek Jasne Andrić, ki je temeljil na razmejevanju historičnega dela od novejšega obdobja transformacije družine. Prav gotovo zmotno naziranje, ki pa je seveda odraz določenih metodoloških izhodišč.

Od številnih referatov omenimo še prispevek Zorice Rajković o formi-

ranju družine s sklenitvijo zakona, kjer se svatba javlja kot primarni način sklepanja zakona.

Ostali referenti (Jovan Vukmanović, Jovan Trifunovski, Todor Grujev, Petar Vlahović, Dušan Drljača, Dragana Savković, Miroslav Dračić, Nikola Pantelić, Dušan Maslovarić) so predstavili detajlnejše probleme, ki se odpirajo v zvezi z družino, in pa sodobne spremembe družinskih odnosov pod vplivom socialističnega razvoja in delitve dela med družinskimi člani.

Zadnji dan simpozija so udeleženci obiskali nekaj krajev v širši okolici Varaždina.

Janez Bogataj

## ETNOLOŠKO RAZISKOVALNO DELO V MUZEJIH

(Metoda, prispevek, značaj)

Simpozij v Novem Sadu 1972

V Novem Sadu je bil 14. in 15. decembra 1972 prvi simpozij srbske podružnice Etnološkega društva Jugoslavije o metodah, dosedanjih rezultatih in pomenu etnološkega raziskovalnega dela v muzejih. Za dvodnevno posvetovanje je bilo v programskem prospektu najavljenih 28 (!) referatov, kar je seveda dopuščal že sam naslov simpozija.

Slobodan Zečević je ponovil nekaj misli o etnologiji v muzeju, Srebrica Knežević pa je podala kratek, a temeljit prikaz ob stoletnici teoretično hipotetičnega okvira za etnografski muzej. Boris Kuhar je, izhajajoč iz oznake dela terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja po osvoboditvi, govoril o metodologiji terenskih kolektivnih raziskavanj kot bolj ali manj ustaljeni obliki dela v Sloveniji. Posebej se je zavzel za raziskave vprašanj, povezanih z etnologijo sedanosti, kajti (cit.) »prav sedanost bo že jutri lahko preteklost — pred nami je idealna priložnost, da jo danes vzporedno raziskujemo. Seveda pa morajo kolektivne monografske raziskave temeljiti na posebej izbranih področjih in temah«. — Sledil je referat Janeza Bogataja z naslovom: Pogledi na mesto etnologije v muzejih in možnosti novih pristopov, kjer je avtor skušal novejša vprašanja in metodološka izhodišča v etnologiji pokazati kot možno in nujno obliko muzejskega dela. Posebej so bile omenjene

tudi nekatere smeri etnoloških raziskav v regionalnih muzejih. — Todor Gru ev naj bi predstavil metodologijo terenskega dela v pokrajinskih muzejih, vendar je bilo v nadrobno razčlenjenem referatu govora le bolj o metodi dela. Zdi se, da je terminološka zmeda še vedno ena od značilnosti etnologije pri nas. Skupina referentov (Vranič, Milošev, Maluckov, Reljić, Vuletić) je predstavila vprašanja, ki se v zvezi z etnologijo pojavljajo v vojvodinskih muzejih, razvojno pot makedonskih muzejev pa je obširno opisal Todor Gru ev. Ostali referenti (Lazić, Sokić, Stojanović, Džurović, Pantelić) so govorili o lokalnih vprašanjih in specializiranih raziskavah nekaterih muzejev v Srbiji. Dušan Drljača je nakazal možnosti vključevanja večjega števila etnologov v raziskovalne naloge republiškega pomena. Prispevki skupine študentov etnologije iz Beograda pa tako po vsebini kot po obliki podajanja niso zadovoljili (prosti spisi). O vprašanjih muzejev t. i. izvenevropskih kultur sta spregovorila Pavla Štrukelj (Izvenevropske kulture v slovenskih muzejih) in Tibor Sekelj (Zbiranje etnoloških predmetov na izvenevropskih terenih).

Janez Bogataj

»ALPES ORIENTALES«  
VI (Thusis-Tusaun 1970)  
in VII (Brixen-Bressanone 1972)

Brez pravil in brez predsedstva živi zdaj že 17 let »svobodna delovna skupnost« vzhodnoalpskih narodopiscev: Slovencev, Furlanov, Italijanov, Avstrijcev in Švicarjev. Nastanek te skupnosti je v najtesnejši zvezi z imenom Ivana Grafenauerja, ki se je z nami — tedaj mladimi — l. 1956 zavzel za prvi sestanek spočetka še skromnega kroga. Sklicali smo ga v Ljubljani. Od takrat smo izgubili nestorja Giuseppe Vidossija, l. 1964 pa nas je zapustil tudi Ivan Grafenauer. Toda njegova misel ni ugasnila.

Maja 1970 se je zbral naš krog šestič, tokrat v drugo v nam tako dragem »Sivem kantonu« v Švici, v Thusisu.

Slovinci smo si vztrajno prizadevali, da bi bili sestanki AO posvečeni sistematičnemu študiju določene teme. Takšen je bil sestanek v Gračežu 1964 (Obredne maske v Vzhodnih Alpah) in v

Slovenjem Gradcu 1967 (Ostanki starožitnosti v ljudski kulturi Vzhodnih Alp), takšen je bil tudi sestanek v Thusisu 1970. Posvečen je bil »Pastirski kulturi Vzhodnih Alp«. Od 17 referatov smo jih bili prevzeli Slovenci tretjino. Medtem je že izšel zbornik referatov v založbi našega rojaka dr. Rudolfa Trofenika v Münchnu (»Alpes Orientales VI« München 1972, str. 160).

Za VII. sestanek je bil določen po dogovoru starodavni Briksen, na kate-rega nas vežejo mnogi zgodovinski spomini. Zbrali smo se 28. maja in se razšli 1. junija 1972. Tema je bila široka, najbrž preširoka: »Življenjske oblike gorskega sveta.«

Sestanek ni bil spočet pod srečno zvezdo. Vsaj za Slovence ne, trije naši referati so morali zavoljo bolezni ali iz drugih razlogov izostati. Že nekaj časa so se kazala tudi znamenja notranje krize. Predvsem nastopa čisto naravni pojav, da se prvi pobudniki skupnosti starajo in so preobremenjeni z obveznostmi, ki jih prinašajo leta, tako da se pojavlja tudi vprašanje pomladitve dosedanjega kroga. Mlajše moči pa si želijo širše tematike, s čimer se starejši spet težko sprijaznijo. Briksenski sestanek se je zato začel nekoliko v senci teh napetosti. Odkriti razgovor, ki ga je spretno vodila Zmaga Kumer, je sicer odstranil osti, ni pa — po mojem — situacije razčistil do kraja in ni do-cela odstrl pogleda v prihodnost.

Sestanek je začel Vilko Novak s predavanjem o zgodovini planšarstva v briksenskem zemljiškem gospodarstvu v Sloveniji. Sledila so nato predavanja v svobodnem vrstnem redu — Niko Kuret, Divja jaga v Vzhodnih Alpah; Milko Matičetov, Nekaj novejših furlanskih razprav o bajnih bitjih in verovanjih Slovencev v Furlaniji; Oskar Moser, Svojevrstni poklici v Vzhodnih Alpah ob primeru t. i. »južnotirolskih krošnjarjev s podobami«; Robert Wildhaber, Žival z zlatimi rogmi; Max Gschwend, Prazgodovinske naselbine v planinah; Gaetano Perusini: Vraževerstvo v Furlaniji po listinah Svetega Oficija; Alfons Mais-sen, Razmerje med človekom in živaljo v neki kmečki hribovski krajini retoromanskega kantona (Graubünden).

Nekaj referatov je prineslo zanimiva nova spoznanja: da Furlanija skoraj ne pozna izročila o divji jagi; da so na Južnem Tirolskem tiskali in razpečevali

ljudske tiske, ki so jih krošnjari raznašali po večjem delu Vzhodnih Alp; da je bajka, podobna naši Zlatorogovi, razširjena tudi drugod po Vzhodnih Alpah; da so izkopavanja po najnovejših metodah visoko v švicarskih planinah odkrila vrsto izredno zanimivih prazgodovinskih naselij; da je mogoče vraževerstvo v Furlaniji v njegovih raznih oblikah v prejšnjih stoletjih natanko spoznati iz ohranjenih arhivalij; da obstajajo med človekom in živaljo v hribovskem svetu tesnejše zveze kakor drugod.

Medsebojna zveza teh referatov je bila kljub širokemu okvirnemu naslovu — ali morda ravno zavoljo njega — precej rahla. Treba bo najti skupni jezik z nekaterimi udi skupnosti, ki vztrajajo na svobodni izbiri tém, in se v prihodnje izogibati preširokim raziskovalnim področjem. »Pastirska kultura Vzhodnih Alp« in »Življenjske oblike v Vzhodnih Alpah« — obe okvirni témi nudita nešteto možnosti za konkretnije téme, katerih obdelava po panogah in z različnih zornih kotov bi mogla dati odlične monografske prikaze, ki bi bistveno obogatili znanje in literaturo o ljudski kulturi Vzhodnih Alp. Prej ali slej pa bo treba pogledati vsaj tu in tam tudi v sodobnost in na spremembe, ki jih je že prinesel in jih nezadržno prinaša konec 20. stoletja. Vzhodnih Alp ne smemo v nedogled obravnavati kot historični etnološki muzej.

Ekскурzija po vsej Ahrnski dolini je bila izjemno doživetje. Hiše in naselja hranijo videz arhaičnosti, domači podobarji in klekljarice ter spretno urejene trgovinice s »starinami« ob cesti pa pričajo, da domačini vzdržujejo zelo realne in konkretne stike s tujci, ki jih očitno ni malo. Za obisk in ogled bogatega diecezanskega muzeja, stolnice in križnega hodnika z bogatimi srednjeveškimi fre-

skami je dal briksenski sestanek idealno priložnost.

Briksenski zbornik »Alpes Orientales« (VII) bo izšel spet v založbi našega požrtvovalnega rojaka DrDr. Rudolfa Trofenika v Münchenu, verjetno do konca l. 1974. Prihodnji sestanek naj bi bil l. 1975 v Reziji.

Kuret

#### MEDNARODNI KONGRES NA TĚMO »PRISTNA IN POPAČENA FOLKLORA«

Sočasno z mednarodnim folklornim festivalom, ki ga vsako leto v začetku septembra prireja organizacija Pro Loco v Gorici, se je 10. 9. 1972 odvijal tudi mednarodni kongres na temo »Pristna in popačena folklor« (Folclore autentico e falso). Na festivalu je nastopalo tudi nekaj plesnih skupin iz Jugoslavije, v ocenjevalni komisiji sta poleg drugih sodelovala M. Makarovičeva za noše in R. Hrovatin za inštrumente, slovenska skupina ljudskih godcev in plesalcev iz Rezije pa je prejela več priznanj in nagrad.

Na kongresu so prebrali svoje referate Franz Vogl iz Linca (Bedeutung und Sinn des Volkskulturell-musischen in unserer Zeit), Andreina Ciceri iz Vidma (Folclore autentico e falso), Radoslav Hrovatin iz Ljubljane (Avtentičnost folklore in scensko predvajanje) in Paul Guichard iz Lyona (Folklore véritable et faux folklore). V sledeči razpravi je sodeloval z daljšim prispevkom tudi prof. G. Perusini. (Prim.: 1<sup>o</sup> Congresso internazionale »Folclore autentico e falso«. Comunicazioni dei relatori. Gorizia 1972, »Iniziativa isontina« 14 [Gorizia 1972] 75 do 80).

Radoslav Hrovatin

# KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

## DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

### MONOGRAFIJE IN ZBIRKE / MONOGRAPHIAE ET SERIES

*Rožice ziz Rezijske*. Nabral in presadil Milko Matičetov. S podobami povezal Miha Maleš. Izdali Založba Lipa — Založništvo tržaškega tiska — Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Koper — Trst — Ljubljana 1972. Str. 208. 8<sup>o</sup>.

Ne navadna, pravičljiva, prečudno pozabljena, pa le prebujena in živa slovenska Trnuljčica je *Rezijska* — tako je ne navadna, edinstvena ta-le knjiga — od naslova do vsebine, opreme in usode svoje. Žal bo ostala — da bi se le motil... — v rokah redkih takih in drugačnih ljubiteljev, namesto da bi kličala s podobnimi pričami o naših izgubljenih in pozabljenih obrobniških pokrajinah od Blatenskega jezera do Zilje in Benečije — v stalno odprtih Arkadah sredi Ljubljane...

Knjiga ima v resnici dva avtorja: pobudnika rajnega poljskega jezikoslovca francoskega rodu, profesorja ruskih univerz, Jana Baudouina de Courtenaya, ki »se je pred sto leti — 1872 — ... prvič srečal z Rezijani / in v svojih mojstrskih delih / brž ponel njih slavo po učenem svetu« ... In njegovega naslednika, Kraševca Milka Matičetovega, ki bi se najbrž ne bil zagnal v tole svoje življenjsko delo — odkriti pesništvo Rezijanov do korenin in dna in ki je zato »v hvaležen spomin« posvetil svojemu vzorniku in učitelju »tale šopek Rožic iz Rezijske«.

Marsikje je že Matičetov natisnil drobce iz svoje dolgoletne strasne in zaljubljene bére iz Rezijske, marsikdo pa ve, da zbira v Inštitutu za slovensko narodopisje grmade magnetofonskih trakov, zvezkov in da je potegnil za

seboj tudi naše etnomuzikologe, privedel v Ljubljano žive Rezijanke in Rezijane pet in pripovedovat... In vsi tisti s pridržanim dihom pričakujemo dne, ko bo »mojstrskim delom« Poljaka ob stran postavil besedno umetnost Rezijanov v vsem čudovitem sijaju naš mehki Kraševci... Te naše vroče želje naj ga obvezujejo, da nam bo odgovorno približal ta dan, kar je dano le njemu — zakaj pomen njegovega dela bodo znali ceniti verjetno le zanamci.

Jedro vabljive, z Maleševimi barvnimi podobami in nežnimi risbami okrašene knjige — antologija ji pravi urednik in bibliofilska bi ji rekli mi, trikrat lepa v asfaltni spaki naše sodobne »poezije« — je šestdeset — večkrat prav kratkih nekajvrstičnih — pesmic v rezijskem narečju na levi in knjižnem jeziku na desni. Oživljene so z rokopisi preproste zapisovavke, z Maleševimi obrazi in rokami, rožicami... — O teh pesmih bi mogli pisati eseje, razprave — pa povejmo le, da so bistveno dopolnilo Štrekljeve zbirke (tudi ta je Kraševci!), da so odkritje našim poetom, ljubiteljem besede in lepote, lingvistom in etnologom vseh oznak in vrst... Ali bodo našle pot tudi v sodobno slovensko šolo — z vsem, kar živi že stoletja za njimi?! Ali bodo ostale ob vsej poplavi tuje učenosti v njej — v kotu z vso ostalo slovensko kulturo?!

Sele na kolofonu knjige zvmemo, da je »ljudske lirične pesmi zbral, prevedel, z opombami in uvodom predstavil Milko Matičetov«. Vendar te besede ne povedo vsega, kar je spet nevsakdanje pri tej knjigi: pričinja jo namreč uredniškovo »Ta na Ravanci« datirano pismo »lastnikom« teh pesmi v njihovem je-



ziku: Judi moji ti tuw Rezji! ... Ko pobožno naglas preberemo to edinstveno epistolo, pridemo navadni Slovenci šele do Predgovora, ki nam pripomore vsaj k poučenemu, pa tudi k znanstvenemu umevanju rožice. Sledi še stran pojasnil z zahvalo in nato: »Zapojmo!« — Ko pa s šestdeseto »zdaj še eno vzdignemo«, nas Maleš zasuje z ličeci in rožicami kar na celi strani, da se marsikdo ustavi kar tu in se ne spusti — če tega ni storil že med »študijem« rožice — v opombi, ki dopolnjujejo znanstveno stran dela. Toda knjiga bi ne bila dovolj vsakdanja, ko bi prireditelj ne poskrbel še za Nota finale e riassunto, da zvedo tudi sodržavljani Rezijanov za njih dragotino. In da ne bi njihovi sonarodnjaki to stran konfinov manj uživali te rožice ziz Rezije, za to poskrbimo vsi — in naprosimo tu javno Milka Matičetovega, naj — poleg vseh bisag iz Rezije — kmalu poskrbi še za enako čudovite rožice ziz Korotana in vogrške Slovenije ob Rabi... Če mu bo potrebno, mu bomo priskočili na pomoč!

Vilko Novak

*Slovenske ljudske pesmi.* — Pripovedne pesmi, 1. Uredili Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar, Valens Vodušek. Slovenska matica, Ljubljana 1970 (1971) 440 str. 4<sup>o</sup>.

Pomembno in vsebinsko bogato delo je hkrati napoved obsežne zbirke v več knjigah. Po zgledu Štrekljevih »Slovenskih narodnih pesmi« (1895—1923) so tudi »Slovenske ljudske pesmi« (odslej SLP) zasnovane kot korpus, kot znanstveno-kritična izdaja vseh do danes znanih slovenskih ljudskih pesmi z njihovimi napevi. Poudariti je treba, da so pri Štreklju bili napevi silno redki, že prva knjiga SLP pa ima 280 napevov ob 511 tekstih. Karakteristično je namreč, da večina starejših zapisov vsebuje samo tekste brez melodij.

Vsebina knjige obsega predgovor, prvi dve skupini pripovednih pesmi — junaške in zgodovinske ter bajeslovne in pravljične, v dodatku srbohvaške iz omenjenih skupin, zapisane na slovenskem ozemlju, slovarček in kazala.

Predgovor, namenjen celotni zbirki, vsebuje 7 krajših poglavij. Pogled v zgodovino zbiranja podaja M. Matičetov.

Med gradivom, objavljenim v SLP, so najmočnejše zastopane tri velike in pomembne zbirke: Štrekljeva, rokopisna zbirka »Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi« (1906—1914, za znanstveno izdajo »Ljudske pesmi v Avstriji«) in preko 13 000 enot zapisov — magnetofonskih posnetkov ljubljanskega Glasbeno narodopisnega inštituta. Matičetov prav tako poroča o drugem gradivu, o rezultatih nabiranja po vsem slovensko govorečem ozemlju. Pri tem posebej opozarja na starejše, novejšje in najnovejše gradivo (in literaturo), kar se je nabralo po objavi IV. knjige Štrekljeve zbirke v preteklih petih desetletjih.

Kaj je slovenska ljudska pesem, pojasnjuje V. Vodušek. Vsako od treh sestavin pojma *slovenska ljudska pesem* razlaga posebej. Poleg pете pesmi v širši pojem *pesmi* vključuje tudi samo govornje pesemske tekste, kadar v izvedbi kažejo izrazito ritmiko (izštevavnice) ali če vsebujejo metrično in po rimah vezano besedilo (npr. nekatere kolede). Sem šteje tudi ritmizirano ljudsko prozo — zagovore, stare ljudske molitvice in druge tekste, kjer se kljub metrično nevezani obliki pogosto pojavlja členjenje na krajše odstavke, vezane z asonancami ali rimami. V skupni širši pojem pesmi poleg narékanja in parodij cerkvenih obrednih spevov (ob pokopavanju in litanijah) vključuje tudi pastirske klice, ulične klice prodajalcev in celo vriskanje, skratka, vse bolj ustaljene spontane glasbeno-vokalne pojave, čeprav včasih v zelo preprosti obliki, ali pojave, ki so bodisi ritmične sestavine, bodisi normalno dopolnilo pesmi, kot je npr. vriskanje. — Širši pojem pesmi se torej v SLP precej loči od ožjega pojma, ki ga sicer redno uporabljamo. Toda to široko pojmovanje je zelo koristno in pomembno za preučevanje celotne slovenske ljudske vokalne glasbe.

Vodušek izhaja pri opredelitvi *ljudske pesmi* iz njenih glasbenih sestavin. Za osnovno značilnost ljudske pesmi šteje pretežno spontano, nezavedno premišljeno, nešolano in improvizatorično dejavnost. K temu je pa še potrebna vsaj minimalna doba kroženja, izvajanja v neki družbeni skupnosti.

*Slovensko ljudsko pesem* določata dva glavna kriterija: slovenski jezik (oz. narečje) in pa razširjenost po slovensko govorečem ozemlju. Prevedene pesmi tujega izvira, ki so se z napevom razši-

rile po velikem delu slovenskega ozemlja in izmenoma dvojezične tim. makaronske, uvršča tudi med slovenske ljudske pesmi, ker upošteva, da so se med Slovenci razširile kot prave ljudske pesmi.

Razširjenost po slovenskem ozemlju in mnoge skupne poteze v jeziku so vzrok, da tudi pesmi, ki sicer imajo ugotovljivo središče na hrvaškem kajkavskem ozemlju, uredniki SLP štejejo za slovenske (npr. variante 19. pesemskega tipa »Prošnja umirajočega vojaka«). Teže je opredeliti nekatere pesmi iz Bele krajine, iz različnih štokavskih in čakavskih jezikovnih področij. Redaktorji so kot slovenske upoštevali tiste, pri katerih je slovenizacija tekstov jasneje izražena. Druge hrvaške ali srbske pesmi, zapisane v Beli krajini, objavljajo SLP v posebnem dodatku: »Srbohrvaške pesmi na slovenskem ozemlju«.

Vodušek piše tudi o razvrstitvi gradiva in o splošnih načelih pri objavi gradiva. Štrekljeva razvrstitev je ostala osnova za SLP. Novo gradivo in posebno pesmi novejšega časa pa narekujejo obsežnejše dopolnitve. Posebna velika skupina bodo vse poskočne pesmi; po izviru pretežno improvizirane plesne pesmi, ki imajo tudi skupne melodije, ne glede na vsebino tekstov.

V pesemskih skupinah in podskupinah so glavne enote posamezni pesemski tipi. Ti so oštevilčeni, njihove variante pa vsakokrat znova našteje (precej primerov ima več kot 20 variant, tip št. 19 celo 47 variant), kar omogoča dopolnjevanje z novim gradivom.

Pojem pesemskega oz. tekstnega tipa je ožje zajet, kadar je pri isti glavni temi razmejitve jasna že na prvi pogled ali pa se opira na rezultate monografskih študij. Tekstni tip je širši, kadar so pod enim naslovom zbrane variante, ki bi se dale razdeliti v nekaj podskupin glede na različne stranske motive. Vsi podatki o pesmi, kraju in času zapisa, pevcu in zapisovalcu so podani pred napevom in besedilom. Variante se vrstijo praviloma po kronološkem redu zapisa. Kjer so med variantami le malenkostne razlike v besedilu ali napevu, so ob vseh podatkih o pesmi objavljena opozorila na takšne razlike, toda brez navedbe teksta in notnega zapisa.

Povsod, kjer je mogoče iz zapisa do-ločiti kitično razvrstitev besedila, je

tekst razvrščen po kiticah péte pesmi. Pred besedilom celotne pesmi je natisnjena prva péta kitica s polno izpisanimi ponavljajni in z refrenom, ki je v kurzivu.

Manj znani izrazi in nejasna mesta so pojasnjena ob koncu pesemskega tipa, kjer so še splošne opombe ter domača in tuja literatura, kolikor je bila urednikom znana in dosegljiva. Ob tipih z večjim številom variant je tudi geografska karta, ki kaže njihovo razširjenost na slovensko govorečem in večjem delu sosednjega hrvaškega ozemlja, kajkavskega jezikovnega področja.

Knjiga prinaša sledeča kazala: pregled pesmi, objavljenih v Štrekljevi zbirki in njih uvrstitev v SLP, kazalo po začetnem verzju, po krajih in pokrajinah (od krajev zunaj SR Slovenije imajo samo rezijanske vasi v oklepajih tudi italijanska imena, analogno bi bilo potrebno navesti italijanska imena za vse druge kraje v današnji republiki Italiji, prav tako nemška imena za Koroško v Avstriji in madžarska za Porabje na Madžarskem), kazala zapisovalcev, pevcev in pevk, kazala melodij po tonskem obsegu in tonskih nizih, po kadenčnih tonih ter po metroritmičnih tipih (kjer so kriteriji metrični modeli verzov oz. distihov) in kitični strukturi besedila. Zelo koristno je podrobno kazalo pesemskih tipov in variant z rubrikami: oznaka — številke v SLP in pri Štreklju, kraj — pokrajina, zapisovalec — čas zapisa, pevec-pevka, stran v SLP. Naslovi pesemskih tipov so izdvojeno poudarjeni, da jih je mogoče zelo hitro najti.

Načela pri objavi besedil pojasnjuje B. Merhar. Zapis ali vir je osnova, od katere samo redkokdaj odstopa, manjši posegi zadevajo samo grafično podobo virov (npr. vsi starejši zapisi so preneseni v gajico). Posebnih znakov za razne narečne glasove (vokale in konzonante) je nekaj več kot 20, niso pa vzeti v poštev nekateri čezmerno diferencirani, ki jih je uporabljal Štrekelj. Merhar piše, da se jezik ljudske pesmi redoma bolj ali manj oddaljuje od nevezane vsakdanje govorice nekega kraja in da se »ljudskost« te pesmi izpričuje v svojem bistvu tudi mimo vseh narečnih in zlasti še čisto glasovnih razlik in tančin. Ob tej konstataciji — ki ji sicer ni kaj oporekati, za katero se mi pa zdi, da je v njej oddaljevanje od

lokalnega narečja izzvenelo nekam preveč poudarjeno — bi želel pripomniti, da so nam magnetofonski posnetki pétih pesmi pokazali dragocene glasovne posebnosti narečja, ki pétim pesmim dajejo posebno zvočno barvo.

V pesemskih besedilih so ločila postavljena po današnji rabi. Za spremenjanje naglasnega mesta iste besede pri isti pesmi rabi akut (á) in to za označitev mesta naglasa, ne pa kvalitete vokala. Isti znak izjemoma rabi tudi v pomensko razločevalnem smislu (kér namesto kjer). Apostrof se uporablja le v primerih, kjer bi brez njega smisel besede ostal nejasen. »Iz istega razloga in le prav izjemno se dopušča (zlasti v novejših zapisih) kar pogosto rabljeni vezaj (lok) kot znamenje za sinicezo...«, piše Merhar. Ker v naslednjem poglavju o načelih pri objavi melodij Vodušek z razlogom poudarja pomembnost metrične strukture verzov v zvezi s strukturo melodije v ljudski vokalni glasbi, menim, da je pogosto označevanje siniceze potrebno zato, ker v takih primerih olajšuje in omogoča hitrejšo in pravilno ugotavljanje metrične strukture verza. Vodušek je namreč ugotovil, da melodije istega glasbenega ritmičnega tipa (ki je v tesni zvezi z metrično strukturo verza) v visokem odstotku pripadajo tudi istemu melodičnemu tipu.

Pri objavi melodij iz večine starejših rokopisnih zapisov je izvršil Vodušek manjše redakcijske posege. Popravljal je napačno taktno oznako, razvrstitev taktne in poenotil ponazarjanje ritmičnih enot v melodijah istega ritmičnega tipa. Osnovo za to so mu dale izkušnje pri transkripcijah magnetofonskih posnetkov iz vseh krajev Slovenije. Originalno taktno oznako in ritmične enote v zapisu je podal pod objavljenim napevom. Posebej je kritično prikazal težave z zapisi Stanka Vraza, s slovenskimi napevi iz velike Kuhačeve zbirke, prav tako pa tudi z delom rokopisnega gradiva Franceta Marolta.

Pri objavi notnih primerov SLP načeloma upoštevajo transponiranje končnega tona melodije na »g<sup>1</sup>«. Ker je slovenska ljudska pesem praviloma večglasna in je v novejšem času zgornji, prvotno spremljevalni glas v mnogih pesmih prevzel vodilno vlogo, je v takih primerih v notnih zapisih ostal »h<sup>1</sup>« kot končni ton. To olajšuje primerjavo in bolje povezuje sorodne primere kot pa

absolutno dosledna transpozicija vsakega končnega tona na »g<sup>1</sup>«. Prav je, da je ob vsaki melodiji zapisana tudi originalna višina končnega tona in da so v izvorni tonski višini predstavljeni tisti zapisi večglasja, kjer bi transpozicija ustvarila popolnoma napačno sliko realnega večglasja. Čeprav je velik del melodij danes v durski tonalnosti, se predznak »fis« ne pojavlja v tistih primerih, kjer so ohranjeni starejši tonalni sistemi brez vodilnega tona. Praviloma so označene vse spremembe v napevu v tekstu kitic, v nekaj primerih tudi s črkovnimi simboli za tone in ritmično notacijo. Ponekod je bilo toliko sprememb, da je napev za vsako kitico posebej popolnoma izpisan.

Ker je to poročilo pretežno posvečeno osnovni korpusu, naj o objavljenem gradivu omenim samo nekaj vtisov.

Med junaškimi in zgodovinskimi pripovednimi pesmimi zavzemajo posebno mesto rezijanske variante 5. pesemskega tipa »Kralj Matjaž rešen iz ječe« z 11 melodijami, opremljene z izčrpnimi komentarji M. Matičetovega in V. Voduška. V obravnavanju posameznega pesemskega tipa so uredniki večkrat podali zelo zaokroženo podobo — tako npr. tudi z majhnimi »problematičnimi« drobci 12. tipa »Ravbar zbira vojsko in zмага pri Sisku« (3. in 4. varianta).

Med bajeslovnimi in pravljničnimi pesmimi predstavlja zanimivo novost objava treh razvojnih stopenj istega pesemskega tipa »Zapuščena uroči nezvestega« — 61. tip — A — ob poroki z drugo, 62. tip — B — ob poroki z bogatejšo in 63. tip — C — ob poroki s tujko (»Moj fantič je na Trolsko vandrow«), kjer je samo še nekaj rahlih sledov prvotne balade. Preučevanje novejših pojavov v slovenski ljudski pesmi kaže tudi uvrstitev balade »Mrtvec pride po ljubico« — B, zloženo po Prešernovem prevodu Burgerjeve Lenore, močno skrajšano, ki se precej oddaljuje od Prešernovega izvornika.

Komentarji pesemskim tipom in posameznim variantam (kjer so sodelovali vsi uredniki) ter opombe k melodijam (V. Vodušek) so rezultati vsestranskega prizadevanja, da se posamezni zapisi kolikor se da dobro dokumentirajo. Pri tolikšnem gradivu se seveda utegne zgoditi, da uredništvo ne uvrsti posameznih podatkov, kar pa nikakor ne zmanjšuje celotnega vtisa o skrbno opremljeni dokumentaciji.

Ob koncu tega poročila zato samo še majhen prispevek dokumentaciji 4. varianti 22. tipa »Pred zmajem rešeno dekle«. Od prvih 10 verzov te pesmi jih je 8 iz na Hrvaškem zelo znane »Pisme od Bosne i svetoga Jurja« (Veseli se Bosno, zemljo ravna — napisal F. Radman, objavljena prvič leta 1801 v četrti izdaji Kačićevega »Razgovora ugodnog naroda slovinskog«, kasneje v vseh izdajah te knjige v 19. stoletju). Po takem začetku omenjena varianta sicer ne kaže več nobenih sorodnosti z Radmanovo. Na »Pismu od Bosne« opozarjam tudi zato, ker njen 23. in 24. verz na svoj način pojasnjujeta pridevnik »širinski« (U Libiji kod Širene grada, / grad izbavi od velika jada). Nekoliko preoblikovana Radmanova pesem je bila v 19. stoletju znana celo v Metohiji in Pomoravlju (T. Matić, Djela Andrije Kačića Miošića, Stari pisci hrvatski, knj. 27., novo izd. Zagreb 1964, str. XXVII—XXIX).

Notes for Non-Slovene Readers uvajajo tuja v to pomembno zbirko.

Jerko Bezić

O. Romuald-Lovrenc Marušič, *Škofjeloški pasijon*. Faksimile rokopisa iz kapucinskega samostana v Skofji Loki. Sprema beseda: dr. France Koblar. Izdano ob 1000-letnici Loškega gospodstva. Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, 52 str. faksimila + XV str. spremne besede. V. 8<sup>o</sup> (= Monumenta litterarum slovenicarum II).

Ko sem pred 40 leti v mladostni zagnanosti »priredil« pasijonsko besedilo o. Romualda za naše ljudske odre, je neki kritik ocenil moje prizadevanje kot »zaljubljenost v slovensko revščino« (»Mladika« 15, 1934, 395). Danes takšne priredbe ne bi več tvegali, toda v »slovensko revščino« sploh sem »zaljubljen« tako kot takrat, tu in tam nemara še bolj. Seveda so leta prinesla tudi spoznanja in pogled na marsikaj se je izčistil, streznil, umiril. Pač pa sem na očitek »zaljubljenosti v slovensko revščino« še danes ponosen. Ni me tudi sram, da sem pomen in veličino tega teksta dojel tedaj bolj intuitivno kakor pa z razumskim spoznanjem in z znanjem, ki so ga prinesla šele poznejša leta.

Pred menoj je zdaj faksimilirana izdaja teksta, ki jo je oskrbel in z izbrušeno spremno besedo dopolnil France Koblar. Pred menoj je s tem potrdilo vrednosti tega edinstvenega spomenika naše gledališke preteklosti. Morda danes ni vsakomur znano, da ga je v prvo omenil že Anton Koblar v IMK 2 (1892) 110 sl., opisal in v celoti objavil pa Josip Mantuani v »Carnioliji« 7 (1916) 222—232 in 8 (1917) 15—14. V uvodu svoje objave poroča Mantuani, kako so v loški kapucinski knjižnici — bilo je menda nekaj let pred prvo svetovno vojsko — našli rokopis šele po zamudnem iskanju. »Da se ta redkost ohrani potomcem,« pravi, »sem prepisal vso knjižico diplomatično natančno in jo objavljam na tem mestu. Ako uniči kaka nezdoda izvirnik, bo ostalo vsaj še nekaj ponatisov.« Viharjem navkljub, ki so jih prinesla zadnja desetletja, se je knjižica ohranila in France Koblar je besedilo — ob mecenški gesti Mladinske knjige — postavil na mesto, ki mu gre. Castiljivi spomenik je predstavil našemu času v faksimilu in ga pravično ovrednotil. Njegovim izvajanjem ni kaj dodajati.

Loška pasijonska procesija je bila tipično »ljudsko gledališče«. Igralo in predstavljalo jo je »ljudstvo«. Rokopis natanko navaja, kako je vsak prizor »postavila« po ena izmed okoliških vasi. V dobi, ko je bila knjižna slovenščina takorekoč še v povojih, je o. Romuald v sili razmer ubral pravo pot. Ni se hotel in se najbrž tudi ni mogel in ne znal siliti s »knjižno« slovenščino, s katero so se ubadali, postavim, njegovi redovni sobratje o. Janez Svetokriški, o. Rogerij, o. Hipolit ali pa jezuit Jernej Basar, loški rojak. Romualdovega besedila so se morali naučiti na pamet preprosti kmetje iz loške okolice, ki jim je bilo tuje, da bi se pačili »po bukovsko«. Besedilo, kakršno je, je očitno povsem ustrezalo namenu (moj že omenjeni kritik ga je ocenil kot pesniško »peš-hojo«). Ne, o. Romuald ni bil pesnik in tudi ni imel pesniških ambicij. To pove z drugimi besedami tudi France Koblar: »Prav bomo zadeli, če jezik knjižnega izročila prelijemo v živo ljudsko narrečje, saj je bilo besedilo napisano za govorjenje in sta se ritem in rimanje ravnala po sluhu, ne po knjižnem jeziku.« Ne pozablajmo, da je bil o. Romuald predvsem dušni pastir, postav-



ljen v svoj čas, in da je bilo gledališče, ki ga je ustvarjal, *religiozno »angažirano«* gledališče. Bilo je gledališče *revolucije* — religiozne *protireformacijske* revolucije, ki so mu bili poborniki jezuitje in »ljudski redovi« (med njimi najbolj kapucini). »Angažirano« gledališče in umetnost pa hodita redkokdaj v caker. Tudi med »angažiranimi« dramami, med tako imenovanimi »agitkami« sodobnih socialnih revolucij je komaj kaj velikih umetnin. To je z obžalovanjem ugotavljal Roman Rolland za Veliko francosko revolucijo.

Toda najsi je bil namen Romualdovega prizadevanja kakršenkoli, ustvaril je za naše razmere in tedanji čas grandiozno gledališko dejanje. Prav ga ocenimo le ob besedilu, ki se nam je k sreči ohranilo. Veličino tega dejanja je dojel in prikazal Filip Kalan-Kumbarovič v svojem slikovitem opisu v »Dokumentih Slovenskega gledališkega muzeja« 3 (1967). Škofjeloški pasijon pa je vrhu tega še najstarejši ohranjeni slovenski dramski tekst. Z vseh plati prav in zaslužno je torej, da smo ga dobili v faksimilirani izdaji.

Kuret

Zmaga Kumer, *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini* (Summary: Folk Music among Potters and Sieve-Makers in the Valley of Ribnica.) Zal. Obzorja, Maribor 1968, 462 str., 33 slik in zemljevid.

Ker je bilo doslej objavljenega razmeroma malo ustreznega gradiva, listamo z zadovoljstvom po vsaki novi zbirki slovenskih ljudskih melodij, zlasti kadar pričakujemo boljšo kakovost. Poleg bogatega izbora melodij in večglasij s teksti ter ponekod tudi s koreogrami vsebuje pričujoča zbirka v mnogih primerih tudi zelo obsežne komentarje in izvirna pričevanja, dalje prikaz Ribniške doline s slikami in zemljevidom, pregled dosedanjih zbirk ljudskih pesmi, razpravo o ljudski glasbi in plesanju z ustreznim pregledom, ob koncu še slovarček, seznam izvajalcev, kazala po vsebini, po začetkih besedil in po tekočih številkah ter seznam slik in kratic.

Avtorica si je izbrala za predmet obravnavanja ustvarjalnost rodnega okolja, ki ga po vsej priliki pozna bolje kot druge kraje, kar je brez dvoma pomembno za avtentičnost njenih prispevkov. Zaposlitev v folklorem inštitutu ji je omogočila, da je pripravljalo delo porazdelila tudi med sodelavce ustanove, zlasti kar zadeva melografijo (U. Krek) in koreografijo (M. Suštarjeva in T. Mlakar), in tako je lahko posvetila večjo skrb zbiranju podatkov o izvoru in funkciji obravnavane ustvarjalnosti.

Glede na naslov zbirke bi bilo mogoče domnevati, da se je enostransko omejila na problem glasbene folklore. V skladu z etnološko dialektiko se je pravilno, včasih celo podrobno, ukvarjala z raznimi pojavi, ki so v ljudskem življenju tesno povezani z glasbeno ustvarjalnostjo. Vendar pa jo je to sicer v načelu pravilno stališče včasih zanašalo, da je posvečala problemom teksta večjo pozornost kot glasbi. Tako je avtorica posvetila večji odstavek fonetiki in fonemski diakribiji. Sočasno pa pogrešamo poglavje o načelih diakritične melografije, ki so rabila kot podlaga za kritični pretres melodijskih zapisov. Kajti le-te bi bilo treba prav tako v večji meri oceniti, kot je bilo storjeno s teksti.

Pesemsko gradivo je v zbirki razvrščeno z vidika funkcije, pri čemer tvori osnovo koledarsko leto. V navedenem delu B. Orla pa je jasno nakazano, da je treba ljudske običaje razvrstiti v več različnih skupin in tako tudi pesmi ni mogoče smiselno razporediti le po enem samem funkcijskem kriteriju. Tako so skupine letnih pesmi (pustne, ob metvi, kolednice) pomešane med skupine življenjskih pesmi (svatbene, godovne, dekliške, fantovske, pri mrliču, otroške), prošnjih pesmi in zagovorov ter delovnih in drugih pesmi (o Ribničanih, vojaške in partizanske, ob skupnem delu, nabožne itd.). Zato je razvrstitev običajev v poglavju »Ljudska glasba in ples v življenju Ribničanov« ter razvrstitev objavljenih primerov v skupinah bolj plod prikupne domiselnosti kot pa znanstvene sistematike. Tako je npr. pesem »Že h koncu gre pust...« uvrščena med primere ob svatbi in ne med pustne pesmi, ker je pevka trdila, da je pesem slišala na svatbi. Vendar pa je pust bolj vezan na koledarsko leto kot pa svatba. Zanimivo bi



bilo zvedeti, ali ni v Ribniški dolini nikakih običajev iniciacije, ki so povezani z letnimi sejmi, prošenji itd. Uvodoma je sicer omenjeno, da je predstavo o ustreznem načinu objavljanja dobila v delu D. Stockmannove, vendar je treba pripomniti, da bi mogla dobiti koristne napotke o razvrstitvi po koledarskem letu tudi v domačih delih.

Za mnoge primere je nabrala dragocena terenska pričevanja in jih dopolnila s koristnimi biografskimi in bibliografskimi podatki. Zlasti so jo zanimala vprašanja izvora, manj pa problemi preoblikovanja. Vendar pa pri tem ne moti toliko izmikanje sistematičnosti kakor ponekod pomanjkanje sicer v inštitutu razmeroma lahko dostopnih podatkov. Tako npr. pri pesmi »Janez, kranjski Janez...«, katere melodija je zapisana v neverjetni metriki, ni nobenih podatkov, pa čeprav so bili večkrat objavljeni. Ob tem seveda ne gre domnevati, da velja tako ravnanje samo za objavljene partizanske pesmi. Saj tudi pri znani »Kangalilejski« pesmi ni ustreznih podatkov, pa čeprav je melodijsko bogatejšo varianto in z več teksta objavil že F. Marolt v svoji zbirki 15 slovenskih ljudskih pesmi 1930, št. 5 in so bile ustrezne variante zapisane tudi drugod po Slovenskem.

Najbolj odprto pa ostaja vprašanje, za katero avtorica obeta odgovor že v naslovu publikacije, namreč jasna označba glasbe v Ribniški dolini. Sicer je obravnavana glasba tudi v posebnem poglavju »Vsebinski in glasbeni pregled zbranega gradiva«. V njem dobimo poleg drugega razne statistične podatke v odstotkih o nekaterih glasbenih prvinah, ki so deloma znani iz že doslej objavljenih razprav o glasbenih dialektih na Dolenjskem, kar pa ni omenjeno. Zato se je treba s podano označbo zadovoljiti z nekaterimi pridržki.

Pri označbi metrike in ritma nista upoštevana niti padajoči niti rastoči značaj ritma. Tako je bila značilna rastoča osmerozložna vrstica z nepoudarjenim začetkom uvrščena med sedmerce, pa čeprav jo je avtorica pred nedavnim označila kot jamski osmerek; osmerozložnost vrstice pa je »conditio sine qua non« za nastanek peterodobnega metruma v  $\frac{3}{4} + \frac{2}{4}$ -skem taktu, ki ga ugotavlja v ustrezni melodiji k pesmi »Marija in brodnik D« (prim. tudi št. 225!), medtem ko je za ribniško ustvarjalnost bolj zna-

čilen večinoma padajoči ritem v kretskih  $\frac{5}{8}$ -skega takta. Ob tem bi bilo mogoče uspešno ugotavljati razne dialektične in historične sloje ribniške muzične ustvarjalnosti.

Poleg zanimivih podatkov o arhitektoniki je zlasti pomembno obravnavanje večglasja, čeprav ni značilno samo za Ribniško dolino. Dvom pa vzbujata interpretacija oznake pevskega glasu »ibər«; kajti »divisi« le na redkih mestih troglasja ne utemeljujejo domneve o obstoju četveroglasja. Splošen pojav slovenskega ljudskega zbornega petja je, da število sozvenečih tonov v sozvočjih rado niha na določenih mestih, zlasti pred kadencami.

Povsem pogrešamo obravnavanje tonske sistematične. Zlasti velja to za melodijsko linijo, ki je na Dolenjskem in tudi v Ribniški dolini zelo značilna, saj v njej svojstveno odseva zvočnost pojocje govornice prebivalcev tega lepega dela slovenske dežele. Prav melodijska linija in ritem, kot ju kaže objavljeno gradivo, dajeta obravnavani glasbi svojo značilnost. Na tej osnovi bo mogoče uspešno podati karakteristiko ribniške glasbe, ugotoviti razne historične in dialektične sloje, stopnje preoblikovanja in zlasti številne vplive, ki so glede na zdomarstvo Ribničanov povsem razumljivi.

V obravnavi ljudskih instrumentov bi želeli zvedeti, kaj pomeni v pesmih večkrat omenjeni »lončeni bas«. Tudi drugod po Slovenskem so znani ljudski instrumenti v vlogi »basa«. S tem bi mogoče dobili odgovor na vprašanje, ki bi ga tudi sicer želeli postaviti: Kateri instrument so rabili ribniški godci na svatbah in sploh pri plesanju pred pojavom harmonik? Ob tem je treba omeniti, da so se na Slovenskem pojavile harmonike že nekako pred okoli sto leti, na splošno pa so se uveljavile šele pred nedavnim, tj. po drugi svetovni vojni.

Navzlic omenjenim pripombam je treba ugotoviti, da je avtorica s prizadevnostjo in ljubeznijo zbrala mnogo dragocenega gradiva ter napisala prikupno delo, ki sicer ni vedno dovolj znanstveno sistematično, pač pa bo z lažjo dostopnostjo širšemu krogu bralcev uspešno pripomoglo k spoznavanju ljudske ustvarjalnosti na Slovenskem in zlasti v Ribniški dolini.

Radoslav Hrovatin

Zmaga Kumer, *Slovenska ljudska glasbila in godci*. Založba Obzorja, Maribor 1972. English Summary. 121 str. + 55 risb in slik, pril. plošča (zvočni primeri)  $\phi$  17 cm.

Avtorica se je tokrat lotila teme, ki pomeni novino v naši znanstveni literaturi, saj se z ljudskimi glasbili in godci posebej pri nas še nihče ni temeljiteje ukvarjal. Tudi v tuji literaturi je tema relativno slabo obdelana, kar je vsaj za starejša obdobja razumljivo zaradi pomanjkanja virov. Temeljiteje je obdelano le poglavje o potujočih muzikantih v srednjem veku (npr. W. Salmen, *Der fahrende Musiker im europäischen Mittelalter*), ki jih lahko imamo za prednike ljudskih godcev.

Knjiga Zmage Kumrove uvodoma opredeljuje načelne vidike sodobnega raziskovanja ljudskih glasbil in prinaša trditve, da »more biti glasbilo vsak predmet, iz katerega hote izvablamo zvoke, ki nam pomenijo glasbo. Kaj je bil prvotni namen predmeta, ni prav nič važno.« (E. Stockmann) S tako postavljeno definicijo se hote ali ne hote približuje tudi stališčem sodobne glasbene avantgardne prakse, ki prav tako trdi, da je vsak uporabni predmet lahko glasbilo. Naslednje poglavje govori o ljudskih glasbilih na Slovenskem in navaja otroške zvočne igrače (ki pričajo o veliki domiselnosti otrok pri proizvajanju zvokov), nato preprosta domača in kupilna glasbila ter nazadnje godčevska glasbila. Obširno govori avtorica nato o slovenskih ljudskih godcih in opredeljuje njihovo vlogo in pomen tako v preteklosti kot danes, pri čemer je manj izčrpna za starejša obdobja (zlasti srednji vek), kar pa je razumljivo glede na pomanjkljivost virov. Prav zavidljivo številna pa so ohranjena in v knjigi tudi zapisana imena za najrazličnejša glasbila, ki jih je avtorici uspelo zbrati in registrirati po posameznih slovenskih pokrajinah. Na koncu je nato še seznam slovenskih ljudskih glasbil po mednarodni klasifikaciji, podana je plošča z glasbenimi primeri ljudskih glasbil, ki jo je oskrbel Julijan Strajnar in pomembno dopolnjuje uporabnost in vrednost knjige. Knjiga sama pa je prav tako pisana zanimivo in poljudno, da jo bosta s pridom uporabljala tako strokovnjak kot ljubitelj. Zato pomeni tehten prispevek k poznavanju ljudskih

glasbil na Slovenskem, saj ga sistematično ureja ter dopolnjuje z navedbo številne literature in virov. Tujemu bralcu omogoča seznanitev s problematiko obširen povzetek v angleščini.

Primož Kuret

Stanko Prek, *Pesmarica za višje razrede osnovnih šol*. S sodelovanjem Janje Korošec uredil in priredil — Ljubljana 1968.

Uvod je napisal prof. Jože Gregorc, knjigo je evidencialni Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS pod št. 610-8/67 z dne 9. aprila 1968 pod št. 535. Pesmarica je namenjena slovenskim učencem. Kar vzbuja naše začudenje, je, da je v njej kar preveč tujih pesmi, točneje: na 44 slovenskih, 9 srbohrvatskih in eno češko pesem pride kar 30 tujih (nemških, francoskih, španskih, švedskih, indijskih, madžarskih, črnskih, orientalskih in anonimnih) pesmi (brez izštevank)! Zakaj tak kozmopoltizem že v osnovni šoli?

Poglejmo si za primerjavo nemško pesmarico za mladino Koroške: Anton Anderl u *»Kärntner Singbuch, Liedersammlung für die Jugend Kärntens«*. Musikverlag Helbling, Innsbruck 1961. Od 180 pesmi sta samo dve tuji (ena švedska in ena litvanska), vse druge so iz nemških pokrajin, ne izzemši Alzacije in bivše Kočevske. A tudi nobene slovenske pesmi ni vmes, četudi je pesmarica namenjena koroški mladini. Tudi slovenska pesmarica *»Mladina poje«*. Celovec 1959 (izdajatelj, lastnik in založnik: Konzorcij koroških učiteljev. — Uredil uredniški odbor. — Odgovorna urednika: Franc Aichholzer, šolski ravnatelj v pokouju, in Rudi Vouk, šolski nadzornik; fonetični zapis v koroškem narečju je zapisal dr. Pavle Zablatic), ki je namenjena slovenski koroški mladini, razen dveh himen ne vsebuje nobene tuje pesmi. V njej je 94 pesmi slovenskih avtorjev ter koroška in avstrijska himna z nemškim besedilom, ki je pri koroški himni tudi poslovenjeno. Avstrijsko zvezno ministrstvo je obe knjigi odobrilo za šolski pouk. *Tako bodo slovenski učenci na Koroškem lahko poznali več slovenskih pesmi kot slovenski otroci v Jugoslaviji.*

Razen teh načelnih pripomb pa je omeniti še vrsto drugih pomanjkljivosti.

Nikakor ne morem mimo dejstva, da je pri pesmi »Nmvav čez jezero« vpisan kot vodilni glas tisti, ki poje »čez«, glavni napev pa čisto manjka. Razen tega je napačna tudi navedba, da je to »narodna« pesem. Na pokopališču v Št. Jakobu v Rožu je spominska plošča, kjer piše: Tukaj počiva v Gospodu šentjakovski župnik g. Franc Treiber, rojen 28. 1. 1809 umrl 24. 10. 1878 — Pevcu »Nmvav čez jezero« postavili slovenski pevci na Koroškem. S to pesmijo je ta župnik postal nesmrten nam in zanamcem.

Isto oznako (koroška narodna) ima znana pesem »Tam, kjer teče bistra Zilja«, pa je vendar avtor besedila in napeva Jože Katnik, rojen 20. sept. 1862 v Bistrici na Zilji. Ta ziljska himna je na mah postala last ne samo Ziljanov, Korošcev, marveč vseh Slovencev. Katnikova, p. d. Bicarjeva rodbina je bila vneto narodno zavedna in steber slovenstva na Bistrici. Katnika je potrlo preganjanje koroških Slovencev po letu 1938 ter osamelost, okupacija in nečloveško ravnanje okupatorjev, ki so mu odgnali vse domače v koncentracijsko taborišče. Od tam se nihče njegovih ni vrnil. Iz tragične osamelosti ga je 13. maja 1942 rešila smrt. Postal je kot 80-letni starček žrtev nacističnega terorja.

Tudi pri pesmi št. 51 »Sem fantič z zelenega Štajerja« je »narodna« prva kitica, avtor ostalih treh kitic pa je Ksaver Meško. V Mohorjevem koledarju za leto 1911 piše namreč Meško, da je bil naprošen, naj te tri kitice doda.

Površnost lahko očitamo tudi pri pesmi št. 28 (ponarodela). Avtor besedila kot tudi napeva »Le enkrat bi videl« je Karel Klinar (1836—1923).

Nadalje najdemo pri pesmi »Hej Slovani« namesto navedbe avtorjev samo besedo »Himna«. Splošno je znano, da je avtor besedila J. Tomašik, napeva pa Š. Witwicki.

Podobnih pomanjkljivosti je še precej, kar didaktično vrednost knjige močno zmanjšuje.

Ce upoštevamo dejstvo, da je ljudska pesem ena najmočnejših opor narodne zavesti, moramo uvideti, da je za vzgojo te zavesti pri nas slabo poskrbljeno. Ne samo Prekova pesmarica, temveč tudi sedanje petje mladine ne utrjuje slovenske narodne zavesti tako, kot bi bilo potrebno. To dokazujejo publi-

kacije »Srečanje mladih pevcev« (1965—66—67—68—1969). To zbirko so uredili prof. Miro Kokol, prof. Pavle Kalan in prof. Mirjana Turel. Tu je med 204 pesmimi samo 117 slovenskih in 18 drugih jugoslovanskih, 7 slovenskih in kar 62 tujih (nemških, italijanskih, francoskih, angleških, indijskih, romunskih, portugalskih, japonskih, grških, črnskih, belgijskih, korejskih, brazilskih, itd.).

Nemogoče je spregledati, da skušajo zbiratelji in izdajatelji takih zbirk usmeriti čustvovanje mladine v kozmopolitizem. To sicer ne bi bilo nič slabega, ako bi tako ravnali vsi narodi (predvsem sosedje Avstrija, Italija, Madžarska) in bi se naših pesmi učili že v osnovnih šolah. Saj je prav, da imamo možnost, seznaniti se s tujimi pesmimi, toda to ne sodi v osnovno šolo, zlasti pa ne v takem nesorazmerju!

Luka Kramolc

*Tristo narodnih in drugih priljubljenih petih pesmi.* Zbral in uredil Stanko Prek s sodelovanjem Borisa Merharja. Cankarjeva založba, Ljubljana 1970, 254 str.

Knjižica v priročnem formatu miniaturre se predstavlja kot najni priročnik za ljubitelje petja, ki poznajo melodije, ne pa tudi besedil. Zapolniti hoče vrzel, ki da je zelo občutna, ker od predvojnje Glonarjeve »Slovenske pesmarice« ni prišla na knjižni trg nobena obsežnejša zbirka. Tako trdita izdajatelja v predgovoru, čeprav vemo, da je leta 1952 izšla pri »Kmečki knjigi« v Ljubljani »Zbirka slovenskih narodnih pesmi« s 84 besedili in pri založbi »Lipa« v Kopru zbirka »Slovenske narodne« (Naši pesniki in pisatelji, 3) s 158 besedili, če že ne štejemo celovške izdaje »Naša pesem« (izdalo vodstvo Katoliške mladine) iz leta 1962 z 272 besedili. Vse te izdaje prinašajo v glavnem ista besedila, razlika je le v večjem ali manjšem številu umetnih pesmi, ki so se zdele urednikom upoštevanja vredne. Prireditelja izdaje »Tristo narodnih« sta se zoper morebitne ugovore glede izbora pesmi vnaprej zavarovala, češ da sta dajala prednost takim s popularno melodijo, da sta hotela poživiti nekatere manj znane in bo torej poznavalec razumljivo še kakšne pogrešal, druge pa se mu bodo zdele odveč. V resnici jih

je nekaj, o katerih resno dvomimo, da bi se mogle spet prijati, tako tuje so sodobnemu občutju (npr. Le predi, dekle, predi, Zeleni gozd je lovčev raj, ipd.), ali pa sodijo med izrazito zborovske (koncertne) priredbe (npr. Žabe svatbo so imele). Dejstvo, da je zbirka izšla že v 3. izdaji (prejšnja je iz leta 1964), dokazuje, da je bila res dobrodošla, kot upata prireditelja v predgovoru. Hkrati pa je to glasen opomin, kako nujna bi bila obsežnejša poljudna, a neoporečna izdaja naših pesmi z melodijami, zbirka, ki ne bi samo ponavljala že zdavnaj obrabljjenih »narodnih«, gledano z vidika poprečnega pomeščanjenega Slovenca, marveč bi upoštevala še živo pesemsko izročilo podeželja vseh slovenskih pokrajin.

Zmaga Kumer

*Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev.* Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek: Agrarno gospodarstvo. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, sekcija za občjo in narodno zgodovino. DZS, Ljubljana 1970. 651 str., s slikami in zemljevidi v prilogi.

Od predvidenih dveh zvezkov Zgodovine agrarnih panog, ki bosta sestavljala prvo knjigo široko zasnovane Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, je izdala leta 1970 Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Inštitut za zgodovino, sekcija za občjo in narodno zgodovino) prvi zvezek z naslovom Agrarno gospodarstvo. O vrednosti te monumentalne publikacije, saj zajema več kot 600 strani, bi morali v prvi vrsti spregovoriti zgodovinarji, a ker njen pomen presega zgodovinski okvir, je prav, da o njej spregovorijo tudi druge stroke, še posebno tiste, ki so kakorkoli povezane z zgodovinopisjem. Etnologija kot družbena veda je živo zainteresirana za mnoga spoznanja, ki jih prinaša to delo, bodisi glede kolonizacije slovenskega ozemlja in njegove populacije, kakor tudi glede poljedelstva in njegovih orodij, obdelovalnih načinov, različnih oblik izrabe zemljišča pa tudi spoznanj o kmečkem domu in domačiji, kar vse polni vsebino prvega zvezka Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev.

O celoti tega zvezka bomo spregovorili v prihodnjem letniku, za zdaj se

nekoliko поблиže seznanimo samo s poglavjem »Živinoreja« (343—394) V. Novaka, ki je med sodelavci (B. Grafenauer, P. Blaznik, M. Kos, F. Zwitter, V. Valenčič, S. Mihelič, J. Žontar, E. Umek, S. Vilfan in F. Baš) edini etnolog.

Čeprav je živinoreja poleg poljedelstva ena najpomembnejših kmečkih gospodarskih panog pri nas, pa zaokroženega zgodovinskega pregleda o njenem razvoju še nismo imeli. To praznino je sedaj delno zapolnil Novakov prispevek, ki je prinesel prvi celoviti pregled, kakršnega smo že dolgo pogrešali (343 do 394).

V. Novak je objavil več narodopisnih študij o slovenski živinoreji in mlekarstvu (Ovčarstvo pod Stolom in v Planici, Et 15, 89—95; Die Stellung des Alpweidens in Slowenien zwischen dem germanischen und romanischen Raume, Alpes orientales 2, Graz 1961, 123—134; Übersicht über Viehhaltungformen und Alpweiden in Slowenien. Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa, Budapest 1961, 647—62; Über die Milchwirtschaft bei den Völkern Jugoslawiens, Viehwirtschaft und Hirtenkultur, Budapest 1969, 574—602), v tem pregledu pa je strnil dosedanja narodopisna spoznanja o ljudski živinoreji in tem dodal nova zgodovinska, ki jih je črpal iz zgodovinskih virov in literature, kot tudi iz lastnih terenskih zapisov.

V prvem poglavju je opredelil pojem živinoreje in navedel pomembnejše vire in literaturo o tem predmetu (343—345); v drugem poglavju, ki je pravzaprav zgoščen narodopisni pregled, govori o živinorejskem gospodarstvu, posebej opisuje pašno in hlevsko živinorejo, nato spregovori še o pašnikih v dolini in v planinah, o pridobivanju krme in nastila ter o vsestranski koristi živinoreje. Poglavje konča s pregledom o veterini (345—370). Narodopisju prinaša to poglavje več novega o sirarstvu in delitvi pridelka pri skupnem sirarstvu na Primorskem (360—361) ter tako v marsičem dopolnjuje sicer obširnejši Ložarjev narodopisni pregled o živinoreji (R. L o ž a r, Živinoreja, NS 1, 144—179).

Še več novega, tudi za narodopisje, prinaša tretje poglavje, ki govori o zgo-



dovinskem razvoju živinoreje. V njem je V. Novak prvi poskusil zarisati razvojno črto od prazgodovinskih začetkov prek srednjega veka vse do praga druge svetovne vojske (371—394). Dobro poznavanje narodopisnega gradiva mu je pomagalo tudi mimo tistih zaprek, ki so nasledek razmeroma skromnih zgodovinskih virov in literature. Kljub vsemu mu je uspelo potegniti nepretrgano črto razvoja in iz njega izluščiti prvine, ki kažejo na večtisočletno tradicijo te stare gospodarske panoge. Niti zgodovinske niti narodopisne ne bo smelo prezreti spoznanj, ki jih daje Novakov zgodovinski pregled. Se pred nekaj desetletji (prim. R. Ložar, Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja, Et 15, 70—88) ni bilo mogoče trditi, »da je živinoreja nesporno tista gospodarska panoga, v kateri so bili vplivi prejšnjega prebivalstva relativno najmočnejši« (371). To svojo misel V. Novak še podpre z gradivom, ki ga je pritegnil iz narodopisja kakor tudi iz jezikoslovja, arheologije in zgodovine. To mu je prineslo temeljna pričevanja o začetkih živinoreje. Ker so ti preživetki prastare pastirske kulture pravzaprav prvokrat našeti kot celota, naj jih omenim kar z besedami avtorja: »Razmeroma močni sledovi in ostanki kulture predslovenskega prebivalstva so ohranjeni v nekaterih imenih za živinorejske stavbe in za skupine živali, dalje verjetno v sirarski tehniki, morda v tem, da so Slovenci prevzeli nekatere planine od staroselcev, zlasti pa v transhumantni in polnomadski obliki paše, katere nosilci so bili ob naselitvi Slovencev na našem ozemlju Vlaha. Mogoče imajo staroselski izvir tudi razni elementi planšarske tehnike, kot je poskusna in merilna molža, delitev sira itd. ... Najmočnejše znamenje kontinuitete živinoreje pa je vsekakor kontinuiteta nekaterih pasem, ki bi se brez posredovanja starejših prebivalcev težko ohranile v tako močni meri« (371).

Vsem tem doslej ugotovljenim preživetkom staroselske pastirske materialne kulture na naših tleh pa bi morda smeli dodati še nekatere, odkrite v zadnjih letih, kot na primer nad tla vzdignjene pastirske stanove na kolen iz bohinjskih planin in ovalne pastirske bajte na Veliki planini, morda še darilne sirčke, kot na primer »trniče« (Velika planina), pastirske vabilne klice, npr. »loba« (Prek-

murje) pa tudi nekatere oblike ljudskega zdravljenja bolne živine.

Več dragocenih novih spoznanj za narodopisje daje tudi zgodovinski pregled po posameznih obdobjih. Gradivo za to je črpal avtor iz objavljenih urbarjev in drugih srednjeveških listin in iz skromne razpoložljive literature. Čeprav niso še vsi viri za zgodovino živinoreje izčrpani (med temi pogrešam na primer »Novi reformirani urbarij zgor-njekamniškega gospodstva iz leta 1571«, ki ga hrani Državni arhiv Slovenije) in so viri za srednji vek razmeroma skromni, je V. Novak dovolj prepričljivo in v krepkih črtah zarisal temeljne značilnosti njenega zgodovinskega razvoja: najprej do 15. stol., nato od 15. stol. do srede 18. stol. in nazadnje od srede 18. stol. do začetka druge svetovne vojske. Za vsako teh obdobjev je ugotovil (kjer je bilo mogoče, je uporabil tudi statistično metodo), katera živinorejskih panog je v posamičnih obdobjih prevladovala. Kakor se da iz pregleda razbrati, je na Slovenskem bolj kot govedoreja prevladovala ovčereja, pašna živinoreja pa je imela prednost pred hlevsko; šele od srede 18. stol. so s fiziokratskimi prizadevanji začeli pospeševati tudi hlevsko živinorejo, od katere je več koristi kakor od pašne. Četudi bodo nove raziskave prinesle še marsikatero novo spoznanje in čeprav bodo prišli na dan še novi, doslej neznan zgodovinski viri, to ne bo moglo v temelju omajati Novakovega zgodovinskega pregleda — kvečjemu bi ga moglo dopolniti. Njegova velika zasluga je, da smo spoznali, kolikšen delež v zgodovinskem razvoju slovenskega kmečkega gospodarstva je imela živinoreja, spoznali pa smo tudi, kako globoko segajo korenine te bogate tradicije, ki je zarisala tako vidne sledi v materialno in duhovno kulturo slovenskega kmeta.

Tu pa tam motijo nekatere netočnosti ali dvoumnosti, kot na primer na str. 357, ko ugibamo, ali pravijo po domače pastirskim kočam v Savinjskih Alpah »stan« ali »bajta«, četudi je prav oboje: v Kamniških ali Savinjskih Alpah imenujejo domačini preprosto ovčarsko zavetišče »stan« (na primer Mlinarjev stan pod Skuto), trdnejšim pastirskim kočam pa pravijo »bajta« (npr.



Preskarjeva bajta na Veliki planini). Na str. 358 je treba popraviti napako, ki se je vrnila že R. Ložarju v NS 1, 158: v kraško jamo »Vetrnica« na Veliki planini ne nanosijo snega pastirji, ampak veter, kot pove že ime samo. Stilitično dvomno je zapisan stavek na str. 366, kjer avtor omenja bohinske sire ožemčke. Teh niso bohinski pastirji oblikovali z razbeljenim železom, ampak z rokami, kot o tej starosvetni šegi poroča I. Tušek ml. v svojem potopisu na Triglav.

Tone Cevc

Slavko Kremenšek: *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 16. Ljubljana 1970, 150 str. in dve priLOGI.

Konec 19. stoletja so se v Zeleni jami pojavili začetki novega predmestnega naselja ob Ljubljani. Zraslo je dokaj spontano na zeleni trati, nikakor pa ne brez reda. Do prve svetovne vojske je nastalo 72 hiš; med gradbenimi gospodarji so daleč prevladovali železničarji. Med obema vojskama je naselje naraščalo hitreje in pri tem so železničarji postopoma izgubljali večino. Po osvoboditvi so sestavljali polovico prirastka bloki, poklici prebivalcev so se čedalje bolj diferencirali in relativno večino so dobili kvalificirani delavci raznih vrst, med katerimi so se železničarji skoraj porazgubili.

Ta, na tri dobe razčlenjeni prostorski in družbenozgodovinski okvir je v Kremenškovem delu prikazan nazorno in ravno prav podrobno, v njem pa še izvor prebivalstva iz čedalje širših območij, tudi z gledišča družinskega okolja, iz katerega so prihajali naseljenci. Prav tako po treh dobah je razporejeno gradivo, ki ga je avtor zbral o življenju ljudi v Zeleni jami. V zvezi z rastjo naselja se seznanjamo z nastankom in obliko stanovanjskih hiš in s tem tudi s stanovanjsko kulturo, obdelane so glavne in stranske zaposlitve prebivalstva, družinski budžet in v zvezi z njim prehrana, obleka, oprema stanovanj in zdravstvo. Sledi opis družabnega in kulturnega življenja od otroštva naprej, od

iger in šolanja do običajev, zabave in branja. Pri tem se kažejo zanimive razvojne poteze in razločki med dobami. V prvi dobi je posebno zanimivo obdelano nastajanje hiš (v zvezi s težavami, ki so jih imele večje družine v najemniških stanovanjih), pridobivanje sredstev za zidavo in vplivi na nastanek hišnih tipov, ki so nastali po standardnih zidarskih načrtih, prilagojenih razpoložljivim sredstvom. Glede načina življenja je tedaj posebej zanimiva sprememba s podeželja ohranjenih načinov v novem okolju. V drugi dobi pritegne zanimanje zlasti opis medsebojne diferenciacije železničarjev; bolj kot v prejšnji dobi prihaja do veljave tudi politična in ideološka diferenciacija prebivalstva, izčrpaneje je prikazan sestav družin, ni pozabljena brezposelnost itd. Tretja doba je obdelana z večjo uporabo statističnega gradiva.

Delo — nekoliko prirejeno osrednji del avtorjeve disertacije — je v celoti uspelo. Za to svojevrstno temo je avtor zbral obilo ustnih informacij, arhivskih in objavljenih virov. To, samo po sebi zelo raznovrstno gradivo se mu je posrečilo zlititi v živ in zaokrožen prikaz. Kremenškova obravnava Zelene jame je tako nesporna pridobitev za slovensko družbenozgodovinsko literaturo, med drugim zlasti za novejšo in najnovejšo zgodovino mest in posebej Ljubljane, pa tudi za proučevanje premikov v slovenski družbi novejših dobe sploh. Ta ugotovitev velja, ne glede na to, v katero znanstveno panogo delo uvrstimo.

Ker pa gre avtorju tudi za praktično afirmacijo njegovih teoretičnih pogledov na predmet etnološke vede, tudi te plati njegovega dela ne gre prezreti. Pisec se zavzema za »razširitev doslej običajnega snovnega področja« (str. 5) etnologije in z obravnavo Zelene jame tudi pokaže, kako si zamišlja etnološko obravnavo sodobnosti. Njegovi odgovori na vprašanje, kateri pojavi v izbranem okolju in času so predmet etnologije, so dani v pozitivni in v negativni obliki. V pozitivni obliki je dan odgovor: edina orientacijska pojma sta način življenja in kultura (str. 6). V negativni obliki, z zanikanjem pojmovanj, ki so se pojavljala o etnologiji, so dani tile odgovori: etnologije ne gre omejevati na »občestveno« vezanost (tj. na izraze intenzivnega občutja skupnosti), ki naj bi bila značilna za vaške soseske, ker je tudi v

teh povezovanja le toliko, kolikor je v nekem času pač potrebno; tudi ne gre omejevati etnologije na tradicionalne pojave, ker ni razloga, da bi se zanimala le za konservativne socialne skupine in se odrekala razvojnemu razgibanju fazam v zgodovini; slednjič ne gre omejevati etnologije na ljudsko kulturo, ker kvalitativne delitve med ljudsko in visoko kulturo ni. Negativna stališča dopolnjujejo pozitivno v tem, da bolje pojasnjujejo, v čem je razširitev snovnega območja. (Čeprav sem nekatera retorična vprašanja prestavil v obliko teze, upam, da je povzetek pravičen.) — Kaj obravnava neka veda, določa pač predvsem razvoj same vede glede na to, kaj se pod njenim imenom obravnava; omejitve na strogi in dobesedni pomen njenega naziva posebno pri etnologiji ni več mogoče zahtevati. Razmejitve med vedami, posebno med tistimi, ki iščejo sinteze, se danes čedalje bolj prelivajo. Po takih merilih se Kremenškova aplikacija njegove teorije na primeru Zelene jame lahko mirno uvršča v etnologijo, čeprav sega tudi v vrsto mejnih področij. Praktično pa se etnološki značaj dela kaže tudi v izbiri in načinu razporeditve podatkov.

Najbolj bistvena je pač zahteva po obdelavi načinov življenja. Kaj je pod tem razumeti, je na primeru Zelene jame dovolj nazorno prikazano. Posebno pri obdelavi sodobnosti pa se kaže širina tega pojma. Če je npr. tudi v Zelene jami opazen splošni pojav, da zaradi televizije nazadujejo obiski, bi spadala k načinom življenja tudi izbira televizijskih programov in njihov vpliv na način življenja posameznih starostnih skupin. Tako zelo v širino pa avtor ni šel in tudi ni mogel iti. Ostaja pa odprto teoretično vprašanje, ali je npr. izbira in vpliv televizijskih oddaj sploh še etnološki problem. Okrog širine pojma »načini življenja« bi torej s predmetom etnologije morda še kazalo razmišljati; v knjigi, ki je pred nami, se izbrani obseg pojma vsekakor drži realne in sprejemljive mere, tako da je tudi v tem pogledu posrečena.

Sergij Vilfan

Angelos Baš, *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju* v dobi kapitalistične izrabe gozdov. Izdal Slovenski etnografski muzej s podporo Sklada Borisa Kidriča. Založba Obzorja, Maribor 1967. 306 (+ 6) strani (+ zemljevid v prilogi).

Doba kapitalistične izrabe gozdov sega od zemljiške odveze do druge svetovne vojne. Položaj gozdnih in žagarskih delavcev v tem času obravnava pisec na podlagi arhivskih virov in od mnogih informatorjev zbranega ustnega izročila. Razume se, da je izročilo bogatejše in zanesljivejše za konec označene dobe, v mnogem pa pomaga tudi pri tem, da si moremo za prejšnje čase ustvariti bolj živo podobo. K tej zlasti pripomorejo tudi tvarni ostanki (npr. ohranjene zgradbe) in fotografije.

Snov je razvrščena po različnih platen načina življenja. Po splošnih historičnih poglavjih, v katerih je obravnavan zlasti gospodarski in pravni položaj gozdnih in žagarskih delavcev, sledi poglavja, posvečena naseljenim in naselitvi, delu, mezdah, stavbam, hrani, noši, zdravstvu, skupnostim in razmerju teh delavcev do družbenega okolja. Nekatera poglavja vsebujejo — vendar v primerni povezavi — tudi več, kot napoveduje sam naslov poglavja, npr. pogled na svet, šolstvo, izobrazbo sploh, uporabo prostega časa, šege ipd. Tako je način življenja osvetljen z najrazličnejših plati, izredno izčrpno in nazorno — posebno nazorno zato, ker so sproti prikazani razločki med različnimi skupinami gozdnih in žagarskih delavcev samih, pa tudi med temi delavci in kmeti. Izvajanja so sproti dokumentirana in prepričljiva. Posebno posrečena so poglavja o delu, mezdah in hrani, zlasti pa še zadnji dve sintetični poglavji, ki sta tudi po vsebini najbolj pomembni. V poglavju o mezdah npr. ni samo ocenjena tudi njihova kupna moč, temveč je obdelano tudi socialno zavarovanje. Pri tem uporabljeno gradivo po pomenu deloma presega ožji krajevni okvir.

Gradivo je prebogato in raznolično, da bi bil na tem mestu umesten kratek povzetek ugotovitev, ki brez dvoma niso pomembne le za etnografijo, temveč segajo tudi v gospodarsko in družbeno zgodovino. Namesto povzetka naj bo nakazan metodološki namen in pomen knjige. Avtor ne soglaša z opredelitvijo

etnologije oziroma etnografije kot »vede o tako imenovani ljudski ali preprostejši kulturi«. Namesto tega pojmuje etnografijo kot vedo o načinu življenja. V »Gozdskih in žagarskih delavcih« praktično in nazorno prikaže, kako si predstavlja tako pojmovano etnografijo. Nadalje se avtor pridružuje zahtevi, naj etnografija ne bi bila omejena na kmečke plasti prebivalstva in naj preučuje tudi način življenja delavcev. Knjiga, o kateri govorimo, je prvi večji korak v tej smeri. Izbrana je po zaposlitvi in po kraju prebivanja zelo jasno opredeljena skupina delavcev. Da so ti delavci pravzaprav zaposleni v agrarni proizvodnji, ne zmanjšuje pomena tega koraka.

Obe načelni izhodišči, ki ju s to knjigo uveljavlja Baš, bistveno razširjata zorni kot etnografije, prav gotovo le v prid njenemu razvoju kot panoge družbenih znanosti. Širši zorni kot pa je opazen tudi v tem, da je avtorjev pristop po metodi tudi historičen, tako da zbrani podatki ne vise v zraku. Tak pristop k etnografski temi se ujema s čedalje bolj opaznim in tudi nujnim stremljenjem po sintetičnih, kolikor mogoče vsestranskih pogledih na družbene pojave.

S. Vilfan

Boris Kuhar, *Odmirajoči stari svet vasi*. Poljudno znanstvena razprava. Redna knjiga Prešernove družbe. Ljubljana 1972, 218 str.

Knjiga Borisa Kuharja sodi med redka slovenska etnološka dela, ki želijo podati bolj ali manj celovito ljudskokulturno podobo nekega zaključenega območja. Pri Kuharju so to Škocjanski hribovi na Dolenjskem, območje 12 vasi in zaselkov s središčem v Škocjanu ali Starem apnu, ki naj bi — po avtorjevi izjavi — predstavljalo s svojo ljudsko kulturo »miniaturni vzorec« Slovenije. Za področje, ki je potemtakem izredno poučno, smo dobili v obravnavani knjigi detajlno podobo o ljudskem stavbarstvu (31—75), gospodarstvu (76—151), prehrani (152—163), noši (165—179) in o šegah »od rojstva do smrti« (180—202). Z uvodnim delom, ki pojasnjuje namen knjige, način njenega nastanka in daje zemljepisni in zgodovinski prikaz Škocjanskih hribov, uokvirjata razpravo še poglavji »Ko kmet ni več kmet« ter »Za

konec.« Sledi spisek najpomembnejše literature.

Pri obravnavi nakazanih vprašanj je avtor dela posvetil sorazmerno veliko pozornosti nekaterim problemom, ki so bili v dosedanjih naših etnoloških spisih neupravičeno zapostavljani. Med njimi kaže predvsem omeniti upoštevanje socialne razslojenosti obravnavanih vasi in temu ustreznih posledic v njih načinu življenja in v kulturni podobi. Za podatki, ki jih najdemo v Kuharjevem delu, bo res težko še komu govoriti o ljudski kulturi slovenske vasi, ne da bi pri tem upošteval kakovostnih in količinskih razlik, ki temeljijo na socialnih osnovah. Z avtorjem knjige si lahko samo želimo, da bi dobila npr. Strukljeva vas z Zefljevo kajžo, bajtarsko naselje Malih Lipljen še svojo posebno razpravo in poleg nje tudi še drugi kajžarski deli slovenskih vasi. Čeprav se zavzemamo za kompleksne obravnave, pač z upoštevanjem vseh socialnih razlik, bo zavoljo dosedanjega zanemarjanja bajtarskega življenja v našem etnološkem slovstvu treba to zamudo s posebnimi študijami nadoknaditi. Nekateri deli Kuharjeve knjige so za tovrstne raziskave vsekakor spodbuda. Druga sestavina, ki je v obravnavanem delu ne gre spregledati, je skrb, da bi bili mimo kulturnih sestavin ustrezno predstavljeni tudi njih ustvarjalci. Tako je na primer pod zaglavjem o stavbarstvu v posebnem razdelku govor o gradbenih delavcih, v okviru obravnave noše o izdelovalcih obleke in obutve itd. To je treba posebej naglasiti zato, ker se je doslej le preveč na široko govorilo o tako imenovani ljudski ustvarjalnosti, ne da bi bila dovolj upoštevana vloga vaških polprofesionalcev in preko njih tudi profesionalizma.

Kuharjeva razprava je izšla v množični izdaji in je posebej označena kot poljudno znanstveno delo. Temu namenu knjiga ustreza; pisana je pritegljivo in izpričuje, da sodi njen avtor med tiste slovenske etnologe, ki znajo biti poljudni in očitno tudi hočejo biti »ljudski«. Seveda pa znanstvena obravnava ljudske kulture in ljudskost v izrazu nimata nič več skupnega, kot je to pri katerikoli znanstveni temi, če hočemo o njej pisati poljudno. Kuharjevo delo nas na to misel navaja spričo folklorizma, ki ponekod le preveč očitno veje iz knjige. Pripoved o tem, kako so kmetje

na obravnavanem območju nekoč »z izredno ljubeznijo in smislom za skladnost in lepoto gradili svoje hiše«, postavljali kozolce, ki so vsi »pravi biseri arhitekture« in vsak zase »svojevrsna umetnina«, navezuje avtor na ugotovitve, da gradijo dandanes tod »le konfekcijske stavbe, ki so še najbolj podobne slabšim, cenejšim predmestnim gradnjam in ki se kar ne morejo ujeti z naravnim okoljem, v katerega so zašle« (5). V zvezi s prezidavami je govor celo o »čudnih spačkih«. Podobno naj bi bilo z opremo v hiši. Tako naj bi bilo na našem podeželju vedno manj »dobrega okusa, izvirnosti, tiste enostavne lepote, ki je bila nekoč povsod prisotna« (8). Ob vsej tej degeneraciji, ob podiranju kmetovega »pravljničnega sveta«, ki je bil sicer »od žuljev krvav«, vendar na drugi strani »čudovito lep« in »kot solza čist«, pa je govor o »idealni zamisli postavitve doma, ki jo kmetje izvajajo v zadnjih petindvajsetih letih« (35), o stoletni zaostalosti, o primitivni stopnji kmetijstva do današnjega dne, o močno zaostalih družbenih in gospodarskih odnosih. Fotografija hiše na str. 211 s podpisom »Take so danes obnovljene domačije v Škocjanskih hribih« nekam slabo ilustrira stavek o slabših in cenenih konfekcijskih stavbah. Skratka: zdi se, da uvodni in zaključni tekst, ki spremlja jedro knjige — prirejeno besedilo avtorjeve doktorske disertacije — znanstveno le nekoliko preveč nenadzirano primerja »pravljnični« in »odčarani« svet med seboj. Vprašujemo se tudi, kakšna je kulturna podoba tistega »meščana«, pač ljubljanskega, ki ga kmetje s Škocjanskih hribov, po Kuharju, tako vneto posnemajo. Ne vemo prav, kje bi ga iskali: na Cesti dveh cesarjev, v Mostah, za Bežigradom ali na Mirju? Vse tako kaže, da se o meščanu nasploh in o mestu nasploh preveč govori.

Nasprotje kmet-meščan in »tradicijacivilizacija« je v Kuharjevem delu preveč poudarjeno. To kajpak ni posebnost obravnavanega teksta, temveč neobvezen davek omenjenemu folklorizmu, ki ga v etnoloških delih plačujemo brez potrebe. Ugovarjanje tej trditvi zahteva seveda nadrobnejšo oznako tako imenovane mestne kulture. Tako na vasi kot v mestu so bili in so dejavni v knjigi omenjeni »zgodovinski činitelji«, vaščani in prebivalci mest pa so nosilci istega zgodovinskega razvojnega procesa. Prav

spričo tega pa smo tudi kot »meščani« upravičeni in dolžni opozarjati »našo skupnost« na neustrezno vrednotenje kmečkega dela, kar je avtor knjige tudi storil. V tem smislu bi etnologi s tehtnimi kulturološkimi analizami verjetno morali in mogli napraviti več. Kuharjevo delo je pravzaprav v celoti naravnano v to smer. Ob vsej pohvali, ki jo je v tem pogledu treba izreči, ugovarjamo le folklorizmu, ki se nam tudi za te namene ne zdi primeren.

Slavko Kremenšek

Marija Makarovič, *Slovenska ljudska noša* (Slovenska kmečka noša v 19. in 20. stoletju). Ljubljana, 1971, str. 109, ilustracije 49 u boji i 63 crno-bijele, prilozi: 18 krojnih araka. Krojeve izradila Terezija Horvatič.

Autorica svoje djelo posvečuje isključivo prikazu načina odijevanja u seljaka, koje se u Sloveniji do sredine 19. stoljeka odvaja od odjeće obrtničkog i građanskog društvenog sloja da bi se zatim sve više približio gradskoj nošnji i konačno se s njom stopio. Do sredine 19. stoljeka u seljačkoj nošnji vidljive su još veoma jasno regionalne razlike u osnovnom tipu nošnje ponegdje i s inačicama što su uslovljene društvenim položajem pojedinca u okviru seoske zajednice, osobito u ženskoj nošnji. Za to razdoblje autorica utvrđuje u Sloveniji tri tipološki različita odjevna kruga kojima određuje i regionalno rasprostranjenje.

Prvi se tip rasprostire na području cijele Gorenjske, Koruške i Notranjske te u dijelu Dolenjske, Primorske i Stajerske, a karakterizira ga u ženskoj nošnji gornja odjeća sastavljena od prslučića bez rukava koji je u struku sastavljen sa širokom naboranom suknjom, a u muškoj tijesno prilegnute hlače što dopiru do koljena. Taj osnovni dio u ženskoj se nošnji javlja s većim ili manjim varijantama dok je u muškaraca gotovo na cijelom području jedinstven. Po svojim značajkama ta nošnja ulazi u sklop alpskog odjevnog inventara.

Drugi tip nalazi se u dijelu Primorske, slovenskom dijelu Istre i nekim selima oko Trsta, a očituje se gotovo isključivo u ženskoj odjeći dok u muškoj nošnji nema većih odstupanja od odije-



vanja muškog svijeta na ranije utvrđenom alpskom području. Tipska osobitost ženske odjeće sastoji se u svojevrsnom kroju gornjih dijelova ruha, izvedenom cjelovito od ramena do gležanja, koji odjeću ostavlja sprijeda uzduž skroz otvorenom. Kroj te odjeće sastavljen je od dijelova i klinova tako da je u ramenima uska dok se prema dolje sve to više širi. Karakterističan je klin umetnut na sredini leđa od pasa na niže.

Treći tip što je raširen na panonskom odnosno na subpanonskom području Slovenije, tj. u Beloj Krajini i jugoistočnoj Dolenjskoj te Prekmurju i istočnoj Štajerskoj razlikuje se od prva dva tipa po svom kroju, tkanini i boji. To je tzv. »bela noša« izrađena od domaćeg platna, u muškog svijeta široke platnene gaće i košulja što ih prekriva povrhu bokova, a u ženskog opleće, gornje ruho od prsluka i krila i pregača — sve od bijelog domaćeg platna. Ta nošnja u kroju i izgledu odražava značajke srodne nošnje u susjednih Hrvata i Mađara, a ulazi u krug općeslavenskih odjevnih osobina.

U svakom pojedinom tipu prikazana je najprije ženska, a zatim muška nošnja sa svim odjevnim elementima koji čine cjelovito ruho, uključujući obuću, pokrivala za glavu i nakit, pri čemu su uzete u obzir i uže regionalne specifičnosti svakog dijela odjeće. Tekst je obilno popraćen odličnim ilustracijama na koje se čitalac neposredno upućuje jednako kao i na kraj pojedine varijante nošnje na priloženom krajnom listu.

Slika nošnje do sredine 19. stoljeća dobivena je na osnovu arhivskog materijala, postojeće ilustrativne građe, podataka objavljenih u literaturi kao i vlastitog istraživanja na terenu. Krojevi su izrađeni prema primjercima sačuvanim u muzejskim zbirka, pretežno u Slovenskom etnografskom muzeju u Ljubljani, premda većina te materijalno sačuvane građe potječe iz druge polovice 19. stoljeća.

Autorica upozorava na elementarne dijelove odjeće koji su sačuvani u seljačkoj odjeći još sredinom 19. stoljeća uporedo s odjevnim oblicima srednjovjekovnih i kasnijih baroknih stilskih osobina.

U drugoj polovici 19. stoljeća specifična seljačka nošnja sačuvala se u krajevima zabačenim od prometnih putova, teže pristupačnim gradskim utjecajima i

tekovinama savremene civilizacije. U oblasti nošnje i odijevanja pojavljuje se sklonost izjednačavanju, u određenim dijelovima Slovenije nošnja iz dnevne upotrebe potpuno nestaje, sačuvavši se samo za svečane zgode ili nacionalne manifestacije kod čega na cijelom području Slovenije u prvi plan pretežno dolazi preoblikovana i modernizirana alpska gorenjska varijanta s oznakom tzv. »slovenske noše«. U krajevima koji ne usvajaju građanski način odijevanja u svakodnevnom životu, u ženskog svijeta nošnja sastoji od nabrane suknje, koja se veže u pasu i bluze građanskog kroja druge polovice 19. stoljeća te kupovne marame. Stariji muškarci uz civilnu odjeću zadržavaju povremeno po koji odjevni elemenat nekadašnje nošnje dok se mladi svijet odijeva potpuno građanski.

Posljednja dva poglavlja autorica posvećuje zapažanjima o okolnostima pod kojima se nošnja mijenja kao i o osnovnim pokretačima u razvoju slovenske seljačke nošnje iznoseći pojedine odlučujuće događaje u društvenim i gospodarskim zbivanjima koji su djelovali na oblikovanje odjevnog inventara u Sloveniji od kasnog srednjeg vijeka preko baroka do stilskih utjecaja 19. stoljeća te uzroke zbog kojih se nošnja postepeno izjednačuje i konačno napušta. Ovaj posljednji dio, iako se odnosi na nošnju, svojim svestranim prikazom daje dublji uvid u opću sliku života na području Slovenije i oživljava zbivanja u zadnom vremenu, koja su bila presudna za oblikovanje životnog stila u kojemu odijevanje zauzima značajno mjesto.

Široka čitalačka publika, kojoj je ta knjiga prvenstveno namijenjena, tim djelom dobiva dragocjen priručnik iz raznih kuteva osvjetljenu značajku slovenske kulturne baštine, a moći će koristiti i u prigodnom praktičnom oživljavanju i rekonstruiranju tradicionalne odjeće određenog kraja, dok će stručnjak u knjizi naći mnogo veoma jasno osvjetljenog uporednog gradiva za studij problema u okviru kostimologije, kod čega će mu poslužiti opisi tipova nošnji, priložene ilustracije, krojevi, kao i popis odjevnih naziva priložen na kraju knjige.

Jedini je nedostatak knjige što nema priložene geografske karte s naznakom pokrajina i slikom rasprostranjenja jedinog tipa nošnje — to više što je



knjiga popraćena sažetkom na hrvatsko-srpskom, engleskom i francuskom jeziku — što znači da je namijenjena i čitaocima koji geografske regije na području Slovenije ne poznaju u tančine.

Jelka Radauš-Ribarić

Angelos Baš, *Noša na Slovenskem* v poznem srednjem veku in 16. stoljetju. Mladinska knjiga, Ljubljana 1970. 149 strana, 60 crno-bijelih ilustracija.

Objavljeno djelo predstavlja izvadak iz opsežne rasprave (400 kartica) koju je autor branio kao svoju doktorsku disertaciju, a prva je u nizu od tri knjige kojima se istim metodološkim pristupom namjerava prikazati odjevna slika na području Slovenije. Ova prva do sada objavljena knjiga daje pregled odjavnog inventara u kasnom srednjem vijeku i 16. stoljeću, dok će druga obuhvatiti 17. i 18. stoljeće te prvu polovicu 19. stoljeća, a treća preostalo razdoblje do prvog svjetskog rata.

Autor u uvodu iznosi svoje razloge koji su ga naveli na to da u svom djelu prikaže odjevni inventar svih društvenih slojeva, a ne samo ono što se odnosi na nošnju najširih slojeva, tj. na tzv. »narodnu ili priprostiju nošnju« pa tim svojim načinom izlazi iz okvira tradicionalne etnologije. Smatra da istraživanje tzv. narodne ili priprostije nošnje nije moguće bez određivanja njenih sastavnih dijelova kojima je porijeklo u nošnji gornjih odnosno vladajućih društvenih slojeva. Da bi se što više približio izvoru prvoga prihvatio se zadatka da istraži odjevni inventar svih društvenih slojeva i da tako izvrši posao kojemu se u Sloveniji u okviru drugih društvenih znanosti vjerojatno neće pristupiti. Autor obrazlaže mišljenje da etnologiju treba preoblikovati u »znanost o povijesti načina života pojedinih naroda« (možda ovdje termin »narodi« nije najsretniji, jer se način života u određenim zaokruženim geografsko-gospodarsko-povijesnim sredinama podudara i među različitim narodima). Gore izloženim načinom obrade djelo u osnovi dobiva dvostruki sadržaj — etnološki i povijesni.

Kako materijalni ostaci nošnje tog vremena nisu sačuvani autor crpi po-

datke u građi likovne umjetnosti (slikarstvu, osobito zidnom i kiparstvu) što uzima kao vjerodostojni dokumentarni materijal usprkos činjenici da su te slikarije pretežno rađene prema šablonskim predlošcima, smatrajući da su se umjetnici u osnovnim crtama morali prilagoditi domaćim prilikama određenog kraja kako bi slike bile razumljive. Zbog istog razloga općenitosti slikarskih djela autor likovna svjedočanstva kojima raspolaze ne promatra kao građu isključivo onog područja u kojem je takav dokumenat sačuvan, nego sve uključuje u jedinstvenu sliku kostima na području Slovenije u zadanom vremenu.

Uz likovne prikaze autor je upotrijebio i pisane izvore koji potječu iz 16. stoljeća među kojima su najznačajniji policijski propisi. Oni pružaju obilno podataka o odjevnoj slici svih slojeva društva, jer im je bila svrha da se sačuva razlika u odijevanju između pojedinih društvenih slojeva stanovništva kao i da se spriječi suvišna raskoš te osigura kvalitet robe i proizvoda. Odgovarajući izvor odakle je mogao crpiti podatke o odjavnim elementima predstavljali su i ostavinski inventari i oporuke za područje Kranjske koji se međutim odnose samo na inventar plemića i imućnijih građana dok o jednostavnijoj nošnji u njima nema spomena.

Građu što ju je autor prikupio iz gore navedenih izvora podijelio je u slijedeća poglavlja: 1. Pokrivala, 2. Kaputi, 3. Ženska odjeća, 4. Ogrtači i plaševi, 5. Rublje, 6. Hlače, 7. Obuća, 8. Porijeklo i prerada tkanina, 9. Cijene.

U svakom od navedenih poglavlja građa je iznesena po istoj organizacionoj shemi. Autor daje stvaran pregled o određenom odjevnom elementu na području Slovenije najprije u likovnim prikazima, a zatim u pisanim izvorima odvajajući svaki društveni sloj posebe. Nakon toga slijedi uporedna slika o tom materijalu u srednjoj Evropi da bi na kraju istaknuo odnos građe što je nalazi u slovenskim krajevima prema onoj u srednjo-evropskim odnosno istočnoalpskim oblastima. Svako poglavlje završava »Napomenama« s navedenom veoma iscrpnom literaturom. Raspoloživi izvori očito nisu pisani slovenskim jezikom pa se u njima nažalost ne navode specifični domaći nazivi za pojedine odjevne dijelove, koji istraživača veoma često upućuju i na porijeklo samog predmeta. Autor je nedostatak seman-

tičkog podatka djelomično nadoknadio odgovarajućim izrazima zabilježenim u Bibliji J. Dalmatina (1584. gor.) i rječniku H. Megisera (1592. god.) navodeći dijelom i njihovo lingvističko tumačenje. Ne razabire se da li je u raspoloživoj arhivskoj građi ipak zabilježen koji domaći izraz — autor ga ne spominje u tekstu — a bilo bi to svakako osvježene u činjeničnom nabrajanju i opisivanju odjevnih oblika.

Tim svojim pristupom autor je nastojao i više-manje uspio izvući na vidjelo u prošlost utonulu sliku odijevanja izabranog područja u zadanom vremenu. Međutim u toj slici jasno su osvijetljeni prvenstveno likovi koji predstavljaju izabrani tzv. viši društveni sloj, dok se velika masa običnoga puka tek blijedo nazire u sumaglici pozadine. U raspoloživim dokumentima likovne umjetnosti ne možemo likove iz tzv. priprostijeg odjevnog kruga promatrati kao prikaze seljaka u njihovoj nošnji, odnosno samo u iznimnim slučajevima. To je prvenstveno tek mali gradski puk ili posluga vlastele, koji se ne moraju odijevati kao seljaci i uglavnom se tako i ne odijevaju. Autor u uvodu naglašava da bi želio dati odjevnu sliku cjelokupnog stanovništva, ali je ta slika ipak pretežno ograničena na odabranu manjinu. Nošnja seljaka koji predstavljaju većinu slovenskog naroda nije dokumentirana u raspoloživim izvorima (odnosno veoma rijetko), ali je sasvim sigurno da je i u ono vrijeme postojala sa specifičnim tipološkim osobitostima i u brojnim inačicama. Ta se nošnja ne spominje ni u policijskim propisima, jer to nije bilo ni potrebno. Zakoni kojih se drži odijevanje u okviru seoske zajednice mnogo su stroži od bilo kakvih službenih propisa — to su strogi zakoni naslijeđene tradicije, koji su se, osobito u ono vrijeme, sporo prilagođavali novinama civilizacije upijajući tek po koju kap utjecaja iz vana.

Autor je mogao rekonstruirati sliku tih širokih slojeva seljačkog društva nadopunivši je prikazom onih odjevnih elemenata koji su u nošnji pojedinog kraja u to vrijeme nesumnjivo prisutni, jer predstavljaju elementarne odjevne oblike određenih kulturnih sredina, a prisutni su u nošnji i u kasnijim epohama.

Na kraju neka mi budu dopuštene i neke primjedbe tehničke naravi. Slike te veoma lijepo opremljene knjige dane

su samo kao ilustrativna pratnja bez posebnog tumačenja odjevnog oblika, koji je na njoj značajan, a ni u tekstu nema ni jedne upute na određeni slikovni prilog pa čitalac, koji nije stručnjak, teško jedno s drugim povezuje. Osim toga bila bi veoma korisna geografska karta Slovenije s naznačenim pokrajinama i lokalitetima odakle su prikazane ilustracije. Ovo posljednje prvenstveno za čitaoce izvan Slovenije.

Svojim djelom autor je doista ispunio osjetljivu prazninu u sagledavanju odjevne slike slovenskog područja u prošlosti, prikupio je i svladao svu dostupnu dokumentarnu građu sredivši je u određeni sistem, određujući joj mjesto u načinu odijevanja u istočno-alpskom području i uklopivši je u okvir cjelokupne srednjoevropske odjevne kulture.

Jelka Radauš-Ribarić

Anton Cevc: *Velika planina*. Življenje, delo in izročilo pastirjev. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1972. Str. 96 + 70 fotografij na prilogah.

Knjiga je mikavna po zunanji in notranji opremi: barvni ovitek kaže tisto v zavesti današnjega meščana živečo, turistično in športno Veliko planino, na katere nastanek in prvotni značaj ga opomni šele podnaslov dela. Pri odpiranju knjige vabi — vsaj za strokovna dela — kar razkošna oprema k pogledu vanjo: drobne risbe predmetov na širokem robu in skice med besedilom (zasluga umevanja in ljubezni Vlasta Kopača) dajejo knjigi obenem s 70 podobami na prilogah kar bibliofilski značaj. Vsa likovna oprema je bistvena sestavina dela, ki ga ne smemo zavoljo 61 strani glavnega besedila mogoče podcenjevati, saj se jim pridružujejo še strokovne opombe na str. 62—79, ki s seznamom manj znanih narečnih besed (80—82), s slovstvom (83—85) ter potrebno obširnimi nemškimi povzetkom (Niko Kuret, 86—95) dvigajo znanstveni pomen dela.

Avtor je potem, ko je 1956 napisal diplomsko nalogo o pastirskem življenju na Veliki planini, nadrobno raziskal nastanek in razvoj pastirskega stanu na njej (Kamniški zbornik 1967), v disertaciji nakazal vprašanja starodavnih oblik pastirskih koč v slovenskih Alpah (tudi

v Sintezi 1970) in svoje zamisli o njih predzgodovinskih podlagah predložil mednarodnemu strokovnemu svetu (v nemščini, *Alpes Orientales V*, 1969). Tako pripravljen je v pričujočem besedilu poljudno seznanil zastopnike sorodnih strok in najširše občinstvo z značajem ene od glavnih slovenskih planin; strokovnjake pa je napotil z opombami in slovstvom v poglobitev.

Za krajšim uvodom o pomenu gorske živinoreje v Alpah in o značaju svojega dela sledi geografski oris Vélike planine skupno z Malo in Gojško planino. V petih glavnih zaglavjih pisatelj natančno obravnava zgodovino in pravno ureditev planine, živino, stavbe, pastirjevo opravilo, njegovo delo in celotno življenje — to zadnje poglavje je najobsežnejše. Zavaljo omejenega prostora se je moral pač omejiti, za to bo moral tisti, ki ga pritežajo razna vprašanja, seči po drugih avtorjevih spisih in pogledati v opombe, kamor je posrečeno uvrstil mnogo gradiva, tako da niso le dokumentacija, marveč pogosto večji ekskurzi s strokovnimi razlagami ali primerjavami.

Vélika planina zavzema med planinami na Slovenskem posebno mesto tako glede svojega obsega, kot glede posebne oblike stavb na njej. Vse to pa dopolnjuje tudi bogato drugo gradivo: od predzgodovinskega izročila do novejšega življenja na njej, kar vabi raziskovalca, obenem pa mu pomaga prikazati samostojno podobo življenja slovenske planine. Sevé bi zaslužile podobne raziskave tudi druge skupine naših planin, da bi dobili celoten prikaz te nekoč tako pomembne gospodarske panoge — gorske živinoreje — v vsem slovenskem alpskem svetu, saj je določala celotni način življenja prebivalstva posameznih pokrajin. Cevčeva delo naj bi bilo pobuda za taka dela, katerih pomanjkanje je občutna zamuda naše stroke.

Vsebinsko si je avtor komaj kaj mogel pomagati z že objavljenim gradivom, zato je moral vso glavno stvarino zbrati sam bodi v planini bodi v vaseh pod njo. Uporabil pa je kot dopolnilo in razlago razpoložljivo zgodovinsko, arheološko, zemljepisno, lingvistično in katastrsko gradivo, s čimer je delo — sevé ob uporabi etnološke metode — dobilo resen znanstveni značaj. Cevčeva knjiga je tako prva, čeprav poljudna, etnološka monografija o neki slovenski planini, ker so dosedanje študije bile

pisane le z geografskega vidika, drugo pa so bili le ljubiteljski opisi. Sevé bi temeljita znanstvena monografija terjala še nadrobno raziskavo vsega, kar je pisatelj odrinil v opombe ali sploh opustil in kar je obravnaval v drugih razpravah.

Ker je avtor razgledan v novejši tuji predmetni literaturi, je sistematično in nadrobno opisal, kjer pa je bilo mogoče, tudi raziskal vse strani planšarskega življenja. Kolikor mu pomagajo dognanja drugih strok, skuša slediti začetkom gospodarskega izkoriščanja vélikoplaninskih pašnikov v prazgodovinski dobi in primerja ovalne planinske bajte, ki so edinstvene pri nas, s prazgodovinskimi stavbami. Cevc sam najbolje ve, da njegova dognanja in sklepanja niso dokončna beseda o tem — zastavil pa je prvi ta vprašanja z velikim trudom in z razgledanostjo, ker ga pač niso prehiteli združene moči številnejših zastopnikov pri nas bolj utrjenih znanosti.

Zeleli bi si vendarle tudi v taki obliki besedila temeljnih podatkov o izviro »pradavnega stavbarstva« na Veliki planini, saj je tako cela str. 32 z risbami »rekonstruirane prazgodovinske zgodnjegrške hiše« docela brez zveze z besedilom. Tudi opombe o tem vprašanju so preskope. Potrebni prostor bi avtor pridobil s krajšanjem nekaterih opisov (npr. Odhod na planino), čeprav je nadrobna, poljudna in nazorna pripoved njegova odlika. Sicer pa je stvarno življenje pastirjev zavoljo narave stvari v ospredju — toda Cevc si prizadeva — po dobrih vzorih — čim popolneje prikazati tudi njih družbeno in duhovno življenje: znanje o vremenu in času, zdravljenje živine, prosti čas, igre, objavlja v fonetičnem narečnem zapisu nekaj povedk, ki delno tudi pojasnjujejo starodavnost planšarske dejavnosti v tem območju; v opombah pa objavlja tudi napeve nekaterih pesmi iz teh krajev. Tudi ta poskus, zajeti celotno življenje nekega okolja, naj bi bil vzor vsakršnim monografijam pri nas.

Pogled v svojo delavnico je avtor odgrnil tudi v opombah, kjer večkrat primerja predmete in pojave v obravnavanem območju s takimi v drugih, tujih Alpah ali drugih gorstvih. Tu najdemo tudi mnoge besedne razlage, ki prav tako segajo v tuje jezike in pojasnjujejo skupne alpsko-planšarske izraze itn.

Kot našo novejšo strokovno literaturo pogosto, kazi tudi pričujoče delo žal več dokumentacijskih napak — posledica naglice, npr.: v seznamu kratic (83) »Slovensko narodopisje« nam. NS; v naslovu Gavazzijeve razprave »kot« nam. kod, — »etnološko društva« — nam. Etnološko; Kopczynska (69, 71, 84); navedba le »Pleteršnik« (68) je pač pomanjkljiva in še kaj, poleg tiskovnih napak. Spričo številnih navedb iz tujega slovstva je to umljivo in malo ter ne manjša tehtnosti tega pomembnega dosežka slovenske etnologije.

Vilko Novak

Marjan Mušič, *Arhitektura slovenskega kozolca*. Ljubljana 1970. 172 strani + 28 risb in 63 barvnih in črno-belih fotografij.

Odkar je začel poživljati slovensko pokrajino kozolec, so najbrž minila že dolga stoletja in njegova podoba se nam je globoko vtisnila v zavest. To razkrivajo tudi slikarska platna naših impresionistov, prvih zavestnih iskalcev slovenskega značaja in izraza v umetnosti, ki se jih je oprijelo zasmehljivo ime »kozolčarji«, ker so pogosto upodabljali motiv kozolca. Dandanašnji umetnostni kritik obžaluje, da se to posmehljivo ime ni obdržalo, saj bi z ničimer ne mogli bolje poudariti slovenskega značaja njihove umetnosti. Kozolci namreč niso le domačijska posebnost naše pokrajine, temveč so polni arhitektonske lepote, ki je »skrita v strogi in domiselni zgradbi kozolca in miku njegovih skupin« (164).

Ob kozolcu se tudi še dandanes radi ustavljajo tuji popotniki, vabljev pa je bil tudi za našega polihistorja J. V. Valvazorja, ki nam je zapustil eno njegovih najstarejših upodobitev (do sedaj znana najstarejša risba kozolca datira v leto 1649, ko je M. Merian v svoji Topographiji provinciarum austriacarum narisal Skofjo Loko in v njegovi okolici upodobil tudi stegnjen kozolec. Prim. »Kronika« 1, št. 2, 1953). Njegovo slovensko ime »kozolec« vzemo prvič iz listine iz leta 1659, medtem ko mu je Anton Melik v svojem znamenitem »Kozolcu na Slovenskem« (1931) prvi očrtal tipologijo, zarisal njegovo razširjenost in poskusil ugotoviti vzroke nastanka, razvojne poti in prastarega iz-

vira. Geografska metoda mu je prinesla bogate rezultate, ki jih še danes cenimo in spoštujemo. Seveda vsemu ni mogel izmeriti dna in počakati smo morali skoraj 40 let, da je ta nepogrešljivi atribut slovenske pokrajine zamikal novega raziskovalca, to pot arhitekta Marjana Mušiča, ki mu je temeljito zasnovana Melikova razprava dala gradivo za intimen in osebnostno doživet esej o arhitektonski lepoti kozolca in arhitekturni kompoziciji njegovih skupin v pokrajini.

Težko bi presodil, kje je Mušičevo dojetje kozolca najmočnejše: ali ko z zavzetostjo raziskovalca razčlenjuje arhitektonske sestavine kozolca in jih smiselno povezuje v celoto (11—95); ali ko se mu beseda umetniško sproščeno vzdigne v slavo pesem domačijskega stvariteljskega genija, ki je zasnoval arhitektonsko čiste konstrukcije in z njimi poživil pokrajino do vizionarnosti (95 do 143); ali kadar z intuicijo narodopisca predira do narečnih razločkov in jih razbira tudi v arhitektonski govorici slovenskih pokrajin (143—165).

»Arhitektura slovenskega kozolca« nam je dosedaj tudi prvič nadrobno opisala, kako postavljajo kozolce. O tem sta spregovorila kar dva kmečka očanca, Franc Štraus iz Stare Fužine v Bohinju in Tone Kocman iz Pónove vasi na Dolenjskem, vsak v svojem značilnem narečju: »Iz njunega mikavnega pripovedovanja je čutiti zavzetost in obvladanje snovi, čutiti pa tudi skrivnostno moč izročila, neizmerljivega iskanja, opazovanja in spoznanja, ki je bilo opravljeno na naši zemlji« (43). Najbrž tudi šolan narodopisec ne bi globlje ocenil pomena ustnega izročila in zlahtnosti domače besede, ki ji zna avtor »Arhitekture slovenskega kozolca« na moč tenko prisluhniti. Po svoje to ilustrira tudi risba na strani 48—49, kjer je upodobljena skica kozolca, vsa preprežena z domačimi imeni njegovih sestavnih delov. Prav gotovo hranijo Mušičeve skicirke še mnogo več takega gradiva in slovenski narodopisci bi mu bili hvaležni, ko bi tudi to bilo kdaj dostopno javnosti v samostojni publikaciji.

Vsega, kar Mušičevo delo zajema, ni mogoče omeniti, pazljivi bralce, predvsem pa narodopisce, bo odkril zdaj tu, pa spet tam mikaven drobec, ki spodbuja, da bi spoznali kdaj narodopisno podobo kozolca v vsej mnogolični celoti. Kadarkoli se bo že narodopisje



lotilo te naloge, ne bo moglo prezreti spoznanj, ki jih je prispeval Mušič v zagnani zaverovanosti v bit ljudske arhitekture in ustvarjalno moč ljudske kulture. S to knjigo ji je postavil mogočen spomenik, ki izzveni v odkritosrčno apoteozo ljudski ustvarjalnosti.

Merila, s katerimi Mušič to arhitekturo sprejema, ni mogoče stlačiti v nikakršne kalupe umetnostne teorije, pa čeprav prenese ljudska arhitektura še tako stroge zakone akademijske umetnosti (63). Le občutljivemu raziskovalcu, predvsem pa izbrušenemu estetu, se lahko odkrijejo spoznanja, ki veljajo v enaki meri za vso ljudsko arhitekturo: »Lepote ne smemo iskati v razkošju dekoracij, ampak v proporcijah in skladnosti strogih linij.« In dalje: »Lepota gradnje v lesu je v pretanjenem dimenzioniranju konstrukcijskih delov in v domiselnih lesnih zvezah. To je lepota, ki izvira iz čuta za jasnost in iz občutljivega razmerja do materiala.« (71). Tako doživljanje lepote arhitekture slovenskega kozolca mu je odgrnilo tančico s vprašanja: Kaj je v arhitekturi slovenskega kozolca našega, slovenskega? »To kar se zdi, da je specifično naše, je zaobjeto v pretanjenem oblikovanju detajlov in v muzikalnih linijah konstrukcijskih delov, v globoko estetskem občutenju njihovih statičnih funkcij, ki so se preobrazile v dekorativen splet, predvsem pa v intimnem prelivanju zunanjega in notranjega prostora« (163).

Do teh spoznanj seveda ni mogoče priti z nikakršnimi umetnostnimi »stili« in kdorkoli poskuša vstopiti v svet ljudske ustvarjalnosti s »klasičnimi« estetskimi normami, temu ostanejo vrata v ljudsko umetnost za vselej zaprta.

Edino še naši impresionisti so nam pričarali tako globoko doživeto lepoto kozolcev in njihovo lirično razpoloženje, ki ga ustvarjajo v pokrajini, saj so z Mušičem vred doživljali kozolce kot »bogati svet presenečenj, čez leto bogato obložen, barvit in dehteč zaslon s prelivajočimi prostori, čez zimo kot prosojno okno struktur«.

Mar ne nosi te podobe v sebi tudi slovenski kmet, ko tako trdovratno ohranja kozolce še v današnje dni, pa čeprav jih je drugod že davno odplaknil novi čas?

Kdorkoli bo odslej hotel spoznati bit slovenskega kmeta in pokrajino, v kateri biva, ne bo mogel mimo spoznanj,

ki jih prinaša Mušičeva »Arhitektura slovenskega kozolca«. Od srca bi ji želel več odmevnosti tudi pri naših načrtovalcih slovenskih naselij, kajti arhitektura kozolca in njena domiselna razporeditev v naši pokrajini skriva nič koliko pobud tudi za oblikovanje novih stanovanjskih naselij.

Tone Cevc

Friderik Baraga, *Zgodovina, značaj, nravi in šege severnoameriških Indijancev*. (Iz nemščine) prevedel Vlado Fajdiga. (Uvod: Vilko Novak.) Mohorjeva družba, Celje 1970. (Redna knjiga MD za l. 1971.)

Knjiga slovenskega misijonarja Barage o severnoameriških Indijancih je bila napisana pravzaprav na prošnjo dobrotnikov njegovega misijona in z namenom, da bi mu zagotovila njihovo nadaljnjo pomoč. Ni je pa napisal na vrat na nos, tudi ni bil željan slave, da je odkril svetu povsem nove reči. Res je namreč, da je bilo o Indijancih pred Barago napisanih že precej knjig, prav tako pa je res, da je bil tudi Baragov delež npr. pri neposrednem spoznavanju Otavanov in Očipvejcev (ki jim je napisal celó slovnico in slovar njihovega jezika) nov in tehten. Tako sta nastali nemška verzija knjige z naslovom »Geschichte, Character, Sitten und Gebräuche der nordamerikanischen Indier« (tiskana v Ljubljani pri Blasniku 1837) in francoska verzija »Abrégé de l'Histoire des Indiens de l'Amérique Septentrionale« (Paris 1837, ponatis 1845), hkrati pa tudi slovenski prevod Jožefa Keksa, ki pa je tekst samovoljno priredil in krajšal (»Popis navad in sadershanja Indijanov Polnozhne Amerike«, Ljubljana 1837). Knjiga je bila svoje dni med našim ljudstvom zelo priljubljeno branje in mu je v tistem času brez dvoma pomagala širiti obzorje. Nov, integralni prevod nemške verzije je oskrbel † Vlado Fajdiga in Mohorjeva družba ga je izdala z dveletno zamudo za 100-letnico Baragove smrti. V pravi okvir postavlja to delce uvodna študija Vilka Novaka, ki je kot etnolog ovrednotil Baragovo pisanje. Barago lahko imenujemo našega prvega etnologa-amerikanista. V. Novak ga označuje takole (10): »Če pogledamo Baragovo knjigo z vi-



dika narodoslovja (etnologije), se kar začudimo njenemu sestavu, ki je docela enak sestavu kakega sodobnega etnološkega priročnika: najprej nam predstavlja snovno kulturo: njih nošo, bivališča, prehrano, obrtne izdelke, lov in ribolov; nato preide k družbeni kulturi z opisom njihovega zakona in vzgoje otrok. Sem bi mi vstavili zaradi doslednosti poglavji o bojevanju in vladni obliki, nato pa bi nadaljevali s poglavji o duhovni kulturi: dve o verstvu, o boleznih in njih zdravljenju ter zadnje poglavje o pogrebnih šegah. To bi mi mogoče tudi postavili za poglavjem o ženitvi, ker obe govorita o tako imenovanih življenjskih šegah, toda Baragu se je najbrž zdelo primerno, da je s smrtjo končal svoj opis Indijancev. — Prevod je skrben, založnica se je potrudila za nekaj ilustracij, V. Novak pa je na koncu dodal izčrpne in poučne opombe, namenjene predvsem širokemu krogu bralcev mohorjanov. S knjigo smo se Slovenci vsaj nekoliko oddolžili spominu Fridrika Barage, ki nas častno zastopa v začetkih amerikanistike.

Kuret

Johann Weikhard Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*. Laibach-Nürnberg 1689. (Faksimilirani ponatis.) I. del, 752 str. (1970), II. del, 838 str. (1970), III. del, 1128 str. (1973). Mladinska knjiga, Ljubljana-Dr.Dr. Rudolf Trofenik, München. (Prednar. cena 2900 din za vse štiri dele.)

Kdor ne vidi prek domačega plota, se mu zdi nova in celo faksimilirana izdaja izvirne Valvazorjeve »Slave« odveč. Vsaj narodopisci pa lahko iz izkušnje povemo, kaj pomeni Valvazorjevo velikansko delo za poznavanje naše ljudske kulture v inozemstvu. Kjerkoli smo ga v predavanjih na inozemskih kongresih navajali, povsod je vzbudil izredno pozornost in številni inozemski kolegi so ga doma brž poiskali v kakšni knjižnici. Valvazorja, ki ga je † Richard Weiss spoznal na obisku pri nas v Ljubljani, so brali in obravnavali v njegovem züriškem etnološkem seminarju cel semester. Na Valvazorjev pomen za našo vedo je opozorila — žal, brez pravega odmeva — doktorska disertacija Ivana Merharja (1874—1915) »Würdigung der Tätigkeit Valvasors als

Ethnographen, ein Beitrag zur Geschichte der südslavischen Volkskunde« (1901), ki je obležala v rokopisu — samo izvleček je izšel v (nemškem) Izvestju tržaške gimnazije 1910: »Valvasor als Ethnograph. Eine Charakteristik« (8<sup>o</sup>, 26 str.). Kar smo zamudili z izdajo obširne Merharjeve študije, ki jo bomo težko kdaj ućakali, bo zdaj po 70 letih vsaj nekoliko nadomestila faksimilirana izdaja Valvazorjevega izvirnika, ki se že uvršča v vse pomembne znanstvene knjižnice sveta, ne samo Evrope. Biti moramo hvaležni našemu dr. Rudolfu Trofeniku v Münchnu (in Mladinski knjigi), da je rariteta spet dostopna. Dolg etnologov do Valvazorja s tem seveda ni izbrisan. Ob vsaki priložnosti ga navajamo, zmerom znova odkrivano bogastvo njegovega gradiva — čas bi bil, da bi kdo stopil v Merharjeve stopinje in nam dal izčrpno sodobno študijo o Valvazorju »kot etnografu«!

Kuret

Dušan Nedeljković, *Heglova estetika*. Marksovi osnovi estetike i današnje estetičke perspektive. Beograd 1970.

Razprava uglednega predstavnika starejše generacije srbskih marksistov je izšla že leta 1970 v Beogradu, v samostojni knjižni izdaji, terja pa ponovno pozornost tudi v širšem jugoslovanskem prostoru, saj poskuša ob dvestoletnici Heglove smrti aktualizirati nekatere aspekte Heglove estetike, najti ob njih pot do težišč Marxove filozofije umetnosti, nato pa na oboje navezati problematiko *ljudskega pesništva* in s tem podčrtati njegov današnji pomen.

Teh obsežnih problemov se Nedeljkovića razprava loteva v več razdelkih. Prvi razpravlja o »Heglovi estetiki in današnjih estetskih perspektivah« (11—104), drugi je posvećen temi »Marxovi temelji estetike in današnje estetske perspektive« (105—122), tretji se ukvarja s problemom »estetske perspektive in naše današnje ljudsko ustvarjanje« (123—141).

Prvi del ni samo najboljše, ampak tudi najbolj izčrpno sestavljen. V marsičem predstavlja povzetek avtorjevega doslejnjega ukvarjanja s Heglovo *Estetiko*, ki ji je že leta 1952, ko je

izšla v srbskem prevodu, napisal predgovor. Nedeljkovičev pristop k Heglovi filozofiji umetnosti je v tem, da v nji razločuje »formalistične« in »idealistične« sestavine od »realnih« in »realističnih«, ki jih lahko sprejme tudi marksistična misel, oziroma ji lahko postanejo izhodišče za nadaljnji razvoj. V prvo skupino elementov prišteje mnoge temeljne teze Heglove estetike, zlasti tezo o »koncu« umetnosti, medtem ko vidi racionalno jedro Heglove estetike predvsem v tistem, kar pove Hegel stvarnega o umetnikovi ustvarjalni metodi, v Heglovi zahtevi po vsebinski polnosti umetniških tvorb in pa v njegovem kritičnem stališču do abstraktne tendence, moraliziranja in formalizma v umetnosti. V pozitivno smer poskuša Nedeljkovič rekonstruirati tudi Heglov pogled na nadaljnji razvoj umetnosti: njegovi eksplisitni tezi o »koncu« umetnosti postavlja nasproti bolj optimističen pogled na možnosti nadaljnega umetnostnega razvoja in celó stopnjevanja, ki naj bi ga implicite obsegali nekateri Heglovi odstavki. — Na avtorjevo razlago je mogoče navezati ugovor, da vendarle preveč razdvaja enovito Heglovo filozofijo umetnosti, v kateri posamezne teze izhajajo logično iz osrednje zamisli; ta pa seveda sloni predvsem na ideji, da je umetnost dosegla najvišjo popolnost s »klasično« umetnostjo Grkov, medtem ko ves nadaljnji razvoj »romantične«, tj. srednjeveške in novoveške umetnosti predstavlja razpad umetnosti kot posebne forme za utelešenje absolutne ideje. Zato se zdi zlasti avtorjeva misel, da lahko vodi Heglova estetika v afirmacijo nove umetnosti našega časa, premalo dokumentirana v samem materialu, čeprav ji ni mogoče odreči dobronamerne aktualnosti.

Razdelek, v katerem razpravlja Nedeljkovič o Marxovi estetiki, je razmeroma kratek, najbrž prekratek za izčrpno obravnavo tako zapletene problematike. Osrednja avtorjeva teza je ta, da je šele Marx zares do kraja utemeljil estetiko kot znanost. Pri tem se Nedeljkovič opira zlasti na znani odlomek iz *Uvoda h kritiki politične ekonomije* (1857), kjer govori Marx o še zmeraj živi aktualnosti grške umetnosti zaradi njene »otroško« naivne, žive in resnične narave. Nedeljkovič interpretira to Marxovo misel v smislu teze, da je *sleherno naivno in prvotno ljudsko ustvarjanje* tudi danes

lahko podlaga novim, celo višjim stopnjam umetnostnega razvoja. Tej tezi, ki je po svoje prav gotovo zanimiva, je mogoče dostaviti opozorilo, da je Marx v navedenem odlomku izrečno mislil samo na »otročvo« Grkov, ne pa na ljudsko umetnost ali pesništvo nasploh, in da je grško klasiko razglasil za nedosegljiv vzor, pri čemer ni videti, da bi za prihodnost dopuščal ponoven nastanek takšne, podobne ali celo višje umetnosti.

V zadnjem razdelku razprave aplicira Nedeljkovič svojo tezo o pomenu prvotne, naivne in »otroške« domišljije *ljudske umetnosti*, kot jo je razbral iz Marxovih estetskih fragmentov, na gradivo iz *ljudskega pesništva* jugoslovanskih narodov v najnovjšem času, tj. v NOB in povojni socialistični graditvi. Najzanimivejši del tega poglavja so teksti novih srbskih, hrvaških in makedonskih ljudskih pesmi, ki so zlasti v slovenski literarni vedi manj znani. — Na koncu sledi razpravi še izčrpen francoski povzetek.

V celoti je Nedeljkovičeva knjiga osvetlitev vloge Heglove in Marxove estetike v jugoslovanskem marksizmu, zlasti seveda kot poizkus, povezati to problematiko s študijem sodobne folklore in etnografskega materiala. Njena zanimivost je tem večja, ker z marsičim omogoča preverjanje estetskih stališč in odkriva nastavke za plodno polemiko.

Janko Kos

*Ljuba Ivanova.* Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji. Zapisao i uredio Olinko Delorko. Matica Hrvatska. Split, 1969, LII + 409 str.

Priročna, čedno opremljena zbirka, očitno zelo skrbno pripravljena, z mnogimi kazali in obsežnim predgovorom, učinkuje na prvi pogled kot pravi vzor poljudne, a tudi za strokovnjaka uporabne antologije. Pri natančnejšem pregledu pa se vendar pokažejo pomanjkljivosti, ki jih je le težko opravičevati.

Velika odlika knjige je v tem, da je sestavljena iz izvornih zapisov urednika, ki je zbiral po Dalmaciji v letih 1953 do 1968 in v tem času nabral 2369 primerov. Shranjeni so v 18 zbirkah v za-

grebškem Institutu za narodnu umjetnost. V uvodu govori urednik najprej o ljudeh, ki so mu posredovali besedila (bile so večinoma starejše žene), nato o priložnostih, ob katerih je mogoče slišati pesmi. Posebno zgovorno dokazuje pomen Dalmacije za ohranitev hrvaškega pesemskega izročila. Ob tej priložnosti podaja pregled tiskanih zbirk in seznam zapisovalcev, ki so zbirali po Dalmaciji. Na str. XV. je vsebinski pregled pesmi, v katerem so pesemske vrste našteje kar po abecedi (!) namesto v smiselnem zaporedju (npr. za »baladami« so kar »dječje«, za »obrednimi« so pesmi »različita sadržaja«, nato »rodoljubive« in za njimi »romance« itd.). Nato urednik obširno razpravlja o metrični obliki dalmatinskih pesmi, o njih vsebini, o razmerju do pesmi drugih narodov in o stilnih značilnostih besedila, nazadnje še o svojem zbiralnem delu.

Iz vsega odseva urednikova velika prizadevnost za ljudsko pesem, njegova želja, predstaviti jo bralcu kot nekaj lepega, dragocenega, pri tem pa nas vedno znova preseneča s trditvami in mnenji, ki bi jih od priznanega poznavalca ljudske pesmi ne pričakovali. Tako npr. na str. XI neprijetno zбоде v oči, da imenuje »pisano poezijo« (tj. umetno) »uglednijo sestro« »ustne« (tj. ljudske) poezije, ko vendar vemo, da med njima ni kakovostne razlike, ker sta samostojni umetniški zvrsti; vsaka ima svoje zakonitosti in ju zato ni mogoče vrednotiti z istim merilom. Na str. XVII trdi, da je našel več pesmi in lepše v manj odročnih in manj revnih krajih, iz česar sklepa, da je tudi za razvoj ljudske poezije potrebno neko blagostanje in stik s svetom. Ponavadi velja ravno nasprotno in so drugod odročni kraji tisti, kjer je dobiti posebno dragocene primere ljudskega pesemskega izročila. Kako je mogoče trditi, da je k popularnosti imena Kraljevića Marka v drugi polovici 19. stol. pripomogla zbirka, ki je izšla leta 1871 v Zadru (gl. str. XX), ko pa je rečeno malo kasneje (str. XXIX), da je ljudska poezija »kultivirana največim dijelom od nepismenog težackog svijeta«? Vse preveč je primerjav z umetno poezijo (npr. s Petrarco, Verlainom idr., gl. str. XXX), čeprav očitno v želji, da se pokažejo estetske vrednote ljudske pesmi, kot da bi bilo potrebno to posebej dokazovati, kot da je treba ljudsko pesem opravi-

čevati, zagovarjati. Pred kom in zakaj? Bolje bi bilo namesto tega opozarjati na sorodnost tematike in motivike v pesmih drugih narodov, zlasti, kjer se da opreti na literaturo. O motivu zva-bitve na ladjo z zvijačo o trgovini, ki ga vsebuje pesem o junaku Sekuli (gl. str. XXII) je npr. pisal že I. Grafenauer v svoji študiji o Lepi Vidi (Ljubljana 1943, 237—266) in ugotovil, da je »zva-bitve na ladjo tipičen popotni motiv«, uporabljen »v zelo različnih pripovednih in baladnih obrazcih« (str. 266). Kako je razumeti domnevo, da je Dalmacija »pravo področje« tridelnega osmerca 3 + 2 + 3 (gl. str. XXVII), ko beremo malo prej (str. XXVI zgoraj) o primerih tega obrazca med kajkavskimi pesmimi in pri Vuku, vemo pa tudi, da se pojavlja v slovenskih pesmih, celo tistih iz alpskih krajev, torej daleč od hrvaške sosesčine (prim. V. Vodušek, Neka zapazanja o baladnim napevima na področju Slovenije. Rad kongresa SUFJ 5, Beograd 1960, 111)? Metrični obrazec je oblikovna sestavina ljudske pesmi, ki resda vpliva na njeno zunanjo podobo, vendar je v bistvu kalup, posoda, ki ne more vplivati na vsebinsko lepoto pesmi. Če trdi urednik, da je deseterec »monoton« le v umetniški šibkih pesmih, pri drugih pa »i te kako i živ i gibiv i zanimljiv« (str. XXX), bi moral to dokazati z natančno analizo, ki bi pokazala variante v zgradbi desetereca. Sicer je vse pisanje o tem, kako je mogoče v deseterecu izraziti zelo dramatične prizore kratko in jedrnatost (str. XXXI), kako je deseterec močno sredstvo pesniškega izražanja (istotam), kakšne zvočne prelive doživlja (str. XXXII) itd. itd., samo navdušena, leporečna hvalnica brez prave podlage (prim. na str. XXXII, da je deseterec »postao praiskonski, rudimentaran nauk polugladna i polubosa svijeta s neplodna, jalova dalmatinskog krša udaljena podosta od mora«!). Ljudski pesnik ne ustvarja tako kot šolani, predvsem pa ne premišlja, kakšen metrični obrazec naj uporabi, da bo dosegel večji umetniški učinek, katera oblika bo bolj ustrezala njegovim čustvom in mislim. Vprašanje nastanka, razvoja, uporabe in uporabnosti metričnih obrazcev ni prav nič preprosto in je še vse premalo raziskano, zlasti pa ga ni mogoče reševati z leporečnim besedičenjem.

Naravnost pretresljiva je urednikova izjava na str. XXXVI, da niti enega

svojih primerov ni posnel na magnetofon, marveč vse zapisal, in da ima zapisovanje celo velike prednosti pred snemanjem. V dokaz navaja nekaj doživetij s starkami, ki jih je le stežka pripravil do pripovedovanja. Izkušen zbiralec ve, da z nekoliko spretnosti dosti laže dobiš gradivo, če delaš z magnetofonom, ker ga je mogoče vključiti neopazno, med pogovorom o vsakdanjih stvareh, ter preiti na spraševanje šele potem, ko si že ustvaril ozračje zaupnosti, ne da bi pripovedovalec prav vedel, kdaj. Da je zlasti za starega človeka dosti laže pesem enkrat povedati ali zapeti, kot pa počasi narekovati ali celo ponavljati, menda ni treba poudarjati. Prav tako je odveč omenjati, da je zelo težko, če ne nemogoče, sproti natančno zapisovati nekoliko hitrejši narečni govor, tudi če nekdo še tako hitro piše. Da bi bila razumljivost zvočnega posnetka manjša, kot če pevca poslušamo neposredno (str. XXXVIII), pa vendar ne bomo trdili, če imamo kolikor toliko dober magnetofon in obvladamo vsaj nekaj osnovnih pravil snemalne tehnike. Za teže razumljiva mesta v besedilu pa moramo vprašati v vsakem primeru, naj že zapisujemo ali snemamo.

Ob seznamu literature na str. XLVII do LII se vprašujemo, čemu naj v tej antologiji služi. Navedenih je vse polno del, ki nimajo prave zveze niti z uvodom, niti s pesmimi in se urednik nanje nikjer izrecno ne sklicuje.

Glavni del knjige obsega 268 pesmi, ki so po urednikovi izjavi (str. XIV) razvrščene »po metrički raznolikosti«, zato da je »zbirka postala mnogo življa«. To lahko samo verjamemo, kajti bralec sam bi težko uganil način razvrstitve. Tudi delitev na šest poglavij s poetičnimi naslovi ni sama po sebi razumljiva. Še več: Zaradi takega razvrščanja so variante iste pesmi prišle včasih daleč vsaksebi (npr. pesem o deklici v moški preobleki je na treh mestih: št. 24 Vojevala s njime a nije je prepoznal, št. 39 Kasno ju je odkril kao djevojku in št. 163 Ratovala uza nj a nije je prepoznal).

Za pesmimi je v posebnem seznamu navedeno, kje in kdaj je bil primer zapisan, kdo ga je povedal, podatki o njem in še nahajališče zapisa.

V poglavju »Cjelovite in necjelovite varijante pjesama« navaja urednik zbirke, v katerih je najti vsebinsko podobne

pesmi. Slovenskega gradiva ni upošteval, čeprav bi pri Štreklju lahko našel marsikaj podobnega. Za tem so trije abecedni seznam: seznam osebnih imen v pesmih, seznam pripovedovalcev in seznam krajev, kjer so bile pesmi zapisane. Kratki povzetki vsebine pesmi (336—394) so novost v naših pesemskih izdajah. Če bi bili napisani v kakšnem tujem jeziku, bi bil to dober pripomoček raziskovalcem, ki ne znajo hrvaško, tako pa so pravzaprav brez pravega pomena. Pač pa je koristen slovar manj znanih narečnih izrazov (311—317). Nerodno je, da neposredno ob pesmih ni nobenih podatkov, niti glede uporabe ali funkcije (tj. ob kakšni priložnosti jih pojo), niti glede kraja zapisa. Če namreč bralec zanima, od kod je neka pesem, mora pregledati ves krajevni seznam, da najde ustrezno številko.

Ko človek odloži knjigo, mu je žal, da je vanjo vložena toliko truda in resnega prizadevanja, dosežek pa vendar ni tak, kot bi si želeli: za znanstveno izdajo ima preveč nedopustnih hib, za poljudno je preobložena s stvarmi, ki nestrokovnjaka ne zanimajo.

Zmaga Kumer

*Muslimanske junačke pjesme.* Odbrao, priredio i predgovor napisao Nasko Frndić. Stvarnost, Zagreb, 1969. XXII + 651 str.

Namen te zbirke je »sodobnemu ljubitelju ljudske poezije čim preprosteje in čim privlačneje približati muslimansko epsko pesem«. Torej je daleč od slehernih znanstvenih ambicij. Vendar si še tako poljudna izdaja pripovednih pesmi dandanes ne more dovoliti svoboščin, ki so že v prejšnjem stoletju bile komaj dopustne. Kaj pomaga seznam virov na str. 629, če pa nikjer ni navedeno, iz katerih zbirk so vzete posamezne pesmi! Tudi ni pri nobenem primeru podatka o kraju zapisa, čeprav je gotovo vsaj za nekatere znano, od kod so. Urednik pravi v predgovoru, da je pesmi razvrščal po vsebinski sorodnosti, ne pa po »klasični razdelitvi na cikluse«. Zato je moral svojim pesemskim skupinam sam izbrati naslove. Najbrž so tudi naslovi pesmi njegovi. Pri tem ni imel vedno srečne roke, saj more le dober poznavalec muslimanske ljudske pesmi



vedeti, kaj je vsebina primera, označena ponavadi zgolj z imenom glavnega junaka (npr. *Derzelez Alija* ali *Kčeri Ali-bega Atlagića*). Prav zato, ker hoče biti zbirka poljudna in so pesmi z nekaj stotinami verzov nepregledne, bi morali biti naslovi hkrati zgoščena oznaka vsebine. Predgovor z naslovom »Od junaštva i od vojevanja...« je kljub mnogim citatom iz starejše literature v bistvu lahko kramljanje, čeprav je videti, da hoče podati najprej pregled dosedanjih izdaj, nato pa označiti vsebino in stil muslimanske pesmi. O slovarju turških izposojenk v pesemskih besedilih, ki je dosti obširen dodatek knjigi, naj sodijo poznavalci.

Zmaga Kumer

Petar Vlahović, *Običaji, verovanja i praznoverice naroda Jugoslavije*. Univerzitet u Beogradu, Beograd 1972. 141 str. 8<sup>o</sup>.

Knjigo je odobril rektor beogradske univerze kot stalni pomožni učbenik. To ji daje težo in nas opravičuje, da nele pričakujemo, ampak tudi zahtevamo od nje več kakor od kakšne navadne publikacije. Žal, nas avtor razočara.

Najprej se spotaknem ob naslovu. Etnolog naj bi ne govoril o »verovanjima i praznovericama«. Ni naloga etnologije, da pojave iz ljudskega življenja *kvalificira*, vrednoti po njihovih vsebinskih kvalitetah — to naj opravljajo pedagogi in kulturni politiki. Za znanstvenika-etnologa ni »prazni« ver, ampak so le »verovanja« — ali so pozitivna ali negativna, vredna ali prazna, o tem odločajo drugi. Tudi avtorje slavnega »Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens« je zavoljo naslova bolela glava — žal, prepozna.

Naslov bi mogel biti, recimo, samo »lepotna napaka«. Toda delo je problematično po svoji zasnovi in po svoji metodi.

Pisati o običajih in verovanjih narodov Jugoslavije terja metodološki postopek, ki čisto preprosto izhaja iz etnične karte Jugoslavije. Običajev in verovanj etnično tako heterogene dežele ni mogoče prikazati horizontalno, ampak kvečjemu vertikalno — drugega ob drugem. To je avtor sicer poskušal, ni mu pa uspelo, da bi ostal dosleden.

Močno se zavzamemo ob avtorjevi razdelitvi šeg. Znano nam je, da so srb-

ski etnologi hodili v tem pogledu zelo svoja pota. Kljub vsemu spoštovanju, ki ga imamo do njihovega dela, se nismo mogli sprijazniti z njihovimi poskusi, da bi področje šeg — vsem mednarodno uveljavljenim »kánonom« v brk — svojevoljno delili po svoje. To velja posebno za Tihomira Đorđevića in J. Erdeljanovića, v neki meri tudi za B. Drobňakovića. Tudi naš avtor se očitno ni mogel ogreti za standardno razdelitev, ki je sicer v mednarodnem svetu v navadi (naj spomnim na razdelitev v Mednarodni etnološki bibliografiji) in je zato konservativno sledil B. Drobňakoviću. To moramo pač vzeti na znanje in se sprijazniti z naslednjo avtorjevo shemo: Družbena pravila — družbene šege (mednje šteje: rojstvo, ženitovanje, smrt) — delovne šege — stalne koledarske ali verske šege — »zavetine«, vaške slave — rodbinske slave — pravne šege ter — da ostane zvest naslovu — »verovanja i praznoverice«.

Navedel sem posebnosti Vlahovićevega dela, ki me motijo. Kako pa je obvladal komaj zmogljivo nalogo, ki si jo je zastavil: *za vse enako pravično* govoriti o šegah in verovanjih »narodov Jugoslavije«? Predvsem mi niso očitni kriteriji, ki so ga vodili, ko je določal obseg za obdelavo posameznih pojavov. Nekatera poglavja so preobširna, neekonomična glede na drugo gradivo — tako pozdrav (10—11), borovo gostivanje (36 do 38, kjer mu »ü« nikakor ne prija, zato piše dosledno »gostivanje«) ali pa tužbalice (46—56).

Pri »mozaičnem« pregledu, za katerega se je avtor moral odločiti, pogrešam upoštevanje neizogibnega pravila: Če nekega važnega pojava v nekem etnosu ni, je treba to omeniti. *Tudi negativni podatek je važen!* To občutim, ko prebiram Vlahovićevo knjigo z očmi Slovenca, slovenskega etnologa. Kakšen je v njej delež slovenskih »običajev, verovanj in praznih ver«? Avtor je bralca glede slovenskih šeg v predgovoru sicer napolnil na svoj »Etnološki pregled Slovenije« in na moje »Praznično leto«. Čemu to? Ali je hotel s tem že vnaprej povedati, da slovenski delež v tekstu ne bo povsem ustrezen pričakovanjem? Res je sicer, da se slovenske šege glede raznolikosti in bogastva ne morejo kosati s šegami drugih južnoslovenskih narodov. Nad tisočletno življenje v zahodnem kulturnem krogu z



vsem, kar se je v tem krogu dogajalo in kar smo hočeš nočeš doživljali tudi Slovenci, ne nazadnje neke etnogenezične posebnosti, a v bližnji preteklosti še hitri razkroj »starosvetnih« izročil vsaj od srede prejšnjega stoletja dalje (usodne posledice je prinesla južna železnica), vse to je slovenski prostor precej »izpraznilo« njegovih starih šeg. Povsem drugačna je bila in je situacija na našem bratskem jugozahodu. Patriarhalno življenje je omogočilo tam prav do srede našega stoletja obstanek skoraj vsem arhaičnim šegam, ki jih tudi še danes tujei upravičeno občudujejo. Toda navzlic vsemu je ostalo Slovincem vendarle še toliko šeg, da jih velja omeniti v še tako skopem pregledu, in celo takih, kakršnih naš jugozahod ne pozna. Nerazumljivo mi je, kako je bilo mogoče, da avtor očitno ni uporabil slovenskega gradiva, ki se — kakor nalašč v njegov namen pripravljeno — takorekoč samo ponuja v Orlovem pregledu v Narodopisju Slovencev I—II ter v Novakovi Ljudski kulturi Slovencev.

Predaleč bi me vedlo, ko bi hotel navajati, kje vse avtor ne pove, da določene šege Slovenci ne poznajo. Zbodlo me je pa vendar, da pri šegah ob rojstvu slovenske šege skoraj niso omenjene, kar pa je, je narobe. Pri ženitovanjskih šegah je treba povedati, da je izraz »kolenčjak«, ki ga navaja avtor, neznan — mi poznamo pač »kolenčiča« ali »nakolenčiča«. Avtor si je slabo zapisal ali zapomnil, če pravi (20): »U nekim krajevima Slovenije, u Stajerskoj na primer, nevesti se umesto deteta dodaje lutka načinjena od krpa.« Ta »lutka« naj bi — če avtorja prav razumem — nadomeščala nakolenčiča. Podatek je iz trte zvit. Isto moram reči o navedbi, da v »nekim selima Slovenije u bračnu postelju umesto dece mogu da legnu i starije osobe.« Gre namreč za to, da si nevesta zagotovi moškega potomca (20). Ko navaja razna imena — npr. za nosečnico (21) iz raznih hrvaško-srbskih krajin, slovenskih izrazov ni vmes (isto velja npr. za imena svatovskih funkcij, str. 31). Ko govori o sojenicah (23), ne najde besede o slovenskem verovanju v Parke, dasi ni tako nepomembno, in tudi našega nastrižnega kumstva, čeprav je pri nas le periferno znano, ne omenja (24). V poglavju o zakonu in ženitovanjskih šegah (25 sl. — nekaj prvin je obdelal že pri šegah ob rojstvu) omenja »dekliščino« in »fantovščino« (31) kot

šego ob slovesu od samskega stanu. O dosti zanimivem prizoru z lažno nevesto ve povedati samo (32—33), da »nije redak slučaj da se deverima ponudi druga osoba umesto neveste.« Kje je ta šega razširjena v Jugoslaviji, a da je splošno znana v Sloveniji, ne izvem. Zakaj je uvrstil opis »borovega gostivanja (sic)« med ženitovanjske šege, ni jasno. Pogrebne šege (40 sl.) je povzel avtor — kakor sam pravi v opombi pod črto — po Schneeweisu, se pravi, da slovenskega deleža sploh ni iskal. Zato o slovenskih šegah ob smrti ni glasu. Nesorazmerno dolgo se je zadržal, kakor že omenjeno, pri tužbalicah (46—56). Med delovnimi šegami (Običaji uz poslove 65 sl.) avtor ni mogel povedati ničesar o slovenskih šegah pri zidanju hiše, prezrl je naše dosti zanimive šege pri žetvi, mlatvi (in košnji), tudi k »mobi« (71) ni navedel podobnih slovenskih primerov (gnojvoža, steljeraja). Med »stalnimi letnimi in verskimi šegami« (74 sl.) pogrešam vrsto značilnih slovenskih šeg. Priznam, da je pravoslavni in katoliški koledar težko vskladiti, če pa se kdo odloči za paralelno opisovanje, mora najti pravi način, kar ni nemogoče. Avtor sploh ne upošteva slovenskega miklavževanja, ničesar ne ve o naših polazarjih, »Lucije« so mu znane samo »u nekim slavonskim selima«. Niti besede ne berem o našem božičnem čoku ali panju, dasi je odstavek o srbskohrvaškem badnjaku dosti obširen (77). Uganka mi je, kje je avtor našel podatek, da je božično drevo prišlo »v naše kraje« (?) v začetku 17. stol. »ili, tačnije rečeno, prvi put se pominje 1605. godine«. To drži, a ne za naše kraje, temveč za Strasbourg (gl. Paul Geiger, Weihnachtsfest und Weihnachtsbaum, sep. odtis iz Schweizerisches Archiv für Volkskunde 37, 1939—40). Na Slovenskem ga prvič omenja Anton Martin Slomšek v Drobntnicah 1861! Sicer pa bi veljalo dodati, da je visela po kmečkih hišah na Slovenskem smrečica izpod stropa v bohokovem kotu že davno pred vdorom »nemškega« božičnega drevesa. O slovenskem božičnem in novoletnem koledovanju izvemo samo to, da ga prvič omenja Primoš (sic!) Trubar v Catahismu (sic!) in da ga opisuje Valvasor. Sicer pa avtor govori o tej šegi samo po podatkih iz Like, Slavonije in Podonavja, najbolj pa da se je šega ohranila

na Krku (!). Ko omenja (hrvaške) »zvezdare«, dodaja: »Pretpostavlja se da je ovaj običaj preko Slovenaca dospeo u naše krajeve iz germanske mitologije, u kojoj je poznat sličan običaj pod imenom „šternsingeri“ koji su verovatno prethodnici zvezdara kod Slovenaca.« Popolnoma zgrešeno! »Sternsingerji« nimajo prav nič opraviti z germansko mitologijo (še to: mitologija je eno, šega pa drugo!). Začetka jim moramo iskati — kakor je prepričljivo pokazal že Hans Moser l. 1935 — v šolah humanistične dobe (gl. tudi moje Praznično leto IV, 296). Ob tem naj pripomnim, da je pri interpretaciji šeg iskanje zvez z »mitologijo« (in prazgodovino) »za vsako ceno« sicer zapeljivo, a nevarno. Res segajo korenine mnogih naših šeg do arhaičnih dob, varovati pa se je treba cenenejšega posplošenja! To bi bilo upoštevati pri šegah o Stefanovem (87), kjer bi bile namesto drugega vsaj slovenske šege s konji vredne dveh, treh besed. Zelo površna je razlaga nastanka in pomena tepežnice (87). »Bogojavljenje« (6. jan.) bi bilo pravo mesto za uvrstitev trikraljevskih kolednikov, ki jih je avtor bil vrnil drugam, pa tudi za omembo Pehtre, ki je avtor sploh ne pozna, čeprav je značilna za slovenski zahod in severozahod! Povsem netočno je, da se čas od božiča do velikonočnega posta pri Slovencih imenuje »fašenk« (93). Z izjemo severovzhodnih delov pozna vsa Slovenija to dobo kot »pust«, »pustni čas«, »predpust«. Pri opisovanju šem je avtor postopal brez načrta, ni sledil značilnostim po pokrajinah in ne po tipoloških skupinah, zato je podoba popačena in nejasna. Sicer je pa Slovenija ostala sploh ob strani. Od velikonočnih šeg dalje je začel avtor čisto očitno zelo obilno uporabljati za Slovenijo podatke iz mojega Prazničnega leta, seveda po svoje in površno. Cvetnemu oslu, ki ga omenjam v Prazničnem letu I, 114—115, čisto obrobno (o njem pri nas še nismo pisali obširneje, študijo je objavil L. K r e t z e n b a c h e r l. 1953), je prisodil avtor neupravičen pomen (90), češ »česte su priče, bar u Sloveniji (?), i o magarcu-oslu«. Gola fantazija! Pirhi (97 sl.) v Jugoslaviji bi bili vredni bolj skrbne obdelave, kot so je deležni pri avtorju. Površnost je, če omenja avtor namesto velikonočnega »vstajenja« pri Slovencih — »vstajanje« (dvakrat!). Velikonočno »specijalno pecivo zvano „kroflie“ (103)

je tako lokalno omejeno (»kroflie«, Zgornja Savinjska dolina), da v tak pregled sploh ne sodi, medtem ko so pomembni podatki izpadli. V katoliškem koledarju je avtor zamešal binkošti in »trojiško« nedeljo. »Trojiška nedelja (nedelja sv. Trojice)« je nedelja po binkošti! Da se Sv. Duh »po crkvenim shvatanjima pojavljuje u vidu goluba,« je netočno. Golob je čisto ikonografska ponazoritev, ki s »crkvenim shvatanjima« nima nobene zveze. Slovenci nimamo »slave«, imamo pa »semenj« kot družinski in kot srenjski, kot farni in kot vaški praznik — avtor o tem ne govori. Sicer je pa »pozabil« še marsikakšno slovensko šego, ki bi bila tudi v širšem jugoslovanskem okviru vredna omembe. Vprašujem se, zakaj je utesnil naš etnos na državne meje, zakaj ne govori o šegah zamejskih Slovencev — vsaj ziljsko štehanje bi bilo vredno dveh, treh stavkov.

Zapisal sem si le najbolj očitne napake in pomanjkljivosti, ki so me med branjem zbudile v oči. Naj bo zadosti, saj bi to poročilo sicer preveč naraslo. Naj samo še povem, da sem z začudenjem vzel na znanje svoje »zasluge za proučevanje religije Srba i Hrvata« (124). Na tem področju res nisem zagrešil ničesar, prav tako ne — kolikor vem — (Rajko?) Nahtigal.

Rektorat beograjske univerze ima brez dvoma svoje predpise o odobravanju (stalnih) pomožnih učbenikov. Čudno bi bilo, če ne zahtevajo recenzije strokovnjaka(ov). Za slovenski del ta naloga ni bila poverjena nobenemu slovenskemu etnologu. Če je to nalogo opravil kdo drug, jo je opravil slabo. Tudi to knjigo, kakor že Vlahovičev »Pregled etnologije Slovenaca«, moramo slovenski etnologi odkloniti.

Kuret

Ljubica S. Janković, *Problem i teorija pojedinačne aritmičnosti u ritmičnosti celine izvodjenja orske igre i melodije*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1968, 172 str. (= Srpski etnografski zbornik. Knjiga LXXXII. Odeljenje društvenih nauka. Rasprave i gradja, knjiga 6).

Razprava obravnava zanimiv problem aritmičnosti ljudskega plesa v primerjavi z melodijo ustrezne glasbene

spremljave. Knjiga je razdeljena v dva dela. V prvem, splošnem delu govori o pojavi aritmičnosti, o razširjenosti tega pojava, terminologiji, klasifikaciji, grafikoni, izračunih, izjemah, starosti in pomenu tega pojava, medtem ko je posebej drugi, posebni del prikazu izračunov in grafikonov posameznih primerov. Na koncu sta še pregled zapisanih aritmičnih plesov in izčrpen povzetek v angleškem jeziku.

Čeprav vprašanje aritmičnosti ni v tesnejši zvezi s slovenskim ljudskim plesom, pa nas silita tako metodika obravnavanja snovi, kakor tudi njena vsebina k razmišljanju o pomembnosti te razprave. Avtorica izhaja s stališča, da smemo govoriti o aritmičnosti takrat, kadar se število taktov plesa  $P$  razlikuje od števila taktov ustrezne melodije  $M$ . To definicijo pa moramo sprejeti le z določenimi omejitvami, kar bomo spoznali še kasneje. Zato predpostavljamo najprej, da sta  $P$  in  $M$  celi števili, ki nista med seboj niti deljivi, niti nimata nikakršnega skupnega faktorja. Ta tip aritmičnosti je avtorica v svoji klasifikaciji uvrstila v prvi razred in predstavlja nedvomno jedro problema. Z lahkoto ugotovimo, da se po odigranih  $P \cdot M$  taktih ples in melodija zopet skladata ter smo v tem času ples odplesali  $M$ -krat, melodijo pa zaigrali  $P$ -krat. S tem stavkom smo opisali skoraj celotno teoretično vsebino razprave. Avtorica želi namreč dokazati, da je pojav aritmičnosti samo navidezen ter ga lahko ugotovimo samo pri enkratni ali nekajkratni izvedbi plesa ali melodije. Zato imenuje ta pojav »posamezna aritmičnost«, ki pa pri večkratnem ponavljanju teh komponent »izgine« in se pojavi »aritmičnost celote in izvajanju plesa in melodije«. To mnenje želi avtorica podkrepiti z matematičnimi prijemi in ugotovitvami, da so pravilnosti, ki izhajajo iz nepravilnosti, »ravnornosti« iz »neravnornosti« in ritmičnost iz aritmičnosti, absolutno zakonite, ne glede na to, kolikšne so razlike v trajanju plesa in melodije. Bolj preprosto povedano — produkt  $P \times M$  obstaja vedno in je vedno končen. Tako naj bi že leta 1934 »odkrila« Danica Jankovič način, kako izračunati trenutek skladnosti plesa in melodije, torej produkt  $P \cdot M$ ! Med nadaljnjim branjem razprave prihajamo vse bolj do spoznanja, da je želela avtorica z uporabo matematičnih sredstev

odkriti zamotane zakonitosti aritmičnosti, uspelo pa ji je le zamotati preprosto matematično sliko obravnavanega pojava. Zanimivo je, da niti avtorica sama ne more mimo preostalih definicij aritmičnosti in da citira Rajno Kacarevo, ki pravi zelo preprosto in razumljivo, da je aritmičnost pomanjkanje skladnosti med plesom in melodijo, ter Curta Sachsa, ki imenuje aritmičnost konflikt med plesom in melodijo. Tako se avtorica zaplete v nepravilnosti že v uvodnem pojasnjevanju aritmičnosti. Če je npr. število taktov melodije  $M$  večje od števila taktov plesa  $P$ , tedaj ostane po vsaki izvedbi melodije neki presežek taktov ( $M - P$ ). Po avtorici ta presežek s ponavljanjem melodije in plesa stalno narašča in ko postane številčno enak številu taktov krajše komponente  $P$ , aritmičnost izgine in pojavi se skladnost ali »aritmičnost celote«. Da ta trditev ne drži, vidimo že na preprostemu primeru, če postavimo  $M = 5$  in  $P = 3$ . Po prvi izvedbi melodije imamo presežek  $M - P = 2$ , torej dveh taktov. Po drugi izvedbi predstavljajo presežek že štirje takti. Torej nismo dosegli vrednosti števila taktov krajše komponente  $P = 3$ , ampak smo jo celo preskočili. Prav tako pa v tem trenutku tudi nismo dosegli skladnosti med plesom in melodijo. Šele ko bo nizajoča se razlika dosegla cel mnogokratnik števila plesnih taktov, bomo imeli pred seboj popolno skladnost.

Uporabljena matematična sredstva se omejujejo na grafikone, ki so slika produkta  $P \times M$  na številčni premici in na »pravilo o križanih vrednostih«. Oglejmo si najprej grafikon za primer št. 1. Paun. Število taktov plesa  $P = 3$ , taktov melodije pa  $M = 4$ .

		I			II			III			IV		
Ples	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4		
3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	
4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
Melodija		I			II			III					

S takšnimi grafikoni so za vse primere izraženi produkti  $P \cdot M$ . Primerov je blizu 100, najdaljši od njih pa imajo tudi 320 taktov.

Poglavje zase je »pravilo križanih vrednosti«, čigar vsebino smo spoznali mimogrede že v uvodu. V odigranih

$P$ - $M$  taktih smo zaplesali ples  $M$ -krat, melodijo pa smo zaigrali  $P$ -krat in ta preprosti rezultat dobi v tej znanstveni razpravi ime »pravilo o križanih vrednostih«. Največ nam povedo v tem delu še tri tabele, iz katerih lahko dobimo podatke o pogostosti nastopanja posameznih tipov aritmičnosti. Tako vidimo npr. v tabeli I, da je najbolj pogost tip aritmičnosti  $P = 3$  in  $M = 8$ , medtem ko je tip  $P = 3$  in  $M = 5$  zelo redek. Iz tabele tudi vidimo, da je treba pri tipu  $P = 5$  in  $M = 64$  odigrati kar 320 taktov melodije, da dosežemo »ritmičnost celote«.

Pri kritičnem obravnavanju matematične analize snovi pa nikakor ne smemo pozabiti na etnokoreološki pomen razprave. Neskladnost med plesom in melodijo v nekaterih primerih ljudskih plesov je vsem strokovnjakom dobro znana. Razprava pa želi poudariti, da gre v bistvu le za ritmičnost, ki jo dosežemo, če dovolj dolgo ponavljamo ples in melodijo. Matematično to seveda popolnoma drži, vprašanje pa je, če ima trenutek skladnosti med plesom in melodijo med izvajanjem kakršenkoli praktičen pomen, ali pa je to le neki slučajni trenutek, kateremu bi lahko pripisali kvečjemu teoretično abstrakten pomen. Na to vprašanje bi lahko odgovorili zadovoljivo, če bi vedeli, kako izvajalec doživlja ta trenutek skladnosti in ali se ga sploh zaveda. Ali je to morda trenutek, ko je treba ples končati? Na ta in podobna vprašanja, ki se vsiljujejo ob branju te razprave, pa ostanemo brez odgovora, saj ni niti sledu o kakršnihkoli zadevnih terenskih raziskavah. Zato ostane tudi trditev o »ritmičnosti celote« nepreprekljiva ter jo lahko uporabimo kvečjemu le za abstraktne primerjalne študije.

V drugi razred aritmičnosti uvršča avtorica tiste primere, kjer je ena komponenta deljiva z drugo brez ostanka. Npr.  $M : P = k$ . To pomeni, da izvedemo v eni melodiji ples  $k$ -krat. In že je tukaj tudi dvom o pravilnosti takšne klasifikacije. Uvodoma smo že omenili potrebo po omejitvi definicije, da je različnost  $P$  in  $M$  tudi zadosten pogoj za aritmičnost. V tem primeru to prav gotovo ne drži, saj imamo v vseh ponovitvah med plesom in melodijo popolno skladnost, ki je identična z medsebojnim odnosom v prvi izvedbi. Dejstvo, da v eni melodiji izvedemo plesno frazo

večkrat, pa tudi ne moremo šteti  $k$  aritmičnosti, saj bi bile po tej logiki vse naše polke in valčki aritmični pojavi! Se več! Avtorica uvaja v tem razredu pojem »melodičnega odseka«, ki naj bi bil sestavni element melodije. Ta pa nima ničesar skupnega z znanimi melodičnimi vrsticami in kadencami, ampak naj bi bil odvisen samo od ustrezne vzporedno potekajoče plesne oblike. Tako naj bi bila vsaka melodija sestavljena iz  $P$  melodičnih odsekov, vsak odsek pa naj bi imel  $k$  taktov. To nam dokazuje, da bi bila zgradba melodije odvisna samo od značaja plesa, ki se ob melodiji pleše, torej ne od lastnih značilnosti, ampak od zunanjih vplivov. Preneseno v naše slovenske razmere bi to pomenilo sledeče: godci igrajo stalno eno in isto polko, katere melodijo sestavlja 8 taktov. Če plešejo na to glasbo plesalci trokoračno polko ali »cepre«, katerih osnovna koreografska slika je sestavljena iz dveh taktov, bo sestavljen melodični odsek iz  $8/2 = 4$  — štirih taktov; če pa bodo plesalci plesali dvokoračno polko, ali »ta potreseno«, katerih osnovna koreografska slika ima le en sam takt, bo melodični odsek iste melodije sestavljen tokrat iz  $8/1 = 8$  — osmih taktov. Nesmisel je še večji, če si zamislimo slepega godca, ki sploh ne vidi, kaj plesalci plešejo, pa je kljub temu zgradba »melodičnih odsekov« njegove viže odvisna od tega, kaj plesalci plešejo.

Nekoliko več previdnosti terja obravnavanje tretjega razreda aritmičnosti. V tem primeru je število taktov melodije  $M$  in plesa  $P$  deljivo s skupnim faktorjem  $k$ , ki pa ne sme biti enak  $P$ , saj bi nas to privedlo v aritmičnost drugega razreda. Sledi  $M/k = m$  in  $P/k = p$ , kjer lahko sedaj  $m$  in  $p$  obravnavamo kot komponenti iz prvega razreda. Čeprav uvaja avtorica do določevanja trenutka skladnosti nekakšno »obračunska števila«, je to popolnoma odveč. Takt, v katerem pride do skladnosti med plesom in melodijo, je preprosto podan z najmanjšo skupno mero

$$m \cdot p \cdot k = \frac{M \cdot P}{k}$$

Torej lahko obravnavamo vse primere tretjega razreda kot primere prvega razreda; izjema je le primer  $k = P$ , kar nas privede v drugi razred. V na-

daljevanju razprave podaja avtorica izjeme. Te bi lahko razdelili v tri skupine. V prvo skupino bi lahko prišteli primer št. 77, kjer je sestavljen ples iz  $P = 5 + 7$  taktov, melodija pa iz 4 taktov. Trikratni ponovitvi melodije ustreza enkratna izvedba plesa. Prave aritmičnosti tukaj ni!

V drugo skupino lahko uvrstimo primer št. 80, kjer se melodija zaradi razširitve pétega teksta vedno bolj širi. Takšen primer poznajo tudi Belokranjci iz Predgrada v plesu »Naša mlada nevesta«. V vsaki naslednji kitici se namreč doda nov verz, ki ustreza  $D$  taktom. Prvič se izvede  $M$  taktov, drugič  $M + D$ , tretjič  $M + 2D$  in pri  $n$ -ti izvedbi ima melodija že  $M + (n - 1) D$  taktov. To nam daje vsega skupaj  $n \left( M + \frac{n-1}{2} D \right)$  taktov melodije in  $qP$  taktov plesa, če je  $n$  število izvedb melodije in  $q$  število plesnih izvedb. Iz obeh dobimo

$$n \left[ M + \frac{n-1}{2} D \right] = q \cdot P$$

kjer morata biti  $n$  in  $q$  celi števili. Števila ponovitev plesa, preden nastopi skladnost  $q$ , ne moremo izračunati neposredno, ampak si poiščemo tiste vrednosti za  $n$ , za katere je v izrazu

$$q = n \left[ \frac{M}{P} + \frac{n-1}{2} \cdot \frac{D}{P} \right]$$

tudi  $q$  celoštevilčen. Vzemimo za primer št. 80, kjer imamo  $M = 14$ ,  $D = 2$  in  $P = 3$ , iz česar sledi

$$q = \frac{n}{3} [13 + n]$$

Iz tega obrazca dobimo celoštevilčne vrednosti za naslednje  $n$  in  $m$ :

$n$	2,	3,	5,	6,	8
$q$	10,	16,	30,	38,	56

kar se ujema z navedbami v razpravi.

Na podoben način lahko obravnavamo tudi tretjo skupino izjem, ki je najbolj številna in tudi najbolj zanimiva. Gre za tiste primere, kjer je v prvi izvedbi plesa  $P$  taktov, v vseh naslednjih izvedbah pa je število taktov za  $D$  manjše, medtem ko je število taktov melodije stalno  $M$ . V trenutku skladnosti velja

$$P + (n - 1) (P - D) = q \cdot M$$

ter

$$q = \frac{P}{M} + (n - 1) \frac{P - D}{M}$$

in si izračunamo ustrezne cele vrednosti za  $n$  in  $q$ . Oglejmo si primer št. 78  $P = 10$ ,  $D = 4$  in  $M = 16$

$$q = \frac{4 + 6n}{16}$$

in ustrezne rešitve

$n$	2,	10,	18,	26
$q$	1,	4,	7,	10

Podobno lahko zapišemo ustrezni splošni obrazec tudi za primer št. 83, kjer se po prvi izvedbi spremeni število taktov melodije in velja

$$n \cdot P = M + (q - 1) (M - D)$$

z rešitvijo

$$n = \frac{M}{P} + (q - 1) \frac{M - D}{P}$$

ali z upoštevanjem stvarnih vrednosti  $P = 6$ ,  $M = 5$  in  $D = 3$

$$n = \frac{q}{3} + \frac{1}{2}$$

Ta izraz pa nima celoštevilčnih rešitev, zato tudi ni trenutka skladnosti med plesom in melodijo. To pa je mogoče le takrat, kadar je razlika med plesom in melodijo konstantna in aritmičnosti sploh ni.

Ob branju te razprave bralec stalno pričakuje končno pojasnilo o izvoru aritmičnosti in o nastanku tega pojava, a ostane na koncu razočaran, saj tega pojasnila ne dobi. Tudi mnogo drugih izrečenih in neizrečenih vprašanj ostane še vedno odprtih in zadovoljiti se mora pač z nizanjem posameznih primerov, grafikoni in vsakokratnim ponavljanjem »pravila križanih vrednosti«. To pa je tudi vzrok, da zapušča omenjena razprava zgolj vtis fragmenta nekega znanstvenega dela, ki bo terjalo v prihodnje še temeljito obdelavo.

Bruno Ravnikar



Christo V a k a r e l s k i, *Bulgarische Volkskunde*. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1969, X + 452 str., 52 celostranskih ilustracij in zemljevidov, vel. 8<sup>o</sup> (= Grundriss der slawischen Philologie und Kulturgeschichte, 15). Pl. DM 140.

Hristo Vakarelski, rojen 1896, je študiral slovansko jezikoslovje in književnost v Sofiji. Obsežno delo znanstvenika Šišmanova ga je tako navdušilo, da se je specializiral za slovansko jezikoslovje in etnologijo na Poljskem pri Ewg. Frankowskem in Stan. Poñatowskem ter se tako usposobil za zrelo raziskovalno in znanstveno delo pri obširnem raziskovanju ljudstva svoje domovine. Že l. 1923 je objavil svoj prvi strokovni prispevek. Od tedaj naprej je v svojih 47 letih neutrudnega dela na področju bolgarske etnologije objavil izredno veliko število knjig, razprav, člankov in drugih prispevkov iz svoje stroke. Tako velja danes za najboljšega etnologa Bolgarije. O njem lahko mirno rečemo, da ni področja etnologije, kategera se ne bi bil lotil. Veseli smo ob dejstvu, da Vakarelski v svoji deželi in zunaj nje še vedno dela kot aktiven etnolog. Za svoje veliko znanstveno delovanje je leta 1963 na Dunaju prejel Herderjevo nagrado.

Največji del svojega znanja o bolgarski etnologiji je Vakarelski strnil v knjigi *Etnografia Bolgarii* (Wrocław 1965). Štiri leta kasneje je isto delo objavil pod zgoraj omenjenim naslovom v Nemčiji, toda z majhnimi spremembami in izboljšavami v obliki in vsebini nekaterih odlomkov ter tako omogočil, da lahko življenje in šege Bolgarov spozna tudi širši znanstveni svet.

Po navedbi kratice in splošne literature o bolgarski etnologiji nam prinaša knjiga natančne podatke iz vseh področij bolgarske materialne kulture (1. del, pogl. 1—19), o duhovni kulturi (pogl. 20—25) in socialni kulturi (3. del, pogl. 26—34) ter o ljudski umetnosti (4. del, pogl. 35—48). Knjigo končuje slovar bolgarskih besed in pojmov, 52 celostranskih ilustracij s 358 risbami in fotografijami ter 11 zemljevidov z legendami, vse na umetniškem papirju. Po vsakem poglavju v vseh štirih delih navaja Vakarelski izčrpen seznam virov in s tem nudi strokovnemu bralcu možnost, da razširi in poglobi svoje znanje. Brez

tega dela Vakarelskega ne bi mogli imeti jasne podobe o življenju, delu ter šegah in navadah Bolgarov. To dragoceno življenjsko delo Vakarelskega pa bi bilo še popolnejše, če bi bil avtor svoja skromna izvajanja o etnogenezi Bolgarov na strani 2—4 razširil v posebno poglavje, če bi bil vrstice o etničnih skupinah v Bolgariji na str. 5 pomnožil in za vsako skupino podal njene ljudske značilnosti — in če bi delu dal pravi naslov, ki ga tudi sedaj zasluži: namreč *Etnologija Bolgarije* (*Ethnologie Bulgariens*). Ostalim manjšim pomanjkljivostim ali neprevidnostim (npr. da ne razlikuje med bolgarskimi in madežonskimi ljudskimi pesmimi in zgodbami, str. 6) bi se bil lahko izognil.

To knjigo, ki je na veliki znanstveni in tehnični višini, bi moral imeti vsak etnolog, ki ga privlači območje Južnih Slovanov, dalje znanstveniki iz mnogih sorodnih ved (predvsem raziskovalci bolgarskih dialektov), kakor tudi vsaka knjižnica z zgodovinskim značajem.

Branimir Rusić †

(Iz nemščine prev. H. Ložar-Podlogar)

Viera Urbancová, *Počiatky slovenskej etnografie*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1970. Str. 386.

Kljub temu, da nas s Slovaki veže toliko skupnega in sorodnega (že etnično ime...), so naši znanstveni stiki preborni. In imeli bi se marsičesa naučiti od njih, posebno v naši stroki. Zato nam je priučujoče delo posebno drago in koristno, saj sega tudi v začetke etnološkega dela — pri nas. Žal izvemo o tem v knjigi skoro nič in še nepopolno. Mož, ki mu je posvečenega v njej največ mesta: Ján Čaplovič, ni le avtor prve etnološke monografije o Slovaki, marveč je pobudil tudi prvo monografijo o delu Slovencev. To je bil Jožefa Košiča madžarski spis o prekmurških Slovencih, nastal na Čaplovičevo pobudo, sestavljen po njegovem načrtu, pa tudi objavil ga je Čaplovič pod svojim imenom, najprej v madžarščini, nato v nemščini (1829). Čeprav je Čaplovič v spisu navedel Košičevo ime, vendarle navajajo vselej le njega kot avtorja, tudi pri nas, čeprav je podpisani to že večkrat pojasnil. Pri vsej

natančnosti je tudi avtorica pričujočega dela zagrešila to površnost, da Košiča niti ne omenja, čeprav navaja v op. 201 (str. 143) Čaplovičeve besede iz uvoda v Croaten und Wenden in Ungern: »Moje želje po etnografskem gradivu ni nihče tako dobro razumel, kot ta dva gospoda« — od katerih je eden Jožef Košič. Tudi ta primer dokazuje, kako potrebno je sodelovanje med nami in — kako pomanjkljivo je še.

Primerjava omenjenega Košičevega spisa v Čaplovičevi redakciji je poučna in zanimiva z drugimi enako sestavljenimi Čaplovičevimi spisi: Ethnographia Magyarorum, Ruthenorum, Valachorum, Iudeorum ter Slowaken in Ungarn, pa tudi z nekaterimi drugimi. Posebno zanimljiv je še spis Ideen zur Disposition einer Ethnographie (v rokopisu), eden prvih teoretičnih spisov o naši stroki. Za popolnejše vrednotenje Košičevega spisa bo potrebno značaj in uspeh vseh teh študij upoštevati.

Prvi del Knjige Urbančove obravnava v petih poglavjih zgodovinski razvoj zanimanja za ljudsko življenje na Slovaškem in njega opisovanja v delih najrazličnejših strok. Vse to je seve v najtesnejši zvezi z Madžari in mnogo tega gradiva je razen v latinščini in nemščini objavljenega v madžarščini. Tudi to veže Prekmurje s Slovaki. Poglavji o etnološkem gradivu v potopisni literaturi in naslednje Razvoj domoznanskega raziskavanja in oblikovanje etnografije v statistični, geografski in topografski literaturi sta splošno poučni ter koristni tudi za druge kot pobuda in pomoč pri iskanju virov ter kot informacija o tem, kako se je širilo poznavanje nekega slovanskega naroda, ki je živel na meji nemškega in madžarskega kulturnega sveta.

Zadnji poglavji tega dela prikazujeta razvoj samostojnega etnološkega dela do 1830, v katerem zavzema prav J. Čaplovič osrednje mesto.

Drugi, obsežnejši del knjige prinaša odlomke iz najstarejših opisov ljudskega življenja na Slovaškem (169—364). Med njimi je objavljenih kar osem Čaplovičevih spisov, kar tudi dokazuje njegov izredni pomen.

V seznamu slovtva pogrešamo že omenjene slovenske spise o Košiču in Čaploviču, v stvarnem kazalu pa geslo Slovenci.

Vilko Novak

Cvetana Romanska, *Slavjanske narodi*. Etnografska karakteristika. Sofija 1969. Str. 314.

Čeprav je od izida knjige že več let, je potrebno, da se ustavimo ob njej. Ne le zato, ker se je prezgodaj umrla, prizadevna bolgarska etnologinja pred leti pomudila tudi v Ljubljani, ko je dalje časa raziskavala zveze med srbskohrvatsko in bolgarsko epiko, marveč predvsem zato, ker je skromna, zelo razgledana etnologinja (sama hči profesorja filologa in etnologa) spoznavala, kako je sodobnim študentom in iz njih vzraslim muzealcem ter inštitutskim delavcem spričo slabega znanja jezikov in nerazgledanosti v osnovni tuji strokovni literaturi neznana celo slovanska ljudska kultura. Sevé more koristiti tako delo tudi drugim, npr. v bratskih državah filologom in zgodovinarjem, ki morajo samoumevno poznati temelje slovanske etnologije. Posebno za ponesrečenima zvezkoma zbirke Narody mira o evropskih narodih je tak priročnik razveseljiv.

Po kratkem uvodu o glavnem slovtvu, ki podobno pregledno obravnava slovanske kulture, in v katerem označuje pisateljica namen svojega dela: seznaniti s slovansko etnogenezo, z zgodovinskim razvojem in značilnostmi načina življenja Slovanov v sintetičnih pregledih, sledijo uvodna poglavja o etničnem razvoju in indoevropskem sorodstvu Slovanov, o prvih vesteh o njih in o teorijah o pradomovini. Prvi večji razdelek obravnava razdelitev na tri temeljne skupine. Pri Južnih Slovanih so obširno obravnavani prvotni prebivalci Balkanskega polotoka in teorije o avtohtonosti ter naseljevanju, njihov zgodovinski razvoj z jezikovnimi značilnostmi. Slovenci smo prikazani kar nazorno na str. 49—52.

Celotni drugi, glavni del knjige »Nekatere značilne črte ljudske kulture Slovanov« (83—280) predstavlja kratko vpliv geografskega okolja ter zvez z drugimi ljudstvi na oblikovanje kulture slovanskih ljudstev, čemur sledijo sintetična poglavja »Materialna kultura« — »Družbena ureditev, družinsko življenje in ljudski praznični koledar« — »Ljudska umetniška tvornost«. — Iz naše sistematike manjka marsikaj (verovanje, zdravilstvo...). — Slaba stran v delu so podobe, med katerimi najdemo »Dvoen

kozolec, Dolensko, Slovenija«, — »Sel-ska kŕšta v Gomilsko pri Cele, Slove-nija«, — »Slovenska ljatna mŕžka ra-botna nosija v Prekomurje«, — V vse-binski prikaz slovenskega dela se ni moč spuščati, saj ji je šlo le za bistvene oznake, kar se ji je po naših priročnikih posrečilo. Seznamu splošnega in poseb-nega slovstva po področjih sledi nemški povzetek vseh poglavij. Delo bo lep spom-in Cvetani Romanski, v posebno kor-rist njenim rojakom in v izpodbudo drugim Slovanom.

Vilko Novak

Bohuslav Beneš, *Světská kramář-ská píseň*. Príspevek k poetice polo-lidové poezie. Brno 1970. Str. 288 + 16 (slikovne priloge). Zusammenfas-sung. (= Spisy university J. E. Pur-kyňe v Brně. Filosofická fakulta, 150). Kčs 26, 50.

Znano je, da zavzemajo pesmi na le-takih precejšen del nemškega pesem-skega izročila. O njih je bilo napisano že marsikaj tehtnega, veliko gradiva je bilo tudi objavljenega. Pri Slovencih se — kljub soseščini in siceršnim vplivom — doslej ni posrečilo najti takih leta-kov (pač pa njih obstoj domnevamo po stilu nekaterih pripovednih pesmi) če-prav so bili letaki zelo razširjeni v vsej srednji Evropi zadnjih nekaj stoletij, skoraj prav do našega. Prej ali slej se bo treba lotiti raziskave tega zanimivega pojava in ugotoviti, ali slovenski tiskarji res niso posnemali svojih kolegov iz sosednjih dežel oziroma ali smo morda pesemske letake dobivali od drugod. Naj je že z našim zamudništvom tako ali drugače, navsezadnje smo vendar zme-raj spremljali tokove časa in nobeden se nas ni popolnoma izognil. Delo ne bo lahko, ker bo treba najprej razčistiti marsikatero načelno vprašanje. Pri tem nam utegne koristiti najnovejše češko delo o pesemskih letakih, ali kakor jih oni imenujejo, o »sejmarskih (češ. kramářskih) pesmih.«

Beneševa knjiga, zelo temeljito delo, pisano z velikim poznavanjem litera-ture, je razdeljena v tri dele. V prvem govori o sejmarski poeziji (v nem. pov-zetku uporablja zanjo izraz Bänkel-poesie) kot umetniškem in družbenem pojavu v času od 16.—20. stol. Prištev-a jo k t. i. napol poljudni literaturi tj.

tisti, ki zavzema mesto med poklicno umetno in ljudsko ter je obema hkrati vir in odjemalec. Njeni avtorji so pri-padali srednjemu sloju prebivalstva, po rodu so bili iz mesta ali vasi, po poklicu pa uradniki, obrtniki, učitelji in duhov-niki. Napol poljudna literatura vsebuje dve osnovni oblikovni značilnosti, dve »strukturalni funkciji«. Prva je indivi-dualna in izhaja iz veselja nad lastnim ustvarjanjem, druga pa individualno-kolektivna in se izraža v težnji, da bi se individualne stvaritve razširjale v ti-skani obliki. Tako si razlaga Beneš na-stanek množice pesemskih rokopisov in proznih tekstov ter tiskanih ljudskih knjig.

B. Beneš ugotavlja, da so sejmarske pesmi na češkem ozemlju oblikovno po-dobne nemškim in avstrijskim, k če-mur so pripomogli tudi obojestranski prevodi. Vendar pa imajo češki in po-zneje slovaški primeri nekatere lastne značilnosti. Avtor poseže za primerjavo še k drugim evropskim narodom in do-mneva, da se sejmarske pesmi pri juž-nih Slovanih najbrž zato niso razvile v toliki meri, ker je bila prava ljudska poezija tačas še zelo živa med ljud-stvom. Nehote se vprašamo, ali naj v tem iščemo vzroke za pomanjkanje to-vrstnih primerov pri Slovencih ali pa nemara spadajo štajerske »spominske« in rokodelske pesmi pravzaprav med »sejmarske«, četudi niso bile tiskane oz. kaj je s tistimi, ki so jih zlagali razni bukovníci pa šolniki in organisti? Ko-liko pesmi, za katere vemo avtorja in jih je Štrekelj zato navedel le z začet-nimi verzi v dodatkih svoje zbirke, je res živele med ljudstvom kot prave ljudske pesmi, in katere bi morali uvr-stiti v predalček z napisom »napol po-ljudna literatura«? S te strani se našim ljudskim pesmim še nismo približali, a nekoč bo treba načeti tudi to ledino.

Sejmarske pesmi presoja Beneš vse-binsko, oblikovno in sociološko, ugotav-lja oblikovne značilnosti »sejmarskega stila« (aktualnost, subjektivno podaja-nje resničnosti s poudarkom na senza-cionalnem, dramatičnem in sentimental-nem pri konkretnem dogodku ter mora-liziranje), nato pa določi še razvojna obdobja sejmarske poezije. Nastala je v 16. stol. in propadla v začetku 20. stol.

Drugi del knjige prinaša zglede za značilnosti sejmarske poezije. V ta na-men je avtor analiziral celo vrsto pri-

merov. Glede na značaj vsebine je vse pesmi razdelil v tri velike skupine, nato pa obdelal vsako posebej. K pesmim pretežno epskega značaja prišteva 1. pesmi, ki poročajo o zgodovinskih dogodkih (med njimi so npr. senzacionalne reportaže, vojaške in socialno-politične snovi), 2. pesmi o čudežih in preoblikovane legende, 3. pesmi z vraževernimi snovmi. Pesmi pretežno lirskega značaja sicer tudi pripovedujejo o raznih dogodkih, vendar je v njih izraženo še pesnikovo osebno mnenje, ki prehaja včasih v razmišljanje in satiro, kadar gre za družbenopolitično kritiko, ali pa v sentimentalnost, če so predmet pripovedovanja ljubezenske storije. Velika skupina lirskih pesmi govori o smešnih dogodivščinah, zlasti iz zakonskega življenja. Največje število sejmarskih pesmi je mogoče uvrstiti med lirsko epske in balade. Sejmarske balade opredeljuje B. Beneš kot pesmi, v katerih avtorji obdelujejo posebne snovi z uporabo običajnih baladnih elementov, da bi dosegli kar največji dramatični učinek. Deloma vsebujejo tradicionalne ljudske teme (npr. o mrtvem ženinu), sicer pa tudi baladno obdelane sodobne snovi npr. dramatično podane pripovedi o umorih ali tragični smrti. Spet se moramo vprašati, ali ne spadajo nekatere slovenske pripovedne pesmi kot je npr. tista o Fekonji ali o umoru Dolinškovih sinov (gl. Glonar, Stare žalostne, Ljubljana 1939, 226 in 232) v resnici med sejmarske balade? Po stilu bi jih že kazalo uvrstiti mednje. Ali pa so jim enake tudi po funkciji?

V zadnjem poglavju drugega dela knjige govori avtor o »teatrskih in dramatičnih elementih sejmarskih pesmi«, o oblikovnih prvinah torej, ki jih približujejo tako ljudskemu gledališču kot poljudnemu teatru. V sejmarskih pesmih se najdejo paralele h kompozicijski strukturi jezuitskega teatra in baročnih poljudnih gledaliških iger. Dramatične prvine je mogel avtor ugotoviti zlasti v sejmarskih pesmih epskega značaja.

V tretjem delu knjige so objavljena besedila tistih analiziranih pesmi, ki doslej še niso bile sprejete v druge zbirke, seznam vseh v razpravi uporabljenih pesmi, seznam v knjigi objavljenih besedil in seznam začetnih verzov. Za konec pa je še seznam literature in nemški povzetek. Slikovna priloga prinaša

fotografije naslovnih strani sejmarskih pesmi z letakov.

Benešovo knjigo smemo prav gotovo šteti med najtehtnejša dela o sejmarski poeziji in nihče, ki se bo kdaj ukvarjal s problemi te vrste pesemske ustvarjalnosti, ne bo mogel mimo nje. Zlasti jo bo moral upoštevati tisti, ki se bo lotil vprašanja obstoja slovenskih pesmi na letakih. Nekatere češke kot npr. o usmrtitvi Ludvika XVI. (Beneš, str. 166), o potresu v Lisboni (str. 170), o živi pokopani (str. 198) ali o slabi ženi (str. 201) kar kričijo po primerjavi, ker vemo, da so pesmi take vsebine zašle tudi v rokopišne pesmarice naših pevcev. Od kod, je seveda še vprašanje. Natančna raziskava utegne prinesiti presenetljiva odkritja in znatno razširiti znanje o našem pesemskem izročilu.

Zmaga Kumer

Andreina Nicoloso Ciceri — Luigi Ciceri, *Il Carnevale in Friuli. Mascheramenti e maschere — Usi epifanici. Società filologica friulana, Udine 1967. 138 str. besedila + str. 141—219 celostranskih ilustracij + bibliografija str. 221—225. Vel. 4°.*

Avtorja poudarjata, da nimata namena zasledovati zgodovino furlanskih mask in ne razglabljeti o bistvu maske sploh. Opravila sta samo inventarizacijo šemskih šeg o prazniku treh kraljev (»epifanije«, 6. jan.), o pustu in v sredpostu ter evidentirala ohranjene maske, ki so v Furlaniji v glavnem lesene. Gradivo sta zbrala najprej z vprašalnico, ki so jo izpolnjevali predvsem člani Furlanskega filološkega društva. Razposlali so jo na okoli 400 naslovov, vrnjenih odgovorov je bilo 200. Nato so določili za nekaj večjih področij posameznike, ki so dobljeno gradivo na mestu kontrolirali. V glavnem sta kontrolno opravila avtorja (»skozi tri leta vsak konec tedna«). V uvodnem besedilu navajata avtorja med drugim včasih kar preobširne citate iz del različnih furlanskih folkloristov, ki so doslej pisali o šemskih šegah v Furlaniji, in celo nekaj arhivalnega gradiva iz prejšnjih stoletij. To naj bi dopolnjevalo gradivo iz vprašalnic, ki ga navajata zatem po vrsti ločeno za posamezne kraje.

Pred nami je torej po zunanji opremi razkošna in po vsebini bogata zbirka



gradiva, ki naj bi — kakor avtorja ponovno poudarjata — omogočila bodočim raziskovalcem izčrpni študij furlanskih mask. Navzlic temu pa avtorja v uvodu že razbirata neke značilnosti, ki se same ponujajo ob pregledu gradiva. Ker se za Furlana predpustni čas začne s praznikom epifanije, opozarjata avtorja med drugim na značilne epifanijske kresove (ki segajo iz Furlanije tudi v naša Brda). Lesene maske delita po območjih v tipološke skupine: v Karniji ločita štiri (Forni di Sotto — karikirani obrazi, Sauris — preprosti in »lepi« obrazi, Collina — groteskni obrazi, Nadiška dolina — umetniško najbolj izrezljani, tudi najbolj arhaični obrazi). V Zgornji Terski dolini ljubijo groteskne, anatomske popačene obraze. Živalskih mask skoraj ni, »medved« je izginil, pač pa se našemljenci delijo v »grde« in »lepe« (a brut, a biel). Tu in tam se šemijo z doma narejenimi obličji iz blaga, klobučevine, lepenke ali čisto preprosto s tančico, marsikje si obraz namažejo. Zanimivo je, da Furlanija skoraj ne pozna posebnih šemskih tipov. Šemijo se praviloma samo moški. »Srenjska sodba« s satiričnimi prizori v zvezi z dogodki prejšnjega leta je priljubljena zlasti v Terski dolini. Na pepelnico na splošno sodijo Pustu in ga »usmrtijo«. Marsikje se poprej sporečeta Pust in Post (Carneval e Cresime) v poetičnem dialogu, čigar besedilo sega do pesnika Ermesa di Colloredo (1600). Sredi posta v Furlaniji »babo« sežgo, nikjer je pa ne žagajo. Avtorja sta zbrala gradivo tudi o maskah na ženitovanjih, kjer se pojavljajo zlasti pri zapori, »šrangji« (traghèt, stangje).

To je splošna podoba, ki jo bravec dobi o »furlanskih« maskah. Furlanija pa ni samo furlanska, obsega marveč tudi ozemlje, ki ga imenujemo Beneško Slovenijo, in pa Kanalsko dolino, ki je deloma tudi še slovenska. Etnična pripadnost je ena izmed značilnosti vsake ljudske kulture. V Furlaniji imamo kraje in okoliše, ki so kompaktno slovensko naseljeni, in seveda tudi take, kjer že dolgo obstaja etnična »diaspora«. Zanimivo je vedeti, koliko prvotno slovenskega je ostalo v kompaktnih slovenskih področjih, kolikšen je delež furlanske sosesčine in koliko je furlanski del prevzel slovenskih prvin. Avtorja sta že vnaprej odklonila vsako raziskovalno namero in se omejila zgolj na zbirko

gradiva. Prav. Vendar pa bi morala biti zbirka konec koncev takšna, da bi bile ob njej mogoče tudi raziskave v smerih, ki sem jih pravkar nakazal. Tu pa zbirka, žal, odpove.

Ne morem se ubraniti vtisa, da se avtorja, kolikor se dá, namerno izogibljeta etnični oznaki posameznih krajev. Tujec se zato ne bo znašel in še Slovenec, ki so mu furlanska krajevna imena tuja, bo le s težavo ugibal, kje so Slovenci. Ali naj še tukaj načemno vprašanje dvojezičnih toponimov? V znanstvenem delu bi to ne bilo odveč, nasprotno, bilo bi potrebno. Delu v korist in nikomur v škodo! Prav tako bi moral biti delu priložen pregleden zemljevid.

Tako pa pomagajo bralcu le — bojim se, da nedosledno — navedeni slovenski nazivi za šemski god in za našemljence. Res izvemo, da se v Sedliščih (68) šemski god imenuje *Pust*, tudi našemljenec je *pust*; isto je v Matajurju (69); pri Svetem Lenartu je Karneval *Pust*, našemljenci so *pustovi*; za Ronac (72) berem, da je našemljenec — »nel linguaggio locale« — *pust* ali *maškara*; v Marsinu (72) so našemljenci *pustjè*. Poročevalka za Čenebolo (87) ni znala dobro italijansko (ali furlansko) in je zato mešala pripoved »un po' in dialetto (!) slavo«. »Ta lepe« maškare v Čeneboli nikoli niso govorile, bile so — kakor sta zapisala avtorja — »a mut«, se pravi: *mutaste*, neme. To je vse.

Avtorja — on stomatolog, njegova žena profesorica —, oba navdušena folklorista, ne znata slovensko. Ne samo to. Videti je, da jima izraza »slovenski, Slovenec« nista pri srcu. Kvečjemu omenita »dialetto slavo«, rajši pa »linguaggio locale«. To me navdaja z začudenjem. V naših dosedanjih stikih s furlanskimi kolegi in furlanskimi prijatelji, poklicnimi narodopisci, nikoli nismo čutili averzije do Slovencev. Nasprotno. Vzdrževali smo in vzdržujemo ne samo strokovne, ampak prijateljske stike s Società filologica friulana. Čudimo se in obžalujemo, da je ista Società izdajateljica in založnica dela s takšno ozko furlansko usmerjenostjo.

Neznanje slovenskega jezika za avtorja ne more biti opravičilo. Etnologi, ki odhajajo na ekspedicijo npr. med črnice rodu Bantu, se najprej nauče njihovega jezika. Tako hudih zahtev mi ne postavljamo. Menimo samo, da bi se



našla sredstva za domačina Slovenca, ki bi avtorjema pomagal v slovenskih in jezikovno mešanih krajih. Tako pa sta bila navezana na odgovore v furlanščini (ali italijanščini?) in celo na poročevalce, ki so mešali v svoje poročanje svoj »dialetto slavo«. Zato se jima je primerilo, da sta (71) označila za »nesmiselno« neko pesmico, ki jo otroci pojo o pustu pri Svetem Lenartu (»i bambini cantano filastrocche che non hanno significato«), čeprav je čisto lepo slovenska:

Isiza — bisiza	Hišica bižica
čosi — rep	kozji rep,
ardecia — clacia	rdeča hlača,
zelen — drec	zelen drek.
dep te bila	De b te bila
strela ubla (!) ...	strela ubila ...

(Konec je popačen, zadnja verza pa sta furlanska!) Mučno je tudi brati »fonetične« zapise v slovenščini, kakor jo je slišala furlansko uho in zapisalo italijansko pero, npr. zahvala za darove v Marsinu (73): »Bochlon deviza Maria buoch di dib mi dal drughe lietu sdravi an veseli.« Danes je slovenistika v Italiji, posebno pa v naši sosesčini, že na tolikšni višini, da bi v znanstvenem delu takih zapisov ne smeli več srečati.

Na moč se pa čudimo, da sta avtorja zajela v svoje raziskovalno področje — Tolmin in Kobarid, ki sta ju vključila v »Friuli Orientale« (74—75). To je anahronistično početje, ki ga danes kaže opustiti, kljub labilnim razmejitvam v odmaknjeni, fevdalni preteklosti. Avtorja nam nista pojasnila, zakaj sta to storila.

Take stvari resnično ne pripomorejo, da bi njuno delo, naj bo sicer še tako ambiciozno zbrano in razkošno izdano, Slovenci z navdušenjem sprejeli. Tudi neglede na našo narodno prizadetost moramo pibiti, da je zaradi takšnih spodrseljavev (ali gre res samo za »faux-pas«?) znanstvena vrednost dela bistveno prizadeta.

Navzlic vsemu temu si skušamo — seveda ne brez znatnih težav — ob gradivu, ki sta ga avtorja zbrala, ustvariti podobo o pustovanju med našimi rojaki v Furlaniji, kjer nam je bilo narodopisno raziskovanje — če izvzamemo Rezijo — doslej komaj kdaj mogoče.

Predvsem ugotavljamo, da se pustne šege in šeme povsem ujemajo z značil-

nostmi posebej alpskega, v širšem okviru pa tudi evropskega območja. Skoraj v večini krajev se šeme delijo v »lepe« in »grde« (tako tudi v Drežnici!): Sedila (66), Matajur (69), Klobučarji (71), Ronac (72), Cenebola (87). V Terski dolini so bile maske od nekaj lesene, kjer jih ni več, se jih vsaj spominjajo (Smrdenča 66, Mala Mažerija 66, Podbardan 66), delajo si jih tudi iz blaga ali iz starih klobukov (Sedlišča 67, Ronac 72) ali pa si obraz namažejo z ogljem ali sajami (Ronac 72, Marsin 73). Posebnih šemskih tipov tudi Beneški Slovenci nimajo, samo v Marsinu nastopata (72—73) »Liza in Zvan«, sicer se pa oblačijo v narobe obrnjene kožuhe ali pa v dolge bele srajce z našitimi bršljanovimi viticami. Za pasom nosijo zvonce (Ronac 72, Podbonesec 73). Pogosto imajo s seboj pepel v nogavici (Dreka 71, Ronac 72, Marsin 73) in bijejo z njo dekleta, ki jih tudi s kleščami (»Streckschere«), kot jih poznamo iz Drežnice, lovijo za noge (Dreka 71). Obširen je opis rezijanskega pustovanja (62 sl.), pogrešam samo kaj več o značilnem šemljenju deklet, ki sicer nima para. Tudi beneški Slovenci prirejajo o pustu »srenjsko kritiko« (Podbardan 66, Brdo 67), sodno razpravo, obsodbo in usmrtitev Pusta (Sedlišča 67, kjer so bile posebno znane duhovite improvizacije) s Pustovim pogrebom (npr. Dreka 71). Posebnost se mi zdi besedni dvoboj med dvema polovicama vasi z obvezno »spravo« (Podbardan 66, Brdo 67, Sedlišča 67). Darovi, ki jih pusti dobivajo, se s skupnim imenom imenujejo »koleda« (coleda — Klobučarji 71, Marsin 73). V Sedliščih (68) so plesali »štajriš« (la stajare). Jedli so štruklje (strukie — Ronac 72), skoraj povsod pa »šnite« (snite). Kres so kurili v Torlanu (68) in Ceneboli (87). V Sedliščih se omenja fantovščina (»fantustrine«), ki ima o pustu svojo posebno vlogo (fantje kupijo kostruna, »cjastron«, in ga zakoljejo za pustno pojedino). Nekaj podobnega kakor »Grandov semenj« v Cepovanu poznajo v Brdu (67, »marcjat«). V Sedliščih (67) so upri- zarjali prepir med Pustom in Postom.

Z mešanimi občutki postavljam to sicer lepo knjigo nazaj na polico. Za prijateljsko sodelovanje, ki je naša skupna želja in potreba, si želimo drugačne poti.

Kuret

*Legendenlieder aus mündlicher Überlieferung.* Authentische Tonaufnahmen 1953—1971 von Johannes Künzig und Waltraut Werner. Herausgegeben in Zusammenarbeit mit Hartmut Braun und Dietz-Rüdiger Moser. Volkskunde-Tonarchiv, Freiburg i. Br. 1971 (3 plošče LP, tekstni zvezek 137 str.) (= Quellen deutscher Volkskunde, Bd. 5).

Za pesmimi z bivšega Kočevskega, nemškimi pravljicarji z Madžarskega in vzhodnonemškimi baladami je freiburški Institut für ostdeutsche Volkskunde izdal 24 legendarnih pesmi na treh ploščah. Minili so časi, ko je bila knjiga edino sredstvo za znanstvene objave ljudskih pesmi. Plošča postaja vse bolj nepogrešljiva, saj je z njo ustrezno tistim, ki se otepajo not, češ da niso muziki, in onim, ki so nezaupni do pridevka znanstven, ker jim pomeni težko razumljivo knjižno učenost. Seveda pa je od izbora primerov na plošči odvisno, ali bodo segali po njej le poznavalci in ljubitelji ali širši krog občinstva. Freiburška izdaja legend je najbrž bolj razveselila prve. Slovence bo zanimalo, da so nekatere teh legendarnih pesmi tudi v našem izročilu, npr. o Jezusu-slikarju in Regini, o spokorjenem grešniku, o duši poslani v pekel, o Marijinem ozdravljenju razbojnikovega otroka ali o čudežu s kruhom (kruh se spremeni v kamen, ker ga bogata sestra ni hotela podariti revni).

Ploščam priloženi zvezek — pravzaprav že knjiga s 137 stranmi — vsebuje najprej seznam primerov, nato pa 8 str. dolg uvod izdajateljev. V njem Künzig in Wernerjeva opredelita pojem legende. Znanost da doslej še ni našla zadovoljive definicije zanjo in bi se ji kazalo celo odreči. Za to izdajo pomeni legendarna pesem tako nabožno, ki vsebuje neko zgodbo in je v bistvu pripovedna pesem, po načinu izražanja sorodna baladi. Sledi pojasnilo o življenju legendarnih pesmi med ljudstvom, kakor so o tem pripovedovali sami pevci. Največ so jih peli v družini, ko so se zbirali za razvedrilo po hišah; med drugimi pesmimi so prišle tudi legendarne na vrsto. Ponavadi so jih znali posamezniki in so jih drugi le pomagali peti. Za nekatere je rečeno, da so jih peli tudi pri mrličih, podobno kot je v navadi pri nas. Zanimivo je, kar po-

ročata izdajatelja o pevcih, s katerimi sta se srečala (oz. sta jih poiskala) po raznih krajih Nemčije, kjer živijo kot priseljenci iz bivših vzhodnoevropskih jezikovnih otokov. Mnogim, zlasti starejšim, pomeni petje pesmi vez z rodinim krajem, zato ga negujejo, kolikor morejo. Še zmeraj se najdejo družine, ki kljub spremenjenim življenjskim okoliščinam ohranjajo skupno petje ob večerih, po končanem delu. Ko človek prebira te podatke, se nehote zamisli: Kako pomembno je, da se ob zbiranju gradiva zanimamo za nosilca izročila in pri objavah vselej upoštevamo tudi človeka! Le tako pesmi zazivijo, niso več mrtev objekt znanstvene raziskave, niso suh herbarij, marveč svež, dišeč šopek!

Za uvodom, pisanim toplo in prizadeto, je kratko pojasnilo o načinu objave melodij. Nato se zvrstijo pesem za pesmijo, z melodijo in besedilom, ob koncu vsake pa so pripisani takti, ki jih je pevec v posameznih kiticah spreminjal. Pri besedilih v teže razumljivih narečjih je dodan prevod v knjižno nemščino.

Skoraj polovico knjige zavzemajo opombe k pesmim, pravzaprav že majhne monografije o besedilu in melodiji, podobno zasnovane kakor v veliki freiburški izdaji nemških balad, le da ne upoštevajo pesemskega izročila drugih narodov. Izjema so pesmi, ki so bile raziskane (npr. v komentarju k pesmi o spokorjenem grešniku so uporabljeni izsledki I. Grafenauerja). Dragocen je seznam literature s čez dvesto naslovi del, ki so kakorkoli v zvezi z legendarno pesmijo. Izdaja je v celoti lepa in ta način predstavljanja ljudskih pesmi zares zgleden, vreden, da bi ga posnemali še drugod.

Vedno več je ljubiteljev, ki segajo po ploščah z ljudskimi pesmimi, bodisi v inozemstvu ali pri nas. To niso le tujci, ki jih zanima ljudsko izročilo dežele, kamor potujejo kot turisti, marveč tudi domačini. Če ni drugega, se morajo zadovoljiti pač s priredbami raznih zborov in ansamblov, ki znajo povpraševanje spretno izkoristiti. O kakovosti njihovih plošč »narodnih pesmi« se dá kajpak razpravljati. Vendar je vsako morebitno negotovanje odveč, dokler ne bomo mogli komercialnim ploščam z oporečno vsebino postaviti ob stran vrsto vsestransko ustreznih dokumentarnih. Da je taka plošča trgovsko

uspešna, dokazuje tista, ki jo je 1967 izdal Glasbeno narodopisni inštitut in je že razprodana. Večkrat tožimo, da ljudje pri nas vse manj in manj poznajo domače pesemsko izročilo. Ali pa tudi storimo vse, da bi imeli priljubljenost seznaniti se z njim? Vrsta gramofonskih plošč je poleg knjižnih izdaj in radijskih oddaj odlično sredstvo, da vrnemo ljudstvu v nepotvorjeni obliki, kar so naši zbiralci v toliko letih in desetletjih zapisali ali posneli. Zdaj imajo ljudje še zanimanje za ljudsko pesem. A kako dolgo še? »Narodnozabavne viže« veljajo že mnogim za »slovenske narodne«. Ne le za zbiranje bije dvanajsta ura, tudi za objavljanje bo kmalu pozno, vsaj kar zadeva staro izročilo. Na misel mi prihaja Prešernova beseda »Gorje odlašavcem!«, ko se sprašujem, ali si ne bomo mi, ki nam je ukvarjanje z ljudsko pesmijo služba in poklic, nakopali očitka zamudništva, če bomo zamenjali priložnosti, ki nam jih daje tehnika, in ne bomo prejetega izročila pravočasno predali sodobnikom in rodu, ki dorašča.

Zmaga Kumer

Richard Wolfram, *Prinzipien und Probleme der Brauchtumsforschung*. Österr. Akademie der Wissenschaften, Wien 1972, 78 str. + 17 celostranskih ilustracij (= Sitzungsberichte, Bd. 278, 2. Abhdlg.).

Richard Wolfram, emeritirani profesor narodopisja na dunajski univerzi, je trenutno med najvidnejšimi predstavniki naše vede v Avstriji. Dobršni del svojega znanstvenega dela je posvetil šegam. Neutruden je v družbi svoje žene prehodil malone vso Avstrijo, obiskoval vas za vasjo in nabral velikansko bero narodopisnih zapiskov. Skoraj nepregledne vrste zvezkov polnijo knjižne police v delovni sobi njegovega dunajskega stanovanja. Na večer svojega življenja je strnil R. Wolfram svoje izkušnje, svoja spoznanja iz 40-letnega delovanja v to zgoščeno pisano delce. Kdorkoli se ukvarja z raziskovanjem šeg, bi ga moral prebrati.

Avtor razloži najprej pojem in bistvo raziskovanja šeg, navede nato metodološka načela, v drugi polovici svojega razmišljanja pa obdela vrsto posamičnih vprašanj, ki se raziskovalec zlasti

v našem času srečuje vsak dan sproti z njimi. Pri tem izpoveduje največjo širino naziranja in se ogiblje slehernemu dogmatizmu. Ne prikriva resnice, da je raziskovanje šeg danes razgibano bolj kakor kdajkoli: čas prinaša neslutene spremembe, prinaša pa tudi nove raziskovalne metode. Wolfram poudarja važnost »pomožnih« ved: družbene in gospodarske zgodovine, sociologije, psihologije, raziskovanja vedenja (Verhalten, behaviour) in pa velikanskega prispevka modernih terenskih raziskav. Dandanes, po 150 letih narodopisja, stojimo pred šumo vprašanj — večidel nerešenih, deloma niti ne prav dojetih. Zdi se nam, da smo šele na začetku poti.

Funkcionalistična definicija šege po Geigerju in Weissu avtorju ne zadostuje, ker ne upošteva vsebine, razpravlja pa s tem v zvezi o sodobnih nemških smereh: odklanja »sociološki« blodnjak Ingeborg Weber-Kellerman nove, ne vidi splošne rešitve v novih terminoloških predlogih W. Hävernicka, a se z zanimanjem ustavi pri »sferah vedenja«, ki jih je prikazal Hans Trümper in ki osvetljujejo problematiko šeg s stališča psihologije, boljše: raziskovanja vedenja.

Poglavje s konkretnimi primeri iz raziskovalnega dela zadnjih desetletij hoče osvetliti prejšnja teoretična razglabljanja in pokazati obseg pojma »šega«. Le-ta se pne od preprostih znamenj za sporazumevanje preko različnih družabnih odnosov do posegov v dogajanje sveta in vesolja v sodelovanju z nadzemeljskimi silami. Seveda imajo šege različno težo in zavzemajo na vrednostni lestvici različne stopnje. Šege imajo svoja sredstva, s katerimi nastopajo, in svoje oblike, v katerih se pojavljajo. Simboli hranijo v šegi moč svoje vsebine.

Vse to mora raziskovalec upoštevati. Vedeti pa mora tudi, kako najbolje priti do konkretnega gradiva. Avtor navaja kot star praktik dragocena spoznanja v zvezi s terenskim delom. Podrobno se razgovori o prednostih sodobnega zajemanja večjih arealov s pomočjo narodopisnih atlantov.

Med posamičnimi vprašanji obravnava avtor problem splošne veljavnosti in obveznosti kake šege; pomen njene družbene zakoreninjenosti in vloge osebnosti v njej; važnost gospodarske okvira in prometne lege; način dojema-

nja sil, ki so sposobne, da šege ustvarjajo in ohranjajo; zakonitosti strukture posameznih šeg; ugotavljanje razširjenosti po kartografski metodi; vzroke za meje razširjenosti; tolmačenje šeg.

Avtor trezno pove svoje mnenje o skrajnostih, ki se pojavljajo zlasti med mlado generacijo v Nemčiji, o zmeda, ki jo tam skušajo ustvarjati »sociološko« usmerjene skupine, ter o pravdi za novo ime naše stroke po nemških univerzah.

Marsikaj je še nujno nedorečenega, ker je problemov preveč. Vendar moramo biti vsi, ki se ubadamo s šegami, avtorju hvaležni. Njegova spoznanja nas utegnejo obvarovati marsikakšne načelne zmote in nam prihraniti marsikakšen metodološki spodrsiljaj.

Kuret

Leopold Kretzenbacher, *Rechtslegenden abendländischer Volksüberlieferung*. Graz 1970, 25 str. (= Kleine Arbeitsreihe des Instituts für europäische und vergleichende Rechtsgeschichte an der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz, Heft 1).

Objavljeno je predavanje, ki ga je L. Kretzenbacher imel 1968 na pravni fakulteti v Gradcu, ki pa smo ga imeli priložnost slišati tudi pod okriljem SAZU v Ljubljani. Knjižica je prva v seriji graškega Inštituta za evropsko in primerjalno pravno zgodovino. (Sledilo ji je pod št. 2 moje predavanje na graški pravni fakulteti o civilno-pravdnem redu in uporabi slovenščine pred sodišči.)

Kot pravne legende šteje avtor tiste »iz mnogoplastnega doživljajskega in izkušnjskega področja ‚prava‘, sodišča, pravičnosti itd.« (str. 18). Razločuje tele tipe: o razveljavljenju zapisa hudiču, o poslednji sodbi (z motivi tehtnice, pomena dobrih del in Marijine intervencije) in o posegu nadnaravnih sil pred svetnim sodiščem (zlasti motiv priče iz pekla). — Več kot pol besedila je posvečenega prvemu tipu, ki se je razvijal takole: V tekstu iz 4. stol. je Ciprianov dogovor z demoni še neformalen in neobvezen. V zgodnjekrščanski bizantinski tradiciji se Proterijev suženj že zaveže pismeno hudiču, poudarek pa je bolj na škofovi intervenciji. Na zahodu se od 7. stol. naprej in z vrhuncem v

12./13. stol. razvije Teofilova zgodba, v kateri je dokument podpisan z lastno krvjo; motiv se razvija dalje (npr. Faust) in ga uporabi tudi baročno gledališče. V pravoslavni tradiciji (slovenski apokrifi 14. stol., Moldavija v 16. stol.; odmevi v ustnem izročilu, ugotovljeni na Mallorci 1964!) se motiv veže na Adamovo zgodbo. — Med pravnimi legendami po avtorjevi presoji prevladujejo tiste, ki govorijo o pomoči z drugega sveta, ko je kršeno pravo na tem svetu. Motivov socialne obtožbe (npr. priča iz pekla) po njegovem ne gre presojati z gledišča modernih socialnih bojev, ker je bil primarni namen legende verski. Računa pa tudi sam z drugo platjo (npr. odmevnost razširjevalcev str. 21), k čemur bi pripomnil, da tudi za dobo kmečkih uporov motiv socialne obtožbe ni ravno anahronizem.

Ni mi prav jasno, ali hoče biti avtorjeva tipologija pravnih legend izčrpana ali gre le za navajanje primerov. (Primer Hemakunigunda je naveden šele v sklepnih izvajanjih in bi utegnil predstavljati nadaljnji tip.) Ob motivu pogodbe mika pravnik razmišljati o paraleli s splošnim razvojem pismenega akta.

Razprava je pisana z odličnim, za Kretzenbacherja značilnim poznavanjem srednjeveških tekstov in je nadaljnji prispevek k širši, v resnici primerjalni obravnavi evropskega pripovednega izročila. Zaradi razumljive želje po esejističnem podajanju (predavanju!) pa je malce nepregledna, kar tudi ni najbolj v prid skladnosti sklepnega dela.

Sergij Vilfan

Teodor Veiter, *Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich*. Wien-Stuttgart 1970, 890 str., 8<sup>o</sup>.

Knjiga, o kateri poročamo, je do danes najboljše delo, ki reši bi lahko življenjsko delo vidnega avstrijskega izvedenca za problematiko narodnostnih manjšin in njihovega varstva. O njegovem delu priča vrsta zapisov, posvečenih tudi slovenskemu vprašanju na Korškem, med katerimi je na vidnem mestu zlasti znana knjiga Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, iz let pred drugo svetovno vojno (Wien-Leipzig



1936). Knjiga je še danes nepogrešljiv vir za vsakogar, ki se ukvarja s problematiko koroškega slovenstva od plebiscita leta 1920 dalje. Isto velja tudi za skoro devetsto strani obsegajočo knjigo, izšlo ob petdesetletnici koroškega plebiscita. To in pa dejstvo, da je prav obletnica znanega plebiscita pokazala na odprta vprašanja slovenske skupnosti na Koroškem, je pogojilo dokajšnjo odmevnost Veitrove knjige v deželi, saj je ena njenih osnovnih ugotovitev opozorilo na neizpolnjene obveznosti Avstrije do koroških (in s tem tudi štajerskih) Slovencev ter gradiščanskih Hrvatov. Razumljivo je, da je uradna koroška politična javnost skušala zavriniti tako obsodbo avstrijske manjšinske politike v tem smislu, da morajo imeti glavno besedo v manjšinskih vprašanjih praktiki in ne teoretiki.

Kljub temu pa so se razpravljavci ob sprejemanju znanega zakona o dvestopetih dvojezičnih krajevnih (»topografskih«) napisih za območje južne Koroške julija 1972 sklicevali na nekatera opozorila Veitrove knjige, vendar pa so pri tem v celoti obšli uvodno opozorilo, da je člen 7 avstrijske državne pogodbe, ki opredeljuje in zagotavlja vrsto pravic Slovencev in Hrvatov v Avstriji »ostal toliko kot neizpolnjen« (str. XXV). V razgovoru na avstrijskem radiu jeseni 1972 pa je dr. Veiter ob koroškem vprašanju dejal, da nedvomno obstaja v Avstriji popolna enakopravnost manjšine po črki, da pa je realnost vendarle nekoliko drugačna (prim. celovško Volkszeitung 25. oktobra 1972, št. 249).

Nakazana vprašanja so tudi materija dr. Veitrove knjige o manjšinah v Avstriji, vsebinsko razdeljene na dva obsežna razdelka. Prvi razdelek je posvečen teoriji narodnostnega in manjšinskega prava, medtem ko drugi del nadrobno govori o problematiki manjšin in njihovega varstva v drugi avstrijski republiki. Že razvid po vprašanjih, ki jih avtor zajema, kaže na široko zastavljeno problematiko. Le te se dr. Veiter dotika tudi v vrsti drugih del, posvečenih narodnostni in manjšinski problematiki. Tako so v knjigi med drugim zajeti pojmi kot ljudstvo, narod (nacija), narodnostna skupina, narodnostna manjšina, problematika »pravice do domovine« (Recht auf die Heimat), pojma, ki ga je razvila nemška pravna znanost

po drugi svetovni vojni na usodi nemških manjšin, vprašanje lojalnosti in patriotizma, pravica do samoodločbe narodnostnih manjšin, narodnostno pravo in ustava ter končno problematika begunskih narodnostnih skupin (Flüchtlingsvolksgruppen). Dr. Veiter je pravnik in kot tak obravnava zastavljena vprašanja iz poklicnega zornega kota ob širokem zamahu in po ustrezni literaturi. Pri tem raziskuje dejanski položaj manjšin v Avstriji ter ga kritično vzporeja z avstrijsko pravno prakso, zraven pa zajema tudi odnos večinskega naroda do manjšin nemškega jezika na avstrijskem ozemlju. Menda ni še nihče do izida Veitrove knjige tako ostro očrtal razlike med narodnostno in jezikovno skupino (prim. poročilo dr. Felixa Ermacore v salzburškem listu Berichte und Informationen 8. januarja 1971, št. 1270). Tako naj po dr. Veitru tvori narodnostno skupino človeška skupnost, formirana na podlagi kulture, porekla, skupnega duha in jezika, ki se zaveda lastne samobitnosti. Nasprotno pa sestavlja jezikovno manjšino večje število oseb, ki jim je materinski jezik drugačen od državnega jezika. Po taki delitvi bi bili, postavimo, koroški Slovenci narodnostna, medtem ko so dunajski Čehi jezikovna skupina.

Jedro knjige predstavlja prikaz celotnega manjšinskega položaja v Avstriji. Razumljivo je, da je zaradi aktualnosti odmerjen še zlasti velik vsebinski delež prav Slovencev na Koroškem. Avstrijska kritika (F. Ermacora) je zlasti opazila Veitrovo kritiko avstrijskih ljudskih štetij, kar še posebej velja za štetje leta 1961, ob katerem dr. Veiter opozarja na manipulacije ne le pri formuliranju vprašalnikov, namenjenih temu štetju, ampak tudi pri njihovi obdelavi. Nakazal je dalje dejstvo, da država ni storila ničesar, da bi preprečila asimilacijo manjšin na njenem ozemlju. Ko obravnava položaj manjšin, dr. Veiter analizira določbe avstrijskega in mednarodnega prava, tako še vedno veljavni člen 19 ustave iz leta 1867 o enakopravnosti vseh narodov avstrijske polovice monarhije, zadevna določila senžermenske mirovne pogodbe, državno pogodbo o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije iz leta 1955, evropsko konvencijo o človekovih pravicah ipd., predvsem pa je avtorjeva pozornost usmerjena v obdelavo znanega čle-



na 7 državne pogodbe. Ob tem dr. Veiter ugotavlja, da Avstrija ni izpolnila vrste prevzetih obveznosti, pri čemer naj omenimo le položaj Slovencev na Koroškem in Hrvatov na Gradiščanskem.

Ko govori o Slovencih v Avstriji, se dr. Veiter uvodoma dotika manjšine, živeče na avstrijskem Štajerskem. Podobno kot ostali avstrijski avtorji pa tudi politiki tudi on zavrača obstoj slovenske skupnosti v tej deželi; izjema bi bila pravzaprav lahko le občina Dedonci. Ob pomanjkanju uradnih jezikovnih podatkov za povojna ljudska štetja je še posebej dragoceno Veitrovo opozorilo, da so pri štetju 1961 ugotavljali tudi na štajerskem obmejnem območju jezikovno strukturo tamkajšnjega prebivalstva in to v jezikovnih kategorijah »slowenisch«, »deutsch-slowenisch« in »slowenisch-deutsch«. Dragocenost podatka je predvsem v tem, da na tem območju v primerjavi z nacističnim štetjem leta 1939 ali s povojnimi štetji na Koroškem niso upoštevali za Slovence žaljive jezikovne kategorije »windisch« in njenih izpeljank. Po teh podatkih naj bi bilo v vseh treh jezikovnih kategorijah naštetih v okraju Lipnica vsega 89 ter v radgonskem okraju 135 oseb (omenimo naj, da naj bi po posrednih virih živelo 1951. leta na avstrijskem Štajerskem nad 9700 oseb s slovenskim materinskim jezikom, od tega »večji del v okraju Radgona«, gl. Tone Zorn, Zamejski Slovenci v avstrijskem delu Štajerske po podatkih štetij 1951 in 1961. »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino, zv. 1, str. 54—55). Dr. Veitru gre dalje zasluga, da je našel in prvi objavil jezikovne podatke nacističnega ljudskega štetja za Štajersko, Koroško in Gradiščansko v glasilu Federalne unije evropskih manjšin (FUENS), »Europa ethnica«, Dunaj 1970, zv. 3. Podatkov tega štetja se dotika tudi v knjigi iz leta 1970; pri tem pa gotovo ne drži njegovo mnenje, po katerem naj bi v Gradcu živeči Slovenci izhajali s Koroškega, saj gre pri tem več kot očitno predvsem za priseljence iz južnega, po letu 1918 jugoslovanskega dela Štajerskega.

Glavni poudarek pa je v knjigi vse-kakor namenjen koroškim Slovencem, kljub avtorjevemu mnenju, da koroški Slovenci niso najmočnejša narodna skupina na območju Avstrije. Pri tem je

očitno, da ga k takemu sklepu vodijo jezikovni podatki avstrijskih ljudskih štetij za Koroško, ki jih je strokovna kritika že zavrnila. Podčrtati pa je ponovno poudarjeno stališče dr. Veitra, po katerem slovenska koroška skupnost šteje kakih 45 000 deželanov (prim. Volkszeitung 25. oktobra 1972, št. 245) in ki je v Avstriji močno osamljeno, saj tako publicistika kot politika dopuščata na Koroškem mnogo manjše število pripadnikov manjšine oziroma slovenskega jezika (danes manj kot 20 000).

Razdelek o koroških Slovencih uvaja dr. Veiter z daljšim vpogledom v problematiko koroškega in drugega slovenstva od naselitve dalje. Različnost in odprtost posameznih vprašanj bosta seveda morala voditi k popravkom avtorjevih sklepov. Naj se ustavimo le ob enem takih vprašanj, s katerim se je dr. Veiter ukvarjal že v času med obema svetovnima vojnama. V mislih imam vprašanje znanega predloga za uveljavitev kulturne avtonomije za koroške Slovence po prvi svetovni vojni. Gre za misel, da je slovenska manjšina s predlogom take avtonomije odklonila ponujeno ji roko, vendar je pretres dostopne dokumentacije o koroškem deželnem zakonskem osnutku o uveljavitvi kulturne avtonomije pokazal, da je treba iskati razlog, zakaj predlog ni bil uresničen, predvsem na nemško-koroški strani (prim. Tone Zorn, Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1968, ZČ 1971, 271—278). Za slovenskega bralca so še posebej zanimivi tisti razdelki Veitrove knjige, v katerih skuša zajeti bistvo nacističnega genocida ne le nad koroškimi Slovenci, ampak nad slovenskim narodom sploh. Kljub dejstvu, da bi zajeta problematika potrebovala nadrobnejših opredelitev pa tudi popravkov, je opozoriti na ugotovitev, da preganjanje koroških Slovencev za nacizma ni izhajalo toliko iz Berlina kot od domačih, koroških nasprotnikov. V celoti pa velja za koroško vprašanje tako po plebiscitu kakor danes dejstvo, da slovenske manjšinske problematike ni mogoče razumeti brez opozorila na splošne politične razmere v deželi. Prav opozorila te vrste pa so v knjigi dr. Veitra v ozadju; to velja tako za nakazovanje manjšinske zakonodaje in zaščite v povojni Avstriji kot za problematiko posameznih ljudskih štetij, saj more šele

oris splošne politične klime ob upoštevanju še drugih Slovencev nenaklonjenih dejavnikov pojasniti jezikovno »izginjevanje« slovenskega življa pri posameznih ljudskih štetjih.

Omenili smo, da gre dr. Veitru za sluga za najdbo jezikovnih podatkov štetja leta 1939, za štetje torej, ki je naštel po letu 1920 največje število Korošcev slovenskega jezika vse do danes (44 708). Izjemnost tega dejstva očrtnje tudi dejstvo, da so nacisti tako na Koroškem kot na Štajerskem uvedli 17. maja 1939 ob dotedanji nemški in slovenski jezikovni kategoriji še novo, »vindišarsko«, in to v različnih jezikovnih kombinacijah (kategorijah). Poleg tega so beležili tudi »vindišarsko« narodnost prebivalstva (pri tem so naštel vsega 106 deklariranih »vindišarjev«). S tem je bila dokončno uzakonjena dotedanja zahteva nemških koroških nacionalistov po razdelitvi slovenskega življa na dve med seboj popolnoma ločeni skupini, na iredentistične »nacionalne« Slovence, ki si aktivno prizadevajo za narodnostno enakopravnost, in na tako imenovane »Windische«, pri katerih ni opaziti takega prizadevanja in jih je treba zato od manjšine odšteti; poleg tega se »Windische« v celoti podrejujejo koroškemu in drugemu nemštvu. Več kot značilno je, da so tako delitve manjšine povzela tudi ljudska štetja v drugi avstrijski republiki. In če se povrnemo k dr. Veitru, naj opozorimo na njegovo presojo, da je imela ohranitev »vindišarstva« pri obeh ljudskih štetjih leta 1951 in 1961 isti cilj, kot so ga imeli nacisti leta 1939, namreč namero po »razdrobitvi« slovenske manjšine (gl. »Kärntner Tageszeitung 21. aprila 1971, št. 90). Podobno tudi v knjigi zavrača prizadevanje nemških nacionalistov po delitvi koroškega slovenstva na dva med seboj ločena elementa. Kritično razmjejuje pa potrebuje njegovo pritegovanje upravičnosti odprave obvezne dvojezične šole leta 1958, se pravi tistega elementa, v katerem upravičeno vidimo enega rezultatov protifašističnega boja koroškega slovenstva. Prav tako bi se mogli strinjati s piščevim stališčem do dejavnosti vrste protislovenskih organizacij na Koroškem, združenih v osrednjem Kärntner Heimatdienst (leta 1972 je bilo skupaj 17 takih organizacij in društev), češ da jim ne gre pripisovati celotnostne protisloven-

ske narave. Neglede na te (in še nekatere) zadržke pa izstopa uvodoma nakazano dejstvo, da je člen 7 državne pogodbe še vedno neizpolnjena obveza avstrijske države. Prav tako je treba pokazati na opozorilo, da je izvedbena zakonodaja na podlagi člena 7 mogoča tudi brez posebnega »ugotavljanja« slovenske manjšine kot pogoja vsakršne zakonodaje za Koroško. Pri tem gre za določilo, ki je prišlo pod vplivom nacionalističnih krogov v manjšinsko zakonodajo in pomeni edinstven pristop za urejevanje manjšinskega vprašanja v vsej dosedanji svetovni praksi.

V celoti predstavlja življenjsko delo dr. Veitra kljub večinsko pravni problematiki zanimiv vir za razumevanje in poznavanje današnjega položaja tako Slovencev kot Hrvatov v Avstriji. Dokumentarnost dela še povečuje vrsta podatkov, med njimi naj pokažemo le na dokumentarno odredbo germanizacije slovenskih gorskih, rečnih in ledinskih imen na Koroškem. Vsekakor pa je v kompleksu manjšinske problematike bistveno dejstvo, da je vsak zakon in njegovo izpopolnjevanje odsev določene volje, in prav v tem okviru je knjiga dr. Veitra opozorilo, da se ta volja, kar se tiče življenjskih vprašanj Slovencev in Hrvatov na Koroškem, Štajerskem in Gradiščanskem, še vedno ni usmerila k celotnostni ureditvi odprtih vprašanj manjšinskega varstva.

Tone Zorn

Walter Egger, *Bilder aus bayrischer Vergangenheit*. Verlag Josef Habel, Regensburg 1971. 195 str. + 24 slik.

»Navdušeni Bavarec« Egger je v tem svojem najnovšem delu nanizal vrsto slik iz bavarske preteklosti v obliki kratkih biografij bolj ali manj znanih osebnosti iz te preteklosti. Iz posameznih tekstov je res čutiti dobrega poznavalca bavarske zgodovine in tradicije. Zlasti zanimivi so tisti portreti, kjer je avtorju uspelo povezati osebe iz daljne preteklosti s sodobnimi, bodisi arheološkimi, bodisi zgodovinskimi spoznanji o tej osebi (npr. o burgundskem poreklu Agilulfingov ob odprtju groba dveh pripadnikov te rodbine iz 8. stoletja v Tegernseeju leta 1962!). Nekatere od obravnavanih osebnosti oz. plemiških

rodbin, predvsem iz starejše bavarske zgodovine so seveda bolj ali manj povezane tudi z najstarejšo znano zgodovino Slovencev, tako npr. sv. Romedij, daljni sorodnik Andechsov, od 1180 mejnih grofov Istre in vojvod Meranije. Napeto je opisana tragična usoda Tasila III. bavarskega vojvode, ki je proti Frankom paktiral z Langobardi in Avari in ki ga je Karel Veliki vtaknil v samostan. Na dvoru njegovega očeta, vojvode Odila, po čigar zaslugi so Slovenci prišli pod Franke, sta bila za talca in prejela krščanstvo Gorazd in Hotimir. Ob Tasilovem uporu proti Frankom je prejkone med Slovenci izbruhnil upor proti krščanstvu. Tasilo je tudi ustanovitelj 769 ustanovljenega samostana v Innichenu, ki naj bi »neverni rod Slovencev pripeljal na stezo resnice«, enako kot Kremmünster iz 777. — Dalje nas avtor seznanja z usodami Karlmana, karolinškega kralja iz Bavarske, vojvode Arnulfa I. (tudi vojvoda Koroške), sv. Korbinijana, patrona freisinske škofije, umrlega 730, Marije Brabantske, nedolžno usmrčene žene Ludvika II. »Strogega«, Konradina, zadnjega Hohenstaufovca, Adelheide von Sulzbach, »evropske tašče«, grofov Sempt-Ebersbergov (v 10. stoletju mejnih grofov Kranjske), dona Juana d'Austria, »rešitelja Zahoda«, in drugih, predvsem ženskih in predvsem seveda tragičnih osebnosti večjega ali manjšega pomena, katerih usoda je avtorju očitno zelo pri srcu. — Res, iz dela diha sicer nostalgija za »plemenito« staro evropsko aristokracijo, toda ne moremo skriti zavisti, da je avtorju izredno uspelo svoje zgodbe napisati resnično zanimivo in, rekli bi, skoraj napeto, včasih bolj, kot je bilo življenje samo.

Božo Otorepec

Leonhard R ü c k e r t, *Die Donau. Aus dem Leben eines Stromes.* Verl. Josef Habel, Regensburg 1971. 124 str. 4<sup>o</sup>.

Desetina Evrope pošilja svoje tekoče vode Donavi, svoji drugi največji reki, dolgi 2800 do 2900 km. Vsako sekundo priteka z njo 65 000 m<sup>3</sup> vode v Črno morje, kar 200 milijard m<sup>3</sup> na leto. Ta številka postane razumljiva, ko izvemo, da obsega donavsko porečje nič manj kot 817 000 km<sup>2</sup>, več kot trikratno po-

vršino Jugoslavije. Izvira iz dveh neznatnih potokov pod Schwarzwaldom, že pri Regensburgu je široka 100 m, pri Dunaju 300, pri Beogradu 900, pri Braili pa 1400 m. Ti podatki veljajo vsi za nizko vodo, ob visoki vodi pa se Donava kdaj tudi razširi že v Avstriji in na Madžarskem na 8, v Vlaški nižini pa že na 28 km! Te vodne mase nosijo silne množine proda in peska pa tudi drobnih, lebdečih snovi s seboj, in sicer teh še mnogo več kot trdnih, peskovitih snovi. Medtem ko se množina trdnih snovi na dolgi poti Donave postopoma zmanjšuje (pri Dunaju znaša še 1 000 000 t na leto, pri Budimpešti 30 000 t, pri Novem Sadu 10 000 t), narašča v vodi lebdeče gradivo proti izlivu v prav neverjetni meri. Pri Beogradu znaša njegovo srednje poprečje 40 milij. t na leto, pri izlivu v Črno morje pa kar 67,5 milij. t! Pa tudi raztopljene snovi nosi Donava s seboj, izračunali so npr., da prinaša letno poprečno 52,5 milij. t raznih soli v morje. Lebdeče in raztopljene snovi so hrana za najdrobnejše, planktonske živali, ki je od njih odvisno ribje bogastvo in ribolov.

To ogromno reko, srebrno cesto Evrope, opisuje avtor v izbranem, pesniškem jeziku, pri tem pa ne zanemara znanstvene plati. Kot znanstvenik je predvsem geolog in morfog. Kot tak zasleduje razvoj donavske doline od zgornjega pliocena do naših dni, a opisuje tudi vodopisno rast reke od izvirov do izliva, njene podnebne razmere pa tudi živo naravo njenih bregov. Zanimivo podaja tudi odnos obdonavskih prebivalcev do veletoka, ki je v teku tisočletij bil pričča tolikih usodnih sprememb.

Za preglednim uvodnim poglavjem spremljamo avtorja na velikem potovanju skozi vse donavske pokrajine, pri čemer posveča posebno pozornost nemških deželam tja do Dunajske kotline, nato pa se onstran Ogrskih vrat spuščamo z njim prek širnega Panonskega nižavja k Donavi pri Beogradu in skozi Djerdap v Vlaško nižino in k veliki delti. Nas zanima posebno njegov opis Djerdapa in otočno poročilo o romantičnem otočku Ada Kale, ki ga je še utegnil obiskati l. 1968 tik pred izselitvijo njegovih prebivalcev — saj je otok postal žrtev velike jugoslovansko-romunske hidrocentrale, ki bo dajala

malone petkrat toliko energije kot vseh 28 nemških in avstrijskih donavskih hidrocentral. V tem opisu je avtor tudi etnolog, ki obžaluje izginotje tega »daleč na zahod pomaknjene, ljubeznivega koščka Orienta, ki se je potopil kakor Vineta«. Etnolog pa je tudi pri izbiri nekaterih slik, ki predočujejo npr. ribiče in njihove čolne ob Donavi. Zanimivo je tudi njegovo razpravljanje o donavskem imenu.

Valter Bohinec

*Farszangi maszkok* a zágrábi Néprajzi Múzeum és a mohácsi Múzeum gyűjteményéből. *Pokladne maske* iz zbirke Etnografskega muzeja i muzeja u Mohaču. (Razstavni katalog.) Mohacs-Zagreb 1973. (22) str. besedila in (11) str. ilustracij. 4<sup>o</sup>.

Razstava je bila spomladi 1973 odprta v Mohaču. Pozdraviti je treba ob njej smotrno sodelovanje hrvaških in ogrskih etnologov, posebej pa nov korak v poznavanju mask iz naše soseščine. To tudi poudarja uvodni članek direktorice zagrebškega Etnografskega muzeja, dr. Jelke Radauš-Ribariceve.

Medjimurske lesene maske je »odkrila« v začetku 50ih let Katica Benč-Bošković in Etnografski muzej v Zagrebu si je v letih 1957—1971 zbral lepo zbirko teh mask. Tako se je nadaljevalo že l. 1932 začeto »odkrivanje« hrvaških mask, ki ga dolgujemo Milovanu Gavazziju (»zvončarji!) Razstava potrjuje, da so ravno medjimurske maske omogočile v raziskovanju mask velik korak naprej. Zdaj slutimo veliki lok, ki se pne od našega Štajerskega (koranti) čez severno Hrvaško do Mohača in torej obsega vso slovansko naseljeno Panonijo; saj so mohaške maske, »buše«, prinesli Šokci. Zelo dober je informativni pregled Katice Benč-Bošković (Tradicionalni pokladni likovi u Hrvatskoj), ki je zdaj odličen poznavalec hrvaškega, posebej medjimurskega gradiva. Šokaške »buše« iz Mohača posebej predstavlja Đuro Šarošac. Ogleđ 69 eksponatov (36 iz Etnografskega muzeja v Zagrebu, 33 iz muzeja v Mohaču), je vreden poti v Zagreb, kamor so razstavo prenesli 14. feb. 1974.

Kuret

József Szabadfalvy, *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. Debrecen 1970. Str. 231. 8<sup>o</sup> (= Műveltség és hagyomány, XII).

V zbirki Omika in izročilo, s podnaslovno oznako »Studia ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae«, ki jo urejuje Béla Gunda s sodelovanjem avtorja obravnavane knjige in Z. Ujváryja, prinaša v posameznih zvezkih ali več študij ali tudi samostojna dela, zajemajoča ves zvezek (prim. moja poročila v letnikih SE). Avtor dela *Ekstenzivna živinoreja na Madžarskem* že desetletje nadrobno raziskuje nekatera vprašanja madžarske živinoreje, ki je bila od nekdaj pomembna tako za gospodarstvo dežele kot za oblike njene ljudske kulture. Vendar pa je madžarska živinoreja tako raznolika glede na pokrajino in vrste živali, da so do zadnjega časa ostala nerazčiščena mnoga bistvena vprašanja njenega razvoja in značaja. Bibliografija v pričujoči knjigi govori o številnih in že starih prizadevanjih, da bi ta vprašanja razrešili, kaže pa tudi, da se jim v zadnjih desetletjih posvečajo posebno vneto tako etnologi kot zgodovinarji, geografi in raziskovalci gospodarstva. Szabadfalvy sam je npr. raziskal tudi taka široka in načelno pomembna vprašanja, kot je nomadski prezimovalni sestav na Alföldu (v istem zborniku MÉH VIII), v angleščini v Acta Ethnographica XVII ali tipološki in terminološki problemi madžarske živinoreje (Népi Kultúra — Népi Társadalom II). Tako se je mogel dobro pripravljeno lotiti izredno pomembnega in težkega dela, da popravi napačna ali površna gledanja na tako pomemben del madžarskega življenja, kot je prav ekstenzivna živinoreja, in da pokaže v vsej širini njen razvoj ter njene oblike. S svojim nadvse uspešnim delom je metodološko in z dognanji pokazal nova pota evropskemu raziskavanju pašne živinoreje, saj je iz dosedanjega raziskavanja v raznih deželah spoznal njegove pomanjkljivosti, ker premalo ali nič ne upoštevajo povezave pastirstva z živinorejo, gospodarske in družbene ureditve, in ne zgodovinskih in gospodarskih vprašanj živinoreje.

V prvem poglavju razbira avtor zgodovino in dognanja preučevanja ekstenzivne živinoreje pri Madžarih, ki sega



s spisi O. Hermana v leto 1898, z njegovo prvo monografijo o tem predmetu pa v 1909. Zelo poučen je pregled raziskavanja pastirstva v Evropi, kjer srečamo med prvimi Fr. Miklošiča (*Über die Wanderungen der Rumänen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten*, 1880). Pri Madžarih je Hermanova biološko evolucionistična delitev živinoreje na ekstenzivno (m. szilajpásztorokodás), polekstenzivno (planšarsko) in hlevsko obliko obveljala do zadnjega časa, zlasti ker jo je podprl in razvil profesor današnjega starejšega rodu madžarskih etnologov, István Györffy, ki je ustvaril kar šolo v raziskavanju tega predmeta. Vendar se nekako od 1930, ko je to delo močno oživelo, utrjujeta dve smeri: etnološka, ki primerja madžarsko živinorejo s karpatskim pastirstvom in z živinorejo ugrofinskih ljudstev v evrazijski stepi, in zgodovinska, ki raziskuje predvsem domačo živinorejo z vidika sprememb v celotni gospodarski kulturi.

Bistveno je vprašanje, ali so Madžari po naselitvi sprejeli kmalu gospodarski sistem evropskega fevdalizma ter prešli k prevladujočemu poljedelstvu, zaradi česar so vse bolj opuščali nomadski način pastirstva, postavljali stavbe za živino in prevzeli od Slovanov spravljanje sena (prim. V. Novak v *Zgodovinskem časopisu* XIV, 262–4). S tem se je zgodaj pričela intenzivna živinoreja s poljedelstvom. Oblike ekstenzivnega pastirstva na Veliki nižini (Alföld), o katerih so poročila iz 18.–19. stoletja, naj bi se bile pojavile zavoljo velikega turškega pustošenja. Po drugi teoriji pa je pastirstvo 19. in 20. stol. nepretrgano nadaljevanje ekstenzivnega pastirstva iz dobe naselitve, ki je pričelo nazadovati šele v 2. polovici 18. stoletja.

Avtor se je lotil razrešitve vseh teh vprašanj s kritičnim razborom in upoštevanjem dosedanjih spisov o njih in s pritegnitvijo novejših dognanj o zgodovini gospodarstva, posebno živinoreje, v ostali Evropi. V treh poglavjih raziskuje razmerje ekstenzivne paše do naravnih zavetij za živino in različnih stavb, do krmljenja ter do migracije. Zvezo med poljedelstvom in živinorejo na Madžarskem ter v Evropi obravnava v posebnem poglavju. Vse to je priprava za prvo sintetično poglavje o zgo-

dovinskih vprašanjih ekstenzivne živinoreje ter na naslednje o ekstenzivnih oblikah živinoreje v Evropi in v evrazijski stepi, ki v mnogem pojasnjuje madžarsko stanje.

V povzetku podaja pisatelj svoja glavna dognanja, ki so koristna in pomembna tudi za raziskovanje teh vprašanj v drugih evropskih deželah, predvsem tistih, ki mejijo na Madžarsko. Med odlične dosežke madžarske etnologije je uvrstil novega, ki naj bo vzpodbuden tudi nam — saj smo danes sorazmerno daleč za Bleiweisovo dobo in njenim zanimanjem za živinorejo tudi z znanstvenega vidika. Spričo hitrih in bistvenih sprememb tudi na tem področju pri nas je tem odgovornejša dolžnost naše stroke, da dohiti — kolikor je še mogoče — zamudo z vsestranskim raziskovanjem tudi tega območja naše ljudske kulture.

Vilko Novak

János Tóth, *Az Őrségnek népi épitészete*. Budapest 1971, 155 str.

Da nam je temeljito in stalno spremljanje madžarske strokovne literature v naši znanosti neobhodno potrebno, o tem ne smemo dvomiti — čeprav ničesar ne storimo (skupno z drugimi sorodnimi znanostmi pri nas) za to, da bi znanje madžarščine pri Slovencih utrdili. Kar smešno je — in bo čez nekaj časa še bolj, ko nas starejših ne bo več — in bi bilo drugod v svetu neumljivo, da v strokah, ki obravnavajo narod (jezik, slovstvo, zgodovino, zemljepis, umetnost, ljudsko kulturo) ne zasledujemo dognanj v jeziku, katerega manjšina živi pri nas, ki ga govorijo naši sosede, v katerih državi živijo Slovenci in jih je nekoč živelo še več... in je zato o njih mnogo pisanega v madžarščini... Za vse to pa je — potrebno smotrno poskrbeti!

V naši znanosti pa moramo poznati madžarska dela tudi zategadelj, ker obravnavamo mejna, sorodna vprašanja, npr. v kulturi panonskega območja. In gluhi in slepi govorimo — drug mimo drugega in — se tudi smešimo, ker v neznanju govorimo očitno dostikrat narobe itn. Avtor tu obravnavanega dela je napisal že marsikaj o stavbarstvu v sosednih madžarskih pokrajinah in se



je dotikal tudi našega stavbarstva. Navaja ga npr. Matija Maučec v spisih o prekmurski hiši; o Tóthovi knjigi Ljudsko stavbarstvo Gőcseja pa sem poročal v »Etnološkem pregledu« 8—9, 112 sl.; o njegovem delu Izročila našega ljudskega stavbarstva sem poročal v SE 15, 279 sl.

Knjiga Az Őrségnek népi építészete — Ljudsko stavbarstvo Őrségov je sestavljena in opremljena docela enako kot knjiga o gőcsejskem stavbarstvu in sicer — naravnost krasotno. Videti bi jo moral vsak slovenski etnolog, da bi vsaj površno spoznal sorodnost med našo panonsko in sosedno madžarsko hišo, natančno pa jo mora poznati vsakdo, kdor želi govoriti o našem stavbarstvu. Prekratki povzetki mu pri tem ne bodo mnogo pomagali. Območje spodnjega (Unterwart) in zgornjega Őrséga (Oberwart) — prvo v zahodnem delu županije Vas, drugo na Gradiščanskem v Avstriji meji na Prekmurje, tako kot meji na vzhodu nanj madž. pokrajina Gőcsej, katerega stavbarstvo je Tóth obdelal v prejšnji knjigi. Zato so medsebojni vplivi naravni, a doslej premalo raziskani. Delno jih je v stavbarstvu že nakazal Tóth v prejšnjih spisih, delno Avgust Pavel (Őrségi képek, Vasi szemle IV) in v manjši monografiji T. Dömötör (Őrség, 1961, gl. SE XV, 281). Še več: k Őrségu — tj. Stražnemu ozemlju (őr = stražar), ustanovljenemu po zavzetju današnje Madžarske kot obrambni pas — so pripadale tudi prekmurske vasi od današnje državne meje s Hodošem (zato madž. Őrihodos) do Krke. Zato jih avtor v knjigi tudi upošteva.

Ko je Tóth orisal zgodovinski razvoj tega ozemlja, je podal še pregled naselbinskih oblik — vse opremljeno s številnimi ponazorili iz katastrskih map —, med katerimi je najstarejša in za to območje značilna zaselška oblika, madž. szer, kar imenujejo v Prekmurju kar »breg« z dodanim imenom prvotnega lastnika, ker so prvotni zaselki bili na posameznih hribih — bregih. — V drugem osrednjem poglavju: Hiša s stanovanjsko kuhinjo nadrobno obravnava avtor prvotno dimnico: hišo z bivalnim prostorom, v katerem so tudi kuhali, z vežo in eno ali dvema kamra (kletema). To je bila oblika, ki jo je opisal naš Jožef Košič za Čaploviča in

je le-ta spis prvega objavil pod svojim imenom (1828—29). Deset let starejši, a tedaj ne objavljen, je opis madžarskih hiš v Őrségu. Taki hiši so našli v naših dneh na obravnavanem ozemlju le dve, a nobena ne stoji več v prvotni obliki — pač pa je Tóth odkril v naših Dolénih v bližini Őrséga tako hišo (sl. na str. 29 s tlorisom).

Poznejši razvoj te hiše v razne oblike, kakršne poznamo tudi pri nas v panonskem območju, z gradbeniško natančnostjo (to je T. po stroki), prikazuje v besedi, sliki in risbi. Nadrobno govori tudi o posameznih prvinah: hodniku, čelih, notranji opremlitvi, in posebej o gospodarskih stavbah: skednjih, kaščah, vinogradniških kletih, mlinih in cerkvenih stavbah. Tretje poglavje je posvečeno pregledu »izročil našega ljudskega stavbarstva in današnji vasi v Őrségu«, programu vaškega muzeja v Železni županiji (Gőcsej že ima svoj muzej na prostem — na pobudo avtorja te knjige). Avtor tu posebej govori o »rekonstrukcijskem načrtu« tega muzeja, saj je ljudsko stavbarstvo v obeh pokrajinah zelo sorodno, kar enako, zato govori Tóth v knjigi pogosto tudi o njem. Kratko četrto poglavje predstavlja zavarovane ljudske stavbe v tem območju.

V obsežnem seznamu slovnstva so navedena tudi nekatera slovenska dela, delno v popačeni obliki. Moti tudi tako navajanje tujih del, kot je Buschan G., Illustrierte Völkerkunde II — namesto Haberlandt A., katerega obsežno delo je objavljeno v tem priročniku pod Buschanovim uredništvom.

Delo vsebuje tudi dokaj podatkov o slovenskih vaseh in hišah, kar zlahka vidimo že v seznamu krajev (142—146), ker je pri imenih naših vasi v oklepaju oznaka J. Sz. — Jugoslavija, Slovenija. Kakor že v dosedanjih svojih delih, je avtor tudi tu uporabil slovensko sorodno gradivo za primerjavo. K sreči se ni spuščal v taka tvegana in celo nemo-goča sklepanja kot npr. v knjigi o gőcsejskih stavbah, o čemer prim. moje zavrnitev v EP 8—9 in nadrobneje o zvezi naše panonske hiše z madžarsko v Gundovem zborniku.

Tu se je Tóth omejil le na splošne ugotovitve, kot npr.: »Stražna naselja so tvorila v neki meri samostojno okrožje in so v stoletjih v neposredni soseščini nemških in slovanskih ljudstev

razvila lastno ljudsko kulturo...» (7). Omenja podobno hišo v ključu tudi v »sosednji Sloveniji« (42) poleg drugih dežel.

Čeprav je pohvalno, da avtor svojih vzorno prikazanih opisov in slik ni pokvaril z neutemeljenimi primerjavami ali trditvami o sorodstvu in izviri stavb, pa vendarle pogrešamo vsaj v sklepnem poglavju in enako v povzetkih v tujih jezikih nakazane povezave obravnavanega področja s sosednjim slovenskim (in avstrijskim gradiščanskim) ozemljem, saj to nakazujejo že pogoste pritegnitve našega gradiva v knjigi. Ker pa avtor ni etnolog, mu tega širšega vidika manjka in je vezan glede priznanja npr. slovanskega značaja tega stavbarstva na nestrokovne in neznanstvene ozire.

Vilko Novak

Jean-Philippe Chassany, *Dictionnaire de météorologie populaire*. Éd. G.-P. Maisonneuve et Larose, Paris 1970. Str. 392. 8<sup>o</sup>.

Delo je 14. zvezek zbirke »Les littératures populaires de toutes les nations«. Avtor knjige je inženir meteorologije in — kot dokazujejo uvod, navedeno slovstvo in delo samo — dober poznavalec ljudske kulture. Prvine v zvezi z vremenom, ki jih srečujemo v gospodarstvu, šegah, verovanjih in še kje, predvsem v vsakdanjem vaškem življenju, je združil sistematično po abecednem redu gesel, ki so npr. imena svetnikov — koledarski dnevi, imena živali, rastlin itn., iz strokovne meteorologije pa razni pojmi, ki pojasnjujejo znanstveno stran preučevanja vremena. Natanko gledano ta zadnja gesla seve ne sodijo v ljudsko vremenoslovje, so le njega dopolnilo.

Pri posameznih dnevih ali imenih vetrov in podobno navaja avtor cele strani ljudskih izrekov, pesmic. Ob tem navaja sicer pokrajino, iz katere izvirajo, ne pa vira, tako da moremo le sklepati, da jih je zajel iz navedenega slovstva. Zgodovinsko tvarino najdemo npr. pod geslom ÉTÉ, kjer navaja pod zaglavjem Izredna leta podatke o ne navadnih naravnih pojavih od leta 580 dalje.

Posebno vrednost dajejo knjigi številne izvorne ilustracije, delno strokovnega značaja, delno pa umetniške. Poudariti je treba tudi odlično opremo knjige od finega papirja do izbranega, zelo preglednega tiska, ki dobro ustreza značaju dela. Delo bo dobro rabilo takó kot primerjalna tvarina in kot informativni pripomoček o posameznih geslih povsod, kjer podobnega dela nimamo, zato naj se ga ne bi izognili raziskovalci naštetih območij ljudske kulture, v kateri sega.

Vilko Novak

*Internationale volkskundliche Bibliographie*. International Folklore and Folklife Bibliography. Bibliographie Internationale des Arts et Traditions Populaires 1969—1970 (mit Nachträgen für die vorausgehenden Jahre). Ouvrage publié par la Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore sous les auspices du Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines avec le concours de l'UNESCO. Im Auftrag der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e. V. bearbeitet von Robert Wildhaber. Rudolf Habelt Verlag, Bonn 1972, 789 str., 8<sup>o</sup>. Cena DM 160.

Naše nepogrešljivo pomagálo, Mednarodna etnološka bibliografija, ki jo je 1917 začel E. Hoffmann-Krayer in 1931 nadaljeval P. Geiger, 1947 oz. 1948 pa je skrb zanjo prevzel R. Wildhaber, je izšla točno v pričakovanem roku za leti 1969 in 1970. Obseg raste iz leta v leto. Urednik poudarja potrebo, da se prispevki omeje res samo na mednarodno pomembna dela, kar je popolnoma razumljivo. Skoraj 800 strani pomeni res že skrajno mejo! Izbor slovenskega gradiva je prispeval za leta 1942—1947 Vilko Novak v zvezku, ki je izšel 1950. Od 1951 pa skrbi za slovenski delež podpisani. Začel je objavljati slovensko gradivo za čas od 1948 dalje (začenši z zvezkom 1948—49, ki je izšel 1954). Slovenci smo v bibliografiji sproti zastopani z naslovi vseh naših pomembnejših etnoloških objav.

Vseh sodelavcev je trenutno 54, ki so v tem zvezku prispevali naslove 9623 objav. Na koncu so dodani seznam periodik, seznam avtorjev in obširno kazalo gesel. — V novem zvezku uvaja

urednik majhno spremembo v klasifikaciji gradiva. Nova je skupina VI K: *Izseljenstvo, tuja delovna sila, preseljevanje narodnostnih skupin*. Zato odpade v skupini VI G: *Izseljenstvo*. Nova je skupina XVII D: *Etnomuzikologija*, ki pa naj bi se po urednikovem navodilu

omejevala samo na teoretično važne (evropske) objave (etnomuzikološka bibliografija izhaja sicer tudi samostojno v posebni publikaciji, ki jo izdaja Slovenské narodné muzeum v Bratislavi, in v časopisu *Ethnomusicology*).

Kuret

## ZBORNICI / COLLECTANEA

»Alpes Orientales« 6. Redegit R. Wildhaber. Sumptibus DrDr. Rudolf Trofenik, Monachii (München) 1972. 160 str. + 35 slik, risb in zemljevidov.

Delovne skupine »Alpes Orientales« in njenih zbornikov ni treba predstavljati; med vzhodnoalpskimi etnologi si je skupina pridobila zaupanje in ugled že takrat, ko se je leta 1956 na pobudo Inštituta za slovensko narodopisje in njenega upravnika akademika dr. I. Grafenauerja sešla prvič v Ljubljani. Temu srečanju so nato sledili vsaki dve leti novi sestanki: najprej v Gradcu, potem v Disentisu, Gradežu, Slovenj Gradcu in leta 1970 v Thusisu, prijetnem švicarskem mestecu ob znameniti cesti »Via mala«. Dovolj obširna téma o vzhodnoalpski pastirski kulturi je privabila lepo število referentov, ki so osvetlili več vprašanj iz duhovnega pa tudi materialnega izročila pastirjev v Vzhodnih Alpah. Z referati so sodelovali: G. Perusini (Vita pastorale in Friuli), H. Griessmair (Die Träger auf den Almen des Ahrntales), A. Cevc (Die Sennhütten auf Pfosten in den Julischen Alpen und ihre Bedeutung für die europäische Bauforschung), A. Maissen (Igl Um-Crap — Das Steinmännli, Versuch einer Deutung), Kl. Beitzl (Zeugnisse zur Sachkultur — Hirten- und Alpwesen Graubündens in der Sammlung des Österreichischen Museums für Volkskunde in Wien), N. Kuret (Volks Glaube und Brauchtum der slowenischen Bergwelt), H. Ložar (Hirtenglaube und Hirtenbrauch im slowenischen Flachlande), S. Walter (Alm- und Heimfahren in der Steiermark), M. Matičetov (Elementi di cultura pastorale nei racconti del popolo sloveno), Zm. Kumer (Ein Loberuf aus Slowenien), J. Strajnar (La corneuse chez les Slovènes), E. Grabner (Heilpraktiken der Hirten. Magische und empirische Heilverfahren in der

ostalpinen Tiermedizin), L. Uffer (Das Bild des Hirten in der volksmündlichen Literatur der Rätoromanen), M. Kundgraber (Der Wirklichkeitsgehalt der Almlieder), G. R. Schroubek (Hirtenidyll und Schäferallegorie im süddeutschen alpenländischen Wallfahrtslied), E. Schneeweis (Das Bild des Hirten in der religiösen Ikonographie), Th. Gantner (Hirten-Folklore in der Schweiz des 19. Jahrhunderts).

G. Perusini je očrtal tri osnovne oblike živinoreje v Furlaniji, kakršne se razkrivajo od 19. stol. naprej. Bogata bibliografija na koncu sestavka bo v pomoč vsakomur, ki ga pritegujejo vprašanja o furlanskem pastirju in njegovi kulturi. H. Griessmair je občuteno upodobil lik nosača, človeka, ki v času poletne paše oskrbuje pastirje s hrano in prehodi pot čez več kot 2500 m visoke gorske prelaze. V davno stavbarsko izročilo posega prispevek A. Cevca, v katerem je opozoril na bohinjske pastirske kočje na koleh, ki so ohranile mnogo arhaičnih stavbnih elementov, podobnih neolitskemu stavbnemu izročilu. Na videz skromen, a kljub temu zelo mikaven etnološki drobec iz retoromanske Švice je opisal A. Maissen; kamnitni možici na gorskih vrhovih skrivajo še ne do konca pojasnjeno pravadno pastirsko tradicijo. Kl. Beitzl je predstavil nekaj predmetov graubündenske pastirske kulture, ki jih hranijo v dunajskem etnološkem muzeju. Prispevka N. Kureta in H. Ložar odkrivata bogati svet šeg in verovanj »nižinskih« in »planinskih« pastirjev. Njun opis bo prav gotovo naletel na globlji odmev še posebno med tujimi etnologi, ki so s tema prispevkoma dobili prvi pregled o slovenskih pastirskih šegah in verovanjih. Nepričakovano živ in slikovit je bil v 19. stol. odhod in vrnitev živine s paše na Gornjem Štajerskem; nadrobno je to šego opisal S. Walter po Göthovem gradivu. M.

Matičev je posegel v zakladnico slovenskega pripovednega izročila in iz nje izbral nekaj arhaičnih pripovedi, ki so živele med pastirji v slovenskem gorskem svetu. Z. Kumer je nakazala nekaj etnomuzikoloških vprašanj, ki se odpirajo ob vabilnem klicu »loba«, in opozorila na podobnost med starodavnim švicarskim vabilnim klicem s klicem prekmurskega prekupčevalca perutnine. J. Strajnar je z nekaterimi novimi podatki poglobil dosedanja spoznanja o dudah, etnomuzikološko zelo mikavnem inštrumentu, in ugotovil njegovo razširjenost v Sloveniji, kakor jo izpričujejo še danes ljudsko izročilo, umetnostni spomeniki in zgodovinski viri. E. Grabner, specialistka za ljudsko medicino, je razgrnila obširen pregled o zdravljenju bolne živine s pomočjo magije in praktičnih izkušenj — nadrobno raziskovanje bi pri nas pokazalo najbrž marsikaj sorodnega s tistim, kar je odkrila Grabnerjeva v Avstriji. Presenetljivo medlo podoba o pastirju so prinesle raziskave več kot 500 retorumanskih povedk, 400 pravljic, 600 pesmi in 4000 pregovorov. L. Uffer je našel v njih komaj nekaj več kot 30-krat omenjenega pastirja. Vzrok temu naj bi bila izoliranost pastirja od vaške skupnosti, kjer se pravzaprav spleta ljudsko ustno izročilo. G. Schroubek je ob treh alegoričnih motivih — Dobrem pastirju, Nedoržnem jagnjetu in Dobri pastirici Mariji — poskusil ugotoviti razmerje med ljudsko duhovno (romarsko) pesmijo in »visoko« literaturo. E. Schneeweis je poskusil z likovnim gradivom o pastirju dokazati misel, da je religiozna ikonografija v tesni sorodstveni povezanosti z ljudskim izročilom. Zadnji prispevek posega v začetke folklorizma v Svici. T. Gantner je orisal sodobni folklorizem, čigar korenine segajo še v 18. in 19. stol. in ki je napravil Svico za »deželo pastirjev«.

T. C.

*Volkslied. Volksmusik. Volkstanz.* Kärnten und seine Nachbarn. Kärntner Museumsschriften 51, Klagenfurt 1972, 192 str., 2 slike, 6 faksimilov in 92 notnih primerov.

Vsa publikacija vsebuje izbor predavanj 6. seminarja za raziskovanje ljudske glasbe, ki se je odvijal od 18. do

24. oktobra 1970 v zdravilišču Millstatt in ki je obravnaval temo »Koroška in njeni sosjedje«.

Ob tem je treba poudariti kot nekaj zelo pozitivnega, da so avstrijski etnologi pritegnili pri obravnavanju gornje teme k sodelovanju tudi ustrezne strokovnjake iz Furlanije (G. Perusini) in iz Slovenije (M. Ramovš, V. Vodušek), poleg nemških domačinov pa je Koroško zastopal tudi slovenski rojak prof. dr. France Czigan iz Celovca, ki je preminul štiri mesece po seminarju 23. februarja 1971. Uredništvo mu je izkazalo čast s sliko in spominskimi besedami dr. Zmage Kumerje na začetku ter s kratkim življenjepisom, ki ga je napisal Franz Koschier, ob koncu publikacije.

Poleg splošnih pogledov na navedeno temo, kot jo je obravnaval Hans Sittner (*Die Beziehungen zwischen Landschaft und Musikleben*) v prikazu raznih odnosov med pokrajino in glasbenim življenjem na osnovi relativne utemeljenosti raznih objektivnih in subjektivnih vidikov, se je večina referentov ukvarjala z ljudsko pesmijo.

Anton Anderluh (*Kärnten als Volksliedlandschaft*) je deloma navezal na predhodnega referenta, vendar pa je bilo njegovo obravnavanje bolj zasidrano v stvarnosti pojavov, za katere je našel dobra dokazila v svoji obsežni izdaji koroških ljudskih pesmi; med njimi sta predvidena tudi dva zvezka slovenskih koroških ljudskih pesmi.

Oskar Moser (*Lied und Brauch*) je pravilno poudaril, da ni zadovoljivo obravnavati samo vsebino in obliko teksta in muzike, temveč da je treba v mnogo večji meri upoštevati tudi vrednoto uporabe ljudskih pesmi v raznih običajih. Ob tem je kritično obravnaval številne poglede raznih raziskovalcev na ustrezne probleme funkcionalnosti v pesemski ustvarjalnosti.

Franz Eibner (*Vom Wert und von der Qualität der volkstümlichen Mehrstimmigkeit in Kärnten*) je poskusil v obsežnem obravnavanju pokazati značilnosti ene izmed najbolj svojstvenih potez koroškega ljudskega petja — večglasja. V splošnem tehten prispevek je podprt s številnimi primeri, ki pa dajejo prednost tako imenovanim »harmonizacijam« v izvajanju organiziranih kvintetov, čeprav nekateri primeri vendarle kažejo raznovrstno funkcijo posameznih glasov v večglasju, zlasti samostojnost

vodilne melodije v moškem peteroglasju in značilno prosto simultano imitacijo, ki pa ni upoštevana. Tako tudi ni dosežena pregledna označba pojava. Pri tem je treba iskati ovire tudi v omejitvi na peteroglasje in solistične sestave ter v pomanjkanju slovenskega primerjalnega gradiva.

Prav ob tem se je mogoče zavedati pomembnosti prikaza Franceta Czigana (Das slowenische Volkslied in Kärnten), ki s številnimi slovenskimi primeri lepo kaže raznovrstnost koroškega ljudskega pevskega večglasja. Poleg prej omenjenih značilnosti je zlasti razvidno, da število glasov ni odvisno samo od sestava, temveč tudi od strukture vodilne melodije, da število glasov tudi v posameznem primeru ni konstantno in da se v večglasju istočasno pojavljajo solistični in zborni glasovi.

Walter Deutsch (Das alte und das neue Kärntnerlied — ein musikalischer Vergleich) označuje predvsem glasbena svojstva stare in nove koroške pesmi in podaja ustrezno primerjalno preglednico.

Namesto referata Valensa Voduška (Das Volkslied in Oberkrain) je objavljen prispevek Zmage Kumerjeve (Das slowenische Volkslied), ki skuša podati splošen pregled slovenske ljudske pesmi. Precej široko zasnovani prikaz pokaže na raznovrstnost pesmi glede na vsebino teksta, na različno funkcijo v ljudskih običajih in deloma na zgodovinski razvoj. Največ se pa posveča glasbi: arhitektoniki, tonski strukturi, ritmu, večglasju in načinu izvajanja. Glede na omejen prostor in čas seveda ni bilo mogoče omeniti vse raznovrstnosti in vedno izluščiti najbolj značilnega. Tako so označena največ osrednja območja, obrobna pa le deloma. Kot dopolnilo rabi seznam strokovne literature. (V navedenem delu pod 4. so obravnavane ritmične kvantitete in ne citirane »kvalitete«!)

Franz Koschier (Kärnten als Volkstanzlandschaft) podaja kratek pregled koroških ljudskih plesov in pri tem primerjalno navaja tudi nekatere slovenske in furlanske ugotovitve.

Obsežnejši je prikaz gorenjskih ljudskih plesov Mirka Ramovša (Das Volkstanzgut Oberkrains). Čeprav izhaja predvsem iz sodobnih poročil in terenskih izkustev, navaja tudi nekaj starejših virov, kar bi bilo potrebno storiti

v še večji meri glede na to, da gre za informacijo tujim strokovnjakom.

Gaetano Perusini (Zur Geschichte der Musikinstrumente, der Volksmusik und der Volkspoesie in Friaul vom 14. bis zum 19. Jahrhundert) daje pregled in opis virov o plesanju, petju in instrumentih v raznih običajih na Furlanskem skozi šest stoletij.

Wolfgang Suppan (Das deutsche Volkslied in den Sprachinseln Sloweniens und Friauls) obravnava predvsem le kočevske pesmi in plese ter ustrezne probleme, ki izhajajo iz sodobnega objavljavanja melogramov ljudskih pesmi starejših zapisovalcev, ker so se pri melografitiranju ravnali po načelih določenega stila umetne glasbe. Uvodoma zavrača nekdanja nacionalistična izhodišča etnologije in pravilno poudarja internacionalno sodelovanje pri uveljavljanju komparativne metode. Tako ne kaže samo na vzajemne slovensko nemške vplive, ampak opozarja tudi na starejše skupne vire, kot je krščanska koralna glasba. Temu ustrezno navaja zanimiv primer dvojezične kočevske ljudske pesmi o »Lepi Mari«, v zapisu J. Perza (navedeni A. Hauffen je izdajatelj zbirke), s slovenskim refrenom »Mare, p(b)log pomagaj!«. V ustrezni melodiji, katere izvor pravilno domneva v koralnem »Kyrie eleison«, ima zadnji zlog teksta najprej značilno tonalno oporo. Glede na to bi bilo dobro melodijo primerjati tudi z »Litanio« P. Trubarja iz 1550 (Catechismus in der Windischenn Sprach, str. 181).

Ob koncu je naveden celoten spored seminarja in večera nastopajočih skupin, v katerem so pesmi, ki sta jih slovenski pevski skupini iz Sel in Sv. Štefana izvajali v slovenskem koroškem narečju, navedene žal samo v nemškem knjižnem prevodu, medtem ko so ostale pesmi navedene v koroškem nemškem narečju.

Poleg enajst prispevkov, navedenih v obravnavani publikaciji, je bilo za seminar v Millstattu napisanih še šest referatov na podobne teme, ki so jih obdelali H. Wulz, G. Mittergradnegger, E. Rauter, G. Glawischnig, G. Antesberger ter W. Kraxner in ki so izšli v posebni publikaciji (Kartnarisch gesungen, kartnarisch gespielt, Klagenfurt 1972, 112 str.).

Navzlic vsem kritičnim pripombam je treba ugotoviti, da pomenita seminar



v Millstattu in obravnavana publikacija stvarjen napredek v raziskovanju ljudske ustvarjalnosti na nacionalno mešanem ozemlju vzhodnih Alp in da si moremo želeči še nadaljnjega sodelovanja v tej smeri, ki naj se spremeni v stalno prakso.

Radoslav Hrovatin

*Narodna umjetnost.* Godišnjak Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu. Uredništvo Maja Bošković-Stulli, Marjana Gušić, Zoran Palčok in Vinko Žganec. Glavni urednik Maja Bošković-Stulli. 7, Zagreb 1969—70, 299 strani. — 8, Zagreb 1971, 360 strani.

Zbornik prinaša v vsaki številki na uvodnem mestu po dve razpravi. Srednji del je namenjen objavljanju gradiva, številko pa končujejo precej obsežna in številna knjižna poročila, ocene in druga poročila. V prvi številki sta pomembni razpravi Maje Bošković-Stulli in Nives Ritig. Prva objavlja svoj skrajšani referat na petem mednarodnem slavističnem kongresu v Sofiji 1963. leta o regionalnih razlikah med ljudskimi pripovedkami. Avtorica pritrjuje tezi večine znanstvenikov, da vsebujejo ljudske pripovedke, kljub mednarodnosti motivov, značilnosti svojega naroda. To pa je zaradi množice komponent težko določiti, zato se ji zdi oprjemljiveje raziskovati regionalne in lokalne razlike. Nives Ritig nas seznanja z mislimi o folklorizmu, ki jih je začel v diskusiji Herman Bausinger in so se ji odzvali številni evropski etnologi, med Jugoslavlani Dragoslav Antonijević. V drugem letniku razpravlja Dunja Rihtman-Avguštin o odnosu do tradicije in folklore v sodobni družbi. Ob dognanjih sodobnih nemških etnologov ugotavlja, da bi morali tudi pri nas te pojave raziskovati in jih pravilno oceniti.

Duša Krnel

*Ethnologia Slavica.* Managing Editor Ján Podolák. 1 (1969), Bratislava 1970, 226 str. — 2 (1970), Bratislava 1971, 299 str. — 3 (1971), Bratislava 1972, 280 str.

Slovaški etnologi, ki že več let uspešno organizirajo mednarodne etnološke seminarje, so se lotili še pomembnejše

naloge: izdajati vseslovansko etnološko revijo, pravzaprav zbornik. Pred vojno so to začeli Poljaki z revijo *Lud slawiński*.

Pred nami so prvi trije letniki. Novi zbornik naj bi bil glasilo slovanskih etnologov, z znanstvenimi dognanji pa naj bi seznanjal tudi neslovanske etnologe. Objavljal naj bi razprave z različnih področij od materialne kulture do folklore. Seznanjal naj bi s pomembnejšimi strokovnimi revijami in novimi deli, z diskusijami in poročili o stanju etnologije v posameznih deželah. Razprave so pisane v angleščini, nemščini in francoščini, povzetki so v slovanskih jezikih.

Med 19 člani uredniškega odbora iz vseh slovanskih dežel so štirje iz Jugoslavije, iz Slovenije je Vilko Novak.

Na uvodnem mestu 1. letnika je razprava Milovana Gavazija o staroslovanski kulturi in njenih splošnih značilnostih. Na osnovi prvotnih (arheoloških in zgodovinskih) virov in drugotnih (rekonstrukcije s primerjavo in analizo etnoloških in lingvističnih) virov ugotavlja, da so bile razlike med vzhodnimi, zahodnimi in južnimi Slovani že pred selitvijo. Razpravo končuje z mislijo, da življenje in kultura nista bili niti »primitivni« niti »nizki«, ampak na dokaj visoki stopnji. — Ján Michálek v razpravi o Josefu Šafáriku na kratko označuje njegova dela, ki so imela velik pomen za raziskovanje ljudske kulture in narodnostno prebujenje. Kljub temu pa njegovo etnološko delo in pomen še nista bila primerno ocenjena. — Sergej A. Tokarev v obsežni in izčrpni razpravi analizira z vidika marksistične miselnosti Niederlejev pogled na verovanje starih Slovanov. Čeprav Niederle ni bil prvi, ki se je kritično lotil raziskovanja, je bil prvi, ki je kritično pretresel in sistematiziral vse dotedanje vire za predkrščansko verovanje. Njegov pogled izhaja iz Tylorjeve evolucionistične usmeritve, vendar je pomembno, da se je zavedal njene pomanjkljivosti in je iskal tudi druge vidike. Kljub pol stoletju, ki nas loči od izida dela in kljub nekaterim spornim metodološkim vprašanjem Niederlejevo delo ni izgubilo svoje znanstvene vrednosti, kar so poznejša raziskovanja samo še potrdila. — Druga razprava jugoslovanskega avtorja je Slobodana Zečevića o »Lesniku«. Ži-

valsko masko, ki sodeluje v novoletnih obhodih v leskovaških vaseh v Srbiji, primerja z maskami pri drugih slovanskih in neslovanskih ljudstvih; zaključuje, da je maska predstavljala najprej kult prednika, potem pa gozdnega duha in varuha čred.

Na koncu so pregledi nekaterih pomembnejših slovanskih etnoloških revij.

V drugem letniku naj spet omenim samo nekaj razprav. O materialni kulturi piše na uvodnem mestu v najdaljši razpravi Václav Frolc. Avtor obravnava skupne in različne elemente v ljudski arhitekturi Podonavja. Najprej obravnava »zemunice«, eno najstarejših oblik, ki je bila razširjena po vsem Podonavju. Nato primerja tehniko zidanja, kritino za strehe, tlorise, terminologijo, vrste ognjišč in oblike domov. Ugotavlja, da je veliko podobnosti zaradi podobnih geografskih, gospodarskih in zgodovinskih razmer. Razpravo dopolnjuje bogato kartografsko in slikovno gradivo. — Edini prispevek jugoslovanskih avtorjev je razprava Mirka Barjaktarovića o zemljiških mejah pri Srbih. Avtor najprej podaja zgodovinski pregled zemljiške lastnine in mej, nato govori o označevanju mej, o sporih in o mejah v sedanosti. — Zanimiva je razprava Jána Komorovskega, ki obravnava podobnosti v kavkaških in črnogorskih pogrebnih šegah. Na podobnosti med Kavkazom in Balkanom je opozoril že Kazimierz Moszyński l. 1932, vendar dozdaj tega niso še dosti raziskovali. — Dagmar Klímová je sestavila prvi del kataloga ljudskih pripovedi o turških vojnah, v katerega sta zajeti tudi Hrvaška in Slovenija. — Metodološke probleme, ki nastajajo ob sestavi etnoloških atlasov, obravnava dve razpravi. Prva, J. O. Dzendzeliškega, obravnava problem lingvistično-etnološkega atlasa kultur karpatskega območja. Druga, S. J. Bruka govori o sestavi historično-etnološkega atlasa Sovjetske zveze. Posamezne sestavine ljudske kulture obravnava v treh časovnih obdobjih: v sredini 19. stoletja, konec 19. stoletja, v začetku 20. stoletja in v 50. in 60. letih 20. stoletja.

Na koncu je nadaljevanje pregledov posameznih slovanskih etnoloških revij. Za jugoslovanske revije so napisali naslednje preglede: Vilko Novak za Slovenski etnograf, Milovan Gavazzi za Etnološki pregled in Etnološko Bi-

blioteko, Ján Komorovský za Makedonski folklor.

Iz uvoda v tretjem letniku bi lahko sklepali, da uredniki zbornika še niso dokončno določili svojega programa. Vse kaže, da bo obravnaval številna področja, ki so kakorkoli v zvezi s slovansko etnologijo. Gojil naj bi primerjalni študij slovanske etnologije, objavljal naj bi prispevke opisnega in regionalnega značaja, gojil naj bi komparativni študij tudi med slovanskimi in neslovanskimi kulturami, objavljal naj bi izbrano bibliografijo del o slovanski ljudski kulturi. V zborniku naj bi našli svoj prostor tudi etnologi-slavisti, ki dozdaj niso imeli svojega mednarodnega glasila. Postopno naj bi se uredniški odbor razširil na etnologe-slaviste iz neslovanskih dežel.

Zbornik prinaša večji del referatov prve mednarodne konference slovanskih etnologov, ki je bila na Oravi na Slovaškem v začetku junija 1970. leta. Tema konference je bila: Skupne in različne poteze v ljudski kulturi Slovanov. Vendar so avtorji razpravljali tudi o tematsko in teritorialno ožjih temah. Med številnimi referati je Józef Burszta prikazal zanimanje poljskega muzikologa in folklorista Oskarja Kolberga za kulturo zahodnih in južnih Slovanov. Ján Komorovský razpravlja o historično-komparativni metodi v raziskovanju duhovne kulture pri Slovanih. Ugotavlja, da je najprimernejša metoda za razrešitev problemov v časovni vertikali in prostorski horizontali. Michál Markuš govori o problemih in nalogah raziskovanja ljudske prehrane Slovanov srednje Evrope. Jugoslovanski udeleženci so imeli naslednje referate: Mirko Barjaktarović o nekaterih etničnih značilnostih Črnogorcev; Nikola Pantelić o snahačestvu v Srbiji in njegovem izviru, slovenska udeleženka Helena Ložar pa primerja prizor z »lažno nevesto« v južnoslovanskih ženitovanjskih šegah.

Poleg referatov s konference naj omenim še dva prispevka: Jifi Horák obravnava pomen Karla Jaromíra Erbena v raziskovanju slovanske tradicije, Dagmar Klímová pa objavlja drugi del kataloga ljudskih pripovedi o turških vojnah. Na koncu so poročilo o prvi mednarodni konferenci slovanskih etnologov, knjižna poročila in ocene.

Duša Krnel

*Etnographia Pannonica*. Sozialhistorische und ethnologische Studien zum pannonischen Raum. Eingeleitet und zusammengestellt von Károly Gaál. Eisenstadt 1971. Str. 117 (= Burgenländische Forschungen. Herausgegeben vom Burgenländischen Landesarchiv, Heft 61.)

Kar predolg naslov drobne knjige, zelo zgovoren v nasprotujočih si oznakah predmeta: etnografija kot glavni naslov, socialnohistorične in etnološke — v podnaslovu. Odmev premalo razmišljujočih strokovnjakov, zagledanih v preteklo navlako in stremečih za modernostjo. Zgovorno je tudi, da je publikacija, obravnavajočo tako široko geografsko in kulturno območje, s prispevki pripadnikov več narodov — izdala ustanova v obrobnem avstrijskem glavnem mestu Gradišćanskega (hrv. Željuzno). Še zgovorneje mogoče, da je pobudnik in urednik — madžarski izseljenec, delujoč na dunajski univerzi, ki je poleg bogatega slavističnega izročila zapravila tudi vzorno in pomembno izročilo predstavnikov regionalne, evropske etnologije — danes skoro brez predstavnika teh strok iz Avstrije, brez ordinarija za domačo etnologijo celó...

V sporočilu o 3. zvezku *Alpes Orientales* je podpisani nakazal potrebo sestavnega mednarodnega raziskovanja tudi panonskega in sredozemskega kulturnega območja z etnološkega vidika. Ob pričujoči publikaciji bi se bil moral prvi razveseliti, kot eden od skromnih klicarjev panonske sorodnosti in skupnosti, čeprav njegovega imena — posledica »organizacije« — ni v le-tej knjižici. Nič za to. Saj tudi niso najbolj panonski Madžari pobudili tega že davno prepotrebne raziskovanja, čeprav so mu ustvarjali globoke temelje s svojim etnološkim delom. Niso namreč videli čez domače mejne — do kod segajo »panonske« korenine v ljudski kulturi sosedov — kot niso videli premnogi in dovolj — npr. slovanskih korenin v madžarski ljudski kulturi. Béla Gundaj je bil prva izjema, ker se mu je obzorje razširilo na Slovane menda — med študijem na Švedskem in Finskem... In Milovan Gavazzi je bil menda prvi, ki je v starodavni peštanski *Etnographiji* napisal l. 1947 razpravo *Kulturni tokovi v Panoniji*... Madžari se niso nič kaj zganili ob njej, čeprav je Gavazzi v vseh svojih analizah hrvaške in balkanske

ljudske kulture našteval tudi panonske prvine v njih. V tegobnih razmerah in izsiljenih delovnih okoliščinah je podpisani skromno po njegovem zgledu nakazoval tudi nekaj iz tega območja v življenju Slovencev. Zaveda se, da ni mnogo opravljenega, kar bi bilo moralo biti opravljeno.

Dosledno ustrezno vsemu naštetemu se je tudi beguncu Gaálu na Dunaju odprlo panonsko obzorje v etnologiji in posledica tega spoznanja so bila predavanja v avstrijskem radiu, v deželnem študiju Burgenland, 1970—71, v seriji »*Etnographia Pannonica*«. Zdad so natisnjena in čeprav zakasnelo, je treba opomniti nanje tudi pri nas. Nadrobnejše poročilo o njih bi bilo pravzaprav odveč, ker bi bilo dovolj naročilo, da bi morala le-ta knjiga z zvezki *Alpes Orientales* (ki so izšli iz Ljubljane...) ležati na delovni mizi slehernega slovenskega etnologa in bi mu njih vsebina morala biti vedno bolj navzoča v mišljenju in delu. To bi morala biti šola za vse, ki je marsikdo ni bil deležen niti v zametku, marsikdo pa se ji čuti prepraslega. Ker pa celo v naše knjižnice ne zaide mnogo potrebnega, evropskega in celo sosedskega — kaže le nadrobneje spregovoriti o tej knjigi.

Urednik K. Gaál je napisal sicer poljuden uvod, namenjen prvotno radijskim poslušavcem, v katerem pojasnjuje in utemeljuje pójem panonske etnologije. Skromno označuje ta zvezek le kot poskus iz etnologije panonskega območja, se sklicuje na vzor delovne skupnosti etnologov »*Alpes Orientales*« in napoveduje njej podobno panonsko delovno skupnost. Le žal, da doslej ne čutimo organizacijske volje in sposobnosti, ki bi tako strokovno, znanstveno skupnost raziskovavcev vzdrževala, usmerjala in jo postavila ob stran skupini *Alpes Orientales*. Žal, ji zunanje razmere res niso naklonjene, ker je ovir povsod preveč in podobnih skupin z glasili — npr. »*Ethnologia Slavica*« — vse več, človeške moči pa so kljub računalniškemu duhu časa omejene.

Pogrešam temeljnih, programatičnih študij v tem prvem zvezku, če je bila z njim zares zasnovana serija referatov in objav, ki naj bi čim izčrpejše prikazale panonske prvine v srednjeevropskih ljudskih kulturah. V tako pravilno, temeljno, uvodno smer kaže prvi referat prazgodovinarja Richarda Pittionija

(Dunaj) o pra- in zgodnjegodovinskih temeljnih vprašanjih »panonske etnografije«. O njih bi si bil moral biti vsak etnolog na jasnem, preden seže vsaj pasivno v razsežni svet panonske kulture, nekdanje in današnje. — Milovan Gavazzi v to smer organsko nadaljuje z vidika etnologa — tako širokega poznavanja, kakršnega ima le on: Sestav ljudske kulture in prebivalstva Južne Panonije. Ta strnjeni pregled bi morala objaviti v prevodu kaka jugoslovanska revija, npr. Etnološki pregled, namesto marsičesa nepotrebne, ker ga bodo tako zopet bolje poznali številni daljni strokovnjaki kot naši. Vsaka drugačna pripomba bi bila odveč. — Vratislav Šmelhaus (Praha) se je lotil prepodrobne in lokalne teme: O razvoju pravnih oblik velikih posestev na Češkem v srednjem veku. To so hvalevredne gospodarskogodovinske teme, a brez širšega ozadja in upravičenosti v tem okviru. — Podobno obravnava Gustav Otruba (Linz) industrializacijo in ljudsko kulturo v panonskem območju, kar je načelno sicer že bliže naši stroki. — Naslednji prispevki so v okviru »klasičnega« etnološkega zanimanja in gotovo taki, da terjajo njihove teme povsod temeljno obravnavo, preden pridemo k »modernejšim« usmeritvam. Iván Balassa (Budapest) obravnava na široki podlagi (ker pač zna slovanske jezike in pozna gospodarsko zgodovino...) »o zgodovini poljedelstva v Panoniji« — o pluznih orodjih. — Ede Soly mos (Baja, Madžarsko) seznanja z ljudskim ribištvom v panonskem raziskavanju — zelo uspešna metodološka študija o predmetu, ki ima tako bogato izročilo pri Madžarih. — Eszter Barabás-Kisbán (Budapest), danes vodilna poznavalka prehrane med Madžari, je prispevala značaju zbornika najprimernejši primerjalni donesek: Prostorne zveze in zgodovinske plasti v prehranjevanju ljudstev v panonskem območju... In sprašujem se, kdaj se bo kdo posvetil pri nas v glavnem prehrani, nekdo živinoreji in mogoče še čemu — in pogledal čez domači plot? — Jenő Barabás (Budapest) seznanja z gospodarskimi oblikami in njih povezanostjo s hišo v panonskem prostoru. — Adolf Mais (Dunaj) povezuje z versko zgodovino (prekrsčevalci) »vlogo Habanov (lončarjev) v panonskem območju«. — Gyula Ortutay (Buda-

pest) seznanja z raziskavanjem ljudskih pravlji na Madžarskem, Karl Haiding (Stainach) pa z istim predmetom v Avstriji. — Leopold Kretzenbacher (München) je poklican, da razpravlja o skupnih pojavih v šegah v panonskem prostoru, kar dopolnjuje Niko Kuret s »slovenskim deležem v panonskih ženitnih šegah« — predvsem prekmurskih.

Naj naštevanje imen avtorjev in naslovov njih spisov ne bi bilo ne izraz poročevalčeve zadrege, kaj bi utegnil o kom in čem povedati, pa tudi ne le utrujanje bravca, ki bo vztrajal do konca, marveč naj bo ponoven poziv k študiju te knjižice, kot k poglobljenemu raziskovanju slovenskih panonskih vprašanj v ljudskem življenju.

Vilko Novak

*Folklor i etnografija.* Kolektiv avtorov, otv. red. B. N. Putilov. Akademija nauk SSSR. Institut etnografii im. N. N. Mikluho-Maklaja. Izdatel'stvo »Nauka«. Leningrad 1970. Str. 254, 8<sup>o</sup>.

V prvi polovici leta 1968 je bilo v leningrajskem oddelku etnološkega inštituta sovjetske akademije znanosti posvetovanje o etnologiji in folklori. Prispevki, ki so bili pripravljeni za to priliko, so objavljeni v pričujoči knjigi. Petindvajset razprav istega števila avtorjev poskuša ob folklornem gradivu z geografsko različnih območij pretresti v prvi vrsti vprašanje, koliko je folklor vir etnologu pri njegovih raziskavah. Ob tem je bilo seveda treba detajlneje opredeliti obe kategoriji, ki sta bili na posvetovanju v ospredju in sestavljata tudi naslov knjige. To nalogo je opravil K. V. Čistov.

K. V. Čistovu se velja le pridružiti v mnenju, da je etnologija veda, ki se ukvarja z določenimi vprašanji zgodovine vseh etničnih skupin od začetkov njihovega kulturnega razvoja do danes. Podobno velja tudi za tezo, da je folklor plod različnih zgodovinskih obdobj. K razmišljanju pa navaja enačenje folklorne z umetnostjo z vsemi sklepi, ki iz tega izhajajo. Med nje sodi v prvi vrsti pojmovanje folkloristike kot samostojne znanstvene discipline, ki je sicer blizu etnologiji in literarnim vedam obenem, a ima vendar dovolj širok



in jasno opredeljen predmet svojega preučevanja. Opredeljenost predmeta izhaja seveda iz opredelitve folklore kot umetnostnega pojva. Kar nima umetniške ali estetske cene, potemtakem ne zanima folklorista. S tega vidika si utegneta biti etnologija in folkloristika dokaj vsaksebi; kriterija opredeljevanja predmetov njune obravnave sta si vsekakor različna. Estetski zorni kot tesno povezuje folkloristiko z literarnimi vedami, ne zblizuje pa folkloristike z etnologijo. V tem pogledu so misli Čistova v marsičem nedorečene. Tudi ni razumljivo, zakaj naj bi folkloristika zavzemala vmesni položaj med etnologijo in literarnimi vedami, ne pa tudi med etnologijo in muzikologijo, zgodovino upodabljaljivih umetnosti ipd., o katerih K. V. Čistov ne govori. Pri tem pa vendar omenja opredelitev V. E. G u s e v a, da je folkloristika umetnostni pojav, ki vsebuje različne sestavine, ne le besede, temveč tudi melodije, geste, elemente koreografije itd. Spričo tega res ni mogoče govoriti le o odnosu med folkloristiko in literarnimi vedami. Istočasno bi namreč bilo treba načeti tudi vprašanje odnosa do omenjenih in še nekaterih znanstvenih disciplin, katerih predmet obravnave so umetnostni pojavi. Tako bi se nujno pokazalo, da ni folkloristika istočasno le filološka in etnološka veda, kar trdi K. V. Čistov, ampak vsaj še umetnostnozgodovinska in muzikološka znanost. Razumljivo je, da se s tem položaj folkloristike zamotava. Toda do tega nas nujno vodi omenjena opredelitev folkloristike kot umetnosti. Z umetnostnimi pojavi pa se ukvarjajo različne znanstvene panoge, med njimi po sovjetski klasifikaciji znanstvenih disciplin tudi folkloristika.

K. V. Čistov navaja nekaj razlogov, ki govorijo za samostojnost folkloristike v odnosu do filologije in do literarnih ved. Njih največji del je moč strniti v trditev, da je folkloristika hkrati umetniški pojav in pojav ljudskega življenja. Pri tem naj bi bilo s folkloro prepojeno vse ljudsko življenje v vseh njegovih pojavih. Folkloristika naj bi bila nekoč to, kar so postale kasneje znanost, literatura, religija. Potemtakem se poseben značaj folkloristike navezuje na kategorijo »ljudstvo«, »ljudski«, ki povzroča sodobni etnološki znanstveni teoriji pri njenem opredeljevanju velike težave. Kolikor ostajamo glede tega pojma ne-

določni, se odpira vprašanje, ali niso tudi nefolklorni pojavi, med njimi prav tako znanost, literatura, religija itd. v najneposrednejši zvezi z vsakokratno najširše pojmovano družbeno strukturo in zato tudi ljudski. Spričo tega se zdi trditev, da je predmet folkloristike jasno začrtan, vendarle sporna. Razlikovanje med tako imenovanim ljudskim in neljudskim svetom je danes nedvomno problematično. To bi veljalo upoštevati pri opredeljevanju folkloristike v pričujočem delu.

Mimo omenjenih problemov bi bila morda potrebna razmisleka še nekatera vprašanja iz uvodne razprave K. V. Čistova. Tako se je npr. težko brez pridržka strinjati s trditvijo, da je folkloristika nedvomno eden najvažnejših zgodovinskih in etnoloških virov. Razlogi za zadržanost temeljijo tudi na avtorjevi ugotovitvi, da je folkloristika sestavina življenjske resničnosti in umetnostni pojav obnem. Fiksacija te dvojnosti v vsakem konkretnem primeru zahteva posebno raziskavo, ki brez poznavanja po svojem izvoru nefolklornih dejstev sploh ni izvedljiva. To po svoje ugotavlja tudi K. V. Čistov. Sicer pa je to vprašanje osrednja tema tudi ostalih prispevkov v knjigi, kot je bilo že omenjeno. Zanimivo je, da je kritičnost v oceni folkloristike gradiva kot vira etnoloških spoznanj pri posameznih avtorjih dokaj različna. Za nekatere je »po tradiciji« uporaba folkloristike v etnoloških razpravah sama po sebi razumljiva, kot ugotavlja A. M. Rešetov, avtor zadnje razprave, ki je v primerjavi z ostalimi prispevki v knjigi, z izjemo razprave Čistova, znatno širše zamišljena. Drugi zahtevajo neizogibno soočenje folkloristike s spremnimi pojavi. Tako tudi Rešetov, ki razpravlja o uporabnosti folkloristike pri preučevanju zgodnjih oblik družinsko-zakonskih odnosov. Nekatere njegove kritične misli, izrečene v tej zvezi, kaže povzeti.

A. M. Rešetov trdi, da folkloristika ne more veljati že samo po sebi kot ustrezen etnološki vir. Tudi metodika uporabe folkloristike v smislu etnoloških spoznanj je še vedno pomanjkljiva. Spričo tega zavrača Rešetov tehtnost nekaterih dokazil za promiskuiteto, dualno organizacijo, matriarhat in podobno, ki jih ponavljajo od Morgana do sovjetskih etnologov Semjonova in Kosvena. V folklori so zgodovinsko resnične se-



stavine, toda ne vedno. V ustnem slovtvu gre tudi le za predstave o stvarih, ne pa za stvari same. Zato je vsestranska in temeljita analiza folklornih pojavov pogoj za uporabo folklorne v etnološke in historiografske namene. To pa je tudi refren, ki se pojavlja skozi dobršni del knjige.

Slavko Kremenšek

*Haus und Hof in Österreichs Landschaft.* Wien 1973. 242 str. + 13 risb in 64 fotografij (= Notring-Jahrbuch 1973).

Poljudno bolj informativno kot plemično pisani zbornik »Haus und Hof in Oesterreichs Landschaft« bo razveselil kulturnega zgodovinarja kot tudi narodopisno razgledanega ljubitelja ljudskih starožitnosti, ki želi globlje dojeti in spoznati svet avstrijske kulturne pokrajine, njenih hiš in domačij v zgodovinskem razvoju. Čeprav si publikacija ne lasti znanstvenega značaja, pa posega po vsebini tudi v bolj zapletena vprašanja o ljudski arhitekturi, katere rast in razvoj je odprto mnogim vplivom, hkrati pa vendar ujet v iracionalne zakone razvoja, ki jim je podvržen rod za rod v vseh pokrajinah. Sodelavci te prijetne, kot almanah urejene publikacije so priznani avstrijski narodopisci, ki so v poljudnem jeziku in esejistični obliki v več kot 50 prispevkih orisali glavne značilnosti stavbnih tipov po posamičnih avstrijskih deželah in jih bogato ilustrirali z opisi in slikami izbranih primerov dandanašnjih hiš in domačij.

Gorski svet Predarlskega in Tirolskega z njunimi domačijami vred so orisali K. Ilg, K. Beitzl in H. Griessmair; stavbno izročilo Salzburškega K. Conrad, A. Klaar in M. Martischign; Koroškega O. Moser; Štajerskega V. Pöttler, M. Kundegraber, S. Walter in K. Haiding; Zgornje Avstrije A. Klaar, F. Lipp, G. Grieshofer; Spodnje Avstrije A. Klaar, R. Feuchtmüller, F. Maresch, E. Kraus-Kassegg in H. Steininger; Gradišanskega O. Bockhorn, M. Kundegraber in P. Krajasic. Pastirske kočje je opisal K. Beitzl, R. Wolfram pa hišo kot del duhovne kulture. S problemi varovanja kmečke arhitekture pa poblize seznanja prispevek H. Bielenberga.

Seveda bi bilo preveč pričakovati, da bo bralec dobil s kompendijem »Haus

und Hof in Oesterreichs Landschaft« izčrpen in nadroben pregled o stavbnem izročilu avstrijskih dežel. Knjiga daje v prvi vrsti dobro in temeljno informacijo o zgodovini hiše od prazgodovine do današnjih dni, hkrati pa osvetli nekatera gibalca, ki so stoletja vplivala na razvoj hiše na avstrijskih tleh. Tem vprašanjem so posvečeni uvodni prispevki, med katerimi je L. Schmidt očrtal odločilne zgodovinske, kulturne, gospodarske, etnične, klimatske in še druge vzroke, ki so spodbujali razvoj ljudske arhitekture v avstrijskih deželah. Tudi za nas je mikavno spoznanje, da so se pokrajinski stavbni tipi v Avstriji razmeroma pozno izoblikovali; šele v 14. stoletju naj bi se bil začel stavbni razvoj, ki ga je pobudila raba peči. Ta je v kmečki hiši srednje Evrope povzročila velike tlorisne spremembe; zaradi nje se je do tedaj enocelični dom vzdignil na višjo kulturno raven večprostorne hiše.

Peč je nasploh eno najbolj spornih poglavij v zgodovini razvoja srednjeevropskih hišnih oblik; o njej je spregovoril tudi K. Ilg ob opisu hiše in domačije na Predarlskem in ugotovil, da je peč na južnozahodnem nemškem ozemlju in na Predarlskem avtohton stavbni člen. Nastala naj bi bila iz varnostnih razlogov, zaradi katerih naj bi bili prvotno odprto ognjišče prekrili z glinastim obokom (34). Ne želim se spuščati v kritično oceno te Ilgove hipoteze, omenim naj, da raziskovanje peči na slovenskih tleh še ni prineslo nadrobnejših spoznanj o njenem izviru, čeprav govorijo nekatere hipoteze za to, da naj bi zamisel peči pobudila peka pod žerjavico, odkoder ni bilo več daleč do peke pod črepnjo in peko v obzidanem ognjišču. Kronološki potek tega razvoja ni znan, pač pa pričajo arheološki ostanki pri Pančevu izkopanih staroslovenskih zemunic, da so imele te hiše iz 9.—10. stol. tudi že peči (prim. S. Vilfan, Kmečka hiša, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev — Zgodovina agrarnih panog 1, Ljubljana 1970, 574—579).

O tlorisni zasnovi avstrijskih hiš in domačij bi si želel dobiti bolj popolno sliko, posebno še pogrešam risbe tlorisov vsaj nekaterih glavnih pokrajinskih stavbnih tipov. Nekoliko to praznino zapolnijo shematične risbe zgodovinskega razvoja hiše na Predarlskem

in na Tirolskem (čeprav me, na primer, nakazani razvoj hiše na Tirolskem ne prepriča).

Več zvezo o oblikah domačij; karti na sprednji in zadnji strani ovitka nam približata vseh 17 glavnih oblik domačije in pokažeta njihovo razširjenost: v alpskem svetu prevladujejo enotne domačije, drugod zložene (raztresene ali pravih oblik).

Večji del knjige zavzemajo opisi značilnih kmečkih dvorcev in domačij; opisi so stvarni brez romantičnega folkloriziranja. Nekatere opisane domačije so pomembne po kulturnozgodovinski pričevalnosti (kot, na primer, rojstna hiša štajerskega pesnika Petra Rosegerja in komponista Haydna) ali pa po stavbno zgodovinski dokumentarnosti; med le-te se je upravičeno uvrstila tudi skromna preužitkarska koča, ki se kar ponosno spogleduje z imenitnejšimi kmečkimi dvorci.

Za nas je še posebno mikaven opis hiš s Koroškega, saj tu živi naša narodnostna manjšina, o kateri pa avstrijski narodopisci največkrat niso kaj prida zgovorni. Kako so to praznino zapolnili prispevki v tej najnovejši publikaciji? S Koroškega je O. Moser opisal Ogriso-vo domačijo iz Slovenjega Plajberga (Ogris bei Windisch Bleiberg) in podčrtal, da je škodlasta streha tipična za doline v Karavankah, kjer so pretežno naseljeni Slovenci (105). O Slovencih je spregovoril graški profesor O. Moser še pri opisu Vidounikove domačije na Kneži (Vidounig in Grafenbach) in pri tem omenil, da so se naselili tod na krčevinah slovenski in nemški kmetje in skozi stoletja skupaj ustvarjali boljše pogoje za življenje (107). Žal, O. Moser v svojem uvodnem eseu, kjer govori o posebnostih koroške zemlje, njenih ljudi in arhitekture, niti s stavkom ne omenja Slovencev, kot da ne bi Slovenci tod živeli že več kot 1300 let in v trudu in znoju sooblikovali kulturno pokrajino Koroške! Že zaradi znanstvene doslednosti bi si želeli objektivni in stvarni oris, ki bi pravično ocenil kulturni prispevek Slovencev k današnji podobi ene najlepših avstrijskih dežel, ki ima s slovenskim matičnim ozemljem žive kulturne in zgodovinske vezi.

Knjiga bi mnogo pridobila, ko bi ji bil priložen na koncu vsaj skromen povzetek glavne literature, saj bi marsikdo želel svojo vednost o ljudski arhi-

tekturi Avstrije še poglobiti. To naj bi pravzaprav bil tudi namen publikacije, ki ima zelo obširne povzetke (angleške in francoske) ter zelo dobre črno bele fotografije.

Tone Cevc

*Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert.* Protokoll der Arbeitstagung veranstaltet von der Kommission für Lied-, Musik- und Tanzforschung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e. V. vom 23.—25. März 1972 in Wetzlar. Herausgegeben von Rolf Wilh. Brednich. Deutsches Volksliedarchiv, Freiburg i/Br. 1972, 69 str., razmnožen tipkopis.

V uvodu pojasni izdajatelj, kako je prišlo do posvetovanja v Wetzlarju. »Komisija za raziskovanje pesmi, glasbe in plesa« pri Nemški etnološki družbi je bila znova ustanovljena 1. 1965. Že od začetka je videla svoje poslanstvo tudi v dajanju pobud in v organiziranju raznih dejavnosti. V okviru komisije deluje več skupin za reševanje posebnih problemov (npr. za baladni katalog, za katalogizacijo zvočnih posnetkov). L. 1970 je bilo sklenjeno, naj se posveti tudi iskanju novih načinov sodelovanja. V zvezi s temo etnološkega kongresa v Trieru je bila ustanovljena posebna skupina za raziskovanje 19. stoletja. Ker na kongres ni bila povabljen, je komisija sama sklicala posvetovanje v Wetzlarju, kjer je bil doma znani nemški zapisovalec ljudskih pesmi Ludwig Erk. Neposredno organizacijo posvetovanja je prevzel dr. E. Schade, ki je imel tudi prvi referat.

E. Schade je govoril o novostih v metodah zapisovanja. Njegov referat z naslovom »Der Wandel der Intentionen und der Methoden bei der Aufzeichnung von Volksliedern im 19. Jahrhundert am Beispiel der Arbeiten Ludwig Erks« bo objavljen v celoti v 18. letniku »Jahrbuch für Volksliedforschung« (1973). Kot je razvidno iz izvlečka, objavljenega v protokolu, je mogoče v nemški folkloristiki 19. stol. zaslediti iste razvojne stopnje, kot jih je ugotovil že Erk pri samem sebi. Referent je na koncu navedel njegove besede, ki so skoraj nekakšen povzetek vsega prej povedanega: »Začel sem kot zbiralec,« je zapisal Erk, »dokler nisem prišel do

primerjanja; še pozneje sem poskušal zasledovati vprašanje o izvoru besedila in melodije; zdaj pa mi daje zgodovinsko raziskovanje pesmi posebno nalogo, ki jo bom še rešil, če bo količkaj mogoče.«

Vl. Karbusický je dal svojemu referatu naslov »Die Inhaltskategorien des Volkstümlichen und des patriotischen Liedgutes des 19. Jahrhunderts.« V njem razpravlja o teoretičnih vprašanjih in se zavzema za uporabo statistične in strukturalistične metode pri raziskovanju ljudske pesmi. Pri tem so mu za osnovo razne izdaje pesmaric, ki mu pomenijo ne le zbirko, marveč vidi v vsaki celoto, umetnino, v kateri se zrcali tudi življenjska filozofija zbiralca ali izdajatelja.

D.-R. Moser si je v referatu »Das Liedgut der Jahrhundertfeiern« zadal nalogo, pokazati kulturne spremembe na podlagi primerjave repertoarja, ki je bil uporabljen za proslavo stoletnice 1800/01 in 1900/01.

W. Brand sch je prispeval k vprašanju o vplivu šolskih pesmaric na ljudsko pesem (Der Einfluss der Schulliederbücher auf den siebenbürgisch-sächsischen Volksesang). Ugotovil je, da je precej pesmi iz dveh pesmaric iz 19. stol., namenjenih za šolsko rabo, sestavljenih iz samih umetnih pesmi, postalo ljudska last in so jih kasnejši zapisovalci našli v raznih krajih na Saškem. Zanimivo bi bilo s tega vidika pregledati šolske pesmarice na Slovenskem in sploh raziskati, kolikšen vpliv ima šolsko petje na ljudsko pesem.

Podobno lahko najdemo pobude tudi v naslednjem referatu R. Brockpähler, Handschriftliche Liedaufzeichnungen in Westfalen im 19. und 20. Jahrhundert. Gre za dve skupini pesmaric. V prvo šteje referentka take, ki so jih sestavili pevci za lastno uporabo, kot oporo spominu, in vsebujejo po večini le besedila, druga pa je nastala iz zunanjih pobud. Tako je recimo neki duhovnik naredil zbirko pesmi za mladino, zbirki domoljubnih in vojaških pesmi so najbrž botrovala patriotično vzgojna načela, ker takih pesmi ni v drugih zbirkah, ki so jih pisali vojaki; besedila, ki jih je pisala otroška roka, pa niso niti otroška niti šolska, bila so najbrž pisana po nareku ali na zahtevo. Takih pesmaric je vse polno tudi pri nas. V njih bi lahko našli odgovor na vpra-

šanje, kakšne vrste pesmi so bile v določenih dobah med pevci priljubljene. Kot je razvidno iz objavljenega povzetka diskusij, so si tovrstna vprašanja zastavljali tudi že drugod. V. Karbusický je npr. navedel podatke iz ČSSR, R. W. Brednich pa opozoril, da je marsikatero pesmarico imelo v lasti več rodov, zato je mogoče iz nje razbrati, kako se je menjaval okus, deloma pod vplivom vsakokratne mode.

Zanimivo vprašanje je načel E. Klusen z referatom »Über den Volkston in der Musik des 19. Jahrhunderts.« (Razširjeno besedilo je bilo prirejeno za objavo v 17. letniku 1972 Jahrbuch für Volksliedforschung.) Na štiri načine, pravi avtor, so skladatelji uporabljali ljudsko pesem. Najnavadnejši je bil prirejanje za zbor ali glas s spremljavo. Nekateri so pesmi uporabili za temo svojih instrumentalnih skladb ali pa komponirali na podlagi ritmičnih, melodičnih ali oblikovnih sestavin ljudske pesmi. Končno je treba upoštevati še take skladbe, ki vsebujejo le stilne elemente ali izražajo s povsem umetnimi sredstvi isto vzdušje kot ga čutimo iz ljudske pesmi. Za pravilno vrednotenje pojava je treba po avtorjevem mnenju najprej ugotoviti, v katerih družbenih plasteh je uspevala te vrste glasba in zakaj. Prvo mu je socialno pogojeno (meščanski in aristokratski družbi, ki je takrat gojila komorno glasbo, je ustrezala stilizirana ljudska glasba), za drugo pa najde ideološke motive (prijazdevanje oblasti, da bi imela v ljudski glasbi vzgojno sredstvo, s katerim bi zadržala naraščajoče revolucionarne težnje, ki so se rojevale v gospodarsko in politično negotovih časih).

O instrumentalni ljudski glasbi in plesu 19. stol. (Volksmusik und Volkstanz im 19. Jahrhundert) je govoril K. Horak. Takoj v začetku je poudaril, da je o obojem dosti manj podatkov kakor o ljudski pesmi. Zato pa je mogoče le opozoriti na nekatere probleme, ne da bi mogli odgovoriti, zakaj, kdaj in kako je potekal razvoj. Referatu je sledila živa diskusija glede različnih vplivov na ljudske godce (omenjene so bile npr. vojaške godbe) in o tem, kolikšen delež ima pri plesnem izročilu turizem z različnimi folklornimi skupinami.

Naslov naslednjega referata W. Scheppinga je »Das apokryphe geistliche Lied im 19. Jahrhundert.« Za

apokrifno duhovno pesem šteje tako nabožno cerkveno kot ljudsko, torej tisto, ki je ne upoštevaajo raziskovalci cerkvene glasbe, ker so jo vsebovale nepriznane pesmarice in molitveniki, ki je bila deloma celo prepovedana, vendar med ljudstvom zelo živa. Avtor podaja pregled raznih reformatorskih teženj v katoliški in protestantski cerkvi, ki so zadevale tudi apokrifno duhovno pesem, saj je šlo npr. tudi za način petja. Večglasno petje, po načinu ljudskega posvetnega, je bilo v nekem obdobju enako deležno negodovanja kot »apokrifno«. Na koncu se avtor vpraša, kakšno je bilo stališče župnikov, organistov, kantorjev in drugih, ki so imeli na skrbi cerkveno glasbo. Ugotavlja, da so se povečini uklanjali reformam, mnogi pa so iz nasprotovanja do pesmi, vsiljenih jim od zgoraj, vztrajali pri apokrifnih, da je prišlo do resnih sporov. O takih in podobnih vprašanjih se doslej ni razpravljalo niti v zgodovini cerkvene glasbe niti v folkloristiki. Šele moderna, antropološko in sociološko usmerjena etnomuzikologija je začutila, da se ni mogoče več zadovoljiti z raziskovanjem, kdaj in kje je bila zapisana kakšna pesem, katere so njene značilnosti in kaj je nanjo vplivalo. Treba je začeti zasledovati funkcijo in učinke, ozadje, okoliščine in pogoje za obstoj neke pesmi, njenega razvoja in konca. Šele na ta način bomo spoznali tokove časa, kulturne in družbene procese ter njihove nadčasovne zakonitosti.

Referat D. W a r d a, »Das Spottlied in der Deutschen Arbeiterbewegung des 19. Jahrhunderts«, ima za predmet zabavljice, ki pomenijo neke vrste protest, zoper katerega so bili prizadeti brez moči. Avtor pokaže najprej nekaj primerov splošnih zabavljic, v katerih se rokodelski pomočniki norčujejo iz mojstrov, ki so jih izrabljali, nato si zastavi vprašanje, ali niso tudi v delavskem gibanju nastajale zabavljice. Z začudenjem ugotavlja, da o njih ni sledu do 19. stol., pojavijo se šele v 20. stol. Kot razlago navaja tri možnosti: 1. da so jih izpodrinile oficijelne pesmi delavskega

boja, 2. da zaradi drugačnih razmer niso imele več prave vloge in 3. da le zato ne vemo zanje, ker se zbiralcem niso zdele vredne upoštevanja. To tretje se mu zdi najverjetnejše.

O zabavljicah je govoril tudi O. H o l z a p f e l (Zweispachigkeit und die Spottdichtung der deutsch-dänischen Kriege 1848—50 und 1864). Po splošnem uvodu o dvojezičnosti v ljudski pesmi obravnava primere zabavljic, v katerih se nemški verzi prepletajo z danskimi, in razlaga okoliščine, v katerih so nastale. Prepričljive so tudi razlage o razlogih, ki so narekovali uporabo enega ali drugega jezika.

Zadnji referat je imel R. W. B r e d n i c h z naslovom »Städte als Innovationszentren der Volksliedüberlieferung«. V njem poskuša dognati, ali je mogoče uporabiti moderno ameriškansko-švedsko inovacijsko teorijo tudi pri raziskovanju pesemskega izročila mest in kako. Začne z načelno ugotovitvijo, da je folkloristika doslej vse premalo upoštevala pesemsko izročilo mest in da ne smemo iti več mimo pesmi s pridevkom »nova«. Saj se ta oznaka pojavlja že iz 16. stol. kot nekakšen blagovni izvesek za mnoge pesmi, ki so prihajale iz mest. Nato obravnava avtor nekatera novejša dela, ki se ukvarjajo z mestnim pesemskim izročilom, npr. L. R i c h t e r j a, Der Berliner Gassenhauer (Leipzig 1969). V drugem delu referata govori podrobneje o inovacijah in ugotavlja, da se je sicer začelo tudi v Nemčiji širiti zanimanje za probleme razširjanja ljudskih pesmi, vendar je sorazmerno malo gradiva, pri katerem bi bilo mogoče zanesljivo ugotoviti, kako je potekal ta proces. Kolikor pa ga je, gre prav za pesmi, ki so nastale v mestih.

Poročilo o posvetovanju v Wetzlarju se konča s sporočilom, da bo prihodnji sestanek članov komisije za raziskovanje ljudske pesmi, glasbe in plesa leta 1974, za temo pa bodo imeli »Probleme und Methoden gegenwartsbezogener Kommunikations- und Medienforschung.«

Zmaga Kumer



## VODNIKI IN KATALOGI / EXPOSITIONUM DESCRIPTIONES ET CATALOGI

Petar Kostić, *Poreklo i značenje godišnjih običaja*. (Summary: The Origin and Meaning of Yearly Customs.) (Razstavni katalog.) Etnografski muzej, Beograd 1972. 43 str. besedila + 12 str. ilustracij, m. 8<sup>o</sup>.

Etnografski muzej v Beogradu je pripravil razstavo, s katero hoče današnjemu človeku predstaviti tisti del tradicionalnega ljudskega življenja, ki s svojimi koreninami sega najdlje v zgodovino človeštva, t. i. »letne (koledarske) šege«. Informativno, dasi zgoščeno, a zelo pregledno besedilo h »katalogu« je napisal Petar Kostić. (Publikacija pravzaprav ni katalog v navadnem pomenu, ker nima seznama eksponatov.)

Avtor je razdelil snov v zimske-novoletne šege (5—21), v spomladanske šege (21—31) in v poletne šege (31—34). Pred očmi je imel domačega obiskovalca razstave, za nas pa predstavlja njegov pregled pravzaprav kar dragoceno informacijo.

Gladko napisano besedilo zapušča v bralcu prijeten občutek zadovoljstva. Nestrokovnjak rodoljub ga odloži z zadoščanjem, saj prvi hip celo strokovnjak ne uide takemu vtisu.

Samo kratek premislek pa pokaže delce v drugačni luči. Kaj namreč utegne reči nestrokovnjak? »Lej si,« poreče, »etnologija je čudovita veda — vse je rešeno, nobenih problemov ni več. Vsak »zakaj« ima svoj »zato«. Kdo bi si mislil, da imamo tako odlične etnolože! Saj je Kulišić razložil vse, kar je treba razložiti, da o drugih ne govorim. Kako lepo!« Tako laik. Strokovnjak seveda zmajuje z glavo. Radi upoštevamo dobro namero avtorja, ki obiskovalca laika noče obremenjevati s »problemi«. Toda avtor brez dvoma ve, da problemi eksistirajo, da v interpretaciji mnogih pojavov, ki jih obravnava, še ni in še dolgo ne bo izrečena zadnja beseda in da za reševanje marsikaterega problema ne more biti merodajno mnenje samo enega avtorja. (P. Kostić navaja vrhu tega z eno samo izjemo zgolj dela srbskih avtorjev — Evela Gasparinija nekajkrat omeni, a ga nikdar ne citira pod črto; marsikateri problem bi bilo namreč koristno osvetliti tudi z dognanji tuje literature!) Tu in tam navaja avtor

paralele iz vseh krajev in koncev, molče pa preide slovenske paralele, čeprav bi za njegova izvajanja dostikrat bile koristne (samo dva primera: badnjak — »čok, panj« in pa polaženik — »polažar«).

Rekli bi zato, da je knjižica koristna kot pregledna informacija o srbskem gradivu, preveč lahkotno reševanje problematike posameznih pojavov pa moramo sprejeti z rezervo.

Kuret

*Kraška hiša*. Vodnik po razstavi (B. Kuhar, Uvod; I. Sedej, Kmečka arhitektura na Krasu; F. Šarf, Notranja oprema kraškega doma). Ljubljana 1969, 23 strani + 9 fotografij.

Osrednja slovenska etnografska muzealna ustanova v Ljubljani, »Slovenski etnografski muzej«, je v razmiku treh let postavila kar tri razstave o slovenski hiši: najprej o kraški (1969), nato alpski (1970) in leto pozneje še o panonski (1971). To živahno razstavno dejavnost je pospremila še z vodniki po razstavah. Avtorja prve razstave o kraški hiši sta bila dr. I. Sedej, konservator Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije, in F. Šarf, kustos SEM, oba dolgoletna muzeološka sodelavca. Ker o razstavi zdaj, ko so razstavni predmeti v depojih, ne bi bilo smiselno govoriti, naj se dotaknem z nekaj besedami le razstavnega kataloga, ki sta ga napisala avtorja razstave.

I. Sedej, umetnostni zgodovinar in etnolog, se že skoraj poldrugo desetletje posveča predvsem raziskovanju hiše na slovenskem ozemlju. Prva ga je pritegnila hiša na škofjeloškem ozemlju, kjer se je kot kustos lahko seznanil z njeno bogato preteklostjo. Pozneje je témo svojega raziskovanja razširil na celotno alpsko ozemlje, zadnja leta pa svoja raziskovalna prizadevanja intenzivneje posveča primorski arhitekturi. Prispevek o »Kmečki arhitekturi na Krasu« razkriva Sedeja, raziskovalca likovnih vprašanj slovenske kmečke arhitekture, s tiste strani, ki jo je v uvodu sam poudaril: »Namen pričujočega prispevka je predvsem opozoriti na oblikovne zakonitosti v kmečkem stavbarstvu na



slovenskem Krasu. Skušali smo nakažati tudi relacijo med visoko in ljudsko umetnostjo (arhitekturo) na tem področju (3).« Gradivo, ki ga Sedej preučuje, datira včasih še v 16. stol., kar mu seveda omogoča nekatere sintetične ugotovitve o urbanistični zasnovi kraških vasi in njenih stavb. Pri tem izhaja iz spoznanja, da »kmečki urbanizem in stavbarstvo pričata, da je razlika med visoko in ljudsko umetnostjo na tem področju dejansko le v stopnji bogastva in dognanosti oblik (3).«

Glede zasnove kraških vasi Sedej ugotavlja, da je podobna mestni, saj »večje vasi mnogokrat učinkujejo kot mala mesta (5)«. Zazidava vasi je naključna, brez oblikovne volje, medtem ko se vas sama širi po zakonitosti, ki jo narekuje dozidava k obstoječim stavbam.

Kraška hiša je, kot ugotavlja Sedej, pravokotna, največkrat enonadstropna stavba s kaminom. Hišo obkroža še borjač. Oblikovanje zunanjsčine ustreza gradivu, kamnu, iz katerega so sezidane vse kraške hiše. Ena temeljnih značilnosti njene arhitekture je »izredna kompozicijska prožnost in komponibilnost«. Tudi najpreprostejše hiše kažejo na razpoloženje časa, v katerem so nastale, saj v njihovih detajlih kaj kmalu zaslutimo čas nastanka (5), kar je tem bolj razumljivo, ker so portone in detajle oken izdelovali profesionalni kamnoseki.

Primerjava kraške arhitekture z alpsko je dala tole mikavno spoznanje: »V nasprotju z Gorenjci ali s Korošci, kjer deluje arhitektura navzven, je Kraševac obrnil večino reprezentativnih elementov navznoter, želja po intimnosti, ki jo takšna oblika skriva, je nasploh razširjena po mediteranskem prostoru.«

Seveda pa etnologa poleg umetnostno naglašeni vprašanj mikajo tudi druga, ki jih Sedej pušča odprta. Zeleli bi si opisa, kako Kraševci domove zidajo in stavbe prekrivajo, saj gre tu za področje s kulturno »prastreho«. Spoznali bi radi, kako se slovenska kraška hiša loči od sosednje hrvaške in furlanske; kaj več bi hoteli zvedeti o odvisnosti stavbe od gradiva, klime, pokrajine in kulturnih in gospodarskih vplivov. Zvedeli bi radi, do kod segajo vplivi kraške arhitekture v notranjost Slovenije in kako se mediteranski elementi presajajo v alpska tla.

Manj poglobljena so tudi spoznanja, ki posegajo dlje v preteklost. Tako bi, na primer, zaslužila mnogo več pozornosti kot samo objavo slike, preprosta »hiška«, o kateri je že pred leti zapisal M. Matičetov tudi tole: »Tudi kamnitne pastirske hiše, hiške, bajte (eliptične zgradbe, ki nudijo zavetje pred nevihto ali burjo 2—4 sklonjenim osebam), samevajo po gmajni in po senožetih srednjega in gornjega Krasa ter opominjajo etnografe, da bi dognali vsaj njihovo relativno starost« (M. Matičetov, O etnografiji in folklori zahodnih Slovencev SE 1, 1948, 19—20). Obžalovati moramo, da Sedeja privlači predvsem umetnostno ambiciozna, ne pa tudi preprosta arhitektura, zato se mu seveda izmikajo mnogi problemi, povezani s to arhitekturo. Med takšna vprašanja sodijo na primer tista, ki govorijo o izviru te arhitekture in o njenih najstarejših oblikah; ker pa se Sedej vanje ne pogloblja, jih odpravlja s posplošenimi in površnimi sodbami. Tako se kar mimogrede, ne da bi svojo misel utemeljil, dotakne tudi izvira kraške hiše in nato dvoumno zapiše: »Slovenska kmečka hiša na Krasu in v Primorju nasploh ne izvira iz kake prazgodovinske enocelične bunje, marveč ima vzor v visoko razviti stanovanjski arhitekturi staroselskih mest (3).« Prav gotovo si Sedej ne bi smel dovoliti takšnih površnih ocen, kot je tale: »Praoblika vseh hiš na tem svetu je nedvomno enocelična megaronska zgradba (7).« Da to ni res, se lahko prepriča vsakdo, ki pogleda v katerikoli priročnik o zgodovini arhitekture (prim. H. Soeder, *Urform der abendländischen Baukunst*, Köln 1964). Tudi najnovejše delo S. Sinosa, ki govori o oblikah hiše iz klasične dežele megarona z dobro dokumentiranim arheološkim gradivom, naglašja, da se v egejskem prostoru prepletata dve osnovni praobliski hiš: okrogle (ovalne in apsidalne) ter pravokotne, megaron pa je le ena izmed oblik pravokotne hiše (prim. S. Sinos, *Die vorklassischen Hausformen in der Ägäis*, Mainz am Rhein 1970).

Avtorica prispevka o »Opremi kraškega doma«, F. Šarf, je doslej nadrobno raziskala ognjišča na Slovenskem, s prav posebno vnemo pa se je lotila raziskav hiše na panonskem ozemlju. Razčlenitev in opis notranjščine in notranje opreme kraškega doma prinaša nekaj

prijetne intimnosti in toplega razpoloženja, ki ga nudi kraški dom z odprtim ognjiščem in nizkimi klopami naokrog. Takih domov je na Krasu vse manj; kot pravi Sarfova, »je na Krasu več vasi, v katerih ni niti enega ognjišča več (14)«. Notranjščino kraškega doma spoznamo po Sarfovi zaslugi zelo nadrobno, prezrla ni niti starosvetnih kosov opreme, »kamnov«, kamnitnih posod za mast in klobase pa tudi za olje. Niso pa te posode samo kraška posebnost, saj srečujemo podobne posode povsod v mediteranskem prostoru in nanje naletimo celo v gorskem svetu Švice, kjer je L. Rütimeyer dokazoval njih prazgodovinski izvir. Tudi to je ena redkih prič, ki kaže, da sega stavbno izročilo naših kraških vasi v prazgodovinski čas.

Tone Cevc

*Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju.* Vodnik po razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (B. Kuhar, Uvod; I. Sedej, Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju od začetka 16. stol. do srede 19. stol.; F. Šarf, Notranjost kmečke hiše). Ljubljana 1970, 36 strani + 13 fotografij.

Številna odprta vprašanja pri kraški hiši (prim. oceno prispevka o Kraški hiši), so ostala nedorečena tudi pri opisu značilnosti slovenske alpske hiše, saj so avtorja prispevka o »Kmečki hiši na slovenskem alpskem ozemlju« pritegovala predvsem razmerja med stilno in kmečko arhitekturo ter likovne konstante te arhitekture (3). Sedejevo spoznavanje stavbnega likovnega izročila se omejuje na ohranjenost, kajti le tega lahko primerja s sočasno stilno arhitekturo. Ustrezno umetnostno zgodovinskim stilom je Sedej razdelil gradivo v čas 16. stol., renesanso; barok in klasicizem 19. stol., ko se sredi stoletja kmečka in meščanska arhitektura zlijeta v eno (5—10).

Nadrobno raziskovanje oblikovanih arhitektonskih členov je Sedeju pokazalo, da je bila alpska kmečka hiša vsaj od srede 16. stol. naprej zelo odprta mnogim vplivom stilne (meščanske) arhitekture; to kažejo detajli oken, vrat, poslikanih fasad in tudi stavba kot celota. Vse te vplive pa je kmečko stav-

barstvo po svoje preoblikovalo in pre vrednotilo (7). Kljub vsemu pa je alpska kmečka hiša več kot štiri stoletja ohranila svoj temeljni funkcionalni koncept, ki se razkriva v »dosledni delitvi na bivalne, komunikacijske in gospodarske prostore ter funkcionalno povezavo med čistim bivalnim prostorom in kuhinjo« (4).

Čeprav zajema Sedejevo raziskovalno delo o slovenski alpski hiši več zelo vrednih spoznanj — saj je na terenu odkril številne stavbe, katerih arhitekturna vrednost bi ostala brez Sedejevih prizadevanj neznana — pa me njegovi izsledki popolnoma ne zadovoljujejo. Predvsem zato, ker ne prinašajo odgovora, kakšen je bil *soustvarjalni* delež slovenskega kmeta pri izoblikovanju te arhitekture. Primerjanje stavbnih detajlov kmečke arhitekture s sočasno stilno je razkrilo največkrat le formalne sorodnosti, kako je pa kmečki porabnik te vplive prevzemal, jih po svoje podživljal in preoblikoval, ter tako tudi *ustvarjalno* — svojemu gmotnemu in duševnemu stanju ustrezno — poživil, pa iz Sedejevega prispevka vse premalo zvemo. Kdor bi površno prebiral ta njegov zelo zgoščeno pisani prispevek, bi si lahko ustvaril izkrivljen vtis, da je bil slovenski kmet brezploden epigon, brez pravega smisla za lepoto in brez kakršnegakoli ustvarjalnega zagona.

Deloma je tej zgrešeni misli podlegel Sedej tudi tedaj, ko je v odstavku o arhitekturi kozolca zapisal, čeprav se je namenoma ognil razpravljanja o kozolcu, da »se kmet arhitekturne vrednosti in (lepotnega, op. pis.) učinka kozolca sploh ni zavedal — z veseljem ga je gledal le takrat, ko je bil poln, takrat je pa tudi najlepši kozolec videti le kot velikanski kup sena, pokrit z neugledno strešico« (4). Kdor je s srcem bral in občudoval Mušičevo »Arhitekturo slovenskega kozolca«, ta pač ne more, kot tudi kmet ne, prezreti njegove lepote, kar je po svoje povedal tudi kmečki očanec, ki je v knjigi takole spregovoril: »(Kozolec) ma formo táko, de je čednejši za pogledat« (M. Mušič, Arhitektura slovenskega kozolca, Ljubljana 1970, 37). Tega iskrenega Mušičevega esejja Sedej med literaturo sploh ne omenja. Še bolj pogrešam med uporabljeno literaturo vseh pet do tedaj izišlih zvezkov »Alpes orientales«, ki so med najboljšimi informatorji o izročilu vzhodnoalpskih

narodov. Brez škode pa bi bil avtor lahko izpustil marsikatero drugo delo (na primer zelo specialna umetnostno zgodovinska ipd.).

Naglica je kriva mnogim napakam v citiranju, kot na primer: R. Weiss, Häuser und Landschaft(n), str. xy (sic!), str. 11; ali Nice B., La casa rurale rella (nella) . . . , str. 12 ipd.

Več novih pogledov na etnološko problematiko slovenske hiše je prinesel prispevek F. Šarfove o »Notranji opremi«. To je za zdaj prvi sintetični pregled o življenjski funkciji bivalnih prostorov slovenske alpske hiše. Po zaslugi Šarfove smo se zelo nadrobno seznanili z življenjem »veže«, tega predprostorja, ki je povezan s kuhinjo, »hišo« s »kamro« in drugimi prostori. Koliko plodnih pobud daje opis na primer raziskovalcu arhitekturne zgodovine, ki se bo odslej moral še bolj poglobiti v študij tega prostora! Z veliko pozornostjo spremljamo mnoga spoznanja o ležišču; kot mnoga druga, je tudi to poglavje v slovenski etnologiji še skoraj povsem neobdelano, a se ga je avtorica zelo uspešno lotila. Z občutljivostjo raziskovalca ugotavlja avtorica, da je »alpski človek imel izreden posluš za dekoracijo«, bil je pa tudi bahav; če ni šlo drugače, se je vsaj na zunaj hotel postaviti, čeprav je notranjost hiše skrivala revščino (22). Zaključna misel je pokazala: »Razvoj stanovanske kulture je nastopil nezadržno pot navzgor in dosegel višek v zadnjem desetletju, ko skoraj v ničemer ne zastaja za razvojem v mestih (22).«

Ne morem se ogniti zelo bolečemu spoznanju, ki sta ga prinesli s seboj obe razstavi o hiši na slovenskem ozemlju. Kljub temu, da visi nad našo ljudsko arhitekturo Damoklejev meč, pri nas etnološko skoraj nihče *sistematično* ne raziskuje tega ljudskega izročila! Peščica muzejskih in konservatorskih sodelavcev vsega ne zmore!

Druga težava, ki tare muzejske, konservatorske in druge raziskovalce, je *neizdelana raziskovalna metoda*. Obe razstavi sta pokazali, da šele iščemo svojo pot, še večkrat pa se naslanjamo in iščemo oporo pri sorodnih strokah (umetnostni zgodovini ipd.), kar vpliva seveda tudi na raziskovalne cilje. Mislim, da raziskovanje oblikovnih črt v našem ljudskem stavbarstvu ne sme prevladati nad drugimi, temeljnimi etnološkimi nalogami, ki naj obsegajo ne le omejena, ampak vsa časovna obdobja, ne le izbrano stavbno gradivo, ampak tudi bolj preproste stavbe, kot so gospodarska poslopja in občasno naseljena bivališča in naselja!

Slej ko prej ostajajo tudi še danes aktualni raziskovalni cilji, ki jih je naznačil že Vilko Novak: »Med današnjimi in bodočimi nalogami, ki čakajo naše raziskovanje ljudskega stavbarstva, je kronološko še vedno na prvem mestu iskanje zvez med predstavljenimi in staroslovenskimi zgradbami na našem ozemlju z razvojem naših stavb« (V. Novak, Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji, SE 5, 1962, 15).

Tone Cevc

## ČASOPISI / PERIODICA

*Slovenski etnograf*. Uredniški odbor Boris Kuhar, Gorazd Makarovič, Ivan Sedej, France Zupan. Odgovorni urednik Boris Kuhar. Letnik 23—24, 1970—71. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1972, 153 strani.

Z zamudo in v zelo skromnem obsegu, a zato v razkošnem tisku in s številnimi ilustracijami, je izšla dvojna številka osrednje slovenske etnološke revije. Naslovna stran nam pove, da je posvečena ljudski umetnosti. Na uvodnem mestu je referat, ki ga je Gorazd Makarovič napisal za posvetovanje o ljudski umetnosti v Slovenskem etno-

grafskem muzeju 1969. leta ob razstavi o slovenskem ljudskem kiparstvu. V njem se sprašuje, kaj je ljudska umetnost. Avtor ugotavlja, da dosedanje teze niso sprejemljive. Pravi, da »ljudske umetnosti kot likovne, umetnostno samostojne, časovno in prostorsko univerzalne kategorije ni bilo mogoče utemeljeno opredeliti.« Zato naj bi bil to enakovreden predmet preučevanja umetnostnih zgodovinarjev. Dalje pravi avtor, »da je ljudska umetnost tista umetnost, ki je povezana z ljudstvom — socialno spodnjo plastjo — s strukturalnimi vezmi.« Te teze ne moremo docela sprejeti, kajti tezo, da je predmet etno-

loškega preučevanja »spodnja plast ljudstva«, so že davno ovrgli, saj je zanimanje naprednih etnologov usmerjeno v odnos do vse umetnosti. Avtor to sicer nakazuje, vendar bi bilo treba »socialni spodnji plasti« dodati tudi »srednjo« in »visoko«. Razprava je napisana z umetnostno-zgodovinskega vidika, kakor sta napisani tudi naslednji dve: Anke Novak o poslikanem pohištvu v Dolini in Ceneta Avguštna o zelenem kamnu v gorenjski arhitekturi. Razširjeni referat Marije Makarovič s posvetovanja v Piranu 1970 prinaša dokončni red v napačne pojme o narodni in kmečki (ljudski) noši. Avtorica opredeljuje pojav in pomen »narodne noše« in njeno mesto v življenju od zadnjih desetletij 19. stoletja, ko se pojavi, pa do danes. Razprava Angelosa Baša je nova, oblikovno in vsebinsko zanimiva: ob obiranju hmelja v Savinjski dolini v treh časovnih obdobjih je opisal celotno življenje, ki je povezano s tem delom. Revijo dopolnjujejo še sestavek Petra Vlahovića v spomin Božu Škerlju in o njegovem pomenu za etnično antropologijo, dalje poročila, knjižna poročila in ocene. Posebej je omeniti Barbare Plestenjakove-Jemec bibliografijo Slovenskega etnografa do XXII. letnika.

*Glasnik Slovenskega etnografskega društva.* Urejuje Zmaga Kumer. Leto 12, št. 1—4. Ljubljana 1971, 36 strani. Leto 13, št. 1—4. Ljubljana 1972, 30 strani.

»Glasnik« je pomemben, čeprav skromen po obliki in obsegu, ker nas z rednim izhajanjem vsake tri mesece sproti obvešča o dogajanju v stroki. Prva številka prinaša poročila o etnološkem delu v preteklem letu v muzejih, Inštitutu za slovensko narodopisje in na Oddelku za etnologijo. Ena od »Glasnikovih« številke že več let prinaša slovensko etnološko bibliografijo, ki jo sestavlja Janez Bogataj. Posamezne številke prinašajo še poročila o sestankih, posvetovanjih in kongresih, prireditvah in razstavah, društvene vesti, poročila o knjigah in časopisih, osebne vesti in nekrologe. Od pomembnejših člankov bi posebej omenila članek Zmage Kumer, ki piše o pomanjkanju etnologov; članek Nika Kureta o etnolo-

ški sekciji Raziskovalne skupnosti Slovenije in članek Julijana Strajnarja o ljudski glasbi v radijskem programu.

*Časopis za zgodovino in narodopisje.* Izdaja Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s družnico Zgodovinskega društva v Mariboru. Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec. Nova vrsta 6. letnik. Maribor 1970, 355 strani. Nova vrsta 7. letnik. Maribor 1971, 335 strani.

Najstarejša revija, ki nosi v naslovu ime naše stroke, je pred vojno objavljala razprave in članke, pomembne za etnologijo. Tega o povojnih letnikih ne moremo reči, saj je že število etnoloških prispevkov zelo skromno. V šestem letniku je le sestavek Vlaste Koren o oblikah etnoloških raziskovanj na območju pokrajinskega muzeja v Murski Soboti. V sedmem letniku piše Angelos Baš o orodju v poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem, kar je neobjavljeni del referata na 8. kongresu Zveze folkloristov Jugoslavije v Titovem Užicu 1961.

*Anthropos.* Časopis za sodelovanje humanističnih ved, za psihologijo in filozofijo. Izhaja pod pokroviteljstvom Univerze v Ljubljani; izdaja ga Društvo psihologov Slovenije, Slovensko filozofsko društvo in skupina družboslovnih delavcev. Odgovorni uredniki: Ludvik Čarni, Bogomir Peršič, Vojan Rus. L. 1969, št. I do II, 195 str., št. III—IV, 245 str. — L. 1970, št. I, 164 str., št. II, 229 str., št. III—IV, 228 str. — L. 1971, št. I—II, 195 str., št. III—IV, 202 str.

Nova slovenska revija, ki je namenjena sodelovanju med humanističnimi strokami ter psihologiji in filozofiji, prinaša tudi prispevke naše stroke. V prvi dvojni številki so objavljeni referati s simpozija, na katerem je bila prva tema sodelovanje in vloga humanističnih ved. Slavko Kremenšek je v referatu govoril o nekaterih odprtih vprašanih glede mesta današnje etnologije med humanističnimi vedami. Avtor najprej na kratko oriše spremembe v pojmovanju predmeta etnologije, kar je še vedno premalo znano zunaj stroke. Nato ob-



ravnava razmerje etnologije do historiografije in sociologije. Od historiografije loči etnologijo zanimanje za »vsakdanje« življenje »povprečnega človeka«, od sociologije pa zgodovinski vidik. V prvi številki letnika 1970 sodi deloma v našo stroko razprava Džemala Sokolovića, ki išče razliko med socialno in kulturno antropologijo ter razpravlja o problemih, ki nastajajo ob uvajanju te stroke pri nas.

Duša Krnel

*Le Livre Slovène*, 8 (Ljubljana 1970) no. 4: Littérature populaire slovène, Théâtre folklorique des Slovènes, pp. 117—156.

Hvalevredna je bila pobuda Društva slovenskih pisateljev, ki je eno celo številko svoje informativne revije »Le Livre Slovène«, kar 40 strani, prepustilo slovenski ljudski tvornosti. Vsebinsko zasnovano je uredništvo poverilo Milku Matičetovemu, pomagala sta mu z izborom iz ljudske lirike Drago Šega, s prikazom in izborom ljudske dramatike pa Niko Kuret. Prevod literarnih tekstov v francoščino je oskrbela Sidonija Jeras-Guinot — bilo je zadnje delo, ki ga je zaslužna prevajalka opravila med nami.

Mednarodni krogi so se ob tej številki ugledne revije mogli dosti izčrpno seznaniti s stanjem slovenskega ljudskega slovstva (Matičetov: Littérature populaire slovène 1970) in posebej s pravljicarji (Matičetov: Le conte et les conteurs slovènes d'aujourd'hui). Zelo posrečen je izbor primerov naše ljudske epike (npr. Spokorjeni grešnik, Mlada Zora, Desetnica, Lepa Vida, Rošlin in Verjanko idr. — vsega 13), kongenialni so prevodi. Ljudska lirika je zastopana z 8 primeri, ljudsko prozo pa predstavljajo 3 primeri iz Rezijske. Pojem in obseg ljudskega gledališča podaja Niko Kuret (Le théâtre folklorique des Slovènes), ki je izbral značilne primere: prizor iz Drabosnjakove Igre o izgubljenem sinu, monolog Smrt iz Škofjeloške pasijonske procesije in nekaj kolednic.

Prav je, da zunanji svet spet enkrat kaj izve o našem ljudskem slovstvu. Glavni delež uspeha imajo prevodi, ki se — naj to še enkrat posebej poudarim — bero kakor izvorniki.

Kuret

*Etnološki pregled*. Izdaje Etnološko društvo Jugoslavije. Glavni urednik Milovan Gavazzi. Uredivački odbor Angelos Baš, Milenko Filipović, Milovan Gavazzi, Rajko Nikolić, Andrijana Gojković (sekretar). 8—9, Beograd 1969, 124 str. — Uredivački odbor Angelos Baš, Radmila Fabijanić, Milovan Gavazzi, Rajko Nikolić, Galaba Palikruševa, Jovan Vukmanović. 10, Cetinje 1972, 126 str.

Osrednja revija jugoslovanskih etnologov v dvojini, čeprav po obsegu skromni številki, prinaša več sestavkov tujih avtorjev. Mieczysław Gładysz seznanja z ljudsko umetnostjo južne Šlezije; Kristo Vakarovski predstavlja, tudi kartografsko, kresove v Bolgariji. V neevropsko območje sega razprava Helmuta Perija o kozmogoniji domačinov zahodnoavstralske puščave. Naslednje tri prispevke so napisali jugoslovanski avtorji. Milenko S. Filipović ↑ razpravlja o ljudski pesmi in ljudskem življenju. Ugotavlja, da ljudska pesem ne more biti vir za poznavanje načina življenja, temveč nasprotno, da mora tisti, ki raziskuje ljudsko pesništvo, dobro poznati ljudsko življenje. Zato pa je potrebno znanje dveh disciplin, slovstvene zgodovine in etnologije, ali pa tesno sodelovanje ustanov, ki to raziskujejo. Andrijana Gojković nas seznanja z bogatim gradivom o ljudskih glasbilih v Vukovih delih. Blaže Ristovski objavlja prvo makedonsko nacionalno etnično statistiko. Sledita še dva manjša prispevka, knjižna poročila in ocene.

Deseti letnik revije, ki je izšel po daljšem premoru, prinaša referate z 12. posvetovanja Etnološkega društva Jugoslavije v Ulcinju 1971. leta. Prvi trije referati govorijo o Ulcinju, drugi pa o razvoju v preteklosti in sedanjem stanju naših tradicionalnih socialnih institucij. Devet referatov, med katerimi ni nobenega slovenskega avtorja, nas znova opozarja, da se za to široko in pomembno področje še vedno premalo zanimamo. Drugače je pri Srbih, kjer je to zanimanje že staro, kar kaže tudi število referatov. Naj navedem le nekatere: Mirko R. Barjaktarović piše o oblikah lastnine kot o vrsti tradicionalne ustanove pri nas, Nikola F. Pavković o družbenem pomenu tradicionalnih letnih sejmov, Radomir D. Rakić o kumstvu pri pravoslavnih



Jugoslovanih kot socialno strukturni obliki. Edini prispevek o Sloveniji je referat Brede Vlahović, ki razpravlja o nekaterih vaških družbenih skupnostih v Semiču.

*Narodno stvaralaštvo.* Organ Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. Glavni i odgovorni urednik Dušan Nedeljković. Leto 9, 33—34, 35 do 36, Beograd 1970, 201 str. — Leto 10, 37—38, 39—40, Beograd 1971, 297 str.

Osrednje glasilo jugoslovanskih folkloristov, ki slavi že svojo desetletnico izhajanja, prinaša v štirih dvojnih številkah krajše, pa zato številnejše razprave in članke s področja duhovne kulture. Najštevilnejši so prispevki o ljudski pesmi, tudi o partizanski. Naj navedem dva: Dušan Nedeljković piše o poligenetskem značaju ustvarjalnega spreminjanja ljudskih pesmi revolucije, Blaže Petrovski piše o junaku v makedonski ljudski pesmi NOB. Več člankov obravnava ljudsko verovanje: Slobodan Zečević piše o izvoru verovanj o hišni kači, Hajrudin Čurić o potresu v ljudskem verovanju. Nikola Bonifačić Rožin predstavlja premalo znano etnološko in folkloristično gradivo Ljudovita Gaja. Sodeluje tudi več slovenskih avtorjev. Milko Matičetov piše o slovenski ljudski pripovedi in njenih pripovedovalcih, Niko Kuret pa o ljudskem gledališču. V zadnji številki Zmaga Kumer ostro kritizira poglavja o ljudskem slovstvu, plesu in glasbi v knjigi Petra Vlahovića: Etnološki pregled Slovenije. Čeprav je avtor v isti številki prav tako ostro odgovoril, s tem še ni popravil pomanjkljivosti in napak svoje knjige. Na koncu so knjižna poročila, ocene in primeri ljudskega slovstva.

*Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu.* Etnologija. Članovi uredništva Borivoj Čović, Vlajko Palavestra, Mario Petrić. Odgovorni urednik Vlajko Palavestra. Nova serija 24—25 (1969—70), Sarajevo 1970, 419 str. — 26 (1971), Sarajevo 1971, 219 str.

Obsežna dvojna številka revije je posvečena monografski obravnavi načina življenja in kulture hrvatskega prebi-

valstva na območju Lištica v zahodni Hercegovini. Prvi dve poglavji segata v zgodovino. Mario Petrić nadrobno obravnava etnično preteklost prebivalstva, Ahmed S. Aličić stanje pod turško oblastjo v 15. in 16. stoletju. Sledijo daljše razprave, ki obravnavajo nekatera poglavja iz materialne kulture: o vaški arhitekturi piše Astrida Bugarski, o gospodarstvu Žarko Ilić, o noši in tkalstvu Bratislava Vladić-Krštić. Vse razprave dopoljujejo številne tabele in ilustracije. Prav tako podrobno je obdelana duhovna kultura: o ljudskem slovstvu piše Vlajko Palavestra, o ljudski glasbi Dunja Rihtman in o ljudski medicini Radmila Filipović-Fabijanić. Žal, pa je ostalo še neraziskano — razen skromnega pregleda šeg — široko področje socialne kulture, s čimer bi lahko šele dobili pravo podobo Lištica.

Naslednja številka prinaša več razprav in člankov. Na uvodnem mestu je razprava B. N. Putilova o nekaterih zgodovinskih zakonitostih ruskega in južnoslovenskega epa. Vsi naslednji avtorji obravnavajo domače gradivo. Rade Rakita predstavlja bogato gradivo o ljudskem verovanju v predelu Janj, Radmila Filipović-Fabijanić gradivo za ljudsko medicino iz leta 1868, Astrida Bugarski pa obravnava lesene strehe v Bosni. Objavljen je tudi prevod potovanja po Bosni 1807—08 Amédéeja Chaumette-Des-Fossés komentiranjem Milenka S. Filipovića †.

*Makedonski folklor.* Spisanje na Institutu za folklor vo Skopje. Redakcija Cvetanka Organdžieva, Dragoslav Ortakov, Kiril Penušlinski, Blaže Ristovski, Đorđi Stalev. Glavni i odgovoren urednik Blaže Ristovski. 3 (5—6), Skopje 1970, 200 str.

Mlada revija, ki izhaja tretje leto, prinaša v tej dvojni številki pomembne prispevke s področja duhovne kulture v Makedoniji. Dragoljub Dragojlović obravnava bogomilske apokrifne relikte, Vera Antić pa nekatere religiozne motive v sodobni pripovedi. Naj omenim tudi članek Tanasa Vražinovskega, ki piše o zanimanju pesnika in znanstvenika Blažeta Koneškega za ljudsko tvornost. V številki sta tudi dve razpravi sovjetskih avtorjev.

Revija dopolnjuje rubrike: gradivo, knjižna poročila, ocene in bibliografija del o makedonski folklori v Radu kongresa folklorista do XV. letnika.

*Glasnik Muzeja Kosova.* Buletin i muzeut të Kosovës. Redakcija Jovan Glišić, Hasan Kaleshi, Tefik Morina, Dragoslav Pejčinović, Shefqet Pllana, Stanko Prica. Glavni i odgovorni urednik Hasan Kaleshi. 10 (1965 do 1970), Priština 1970, 492 strani.

Revija, ki prinaša prispevke z različnih področij muzejskega delovanja, vsebuje tudi več prispevkov s področja etnologije in folkloristike. Slobodan Zečević piše v daljši razpravi o kači kot faktorju geneze prizrenskih lazarič. Shefqet Pllana obravnava albanske pesmi s Kosova o rojstvu in uspavanke. Manjši prispevki poročajo o šegah gostoljubja pri Albancih, o glasbenem instrumentu šakriji in o starih malisorskih nagrobnih spomenikih v Vuksan Lekiću.

*Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu.* Glavni i odgovorni urednik Slobodan Zečević. Uređivački odbor Jelena Arandelović-Lazić, Jasna Bjeladinović, Slobodan Zečević, Nikola Pantelić, Persida Tomić. 34, Beograd 1971, 243 str. — 35, Beograd 1972, 152 str.

Glasnik je v prejšnjih letih izdal več posebnih števil kot monografije. V teh dveh letnikih pa so zbrani v glavnem krajši sestavki. V prvem so trije članki posvečeni zgodovini muzeja. Slobodan Zečević piše o razvoju in perspektivah muzeja, Srebrica Knežević o stoletnici prve koncepcije muzeja, Zagorka Marković o desetletnici pedagoško propagandne službe v muzeju. Članek Mirka Barjaktarovića je posvečen 65-letnici ustanovitve etnološkega oddelka na univerzi v Beogradu. V zgodovino etnologije sega tudi članek Petra Vlahovića o pomenu objavljenega in neobjavljenega gradiva, ki ga je poljski muzikolog in folklorist Oskar Kolberg zbral o južnih Slovanih v drugi polovici 19. stoletja.

V drugem letniku je pomembnejša razprava Mirka Barjaktarovića

o tradicionalnih oblikah lastnine v Jugoslaviji. Na koncu prvega letnika je obsežna bibliografija šeg ob smrti, kjer je poleg osnovnih podatkov navedena kratka vsebina vsakega sestavka. Obe številki revije dopolnjujejo še rubrike Gradivo, Poročila, Nekrologi, Knjižna poročila in ocene.

*Glasnik Etnografskog instituta SANU.* Urednik Branislav Kojić. Redakcioni odbor Darinka Zečević, Olivera Mladenović, Miljana Radovanović, Petar Vlahović, Slobodan Zečević. 16—18 (1967—1969), Beograd 1971, 224 str.

Druga srbska etnološka revija, ki tudi izhaja s precejšnjo zamudo, prinaša v trojni številki več razprav z različnih področij etnologije in folkloristike. Naj posebej omenim razpravo Dušana Nedeljkovića o temi poroke mrtvega heroja v srbskih in romunskih pesmih in njenem mestu v folklori balkanskih ljudstev. V področje etnomuzikologije sodi razprava Slobodana Zečevića o izvoru in funkciji frikcijsko-membranskih instrumentov v panonskih območjih Jugoslavije. V etnogenezo sega razprava Milisava Lutovca o sožitju in stapljanju različnih etničnih skupin v nekaterih območjih Jugoslavije. O sodobni mestni etnologiji razpravlja Vidosava Nikolić-Stojančević, ki govori o vlogi nekaterih etnoloških faktorjev v socialističnem spreminjanju kolubarskega rudarskega bazena, o čemer je poročala na 7. mednarodnem kongresu antropoloških in etnoloških ved v Moskvi 1964. Številko končujejo etnološko gradivo, knjižna poročila, ocene in poročila.

Duša Krnel

»Kaj.« Časopis za kulturo i prosvjeto. 5 (Zagreb 1972) br. 5.

Svojevrstno misel, predstaviti v enem zvezku neke revije prikaz ljudske kulture neke krajine, je treba pozdraviti. Hrvaški časopis »Kaj«, ki je — kakor že ime pove — namenjen kajkavskemu delu Hrvaške, je namenil 5. zvezek l. 1972 orisu *kajkavske ljudske kulture*. Pobudo za to je dala teda-

nja ravnateljica Instituta za Narodnu umjetnost v Zagrebu, dr. Maja Bošković-Stulli, ki je v glavnem s sodelavci Instituta prispevala članke in gradivo. Sama v uvodni razpravi govori o kajkavskih pravljicah in izročilu. (»Kajkavske pripovietke i predaje«). Na častnem mestu vidimo izbor našega Matije Valjavca-Kračmanovega »Narodnih pripoviestu u i oko Varaždina« iz 1858. Olinko Delorko razmišlja o »Nekim vidovima hrvatske kajkavske usmene poezije«. Jerko Bezic predstavlja »Staro i novo u napjevima običajnih kajkavskih pjesama«. Katica Benc-Bošković piše o medjimurskih lesenih maskah. Divna Zečević prijetno kramlja o svojih terenskih doživljajih (»Putositnice iz Hrvatskog Zagorja«). Marjana Gušić — ki ji Vesna Culinović-Konstantinović posveča toplo napisan članek ob njeni 70-letnici — razpravlja o »Praslavenskoj baštini u Medjimurju«. Mirko Marinković vodi »Kroz medjimurska naselja«, Zorica Šimunović piše »U spomen medjimurskoj hiži«, a Nikola Bonifačić-Rožin o »Predaji o mlinu na Krapini«. Vpogled v življenje kajkavskih šeg daje Zorice Rajkovićeve prispevek »Triput na leto bedak«. — V sklepnih besedi povzema redakcija: »Bezbroj vrijednosti ostavili su nam naši očevi. A sve to što su nam ostavili, nezamjenjivo je naše, i vrijedno, i lijepo.« Podobna spoznanja so pri nas, žal, le bolj priložnostna, časnikarska, turistično-folkloristična. Do dna ne segajo, zato je resno prizadevanje v tej smeri marsikomu pri nas le potrebno zlo — ali pa še to ne.

Kuret

*Ethnologia Europaea*. Revue internationale d'ethnologie européenne. A World Review of European Ethnology. Comité exécutif Branimir Bratanić, Jorge Dias, G. de Rohan-Csermak. Volume 4 (1970). Managing Editor for the Netherlands Open Air Museum Hermann W. M. Plettenburg. Arnhem 1971, 247 str. — Volume 5 (1971). Managing Editor Günter Wiegelmänn, Göttingen 1972, 240 str.

Revija je imela svojo predhodnico »Laos«, ki je, žal, usahnila že po prvih številkah. »Ethnologia Europaea« naj bi

povezala raziskovalce evropskih regionalnih etnologij, hkrati pa tudi etnologue drugih dežel ter raziskovalce drugih sorodnih ved.

Pred nami sta dva letnika revije, ki v zadnjih letih izhaja s precejšnjo zamudno. Četrti zvezek je oskrbel širok, 33-članski uredniški odbor pod vodstvom ožjega tričlanskega odbora, v katerem je tudi Branimir Bratanić iz Zagreba. Peti zvezek je izšel v Nemčiji pod novim urednikom Günterjem Wiegelmännom.

Četrti letnik je nadaljevanje zbornika, posvečenega spominu velikega švedskega etnologa Sigurda Erixona. V zborniku je 38 krajših razprav in študij, ki so jih prispevali etnologi raznih evropskih dežel in severne Amerike. Nekateri obravnavajo ožje probleme svojih pa tudi neevropskih dežel, večinoma pa se lotevajo splošnih problemov. Uvodna razprava Charlesa H. Langeja obravnava razmerje med evropsko etnologijo in ameriško antropologijo. Gerhard Lutz obravnava razmerje med nemško »Volkskunde« in evropsko etnologijo. Holger Rasmussen načinja problem klasifikacije etnološkega gradiva in nas seznanja s klasifikacijo, pripravljeno za danski muzej. Wolfgang Suppan razpravlja o konceptu evropske etnomuzikologije. Sergej A. Tokarev obravnava mesto mitologije v kulturni zgodovini. Naštela sem le nekaj razprav, vsak pa bo našel v tem širokem izboru še marsikaj zanimivega.

Peta številka prinaša referate s konference za raziskovanje prehrane, ki jo je Nils-Arvid Bringéus organiziral v Lundu l. 1970. Uvodno razpravo o etnološkem raziskovanju prehrane v Evropi sta napisala Nils-Arvid Bringéus in Günter Wiegelmänn. Sledijo pregledi raziskovanj v posameznih deželah. Za Jugoslavijo je tak pregled sestavil Milovan Gavazzi.

Duša Krnel

»Demos«. Internationale ethnographische und folkloristische Informationen 12 (Akademie-Verlag, Berlin 1972).

Naše sodelovanje v tej prepotrebni in tudi v zahodnih znanstvenih krogih zelo upoštevanji reviji sega v leto 1965.

Celjskega kongresa Zveze folkloristov Jugoslavije so se tedaj udeležili predstavniki izdajatelja, vzhodnonemške Akademije znanosti v Berlinu, in uredništva revije s posebnim namenom, da navežejo stike in sklenejo dogovor o našem sodelovanju pri reviji. Razgovori so bili uspešni in ustanovljene so bile »nacionalne« redakcije v vsaki naši republiki. Skrb redaktorjev je, da pošiljajo uredništvu v Dresden referate vseh v mednarodnem merilu pomembnih etnoloških objav s svojega narodnostnega ozemlja. Referati se objavljajo v okviru ustaljene sistematike, ki pregledno obsega vsa področja etnologije. Noben referat ne podaja referentovega mnenja o objavi ali njegove kritične ocene, marveč samo stvarno informira o vsebini objave (z natančnimi bibliografskimi podatki). Na ta način predstavlja revija vsemu svetu objektivno

podobo etnološke raziskovalne dejavnosti socialističnih držav.

Po pristopu k sodelovanju je slovenska redakcija (redaktor Niko Kuret) poslala uredništvu referate za čas od 1961 do 1965 (36 referatov). Sledili so nato sproti referati za posamezna leta: 1968 — 38 referatov, 1969 — 21 referatov, 1970 — 12 referatov, 1973 — 10 referatov. Skupaj je slovenska nacionalna redakcija prispevala doslej 117 referatov. V zadnjem času je N. Kuret zaradi prezaposlenosti prepustil redakcijo referatov (vsi referati so pisani v nemščini) Heleni Ložar-Podlogarjevi. N. Kuret jih je doslej napisal 79, Helena Ložar-Podlogar 36 in Vilko Novak 2.

Zvezek 3.—4. dvanajstega letnika (1972) prinaša natančen in obsežen register (str. 14 + stolpci 259—390) letnikov 1—10 (1960—1969), kar močno olajša njihovo uporabnost.

N. K.

SODELAVCI TEGA ZVEZKA — COLLABORATOIRES HUIUS VOLUMINIS

- Dr. Jerko Bezić, znanstveni sodelavec Instituta za narodnu umjetnost, 41000 Zagreb, Rooseveltov trg 3  
 Janez Bogataj, kustos Dolenjskega muzeja, 61000 Ljubljana, Finžgarjeva 12  
 Dr. Valter Bohinec, višji znanstveni sodelavec NUK v p., 61000 Ljubljana, Titova 23 a  
 Doz. Dr. Rolf W. Brednich, Deutsches Volksliedarchiv, D-7800 Freiburg i. Br., Silberbachstrasse 13 (ZRN)  
 Dr. Tone Cevc, znanstveni sodelavec SAZU, 61000 Ljubljana, Zadružna 8  
 Prof. Janez Dolenc, 65220 Tolmin, Grajska 8  
 Prof. dr. Radoslav Hrovatin, 61000 Ljubljana, Rožna dolina c. V, št. 31  
 Univ. prof. Janko Kos, 61000 Ljubljana, Pleteršnikova 1  
 Prof. Luka Kramolc, 61000 Ljubljana, Martina Krpana 17  
 Univ. doc. dr. Slavko Kremenšek, 61000 Ljubljana, Prijateljjeva 14  
 Univ. asist. Duša Krnel, 66320 Portorož, Prečna pot 7  
 Dr. Zmaga Kumer, znanstveni svetnik SAZU, 61000 Ljubljana, Kristanova 10  
 Prof. dr. Niko Kuret, znanstveni svetnik SAZU, 61000 Ljubljana, Zarnikova 16  
 Dr. Primož Kuret, muzikolog, 61000 Ljubljana, Močnikova 10  
 Helena Ložar-Podlogar, asistentka SAZU, 61000 Ljubljana, Trubarjeva 20  
 Univ. prof. dr. Dušan Ludvik, 61000 Ljubljana, Privoz 5 a  
 Dr. Milko Matičetov, znanstveni svetnik SAZU, 61000 Ljubljana, Langusova 19  
 Prof. dr. Pavle Merku, I-34100 Trst-Trieste, Via Rossetti 113 (Italija)  
 Univ. prof. dr. Vilko Novak, 61000 Ljubljana, Rožna dolina c. V., št. 31  
 Božo Otorepec, višji strok. sodelavec SAZU, 61000 Ljubljana, Linhartova 60/III  
 Dr. Jelka Radauš Ribarić, direktor Etnografskog muzeja, 41000 Zagreb, Vojnovičeva 38  
 Prof. Mirko Ramovš, asistent SAZU, 61000 Ljubljana, Titova 295  
 Dipl. ing. Bruno Ravnikar, 61000 Ljubljana, Martina Krpana 10  
 Univ. prof. dr. Branislav Rusić †  
 Fanči Šarf, kustos SEM, 61210 Ljubljana-Šentvid, Lotričeva 4  
 Univ. prof. dr. Sergij Vilfan, 61000 Ljubljana, Mirje 23  
 Dr. Tone Zorn, znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Trstenjakova 1

*Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.*





## Naša 25-letnica

- Komisija (1947—1951) in Inštitut za slovensko narodopisje (od 1951)  
 — *La Commission (1947—1951) et l'Institut d'ethnographie slovène*  
 (depuis 1951) auprès de l'Académie slovène des sciences et beaux-arts 5—33

## RAZPRAVE — DISSERTATIONES

- Vilko Novak, Anton Tomaž Linhart o kulturi starih Slovencev —  
*A. Th. Linhart über die Kultur der alten Slowenen* . . . . . 35—62
- [Milko Matičetov, Duhovin v Brkinih — *Der »Duhovin« in der*  
*Landschaft Brkini* . . . . . 63—78 ↗
- Tone Cevc, Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamni-  
 ških Alp — *Die mündliche Überlieferung über Gamsen mit goldenen*  
*Klauen aus den Kamniker Alpen* . . . . . 79—96
- Niko Kuret, K fenomenologiji maske — *Zur Phänomenologie der*  
*Maske* . . . . . 97—120
- [Helena Ložar-Podlogar, Ženitovanjske šege v Prekmurju s po-  
 sebnim ozirom na Porabje — *Hochzeitsbräuche im Übermurgebiet*  
*mit besonderer Berücksichtigung des Raabgebietes* . . . . . 121—146 ↗
- Mirko Ramovš, Valvasorjevo etnokoreološko gradivo — *Das ethno-*  
*choreologische Material bei Valvasor* . . . . . 147—158
- Dušan Ludvik, Ljudska imena zdravnih rastlin — *Volkstümliche*  
*Namen der Heilpflanzen* . . . . . 159—176
- Branislav Rusić-Vilko Novak, Slovenci v Bistrenici v Makedoniji  
 — *Die Slowenen in Bistrenica in Makedonien* . . . . . 177—202
- Fanči Šarf, O raziskovanju stanovanjske kulture — *Zur Erforschung*  
*der Wohnkultur* . . . . . 203—210

## GRADIVO — MATERIALIA

- Pavle Merkù, Tarčumske legende in povedke — *Alcuni racconti*  
*popolari da Tarčmun/Tercimonte* . . . . . 211—215
- Milko Matičetov, Opombe k Merkùjevim tarčumskim zgodbicam  
 — *Note comparative ai racconti trascritti a Tarčmun/Tercimonte* 215—216
- Helena Ložar-Podlogar, Drobci iz pohorskih zapiskov . . . . . 217—220
- Janez Dolenc, Izročilo o strupenih kačah v Škofjeloškem pogorju 221—222

## POLEMIKA — DE CONTROVERSIIIS DISPUTATIONES

- Vilko Novak-Duša Krnel, *Površnost ali neznanje?* . . . . . 223—228 ↗
- Niko Kuret, *Se enkrat o štehvanju* . . . . . 229—232

Helena Ložar-Podlogar, Prispevki o Koroški v zadnjih letih — <i>Beiträge über Kärnten in den letzten Jahren</i> . . . . .	233—237
Niko Kuret, Arheološki vidiki v narodopisju — <i>Aspects archéologiques dans l'ethnologie</i> . . . . .	238—242
Rolf W. Brednich, Pesem kot trgovsko blago — <i>Das Lied als Ware</i> . . . . .	243—251
N. K., Neznani »slovenski« pesemski letak — <i>Ein unbekanntes »slowenisches« Liedflugblatt</i> . . . . .	251—252
N. K., Neznani »slovenski« pesemski letak — <i>Das Lied als Ware</i> . . . . .	251—252

KRONIKA — CHRONICA

Vilko Novak, Ob sedemdesetletnici rojstva Borisa Orla . . . . .	253—256
Iz Inštituta za slovensko narodopisje . . . . .	257—258
Slavko Kremenšek, Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov	258—261
Radoslav Hrovatin, XIX. kongres Zveze društev jugoslovanskih folkloristov v Kruševu 1972 . . . . .	261
Janez Bogataj, Simpozij Etnološkega društva Jugoslavije 1972 v Varaždinu . . . . .	261—262
Janez Bogataj, Etnološko raziskovalno delo v muzejih — simpozij v Novem Sadu 1972 . . . . .	262—263
Niko Kuret, »Alpes Orientales« 6 (Thuisis — Tusaun 1970) in 7 (Brixen — Bressanone 1972) . . . . .	263—264
Radoslav Hrovatin, Mednarodni kongres na témo »Pristna in popačena folklor« (Gorica 1972) . . . . .	264

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE —  
DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

Monografije in zbirke — <i>Monographiae et series</i> . . . . .	265—313
---	---------

M. Matičetov, Rožice ziz Rezije (V. Novak) 265—266 — Z. Kumer, M. Matičetov, B. Merhar, V. Vodusek, Slovenske ljudske pesmi I (J. Bezić) 266—269 — O. Romuald-Lovrenc Marušič, Skofjeloški pasijon (N. Kuret) 269—270 — Z. Kumer, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini (R. Hrovatin) 270—271 — Z. Kumer, Slovenska ljudska glasbila in godci (P. Kuret) 272 — St. Prek, Pesmarica za višje razrede osnovnih šol (L. Kramolc) 272—273 — Tristo narodnih (Z. Kumer) 273—274 — Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog I (T. Cevc) 274—276 — S. Kremenšek, Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem (S. Vilfan) 276—277 — A. Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju (S. Vilfan) 277—278 — B. Kuhar, Odmirajoči stari svet vasi (Sl. Kremenšek) 278—279 — M. Makarovič, Slovenska ljudska noša (J. Radauš-Ribarič) 279—281 — A. Baš, Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku (J. Radauš-Ribarič) 281—282 — T. Cevc, Velika planina (V. Novak) 282—284 — M. Mušič, Arhitektura slovenskega kozolca (T. Cevc) 284—285 — F. Baraga, Zgodovina, značaj, nravi in šege severnoamer. Indijancev (N. Kuret) 285—286 — J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain I—III (N. Kuret) 286 — D. Nedeljković, Hegelova estetika (J. Kos) 286—287 — O. Delorko, Hrvatske starinske narodne pjesme (Z. Kumer) 287—289 — N. Frndić, Muslimanske junačke pjesme (Z. Kumer) 289—290 — P. Vlahović, Običaji, verovanja i praznovrice naroda Jugoslavije (N. Kuret) 290—292 — Lj. S. Janković, Problem i teorija pojedinačne aritmičnosti u ritmičnosti celine izvođenja orske igre i melodije (B. Ravnikar) 292—295 — Chr. Vakarelski, Bulgarische Volkskunde (B. Rusić) 296 — V. Urbančová, Počiatky slovenskej etnografie (V. Novak) 296—297 — Cv. Romanska, Slavjanskite narodi (V. Novak) 297—298 — B. Beneš, Světska kramářská píseň (Z. Kumer) 298—299 — A. Nicoloso-Ciceri — L. Ciceri, Il Carnevale in Friuli (N. Kuret) 299—301 — J. Künzig — W. Werner, Legendenlieder aus mündlicher Überlieferung (Z. Kumer) 302—303 — R. Wolfram, Prinzipien und Probleme der Brauchtumsforschung (N. Kuret) 303—304 — L. Kretzenbacher, Rechtslegenden abendländischer Volksüberlieferung (S. Vilfan) 304 — Th. Veiter,

Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich (T. Zorn) 304-307 - W. Egger, Bilder aus bayrischer Vergangenheit (B. Otorepec) 307-308 - L. Rückert, Die Donau (V. Bohinec) 308-309 - Farzsangi maszkok a zágrábi Néprajzi Múzeum és a mohácsi Múzeum gyűjteményéből (N. Kuret) - 309 - J. Szabadvány, Az extenzív állattenyésztés Magyarországon (V. Novak) 309-310 - J. Tóth, Az Országok népi építészete (V. Novak) 310-312 - J.-Ph. Chassany, Dictionnaire de météorologie populaire (V. Novak) 312 - Internationale volkskundliche Bibliographie (N. Kuret) 312-313.

Zborniki — *Collectanea* . . . . . 313-324

Alpes Orientales 6 (T. C.) 313-314 - Volkslied, Volksmusik, Volkstanz (R. Hrovatin) 314-316 - Narodna umjetnost 7 (D. Krnel) 316 - Ethnologia Slavica 1-3 (D. Krnel) 316-317 Ethnographia Pannonica (V. Novak) 318-319 - Folklor i etnografija (Sl. Kremensšek) 319-321 - Haus und Hof in Österreichs Landschaft (T. Cevc) 321-322 - Kulturreller Wandel im 19. Jahrhundert (Z. Kumer) 322-324.

Vodniki in katalogi — *Expositionum descriptiones et catalogi* . . . . . 325-328

P. Kostić, Poreklo i značenje godišnjih običaja (N. Kuret) 325 - B. Kuhar - I. Sedej - F. Sarf, Kraška hiša (T. Cevc) 325-327 - B. Kuhar - I. Sedej - F. Sarf, Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju (T. Cevc) 327-328.

Časopisi — *Periodica* . . . . . 328-334

Slovenski etnograf 23-24 - Glasnik Slovenskega etnografskega društva 12 - Casopis za zgodovino in narodopisje 6 - Anthropos 1969-71 (D. Krnel) 328-330 - Le livre slovène 8 (N. Kuret) 330 - Etnološki pregled 8-9 - Narodno stvaralaštvo 9 - Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 24-25 - Makedonski folklor 3 - Glasnik Muzeja Kosova 10 - Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 34 - Glasnik Etnografskog instituta SANU 16-18 (D. Krnel) 330-332 - Kaj 5 (N. Kuret) 332-333 - Ethnologia europaea 5 (D. Krnel) 333 - Demos 12 (N. Kuret) 333-334.

Sodelavci tega zvezka — *Collaboratores huius voluminis* . . . . . 325



TRADITIONES 2 - Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje - Uredil s sodelovanjem  
Milka Matičetovega, Valensa Voduška in Vilka Novaka Niko Kuret - Izdala Slovenska  
akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

Natisnila Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani - 1973 - Naklada 1000 izvodov

Publikacija šteje med proizvode iz 7. točke prvega odstavka 36. člena zakona o obdavčenju  
proizvodov iz storitev v prometu (Uradni list SFRJ, št. 33-316/72), za katere se ne plačuje  
temeljni davek od prometa proizvodov (mnenje Republiškega sekretariata za prosveto in  
kulturo št.: 421-1/73 od 23. 3. 1973).

X(1/1)  
3/75  
8-V-1974



- (5) Niko Kuret: Ziljsko štehvanje in njegov evropski okvir (*Résumé: La Quintaine des Slovènes de la Vallée de Zilia [Gailtal] et son cadre européen*). Ljubljana 1963. 212 pag. . . . . din 23.—
- (6) Zmaga Kumer: Balada o nevesti detomorilki (*Summary: The Ballad of the Bride-Infanticide*). Ljubljana 1963. 126 pag. . . . . din 19.—
- (7) Boris Orel: Bloške smuči (*Summary: The skis from Bloke*). Ljubljana 1964. 184 pag. . . . . din 19.—
- (8) Ivan Grafenauer: Spokorjeni grešnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Lied vom bussfertigen Sünder*. — Zmaga Kumer: Slovenski napevi legendarne pesmi »Spokorjeni grešnik« (*Zusammenfassung: Slowenische Melodien des Legendenliedes vom bussfertigen Sünder*). Ljubljana 1965. 159 pag. . . . . din 41.—
- (9) Ivan Grafenauer: Marija in brodnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Volkslied »Maria und der Fährmann«*). — Zmaga Kumer: Legendarna pesem o »Mariji in brodniku« z glasbenega vidika (*Zusammenfassung: Das Legendenlied von Maria und dem Fährmann. Seine musikalische Gestalt*). Ljubljana 1966. 160 pag. . . . . din 37.—
- (10) Alpes Orientales (V) Acta quinti conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis, Graecii Slovenorum 1967. Ljubljana 1969, 304 pag. . . . . din 15.—

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

B. GRADIVO ZA NARODOPIŠJE SLOVENCEV  
 MATERIALIA AD ETHNOGRAPHIAM SLOVENORUM SPECTANTIA

- (1) Vinko Möderndorfer: Ljudska medicina pri Slovencih (*Medicina popularis Slovenorum*). Ljubljana 1964. 431 pag. . . . . din 50.—

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

C. RAZPRAVE (= R) — DISSERTATIONES

Separatov (1—8) ni, na prodaj so celotni zvezki »Razprav« — Separata 1—8 emi non possunt, emenda sunt volumina completa »Dissertationum«

- (1) Ivan Grafenauer: Matije Murka znanstvena pot (*Zusammenfassung: Des Matthias Murko wissenschaftlicher Weg*). R 2. Ljubljana 1956. Pag. 5—30. . . . . din 18.—
- (2) Ivan Grafenauer: Zmaj iz petelinjega jajca (*Zusammenfassung: Der Drache aus dem Hahnen-Ei*). R 2, Ljubljana 1956, pag. 311 do 333 . . . . . din 18.—
- (3) Zmaga Kumer: Slovenske prireditve srednjeveške božične pesmi Puer natus in Bethlehem (*Zusammenfassung: Slowenische Fassungen des mittelalterlichen Weihnachtsliedes Puer natus in Bethlehem*). R 3, Ljubljana 1958, pag. 65—164 . . . . . din 11.—
- (4) Vilko Novak: Struktura slovenske ljudske kulture (*Résumé: La structure de la culture populaire slovène*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 5—34 . . . . . din 10.—
- (5) Ivan Grafenauer: Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni in irski legendi (*Zusammenfassung: Reichtum und Armut im slowenischen Volkslied und irischer Legende*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 37—99 . . . . . din 10.—

- (6) Milko Matičetov: Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in raziskavanj (*Zusammenfassung: König Matjaž im Lichte neuen slovenischen Stoffes und neuer Forschung*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 101—155 . . . . . din 10.—
- (7) Ivan Grafenauer: Neték in »Ponočna popotnica« v ljudski pripovedki (*Zusammenfassung: Ungedeih und »Nächtliche Wandrerin« in der Volkssage*), R 4, Ljubljana 1958, pag. 157—200 . . . . . din 10.—
- (8) Niko Kuret: Ljubljanska igra o Paradižu in njen evropski okvir (*Zusammenfassung: Das Ljubljanaer Paradeisspiel und sein europäischer Rahmen*). R 4, Ljubljana 1958, pag. 203—252 . . . . . din 10.—
- (9) Jože Stabéj: Staro božjepotništvo Slovencev v Porenju (*Zusammenfassung: Die alten Wallfahrten der Slowenen am Rhein*). R 6/4 Ljubljana 1965, pag. 141—214, sep. . . . . din 14.50
- (10) Jože Gregorič: Kurnikova parodija k pesmi Koseskega »Kdo je mar?« (*Zusammenfassung: Vojteh Kurnik und seine Parodie »Kdo je mar?« [Wer ist es denn?]*), R6/2, Ljubljana, pag. 36—38, sep. . . . . din 6.—

Zbirka se ne nadaljuje, nadomešča jo zbornik »TRADITIONES« — Series DISSERTATIONUM volumine X<sup>o</sup> finita est et his actis, quae TRADITIONES inscribuntur, continuatur.

#### D. ZUNAJ ZBIRK — EXTRA SERIES

- (1) Rožice ziz Rezijske (*Rosulae e Resia*). Nabral in presadil Milko Matičetov. S podobami povezal Miha Maleš. Zal. »Lipa«, Koper — Založništvo tržaškega tiska, Trst — Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU, Ljubljana 1972, str. 208, 8<sup>o</sup> . . . . . din 72.—
- (2) Zverinice iz Rezijske (*Bestiolae e Resia*). Ujel in udomačil Milko Matičetov. S podobami približala Ančka Gošnik-Godec. Mladinska knjiga, Ljubljana — Založništvo tržaškega tiska, Trst — Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU, Ljubljana 1973, 243 str. . . . . din 64.—

#### E. PERIODIKA — COMMENTARII PERIODICI

- (1) GLASNIK Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (*Bulletin de l'Institut des Traditions Populaires auprès de l'Académie Slovène des Sciences et Bx-Arts*). Vol. I: 1956-67 . . . . . pošel — emi non potest.

Izdajanje »Glasnika« je z l. 1957 prevzelo »Slovensko etnografsko društvo« (Ljubljana, Wolfova 8), dozdaj je izšlo 13 letnikov — *Hos commentarios edendos Societas ethnographica slovenica (Slovensko etnografsko društvo YU-61000 Ljubljana, Wolfova 8) curavit. Eius cura et sumptibus commentarii dicti (GLASNIK Slovenskega etnografskega društva) vigent: adhuc edita sunt volumina II—XIV.*

- (2) »TRADITIONES« 1. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*. Ljubljana 1972 . . . . . din 90.—

Naročila in pojasnila na naslov —  
Titulus officii praenotationibus permutationibusque quaerendis:

Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Biblioteka  
Novi trg 5/1 — YU-61001 Ljubljana  
p. p. 323 — Tel. 25 564